

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

УНИВЕРСИТЕТ МЕСРОП МАШТОЦ

MESROP MASHTOTS UNIVERSITY

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

25-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

посвященная 25-летию Университета Месроп Маштоц

РОЛЬ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
В РАЗВИТИИ ГОСУДАРСТВА

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
Devoted to the 25th Anniversary of Mesrop Mashtots University

SCIENCE AND EDUCATION ROLE
IN THE STATE DEVELOPMENT

ԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՈՐԿԱԾՆԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

29 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ
ՄՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ,
2022

СБОРНИК
НАУЧНЫХ
СТАТЕЙ

29 ОКТЯБРЯ
СТЕПАНАКЕРТ
2022

COLLECTION OF
SCIENTIFIC
ARTICLES

29 OCTOBER
STEPANAKERT
2022

Հրատարակվում է Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի Գիտական խորհուրդի
որոշմամբ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝	Դ.Ս.Գաբրիելյան, ՄՄՀ ռեկտոր, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու ՄՄՀ պրոֆեսոր (Արցախ)
Համանախագահներ՝	Մ.Ա.Արզումանյան, ՄՄՀ համահիմնադիր, ՄՄՀ պրոֆեսոր (Արցախ) Ա.Յու. Բաղդասարյան, ՄՄՀ պրոռեկտոր, բանասիրական գիտությունների թեկնածու (Արցախ)
Ղ.Մ. Բաբայան	փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (Արցախ)
Ս.Ա.Խանյան	բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ԱրՊՀ և ՄՄՀ պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ (Արցախ)
Վ.Զ.Հակոբյան	պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՄՄՀ պատվավոր պրոֆեսոր, ՊՊԼՀ (Ռուսաստան)
Ե.Վ.Ռ.Հայրիյան	տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԱրՊՀ, ՄՄՀ (Արցախ)
Ա.Հ.Հարությունյան	«Արցախ» գիտահետազոտական ինստիտուտի տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ (Արցախ)
Է.Գ.Սինսպյան	ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի դեկան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Հայաստան)
Ս.Ս.Պլին	քաղաքագիտական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Ա.Ա.Տիբիրովի անվ. ՀՕՊՀ (Հարավային Օսիա)
Ս.Գ.Պետիկյան	իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ՄՄՀ դոցենտ (Արցախ)
Ս.Ա.Վասկով	սոցիալական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀԴՀ (Ռուսաստան)
Ա.Վ.Վարդանյան	պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՄՄՀ (Արցախ)

Գիտության և կրթության դերը պետության զարգացման գործում / Մեսրոպ
Գ 609 Մաշտոց Համալսարան.- Ստեփանակերտ: Դիզակ Պյուս, 2022.- 512 էջ:

Ժողովածուն ներառում է Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի 25-ամյակին նվիրված՝ 2022 թվականի հոկտեմբերի 29-ին Ստեփանակերտում կայանալիք միջազգային գիտաժողովի զեկուցումները:

Հոդվածների որակի պատասխանատուները հեղինակներն են:

Публикуется по решению Ученого совета Университета
Месроп Маштоц

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель:	Д.С.Габриелян, ректор УММ, кандидат педагогических наук, профессор УММ (Арцах)
Сопредседатели	М.А.Арзуманян, сооснователь УММ, профессор УММ (Арцах) А.Ю.Багдасарян, проректор УММ, кандидат филологических наук, (Арцах)
<i>Г.М.Бабаян</i>	кандидат философских наук, доцент (Арцах)
<i>С.А.Ханян</i>	доктор филологических наук, профессор АрГУ и УММ (Арцах)
<i>В.З.Акопян</i>	кандидат исторических наук, доцент, ПГЛУ, почетный профессор УММ (Россия)
<i>Е.Р.Айриян</i>	кандидат экономических наук, доцент АрГУ и УММ (Арцах)
<i>А.Г.Арутюнян</i>	кандидат юридических наук, доцент, директор научно-исследовательского института «Арцах» (Арцах)
<i>Э.Г.Минасян</i>	декан исторического факультета ЕГУ, доктор исторических наук, профессор (Армения)
<i>С.М.Плиев</i>	кандидат политологических наук, доцент ЮОГУ им.А.А.Тибилова, (Южная Осетия)
<i>С.Г.Петилян</i>	кандидат юридических наук, доцент УММ (Арцах)
<i>М.А.Васьков</i>	доктор социологических наук, профессор ЮФУ (Россия)
<i>А.В.Варданян</i>	кандидат исторических наук, доцент, УММ, (Арцах)

Роль науки и образования в развитии государства/ Университет Месроп Маштоц, Степанакерт 2022, 512 с.

Сборник включает доклады международной конференции, посвященной 25-летию Университета Месроп Маштоц, которая состоится 29-го октября 2022 года в городе Степанакерте.

**Published by the decision of the Academic Council of
Mesrop Mashtots University**

CONFERENCE COUNCIL

Chair: D.S. Gabrielyan	Rector of MMU, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of MMU (Artsakh)
Co-Chair: M.A. Arzumanyan	Co-founder of MMU, Professor of MMU (Artsakh)
A.Yu. Baghdasaryan	Candidate of Philological Sciences, MMU (Artsakh)
G.M. Babayan	Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Artsakh)
S.A. Khanyan	Doctor of Philological Sciences, Professor of Science at ASU and MMU honored worker (Artsakh)
V. Z. Hakobyan	Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Honorary Professor of Moscow State University, Russian Academy of Sciences (Russia)
E.R. Hayriyan	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, ASU, Mesrop Mashtoc University (Artsakh)
A.H. Harutyunyan	Director of the Artsakh Research Institute, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor (Artsakh)
E. G. Minasyan	Dean of the Faculty of History of YSU, Doctor of Historical Sciences, Professor (Armenia)
S. M. Pliev	Candidate of Political Sciences, Associate Professor SOSU, named after A. A. Tibilov (South Ossetia)
S.G. Petikyan	Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Moscow State University (Artsakh)
M.A. Vaskov	Doctor of Social Sciences, Professor, Russian Academy of Sciences (Russia)
A.V. Vardanyan	Candidate of Historical honors, Associate Professor, MMU (Artsakh)

**Science and Education Role in the State Development/ Mesrop Mashtots
University, Stepanakert 2022, 512 p.**

The collection includes the reports of the international scientific conference dedicated to the 25th anniversary of Mesrop Mashtots University, held in Stepanakert on October 29, 2022.

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ 25-ԱՄՅԱ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆԸ

Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը Արցախի Հանրապետության ոչ պետական առաջին բուհերից է: Այն հիմնադրվել է 1996 թվականի հոկտեմբերի 25-ին, ուսումնական գործընթացն սկսվել է 1997 թ. սեպտեմբերից: Համալսարանն ունի իր դրոշը, հիմնը և զինանշանը: 2007 թ. բուհը հավատարմագրվել է ԼՂՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից, և նրա շրջանավարտներն այսուհետ ստանում են պետական նմուշի դիպլոմ:

Բուհի ուսումնական գործընթացի, ուսումնամեթոդական և գիտահետազոտական աշխատանքների կազմակերպմանն ուղղված է տալիս համալսարանի գիտական խորհուրդը, որի կազմում ընդգրկված են ֆակուլտետների դեկանները, բոլոր ամբիոնների վարիչները, գիտամանկավարժական փորձ ունեցող պրոֆեսորներ և ուսանողության ներկայացուցիչներ: Գիտական խորհրդի նախագահն է համալսարանի ռեկտորը:

Համալսարանում ամենամեծ ստորաբաժանումները ֆակուլտետներն են՝ տնտեսաիրավաբանական և հումանիտար:

Ուսումնական գործընթացը կազմակերպվում է 8 մասնագիտական ամբիոնների միջոցով: Մասնագիտությունները բաշխված են երկու ֆակուլտետներում.

1. **Տնտեսաիրավաբանական ֆակուլտետ** («Իրավագիտություն», «Տնտեսագիտություն և կառավարում», «Ինֆորմատիկա և մաթեմատիկա»):

2. **Հումանիտար ֆակուլտետ** («Պատմության և կովկասագիտություն», «Հայոց լեզու և գրականություն», «Ռուսաց լեզու և գրականություն», «Օտար լեզուներ», «Մանկավարժություն և հոգեբանություն»):

Այսօր համալսարանում ներդրված է կրթության երկաստիճան համակարգ՝ բակալավրիատ և մագիստրատուրա՝ առկա և հեռակա ուսուցման ձևերով:

Իր գործունեության սկզբնական շրջանում ունենալով 76 ուսանող՝ 7 մասնագիտությունների գծով՝ այսօր բուհում 12 մասնագիտությունների գծով առկա և հեռակա ուսուցմամբ սովորում են 689 ուսանող Արցախից, ՀՀ-ից, Ռուսաստանից, Թուրքմենստանից և այլ երկրներից:

Համալսարանում աշխատում են արհեստավարժ մասնագետներ՝ պրոֆեսորներ, գիտության դոկտորներ, թեկնածուներ, դոցենտներ: Վեր-

ջին տարիներին թեկնածուական ատենախոսություն է պաշտպանել 18 դասախոս:

Բուհի շրջանավարտներն աշխատում են Արցախի Հանրապետության պետական հիմնարկներում, մասնավոր կազմակերպություններում, աշխատանքային գործունեության այլ բնագավառներում: Պետք է նշել, որ շրջանավարտներից շատերը սերտ կապ են պաշտպանում համալսարանի հետ, մասնակցում տարբեր միջոցառումների: 2022 թ. դրությամբ համալսարանը պատրաստել է 3240 մասնագետ:

1999-ից համալսարանն ունի իր՝ «Մերոպ Մաշտոց Համալսարան» թերթը, 2006 թվականից ի վեր համալսարանը հրատարակում է «Գիտական տեղեկագիր» հանդեսը, որը 2007թ. վերանվանվել է Մերոպ Մաշտոց Համալսարանի «Լրատու» (գիտական հոդվածների ժողովածու): Այն լույս է տեսնում Մերոպ Մաշտոց Համալսարանի և Երևանի պետական համալսարանի գիտական խորհուրդների որոշմամբ, և ՀՀ բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի կողմից ընդգրկվել է ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական հրատարակությունների ցանկում:

«Լրատուն» ունեցել է և ունի շատ բարեկամներ: Պարբերական ժողովածուի խմբագրական խորհրդի կազմում ընդգրկված են ճանաչված և մեծ հեղինակություն վայելող գիտնականներ ԵՊՀ Կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի վարիչ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր Արթուր Աթանեսյանը, Պյատիգորսկի պետական լեզվաբանական համալսարանի միջազգային ծառայության, զբոսաշրջության և օտար լեզուների ինստիտուտի տնօրեն, միջնշակությամբ հաղորդակցության պրակտիկայի ամբիոնի վարիչ, մ.գ.դ., պրոֆեսոր Արեգա Ակոպյանցը, ՀՊՄՀ Արվեստի տեսության, պատմության և մշակութաբանության ամբիոնի պրոֆեսոր, ք.գ.դ. Սերգեյ Աղաջանյանը, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր Պավել Ավետիսյանը, ԵՊՀ Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի վարիչ, պ. գ. դ., պրոֆեսոր Հայկ Ավետիսյանը, Լիլի համալսարանի Ռուսական և խորհրդային քաղաքակրթության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.դ. Գարիկ Գալստյանը, ՀՊՄՀ Մայրենիի և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ, մ.գ.դ., պրոֆեսոր Զուլիխետա Գյուլամիրյանը, ՀՌՀ Քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր, ք.գ.դ. Վահե Ղավթյանը, ԱրՊՀ Գրականության և լրագրության ամբիոնի պրոֆեսոր, ք.գ. դ. Սոկրատ Խանյանը, ՀՊՄՀ Լեզվաբանական հետազոտությունների լաբորատորիայի վարիչ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր Լալիկ Խաչատրյանը, Համազգային Արևմտյան շրջանի գրական միավորում, ք.գ.դ. Լիլիթ Խաչատրյանը, ՀՌՀ Քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության ամբիոնի

պրոֆեսոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ստեփան Ծաղիկյանը, Պիտեր Պագմանի կաթոլիկ համալսարան, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Բալինտ Կովաչը, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ռուբեն Կարապետյանը, Ռուսաստանի Դաշնության կառավարությանն առընթեր ֆինանսական համալսարանի առաջատար գիտաշխատող, Ռուսաստանի Դաշնության նախագահին առընթեր ժողովրդական տնտեսության և պետական կառավարման ակադեմիայի կենտրոնի տնօրեն, տ.գ.դ., պրոֆեսոր Մամիկոն Հայրապետյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր Լավրենտի Հովհաննիսյանը, ՀՌՀ Միջազգային իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Վոլոդյա Հովհաննիսյանը, Հյուսիս. Կալիֆորնիայի արվեստի խորհրդի անդամ, ք.գ.դ., Թամարա Հովհաննիսյանը, «ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ» հետազոտական կենտրոնի ղեկավար, «ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ» գիտական հանդեսի խմբագիր, տ.գ.դ., պրոֆեսոր Թաթուլ Մանասերյանը, ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի ղեկան, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Էդիկ Մինասյանը, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Արտակ Մկրտիչյանը, ԵՊՀ սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի ղեկան, փ.գ.դ., պրոֆեսոր Արթուր Մկրտչյանը, ԵՊՀ Տնտեսագիտության ֆակուլտետի ֆինանսահաշվային ամբիոնի վարիչ, տ.գ.դ., պրոֆեսոր Հայկ Մնացականյանը, ԵՊՀ Միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի ղեկան, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Գեղամ Պետրոսյանը, ԵՊՀ Միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի վարիչ, ԵՊՀ ՀՀԻ հայ-քրդական առնչությունների բաժնի վարիչ, պ.գ.թ., դոցենտ Վահրամ Պետրոսյանը, ՀՊՄՀ Պատմության և հասարակագիտության ֆակուլտետի ղեկանի գիտության և միջազգային համագործակցության հարցերով տեղակալ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Սամվել Պողոսյանը, Ռուսաստանի պետական սոցիալական համալսարանի Սոցիոլոգիայի ամբիոնի պրոֆեսոր, ս.գ.դ., փ.գ.թ. Վարդգես Պողոսյանը, Հարավային դաշնային համալսարանի պատմության և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի պրոֆեսոր, ս.գ.դ., պ.գ.թ. Մաքսիմ Վասկովը, ԵՊՀ Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի Սոցիոլոգիայի պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ, ս.գ.թ. Հարություն Վերմիշյանը, Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարանի Ռուսաց և օտար լեզուների ֆակուլտետի ղեկան, մ.գ.դ., պրոֆեսոր Նինա Տատկալոն, ԵՊՀ Քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր, ք.գ.դ. Գարիկ Բեռյանը:

2006-2022 թթ. «Լրատու»-ում տպագրվել է շուրջ 921 հոդված և գրախոսություն (հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն): Լրատուի հոդվածագիրների աշխարհագրությունը մեծասփյուռ է: Համալսարանի դասախոսներից, ասպիրանտներից և հայցորդներից բացի Արցախի պետական համալսարանի, ՀՀ և արտասահմանյան մի շարք երկրների (Ռուսաստանի Դաշնության, Ղազախստանի Հանրապետության, Լիտվայի Հան-

րապետության, Վրաստանի Հանրապետության, Իրանի Իսլամական Հանրապետության) ուսումնասիրողների հոդվածներն են ընդգրկվել ժողովածուի ցանկում:

Համալսարանն ունի գրադարան և ընթերցասրահ: Գրադարանային ֆոնդն ունի հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն և այլ լեզուներով գիտական, ուսումնական, գեղարվեստական գրականության հարուստ ցանկ: Գրադարանը կահավորված է համակարգչային տեխնիկայով, ապահովված է ուսանողների ազատ մուտքը համացանց, մատչելի են սեփական էլեկտրոնային գրադարանի կայքէջերը: Գրադարանային ֆոնդը պարբերաբար համալրվում է ինչպես ՄՄՀ դասախոսների մենագրություններով, ուսումնական, ուսումնամեթոդական ձեռնարկներով, այնպես էլ՝ առանձին անհատների նվիրատվություններով:

Համալսարանին կից գործում էր «Արտ ստուդիա» թատերախումբը, որը ճանաչում ուներ Ստեփանակերտում, ներկայացումներով հանդես էր եկել Երևանում և Սանկտ Պետերբուրգում:

Համալսարանի կարևոր ստորաբաժանումներից է «Կովկասագիտության կենտրոնը», որը մեծ ներդրում ունի բուհի վերլուծական մտքի զարգացման գործում:

Համալսարանը սերտ կապեր ունի տարբեր զորամասերի ու դպրոցների հետ: Բուհի մանկավարժ շրջանավարտների («Օտար լեզու» մասնագիտությամբ) մասնագիտական գործունեությունը մշտապես բուհի ուշադրության կենտրոնում է: 2008-ից այդ ծրագրերի հանձնառուն 45-ամյա մանկավարժական փորձ ունեցող, ծնունդով ամերիկացի Նիկոլաս Վազներն է, ում նախաձեռնությամբ մեթոդխորհուրդը պարբերաբար այցելում է Արցախի տարբեր գյուղեր և համապատասխան մանկավարժական խորհուրդներով, մեթոդական ուղեցույցներով, ծրագրերով օգնում անգլերենի ուսուցիչներին (Նիկոլաս Վազների մասնագիտական առաքելությունն անգլերենի՝ իբրև օտար լեզվի ուսուցումն է):

Համալսարանն ուսումնագիտական կապեր ունի մի շարք համալսարանների և գիտահետազոտական կենտրոնների հետ: Բուհը համագործակցում է Արցախի պետական համալսարանի, Երևանի պետական համալսարանի, Ռուս-հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարանի, Երևանի «Գլաժոր» կառավարման համալսարանի, Հայաստանի պետական կառավարման ակադեմիայի հետ: Համալսարանի դասախոսները մասնակցել և մասնակցում են Արցախի պետական համալսարանում, Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական լեզվահասարակագիտական համալսարանում, Գյումրիի Մ. Նալբանդյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտում, ՀՀ Ազգային ակադեմիայի տարբեր ինստի-

տուտներում անցկացվող գիտաժողովներին: Գիտական սերտ կապեր են հաստատել Ռուսաստանի Ղաշնության հարավային դաշնային համալսարանի, Մոսկվայի Ս. Յու. Վիտեի անվան համալսարանի Դոնի Ռոստովի մասնաճյուղի, Միջազգային և միջտարածաշրջանային համակարգային հետազոտությունների և կանխատեսման «Կովկասի աշխարհ կենտրոնի», Հարավ-Օսիայի Զախարիա Վանեկի անվան գիտահետազոտական ինստիտուտի, Կովկաս ինստիտուտի, Ռամավարական հետազոտությունների անկախ կենտրոնի, Վառնայի Բաց Համալսարանի, Պյատիգորսկի պետական լեզվաբանական համալսարանի հետ: Համալսարանը որոշակի կապեր ունի Օքսֆորդի և Վաշինգտոնի Ջորջթաուն համալսարանների հետ:

Արտաքին մեծ կապերի, արտերկրյա բուհերի հետ սերտ ու լուրջ համագործակցության մասին են վկայում այն պարզևները, որոնք շնորհվել են Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի ռեկտոր Դ. Ս. Գաբրիելյանին: Բուհի ռեկտորը «Որակի Եվրոպական Գրանդ-պրի» կազմկոմիտեի կողմից, որը հիմնադրվել է շվեյցարական կազմակերպության (OPI) և ("EMA Invest") արդյունաբերության և նոր տեխնոլոգիաների աջակցության հիմնադրամի նախաձեռնությամբ, առաջադրվել է որպես պատվավոր պարզև հայցող թեկնածու: 2007 թվականից համալսարանի ռեկտորը Եվրոպայի ռեկտորների ակումբի անդամ է: Եվրոպական կրթական դաշտի ինտեգրման ուղղությամբ կատարված աշխատանքների համար Դ. Ս. Գաբրիելյանն արժանացել է Սոկրատեսի անվան միջազգային մեդալի, որը վարկանշային բարձր պարզև է: Գիտության, կրթության և բիզնեսի ոլորտում միջազգային համալսարանների ամրապնդման գործում ներդրած ավանդի համար ռեկտորին շնորհվել է նաև Վիեննա քաղաքի «Միջազգային համալսարանի պատվավոր պրոֆեսորի» կոչում:

Իր 25-ամյա գործունեության ընթացքում համալսարանի ռազմավարական կարևոր խնդիրը կադրային ներուժի ստեղծումն ու վերազինումն էր և բուհի՝ իբրև գիտահետազոտական կենտրոնի կայացումը: Բուհն այսօր ունի դասախոսական իր հիմնակազմը: Բուհին կից գործում է Կովկասագիտության կենտրոնը:

Բուհում ակտիվ գործունեություն է ծավալում ուսանողական խորհուրդը, որի գործունեության նպատակն է պաշտպանել ուսանողների շահերն ու իրավունքները, ապահովել ուսանողների մասնակցությունը համալսարանի կառավարմանը, խթանել ուսանողների գիտական, կրթական, հոգևոր, մշակութային և ստեղծագործական զարգացումը: Ուսխորհուրդը համագործակցում է գիտական խորհրդի, համալսարանի վարչության, երիտասարդական և հասարակական կազմակերպությունների հետ:

2011թ. ստեղծվել է Ուսանողական գիտական ընկերությունը (ՈւԳԸ), որն ուսանողների գիտակրթական գործունեությունն ուղղորդող մարմին է և իր գործունեության ընթացքում բուհի գիտական կյանքում ակտիվություն ու առաջընթաց հաջողություններ է արձանագրել: Ուսանողական գիտական ընկերության գծով «Հայոց պատմություն», «Անգլերեն լեզու» մասնագիտացման ուսանողները զեկուցումներով հանդես են եկել համալսարանական, հանրապետական գիտաժողովներում և արժանացել մրցանակների: Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի և ՈւԳԸ կողմից անց են կացվում գիտաժողովներ, կլոր սեղաններ, հուշ-ցերեկույթներ՝ նվիրված անվանի գրողներին, հայ ազգային-ազատագրական պայքարի նշանավոր գործիչներին, հայկական երկու հանրապետությունների անկախության տոներին, Արցախյան ազատամարտի հերոսներին:

Այսպիսինն է Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի 25-ամյա ուղու ամփոփագիրը:

ԱՐԱՐԱՏ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

պ.գ.թ., պրոֆեսոր,
«Լրատու» պարբերականի գլխավոր խմբագիր

НАМ 25 ЛЕТ

ДОНАРА ГАБРИЕЛЯН

*Ректор УММ, кандидат педагогических наук, доцент, профессор УММ,
почетный доктор Славянской Академии о Природе и Обществе,
почетный профессор Международного Университета Вены,
член Клуба Ректоров Европы.*

Для человеческой жизни - это молодость, для вуза - младенчество.

“Идея создания негосударственного университета у нас зародилась в сентябре 1996 года. В этом же году получили лицензию на осуществление нашей мечты: создать инновационный вуз, возродить лучшие образовательные традиции дореволюционного Карабаха, когда выпускники учебных заведений края блестяще продолжали свое образование в ведущих вузах России и Европы. Университет Месроп Маштоц (УММ) — первый негосударственный вуз НКР (Нагорно-Карабахской Республики). Возник он как адекватное отражение имеющихся социально-экономических условий в стране.

Рождение нашего вуза, как и всех негосударственных вузов СНГ, это реакция на потребность рынка в специалистах экономических, юридических, гуманитарных профессий. Его возникновение порождено политикой, разрушившей монополию государства в системе высшего образования.

Сегодня успешным может быть только вуз, выпускающий «продукцию» высокого качества.

Большая автономность и мобильность позволили нашему университету быстро сориентироваться и открыть специальности, востребованные на рынке труда. УММ готовит специалистов в области информационных технологий, управления, права и гуманитарных наук. Для повышения качества образования приглашаем высококвалифицированных специалистов из Республики Армения и Российской Федерации.

Вхождение в Клуб Ректоров Европы и связь с зарубежными имиджевыми организациями, посещение лучших вузов мира позволили нам в достаточной мере ознакомиться с системой высшего образования Франции, Англии, Испании, Австрии, США, Японии, Объединенных Арабских Эмиратов. Необходимость интеграции в европейскую систему образования, продиктованная принципами Болонской конвенции, позволила нам оценить современные реалии, соединить лучшие традиции западной системы образования и советской высшей школы. Инновационный подход к образованию не отрицает сохранение фундаментальности и системности советской школы.

Нами разработана стратегия развития УММ. Она направлена на решение первостепенной задачи, которая стала нашим девизом: «Делать все, что может принести пользу стране».

Мы верны своим принципам.

С 2016 года, после апрельской войны, наш вуз начал подготовку специалистов – кавказоведов с изучением языков региона: азербайджанского и персидского.

После сорокачетырёхдневной войны стали востребованы социальные работники, и УММ первым открыл магистратуру по этой специальности. Сегодня группа преподавателей проводит в школах Арцаха обучающие курсы по совершенствованию и обеспечению качества всеобщего инклюзивного образования.

Наша основная стратегическая линия заключается в том, чтобы создать вуз, которому были бы присущи следующие черты:

- гибкость и динамичность реагирования на изменения спроса на рынке специалистов;
- инновационный подход в обучении;
- приближение учебного процесса к запросам обучаемых;
- комфортность условий для учебы, занятий спортом, проведения досуга, внеаудиторных мероприятий;
- развитие научных исследований.

Мы, маштоцевцы, рады каждому, кто открывает двери нашего вуза, кто готов вместе с нами создать вуз XXI века.

ՄԵՆՔ 25 ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՆՔ

ԴՈՆԱՐԱ ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆ

ՄՄՀ ռեկտոր, մ.գ.թ., դոցենտ, ՄՄՀ պրոֆեսոր
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու

Ոչ պետական համալսարան ստեղծելու գաղափարը մեզ մոտ ծնվեց 1996թ. սեպտեմբերին: Նույն տարում ստացանք մեր նպատակների իրականացման համար հավաստագիր՝ ստեղծել նորարարական բուհ, վերակենդանացնել մինչհեղափոխական Ղարաբաղի լավագույն կրթական ավանդույթները, երբ ծայրամասի ուսումնական հաստատությունների շրջանավարտները փայլուն կերպով շարունակում էին իրենց կրթությունը Ռուսաստանի և Եվրոպայի առաջատար բուհերում:

Մերոպ Մաշտոց Համալսարանը ԼՂՀ առաջին ոչ պետական բուհն է: Այն ստեղծվել է որպես երկրում տիրող սոցիալ-տնտեսական պայմաններին համարժեք արտացոլանք:

Մեր բուհի, ինչպես և ԱՊՀ բոլոր ոչ պետական բուհերի ծնունդն աշխատաշուկայում տնտեսական, իրավաբանական, հումանիտար մասնագետների պահանջարկի արձագանքն է: Դրա առաջացումը ծնվել է քաղաքական նկատառումներով՝ բարձրագույն կրթական համակարգում պետության մենաշնորհը վերացնելու նպատակով:

Այսօր հաջողակ կարող է լինել միայն այն բուհը, որը թողարկում է բարձր որակի «արտադրանք»:

Ինքնավար լինելն ու շարժունակությունը մեր համալսարանին հնարավորություն տվեցին արագ կողմնորոշվելու և ընտրել այնպիսի մասնագիտություններ, որոնք պահանջված են աշխատաշուկայում: ՄՄՀ պատրաստում է մասնագետներ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, կառավարման, իրավունքի, կովկասագիտության և հումանիտար գիտությունների ոլորտներում: Կրթության որակի բարձրացման համար հրավիրում ենք բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներ Հայաստանի Հանրապետությունից և Ռուսաստանի Դաշնությունից:

Հանդիսանալով Եվրոպայի ռեկտորների ակումբի անդամ և կապ ունենալով արտասահմանյան առաջատար կազմակերպությունների հետ, այցելելով աշխարհի լավագույն բուհերը՝ մենք հնարավորություն ունեցանք բավականաչափ ծանոթանալու Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Իսպանիայի, Ավստրիայի, ԱՄՆ, Ճապոնիայի, Արաբական Միացյալ Էմիրությունների բարձրագույն կրթական համակարգերի հետ: Համաձայն Բոլոնյան համաձայնագրի սկզբունքների՝ եվրոպական կրթական համակարգի ներգրավման անհրաժեշտությունը մեզ հնարավորություն տվեց

զնահատել ժամանակակից իրողությունները, միավորել արևմտյան կրթական համակարգի և սովետական ավագ դպրոցի լավագույն ավանդույթները: Կրթության նորարարական մոտեցումը չի բացառում սովետական դպրոցի հիմնարարության և համակարգվածության պահպանումը:

Մեր կողմից մշակվել է ՄՄՀ զարգացման ռազմավարությունը: Այն ուղղված է առաջնային խնդրի լուծմանը, որը դարձել է մեր նշանաբանը՝ «Անել այն ամենը, ինչը կարող է օգուտ բերել երկրին»:

Մենք հավատարիմ ենք մեր սկզբունքներին:

2016 թվականից՝ Ապրիլյան պատերազմից հետո, մեր համալսարանը սկսեց պատրաստել կովկասագետներ՝ տարածաշրջանի լեզուների ուսումնասիրությամբ՝ ադրբեջաներեն և պարսկերեն:

Քառասունչորսօրյա պատերազմից հետո սոցիալական աշխատողները դարձան պահանջված, և ՄՄՀ-ն առաջինն էր, որ բացեց մագիստրատուրա այս մասնագիտությամբ: Այսօր մի խումբ ուսուցիչներ Արցախի դպրոցներում վերապատրաստման դասընթացներ են անցկացնում համընդհանուր ներառական կրթության բարելավման և որակի ապահովման նպատակով:

Այսպիսով՝ մեր գլխավոր ռազմավարական նպատակը հետևյալն է՝ ստեղծել այնպիսի բուհ, որում ներառված կլինեն հետևյալ գծերը՝

- աշխատաշուկայում մասնագետների փոփոխվող պահանջներին արձագանքելու ձկունություն և շարժունություն,
- կրթության նկատմամբ նորարարական մոտեցում,
- կրթական գործընթացի համապատասխանեցում ուսանողի պահանջներին,
- կրթության, սպորտի, ժամանցի և արտալսարանային միջոցառումների կազմակերպան համար պայմանների հարմարավետություն,
- գիտական հետազոտությունների զարգացում:

Մենք՝ մաշտոցականներս, ուրախ ենք ընդունելու յուրաքանչյուրին, ով բացում է մեր համալսարանի դռները, ով պատրաստ է մեզ հետ միասին ստեղծելու XXI դարի բուհը:

ՄՄՀ-Ի ՊՐՈԴԵԿՏՈՐ ԱԼԻՍԱ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՆԵՐՁԸ

Մերոպ Մաշտոց Համալսարանի ողջ անձնակազմը ամենայն պատասխանատվությամբ և նվիրվածությամբ լծված են գիտական գործունեություն կատարելու վեհ ու պատասխանատու գործին: Հարկավ, այս ծանր ժամանակաշրջանում, երբ թվում է, թե գիտության ու կրթության ժամանակներ չեն, անցյալի սխալներն ու ներկայի իրավիճակը հակառակն է համոզում: Արցախյան սուրբ հողում գիտությամբ զբաղվող յուրաքանչյուր մարդ պարտավորված է ամենայն լրջությամբ վերաբերվել երկրի առաջ ծառացած խնդիրներին՝ հաստատուն քայլեր ձեռնարկելով դրանց լուծման ուղղությամբ: ՄՄՀ-ի գործունեությունը միտված է հենց այդ կարևորագույն խնդրի իրագործմանը: Ռեկտոր Դոնարա Գաբրիելյանի անմիջական մասնակցությամբ և ճիշտ գործելակերպի շնորհիվ յուրաքանչյուր մաշտոցական պատրաստակամ կատարում է այդ առաքելությունը: Կրթությունն ու գիտությունն առաջնահերթություն համարելով՝ մաշտոցականներս ձգտում ենք հնարավորինս անել այն ամենը, ինչը կարող է օգուտ բերել մեր երկրին: Մեր ցանկացած նորարական միտք ողջունվում է ռեկտորի կողմից և ընթացքավորվում այն համոզմամբ, որ մենք կարևոր առաքելություն ենք կատարում: Ուսման մեջ հաջողակ լինելու կարևոր նախապայմանն, անշուշտ, պրպտող, նախաձեռնող, ստեղծագործող և գրագետ պրոֆեսորադասախոսական կազմ ունենալն է, որոնց մշտադիտարկման առանցքում գիտության և կրթության ոլորտում ժամանակակից մեթոդների ուսումնասիրումն ու կիրառումն է: Գիտելիքը ճիշտ քանակությամբ ընդունելու և ճիշտ ձևաչափով մատուցելու առանձնահատկություններով աչքի ընկնող դասախոսների կրթած ու դաստիարակած ուսանողները, անկասկած, յուրահատուկ են, աշխատաշուկայի և գործատուների պահանջները բավարարելու ունակ: Այսօր առավել, քան որևէ մի ժամանակաշրջանում, մեր երկիրը լուրջ մարտահրավերների առաջ է կանգնած: Այս բազմաբնույթ հիմնախնդիրները լուծելու համար պետք են ստեղծագործական ունակություններով օժտված կիրթ ու գրագետ անհատներ, ովքեր իրենց հայրենանպաստ գործունեությամբ, կայուն դիրքորոշումներով, համոզիչ փաստարկներով ու բովանդակալից վերուծությամբ կկարողանան նպաստել մեր երկրի անկայուն իրավիճակի կարգավորմանը: Ժամանակն է գիտակցելու, որ ամենահզոր զենքը գիտելիքն է, հիմնավոր կրթությունը: Ընդունենք այն ճշմարտությունը, որ մեր պարտությունների ու անհաջողությունների հիմքը մեր ոչ գրագետ գործելակերպն է:

Այո՛, կրթության և գիտության դերը նշանակալից է երկրի զարգացման գործում: Մենք պարտական ենք մեր անցյալին, պատասխանատու

ենք մեր զավակների ներկայի և ապագայի համար, պարտք ենք այն քաջորդիների առաջ, ովքեր իրենց կյանքը զոհեցին՝ փրկելով մեր գոյությունը: Եվ որպեսզի պատվով հաղթահարենք այս ամենը, անտարակույս, պետք է օր ու գիշեր անխոնջ աշխատենք՝ յուրաքանչյուրս մեր բնագավառում, մեր ուժերի ներածին չափ: Մեր առաքելությունն է՝ կրթել և դաստիարակել այնպիսի առողջ և գիտակից սերունդ, որը հնարավոր և անհնար ամեն ինչ կանի՝ ապահով ու անվտանգ երկիր ունենալու համար:

ՄՄՀ-ը քսանհինգ տարի շարունակ վարում է գիտելիքահեն, ուսանողամետ, հայրենամովեր քաղաքականություն, մշտապես հանդես գալիս համարձակ նախագծերով, հայրենաճանաչող ծրագրերով, գիտակրթական կարևոր խնդիրների բարձրաձայնմամբ: Այդ են վկայում նորարար բուհի ուսանողների և շրջանավարտների ազատ և ճկուն միտքը, տեսական և գործնական հիմնավոր գիտելիքները, երկրին ծառայելու պատրաստականությունը և մարդկային բարձր որակները:

Շնորհավորում եմ բոլորիս ՄՄՀ-ի 25 - ամյակի կապակցությամբ՝ մաղթում խաղաղ երկինք, ստեղծագործական բուռն գործունեություն, նորանոր գաղափարներ, հետաքրքիր նախագծեր և երկար տարիների բեղուն ու անխափան աշխատանք:

ԱՀ ԱԺ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐԹՈՒՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ

Ի սրտե շնորհավորում ենք Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի ռեկտոր Դոնարա Գաբրիելյանին, համահիմնադիր Մելանյա Արզումանյանին, պրոֆեսորադասախոսական ողջ անձնակազմին, ուսանողներին և շրջանավարտներին ԲՈՒՀ-ի գործունեության 25-ամյա հոբելյանի առթիվ՝ մաղթելով ուժ ու կորով, անսպառ եռանդ՝ ձեր ազգանպաստ ու հայրենամեծ առաքելությունը շարունակելու, նոր մարտահրավերներին դիմագրավելու՝ հանուն մեր ժողովրդի և Արցախի Հանրապետության հարատևման:

Իր քառորդդարյա գործունեության ընթացքում Բուհին հաջողվել է դառնալ Արցախի առաջատար գիտակրթական օջախներից մեկը: Ստեղծման օրվանից, անցնելով մասնագիտական ոլորտների ընդլայնման ու կատարելագործման բարդ ու պատասխանատու ճանապարհ, Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը շարունակում է գալիք մարտահրավերներին պատրաստ ու հիմնավոր գիտելիքներով զինված սերունդների կրթադաստիարակչական գործունեությունը:

Գիտական ու կրթական ներուժի վերհանումն ու զարգացումը, միջազգային գիտական, վերլուծական, կրթական հաստատությունների հետ կապերի ամրապնդումն ու փորձի փոխանակումը Ստեփանակերտի Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի 25-ամյա գործունեության առաջնահերթություններից են, առհավատյան՝ «Գիտության և կրթության դերը պետության զարգացման գործում» խորագրով այս գիտաժողովը:

Արցախն այսօր, առավել քան երբևէ, կարիք ունի ստեղծագործ մտածողությամբ, լեզուների իմացությամբ և առաջատար տեխնոլոգիաներին տիրապետող երիտասարդ ու հայրենասեր մասնագետների: Մեր երկրի աշխարհագրական դիրքն ու քաղաքական կարգավիճակը հուշում են մշտական զգոնություն և պատրաստվածություն ոչ միայն երկրի սահմանները պաշտպանելու գործում, ինչը չափազանց կարևոր է, այլև՝ մեր ժողովրդի իրավունքների ու շահերի արժանապատիվ ներկայացում և՛ երկրի ներսում, և՛ նրա սահմաններից դուրս:

Այսօր, երբ հայոց պետականությունն ապրում է պատմական վճռորոշ և ճակատագրական ժամանակաշրջան, և մեր առջև ծառացած է լինելու-չլինելու գոյաբանական խնդիրը, սեփական ուժերի լարումով ու ապագայի նկատմամբ մեծ լավատեսությամբ պետք է անենք հնարավորն ու անհնարը՝ լրացնելու մեր կորցրածը և ամեն օր ստեղծելու նոր արդյունք:

Կրկին շնորհավորելով ՄՄՀ-ի ողջ անձնակազմին, ուսանողությանը՝ մաղթում են արդյունավետ ու բեղուն աշխատանք:

ԱՀ ԿԳՄՍ ՆԱԽԱՐԱՐ ԱՆԱՀԻՏ ՀԱՎՈՐՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ

Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի հարգարժան ռեկտոր, սիրելի՛ դասախոսներ, ուսանողներ, շնորհավորում եմ համալսարանի հիմնադրման 25-ամյակի կապակցությամբ:

Գիտակրթական գործունեությունն սկսելով անկախության տարիներին՝ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը կարողացավ իր ուրույն տեղն զբաղեցնել Արցախի կրթական համակարգում: Համալսարանի շրջանավարտները տարիներ շարունակ իրենց նպաստն են բերել պետականաշինության ու երկրի զարգացման գործընթացին:

Լինելով ոչ պետական ուսումնական հաստատություն, հմուտ ղեկավարման շնորհիվ բուիը կարողանում է իր ինքնավարությամբ ու նորարարությամբ կրթական համակարգում ստեղծել մրցակցային դաշտ, ինչն էլ նպաստում է ոլորտի առաջընթացին:

Որպես գիտության ուղին լուսավորող ուսումնական հաստատություն՝ համալսարանը բավականին երիտասարդ է, բայց ունի գիտակրթական բավարար ներուժ: Լիափույս եմ, որ, համալսարանի ղեկավարության ընտրած ճիշտ մարտավարության և միջազգային փորձի ու կրթության ժամանակակից պահանջների արդյունավետ օգտագործմամբ, ուսումնական հաստատությունը կդառնա առավել հանրահռչակ ու նախընտրելի:

Մենք պետք է ունենանք մրցունակ գիտաուսումնական հաստատություններ, որոնց պատրաստած մասնագետները տարբեր բնագավառներում կկարողանան ներկայացնել Արցախը՝ դիմադարձելով առկա մարտահրավերներին:

Վերստին շնորհավորում եմ՝ մաղթելով բեղուն և արդյունավետ աշխատանք:

ԱՐԴՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ

Հարգելի՛ գործընկերներ, ուսանողներ

Արցախի պետական համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմի, ուսանողության և անձամբ իմ անունից ողջունում եմ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի գործունեության 25-ամյակին նվիրված «Գիտության և կրթության դերը պետության զարգացման գործում» խորագրով միջազգային գիտաժողովի առթիվ:

Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանը հիմնադրման օրից իր գործունեությամբ նվիրված է Արցախի Հանրապետության պետականաշինությանը՝ յուրովի նպաստ բերելով ոչ միայն կրթագիտական կյանքին, այլ նաև հասարակության և պետության առջև ծառացած տարաբնույթ խնդիրների հաղթահարման ուղիների որոնմանն ու նախանշմանը:

Գործունեության 25 տարիների ընթացքում Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի թողարկած շրջանավարտները ԱՀ տարբեր ոլորտներում ծավալում են մասնագիտական գործունեություն:

Համալսարանը կարողանում է արդյունավետ համագործակցություն ապահովել ինչպես ԱՀ, ՀՀ, այնպես էլ արտերկրի բուհերի հետ: Այդ համագործակցությունն ապահովող լավագույն հարթակներից են նաև պարբերաբար կազմակերպվող միջազգային գիտաժողովները, որոնցից յուրաքանչյուրն առաջադրված խնդիրների լուծման իր տարբերակով է ներկայանում:

Մեր երկրի համար դժվար այս իրավիճակում և աշխարհաքաղաքական ներկա զարգացումներում անչափ կարևոր է Արցախի Հանրապետությունից գիտական հանրույթի ծայնը հնչեցնելը: Լիափույս եմ, որ «Գիտության և կրթության դերը պետության զարգացման գործում» խորագրով գիտաժողովը կկարողանա լուծել իր առջև դրված խնդիրները, և գիտահետազոտական աշխատանքների ու քննարկումների արդյունքում կտրվեն առանցքային հարցերի լուծման գործնական առաջարկներ:

Շնորհավորում եմ բոլորիդ՝ Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի 25-ամյակի առթիվ և արդյունավետ աշխատանք մաղթում «Գիտության և կրթության դերը պետության զարգացման գործում» խորագրով գիտաժողովի ընթացքին:

ՇՆՈՐՀԱԿՈՐԱԿԱՆ ՈՐՈՇԵՐ

ԳԵՂԱՄ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Արցախի Մարդու իրավունքների պաշտպան

Ջերմ մաղթանքներով շնորհավորում եմ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի պրոֆեսորադասախոսական կազմին, ուսանողությանն ու շրջանավարտներին՝ հարազատ բուհի հիմնադրման 25-ամյակի կապակցությամբ: ՄՄՀ-ն արցախյան կրթական հաստատությունների շարքում մշտապես առանձնացել է իր ուսանողության տարբերվող ու ստեղծարար մտածողությամբ, նորարարության հանդեպ համարձակությամբ, հասարակական ակտիվությամբ և միջազգային համագործակցության ու ներգրավվածության պատշաճ մակարդակով:

Համալսարանն իսկապես առանձնանում է ինքնատիպ միջավայրով, որում առկա են ակադեմիական ազատությունն ու ուսանողների քննադատական մտածելակերպը խթանող անհրաժեշտ պայմանները: Սրանք կարևորագույն արժեքներ են, որոնք պետք է պահպանել ու զարգացնել:

21-րդ դարի մրցունակ բուհն անդադար զարգացող օրգանիզմ է, որ կոչված է պատրաստելու մրցունակ կադրեր, ապահովելու պետության, հասարակության անխոչընդոտ և կայուն զարգացումն ու առաջընթացը: Ակնհայտ է, որ նախորդող 25 տարիների ընթացքում այս կարևորագույն գաղափարը դրված էր Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի առաքելության հիմքում: Վստահ եմ, որ նույն գաղափարներով էլ բուհը շարունակելու է իր անխափան ճանապարհը:

Բոլոր նրանք, ովքեր իրենց կյանքի ինչ-որ դրվագով կապված են Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի հետ, իրապես հպարտանալու առիթ ունեն:

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ

ПАРКЕВ АВЕТИСЯН

*Проректор по науке РАУ,
к. физ.-мат. н., д. филос. н.,
профессор*

Глубокоуважаемая Донара Сергеевна!

Примите искренние поздравления с замечательной юбилейной датой – 25-летием возглавляемого Вами университета! На протяжении этих лет жизнь Вашего Университета неразрывно связана с научными исследованиями и достижениями, вносящими весомый вклад в развитие науки страны, ее культурного, творческого и интеллектуального потенциала и нравственного воспитания молодого поколения!

Выражаем глубокую благодарность за столь плодотворное и тесное сотрудничество, в особенности, с Институтами права и политики, экономики и бизнеса, востоковедения Российско-Армянского университета. Непрерывная совместная научная деятельность, выражающаяся в научных публикациях, участии в организуемых научных мероприятиях, руководстве магистерскими диссертациями, вовлечении наших профессоров в редакционную коллегию «Вестника» Университета Месроп Маштоц, несомненно, благоприятствует положительному обмену опытом и дальнейшим совместным научным изысканиям на благо Отечества. Надеемся на дальнейшее укрепление наших дружественных отношений как примера академического взаимодействия, заимствования профессиональных достижений и нравственных ценностей.

Академические ценности, провозглашённые в стенах Вашего университета, кладёшь знаний и талантов – итог безусловной самоотдачи и огромного труда профессорско-преподавательского состава.

Вклад Университета Месроп Маштоц в профессиональное становление и нравственное воспитание новых поколений молодых специалистов-это вклад в будущее Арцаха и Армении.

Желаем университету процветания, пополнения его биографии яркими и знаменательными страницами, которые, безусловно, оставят свой вклад в истории, дальнейшего уверенного покорения профессиональных вершин, успешного творческого поиска, энтузиазма и неиссякаемой энергии профессорско-преподавательскому составу в деле внесения весомого вклада в научно-образовательный потенциал страны.

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ

МАКСИМ ВАСЬКОВ

*д.с.н., к.и.н., профессор Южного федерального университета,
директор и научный руководитель Центра
международных исследований «Мир Кавказа»,
член Союза журналистов России*

Дорогая Донара Сергеевна! Мои дорогие и любимые арцахцы

От Всего сердца поздравляю Вас с юбилеем замечательного университета Месроп Маштоц! Ваша любовь к образованию, науке, Великой культуре Великого армянского народа позволяют, идя по пути прогресса, сохранять традиции, приумножать знания, воспитывая замечательную арцахскую молодёжь достойными людьми!

Благодаря Вам, какие бы испытания не выпадали на наш век, победа армянского народа восторжествует! Желаю Вам, что бы как можно скорее наступили мир и благополучие, желаю ярких научных достижений и просто счастья!

С самым искренним к Вам уважением и восхищением Вашим мужеством!

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ

СОСЛАН ПЛИЕВ

*Директор Центра Экспертного Содействия, и.о.
профессора Кафедры политологии и социологии
Юго-Осетинского Государственного Университета
им. А.А. Тибилова при Президенте Южной Осетии*

Хочу поприветствовать Ректора Донару Сергеевну Габриелян и весь коллектив уникального учебного заведения высшего образования Университет Месроп Маштоц.

Университет Месроп Маштоц, как и великий просветитель, именем которого он назван, занимается важнейшим делом - просвещает новые поколения Арцах, формируя научную элиту Республики!

Университет Месроп Маштоц известен далеко за пределами Арцах. В Южной Осетии высоко ценят и уважают Университет Месроп Маштоц за его открытость и высокий научный потенциал.

Юго-Осетинский Научно-исследовательский университет имени З.Н. Ванеева при Президенте Республики Южная Осетия и Юго-Осетинский Государственный Университет имени А.А. Тибилова при Президенте Южной Осетии давно сотрудничают с Университетом Месроп Маштоц и именно такое сотрудничество в науке и образовании дает возможность качественного сотрудничества Республики Южная Осетия и Республики Арцах.

В эпоху меняющегося мира научное сотрудничество очень важно, именно на плечах научной интеллигенции лежит груз выработки новых стратегий выживания новообразованных республик постсоветского пространства!

В завершении хочу поздравить Университет Месроп Маштоц с Юбилеем!

Может дата и не большая, но за 25 лет, что существует Университет, сделано очень много! Коллектив Университета во главе с прекрасным Ректором Донарой Сергеевной много лет доказывает свою состоятельность и приверженность к высшим идеалам!

Желаю неиссякаемой энергии и много сил всем сотрудникам Университета в их непростом труде на благо Республики Арцах!

«ԼՐԱՏՈՒ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ ԱՐԱՐԱՏ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ

Ամսահման սիրով և ջերմությամբ շնորհավորում են բոլորիս Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի գործունեության 25-ամյա գեղեցիկ հորելյանի առթիվ:

25 տարիներ, որոնք լեցուն են ամենատարբեր խնդիրների հաղթահարման, բայց և հաջողությունների և ձեռքբերումների հազարավոր դրվագներով, որոնք ամրացրել են հարազատ դարձած մեր կրթօջախի հիմքերը և առաջ տարել դեպի զարգացում ու ճանաչում:

Ստեղծվելով Արցախի պատմության դժվարին ժամանակաշրջաններից մեկում՝ համալսարանը ոչ միայն կարողացավ կայանալ որպես հանրապետության առաջատար բուհերից մեկը, այլև դարձավ տեղական, հայաստանյան և միջազգային ամենատարբեր ձեռնարկների իրականացման կենտրոնը՝ համախմբելով ոլորտային մասնագետների ու գիտնականների, ներկայացրեց բուհն աշխարհի տարբեր երկրներում կազմակերպվող կոնֆերանսներին և այլ միջոցառումներին:

Ունենալով պետական բուհին համապատասխան կառուցվածք, գործելակերպ և աշխատակազմ՝ համալսարանը մշտապես աչքի է ընկել իր կազմակերպված և կարգապահ առօրյայով: Յուրաքանչյուր օղակ՝ սկսած գիտահետազոտական և ուսումնամեթոդական աշխատանքներին ուղղվածություն տվող գիտական խորհրդից, դասախոսական անձնակազմից, ուսանողական խորհուրդներից և այլն, հստակ գիտի իր անելիքը և իր գործով նպաստում է համալսարանի հաջողությունների արձանագրման գործընթացին:

Համալսարանն առաջատար է նաև ապագա մասնագետների պատրաստման բարձր որակով, ինչի արդյունքում այսօր բուհի շրջանավարտներն աշխատում են հանրապետության, Հայաստանի և Ռուսաստանի Դաշնության տարբեր հաստատություններում և բարձր են պահում բուհի հեղինակությունը:

Չեմ կարող չանդրադառնալ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի «Լրատու» պարբերականի գործունեությանը, որը, ժամանակի ընթացքում անվանափոխվելով, շարունակում է հրատարակվել: Համալսարանի գրեթե տարեկիցը լինելով՝ այն այսօր հայ և օտար գիտնականների՝ իրենց հոդվածների հրապարակման նախընտրած պարբերականների ցանկում է:

Իհարկե, մենք այսօր հնարավորություն չէինք ունենա նման գնահատական տալու համալսարանի անցած ուղուն, եթե տիկին Գաբրիելյանի նման հմուտ, սկզբունքային և գործունյա մարդը չդեկավարեր այն: Երկար տարիներ աշխատելով նրա հետ՝ ականատես եմ եղել տիկին

Գաբրիելյանի կողմից իրականացվող հսկայածավալ աշխատանքին, սրտացավությանը, նպատակասլացությանը, ինչը թիմը մշտապես զգոն ու գործունյա տրամադրության մեջ է պահել:

Կրկին շնորհավորելով բոլորին՝ մաղթում են, որ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը շարունակի իր բեղմնավոր գործունեությունը՝ հանուն բուհի հաջողության, հանուն մրցունակ քաղաքացիներ պատրաստելու առաքելության, հանուն Արցախ աշխարհի բարօրության և ապագայի:

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ

ГАРИБ БАБАЯН

*кандидат философских наук, доцент,
руководитель Независимого Центра
Стратегических исследований*

Можно по-разному относиться к этой важной дате – Университету Месроп Маштоц уже 25 лет, или всего лишь 25 лет. Почему? Дело в том, что 25 лет – это очень маленький срок для становления академической университетской школы, традиций и культуры, духа и университетского осмысления, рефлексии своего значения и роли в обществе и государстве. Все это верно, и к этому всему знаменитые университеты мира шли столетиями. Однако, если объективно и беспристрастно, абстрагируясь от возраста – 25 лет - рассмотреть достижения Университета Месроп Маштоц, то можно констатировать: этот небольшой университет прошел славный путь и достиг больших успехов, умело переняв лучшие достижения многих известных университетов мира. При этом, за этот короткий период, в условиях перманентного военного состояния, пережив три войны против населения Арцаха, Университет Месроп Маштоц сумел выработать свой дух, традиции, культуру, свое Университетское “Я” и место, стал узнаваемым и уважаемым Центром образования и науки далеко за пределами региона. Но особо хочу подчеркнуть очень важную ипостась Университета Месроп Маштоц: в этом университете существует культура воспитания молодого поколения в духе патриотизма и свободы мышления. Здесь молодые люди становятся культурными людьми и гражданами-патриотами своей страны – Республики Арцах. В этом я вижу главное предназначение Университета Месроп Маштоц, которому уже 25 лет.

Поздравляю ректора УММ Донару Сергеевну Габриелян и весь прекрасный коллектив с юбилеем!

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՂԵՐԶ

ՍԵՐՁԵՅ ԱՐԱՋԱՆՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Սիրով շնորհավորում եմ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի դասախոսական կազմին, ուսանողներին և սպասարկող անձնակազմին՝ կրթօջախի հիմնադրման ու գործունեության քսանհինգամյակի կապակցությամբ: Քառորդ դարն արդեն իսկ լրջագույն փաստարկ է՝ հոգուտ հաջողությամբ կայացածության, բարձրագույն կրթության օջախների առատության մեջ գիտակրթական սեփական տարածքի գոյության և, որ ոչ պակաս կարևոր է, հետագա գործունեության ու ձևավորված դրական ավանդների բազմապատկման: Ի շահ բարձրագույն կրթության Ձեր գործունեությունն ավելի է կարևորվում այն հանգամանքով, որ Ղուք, հակառակ չարաբաստիկ հանգամանքների, ապրում ու աշխատում եք Արցախում: Դա հավաստումն է այն իրողության, որ ամուր կամքով ու անսասան վճռականությամբ հավատարիմ եք մնում հանձարեղ մտավորականի՝ Մաշտոցի հայրենանվեր ու հայանվեր գործունեությանը, ում անունով բուհի հիմնադրելու պատիվն ու պատասխանատվությունն եք հանձն առել:

Աստված պահապան Ձեզ և Ձեր ազգանվեր գիտակրթական գործունեությանը:

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ

ԼԱԼԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

*Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
«Լրատու» հանդեսի խմբագրակազմի անդամ*

Հայ ժողովրդի բարոյական նկարագրից անմասն է սերը գիտության ու կրթության նկատմամբ, որ ուղեկցել է նրան դարեր շարունակ՝ անկախ պատմական անբարենպաստ պայմաններից: Դրա փայլուն վկայությունն են Միջնադարյան Հայաստանի համալսարանները՝ Գլաձոր, Տաթև, Քոնայի վանք, այնուհետև՝ Սուրբ Ղազարի Մխիթարյան Միաբանություն, որոնք նաև գիտակրթական օջախներ էին:

Համալսարանական կրթության կազմակերպումը նոր թափ ստացավ նորանկախ Հայաստանում և Արցախի աշխարհում, որ հայոց հնագույն կրթական ավանդույթների շարունակությունն է՝ ժամանակի շնչով առլեցուն:

Ժամանակակից գիտակրթական հաստատությունների ծիրում իր ուրույն ծեռագիրն է ստեղծել Արցախի Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը՝ տակավին երիտասարդ մի հաստատություն, որ հիմնադրվեց մի ժամանակահատվածում, երբ արցախահայությունը դեռ նոր էր ազատագրել հայրենի հողը թշնամու ձիրաններից, երբ դեռ նոր էին մարել արկերի ու հրանոթների պայթյունները, երբ Արցախի հողը նոր-նոր էր շնչում ազատության բերկրանքը...

Իր գոյության քառորդ դարի ընթացքում համալսարանն ընդարձակեց դասավանդվող առարկաների աշխարհագրությունը. ձևավորվեցին ֆակուլտետներ, ամբիոններ, համալսարանի դռները բացվեցին աշխարհասփյուռ հայազգի ուսանողների համար, որով նա աստիճանաբար դուրս եկավ միջազգային ասպարեզ: Համալսարանը մնայուն արժեք է ձեռք բերել իր մասնագիտական կադրերով, որոնցից շատերը մեծ ճանաչում են վաստակել Հայաստանի և Արցախի սահմաններից դուրս. նա ուսումնագիտական կապեր է հաստատել մի շարք համալսարանների հետ:

Համալսարանն անմասն չի մնացել հասարակական-քաղաքական հեղաբեկումներից. նրա դասախոսներից ու սաներից շատերը մասնակցել են Արցախյան առաջին և երկրորդ պատերազմներին՝ պատրաստ իրենց կյանքը դնելու հայրենիքի փրկության զոհասեղանին...

Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը կրում է հայոց դպրության ռահվիրայի անունը. համոզված եմ՝ իր ազգանպաստ գործունեությամբ նա արդարացնելու է այն վեհ առաքելությունը, որի համար կոչված է՝

անմար պահել հայոց գիտության ջահը, սերունդներին կրթել Մաշտոցի ոգով, նրանց դաստիարակել Վարդանանց հերոսների սխրանքի օրինակով, որովհետև Արցախ աշխարհի ներկան և ապագան նրա կրթված զավակների ձեռքերում է, հուսալի ձեռքերում:

Համալսարանի գիտնական դասախոսները հնարավորություն ունեն իրենց գիտամանկավարժական պրպտումները հրատարակելու «Լրատու» հանդեսում, որ գտնվում է համալսարանի ռեկտոր, պրոֆ. Ղ.Գաբրիելյանի և գլխավոր խմբագիր, պրոֆ. Ա.Վարդանյանի մշտական ուշադրության կենտրոնում: Հանդեսը լայն ճանաչում է ձեռք բերել գիտական աշխարհում. նրան թղթակցում են Հայաստանի տարբեր բուհերի և ակադեմիական հաստատությունների, ինչպես նաև՝ Ռուսաստանի Դաշնության և արտասահմանի ճանաչված մասնագետներ:

Զարմանալի զուգադիպությամբ մոտ օրերս նշվում է Երևանի Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ հիմնադրման 100-ամյակը. հոբելյանական տոնակատարությունների համատեքստում Արցախի Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանն իրավունք ունի կանգնելու գիտակրթական հաստատությունների բարձր պատվանդանին՝ որպես կրտսեր քույր (կամ եղբայր) Երևանի մանկավարժականի. երկու բուհերն էլ կրում են հայ ժողովրդի պանծալի զավակների անունները՝ Մ. Մաշտոցի և Խ. Աբովյանի:

Ակնկալել Բարձրյալից, որ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի 100-ամյա հոբելյանը կնշվի աշխարհի առաջադեմ համալսարաններում, Միավորված Հայաստանի մայրաքաղաքում և Արցախի Հանրապետության գիտության բնօրաններում՝ Շուշիում մասնավորապես:

Բարի երթ, Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, բարի երթ՝ ի շահ հայոց դպրոցի լուսավոր ապագայի, հանուն արցախահայության լուսավոր զարթոնքի, ի պետս հայ դպրության հարատևության...

ՇՆՈՐՀԱԿՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ

ՀԱՅ ԱԶՅԱՆ

«Նիդերլանդական օրագրի» հիմնադիր խմբագիր

Արցախի Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանը կադրերի պատրաստման այն եզակի կրթօջախներից է, որ իր ուրույն մոտեցմամբ ու գործելահոճով դարձել է ազգային արժեքների կրողն ու պահպանողը: Դարձել է տնտեսական, իրավաբանական, հումանիտար գիտությունների ու լեզուների ուսուցման գիտակրթական ժամանակակից կենտրոն: Համալսարանն իր ստեղծմամբ ու զոյությամբ պարտական է Ազատ ու ժողովրդավարություն կերտող Արցախին: Հատկապես Արցախի ու Հայաստանի համար այս դժվարին ժամանակահատվածում անգնահատելի է նրա տարիների թողած հետքը, որ կաթիլ առ կաթիլ կենսագրություն դարձավ ու հաստատուն ընթացքով նոր էջ ու տարեգրություն հյուսեց հայ իրակաւնության մեջ: Անցնող 25 տարիները բարձրագույն ուսումնական հաստատության համար նոր գաղափարների, բաց երկխոսության, ծանոթությունների և համագործակցության հարթակ եղան: Բացառություն չէր «Նիդերլանդական օրագրի» հետ հաստատված վերջին տարիների լավ ու արդյունավետ համագործակցությունը՝ հատկապես Կովկասագիտության կենտրոնի, նրա ղեկավար, կովկասագետ Հովիկ Ավանեսովի հետ:

Ջերմորեն շնորհավորում ենք հայ գրերի ստեղծողի, անմահ Մեսրոպ Մաշտոցի անունը կրող Արցախի Համալսարանին, նրա հիմնադիրներին, բոլոր տարիների դասախոսներին, ուսանողներին ու շրջանավարտներին 25-ամյա գեղեցիկ տարեդարձի կապակցությամբ:

Երկար ու հարատև ընթացք թանկագին բարեկամներ:

ՇՆՈՐՀԱԿՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ

ԳԱՐԻԿ ՔԵՌՅԱՆ

*ԵՊՀ Քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր,
Քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր*

Հարգելի՛ գործընկերներ,
Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի սիրելի՛ ուսանողներ,
Արցախում ապրող և արարող մե՛ր փոքր հայրենիքի հայրենա-
կիցներ

Սրտանց շնորհավորում եմ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան համալսա-
րանի 25-ամյա հոբելյանը: Քառորդ դար գոյություն ունեցող ձեր գիտա-
կրթական օջախն արժանի ավանդ ունի Արցախի գիտական և կրթական
ճանաչման վեհ գործում: Այս ընթացքում համալսարանի շրջանավարտ-
ներն իրենց մասնագիտական որակներով աչքի են ընկել տարբեր
ոլորտներում, նպաստել Արցախի Հանրապետության կայացմանը:

Հատկապես ցանկանում եմ նշել Երևանի պետական համալսա-
րանի գիտական խորհրդի որոշմամբ Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանի
հետ համատեղ հրատարակվող «Լրատու» գիտական ամսագրի ներ-
դրումը ձեր համալսարանի ճանաչման և գիտակրթական ոլորտում
Հայաստանի մասնագետների հետ համագործակցության զարգացման
գործում: Ես ինքս, հանդիսանալով խբագրական խորհրդի անդամ, եր-
կար տարիներ համագործակցում եմ ամսագրի հետ: Ցանկանում եմ նշել,
որ մի քանի տասնյակ երիտասարդ գիտնականներ, ասպիրանտներ և
դոկտորանտներ շնորհիվ «Լրատու» ամսագրի ընձեռնած հնարավո-
րության կարողացել են ունենալ գիտական հրապարակումներ և ստա-
նալ տարբեր մասնագիտություններով գիտությունների թեկնածուի և
դոկտորի գիտական աստիճան:

Արցախի Հանրապետության գոյության այս ծանր ժամանակահատ-
վածում ցանկանում եմ ձեզ աշխատանքային հաջողություններ և նոր
նվաճումներ:

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ

ЛАРИСА АЛАВЕРДЯН

*Первый защитник прав человека Республики Армения,
доцент Института права и политики РАУ*

Дорогая Донара Сергеевна, уважаемые участники конференции “Роль науки и образования в развитии государства,,!

Приветствую и поздравляю весь профессорско-преподавательский состав, всех выпускников, студентов, аспирантов и других вовлеченных в основание и развитие Университета “Месроп Маштоц,, с 25летним юбилеем!

Постоянное совершенствование учебной и научно-исследовательской деятельности в годы становления Республики Арцах негосударственного ВУЗа является отличительной особенностью непризнанного, но состоявшегося государства НКР.

Считаю особой честью более чем 10летнее сотрудничество с Российско-Армянским Университетом, с его институтами и профессорско-преподавательским составом. Быть почетным профессором Университета обязывает меня прилагать больше усилий для развития преподавания политических наук.

Общеизвестно, что в настоящее время образование выдвигается на первое место среди факторов развития человечества. Роль знаний в экономическом развитии стран мира стремительно возрастает, опережая значимость средств производства и природных ресурсов.

Простое перечисление достижений Университета говорит о его динамическом развитии. Особое значение имеет его сотрудничество с другими зарубежными ВУЗами и международное лицензирование на продолжение благороднейшей деятельности по подготовке кадров по более чем 12 специальностям. Все это говорит об особой роли Университета “Месроп Маштоц,, в становлении и развитии Республики Арцах.

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ

ՍԱՄՎԵԼ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՊՄՀ պրոֆեսոր, Պատմական գիտությունների դոկտոր

Ստեփանակերտի Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանը Արցախի Հանրապետության գիտակրթական կարևորագույն հաստատություններից է: Այն քառորդ դար շարունակ կրթում է բանիմաց մասնագետներ, պատրաստում է գիտության նվիրյալների, ստեղծում է բարենպաստ միջավայր գիտության զարգացման համար:

Արցախի գիտական ու կրթական միջավայրի հետ մեր հարաբերությունները շուրջ երկու տասնամյակ զարգացել են գլխավորապես Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի միջոցով: Համալսարանի հարգարժան ռեկտոր, պրոֆեսոր Դոնարա Սերգեյի Գաբրիելյանի և «Լրատու» գիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր, պրոֆեսոր Արարատ Վաղիմիրի Վարդանյանի անմիջական ջանքերով մասնակցել ենք համալսարանի կազմակերպած բազմաթիվ գիտաժողովների, գիտական հոդվածներով հանդես ենք եկել «Լրատու» հանդեսում, ինչպես նաև ընդգրկվել ենք հանդեսի խմբագրակազմում:

Հարկ է ընդգծել, որ բավականին դժվար, պատասխանատու և պատվաբեր գործունեություն է ծավալել Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանը 25 տարի շարունակ: Պատերազմի մեջ գտնվող պետության համար ամենակարևոր գործոններից մեկը կրթության ու գիտության զարգացումն է, բարձրորակ կադրերի պատրաստումը, ինչը հաջողությամբ իրականացրել է տիկին Դ. Գաբրիելյանի ստեղծած ու ղեկավարած համալսարանը: Մեզ համար նաև մեծագույն պատիվ է հանդիսանալ Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր:

Ջերմորեն շնորհավորում ենք Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի 25-ամյակը, վստահ ենք, որ համալսարանը դեռ երկար շարունակելու է գիտակրթական բեղմնավոր գործունեությունը և հուսով ենք՝ հաջորդ հորեյանը կնշենք ազատագրված Շուշիում:

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

ՆԵՐՈՒ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆ

*ԱՀ նախագահի միջազգային հարաբերությունների
հարցերով խորհրդական, ՄՄՀ-ի դասախոս*

Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանն անցել է երկարատև կայացման և զարգացման ճանապարհ: Հպարտ եմ, որ իմ մասնագիտական կայացման գործընթացը սկսվել է հենց Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարանից, որտեղ կրթական ստեղծարարությունը և գիտական արդյունքը համադրելի և պահանջված են: Բարի երթ եմ մաղթում ՄՄՀ-ին և համալսարանականներին:

МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

ДОНАРА ГАБРИЕЛЯН

Ректор УММ, кандидат педагогических наук, доцент, профессор УММ

***Сильное гражданское общество
возможно только в сильном государстве***

Гражданское общество представляет собой совокупность неполитических общественных отношений вне рамок властно-государственных структур.

Гражданское общество - общество людей высокого социального культурного, морального экономического статуса, создающие вместе с государством развитые правовые отношения.

Именно поэтому гражданское общество может формироваться только в правовом государстве.

Основным посредником между человеком и властью является именно гражданское общество.

Логично, что в правовом государстве власть и гражданское общество не противостоят, а дополняют друг друга.

Гражданское общество не создаётся приказом сверху и не возникает спонтанно. Это длительный процесс, которому способствуют экономические, политические, культурные предпосылки.

Большую роль в формировании гражданского общества играют сфера образования и воспитания.

В современном мире образование становится одним из главных факторов, обеспечивающих экономический рост, социальную стабильность, развитие институтов гражданского общества.

Образование должно рассматриваться как важнейшая сфера ответственности государства.

Именно образование и воспитание дают знания, умения и навыки жизни в гражданском обществе.

Изучив процесс становления гражданского общества в странах СНГ, приходим к выводу, что формы организации гражданского общества не отвечают современным требованиям. Именно система образования должна способствовать его построению.

Однако, современная система образования на постсоветском пространстве не может выполнять эту функцию.

Поэтому государства СНГ встали перед необходимостью модернизации образовательной системы.

Образование в XXI веке является ключом к решению глобальных проблем современного мира.

Мир сегодня объединяет усилия в сфере образования, стремясь воспитать гражданина мира.

В мировом обществе высказываются требования формирования глобальной стратегии образования человека.

Социальная функция образования – социализация личности.

Образование – важнейший канал социальной мобильности.

В мировой системе образования выделяют определённые глобальные тенденции:

- Демократизация образования - всеобщее среднее образование, увеличение числа людей с высшим образованием;

- Рост продолжительности образования;

- Непрерывность образования в современных условиях работник должен быть способным к быстрым переключениям на новые или смежные виды работ, на новые технологии;

- Гуманизация образования – внимание к личности учащегося, его интересам, индивидуальным особенностям;

- Гуманитаризация образования – повышение роли общественных дисциплин в образовательном процессе;

- Интернационализация образования – создание единой системы образования для разных стран, интеграция образовательных систем (примером служит процесс Болоньи);

- Компьютеризация образования – использование новых современных технологий обучения, телекоммуникационных сетей глобального масштаба.

Образованный человек – это не только знающий и умеющий специалист в основных сферах жизнедеятельности, с высоким уровнем развитых способностей, но и тот, у кого сформировано мировоззрение и нравственные принципы.

Образованность предполагает и воспитанность человека.

Сильное гражданское общество предполагает объединение высокообразованных, воспитанных людей с сложившейся гражданской позицией.

Благодаря модернизации образования можно создать такое общество.

В модернизации нуждается образовательная система всех стран СНГ.

У нас одни и те же проблемы в школах и вузах: слабая инфраструктура, отсутствие оснащённых кабинетов, плохой интернет, нехватка квалифицированных учителей, педагогов, учёных,

Для реальной модернизации образования необходимо, прежде всего, ресурсное обеспечение сферы образования.

Образование должно стать для государства приоритетным.

Немаловажным фактором является также стимулирование общественного участия в управлении образованием. Таким образом, школы и вузы станут структурами, включающими в себя важнейшие элементы гражданского общества.

Чтобы укрепить гражданские начала в системе образования и превратить образование в реальный ресурс становления гражданского общества, рекомендуется:

1. Создать управленческие советы школ с реальными полномочиями и ответственностью.

2. Создать объединения родителей школ.

3. Включить работодателей, представителей рынка труда, некоммерческие общественные организации в местные советы по развитию образования.

4. Подключить ассоциацию выпускников вузов к формированию перечня специальностей и программ высших учебных заведений.

- Поддержать молодёжные общественные организации, реализующие социально значимые проекты.

- Повысить степень информационной открытости системы образования.

При обеспечении всех этих условий можно быть уверенным, что гражданское общество и образование станут той системой, которая сможет готовить достойных граждан для своей страны.

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՐԱՎՈՒՆՔ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ,
ՍԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ,
ՏՈՐԱԾԱՇՆՈՋԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ИСТОРИЯ, ПРАВО, ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ, РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

**СОВРЕМЕННЫЕ ЕВРОПЕЙСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ
РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ
КОНСТИТУЦИОННОЙ ЖАЛОБЫ**

Արարատ Դանիելյան

преподаватель кафедры юриспруденции

Университета Месроп Маштоц, к.ю.н., доцент, Степанакерт, Республика Арцах

Вторая половина XX в. и первые десятилетия XXI в. ознаменовались существенными изменениями в области конституционной защиты прав человека. В настоящее время признание, соблюдение и защита прав человека являются основой любого демократического правового государства. Поэтому механизмы, дающие человеку возможность прямо или косвенно защищать закрепленные в Конституции, законодательных и иных актах его права, приобретают все более и более важное значение.

Права человека - это та отрасль, где происходят существенные изменения.

Индивидуальный доступ к конституционному правосудию является важным средством для обеспечения соблюдения прав человека на конституционном уровне. Относительно института индивидуальной конституционной жалобы в европейских и других странах существует множество моделей и возможностей. Как отмечает профессор Г.Г. Арутюнян, "существующие в Европе подходы к этому вопросу значительно отличаются. Их условно можно разделить на три группы: а) наличие полноценной системы (Германия, Испания, Чехия, Словакия и др.); б) наличие ограниченной системы, включающей только рамки оценки конституцион-

ности нормы закона (Российская Федерация, Польша, Армения и др.); в) полное отсутствие этого института (Литва, Молдова и др.)"¹.

По мнению профессора Шеффилдского университета Дж.Мерриллса: "...структуры, обеспечивающие поддержку и защиту прав человека в Европе, представляют собой скорее историческое "лоскутное одеяло", чем единую всеохватывающую систему. Это можно воспринимать как недостаток, но не как основание для беспокойства"².

На протяжении последних десятилетий темпы и направления развития института индивидуальной конституционной жалобы определяются политическими, историческими, географическими, социальными и другими факторами, влияние которых неоднозначно.

Необходимо отметить, что, несмотря на разнообразие действующих систем, для всех ценностным ориентиром являются права человека, которые призваны сплотить различные социальные слои и группы общества, преодолеть кризисные ситуации и ставят личность в центр всех процессов общественного развития, основанного на принципах свободы, верховенства права. Как отмечает Председатель Конституционного Суда Российской Федерации В. Зорькин, "...есть нечто объединяющее все страны, в которых имеет место феномен конституционализации и интернационализации основных прав и свобод: все нации восприняли идеалы права, ...и конституционное правосудие в этом пространстве остается одним из самых мощных способов сохранения status quo"³.

Целью данной статьи является комплексное исследование института индивидуального обращения в конституционные суды⁴ и влияние различных моделей, действующих в европейских странах, на доступ к правосудию.

Важное место в системе конституционного судопроизводства занимает институт индивидуальной жалобы, открывающий человеку и гражданину прямой доступ в органы конституционного контроля. "Конституционная

¹ 1 Г.Г.Арутюнян.Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии. Сборник избранных публикаций и выступлений на международных форумах, посвященных данной проблематике.- К.: Логос, 2011. - С.106.

² Введение в вопросы международной защиты прав человека. Учебное пособие под редакцией Р.Хенеки и М.Сукси. Институт прав человека. Турку (АБО),1997. Меррилс Дж. профессор Шеффилдского университета. Поддержка и защита прав человека в рамках Европейских договоренностей. - С. 222.

³ В.Зорькин.Интеграция европейского конституционного пространства: вызовы и ответы// Сравнительное конституционное обозрение, N 2 (59), 2007. - С. 66.

⁴ Под употребляемым в статье термином "Конституционный Суд" понимается орган, уполномоченный осуществлять конституционный контроль (прим. автора).

жалоба, как правило, рассматривается как наивысшее достижение правового государства," - отмечает профессор Отто Пферсманн⁵.

"Значение индивидуальной конституционной жалобы постоянно растет, поскольку она расширяет рамки и правовые возможности в защите прав и свобод человека", - отмечает доктор юридических наук Е.А. Лукашева⁶.

Индивидуальная жалоба - важнейшее средство обеспечения и развития конституционно-ценностной системы государства, с помощью которой "человек становится действенным участником процессов конституционализации общественных отношений"⁷, основу которой составляют права и свободы человека.

"Институт индивидуальной конституционной жалобы, позволяя личности защищать свои субъективные права и свободу, в то же время способствует реализации таких конституционных принципов, как верховенство права, разделение властей и содействует вовлечению индивидов в процесс управления государством и обществом"⁸.

В совокупности эти и другие факторы привели к тому, что институт индивидуальной жалобы широко применяется как во многих европейских странах (Австрия, Испания, ФРГ и др.), так и успешно внедряется в переходных странах (Армения, Россия и др.), в т.ч. непризнанных.

Сегодня только несколько государств⁹ из числа государств-членов Европейской комиссии¹⁰ "За демократию через право Совета Европы" (более известная как Венецианская комиссия) и государств, имеющих статус наблюдателей при Венецианской комиссии, не предусматривают элементы индивидуального доступа для оспаривания правовых норм или индивидуальных актов в конституционной юрисдикции.

Становление в Европе собственной модели конституционного контроля связано с именем австрийского юриста Г. Кельзена (1881-1973), который преподавал в Венском университете и занимался активной политической деятельностью. В 1920 г. по поручению руководителя Кабинета министров Австрии К. Реннера Кельзен разработал альтернативу децентрализованному конституционному контролю, которая предусматривала модель централизованного контроля, наделяющая отдельный суд полномочием

⁵ Пферсманн О. профессор философии права в Университете Париж-I Пантеон-Сорбонна. Селективное правовое государство и конституционная жалоба. Сравнительное конституционное обозрение // 2003, N3(44). -С.175.

⁶ Права человека: учебник (отв. ред. Е.А. Лукашева. 2-е изд., Перераб.-М., НОРМА, ИНФРА, 2010. - С. 416.

⁷ Там же, - С. 416-417.

⁸ Арутюнян Г.Г.каз. соч. - С.107.

⁹ Алжир, Тунис, Марокко, Нидерланды.

рассматривать конституционность нормативных актов только при обращении уполномоченных конституционных органов. Модель централизованного контроля, разработанная Г. Кельзенем, закреплена в Австрийской Конституции 1920 г.. Согласно этой модели, специальный суд, не находящийся в системе обычных судов, уполномочен рассматривать конституционность нормативных актов. Преимуществом централизованной модели является "большее единство судебной практики"¹¹ по сравнению с децентрализованным контролем¹² и как следствие - "правовая безопасность"¹³. Как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, "в случае данной модели конституционный контроль осуществляется Конституционным Судом или Верховным Судом, который, в дополнение к своей апелляционной юрисдикции, компетентен осуществлять конституционный контроль"¹⁴. Существование одного органа конституционной юрисдикции (юстиции) недопускает разнобоя при решении вопросов конституционности, т.е. монополия на проверку конституционности принадлежит только этому органу.

Европейская модель конституционного контроля в своем развитии прошла несколько этапов. Первый этап охватывает довоенный период, когда в Конституциях некоторых стран¹⁵ закрепляется институт конституционного контроля и почти повсеместно юридически закрепляется особое значение Конституций, как основных законов стран. Необходимо отметить, что деятельность судов в межвоенный период не была успешной из-за возникновения чрезвычайных ситуаций, политических потрясений и краснокоричневых идеологем.

¹² Исторически первый вид конституционного контроля осуществлялся обычными судьями посредством конкретного контроля на любой стадии обычного судопроизводства. Конкретный контроль характеризуется несколькими признаками: контроль осуществляется всеми судами (диффузный) и на любой стадии обычного судопроизводства обычным судьей (судом); контроль всегда носит последующий и конкретный характер, доступ к конституционному контролю открыт для любой стороны обычного судопроизводства и суды связаны конкретными обстоятельствами дела. Эффективность децентрализованного контроля зависит как от уровня правосознания сторон судопроизводства, так и от полномочий и желания (готовности) обычных судей рассматривать подобные обращения. Такая система контроля - одна из функций обычных судов и рассмотрение конституционности осуществляется при соблюдении таких же процедурных правил, что и при разрешении обычных споров (прим. автора).

¹³ Маклаков В.В. Указ. соч. - С. 98-99.

¹⁴ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Принято на 85 пленарном заседании Венецианской комиссии (Венеция, 17-18 декабря 2010 г.), п. 35, с. 16. В Нагорно-Карабахской Республике Верховный Суд в дополнение к своей кассационной юрисдикции в соответствии с п.2 ст.140 Конституции осуществляет конституционное судопроизводство.

¹⁵ В частности, по примеру Австрии конституционный контроль был институционализирован в Чехословакии (1920 г.), Лихтенштейне (1925 г.), Греции (1927 г.), Испании (1931 г.), Ирландии (1937 г.), Египте (1941 г.).

Второй этап развития института конституционного контроля приходит на послевоенный период, который характеризуется развитием институциональных систем, занимающихся защитой прав человека и функционирующих отдельно от судов общей юрисдикции. При этом постоянно расширяется круг полномочий органов, осуществляющих конституционный контроль. "Конституционные установки, особенно практика конституционных судов после второй мировой войны, как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, отражают смену парадигмы в сторону осуществления защиты индивидуальных прав человека одним из конституционных органов власти (судами или отдельным конституционным судом)"¹⁶.

Третий этап совершенствования конституционного контроля связан с отказом европейских стран от коммунистической идеологии и образованием органов конституционной юстиции, которые восприняли в части организации континентально-европейскую модель конституционного контроля.

Таким образом, институт конституционной жалобы получил широкое распространение на европейском континенте. При этом в каждой стране он имеет свои функциональные и процессуальные особенности, которые проявлялись в исчерпании гражданином всех иных средств правовой защиты, сроках подачи заявлений, в основаниях подачи жалобы, круге субъектов, уполномоченных на обращение, судебных расходов, правовых последствий вынесенного решения и др.

Как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, "разные факторы влияют на различия уровня защиты и методов используемых для охраны верховенства Конституции. Некоторые из них отражают историческое развитие государства и конституционного строя иногда с длительным периодом авторитарного или тоталитарного режима, период принятия новой Конституции или юридические традиции государства, относящегося к системе континентального или общего права"¹⁷.

В противоположность вышеизложенной исходной модели Г. Кельзена, согласно которой только конституционные органы были наделены правом обратиться в Конституционный Суд, в настоящее время во многих европейских странах существует модель, предоставляющая возможность физическим и юридическим лицам оспаривать конституционность нормативного или индивидуального акта.

Как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, "в условиях возрастающей значимости основных прав и их защиты, национальным законодателям следует решить, какую роль должны играть Конституция и,

¹⁶ Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п.31.- С.13-14.

¹⁷ Там же, п. 23, - С. 12.

следовательно, конституционные суды: должны ли они просто защищать существующий конституционный строй (который включает в себя также защиту основных прав в том смысле, что они являются частью существующего конституционного строя)? Или должны ли быть особые гарантии основных субъективных прав, предоставленных человеку Конституцией?"¹⁸

Таким образом, индивидуальный доступ к конституционному правосудию означает различные механизмы, позволяющие физическим и юридическим лицам обращаться в органы конституционного контроля в случаях нарушений конституционно охраняемых прав с индивидуальной или коллективной жалобой.

Необходимо отметить, что с целью обеспечения верховенства Конституций и защиты прав человека на европейском континенте вопросам эффективности конституционного контроля особое внимание уделяют и региональные надгосударственные органы.

Так, по итогам работы семинара ОБСЕ¹⁹ по человеческому измерению (2008 г.) выработаны следующие рекомендации государствам - участникам:

- представлять право обращения в Конституционный Суд гражданам, группам граждан, неправительственным организациям, юридическим лицам;
- правом обращения в Конституционный Суд от имени вышеперечисленных субъектов права должны обладать национальные правозащитные институты;
- в целях более деятельного исследования доказательств и обоснованного принятия решений разрешить "гражданскому обществу вносить свой вклад в процесс принятия решений посредством представления соображений *amicus curiae*"²⁰ и др.

В этой связи профессор Лоренц Барт отмечает, что "доступ к конституционным судам - один из ключевых факторов, определяющих их влияние и эффективность. Особенность этого доступа заключается в том, что конституционные суды по индивидуальным жалобам рассматривают и

¹⁸ Там же, п. 47, - С. 19.

¹⁹ ОБСЕ - Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, крупнейшая в мире региональная организация, занимающаяся вопросами безопасности, объединяющая 57 стран, расположенных в Северной Америке, Европе и Центральной Азии. Все государства-участники ОБСЕ обладают равным статусом. Решения принимаются на основе консенсуса. Решения не носят юридически обязательного характера, но имеют большое политическое значение. С 14 по 16 мая 2008г. в Варшаве проходил семинар ОБСЕ по человеческому измерению, посвященный конституционному правосудию. Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. Конституционное правосудие. Краткий сводный отчет. Варшава, 14-16 мая 2008, www.osce.org/ru/odihr/33162.

²⁰ Институт "*amicus curiae*" известен человечеству еще со времен римского преторского права, что в переводе с латинского означает "друг суда". Это субъект, который не является стороной судопроизводства, но предлагает вниманию суда определенное мнение, взгляд, отчет (прим. автора).

представляют общественности решения и заключения относительно конкретных проблем по фактам нарушения прав человека"²¹.

Созданию на национальном уровне эффективных средств судебной защиты прав человека была посвящена проходившая 18-19 февраля 2010 г. в швейцарском городе Интерлакене конференция Совета Европы²². Целью конференции было продемонстрировать приверженность государств-членов Совета Европы защите прав человека на европейском континенте. В настоящее время Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) оказался в драматическом положении (число нерассмотренных дел достигло 62 тыс., и значительная часть жалоб явно неприемлемы для их рассмотрения по существу, либо необоснованы), что предполагает пересмотр рамок действия Европейской конвенции о правах человека за счет более строгого соблюдения принципа субсидиарности и расширения ее принятия в национальных судах. В Интерлакенской декларации и так называемом "Плане действий" получили отражение предложения, касающиеся укрепления принципа субсидиарности и плана реформы европейской системы защиты прав человека.

Каким образом в европейских странах осуществляется доступ в органы конституционного контроля?

Различают прямой индивидуальный доступ, когда лицо может непосредственно оспаривать конституционность нормы или акта, и косвенный индивидуальный доступ, когда конституционность нормы или акта оспаривается только посредством другого органа (см. схему).

Прямой индивидуальный доступ означает возможность гражданина обратиться в Конституционный Суд непосредственно без какого-либо посредничества. В европейских странах существуют различные формы прямого индивидуального доступа, каждая из которых имеет свои особенности.

В исследовании Венецианской комиссии приводятся следующие модели прямого индивидуального доступа. При первой модели каждый гражданин (как и группа лиц) может представить жалобу относительно нормы в Конституционный суд, даже не имея личного интереса. Обращение не связано с разрешением юридического вопроса и носит абстрактный характер. При этой модели, так называемой народной жалобе (*actio popularis*), каждый представивший жалобу не обязан доказать, что обжалуемая норма непосредственно не затрагивает и не ущемляет его права и свободы. В данном случае проявляется забота каждого по охране и защите Конституции,

²¹ Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. Конституционное правосудие. Краткий сводный отчет. Варшава, 14-16 мая 2008. - С.21.

²² См.: Интерлакенская Конференция "О будущем Европейского суда по правам человека": дискуссия и результаты. http://publicverdict.ru/topics/international_instances/8248.html

т.к. обращение в суд направлено на защиту общественных интересов и обычно обжалуются общие нормы. Международная практика свидетельствует о том, что *actio popularis* способствует совершенствованию законодательства²³. Решения по таким жалобам обычно носят общеобязательный характер с последствиями - *erga omnes*.

Однако в случае злоупотребления *actio popularis* приводит к перегрузке Конституционного Суда проблеме, о которой Венецианская комиссия высказывается критически.

Следует отметить, что некоторые государства с самого начала не придали институту индивидуальной жалобы конституционный статус (Германия в 1969 г., Австрия в 1975 г.). Другие с принятием основных законов непосредственно признали и включили ее в правовую систему страны (Польша - 1997 г., Словакия - 1992 г., Словения - 1991 г.). Со временем из-за увеличения потока обращений возникла "дилемма между перегрузкой Конституционного Суда и обеспечением эффективной защиты прав человека"²⁴, которая в разных странах решается различными процессуальными "фильтрами", т.е. требованиями относительно доступности и организационными методами (отбор дел, предварительный контроль со стороны секретариата суда, создание численно меньших судебных коллегий, палат, соответствующий штат квалифицированных помощников судей и др.)²⁵

Вторая модель предусматривает обращение физического или юридического лица в суд с индивидуальным предложением в форме абстрактного контроля. В этом случае заявители не вправе требовать рассмотрения обращения (индивидуального предложения). Заявители могут только ходатайствовать перед судом, чтобы последний инициировал судопроизводство, т.е. рассмотрение предложения может быть осуществлено лишь по усмотрению суда.

Третья модель - *quasi actio popularis*, при которой заявитель должен доказать, что он имеет определенный интерес и норма влияет на его правовое положение.

Четвертая модель - прямая индивидуальная жалоба, которая имеет свои разновидности (полная конституционная жалоба и нормативная конституционная жалоба).

²³ В Венгрии на основании *actio popularis* о проверке положений Уголовного кодекса смертная казнь была отменена Конституционным Судом.

²⁴ Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п. 218. - С. 74.

²⁵ В связи с чрезвычайной загруженностью Конституционного Суда ФРГ председатель Андреас Воскуле предложил ввести пошлину в размере до 5000 евро для подателей изначально бесперспективных жалоб, исходя из финансовых возможностей истца. <http://internet.bibo.kz/260017-konstitucionnyjj-sud-frg-oblozhit-sutjag.html>.

Полная конституционная жалоба обеспечивает наиболее полный доступ граждан к конституционному судопроизводству и более высокую степень защиты прав человека. Каждый имеет право представить жалобу на нарушение его основных прав любым актом органов государственной власти, который непосредственно и в настоящее время нарушает его права, в т.ч. и акты судебных и административных органов. Конституционный суд, рассматривая полную конституционную жалобу, выносит решение не по существу дела, а предметом исследования является вопрос конституционности, поднятый в жалобе. Полная конституционная жалоба представляется тогда, когда исчерпаны все другие средства правовой защиты, т.е. в субсидиарном порядке. Как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, «основной функцией полной конституционной жалобы является защита конституционно охраняемых прав человека»²⁶. Эта модель существует в Германии, Испании, Чехии, Словении и других странах.

Второй разновидностью прямой индивидуальной жалобы является так называемая нормативная конституционная жалоба. При нормативной конституционной жалобе физические и юридические лица имеют право представить жалобу на нарушение их основных субъективных прав индивидуальным актом, принятым на основании нормативного акта. Если полная конституционная жалоба может быть инициирована гражданами в порядке абстрактного контроля законов и необходимо, чтобы основанием жалобы являлась антиконституционность закона, которая в определенных условиях может быть применена при рассмотрении связанного с заявителем дела, то инициирование нормативной конституционной жалобы связано с конкретным делом, и предметом жалобы обычно являются правоприменительные акты, и решения обычно носят обязательный характер только для участников конкретного судопроизводства. Нормативная жалоба существует в Армении, Австрии, Грузии, Польше, России и других странах. В праве Испании и ряда стран Латинской Америки (Мексика, Эквадор, Перу и др.) действует особая процедура ампаро (защита), являющаяся средством защиты основных конституционных прав личности, во многом сходная с конституционной жалобой и носит индивидуальный характер.

Косвенный доступ означает, что индивидуальный запрос направляется в орган, осуществляющий конституционный контроль посредством другого органа. Из схемы видно, что косвенный доступ может быть инициирован судами общей юрисдикции, омбудсменами, членами парламента и иными органами.

Рассмотрение дел по предварительным запросам судов" является одним из самых распространенных видов индивидуального доступа. Данный вид

²⁶ Там же, п. 81. - С. 31.

доступа в терминологии судопроизводства европейских стран называется "преюдициальным производством"²⁷, которое существует более чем в двух третях государств-членов Венецианской комиссии.

Если у суда общей юрисдикции возникают сомнения относительно конституционности нормативного акта, подлежащего применению в конкретном деле, суд приостанавливает производство по делу и обращается с предварительным запросом в Конституционный Суд для рассмотрения данного вопроса.

Указанная форма косвенного доступа применяется во многих странах, которая имеет свои как положительные, так и отрицательные стороны. Эффективность косвенной формы доступа проявляется в том, что суды общей юрисдикции хорошо осведомлены и в состоянии подготовить и представить обоснованный запрос. Суды общей юрисдикции могут быть фильтром и способствовать снижению числа необоснованных или повторяющихся запросов. Однако личная практика автора свидетельствует, что эти ожидания не всегда оправдываются, "даже если запросы формулируются судами"²⁸.

Как отмечается в исследовании Венецианской комиссии, рассмотрение дел по предварительным запросам судов является дополнительным средством к абстрактному контролю, так как в данном случае возможен контроль в связи с конкретным делом, в котором положение было применено или подлежит применению"²⁹.

Трудно не согласиться с мнением председателя Конституционного Суда Венгрии П. Пацолая о том, что "это зависит от правовой культуры конкретной страны, мнения общих судов о Конституционном Суде и конституционного судопроизводства... Отношения между Конституционным Судом и общими судами не всегда складываются наилучшим образом, зачастую между этими органами существуют противоречия, которые могут быть одной из причин не использования или редкого использования такого средства судьями общего суда ..." "³⁰ Подобная ситуация складывается и тогда,

²⁷ Преюдициальные запросы - это обращения судебных органов при возникновении сомнений в конституционности нормативного акта, подлежащего применению в орган конституционного контроля (прим. автора).

²⁸ За период с июня 2009 г. по май 2022 г. в Верховный Суд НКР суды обращались четыре раза, из коих одно обращение оставлено без рассмотрения из-за неподсудности поднятого вопроса Верховному Суду (Решение ВС-4 от 12 апреля 2010 г.).

²⁹ Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п. 56, - С. 22.

³⁰ Пацолай П. О европейских подходах к доступу к конституционному правосудию (теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия, //Дайджест официальных материалов и публикаций печати. Конституционное право в странах СНГ и Балтии, N1, 2011г. - С.143.

когда орган, осуществляющий конституционный контроль, находится в системе судов общей юрисдикции.

Необходимо отметить, что косвенный доступ в Конституционный Суд могут инициировать и стороны обычного судопроизводства (например, Албания, Армения, Бельгия, Болгария, Венгрия, Литва, Польша). Суть подобного процессуального средства правовой защиты заключается в том, что каждый участник судопроизводства может представить предложение относительно конституционности закона перед судом общей юрисдикции, который обязан рассмотреть его, принять и направить в Конституционный Суд (Бельгия, Румыния, Чешская Республика, Словакия) или же обоснованно отклонить (Албания, Италия, Испания).

Следует отметить, что субъектами права на предоставление косвенного доступа в Конституционный Суд являются как все суды общей юрисдикции³¹, так и только высшие судебные инстанции³². Именно суды общей юрисдикции являются непосредственно правоприменителями, и соответственно им представлена возможность выявить (выразить сомнение) в конституционности применяемого закона. Однако суды, осуществляющие гражданское, уголовное и административное судопроизводство в трансформируемых странах, будучи зависимыми от политических ветвей власти, не способны (или из-за отсутствия желания) инициировать предварительный запрос в Конституционный Суд.

Предоставление права предварительного косвенного доступа в Конституционный Суд только судам высших инстанций, на наш взгляд, свидетельствует о не полной независимости судов низших инстанций, т.к. судьба предварительного запроса, инициированного как судом, так и сторонами судопроизводства нижестоящих судебных инстанций, зависит от воли (позиции) другого суда. В судебной иерархии подобное процессуальное ограничение не может способствовать эффективной защите прав человека и приведет к затягиванию судебных процессов. Предложения, ходатайства сторон судопроизводства по вопросам предварительного доступа в Конституционный Суд должны разрешаться судом, рассматривающим

³¹ Албания, Армения, Бельгия, Хорватия, Чешская Республика, Грузия, Венгрия, Польша и др. В НКР предварительный запрос в Верховный Суд могут представить все суды, в т.ч. кассационная инстанция Верховного Суда.

³² Азербайджан, Беларусь, Греция, Молдова, Латвия. В связи с изменением, внесенным ст. 46-1 Конституционного закона 2008-724 от 23 июля 2008 г. в Конституции Франции статьей 61-1 предусмотрено: "Если в связи с рассмотрением какого-либо дела в суде делается утверждение о том, что то или иное положение закона наносит ущерб гарантируемым Конституцией правам и свободам, запрос об этом может быть передан в Конституционный Совет Государственным Советом или Кассационным Судом, Конституционный Совет выносит решение в установленный срок" .[http:// world-constitutions.ru/archives/138](http://world-constitutions.ru/archives/138).

судебное дело. В случае же отклонения ходатайства сторона должна иметь возможность обжаловать данный судебный акт.

Недостатками косвенного доступа является зависимость его от способности и желания судей выявлять неконституционные нормативные акты и направлять запросы в Конституционный Суд.

Венецианская комиссия считает защиту прав эффективной и целесообразной, когда судам всех инстанций предоставлен доступ в Конституционный Суд.

Следующий вид косвенного доступа осуществляется посредством омбудсмена, независимого и беспристрастного защитника прав человека. Во многих европейских странах действует институт защитника прав человека (омбудсмена)³³.

Возможность защитника прав человека инициировать запрос в Конституционный Суд предоставляет гражданам новую возможность косвенного доступа в Конституционный Суд.

В таких европейских странах, как Андорра, Бельгия, Босния и Герцеговина, Дания, Исландия, Ирландия, Нидерланды, Норвегия, Франция и др. законодательством не предусмотрено право омбудсменов на обращение в Конституционный Суд³⁴. В этом случае по его ежегодным докладам Парламенту могут быть сформулированы предложения относительно конституционности правовых норм³⁵.

В Нагорно-Карабахской Республике Защитник прав человека уполномочен инициировать конституционный контроль для защиты основных прав и вне связи с конкретным делом, т.е. он имеет возможность обратиться в Верховный Суд с собственным заявлением или на основании жалобы, направленной ему гражданином³⁶. Институт защитника прав человека, как способ косвенного доступа в Конституционный Суд, одобряется и рекомендуется Венецианской комиссией как дополнительное средство, предоставляющее доступ в Конституционный Суд, и не может заменить прямой доступ.

³³ Защитник прав человека(омбудсмен) предусмотрен в Албании, Армении, Арцахе, Азербайджане, Португалии, Польше, России, Румынии, Словакии, Словении, Чехии и др.. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию. 1.1.19 Таблица: Косвенный доступ: Омбудсмен.

³⁴ Там же.

³⁵ Например, в соответствии со ст.19.1. Закона "О Парламентском уполномоченном по правам человека" Литвы,"при выполнении своих обязанностей Парламентский уполномоченный по правам человека вправе: 11) предложить Сейму представить обращение в Конституционный Суд о соответствии правовых актов Конституции и законам Литовской Республики".

³⁶ Первое дело, рассмотренное конституционной палатой Верховного Суда НКР, было инициировано защитником прав человека вне связи с конкретным делом (Решение ВС 1 от 30 июня 2009).

На наш взгляд, там, где отсутствует полноценная конституционная жалоба, необходимо активно использовать институт Защитника прав человека для инициирования судопроизводства в Конституционном Суде, хотя активность и эффективность защиты прав человека зависит от уровня правовой культуры общества.

Инициаторами косвенного доступа к конституционному правосудию могут выступать члены Парламента. Во-первых, парламентарии как народные избранники должны отвечать на любой запрос своих избирателей не только в парламенте, но и удовлетворять их ходатайства относительно представления обращения в Конституционный Суд, т.к. они являются субъектами, имеющими право обращаться в Конституционный Суд. Во-вторых, парламентарии наряду со своими законодательными полномочиями должны обеспечивать конституционный контроль за применением законов, как "субъекты конституционной диагностики"³⁷. В-третьих, парламентарии, как и обычные суды, могут стать фильтром для отсеивания явно несерьезных запросов.

Нам известно, что конституциями или законодательством европейских стран предусмотрено право обращения в Конституционный Суд группы депутатов. Например, 50 депутатов или 50 сенаторов Испании, 1/3 членов Национального Совета Австрии, 60 депутатов или 60 сенаторов Франции, 1/5 депутатов Национального Собрания Армении и др. являются субъектами обращения в Конституционный Суд.

Очень важным вопросом является утвержденная квота парламентариев, которые как субъект могут обратиться в Конституционный Суд, т.к. их численность и правовой статус указывают на доступность Конституционного Суда. Если обращение в Конституционный Суд группой парламентариев (1/3, 1/5, 50, 60 чел. и т.д.) в устоявшихся правовых демократических странах оправдано, то в странах переходной демократии, по нашему мнению, эту квоту необходимо свести до минимума. Во-первых, будут защищены интересы парламентского меньшинства, а это особенность правового демократического государства, во-вторых, предоставление депутату права обращения с предварительным запросом в Конституционный Суд, особенно если часть парламента формируется по мажоритарной системе, - важнейший инструмент для защиты прав и свобод человека. В-третьих, обладая правом законодательной инициативы, член парламента должен быть наделен и правом оспаривания в Конституционном Суде по запросу избирателей конституционности нормативных актов.

³⁷ О конституционной диагностике, ее объектах и субъектах, конституционном мониторинге см. Арутюнян Г.Г. Современные вызовы системному развитию конституционного контроля. Выступление на международной конференции, посвященной 15-летию Конституционного Суда Грузии, Батуми, 25.06.2011г..

В некоторых государствах существуют иные специфические виды обращения граждан в органы конституционного контроля. Например, в Украине каждый может обратиться в Конституционный Суд с запросом об обязательном толковании положений Конституции, касающихся конституционных прав заявителя³⁸.

Распространенной в мире формой жалобы в Конституционный Суд является жалоба на нарушение избирательных прав (Армения³⁹, Словакия и др.)⁴⁰.

Следует отметить, что конституциями или процессуальными законодательствами европейских стран предусмотрены предварительные условия (требования) допустимости инициирования конституционного судопроизводства по индивидуальной жалобе. Так, для подачи заявлений, обращений в Конституционный Суд в европейских странах существуют разные сроки, начиная с 8 дней, установленных законодательством Мальты, до 6-месячного срока, предусмотренного национальными законодательствами Албании, Армении, Бельгии, Латвии⁴¹. Венецианская комиссия рекомендует, что бы сроки подачи заявлений были разумными, чтобы лицо имело возможность подготовить жалобу, и суд имел бы возможность продлить сроки в случаях, когда не по вине заявителя эти сроки несоблюдены или по другим непреодолимым причинам⁴².

Другим "фильтром" в доступе к конституционному судопроизводству выступает принцип субсидиарности, который в европейских странах действует по-разному. В таких странах как Албания, Армения, Австрия, Германия, Испания, Португалия, Чешская Республика и др. при

³⁸ Так, 12 апреля 2012 г. Конституционный суд Украины рассмотрел обращение гражданина Трояна А.П. "О толковании статьи 24 Конституции Украины" (дело о равенстве сторон судебного процесса). Дело N1-10 (2012).

³⁹ По итогам парламентских выборов в Армении, состоявшихся 6 мая 2012 г., в Конституционном Суде были рассмотрены семь дел. (Решения Конституционного Суда 1028 от 31.5.2012, 1029 от 5.6.2012, 1030 от 8.6. 2012, 1031 от 12.6. 2012, 1033 от 19.6.2012, 1034 от 22.6.2012, 1035 от 3.7. 2012).

⁴⁰ В соответствии с п.(2) §59 Закона Словакии "О Конституционном Суде" иск, оспаривающий результаты выборов в Национальный Совет Словацкой Республики или в орган местного управления, может так же подавать соперничающий кандидат, который набрал, по крайней мере, 10% голосов. Так же иск могут подавать 10% избирателей избирательного участка; подписи и адреса этих граждан должны прилагаться к иску.

⁴¹ Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию. 1.1.2 Таблица: Сроки для подачи заявлений.

⁴² Так, в соответствии с §93(2) Закона "О Федеральном конституционном суде" Германии от 12 марта 1951г. "если у подателя жалобы возникли не по его вине препятствия для соблюдения этого срока, ему по ходатайству обеспечивается восстановление прежнего состояния". В §54 Конституции Словакии закреплено, что "(1) Сенат Конституционного Суда может путем постановления разрешить подачу конституционного иска, если он подается с задержкой или если его задержка несущественна".

представлении полной и нормативной конституционной жалобы должна соблюдаться субсидиарность. Данное предварительное условие для доступа и оспаривания конституционности нормативного или индивидуального акта в странах с децентрализованным контролем не требуется, т.к. правовую норму можно оспорить на любой стадии судопроизводства. Однако субсидиарность может быть не соблюдена. Так, в соответствии с § 90(2) Закона о Федеральном конституционном суде Германии "...По конституционной жалобе, поданной до рассмотрения вопроса в обычном судебном порядке, ФКС может, однако, вынести решение немедленно, когда жалоба имеет общее значение или когда лицо, подавшее жалобу, может понести тяжкий ущерб, который нельзя будет предотвратить в случае, если это лицо сначала обратится с жалобой в обычном судебном порядке"⁴³. Подобные нормы действуют и в законодательстве Словакии, Словении, Чешской Республики и др. стран.

Необходимо отметить, что в некоторых странах за осуществление конституционного судопроизводства предусмотрены судебные расходы. Так, в Армении⁴⁴ пошлина составляет пятикратный размер минимальной заработной платы, в России⁴⁵ – однократный.

Несмотря на процессуальные и функциональные различия, уровень укоренившихся демократических и правовых традиций, существующий в европейских странах институт индивидуальной конституционной жалобы имеет явную тенденцию развития и совершенствования. Наряду с этим нельзя не усмотреть общие (а в отдельных странах и особенные) проблемы, возникающие перед конституционными судами⁴⁶. Лишь конституционного

⁴³ Закон от 12 марта 1951 г. "О Федеральном конституционном суде" Германии. Маклаков В.В. Указ. соч. - С. 290.

⁴⁴ См.: Конституционный Закон Республики Армения "О Конституционном суде" ЗР- N 42 от 28 января 2018 г.. Ст.28 п.3Принятие дела к рассмотрению.... Вопрос освобождения заявителя от уплаты государственной пошлины на основании его ходатайства решается Конституционным Судом в порядке, установленном Законом Республики Армения "О государственной пошлине".

⁴⁵ См.: Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. N 1-ФКЗ "О Конституционном Суде Российской Федерации".Ст.39 Государственная пошлина. Конституционный Суд Российской Федерации своим решением может освободить гражданина, с учетом его материального положения, от уплаты государственной пошлины либо уменьшить ее размер.

⁴⁶ Федеральный конституционный суд Германии в 2014 г. начал срочные слушания по ходатайствам группы политиков и экономистов, которые просят остановить ратификацию страной антикризисных мер, принятых на саммитах ЕС. Напомним, что в июне 2014г. парламент Германии одобрил участие страны в Бюджетном пакте Евросоюза и в создании постоянно действующего Европейского стабилизационного механизма (ESM). Однако президент Йоахим Гаук сообщил, что готов подписать международный документ только после того, как его соответствие законодательству Германии признает Конституционный Суд. Истцы полагают, что, вступая в фискальный пакт, Германия идет на непредсказуемые финансовые риски, и право бундестага на контроль над бюджетом оказывается фактически погрязшим (прим. автора).

заимствования странами молодой демократии (в т.ч. непризнанными) элементов конституционного контроля недостаточно. Необходимо улучшить сотрудничество органов конституционного контроля в рамках действующих Конгресса европейских конституционных судов, Европейской комиссии "За демократию через право" (Венецианской комиссии Совета Европы), Конференции органов конституционного контроля стран новой демократии, учрежденной в 1997 году в Ереване, и др., с обязательным вовлечением органов конституционного контроля непризнанных стран⁴⁷.

Сегодня глобализационные процессы оказывают воздействие на состояние и развитие действующих в европейских странах правовых систем⁴⁸. Нам представляется, что институт индивидуальной конституционной жалобы, действующий в европейских странах, будет постоянно видоизменяться и в связи с особенностью действующих на европейском пространстве институтов в области защиты прав человека, т.к. происходит конвергенция правовых систем в рамках двух интегрирующихся механизмов (Совет Европы и Европейский союз). В соответствии с Лиссабонским договором 2007 г. Европейский союз официально уполномочен присоединиться к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (ЕКПЧ)⁴⁹ в качестве самостоятельной стороны. Присоединение предоставит гражданам новые возможности правовой защиты. Они смогут обращаться с жалобами на действия (бездействие) органов Союза, так же как и на действия (бездействие) национальных властей - после того, как исчерпаны внутренние средства правовой защиты – в ЕСПЧ о нарушении их основных прав⁵⁰.

Как отмечает профессор Отто Пферсманн, "если перед каждым заинтересованным лицом открывается возможность добиться проверки

⁴⁷ Защита прав и свобод человека должна осуществляться независимо от того, где он находился. Человек имеет право на признание его правосубъектности, и как закреплено в ст.2 Всеобщей декларации прав человека," не должно проводиться никакого различия на основе политического, правового или международного статуса страны или территории, к которой человек принадлежит, независимо от того, является ли эта территория независимой, подопечной, самоуправляющейся или как-либо иначе ограниченной в своем суверенитете" (прим. автора).

⁴⁸ См.: Современная глобализация, гегемонии и трансформация национальных государств. Новый межцивилизационный подход. Шмуэль Эйзенштадт, профессор социологии. "Русский журнал", 15.05.12, <http://www.russ.ru/>.

⁴⁹ ЕКПЧ - для стран-участниц Совета Европы имеет различную юридическую силу. Так, в Германии Конвенция имеет статус федерального закона, в Австрии – конституционную силу, во Франции, Италии обладает верховенством над законами, но имеет подконституционный характер.

⁵⁰ О развитии наднациональной судебной системы и новых формах современного конституционализма см.: Лех Гарлицкий. Легитимность конституционного контроля: старые проблемы и новые традиции // Сравнительное конституционное обозрение, N 4(65), 2008. - С.138-141.

любого правового акта, как индивидуального, так и общего и абстрактного, административного и судебных решений, законов и постановлений на их соответствие основным правам, правопорядок достигает стадии всеобъемлющего корректирующего правового государства"⁵¹.

Таким образом, в современном мире конституционные суды, являясь важным фактором стабильного развития государств и обществ, в то же время способны эффективно функционировать в условиях политической и экономической стабильности. Политические шатания в не окрепших демократиях оказывают политическое воздействие на Конституционный Суд⁵². Если несколько лет тому назад в Европе существовал консенсус и дела в европейских структурах решались свободно и с ориентировкой на европейские ценности, то сегодня в условиях особой политической конъюнктуры, сложнейшей экономической и демографической ситуации наметились признаки дисгармонии относительно прежних договоренностей.

Институт индивидуальной конституционной жалобы является совокупностью правовых норм, при помощи которых человеку и другим уполномоченным субъектам предоставляется право обращаться в Конституционный Суд в связи с нарушением основных прав и свобод.

Доступ к конституционным судам - один из ключевых факторов, определяющих их влияние и эффективность. Особенность этого доступа заключается в том, что конституционные суды по индивидуальным жалобам рассматривают и представляют общественности решения и заключения относительно конкретных проблем по фактам нарушения прав человека.

Институт индивидуальных обращений в органы конституционной юстиции в европейских странах окончательно не сформировался, он продолжает развиваться и совершенствоваться как социальная ценность, с помощью которой индивид представляет общественности позицию суда, оформившуюся с учетом конституционно защищаемых ценностей и преследуемых целей, относительно конкретных проблем по фактам нарушения прав человека, что в определенной степени оказывает воздействие на формирование общественного мнения. Как отмечает А. Шайо, "право не будет иметь продолжительной эффективности, если оно идет вразрез с

⁵¹ Пфферсманн О. Указ. статья // Сравнительное конституционное обозрение. 2003, N3(44). - С.178.

⁵² Пришедшие к власти в Венгрии "правые" силы в апреле 2011г. приняли в Парламенте новую конституцию страны, которая существенно урезала полномочия Конституционного Суда Венгрии. Например, суд лишается права принимать решения по вопросам, связанным с бюджетом, таможенным регулированием и налогообложением. Это первая в Европе конституция, которая самым решительным образом порывает с принципами толерантности и мультикультурализма (прим. автора).

общественной моралью,...следует учитывать, что социальные ценности в неоднородных обществах могут находиться в состоянии конфликта"⁵³.

Эффективность института индивидуальной жалобы в европейских странах тесно связана с деятельностью, авторитетом судов общей юрисдикции. Суд должен пользоваться высоким общественным авторитетом.

В странах переходной демократии в условиях неразвитости политической и конституционной культуры, отсутствия уважения к судебным решениям, конституционно заимствованный институт индивидуальной конституционной жалобы прививается с трудом, в связи с чем органу, осуществляющему конституционный контроль, проблемно обеспечить защиту прав человека.

Существующие системы конституционного контроля являются отражением тенденций развития конституций и правоприменительной практики, что в свою очередь влияет на теоретические разработки относительно института конституционной жалобы.

С развитием и совершенствованием механизмов сотрудничества Конституционного Суда с гражданским обществом очевидно широкое применение института *amicus curiae* в практике конституционного судопроизводства.

Как отмечает профессор Г.Г. Арутюнян, "...укоренение полноценного института индивидуальной конституционной жалобы не имеет альтернативы, и без него система судебного конституционного контроля неполноценна, так как она не может в полной мере реализовать свою основную функцию обеспечения верховенства Конституции"⁵⁴.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Г.Г.Арутюнян. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии. Сборник избранных публикаций и выступлений на международных форумах, посвященных данной проблематике.- К.: Логос, 2011. - С.106.

2. Введение в вопросы международной защиты прав человека. Учебное пособие под редакцией Р.Хенеки и М.Сукси. Институт прав человека. Турку (АБО),1997. Меррилс Дж. профессор Шеффилдского университета. Поддержка и защита прав человека в рамках Европейских договоренностей. - С. 222.

3. В.Зорькин.Интеграция европейского конституционного пространства: вызовы и ответы// Сравнительное конституционное обозрение, N 2 (59), 2007. - С. 66.

⁵³ Шайо А. Конституционные ценности в теории и судебной практике: введение // Сравнительное конституционное обозрение N4(65)2008г. - С.4.

⁵⁴ Арутюнян Г.Г., Указ. соч. - С.110.

4. Под употребляемым в статье термином "Конституционный Суд" понимается орган, уполномоченный осуществлять конституционный контроль (прим. автора).

5. Отто Пфферсманн, профессор философии права в Университете Париж-1 Пантеон-Сорбонна. Селективное правовое государство и конституционная жалоба. Сравнительное конституционное обозрение // 2003, N3(44). -С.175.

6. Права человека: учебник (отв. ред. Е.А. Лукашева. 2-е изд., Перераб. - М., НОРМА, ИНФРА, 2010. - С. 416.

7. Там же, - С. 416-417.

8. Г.Г.Арутюнян. Указ. соч. - С.107.

9. Алжир, Тунис, Марокко, Нидерланды.

10. Европейская комиссия "За демократию через право Совета Европы" (Венецианская комиссия) была учреждена в 1980г., в настоящее время в Комиссии участвуют 57 государств-членов.

11. Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. пособие. отв. ред. В.В. Маклаков. 2-е изд. и доп. - М.: Норма: Инфра-М. 2010. - С.16.

12. Исторически первый вид конституционного контроля осуществлялся обычными судьями посредством конкретного контроля на любой стадии обычного судопроизводства. Конкретный контроль характеризуется несколькими признаками: контроль осуществляется всеми судами (диффузный) и на любой стадии обычного судопроизводства обычным судьей (судом); контроль всегда носит последующий и конкретный характер, доступ к конституционному контролю открыт для любой стороны обычного судопроизводства и суды связаны конкретными обстоятельствами дела. Эффективность децентрализованного контроля зависит как от уровня правосознания сторон судопроизводства, так и от полномочий и желания(готовности) обычных судей рассматривать подобные обращения. Такая система контроля одна из функций обычных судов и рассмотрение конституционности осуществляется при соблюдении таких же процедурных правил, что и при разрешении обычных споров (прим. автора).

13. В.В.Маклаков.Указ. соч. - С. 98-99.

14. Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Принято на 85 пленарном заседании Венецианской комиссии (Венеция, 17-18 декабря 2010 г.), п. 35, с. 16. В Нагорно- Карабахской Республике Верховный Суд в дополнение к своей кассационной юрисдикции в соответствии с п.2 ст.140 Конституции осуществляет конституционное судопроизводство.

15. В частности, по примеру Австрии конституционный контроль был институционализирован в Чехословакии (1920 г.), Лихтенштейне(1925 г.), Греции (1927 г.), Испании (1931 г.), Ирландии (1937 г.), Египте (1941 г.).

16. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п. 31. - С.13-14.

17. Там же, п. 23, - С. 12.

18. Там же, п. 47, - С. 19.

19. ОБСЕ - Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, крупнейшая в мире региональная организация, занимающаяся вопросами безопасности, объединяющая 56 стран, расположенных в Северной Америке, Европе и Центральной Азии. Все государства-участники ОБСЕ обладают равным

статусом. Решения принимаются на основе консенсуса. Решения не носят юридически обязательного характера, но имеют большое политическое значение. С 14 по 16 мая 2008г. в Варшаве проходил семинар ОБСЕ по человеческому измерению, посвященный конституционному правосудию. Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. Конституционное правосудие. Краткий сводный отчет. Варшава, 14-16 мая 2008, www.osce.org/ru/odihr/33162.

20. Институт "amicus curiae" известен человечеству еще со времен римского преторского права, что в переводе с латинского означает "друг суда". Это субъект, который не является стороной судопроизводства, но предлагает вниманию суда определенное мнение, взгляд, отчет (прим. автора).

21. Семинар ОБСЕ по человеческому измерению. Конституционное правосудие. Краткий сводный отчет. Варшава, 14-16 мая 2008. - С.21.

22. См.: Интерлакенская Конференция "О будущем Европейского суда по правам человека": дискуссия и результаты. http://publicverdict.ru/topics/international_instances/8248.html

23. В Венгрии на основании *actio popularis* о проверке положений Уголовного кодекса смертная казнь была отменена Конституционным Судом.

24. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п. 218. - С. 74.

25. В связи с чрезвычайной загруженностью Конституционного Суда ФРГ председатель Андреас Воскуле предложил ввести пошлину в размере до 5000 евро для подателей изначально бесперспективных жалоб, исходя из финансовых возможностей истца. <http://internet.bibo.kz/260017-konstitucionnyjj-sud-frg-oblozhit-sutjag.html>.

26. Там же, п. 81. - С. 31.

27. Преюдициальные запросы - это обращения судебных органов при возникновении сомнений в конституционности нормативного акта, подлежащего применению в орган конституционного контроля (прим. автора).

28. За период с июня 2009 г. по май 2022 г. в Верховный Суд НКР суды обращались четыре раза, из коих одно обращение оставлено без рассмотрения из-за неподсудности поднятого вопроса Верховному Суду (Решение ВС-4 от 12 апреля 2010 г.).

29. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию, п. 56, - С. 22.

30. Пацоллай П. О европейских подходах к доступу к конституционному правосудию (теоретические и практические аспекты, связанные с индивидуальной конституционной жалобой в европейской модели конституционного правосудия, //Дайджест официальных материалов и публикаций печати. Конституционное право в странах СНГ и Балтии, N1, 2011г. - С.143.

31. Албания, Армения, Бельгия, Хорватия, Чешская Республика, Грузия, Венгрия, Польша и др. В НКР предварительный запрос в Верховный Суд могут представить все суды, в т.ч. кассационная инстанция Верховного Суда.

32. Азербайджан, Беларусь, Греция, Молдова, Латвия. В связи с изменением, внесенным ст. 46-1 Конституционного закона 2008-724 от 23 июля 2008 г. в Конституции Франции статьей 61-1 предусмотрено: "Если в связи с рассмотрением какого-либо дела в суде делается утверждение о том, что то или

иное положение закона наносит ущерб гарантируемым Конституцией правам и свободам, запрос об этом может быть передан в Конституционный Совет Государственным Советом или Кассационным Судом, Конституционный Совет выносит решение в установленный срок" [.http:// world-constitutions.ru/archives/138](http://world-constitutions.ru/archives/138).

33-34. Защитник прав человека(омбудсмен) предусмотрен в Албании, Армении,Арцахе, Азербайджане, Португалии, Польше, России, Румынии, Словакии, Словении, Чехии и др.. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию. 1.1.19 Таблица: Косвенный доступ: Омбудсмен.

35. Например, в соответствии со ст.19.1. Закона "О Парламентском уполномоченном по правам человека" Литвы,"при выполнении своих обязанностей Парламентский уполномоченный по правам человека вправе: 11) предложить Сейму представить обращение в Конституционный Суд о соответствии правовых актов Конституции и законам Литовской Республики".

36. Первое дело, рассмотренное конституционной палатой Верховного Суда НКР, было инициировано защитником прав человека вне связи с конкретным делом (Решение ВС 1 от 30 июня 2009).

37. О конституционной диагностике, ее объектах и субъектах, конституционном мониторинге см. Арутюнян Г.Г.Современные вызовы системному развитию конституционного контроля. Выступление на международной конференции, посвященной 15-летию Конституционного Суда Грузии, Батуми, 25.06.2011г..

38. Так,12 апреля 2012 г. Конституционный суд Украины рассмотрел обращение гражданина Трояна А.П. "О толковании статьи 24 Конституции Украины" (дело о равенстве сторон судебного процесса). Дело N1-10 (2012).

39. По итогам парламентских выборов в Армении, состоявшихся 6 мая 2012 г.,в Конституционном Суде были рассмотрены семь дел. (Решения Конституционного Суда от 1028 от 31.5.2012,1029 от 5.6.2012,1030 от 8.6.2012,1031от 12.6.2012,1033 от 19.6.2012,1034 от 22.6.2012,1035 от 3.7.2012).

40. В соответствии с п.(2) §59 Закона Словакии "О Конституционном Суде"иск, оспаривающий результаты выборов в Национальный Совет Словацкой Республики или в орган местного управления, может так же подавать соперничающий кандидат, который набрал, по крайней мере, 10% голосов. Так же иск могут подавать 10% избирателей избирательного участка; подписи и адреса этих граждан должны прилагаться к иску.

41. Исследование Венецианской комиссии о прямом доступе к конституционному правосудию. 1.1.2 Таблица: Сроки для подачи заявлений.

42. Так, в соответствии с §93(2) Закона "О Федеральном конституционном суде" Германии от 12 марта 1951г." если у подателя жалобы возникли не по его вине препятствия для соблюдения этого срока, ему по ходатайству обеспечивается восстановление прежнего состояния". В §54 Конституции Словакии закреплено, что "(1) Сенат Конституционного Суда может путем постановления разрешить подачу конституционного иска, если он подается с задержкой или если его задержка незначительна".

43. Закон от 12 марта 1951 г. "О Федеральном конституционном суде Германии. В.В. Маклаков. Указ. соч. - С. 290.

44. См.: Конституционный Закон Республики Армения "О Конституционном суде"ЗР- N 42 от 28 января 2018 г.. Ст.28 п.3 Принятие дела к рассмотрению.... Вопрос освобождения заявителя от уплаты государственной пошлины на основании его ходатайства решается Конституционным Судом в порядке, установленном Законом Республики Армения "О государственной пошлине".

45. См.: Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. N 1-ФКЗ "О Конституционном Суде Российской Федерации".Ст.39 Государственная пошлина. Конституционный Суд Российской Федерации своим решением может освободить гражданина, с учетом его материального положения, от уплаты государственной пошлины либо уменьшить ее размер.

46. Федеральный конституционный суд Германии в 2014 г. начал срочные слушания по ходатайствам группы политиков и экономистов, которые просят остановить ратификацию страной антикризисных мер, принятых на саммитах ЕС. Напомним, что в июне 2014г. парламент Германии одобрил участие страны в Бюджетном пакте Евросоюза и в создании постоянно действующего Европейского стабилизационного механизма (ESM). Однако президент Йоахим Гаук сообщил, что готов подписать международный документ только после того, как его соответствие законодательству Германии признает Конституционный Суд. Истцы полагают, что, вступая в фискальный пакт, Германия идет на непредсказуемые финансовые риски, и право бундестага на контроль над бюджетом оказывается фактически попраным (прим. автора).

47. Защита прав и свобод человека должна осуществляться независимо от того, где он находился. Человек имеет право на признание его правосубъектности, и как закреплено в ст.2 Всеобщей декларации прав человека," не должно проводиться никакого различия на основе политического, правового или международного статуса страны или территории, к которой человек принадлежит, независимо от того, является ли эта территория независимой, подопечной, самоуправляющейся или как-либо иначе ограниченной в своем суверенитете" (прим. автора).

48. См.: Современная глобализация, гегемонии и трансформация национальных государств. Новый междивизиационный подход. Шмуэль Эйзенштадт, профессор социологии."Русский журнал", 15.05.12, <http://www.russ.ru/>.

49. ЕКПЧ - для стран-участниц Совета Европы имеет различную юридическую силу. Так, в Германии Конвенция имеет статус федерального закона, в Австрии – конституционную силу, во Франции, Италии обладает верховенством над законами, но имеет подконституционный характер.

50. О развитии наднациональной судебной системы и новых формах современного конституционализма см.: Лех Гарлицкий. Легитимность конституционного контроля: старые проблемы и новые традиции // Сравнительное конституционное обозрение, N 4(65), 2008. - С.138-141.

51. О.Пферсманн.Указ. статья // Сравнительное конституционное обозрение. 2003, N3(44). - С.178.

52. Пришедшие к власти в Венгрии "правые" силы в апреле 2011г. приняли в Парламенте новую конституцию страны, которая существенно урезала полномочия Конституционного Суда Венгрии. Например, суд лишается права принимать решения по вопросам, связанным с бюджетом, таможенным регулированием и налогообложением. Это первая в Европе конституция, которая самым решительным образом порывает с принципами толерантности и мультикультурализма (прим. автора).

53. Шайо А. Конституционные ценности в теории и судебной практике: введение // Сравнительное конституционное обозрение N4(65)2008г. - С.4.

54. Арутюнян Г.Г. Указ. соч. - С.110.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲՈՂՈՔՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Արարատ Դանիելյան

*Իրավագիտության ամբիոնի դասախոս
Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, ի.գ.թ, դոցենտ,
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Այսօր Մարդու իրավունքների ճանաչումը, պահպանումն ու պաշտպանությունը ցանկացած ժողովրդավարական պետության հիմքն են: Հետևաբար, ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն են ստանում այն մեխանիզմները, որոնք մարդուն հնարավորություն են տալիս ուղղակիորեն պաշտպանել Սահմանադրությամբ, օրենքներով և այլ ակտերով նախատեսված իրենց իրավունքները: Սահմանադրական արդարադատության անհատական հասանելիությունը սահմանադրական մակարդակում մարդու իրավունքների ապահովման կարևոր միջոց է: Վերջին տասնամյակների ընթացքում անհատական սահմանադրական բողոքի ինստիտուտի զարգացման արագությունն ու ուղղվածությունը պայմանավորված են քաղաքական, պատմական, աշխարհագրական, սոցիալական և այլ գործոններով: Չնայած գոյություն ունեցող համակարգերի բազմազանությանը, մարդու իրավունքները յուրաքանչյուր պետության համար ուղենիշ են և ուղղված են տարբեր սոցիալական տարրերի և հասարակության խմբերի միավորմանը ձգնաժամային իրավիճակները հաղթահարելու և մարդուն հասարակության զարգացման գործընթացների կենտրոնում դնելու համար՝ հիմնված ազատության և իրավունքի գերակայության սկզբունքների վրա: (Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին օրենքի գերակայության սկզբունքները):

Անհատական բողոքի ինստիտուտը մեծ նշանակություն ունի յուրաքանչյուր պետության սահմանադրական և իրավական համակարգի ոլորտում. և՛ մարդուն, և՛ քաղաքացուն հնարավորություն է տալիս ուղղակիորեն մուտք գործել սահմանադրական վերահսկողության մարմիններ: Անհատական բողոքը սահմանադրական արդարադատության զարգացման ապահովման կարելի է միջոց է, որի շնորհիվ անձը մասնակցում է հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման գործընթացներին, որը հիմնված է մարդու իրավունքների եւ ազատության վրա: Անհատական բողոքների ինստիտուտը տարածված է Եվրոպական մայրցամաքում:

Այն ունի որոշակի ֆունկցիոնալ և ընթացակարգային առանձնահատկություններ յուրաքանչյուր վիճակում: Ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց թույլ է տալիս դիմել Սահմանադրական վերահսկողության մարմիններ՝ սահմանադրորեն պաշտպանված իրավունքների և ազատությունների խախտման դեպքում: Եվրոպական երկրներում կան անհատական մուտքի բազմաթիվ տեսակներ, ինչպիսիք են՝ ուղղակի անհատական մուտքը, անուղղակի անհատական մուտքը, ամբողջական սահմանադրական հասանելիությունը և կարգավորող սահմանադրական բողոքը և այլն: Սահմանադրական դատարաններ մուտք գործելը դրանց ազդեցությունն ու արդյունավետությունը որոշող հիմնական գործոններից մեկն է:

SUMMARY

MODERN EUROPEAN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF INDIVIDUAL CONSTITUTIONAL COMPLAINT

Ararat Danielyan

Ph.D. in Law, lecturer

Mesrop Mashtots University

Stepanakert, Republic of Artsakh

Nowadays, recognition, observance, and protection of Human Rights are the basis for any democratic state. Therefore, mechanisms affording a person the opportunity directly or indirectly to protect his/her rights stipulated by the Constitution, laws and other acts are becoming more and more important. Individual access to constitutional justice is an important means for ensuring Human Rights at constitutional level. Over the past decades, the rate and direction of development of the institution of individual constitutional complaint is conditioned by political, historical, geographical, social and other factors.

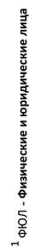
Despite the diversity of current systems, Human Rights are the guideline for every state, and they are directed to unite various social elements and groups of society to overcome the crisis situations and put the person at the center of the processes of social development based on the principles of liberty and the rule of law.

The institution of individual complaint is very important in the domain of constitutional and legal system of each state, and it gives the person and the citizen direct access to apply to the bodies of constitutional control. Individual complaint is an important means of ensuring development of constitutional justice, and due to it a person participates in the processes of constitutionalization of public relations," which is based on Human Rights and

Freedoms. The institution of individual complaint is widely widespread is European continent. It has specific functional and procedural features in each state. Individual access lets individuals and legal entities apply to the bodies of constitutional control if constitutionally protected Rights and freedoms are violated. In European countries there are many types of individual access, such as direct individual access, indirect individual access, full constitutional access and normative constitutional complaint etc. Access to the constitutional courts is one of key factors determining their influence and efficiency.

СХЕМА

доступа в органы конституционного контроля при индивидуальной конституционной жалобе

LEGAL ASPECTS OF AZERBAIJAN'S ANTI-ARMENIAN POLICY

Hovik Avanesov

*Head of the Center of Caucasian Studies of Mesrop Mashtots University,
Senior Lecturer of the Department of History and Caucasian Studies
Mesrop Mashtots University
Stepanakert, Republic of Artsakh
hovikavanesow@gmail.com*

Arina Grigoryan

*Dean of the Faculty of Humanities of Mesrop Mashtots University,
Associate Professor of MMU
Stepanakert, Republic of Artsakh
arinagrig2204@gmail.com*

Yana Davtyan

*Dean of the Faculty of Economics and Law of Mesrop Mashtots University,
Associate Professor of MMU
Stepanakert, Republic of Artsakh
ydavtyan80@gmail.com*

This study aims to present the anti-Armenian policy implemented by Azerbaijan, taking as a basis the relevant international conventions. It is clearly emphasized that impunity prepares fertile ground for new crimes.

The focus of the research is to achieve the above goal, the following tasks are set:

- **to present the policy of murder at the state level;**
- **Mechanisms of the spread of Armenophobia in educational institutions of Azerbaijan;**
- **War crimes committed by the Turkish-Azerbaijani terrorist tandem in the period from 1990 to 2022;**
- **to address the legal aspects of the anti-Armenian policy carried out by the military-political leadership of Azerbaijan and the figures acting under its patronage.**

The relevance of the topic is due to the fact that the war crimes, cultural genocides, state terrorist policy, and bellicose rhetoric committed by the Turkish-Azerbaijani terrorist tandem continue to this day.

The study is presented by a comprehensive study of the available facts using the method of analysis of documentary materials and relevant literature.

The article substantiates the fact that the war crimes carried out by Azerbaijan, the destruction of historical and cultural heritage and psychological

terrorism are committed at the state level and are an integral part of the Armenian-hating policy of Azerbaijan, which clearly shows that Azerbaijan does not and will not have a peaceful agenda.

As a result of the study, we came to the conclusion that Azerbaijan continues its genocidal and aggressive policy in the region aimed at destroying the Armenian statehood.

Keywords: Turkish-Azerbaijani-terrorist tandem, anti-Armenian policy, genocide, war crimes, educational institutions, school textbooks, Armenian statehood, psychological terrorism.

Introduction

In 1918, an artificial state of Azerbaijan appeared on the political map of the world. This formation was created on the basis of a genocidal policy and the appropriation and destruction of cultural values. Remaining true to his handwriting, he destroyed and appropriated the rich Armenian cultural heritage in the occupied Armenian historical territories, aiming to eliminate the Armenian trace in these settlements.

The military-political leadership of Azerbaijan carried out the same style of work during 1991-1994, purposefully targeting both civil infrastructure and scientific and educational institutions, as well as historical and architectural monuments, as a result of which numerous monuments were completely destroyed or suffered significant damage. We have witnessed similar Azerbaijani terrorist policy in 2014, 2015, 2016, 2017, July 2020 Republic of Armenia Tavush region.

On September 27, 2020, violating a number of international conventions and ignoring the appeals of the UN Secretary General, the Turkish-Azerbaijani-terrorist bloc begins a full-scale war against the Republic of Artsakh. During the war and after the end of the war, structures of public importance, educational and cultural institutions and historical monuments are targeted with daily frequency.

The military-political leadership of Turkey and Azerbaijan did not bring to justice for the war crimes committed, which paved the way for new crimes that we witnessed in 2021-2022.

The anti-Armenian policy⁵¹ in Azerbaijan and Turkey is carried out at the state level and is an integral part of the domestic and foreign policy of these two genocidal and terrorist states.

Azerbaijani state policy of encouraging murder

Any manifestation of murder is considered a crime worldwide, and the perpetrators or perpetrators of the crime are brought to criminal responsibility in

¹ Materials of International Conference "History and Politics: Falsification, Phobia, Mythmaking"/ Mesrop Mashtots University 14.03.2020, Stepanakert 2020, 192 p.

accordance with the Criminal Code. There are countries where the murderer is not only not punished, but is encouraged at the state level. Turning racial and religious hate killings into a part of the curriculum from kindergarten to higher education institutions. These countries include Turkey and Azerbaijan. The military-political leadership of these two states with genocidal features formed on foreign lands implements the policy of the Armenian Genocide.

The murder of an Armenian, the appropriation and destruction of the Armenian cultural heritage, as well as the occupation of the historical territories of Armenia are an integral part of the Turkish-Azerbaijani occupation policy.

A vivid proof of Azerbaijan's genocidal policy is the Armenian Genocide in Baku in 1918. During the First World War, the genocidal policy of the Young Turks was not limited to Western Armenians in 1915-1923. mass slaughter and forced deportation. This policy was also carried out against Eastern Armenians in 1918-1920, during which the Armenians of Baku province were also massacred and deported by Turkey and Musavatist Azerbaijan. 3rd and 4th Turkish military groups-1918 from failures in the battles in Sardarapat and Bash-Aparan in May and after the capture of Karakilis, the second contingent went to Baku along the line Jajur-Hammamlu-Karakilis-Dilijan-Kazakh-Elizavetpol. The entry of Turks to Baku received great help from the newly created Musavat government of the Azerbaijan Democratic [artificial A. H.] Republic located in Gandzak (Chairman Fatali khan-Khoyski).

Turkish-Musavat cooperation became more noticeable when the commander-in-chief of the Caucasian Turkish Army, Lieutenant General Nuri Pasha, arrived in Gandzak from Mosul on May 27. 1918. In May in Gandzak, during a secret meeting of the government of Azerbaijan and the leaders of the Musavat party, programs were developed for the massacre of Armenians in Nukhi, Aresh, Shamakhi and Baku provinces. In this regard, the secret order of the Minister of Internal Affairs of Azerbaijan Behbud Khan-Javanshir to the mayors of Nukhi, Shamakhi and Baku before the massacre is noteworthy: **"It is necessary to destroy the Armenians, step over their bodies to achieve our goals. Do not feel sorry for anyone and follow the orders given to you"**².

According to the estimates of the Questionnaire Committee under the leadership of Bakhshi Ishkhanyan, about **9 thousand people were killed** in just three days of the massacre.

According to surveys and calculations of those killed and those who died during the September massacre, as well as immediately after it, during the period of Turkish-Azerbaijani rule in Baku until the entry of British troops into the city, as well as taking into account missing persons who died in captivity from hard labor,

² 1918. September. Pogroms of Armenians in Baku, <http://www.genocide-museum.am/arm/24.09.21.php>, (in Armenian).

and Armenians who died from diseases and epidemics in as a result of the expulsion from the city, the total number of victims is **23,314 people**³.

In the 1918-1920s, Azerbaijan pursued a policy of the Armenian genocide in a number of settlements of Artsakh. The most striking example of this policy is the Armenian Genocide in Shushi in 1920. From March 22 to 26 of the year of 1920 the armed forces of newly created Democratic Republic of Azerbaijan, with the support of high-ranking Turkish officers, carried out massacres and deportations of the Armenian population of Shushi town. On March 23, 1920 Azerbaijani armed forces turned Shushi - Paris of the Caucasus and the pearl of the Transcaucasia - into religious fanaticism. **Within a few days about 8,000 peaceful residents were murdered, hundreds of girls and children were kidnapped and subsequently converted to Islam, thousands of innocent people were thrown into dungeons and fire was set to gems of the Armenian cultural heritage and architectural monuments of the fortress**⁴.

In Soviet times, until 1988, when tolerance and internationalism were promoted throughout the USSR, at the same time, brutal murders, tortures and abductions of Armenians were carried out by Azerbaijanis on the territory of Azerbaijan and in a number of settlements of Artsakh. A vivid proof of this is the massacre of the Trnvez-Karmragyugh of Artsakh in 1921, which became the demonstration of the Turkish genocide and such a disgraceful situation that later the Soviet power being accessory to the crime were forced to skillfully falsify the truth⁵.

Both in Azerbaijan and in Turkey, the game "Massacre of Armenians" is widespread, during which children are given rag dolls in the form of Armenians and are taught to cut them into pieces with wooden or plastic knives, rip their bellies open, etc. - in a word, to kill Armenians barbarously. Open calls from Azerbaijanis to kill and steal Armenian children have intensified in social networks, and the topics of the murder of Armenians by the example of the "hero"-murderer Ramil Safarov began to occupy more and more space in their literature⁶.

³ The second wave of programs: ADR and the massacre of Armenians in Baku in 1918, <https://www.artsakhpress.am/rus/news/119547/baqvi-haykakan-jarderi-erkrord-aligy-norastexts-adrbejan-petutyuny-ev-hayeri-kotoratsnery.html>, (in Russian).

⁴ Shushi massacres are never condemned genocide – historian, <https://artsakhpress.am/eng/news/82940/>.

⁵ Suleymanyan L. On the Tragic Past of Trnvez Village of Artsakh, Set of international conference articles "Caucasus – our common home", Stepanakert, 2017, p. 166-171(in Armenian).

⁶ Zatikyan M. Hovik Avanesov: "The game "Massacre of Armenians" is widespread in Azerbaijan and Turkey, <https://www.golosarmenii.am/article/123964/ovik-avanesov-v-azerbajdzhane-i-turcii-rasprostranena-igra-reznaya-armyan>, (in Russian).

This anti-Armenian game is now included in the list of programs organized in educational institutions of Azerbaijan: which indicates that murder in Azerbaijan is encouraged at the state level.

A vivid proof of the murderous policy of the military-political leadership of Azerbaijan is the years 1988-1992. genocidal⁷ actions carried out during the.

The aspiration of the Armenians of Artsakh (Nagorno Karabakh) to realize their right to self-determination was responded to by a growing wave of Armenian massacres in Azerbaijan: unprecedentedly brutal murders, violence and plunder.

The first victims of Azerbaijan's policy to suppress the free expression of the will of the people of Nagorno Karabakh by force were the Armenians of the Azerbaijani city of Sumgait located several hundred kilometers away from Nagorno Karabakh. The pogroms in Sumgait⁸ lasted 3 days, from 27 to 29 February, 1988.

The second wave of the Armenian massacres in Azerbaijan commenced in November 1988. The largest ones occurred in Kirovabad, Shamakhi, Shamkir, and Mingachevir. During the same period, in **November and December 1988, 50 Armenian settlements were displaced from the hilly and mountainous parts of Artsakh: Khanlar, Dashkesan, Shamkhor and Getabek, including 48,000 Armenians of Kirovabad.** The pogroms, murders, violence and persecution of the Armenian population in Azerbaijan culminated in mass murders and the eventual displacement of Armenians from Baku in January 1990.

The massacre of Armenians in Sumgait

On February 26, 1988, the Municipal Committee of Azerbaijan's Communist Party organized a rally in Sumgait led by the second secretary of the Municipal Committee Melek Bayramova. Under anti-Armenian slogans, it continued through the next day. A large number of speakers, among them persons well-known in the city, called for punishment of Armenians and demanded strict measures: "Kill and expel them from Sumgait and from Azerbaijan in general".

⁷ Babayan G. History, Politics, Morality: Denial of the Armenian Genocide in Azerbaijan is its Continuation, Materials of International Conference "History and Politics: Falsification, Phobia, Mythmaking", Stepanakert 2020, p. 6-14 (in Russian), Avanesov H. Publications, <https://aga-tribunal.info/avanesov/?fbclid=IwAR3jKi9KrXt7-Krq4NTuU4GUw3UyCA-YlhWJNam0aDkqdiY8xnKEruKI5Q>, (in Russian), Facts about the genocidal policy of Azerbaijan, Kachar 14 (167-178), Shushi 2020, 256 p., Genocidal behavior of Azerbaijan: history and modernity (from the political and legal assessment of crimes to the international court) international scientific and practical online conference on the 100 th anniversary of the massacres of Armenians in the city of Shushi, Yerevan 2021, 552 p.+32tab page, <http://www.academhistory.am/images/GIT-TSRAGIR/Shushi-git.21.pdf>, Avanesov H. Azerbaijani Nazism yesterday and today, Berlin 2019, 60 p.

⁸ Sumgait is a large Azerbaijani city located 25 km to the north of Baku. Out of its 250,000 inhabitants, according to the 1988 census, 18,000 were Armenians. It was the third city in Azerbaijan by the size of population (after Baku and Kirovabad) and the second by its industrial significance (after Baku).

Almost each speech was followed by the chanting of a slogan “Death to Armenians”.

In order to inflame the anti-Armenian hysteria to the boiling point in Sumgait, specially trained provocateurs pretending to be refugees from Kapan disseminated stories about alleged mass crimes against Azerbaijanis in Armenia⁹.

In the evening of February 27, public speeches grew into violence. According to the facts ascertained by investigation after the events, hundreds of Azerbaijanis from Sumgait, aroused by the calls for violence and freely distributed drugs and alcoholic drinks, started an unobstructed demolishing of apartments, mass beatings, killings and rapes of Armenians living in Sumgait. Government, party and law enforcement authorities of the city and the republic did not take any measures against the unprecedented disorder and public violence occurring in the city.

In addition, evidence shows that law enforcement authorities provoked and assisted the slaughterers. Many Armenians from Sumgait also testify that the telephones in their apartments were disconnected at that time; the pogrom-makers had lists of apartments of Armenians, compiled by the housing agencies, and that municipal and law enforcement authorities and medical establishments refused assistance (these facts are documented in criminal investigation and court records). The local paper “Communist of Sumgait” later wrote that weapons for the pogrom-makers were made in advance in the factories of Sumgait.

February 28, a greater number of pogrom-makers, inspired by the absence of any reaction by the authorities to the violence towards Armenians, took to the streets. Most of them were already armed with special iron rods with sharpened tips, hammers, axes and other self-made tools. Breaking into groups of several dozen persons each, the pogrom-makers invaded Armenian apartments marked in advance. People were murdered in their own houses, although more often they were taken out to the street or the courtyard to be publicly abused.

In the evening of February 28 alone, almost two days after the start of the anti-Armenian hysteria and massacres, army subdivisions were deployed in Sumgait. However, the army took no control of the city immediately, since they had no orders to use force and weapons against the pogrom-makers. The pogroms and murders of Armenians continued. The inactivity of the troops and their leniency towards the pogrom-makers led to attacks of the mob against the servicemen, resulting in 270 casualties among the latter. Only in the evening of February 29, the army subdivisions took decisive actions and the Armenian massacres were stopped¹⁰.

⁹ Grafova L. Not repenting. Freedom to Kill Was Declared Three Years Ago in Sumgait. “Democratic Russia”, March 22, 1991(in Russian).

¹⁰ Krivopuskov V.Rebellious Karabakh. Second edition. Moscow 2018, p.241 (in Russian).

According to the data officially released by the Soviet authorities, 26 citizens of Armenian descent were murdered, hundreds were wounded and became handicapped, and many went missing during the 3-day pogroms. Hundreds of apartments belonging to Armenians were destroyed. Yet, the real scale of the tragedy is still unknown. There is ample evidence which proves that the number of victims was considerably higher. Thus, many Armenians from Sumgait who were looking for the bodies of their relatives in the morgues of Azerbaijan, insisted on having seen two different lists of dead persons, one official and one non-official, and the latter one was considerably longer. It is noteworthy that the filmmaker Andrei Konchalovsky in his film titled “Burden of Power: Heydar Aliyev”, commissioned by Azerbaijan, attests that “Only during one night, more than 100 Armenians were murdered in the industrial centre of Sumgait”.

A precise verification of the number of victims was also hindered by the fact that their corpses were taken to different mortuaries, including Baku and other places¹¹.

The USSR Prosecutor’s office launched criminal investigations of the incidents that took place in Sumgait. The joint investigation group of USSR law enforcement bodies was led by V.S. Galkin, an investigator of the USSR Prosecutor’s office on cases of special importance. The group was composed of 181 persons including 20 Azerbaijani investigators. However, out of the huge number of pogrom-makers from Sumgait only 90 were brought to justice- mostly teenagers and young people. They were accused of murder, rape, violence and other crimes, and in all cases their actions were qualified as “motivated by hooliganism”.

The Prosecutor’s office of the USSR, in coordination with the authorities of the country, decided not to hold one general trial. The “motivated by hooliganism” case was broken into 80 episodes. The division of the case into episodes and the way the entire process of the investigation was administered intentionally excluded the search for the real organizers and perpetrators of the crimes and prevented the court finding and holding them responsible. All the judicial proceedings with the exception of one, (in the Supreme Court of the USSR, Moscow) were held in Baku and Sumgait, although the proceedings were under the jurisdiction of the Russian Soviet Federal Socialist Republic’s regional courts.

Only one of all the accused persons was sentenced to maximum penalty, however it is not known to this day whether the sentence was carried out or not. Most of the pogrom-makers were sentenced to short-term imprisonment and were released soon after.

¹¹ Melik –Shahnazarov A. Facts against Lies. Moscow, Volshebni Fonar, 2009, p. 263 (in Russian).

It is noteworthy that during the several thousand strong anti-Armenian rallies in Baku in November 1988, the portraits of Sumgait's murderers appeared accompanied by slogans "Glory to the heroes of Sumgait".

Later, one of those accused of provoking massacres in Sumgait, Khidir Alov (with the poetic nickname 'Alovlu', meaning "fiery") was elected to Azerbaijan's Milli Mejlis (parliament) from the ruling "Yeni Azerbaijan" party.

Concealing the truth about the Sumgait massacres of Armenians, their scale and real motives, and the impunity of their genuine masterminds paved the way to a campaign of ethnic cleansing all over Azerbaijan, culminating in the gory massacres and displacement of Armenians of Baku in January 1990.

Armenian pogroms in Baku

Persecutions of Armenians started in Baku in the spring of 1988, immediately after the events in Sumgait, and continued until 1989. Armenians were illegally dismissed from work, and forcefully evicted from their apartments and houses. They were beaten, subjected to public mockery and murder. By January 1990, only 35-40 thousand out of the 250 thousand Armenian inhabitants remained in Baku. Most of them were old, lonely, sick or socially vulnerable people who did not want or were not able to leave their homes, as well as their relatives, who did not want to leave them alone.

On January 11, during a rally organized by the Popular Front of Azerbaijan (PFA) in Baku, calls were made for the eviction of the Armenians from Baku and for mass armed march on Artsakh¹².

By January 13, Armenian massacres in Baku became systematized and comprehensive. In the evening of the same day, a crowd of 50 thousand people, chanting slogans "Glory to the heroes of Sumgait" and "Long live Baku without Armenians" gathered to rally at the Lenin Square. Then, divided into groups led by PFA activists, pogrom-makers embarked upon methodically "cleansing" the city of Armenians house by house. Evidence abounds on atrocities and murders committed with extreme cruelty.

Those who managed to escape death were subjected to forced deportation. Thousands of Armenians were brought to the port of Krasnovodsk city in Turkmen SSR by a ferry across the Caspian Sea, and were later sent to Armenia and Russia by airplanes.

According to the testimony of the Armenian refugees from Baku¹³, the pogrom-makers had a standard plan of action. In the beginning, a group of 10-20 people would break into an apartment and start the beatings. Then a PFA

¹² On January 12, 1990, the situation in Nagorno Karabakh sharply exacerbated because of the attacks of Azerbaijani gangs on Manashid village of Shahumyan region and on Azad and Kamo villages of Khanlar region.

¹³ Mossessova I. Armenians of Baku; Life and Exodus. Yerevan. 1998(in Russian).

representative would appear with preliminarily drafted documents for the alleged sale or exchange of the apartment, ask the owners to leave the house immediately and go to the port.

They would allow people to take personal belongings but would confiscate money, jewellery and bankbooks for saving accounts. The Popular Front activists operated posts at the port, where they searched the refugees, often beat them again and only then deported.

The Armenian pogroms of Baku surpassed the massacres of Armenians of Sumgait in the number of victims, duration and the scale. The exact number of the murdered is still unknown. According to different sources, 150 to 300 people were killed¹⁴. The massacres continued for an entire week in the conditions of complete inactivity of Azerbaijani authorities, internal troops and Baku's large garrison of the Soviet Army.

Units of the Soviet Army were deployed to the capital of Azerbaijani SSR only in the night of 20 January 1990, and encountered fierce resistance by PFA armed groups¹⁵.

The number of casualties among the servicemen also evidences to the serious armed resistance shown to the troops deployed in the city. As reported by different sources, the number of losses was between 25¹⁶ and 36.

It is obvious that the preparations for massacres of Armenians in Baku had started well before the 13th of January 1990. That is proved by the availability to pogrom-makers of detailed maps in which the city was divided into districts and regions and the locations of remaining compact Armenian settlements were marked¹⁷.

On the occasion of the massacres of Armenians in Baku and attacks on Getashen and other Armenian villages of Shahumyan region, on January 18 the European Parliament adopted a resolution titled "On the Situation in Armenia", which called for the authorities of the USSR to "guarantee real protection for the Armenian people living in Azerbaijan by sending forces to intervene"¹⁸.

¹⁴ Melik –Shahnazarov A. p. 474.

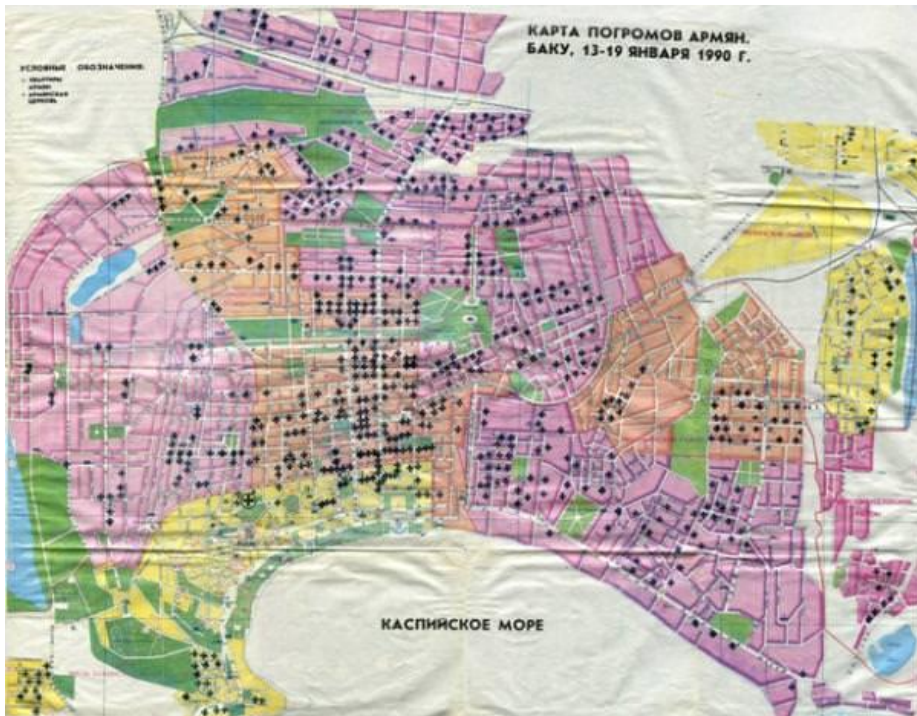
¹⁵ Neimat Panahov, one of the leaders of PRA, would later call January 20 the PRA's greatest victory and the death of 100-200 people not a big tragedy. Huseynov V. More than One Life. Book 2., Moscow 2013 (in Russian).

¹⁶ Conflict in the Soviet Union. Black January in Azerbaijan. 1991, by Robert Kushen of Human Rights Watch, with reference to USSR military prosecutor.

¹⁷ Rapporteur of Human Rights Watch, Robert Kushen points at the existence of lists of Armenians and their addresses in the hands of the pogrom-makers. Conflict in the Soviet Union. Black January in Azerbaijan.

¹⁸ European Parliament Joint Resolution on the situation in Armenia. Official Journal of the European Communities. Volume 33. 19 February 1990. No C 38/81, C 38/82, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1990:038:FULL&from=EN>.

On 27 July 1990, an open letter addressed to the international community was published in the New York Times. The letter was signed by 133 prominent scholars and human rights advocates from Europe, Canada and the USA, who voiced their complaint against the killings and pogroms of Armenians in Baku. It stated, particularly, that “The crimes committed against Armenian minority have become a consistent practice in Soviet Azerbaijan, if not an official policy”¹⁹.

Baku: map of pogroms²⁰

Hovik Avanesov and Mariam Avagyan will try to clarify the number of victims of the genocide in Sumgait and Baku with a comprehensive study of eyewitness accounts and materials of the in the square²¹.

Another proof of Azerbaijan's murderous policy is a “Koltso” terrorist act.

“Koltso” terrorist act

From April to August, 1991, the Special Forces of the Azerbaijani Interior Ministry (known as OMON, the abbreviation of the Russian name of the force),

¹⁹ Armenian pogroms in Azerbaijan 1988-1990, <http://www.nkr.am/en/armenian-pogroms?fbclid=IwAR1B99IvgkMgdR1hI5gL2O5YNFCepram-qSCpiNaHTfrltMrxNCJqown7-8>, An Open Letter on Anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union. Jacques Derrida, Isaiah Berlin, Alain Finkelkraut, Richard Rorty, and Adrian Lyttelton, et al, <https://www.nybooks.com/articles/1990/09/27/an-open-letter-on-anti-armenian-pogroms-in-the-sov/>.

²⁰ Baku: map of pogroms, http://karabakhrecords.info/armenian_photo_baku.html.

²¹ Avanesov H., Avagyan M. On the number of victims of the genocides in Sumgait and Baku, <https://www.lragir.am/2020/03/07/524751/>, (in Armenian).

with the support of the troops of the Interior Ministry of the USSR and the 4th Soviet Army (its 23th division stationed in Kirovabad) launched the large-scale “Koltso” (Ring) operation on deportation of the Armenian population of Artsakh.

The decision to expel the population of a number of Armenian villages of the NKAO and surrounding regions was made by the authorities of Azerbaijan SSR in April, 1991: during the sessions of Azerbaijani Defense Council on April 10, 1991, the Presidium of the Supreme Council on April 11, 1991 and at the consultations held by the President of Azerbaijan Ayaz Mutallibov with the leaders of the KGB, the Ministry of Internal Affairs and the Prosecutor’s Office on April 16²². The Interior Minister of Azerbaijan, Mahammad Asadov²³ was entrusted with the command of the operation.

However, the ‘ousting’ of Armenian inhabitants from the villages of the NKAO and surrounding regions had started long before. Particularly, in 1989-1990 the inhabitants of three villages (Kushchi-Armavir, Azat, Kamo) of Northern Artsakh had to flee their places of residence due to the continuous armed attacks against them and pressures by the regional authorities²⁴.

From the beginning of 1991, the idea that Armenians should be expelled from Karabakh if they did not agree to submit themselves to Azerbaijan, was regularly voiced almost openly at the highest level in Azerbaijan. Even in February 1991, the Second Secretary of the Azerbaijan Communist Party, the Head of the “Organizational Committee on Nagorno Karabakh”, Victor Polyanichko, while delivering a speech in Baku, announced: “1991 will be declared the year of Nagorno Karabakh. This year will be the last year of difficulties of Azerbaijan. The land of Karabakh is our soil, and we should conquer it for our children”²⁵.

On March 14, 1991 the European Parliament adopted a resolution which specifically highlighted the disastrous situation of Armenian refugees and called on President Gorbachev of the USSR to take urgent and effective steps to bring an end once and for all to the intermittent blockades affecting Armenia and Karabakh and to the threats to the security of the national groups in Karabakh and the

²² The report of the “Memorial” Human Rights Centre: Violation of Human Rights in a number of regions of Azerbaijani Republic in the period from end of April to the beginning of July of 1991 (in Russian).

²³ It was M. Asadov, the Head of the division of administrative bodies of the Central Committee of Azerbaijan’s Communist Party of the time, at a meeting of the Party activists of NKAO in February 1988, threatened the invasion of the autonomous region by “100 thousand armed Azerbaijanis”. Some months earlier, while the Head of the Shamkhor region of the Azerbaijan SSR, M. Asadov had organized pogroms in the Armenian village of Chardakhlu.

²⁴ The report of the “Memorial” Human Rights Centre: Violation of Human Rights in a number of regions of Azerbaijani Republic in the period from end of April to the beginning of July of 1991 (in Russian).

²⁵ Krivopuskov V. *Rebellious Karabakh*. 2nd edition. Moscow, 2007, p. 202 (in Russian).

neighbouring Armenian enclaves who are seemingly being deliberately forced out²⁶.

Starting from March 25, 1991, the Azerbaijani OMON opened fire towards Getashen and Martunashen villages on a regular basis. From April 16, energy supply was terminated and telephone communication was disconnected in Shahumyn region. On April 19, troops of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, stationed in Getashen, were withdrawn from the village. On April 21, upon the demand of Baku, regular helicopter flights from Yerevan to Shahumyan were cancelled²⁷.

On April 30, the “Koltso” operation started with a massive bombardment of Getashen and Martunashen villages, during which tanks, attack helicopters and artillery were used for the first time against peaceful civilians. One after another Armenian villages were encircled by the internal troops of the USSR Interior Ministry and the Soviet Army. This was followed by the Azerbaijani OMON and the police entering these villages under the pretext to “check the passport regime”, yet in fact in order to kill, loot, intimidate and after that to deport the Armenian inhabitants²⁸.

As a result of the operation more than twenty villages of Northern Artsakh, as well as in Shahumyan, Hadrut and Shushi regions were totally destroyed and abandoned, almost ten thousand people were displaced, more than 100 were killed, and hundreds were taken hostage. The fate of many of them is still unknown.

The Armenian authorities demanded the convening of an extraordinary Congress of People’s deputies of the USSR regarding the tragic events in Northern Artsakh, but it was ignored by the Kremlin.

In May 1991 the US Senate adopted a resolution, condemning “attacks on innocent children, women and men”, “indiscriminate use of force, including the bombardments of civilian areas on the eastern and southern borders of Armenia” and calling “to put an end to the blockade and other methods of using force and frightening Armenia and Nagorno Karabakh”²⁹.

²⁶ European Parliament Resolution B3-0473/91 on the blockade of Armenia and the human rights situation there. Official Journal of the European Communities. Volume 34. 22 April 1991. No C 106/121, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1991:106:FULL&from=EN>.

²⁷ Conclusion of the Committee of the Supreme Council of the RSFSR on human rights, June 1991(in Russian).

²⁸ Many documents testify on how was “Koltso” operation conducted, including the conclusion of the Human Rights Committee of RSFSR and the report of the group of experts of the First International Congress in memory of Andrei Sakharov, headed by the then Deputy Speaker of the British House of Lords, Baroness Caroline Cox. Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. Institute for Religious Minorities in Islamic World. Zurich, 1993.

²⁹ Resolution of the US Senate. S.RES.128, <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-resolution/128/text>.

The Azerbaijani authorities considered the “Koltso” operation to be the start for a massive deportation of the remaining Armenians of Nagorno Karabakh. On May 22, 1991, delivering a speech at the Permanent Representation of the republic in Moscow, the Head of the Ideological department of the Central Committee of the Azerbaijan Communist Party, Afrand Dashdamirov announced that “in the near future there would be a need to expel another 32 thousand people from Karabakh”³⁰. At the meeting with the delegation of the first International Congress in memory of Andrei Sakharov, Afrand Dashdamirov and the President of Azerbaijan Ayaz Mutalibov justified the deportation of Armenian inhabitants of Nagorno Karabakh and did not exclude its continuation. However, the failure of the August putsch³¹, after which Moscow stopped supporting Azerbaijan, put an end to deportations.

The “Koltso” operation, known for its cruelty and massive violations of human rights, sharply increased tensions in the region and moved the conflict to its military phase, becoming a prelude to the large-scale aggression of Azerbaijan against the NKR³².

Maragha genocide as a continuation of Azerbaijan’s genocidal policy

Azerbaijani military aggression against Nagorno-Karabakh Republic has a tragic history challenging human imagination, Maragha genocide stands out against this appalling background (Maragha is referred to as a Soviete village of Leninavan - two merged villages of Maraghi and Margushevan of the NKR Mardakert region, on the border with Mirbashir district (Terter district), near the Azerbaijani city of Mir-Bashir (Terter). According to the last census conducted of 1989, the village had a population of 4,660.

The village was shelled on 5 a.m. of April 10, 1992 that was no more intense than previously. The shelling intensified at midday by regular Azerbaijani troops, the Ministry of Internal Affairs and the OMON went on offensive and entered Maraga. Around two weeks later, on April 22-23, Maragha was attacked again, and the people who had returned to their native village were forced to leave the village for good. The occupation destroyed and burned most of the village, fifty-seven residents were killed, their bodies were dismembered, mutilated, desecrated and burned. 45 civilians were taken hostage, including 9 children and 29

³⁰ Melik –Shahnazatyan A. ,p. 593.

³¹ August Putsch (August Coup) was an attempt to remove Mikhail Gorbachev from the office of the USSR president and to change the political line he was pursuing. It was initiated on August 19, 1991, by the State Committee for Emergency Situations (ГКЧП), composed of a number of conservative officials from the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, the USSR government, the army and the State Security Service. The Putsch ended on August 22, with the arrest of the majority of the members of the State Committee for Emergency Situations.

³² The “Koltso” operation of deportation of Armenian villages of Artsakh, <http://www.nkr.am/en/operation-ring>.

women. Two weeks later, the village was attacked again, the population was forcibly deported, 13 civilians were taken hostage, and homes were looted and burned. The village was almost wiped off the face of the earth.

30 women were killed in Maragha. The exhumation of their bodies by the NKR authorities was taped in the presence of Baroness Caroline Cox, the Deputy Speaker of the House of Lords on April 13. Video footage reveals vandalism against the victims both before and after death.

Several human rights organizations prepared a joint extensive report in 1997 on Maragha events and sent it to the United Nations Commission on Human Rights. Helsinki Human Rights Watch officially confirmed the martyrdom of dozens of civilians and took dozens of women and children hostage. However, the tragic events in Maragha have not been sufficiently covered in the foreign press and haven't been properly evaluated by the international community³³.

As a result of such a policy, a generation is growing up that hates Armenians, considering the enemies of Azerbaijanis. Young people who grew up in such an anti-Armenian atmosphere provoke provocation against Armenians on various international platforms.

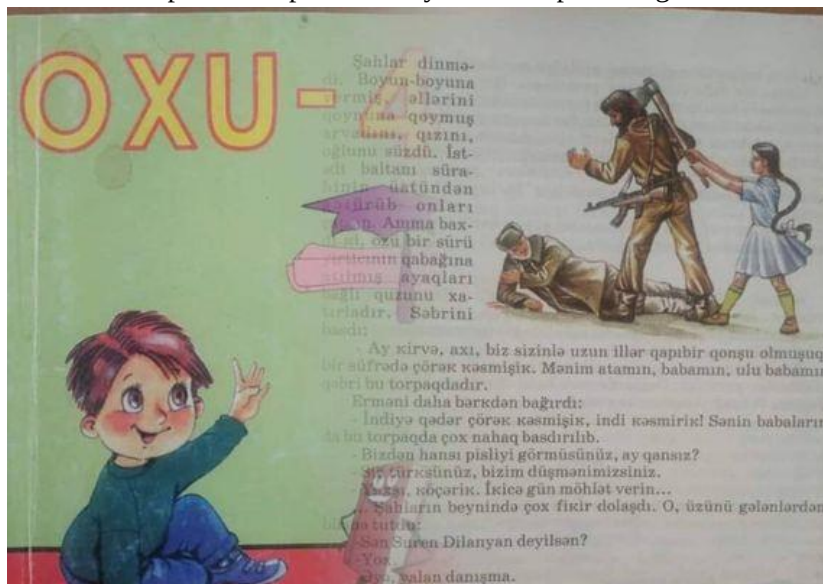
On February 19, 2004, within the framework of the NATO Partnership for Peace program, Azerbaijani "officer" Ramil Safarov killed 26-year-old lieutenant of the Armenian Armed Forces Gurgen Margaryan with sixteen blows of an axe in Budapest.

The Hungarian court sentenced Safarov to life imprisonment without the right of pardon in the first 30 years. On August 31, 2012, Safarov was extradited to

³³ Avanesov H. Maragha genocide as a continuation of Azerbaijan's genocidal policy, https://aga-tribunal.info/en/maragha-genocide-as-a-continuation-of-azerbajjans-genocidal-policy/?fbclid=IwAR06D3Ammqcy_JG0FTX8D32YBED3ZKjkZvnTQ4iAWo1eFp3qFDth3iA8u9I.

Azerbaijan to continue serving his sentence there, but on the same day, President Aliyev pardoned and glorified him.

Safarov's example is still promoted by state and public figures of Azerbaijan.

Another vivid proof of the misanthropic and genocidal policy of the Azerbaijani leadership is the statements of the Azerbaijani authorities in connection with the Stepanakert airport. These statements note that civilian planes and helicopters departing from the airport and landing on it will be shot down.

On July 9, 2014, information spread in the Armenian media that Azerbaijani saboteurs had infiltrated the territory of Karvachar (Republic of Artsakh). Thanks to the search operations that lasted for several days, one of the armed Azerbaijani saboteurs who entered the territory of Artsakh was killed and two (Dilgam Askerov, Shahbaz Guliyev) were arrested. During this time, they managed to kidnap and kill 17-year-old Smbat Tsakanyan and Major Sarkis Abrahamyan and seriously wounded Karine Davtyan, born in 1977.

The military-political leadership of Azerbaijan stated that these persons are "civilians who came to visit the graves of their ancestors." To this day, the Azerbaijani leadership continues to claim that these three armed men are actually civilians, despite the fact that they have material evidence to the contrary, including a video recording of military exercises by one of the military units of Karvachar.

Further developments suggest that the Azerbaijani side is making constant attempts to kidnap Armenian servicemen in order to exchange them for saboteurs.

The next manifestation of the criminal nature of Azerbaijan is the killings and mockery of the bodies of Armenian soldiers and civilians of the village of Talish, committed by the Azerbaijani armed forces during the war in April 2016.

Azerbaijani President Ilham Aliyev has awarded a number of military personnel (pictured) who carried out military aggression against Artsakh. Among the awardees was also a war criminal of the Azerbaijani special forces, who beheaded the deceased Kyaram Sloyan³⁴.

Calls for anti-Armenian hatred by Azerbaijani social media users during the Second Artsakh War are a consequence of state propaganda against Armenians in Azerbaijan. Such calls for aggression were at the base of inhumane torture and murders during the war, committed by ethnic Azerbaijanis.

In the comments studied, users call for “killing Armenian children, women, and old people” and for “not pitying Armenian children.” Even polls were conducted with photographs of Armenian children, and the question was: “Will users kill an Armenian child or not?”

Nurlan Ibrahimov: “We must kill all Armenians.” There is no difference between children, women, and old people; we must kill them all. We should not feel regret. They will kill us and our children, if we do not kill them”.

Marsu Pilami: “I have always said that if the child is Armenian, I will not kill him, but from today, of course, they all must die”.

Turan Aliyev: “This nation, these Armenians, must be wiped off the face of the earth. A woman or a child are potential terrorists. There are no innocent civilian Armenians.”

Xatun Absəlimova: “We must not feel sorry for an Armenian child. When I said that we must kill Armenian old men and children, they threw

³⁴ Avanesov H. Glorification of murderers is an integral part of Azerbaijan's misanthropic policy, <https://www.yerkramas.org/article/162762/geroizaciya-ubijc--sostavnaya-chast-chelovekonenavistnicheskoj-politiki-azerbajdzhana/>, (in Russian).

stones at me... An Armenian will not change; the best Armenian is a dead Armenian”³⁵.

The active participants of the anti-Armenian propaganda at the state level in Azerbaijan are not only state and political figures, but also public figures, including eminent doctors, cultural figures, and publicists. During the Second Artsakh War, the latter organised hate speech against ethnic Armenians, the aim of which was to dehumanise and demonise the image of Armenians.

In the materials studied, Azerbaijani public figures used the following offensive adjectives to describe Armenians:

“insidious”, “faithless and inhuman enemy”, “savages”, “sneaky” and “deceiver.” They compared Armenians with mediaeval barbarians: “This is a war of civilization against mediaeval barbarism.” As a main feature of an Armenian, they noted “betrayal,” “lie,” and “cruelty”.

01.04.2020 – Azertag.az – “Academician” Yagub Makhmudov: “Armenian vandals are bearing their deserved punishment.” “The hated enemy is being driven out of our occupied lands. This way, Armenian vandals, thirsting for human blood, receive a well-deserved punishment”³⁶.

After the end of the large-scale war against the Republic of Artsakh in 2020, the so-called “trophy park”³⁷ was opened in Baku, where the terrorist leadership of Azerbaijan teaches children to strangle and kill Armenians.

³⁵ Calls for the murder of Armenian children in the Azerbaijani segment of the social network, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/04/06/calls-for-the-murder-of-armenian-children-in-the-azerbaijani-segment-of-the-social-network/>.

³⁶ Dehumanisation of the image of Armenians by Azerbaijani public figures, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/04/08/dehumanisation-of-the-image-of-armenians-by-azerbaijani-public-figures/>.

³⁷ An extraordinary report by the Human Rights Defender of Armenia about the trophy park in Baku, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/05/15/an-extraordinary-report-by-the-human-rights-defender-of-armenia-about-the-trophy-park-in-baku/>.

Mechanisms of the spread of Armenophobia in educational institutions:

1. Visual: theatrical performances, paintings, Armenian flags at the entrance to educational institutions³⁸;
2. verbal: the propagandized thesis that Armenians are enemies of Azerbaijan and the Azerbaijani people³⁹;
3. textual: school and university textbooks and manuals, as well as manuals for teachers, serve as the main means for spreading Armenophobia in educational institutions. The program of Armenophobia of Azerbaijan is carried out, in particular, by awarding students and persons engaged in scientific activities. Among the means of spreading Armenophobia in Azerbaijan are printed publications-newspapers, magazines, including books, articles, analytics, stories in school books or so-called history lessons.
4. This indicates that Armenophobia in Azerbaijan, as already noted, is a state program that, violating both domestic law and a number of international conventions, contributes to the formation of an aggressive and foreign,

³⁸ Armenophobia in the Azerbaijani school, <https://ok.ru/video/839448857270>, (in Russian).

³⁹ In an Azerbaijani preschool institution Dəniz Uşaq Bağçası Baku teaches children to hate Armenians. The video was published on the official Facebook page of the educational institution` <https://www.facebook.com/denizushaqbagcasi/videos/1818473398222884/>, (in Russian).

“stable” society⁴⁰. The school textbook plays an important role in ensuring the intellectual development and individualization of students: the highest goal of the textbook is to ensure the personal development of the student in the course⁴¹. A few examples from Azerbaijani textbooks on various specialties for junior⁴² and senior classes:

Azerbaijani language 2 Grade

Rhyme for Children
The Armenians did not allow
Father Christmas and Snow Maiden
To come to Lachin, Kalbajar
[...]
My dream: may Father Christmas
Cover all the mountains with snow
And host us in Garabag next year
May the black clouds and grey winds
Be dispelled above our head [...]⁴³

If this blood remains unavenged
And the justice turns away from the world,
Azerbaijan is proud
And it will punish those guilty of that tragedy!⁴⁴

Cognition of the World 3 Grade

Unit 29. Our Neighbours

The territory where the Republic of Armenia is currently situated has historically been the homeland of Azerbaijani Turkic people. They were driven away from there in the course of time. There is no Azerbaijani in Armenia now⁴⁵.

History of Azerbaijan, Grade 6

The territory of the Albanian State included the territory of Azerbaijan Republic, present Armenia (Western Azerbaijan), the southern districts of Dagestan and Georgia's Alazani (Ganikh) Valley⁴⁶.

⁴⁰ Davtyan G. Armenophobia at the heart of the state ideology of Azerbaijan, Yerevan 2019, p. 53 (in Armenian).

⁴¹ Adibekyan A., Elibegova A. Armenophobia in Azerbaijan, Yerevan, 2013, p. 182 (in Russian).

⁴² Elibegova A., Avanesov H. Anti-Armenian Policy in Azerbaijan Educational Institutions and its Influence on Safety of Armenian Statehood, Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, 2018, p.169 (in Russian).

⁴³ Ismailova R., Orujeva G., Khalilov Z., Jafarova D. Azerbaijani language 2 Grade, Baku 2016, p. 110 (in Azerbaijanian).

⁴⁴ Azerbaijani language 2 Grade, p. 123

⁴⁵ Mehdieva G., Bayramova F. Cognition of the World 3 Grade, Baku 2017, p. 63 (in Russian).

⁴⁶ Aliev V., Babaev I., Jafarov I., Mammadova A. History of Azerbaijan, Grade 6, Baku 2013, p. 123 (in Russian).

History of Azerbaijan, Grade 9

Unlike the Azerbaijanis and the Georgians, the Armenians did not have a historical territory in the South Caucasus. They received a new 'homeland' on the Azerbaijani lands thanks to Russia. Now the Armenians needed a political centre for creating a state. Gumru, which they initially viewed as their capital city, was seized by the Ottoman troops. This voided the Armenians' plans. Then, they turned to the Azerbaijani National Council with the request to make the city of Irevan the political centre of the Republic of Armenia. They received a positive response to the request on 29 May 1918. This is how the ancient Azerbaijani city of Irevan was ceded to the Armenians. In response, the Armenians promised to stop their claims to Nagorno Karabakh and other Azerbaijani lands forever⁴⁷.

Azerbaijan's war crimes in 1990-2022

During all the wars unleashed against the two Armenian republics, the Turkish-Azerbaijani-terrorist tandem has carried out and continues to carry out a number of war crimes.

These war crimes are committed by those who have grown up at the state level with an Armenian-phobic policy, the key part of which is the destruction of everything Armenian, not only in the two Armenian republics, but also in different countries of the world.

In the period from 1990 to 2022, the Turkish-Azerbaijani-terrorist tandem carried out and carried out a number of war crimes, in particular:

- bombing of residential buildings;**
- complete or partial destruction of settlements;**
- targeting civilian targets;**
- shelling of humanitarian structures;**
- destruction of medical institutions;**
- targeting agricultural machinery;**
- historical and cultural inheritance appropriation and destruction;**
- bombing of scientific and educational institutions;**
- Purposeful destruction of the cultural institution of the occupied settlements of Artsakh;**
- use of weapons and ammunition prohibited by international conventions;**
- abduction, torture and execution of civilians;**
- amputations and executions of prisoners of war;**
- ethnic cleansing and State terrorist policy;**
- bellicose rhetoric of the military-political leadership of Azerbaijan.**

Legal aspects of Azerbaijan's anti-Armenian policy

⁴⁷ History of Azerbaijan, Grade 9, Baku 2016, p. 193-194 (in Russian).

The 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the **Event of Armed Conflict**⁴⁸, known as the Hague Convention, prohibits the military targeting of cultural property during armed conflict. Article 4 Respect for cultural property reads as follows (emphasis added):

1. **The High Contracting Parties⁴⁹ undertake to respect cultural property situated within their own territory as well as within the territory of other High Contracting Parties by refraining from any use of the property and its immediate surroundings or of the appliances in use for its protection for purposes which are likely to expose it to destruction or damage in the event of armed conflict; and by refraining from any act of hostility, directed against such property.**
2. **The obligations mentioned in paragraph 1 of the present Article may be waived only in cases where military necessity imperatively requires such a waiver.**
3. **The High Contracting Parties further undertake to prohibit, prevent and, if necessary, put a stop to any form of theft, pillage or misappropriation of, and any acts of vandalism directed against, cultural property. They shall refrain from requisitioning movable cultural property situated in the territory of another High Contracting Party.**
4. **They shall refrain from any act directed by way of reprisals against cultural property.**
5. **No High Contracting Party may evade the obligations incumbent upon it under the present Article, in respect of another High Contracting Party, by reason of the fact that the latter has not applied the measures of safeguard referred to in Article 3⁵⁰.**

The Second Protocol to the Hague Convention (added in 1999) further reinforced the scope of the Hague Convention and clarified some of its provisions. Article 7 Precautions in attack reads as follows (emphasis added):

Without prejudice to other precautions required by international humanitarian law in the conduct of military operations, each Party to the conflict shall:

- a. **do everything feasible to verify that the objectives to be attacked are not cultural property protected under Article 4 of the Convention;**

⁴⁸ UNESCO, Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1954; <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hagueconvention/>.

⁴⁹ "High Contracting Party" is defined in the Second Protocol as a State Party to the Convention.

⁵⁰ The Armenian cultural heritage in Artsakh (Nagorno-Karabakh): cases of vandalism and at risk of destruction by Azerbaijan, ad hoc public report, Stepanakert 26 January, 2021, p.29.

- b. take all feasible precautions in the choice of means and methods of attack with a view to avoiding, and in any event to minimizing, incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention;
- c. refrain from deciding to launch any attack which may be expected to cause incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated; and
- d. cancel or suspend an attack if it becomes apparent:
 - i. that the objective is cultural property protected under Article 4 of the Convention;
 - ii. that the attack may be expected to cause incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated.

Both Azerbaijan and Armenia ratified the Hague Convention in 1993 (the Second Protocol in 2001 and 2006 respectively)⁵¹.

In 2002 the International Criminal Court (ICC) was established to prosecute genocide, crimes against humanity and war crimes. Article 8(2)(b)(ix) of the **Rome Statute of the ICC** defines war crimes, among others as **"intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives"** (emphasis added). Although neither the Republic of Armenia nor the Republic of Azerbaijan are parties to the ICC, the rules to respect and to protect cultural property during an armed conflict are considered norms of customary international law established by state practice and thus are binding⁵².

Resolution No. 2347 (2017), adopted by the UN Security Council on March 24, 2017, stated that attacks on cultural and religious sites or historical monuments in accordance with international law is a war crime and that the perpetrators of such attacks should be brought to justice⁵³.

⁵¹ UNESCO, State parties to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1954, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/statesparties/>.

⁵² IHL Database - Customary IHL - https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule38 IHL Database - Customary IHL - https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule40.

⁵³ Resolution No. 2347 (2017), https://www.unodc.org/documents/organized-crime/mandates_on_trafficking_in_cultural_property/resolution_2347/N1707908_R.pdf.

Conclusion

Summing up the results of this study, we came to the following conclusions: armenophobia is a component of Azerbaijan's domestic and foreign policy; neither Turkey nor Azerbaijan have a peace agenda; the goal of the Turkish-Azerbaijani-terrorist tandem is to eliminate the Armenian statehood and seize Armenian territories; impunity prepares fertile ground for new crimes.

REFERENCES

1. Avanesov H. Publications, https://agatribunal.info/avanesov/?fbclid=IwAR3jKi9KrXt7-Krq4NTuU4GUw3UyCA_-YIhWJNam0aDkqdiY8xnKEruKI5Q, (in Russian).
2. Avanesov H. Azerbaijani Nazism yesterday and today, Berlin 2019.
3. Avanesov H., Avagyan M. On the number of victims of the genocides in Sumgait and Baku, <https://www.lragir.am/2020/03/07/524751/>, (in Armenian).
4. Avanesov H. Maragha genocide as a continuation of Azerbaijan's genocidal policy, https://aga-tribunal.info/en/maragha-genocide-as-a-continuation-of-azerbaijans-genocidalpolicy/?fbclid=IwAR06D3Ammqcy_JG0FTX8D32YBE3ZKjkZvnTQ4iAWo1eFp3qFDth3iA8u9I.
5. Avanesov H. Glorification of murderers is an integral part of Azerbaijan's misanthropic policy, <https://www.yerkramas.org/article/162762/geroizaciya-ubijc--sostavnaya-chast-chelovekonenavistnicheskoj-politiki-azerbajdzhana/>, (in Russian).
6. Adibekyan A., Elibegova A. Armenophobia in Azerbaijan, Yerevan, 2013 (in Russian).
7. Armenian pogroms in Azerbaijan 1988-1990, <http://www.nkr.am/en/armenianpogroms?fbclid=IwAR1B99IyggMgdR1hl5gL2O5YNFCepyamqSCpiNaHTfrltMrxNCJqown7-8>.
8. Armenophobia in the Azerbaijani school, <https://ok.ru/video/839448857270>, (in Russian).
9. An extraordinary report by the Human Rights Defender of Armenia about the trophy park in Baku, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/05/15/an-extraordinary-report-by-the-human-rights-defender-of-armenia-about-the-trophy-park-in-baku/>.
10. An Open Letter on Anti-Armenian Pogroms in the Soviet Union. Jacques Derrida, Isaiah Berlin, Alain Finkielkraut, Richard Rorty, and Adrian Lyttelton, et al, <https://www.nybooks.com/articles/1990/09/27/an-open-letter-on-anti-armenian-pogroms-in-the-sov/>.
11. April 1991. No C 106/121, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1991:106:FULL&from=EN>.
12. Aliiev V., Babaev I., Jafarov I., Mammadova A. History of Azerbaijan, Grade 6, Baku 2013 (in Russian).

13. Babayan G. History, Politics, Morality: Denial of the Armenian Genocide in Azerbaijan is its Continuation, Materials of International Conference “History and Politics: Falsification, Phobia, Mythmaking”, Stepanakert 2020, p. 6-14 (in Russian).

14. Baku: map of pogroms, http://karabakhrecords.info/armenian_photo_baku.html.

15. Calls for the murder of Armenian children in the Azerbaijani segment of the social network, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/04/06/calls-for-the-murder-of-armenian-children-in-the-azerbaijani-segment-of-the-social-network/>.

16. Caroline C., Eibner J. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. Institute for Religious Minorities in Islamic World. Zurich, 1993.

17. Conclusion of the Committee of the Supreme Council of the RSFSR on human rights, June 1991 (in Russian).

18. Davtyan G. Armenophobia at the heart of the state ideology of Azerbaijan, Yerevan 2019 (in Armenian).

19. Dehumanisation of the image of Armenians by Azerbaijani public figures, <https://war.karabakhrecords.info/en/2022/04/08/dehumanisation-of-the-image-of-armenians-by-azerbaijani-public-figures/>.

20. Elibegova A., Avanesov H. Anti-Armenian Policy in Azerbaijan Educational Institutions and its Influence on Safety of Armenian Statehood, Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, 2018, p.168-172 (in Russian).

21. European Parliament Resolution B3-0473/91 on the blockade of Armenia and the human rights situation there. Official Journal of the European Communities. Volume 34.

22. European Parliament Joint Resolution on the situation in Armenia. Official Journal of the European Communities. Volume 33. 19 February 1990. No C 38/81, C 38/82, <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1990:038:FULL&from=EN>.

23. Facts about the genocidal policy of Azerbaijan, Kachar 14 (167-178), Shushi 2020.

24. Grafova L. Not repenting. Freedom to Kill Was Declared Three Years Ago in Sumgait. “Democratic Russia”, March 22, 1991 (in Russian).

25. Genocidal behavior of Azerbaijan: history and modernity (from the political and legal assessment of crimes to the international court) international scientific and practical online conference on the 100 th anniversary of the massacres of Armenians in the city of Shushi, Yerevan 2021, 552 p.+32tab page, <http://www.academhistory.am/images/GIT-TSRAGIR/Shushi-git.21.pdf>.

26. History of Azerbaijan, Grade 9, Baku 2016 (in Russian).

27. Huseynov V. More than One Life. Book 2., Moscow 2013 (in Russian).

28. Ismailova R., Orujeva G., Khalilov Z., Jafarova D. Azerbaijani language 2 Grade, Baku 2016 (in Azerbaijanian).

29. IHL Database - Customary IHL - https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule38 IHL Database - Customary IHL - https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule40.

30. In an Azerbaijani preschool institution Dəniz Uşaq Bağçası Baku teaches children to hate Armenians. The video was published on the official Facebook page of the educational institution` <https://www.facebook.com/denizushaqbagcasi/videos/1818473398222884/>, (in Russian).

31. Krivopuskov V. *Rebellious Karabakh*. Second edition. Moscow 2018 (in Russian).

32. Krivopuskov V. *Rebellious Karabakh*. 2nd edition. Moscow, 2007 (in Russian).

33. Materials of International Conference “History and Politics: Falsification, Phobia, Mythmaking”/ Mesrop Mashtots University 14.03.2020, Stepanakert 2020.

34. Melik-Shahnazarov A. *Facts against Lies*. Moscow, Volshebni Fonar, 2009 (in Russian).

35. Mehdieva G., Bayramova F. *Cognition of the World 3 Grade*, Baku 2017 (in Russian).

36. Mossessova I. *Armenians of Baku; Life and Exodus*. Yerevan. 1998 (in Russian).

37. Resolution No. 2347 (2017), https://www.unodc.org/documents/organized-crime/mandates_on_trafficking_in_cultural_property/resolution_2347/N1707908_R.pdf

38. Suleymanyan L. On the Tragic Past of Trnnavz Village of Artsakh, Set of international conference articles “Caucasus – our common home”, Stepanakert, 2017, p. 166-171 (in Armenian).

39. 1918. September. Pogroms of Armenians in Baku, <http://www.genocidemuseum.am/arm/24.09.21.php>, (in Armenian).

40. Resolution of the US Senate. S.RES.128, <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-resolution/128/text>.

41. Shushi massacres are never condemned genocide – historian, <https://artsakhpress.am/eng/news/82940/>.

42. The second wave of programs: ADR and the massacre of Armenians in Baku in 1918, <https://www.artsakhpress.am/rus/news/119547/baqvi-haykakan-jarderi-erkrord-aliqy-norastexts-adrbejan-petutyuny-ev-hayeri-kotoratsnery.html>, (in Russian).

43. The report of the “Memorial” Human Rights Centre: Violation of Human Rights in a number of regions of Azerbaijani Republic in the period from end of April to the beginning of July of 1991 (in Russian).

44. The report of the “Memorial” Human Rights Centre: Violation of Human Rights in a number of regions of Azerbaijani Republic in the period from end of April to the beginning of July of 1991 (in Russian).

45. The “Koltso” operation of deportation of Armenian villages of Artsakh, <http://www.nkr.am/en/operation-ring>.

46. The Armenian cultural heritage in Artsakh (Nagorno-Karabakh): cases of vandalism and at risk of destruction by Azerbaijan, ad hoc public report, Stepanakert 26 January, 2021.

47. UNESCO, Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1954; <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hagueconvention/>.

48. UNESCO, State parties to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1954, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/statesparties/>.

49. Zatikyan M. Hovik Avanesov: "The game "Massacre of Armenians" is widespread in Azerbaijan and Turkey, <https://www.golosarmenii.am/article/123964/ovik-avanesov-v-azerbajdzhane-i-turcii-rasprostranena-igra-reznya-armyan>, (in Russian).

ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԱՂՐԵՋԱՆԻ ՀԱՎԱՀԱՅՎԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

Հովիկ Ավանեսով

*Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, Կովկասագիտության կենտրոնի
ղեկավար, Պատմության և Կովկասագիտության ամբիոն,
ավագ դասախոս,*

Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

Արինա Գրիգորյան

*Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, Հումանիտար ֆակուլտետի դեկան,
ՄՄՀ դոցենտ*

Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

Յանա Ղափյան

*Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, Տնտեսաիրավաբանական
ֆակուլտետի դեկան, ՄՄՀ դոցենտ*

Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

Սույն հետազոտությունը նպատակ է հետապնդում ներկայացնելու Աղրբեջանի կողմից իրականացվող հակահայկական քաղաքականությունը՝ հիմք ընդունելով միջազգային համապատասխան կոնվենցիաները: Հստակորեն ընդգծվում է, որ անպատժելիությունը պարարտ հող է նախապատրաստում նոր հանցագործությունների համար:

Վերոնշյալ նպատակի իրականացման համար ուսումնասիրության առանցքում դրված են հետևյալ խնդիրները՝

- ներկայացնել պետական մակարդակով իրականացվող մարդասպանության քաղաքականություն,

- Ադրբեջանի ուսումնական հաստատություններում հայատյացիության մեխանիզմների տարածում,

- 1990-2022 թվականներն ընկած ժամանակահատվածում թուրք-ադրբեջանաահաբեկչական տանդեմի կողմից իրականացվող ռազմական հանցագործություններ,

- անդրադառնալ Ադրբեջանի ռազմաքաղաքական դեկավարության հովանավորությամբ աշխատող հասարակական գործիչների կողմից իրականացվող հակահայական քաղաքականության իրավական ասպեկտներին:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է թուրք-ադրբեջանաահաբեկչական տանդեմի կողմից իրականացվող ռազմական հանցագործություններով, մշակութային ցեղասպանություններով, պետական ահաբեկչական քաղաքականությամբ: Վերոնշյալ ռազմատենչ հռետորաբանությունը շարունակվում է մինչև օրս:

Ուսումնասիրությունը շարադրված է առկա փաստերի համալիր քննությամբ՝ փաստագրական նյութերի և համապատասխան գրականության վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ:

Հոդվածում հիմնավորվում է այն իրողությունը, որ Ադրբեջանի կողմից իրականացվող ռազմական հանցագործությունները, պատմամշակութային ժառանգության ոչնչացումը և հոգեբանական ահաբեկչությունը կատարվում են պետական մակարդակով: Այն հանդիսանում է Ադրբեջանի հայատյաց քաղաքականության անբաժանելի մասը, որն ակնահայտորեն ցույց է տալիս, որ Ադրբեջանը խաղաղության օրակարգ չունի և չի էլ ունենալու:

Հետազոտության արդյունքում եկել ենք այն եզրահանգման, որ Ադրբեջանը տարածաշրջանում շարունակում է իր ցեղասպան ու նվաճողական քաղաքականությունը՝ նպատակ ունենալով ոչնչացնել հայկական պետականությունը:

Բանալի բառեր՝ թուրք-ադրբեջանաահաբեկչական տանդեմ, հակահայկական քաղաքականություն, ցեղասպանություն, ռազմական հանցագործություններ, ուսումնական հաստատություններ, դպրոցական դասագրքեր, հայկական պետականություն, հոգեբանական ահաբեկչություն:

РЕЗЮМЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АНТИАРМЯНСКОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Овик Аванесов

*Руководитель Центра Кавказоведения Университета Месроп Маишоц,
старший преподаватель кафедры Истории и Кавказоведения Университета*

Месроп Маишоц

Степанакерт, Республика Арцах

Арина Григорян

*Декан гуманитарного факультета Университета Месроп Маишоц,
доцент УММ*

Степанакерт, Республика Арцах

Яна Давтян

*Декан экономико-юридического факультета университета Месроп Маишоц,
доцент УММ*

Степанакерт, Республика Арцах

Цель данного исследования - представить антиармянскую политику, проводимую Азербайджаном, взяв за основу соответствующие международные конвенции. Четко подчеркивается, что безнаказанность готовит благодатную почву для новых преступлений.

В центре внимания исследования для достижения вышеуказанной цели поставлены следующие задачи:

- **представить политику убийств на государственном уровне;**
- **механизмы распространения армянофобии в учебных заведениях Азербайджана;**
- **Военные преступления, совершенные турецко-азербайджанским террористическим тандемом в период с 1990 по 2022 годы;**
- **обратиться к правовым аспектам антиармянской политики, осуществляемой военно-политическим руководством Азербайджана и действующими под его покровительством деятелями.**

Актуальность темы обусловлена тем, что совершаемые турецко-азербайджанским террористическим тандемом военные преступления, культурные геноциды, государственная террористическая политика, воинственная риторика продолжают и по сей день.

Исследование изложено комплексным исследованием имеющихся фактов с использованием метода анализа документальных материалов и соответствующей литературы.

В статье обосновывается тот факт, что осуществляемые Азербайджаном военные преступления, уничтожение историко-культурного наследия и психологический терроризм совершаются на государственном уровне и являются неотъемлемой частью армяноненавистнической политики

Азербайджана, которая наглядно показывает, что Азербайджан не имеет и не будет иметь мирной повестки.

В результате исследования мы пришли к выводу, что Азербайджан продолжает свою геноцидальную и завоевательную политику в регионе, направленную на уничтожение армянской государственности.

Ключевые слова: турецко-азербайджано-террористический тандем, антиармянская политика, геноцид, военные преступления, учебные заведения, школьные учебники, армянская государственность, психологический терроризм

**ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ.
ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ: ԱՐԴԲԵՋԱՆԱ-ՂԱՐԱՔԱՅԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԸ¹**

Հրայր Փաշայան

*ք. գ. թ, դոցենտ ՄՄՀ դասախոս,
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Լիանա Բալայան

*Ստեփանակերտի համար 2 հիմնական դպրոցի ուսուցչուհի
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Հոդվածում արդի աշխարհաքաղաքական զարգացումների, ինչպես նաև ադրբեջանա-ղարաբադյան հակամարտության օրինակով վերլուծվում է քաղաքականության և գիտության փոխալայնման ավորվածությունը, խնդիրներն ու դրանց զարգացման հետագա միտումները:

Մասնավորապես՝ քաղաքականությունը դիտարկելով որպես հասարակության և պետության կառավարումն իրականացնող բնագավառ, ցույց է տրվում, որ քաղաքական որոշումները համընդհանուր նշանակություն ունեն հասարակական բոլոր հարաբերություններում՝ այդ թվում՝ գիտության զարգացման վրա: Իր հերթին գիտության կողմից ստեղծած բարիքներն ու արժեքները համապատասխան ազդեցություն են ունենում քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում: Խոսքն այս դեպքում ոչ միայն տնտեսական հնարավորությունների մասին է, այլև այնպիսի ոլորտների, որոնք վերաբերում են հասարակական գիտակցության ձևավորմանն ու կառավարման ոլորտում դրանց ներգրավմանը:

Քաղաքականության և գիտության փոխկապվածության հարցն առանձնահատուկ կարևորություն ունի ադրբեջանա-ղարաբադյան հակամարտության համատեքստում: Հատկապես կարևորվում է նրա հասարակական-գաղափարական նշանակությունը՝ որպես գիտակից, զարգացած, միաժամանակ հայրենատեր ու իր ազգային ինքնությունն ու արժեքները կրող հայի տեսակի պահպանման ու զարգացման տեսանկյունից: Իսկ հայրենատեր լինելու նախապայմաններից մեկն էլ նրա գոյաբանական հիմնախնդիրներին տիրապետելու և այն տարբեր հարթակներում պաշտպանելու ունակությունն է, որի իրագործմանը պետք է կոչված լինի օր առաջ ադրբեջանա-ղարաբադյան հակամարտության տարբեր ոլորտների մասնագետների պատրաստումը:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ԱՀ ԿԳՄՍ նախարարության կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության՝ N° scs20-003 գիտական թեմայի շրջանակներում:

*Բանալի բառեր՝ գիտություն, քաղաքականություն, ադրբեջանա-
ղարաբաղյան հակամարտություն, աշխարհաքաղաքական գործընթաց-
ներ, մարտահրավերներ, գաղափարներ, արժեքներ, հասարակական
գիտակցություն, հայրենասիրություն, պետություն:*

Որպես հնագույն և գիտության բնագավառում համաշխարհային նվաճումների հասած ազգ, հայ ժողովուրդը մշտապես աչքի է ընկել իր գիտելիքներով, ստեղծագործական ունակություններով ու առաջադիմա-
կան մտածելակերպով: Դրա շնորհիվ ենք նաև կարողացել հաղթահարել
հազարամյակների դաժան փորձությունները և, ի տարբերություն այլ
ազգերի, անկախ պետականությամբ հասել մեր թվարկության երրորդ
հազարամյակ: Թվում է, թե գիտության, համացանցի ու տեխնիկայի
աննախադեպ զարգացման 21-րդ դարում մեզ համար առավել նպաս-
տավոր ու ծաղկման ժամանակաշրջան պետք է լիներ՝ նպաստելով
Հայոց պետականության ամրապնդմանն ու հզորացմանը: Սակայն 2020
թվականի աշնանային պատերազմում ունեցած պարտությունը, դրան
նախորդած և հատկապես հաջորդած հակասական ու երբեմն անհաս-
կանալի իրադարձությունները հայ հասարակության մեջ, անհրաժեշտա-
բար թելադրում են արդի գոյաբանական սպառնալիքների ու մարտա-
հրավերների համատեքստում վերարժևորել նաև գիտության և քաղաքա-
կանության փոխհարաբերությունների ընկալումները: Այս համատեքս-
տում առանձնակի կարևորություն ունի ադրբեջանա-ղարաբաղյան
հակամարտությունը, որի կողմերից մեկը, օգտագործելով բոլոր հնարա-
վոր միջոցները, այդ թվում՝ գիտությունը ծառայեցնելով քաղաքականու-
թյանը, կարողացավ հասնել սեփական պատկերացումներին համապա-
տասխան երկրի առջև դրված նպատակների իրականացմանը՝ բռնա-
զավթելով իրավական տեսանկյունից իրեն չպատկանող մեր հայրենիքի
տարբեր հատվածներ:

Գիտությամբ զբաղվող յուրաքանչյուր անհատ կամ գիտնական
տեսականորեն կամ գոնե հոգու խորքում կարող է վստահ լինել, որ
գիտությունը քաղաքականության հետ ուղղակիորեն առնչություն
չունեցող և օբյեկտիվ իրականությունն արտացոլող ոլորտ է²: Սակայն,
ինչպես հայտնի է, նախ քաղաքական գիտությունն ընդհանրապես
հասարակական հարաբերությունների և գործընթացների ամբողջության
մեջ իր առանձնահատուկ տեղն ու դերն ունի շնորհիվ այն բանի, որ իր
մեջ ներառում է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտները՝ անմիջակա-
նորեն ազդեցություն թողնելով նրանց տարբեր կողմերի վրա: Դա
պայմանավորված է քաղաքական կյանքի առանձնահատկությամբ, որը

² Օրինակ տես՝ Манасян А., Методологические принципы объективности научного
знания и единство науки, 315 с. Ереван, 1984.

նրան դարձնում է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներից վեր կանգնած և նրանց կենսագործունեությունն ապահովող անհրաժեշտ գործոնների ամբողջական համակարգ: Մարդկային հասարակության պատմության զարգացման ողջ ընթացքում քաղաքականությունը որոշիչ ազդեցություն է ունեցել ժողովուրդների ու ազգերի, երկրների ու պետությունների ճակատագրերի վրա՝ դառնալով նրանց լինել-չլինելու, զարգանալու ու հարատևելու կամ քայքայվելու ու անհետանալու հիմնական գործոն³: Բանն այն է, որ քաղաքական բնագավառում ընդունված որոշումները /ձիշտ թե սխալ/ վերաբերում, ազդում են հասարակության բոլոր շերտերին ու բնագավառներին, այդ թվում՝ գիտությանը, և կախված այն բանից, թե ինչպիսիք են դրանք, կախված է լինում նաև հասարակության առաջընթացն ու հակառակը:

Բացի դրանից, վերջին տարիների գիտատեխնիկական առաջընթացի, արհեստական բանականության, կիբեռոլորտի բուռն զարգացումը, տարածաշրջանային ու աշխարհաքաղաքական արդի հակասական գործընթացները, նախկինում ունեցած ընդհանրական ազդեցությունից զատ, նոր մակարդակ են բարձրացրել քաղաքականության ու գիտության փոխառնչությունները: Դրա հետևանքով ներկայումս հնարավորություն է ստեղծվել գիտության ոլորտում ունեցած ցանկացած նվաճում անմիջապես օգտագործել հասարակական ամենատարբեր ոլորտներում, այդ թվում՝ պետության պաշտպանական կամ նվաճողական քաղաքականության իրականացման գործընթացում: Օրինակ՝ Ուկրաինայի և Ռուսաստանի միջև գիտության վերջին նվաճումներով ստեղծված զինատեսակներով ռազմական գործողությունների ընթացքը, Արևմուտք-Արևելք արդի աշխարհաքաղաքական գործընթացները, որոնք առավելապես գաղափարական հիմքեր ունեն, հավելյալ անգամ հաստատում են քաղաքականության և գիտության փոխալայմանավորվածությունն ու դրանց զարգացման հետագա միտումները:

Նոբելյան մրցանակակիր, կենսաբան Արտեմ Փաթափությանի կարծիքով, եթե նույնիսկ գիտությունը կամ գիտնականը գիտությամբ է զբաղվում հետաքրքրությունից ելնելով, որի ընթացքում պարզում է, թե ինչպես է տեղի ունենում այս կամ այն իրադարձությունը, երևույթը և այլն, ինչը կարևոր է զուտ գիտության զարգացման տեսանկյունից, ապա այս դեպքում ևս պետությունը պետք է ֆինանսավորի նման նախագծերը, մինչև այն կգտնի իր կիրառելիությունը: Այդպես կարող է զարգանալ գիտությունը: Երբ էլեկտրականությունը հորինեցին, մարդիկ հարցնում էին, թե ինչ են անելու դրա հետ: Այդ ժամանակ ակնհայտ չէր դրա կիրառությունը և մի հայտնի մարդ այն ժամանակ ասած. թե այդ դեպքում ինչու ենք երեխա ծնում, երբ երեխան ծնվում է, բացառապես

³ Պետրոսյան Ռ. Քաղաքագիտություն. Դասագիրք բուհերի համար, Եր., 2004, էջ 12:

անօգտակար է, բայց երբ մեծանում է կարող է աներևակայելի և կարևոր բաներ անել: Ճիշտ նույն բանը վերաբերում է գիտական բացահայտումներին կամ հայտնագործություններին⁴: Այսինքն՝ ասվածը վկայում է, որ գիտության զարգացումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ գիտական նվաճումների գործնական դաշտ բերելու հետևում կանգնած են կամ պետությունները կամ երբեմն նրանց հնարավորություններին չզիջող անդրազգային կազմակերպությունները: Ասվածը առավելապես վերաբերում է հումանիտար-հասարակագիտական ոլորտին: Այս դեպքում բնականաբար պետությունը պետք է մատնանշի իր հետաքրքրությունների շրջանակը, ուղղություն տա կամ պատվեր առաջադրի գիտնականներին ու գիտությամբ զբաղվողներին, որի ուղղությամբ աշխատելով, վերջիններս համապատասխան գիտական աշխատանքներ ու խնդրի լուծման տարբերակներ կներկայացնեն:

Թվում է, թե այս դեպքում խնդիրը դուրս է գալիս գիտական շրջանակներից և անցնում գաղափարախոսության կամ քաղաքական նպատակահարմարության սահմանը: Սակայն պետք է փաստել, որ բոլոր դեպքերում էլ գիտությունը ծառայում է քաղաքական նպատակների կամ գաղափարախոսության իրականացմանը: Որպես օրինակ մենք կարող ենք վերցնել անցյալ դարում ԽՍՀՄ և Արևմուտքի միջև հակադրությունը, որոնց ընթացքում գիտության կողմից ստեղծված հսկայական նվաճումները՝ թե՛ կենսաբանության, թե՛ ֆիզիկայի, թե՛ քիմիայի և մյուս բոլոր բնագավառներում ծառայել են երկու համաշխարհային քաղաքական համակարգերին: Նույնն է նաև այժմ՝ Ռուսաստան-Արևմուտք հակասությունների և ընդհանրապես նոր աշխարհակարգի ձևավորման պայմաններում: Եվ որքան էլ միջուկի ձեռքումը համարվի գիտության զարգացման կամ ձեռքբերումներից մեկը, ակնհայտ է, որ նրա քաղաքական բաղադրիչը՝ թե՛ այն ժամանակ, թե՛ ներկայումս, առաջնային տեղ ունի, քանի որ գիտության ձեռքբերումների շնորհիվ ունեցած հայտնագործությունները՝ թե՛ միջուկային զենքը, թե՛ կենսաբանական, թե՛ քիմիական և մյուս հայտնագործությունները կարող են օգտագործվել քաղաքական նպատակահարմարությամբ:

Հետևաբար, այն թեզը, որ գիտնականները պարզապես պետք է իրենց գործը կատարեն և դրանով բոլոր հարցերը կլուծվեն, կարծում ենք այնքան էլ չի համապատասխանում արդի իրականությանը: Մանավանդ, երբ գիտելիքի գլխավոր չափանիշը ոչ միայն համապատասխանությունն է ճշմարտությանը, ինչը գիտնականների համար առաջնային է, այլև այն հնարավորությունները, որ ընծեռում է մեզ: Բանն այն է նաև, որ գիտնականները սովորաբար ելնում են այն ենթադրությունից, որ ոչ մի

⁴ Հարցազրույց Արտեմ Փաթափությանի հետ, https://www.youtube.com/watch?v=nYo2FYDTEJAb&ab_channel=%D4%BC%D5%B8%D6%82%D6%80%D5%A5%D6%80

տեսություն 100 տոկոսով ճիշտ չէ, հետևաբար՝ զուտ ճշմարտության տեսանկյունից գիտելիքը վատ չափանիշ է: Իրական չափանիշը դա օգտակարությունն է, մասնավոր, երբ խոսքը վերաբերում է հասարակական գիտություններին:

Խնդիրներից մեկն էլ կապված է այն հանգամանքի հետ, որ գիտությունն ինքնին թանկարժեք գործ է, և որպես կանոն, գիտական հետազոտությունները ֆինանսավորվում են այն պատճառով, որ ինչ որ մեկը կամ պետությունը վստահ է, որ դրանք կօգնեն հասնել որևէ քաղաքական կամ տնտեսական նպատակի: Իհարկե, գիտությունը կարող է բացատրել աշխարհում տեղի ունեցող երևույթները, թե ինչն ինչպես է աշխատում: Սակայն չգիտի, թե ինչ պետք է լինի ապագայում: Այդպիսի հարցերին սովորաբար պատասխանում է քաղաքական գաղափարախոսությունը: Այսինքն՝ գիտությունը միայնակ չի կարող սահմանել իր առաջնահերթությունները, նաև ի վիճակի չէ որոշել ինչ անել սեփական գյուտի հետ: Օրինակ՝ զուտ գիտության տեսանկյունից պարզ չէ, թե ինչպես պետք է վարվել գենետիկայի կուտակած բացահայտումների հետ: Արդյոք պետք է գիտելիքներն օգտագործել քաղցկեղը բուժելու, թե գենետիկ ինժեներիայի միջոցով գերմարդիկ կամ ավելի կաթնատու անասնատեսակներ ստեղծելու համար⁵: Այսինքն՝ առաջադրված գաղափարը կամ քաղաքական նպատակն է, այսպես ասած, արդարացնում հետազոտության ծախսերը՝ ազդելով գիտության օրակարգի վրա ու որոշելով թե ինչպես վարվել հետազոտության արդյունքների հետ: Բնականաբար տարբեր երկրներ, ելնելով սեփական պետության շահերից ու առաջնահերթություններից, յուրովի նպատակներով են կիրառում դրանք: Բայց սովորաբար երկու գիտական նախագծերից դրամաշնորհ կհատկացվի այն մեկին, որը կոմերցիոն առումով առավել շահավետ է, քան այն մեկին, որը բարոյական առումով ավելի ճիշտ է: Բոլոր դեպքերում այդ հարցը պետք է որոշեն քաղաքական իշխանությունները, որոնք կարող են գործել ճիշտ կամ սխալ:

Կարծում ենք նաև հենց դա է պատճառը, որ մեր երկրում վերջին տարիներին ընդգծված վերաբերմունք է փորձում ցուցաբերվել բնական գիտությունների նկատմամբ, որոնք կկարողանան կարճ ժամանակում կիրառական արդյուք ապահովել⁶: Զուտ տնտեսական և կաճաժամկետ հեռանկարի տեսանկյունից արդարացված համարելով նման դիրքորոշումը, այդուհանդերձ մենք նման պայմաններում կանգնում ենք մեկ այլ՝ ավելի վտազնավոր երկընտրանքի առջև: Բանն այն է, որ այս դեպքում

⁵ Харари Ю., Sapiens. Краткая история человечества, Издательство «Синдбад», с. 185, <http://mido.kiev.ua/lib/sapiens.pdf>

⁶ Կառավարությունը գիտության ֆինանսավորումն ավելացրել է 85 տոկոսով, <https://news.am/arm/news/691725.html>

մենք կվերածվենք մի երկրի կամ հասարակության, որը չգիտի, թե ինչ քաղաքական կամ գաղափարական նպատակով պետք է օգտագործել թե՛ ստեղծած հայտնագործությունը, թե՛ դրա արդյունքում ստացած տնտեսական միջոցները: Նման որոշումները պետք է կայացնեն քաղաքական իշխանությունները՝ ելնելով պետության առջև ծառացած առաջնահերթություններից: Օրինակ՝ գիտության կողմից ստեղծած նվաճումները պետք է օգտագործել ռազմական արդյունաբերության թե քաղաքացիական ոլորտում: Մեկ այլ խնդիր է բարձր վարձատրվող մասնագետների՝ հիմնականում բնական գիտությունների ոլորտի արտագաղթն այլ երկրներ, որտեղ նրանք ավելի մեծ եկամուտ և հնարավորություններ ունեն: Ստացվում է այնպես, որ երբեմն պետության հաշվին մեր երկրում գիտելիքներ ստացած մասնագետները, չստանալով համապատասխան վերաբերմունք պետության կողմից և չունենալով գաղափարական անհրաժեշտ պատրաստություն, նախընտրում են իրենց գիտելիքներն ու մասնագիտական ունակությունները վաճառել այլ երկրներում՝ բնականաբար ավելի թանկ գներով: Այսինքն՝ բացի ֆինանսավորումից, պետության համար չափազանց կարևոր է համապատասխան քաղաքական վերաբերմունքի դրսևորումը, եթե կուզեք դաստիարակությունը: Այս համատեքստում առաջ է գալիս մեկ այլ հակասություն՝ կապված մարդկանց բարեկեցության և նրանց կողմից դավանվող արժեքների՝ մասնավորապես՝ հայրենասիրության հետ: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սովորաբար մեր նման երկրներից՝ հայրենիքից գերազանցապես հեռանում են ոչ թե աղքատները, այլև՝ ունևոր խավի ներկայացուցիչները: Օրինակները կարող ենք ինքներս մեր շրջապատի կամ կոլեկտիվի անդամների վրա բերել: Այս դեպքում ևս կարևորվում է պետականամետ քաղաքականությունն ու գաղափարախոսությունը, այնպիսի արժեքների, բարոյական նորմերի ու բարքերի սերմանումը հասարակության մեջ, որը թույլ կտա իրականացնել քայլեր, որոնք միտված են պետության ամրապնդմանն ու հասարակության մեջ առողջ որակական հատկանիշների հաստատմանը: Այն, որ առողջ բարքերի, նոր արժեքների և մարդկային-բարոյական նորմերի և ընդհանրապես նոր մշակույթի ձևավորման մեջ մեծ է պետության՝ որպես հասարակությանն առաջնորդող մարմնի դերակատարությունը, կասկածից վեր է: Որպես օրինակ կարող է հանդիսանալ ճանապարհային երթևեկության մշակույթի ձևավորմանն ուղղված պետության քայլերը հենց Արցախում, երբ դրա համար համապատասխան կառույցները ստափված էին բանուկ հատվածներում ուստիկաններ կանգնեցնել՝ որպեսզի մարդկանց ուղղորդեն թույլատրելի հատվածներով երթևեկությանը:

Քաջ գիտակցելով գիտության դերը պետության զարգացման և հզորացման գործընթացում՝ մեր հարևան երկրներ Թուրքիան, Ադրբեյ-

ջանը և Իրանը նախընտրում են գիտության կողմից ստեղծված նվաճումները և այլ ոլորտներից ստացած տնտեսական միջոցները գերազանցապես ծախսել ռազմական արդյունաբերության ոլորտի զարգացման նպատակներով: Մեզ բոլորիս հայտնի Բայրաքտարը, որն իր նշանակալի դերն է կատարել 2020 թվականին Արցախի դեմ սանձազերծված պատերազմում, հենց դրա արդյունքն է: Եվ դա երկրի իշխանությունների որդեգրած քաղաքականության շնորհիվ է, որի մասին տարբեր առիթներով հպարտությամբ մատնանշում են տարբեր պաշտոնյաներ⁷: Քաջ գիտակցելով այդ հանգամանքը՝ ադրբեջանական կողմը, տարբեր երկրներից զինատեսակների գնմանը զուգահեռ, տասնամյակներ շարունակ քայլեր է ձեռնարկում նոր տեխնոլոգիաների վրա հիմնված ռազմաարդյունաբերական սեփական համալիրներ ստեղծելու համար, որի ուղղությամբ երկիրը զգալի հաջողությունների է հասել՝ թե՛ սովորական զինատեսակների արտադրության, թե՛ ժամանակակից ԱԹՍ-ների արտադրության բնագավառում: Մեր մյուս հարևան Իրանը ևս այս ուղղության առաջատարներից է, որի մասին է վկայում ինչպես այդ երկրի միջուկային ծրագրերի իրականացումը, այնպես էլ նոր զինատեսակների պարբերաբար արտադրությունը⁸: Ընդ որում՝ հարկ է ընդգծել, որ ինչպես բոլոր, այնպես էլ նշված երկրների դեպքում ևս նոր զինատեսակների արտադրությունն ու այլ երկրների նկատմամբ նվաճողական քաղաքականությունն իրականացվում է անհրաժեշտ տեղեկատվական քաղաքականության համատեղմամբ: Դրա մասին են վկայում օրինակ Ադրբեջանի կողմից իրականացվող հակահայկական քարոզչությունը, պատմության կեղծարարությունը, միջազգային դիվանագիտությանը հատկացվող հսկայական միջոցները, հեղինակավոր լրատվամիջոցներում ադրբեջանական դիրքորոշումները ներկայացնող հոդվածների տպագրությունները և այլն: Չնայած ազգաբնակչության մի զգալի մասի աղքատության մեջ գտնվելուն, այդ երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը կարողանում է համապատասխան քարոզչական թեզերով հանրային անհրաժեշտ գիտակցություն ձևավորել և հիմնավորել իր քայլերի առաջնահերթությունները, ինչի շնորհիվ երկրում ձևավորվել է մի սերունդ, որը գաղափարապես պատրաստ է ցանկացած պահի հանուն հայրենիքի հզորացման զոհաբերել իր կյանքը⁹:

⁷ Турция хочет прослыть грозной технологической державой, https://nvo.ng.ru/realty/2022-09-15/8_1206_turkey.html?id_user=Y

⁸ Իրանը նոր ԱԹՍ է ներկայացրել, <https://armeniasputnik.am/20220912/irany-nvor-ats-e-nerkajacrel-48073234.html>

⁹ Գրիգոր Էմին-Տերյան, Բաքուն հաղթել է Երևանին ազգի համար կենսական նշանակություն ունեցող գիտությունների բնագավառում: <https://hraparak.am/post/9cf3ab039a462e2513e03b48488f5846>

Գիտությունը, մասնավորապես՝ նրա հումանիտար-հասարակական (մեր դեպքում կոնկրետ հայագիտական բնագավառը) կոչված են նաև հասարակության մեջ ձևավորելու հանրային այնպիսի գիտակցություն, որը թույլ կտա ոչ միայն ողջ հասարակությանը համազգային խնդիրներում ունենալ ազգապահպանությանը միտված դիրքորոշում, այլև՝ բնագիտական ու մյուս կիրառական ոլորտների մասնագետներին իրենց ստեղծած գիտական ներուժը ծառայեցնել հասարակության ու պետության շահերին: Դատելով մեր պետության ու հասարակական գիտակցության մեջ տիրող իրավիճակից, որը ոչ մի ձևով կապ չունի ազգային ինքնության պահպանման հետ, կարելի է ենթադրել, որ այս բնագավառում բացթողումները բազում են, անելիքները՝ հրատապ: Բանն է այն է, որ եթե մենք կարող ենք բնագիտական գիտությունների արտադրանք համարվող նորագույն տեխնիկական միջոցներն ու արտադրանքը ներկրել արտասահմանից, այդ թվում՝ նաև զենքի, բժշկության ու սննդի արտադրության ոլորտում, ապա նույնը չենք կարող անել հայապահպանությանը միտված հասարակական գաղափարների ներկրման ոլորտում: Իհարկե, սեփականի բացակայության պայմաններում հասարակական գիտակցություն ձևավորող գաղափարներ ու արժեքներ մենք նույնպես ներկրում ենք տարբեր երկրներից, որոնք, ի տարբերություն մյուս ոլորտների, իրենց անդառնալի հետևանքներն են ունենում հասարակության ու պետականության գոյության վրա: Մեր իրականությունը դրա լավագույն վկան է:

Ընդհանրապես պետք է գիտակցել, որ պետությունը՝ որպես հասարակական հարաբերությունների բարձրագույն կազմակերպական ու կառուցվածքային ձև, առավելապես հիմնված է երևակայական բնույթ կրող գաղափարների՝ հավատի /խոսքը կրոնական հավատի մասին չէ /, միասնության ու վստահության վրա: Դրանք արժեքներ են, որոնք ուղղակիորեն կապված չեն հասարակության գիտատեխնիկական առաջընթացի, քիմիայի կամ ֆիզիկայի ոլորտներում ունեցած հաջողությունների հետ: Ավելին՝ ՀՀ ԳԱԱ 2021 թվականի գիտական և գիտակազմակերպական գործունեության հիմնական արդյունքների ամփոփումից պարզ է դառնում, որ միջազգային հեղինակավոր հանդեսներում ընդգրկված ցուցանիշներով, վերոնշյալ ոլորտներում Հայաստանը զգալիորեն առաջ է գտնվում իր հարևան Ադրբեջանից ու Վրաստանից, ինչը սակայն հակառակն է հումանիտար ոլորտներում¹⁰: Հայրենասիրությունը, ազգային արժանապատվությունն ու ինքնությունը, հասարակության պետականամետ գիտակցությունը գաղափարներ ու արժեքներ են, որոնք առավել-

¹⁰ Ամփոփվեցին ՀՀ ԳԱԱ 2021թ-ի գիտական և գիտակազմակերպական գործունեության հիմնական արդյունքները, <https://www.sci.am/newsview.php?id=511&arch=0&langid=1#top>

լապես ձևավորվում և հասարակական գիտակցության տեսք են ստանում հումանիտար ու կոնկրետ մեզ համար հայագիտական առարկաների պատշաճ մատուցման արդյունքում: Եթե ինքներս չենք ցանկանում կամ չենք կարողանում ձևավորել այդպիսի հասարակական գիտակցություն, հավատ ու արժեքներ, ապա ստիպված ենք լինելու դրանք ներկրել սորոսական, եհովական կամ այլ ամենատարբեր անվանումների տեսքով:

Այս ոլորտում ունեցած ամենաակնառու թերացման օրինակը կարելի է բերել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման գործընթացում ցուցաբերած մեր վարքից: 90-ականներից ի վեր, չունենալով հստակ ռազմավարություն, կրթօջախներում և գիտական հաստատություններում անհրաժեշտ գիտելիքներ չտալով երիտասարդությանը, մենք այդպես էլ չձևավորեցինք խնդրի բուն էությունն արտացոլող հասկացություններ ու տերմիններ: Արդյունքում՝ հասարակական գիտակցության մեջ տարածվում գտան և աստիճանաբար հաստատվեցին թշնամական պետությունների կողմից առաջ քաշված թեզերն ու հասկացությունները¹¹: Դրանք ի վերջո հանգեցրին մեր պարտությանն ու Արցախը Ադրբեյջանի կազմում տեսելու հասարակական ընկալման ձևավորմանը, որի հիմքերը դրվել էին դեռևս նույն 90-ականներին՝ «Արցախը բեռ է Հայաստանի համար», «Մինչև չազատվենք այդ բեռից, զարգացած երկիր չենք ունենա», «գրավյալ տարածքներ», «ադրբեյջանական փախստականներ» և այլն: Նույնը վերաբերում է նաև ռազմական անվտանգության ոլորտին, երբ հայաստանաբնակ ծնողների գիտակցության մեջ մտցվեց «Ղարաբաղի համար են մեր տղաները զոհվում» կեղծ թեզը, ինչը ենթադրում էր, որ Ղարաբաղից ազատվելու դեպքում, այլևս անվտանգ են լինելու նաև իրենց երեխաները:

Վերջապես այս ամենի անմիջական պատճառը հանդիսացող մեր, այսպես ասած, ներքին իրականության՝ ադրբեյջանա-ղարաբաղյան հակամարտության հետ կապված ամենացավոտ քաղաքական ու գիտակրթական տեսանկյունից անլուծելի թվացող հարցերից մեկը: 1991-ից առ այսօր ադրբեյջանա-ղարաբաղյան հակամարտությունը՝ որպես առանձին առարկա կամ ուղղություն, մենք չենք կարողանում մտցնել մեր գիտակրթական հաստատությունների առարկայական ծրագրերի մեջ: Այն դեպքում, երբ Արցախի Հանրապետության անվտանգության, կարգավիճակի ու տարածքների և դրանց հետ փոխկապակցված Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը հռչակված են որպես մեր երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության առաջնա-

¹¹ Մանասյան Ա. Ղարաբաղյան ազատամարտը հայոց քաղաքական գիտակցության հայելում, Երևան 2003, 175 էջ:

հերթություն, որոնց հետ է կապված նրա հետագա զարգացման հեռանկարներն ու գոյատևումն առհասարակ:

Այս հարցի որոշման համար անհրաժեշտ է համապատասխան քաղաքական կամք ու վերաբերմունք, որը վաղուց են իրագործում մեր թշնամի երկրները, ինչի շնորհիվ են նաև հասել նման արդյունքների: Եթե նույնիսկ հարցին նայենք ոչ միայն քաղաքականության, այլ նաև՝ զուտ գիտության տեսանկյունից, ապա այս դեպքում ևս հարցը լուծել հնարավոր չէ, եթե այդ ուղղությամբ համապատասխան հիմնավոր ուսումնասիրություններ չեն կատարվում: Թե ինչպիսինն է իրականությունը 2020 թվականի պատերազմից հետո բոլոր ոլորտներում, ինքներս ենք ականատես: Սակայն կարևորն այս դեպքում ոչ այնքան իրականության ճշգրիտ գիտակցումն է, որքան համապատասխան վերաբերմունքը, որը դեռևս տեսանելի չէ: Հաշվի առնելով 2020թ. պատերազմի արդյունքները, հակամարտության 100-ամյա փորձն ու այն հանգամանքը, որ կարգավորման հեռանկարները նման հակառակորդի գոյության պայմաններում մոտ ապագայում տեսանելի չեն, իսկ ցանկացած բնագավառում հաջողության հասնելու նախապայմանը իմացությունն է, պետք է օր առաջ գիտակրթական հիմնարկները լծվեն ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտությանը տիրապետող մասնագետների պատրաստմանն ու հիմնախնդիրը գիտական ռելսերի վրա դնելուն: Դրա համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ձեռնարկել քայլեր բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների քաղաքագիտության, իրավագիտության, պատմության, լրագրության, կովկասագիտություն և այլ՝ առնվազն հիմնախնդրի հետ առնչություն ունեցող մասնագիտություններն ընտրած ուսանողներին ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտությունն առարկան ուսումնասիրելու համար՝ յուրաքանչյուր մասնագիտության համար անհրաժեշտ շեշտադրումներով, հաշվի առնելով նաև այն ճանարտությունը, որ ռազմական պարտությունն ընդամենը դիվանագիտական ճակատում արձանագրված պարտության փաստացի ամրագրումն է:

Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով «Գիտությունը քաղաքականության համատեքստում. խնդիրներն ու միտումները: Ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտության օրինակը» վերնագրով թեման, ակնհայտ է դառնում, որ արդի աշխարհում գիտությունն ու քաղաքականությունը բազմաթիվ թելերով կապված են միմյանց հետ: Քաղաքականության՝ որպես հասարակության և պետության կառավարումն իրականացնող ոլորտի որոշումները, համընդհանուր նշանակություն ունեն հասարակական բոլոր հարաբերությունների՝ այդ թվում՝ գիտության զարգացման վրա: Իր հերթին գիտության կողմից ստեղծած բարիքներն ու արժեքները կարող են համապատասխան ազդեցություն ունենալ քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում: Խոսքն այս դեպքում ոչ միայն տնտեսական հնարավորությունների մասին է, այլև՝ այնպիսի

ոլորտների, որոնք վերաբերում են հասարակական գիտակցության ծնավորմանն ու կառավարման ոլորտում դրանց ներգրավմանը: Այս համատեքստում քաղաքականության և գիտության փոխկապվածության հարցը առանձնահատուկ կարևորություն ունի ադրբեջանա-դարաբադյան հակամարտության համատեքստում: Հատկապես կարևորվում է նրա հասարակական-գաղափարական նշանակությունը՝ որպես գիտակից ու զարգացած, հայրենատեր ու իր ազգային ինքնությունն ու արժեքները կրող հայի տեսակի պահպանման ու զարգացման տեսանկյունից: Իսկ հայրենատեր լինելու նախապայմաններից մեկն էլ նրա գոյաբանական հիմնախնդիրներին տիրապետելու և այն տարբեր հարթակներում պաշտպանելու ունակությունն է, որի իրագործմանը պետք է կոչված լինի օր առաջ ադրբեջանա-դարաբադյան հակամարտության տարբեր ոլորտների մասնագետների պատրաստումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մանասյան Ա. Դարաբադյան ազատամարտը հայոց քաղաքական գիտակցության հայելում, Երևան 2003.
2. Պետրոսյան Ռ. Քաղաքագիտություն. Դասագիրք բուհերի համար, Եր., 2004.
3. Манасян А., Методологические принципы объективности научного знания и единство науки. Ереван, 1984.
4. Харари Ю., Sapiens. Краткая история человечества, Издательство «Синдбад», <http://mido.kiev.ua/lib/sapiens.pdf>

РЕЗЮМЕ
НАУКА В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ: ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ.
ПРИМЕР АЗЕРБАЙДЖАНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

Грайр Пашаян

к.п.н., доцент,

Университет Месроп Маштоц

Степанакерт, Арцах

Лиана Балаян

Учитель основной школы номер 2

Степанакерт, Арцах

В статье анализируется взаимозависимость политики и науки, проблемы и будущие тенденции их развития на примере современных геополитических событий, а также азербайджано-карабахского конфликта.

В частности, рассматривая политику как область, осуществляющую управление обществом и государством, показано, что политические решения имеют общее значение во всех общественных отношениях, в том числе и в развитии науки. В свою очередь, товары и ценности, созданные наукой, оказывают соответствующее влияние на процесс принятия политических решений. В данном случае речь идет не только об экономических возможностях, но и о таких направлениях, которые касаются формирования общественного сознания и вовлечения их в сферу управления.

Вопрос о связи политики и науки имеет особое значение и в контексте азербайджано-карабахского конфликта. Особо подчеркивается его социально-идеологическая значимость, как сознательного и развитого, в то же время патриота и носителя своего национального самосознания и ценностей с точки зрения сохранения и развития армянского типа. И одно из условий быть патриотом - владение своими филологическими вопросами и умение их отстаивать на разных платформах. Осознание этого должно быть направлено на подготовку специалистов в различных областях азербайджано-карабахского конфликта.

Ключевые слова: наука, политика, азербайджано-карабахский конфликт, геополитические процессы, вызовы, идеи, ценности, общественное сознание, патриотизм, государство.

SUMMARY
SCIENCE IN THE CONTEXT OF POLITICS: PROBLEMS AND TRENDS.
CASE: AZERBAIJAN-KARABAKH CONFLICT

Hrayr Pashayan

*Ph.D. in Politology,
Mesrop Mashtots University
Stepanakert, Republic of Artsakh*

Liana Balayan

*Basic School N2, Teacher
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The article analyzes the interdependence of politics and science, problems and future trends of their development using the example of modern geopolitical developments, as well as the Azerbaijani-Karabakh conflict.

In particular, considering politics as a field that implements the management of society and the state, it is shown that political decisions have national significance on all social relations, including the development of science. In turn, the goods and values created by science have a corresponding impact on the political decision-making process. In this case, we are talking not only about economic opportunities, but also about such areas that relate to the formation of public consciousness and their involvement in the field of management.

The question of the connection between politics and science is also of particular importance in the context of the Azerbaijani-Karabakh conflict. His socio-ideological importance is especially emphasized, as a conscious and developed, at the same time, patriot and bearer of his national identity and values from the point of view of preservation and development of the Armenian type. And one of the preconditions of being a patriot is mastering his philological issues and the ability to defend them on different platforms. The realization of this should be called for the preparation of specialists in different fields of the Azerbaijani-Karabakh conflict.

Key words: *science, politics, Azerbaijan-Karabakh conflict, geopolitical processes, challenges, ideas, values, public consciousness, patriotism, state.*

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ ГОСУДАРСТВ БОЛЬШОГО КАВКАЗА И ЗАКАВКАЗЬЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОЛИТИКО-ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Максим Васьков

*д.с.н., к.и.н., профессор Южного федерального университета,
директор и научный руководитель Центра международных исследований
«Мир Кавказа», член Союза журналистов России, Российская Федерация
vaskovmaxsim@mail.ru*

В статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием такого явления как национальная коллективная историческая память в качестве инструмента политического противостояния. В качестве примера изучается политика Азербайджана и Грузии как государств региона в наибольшей степени ориентированных на использования исторических фальсификаций для обоснования своей политики. В статье изучаются современные тенденции использования исторической памяти в политико-идеологическом противостоянии различных государств и проводится рассмотрение практик, которую используют для продвижения своих интересов такие государства как Азербайджан, Грузия и Украина. В статье уделяется внимание возрождению в Азербайджане неонацистской идеологии и преступлениям азербайджанских властей и политических активистов против памяти о Великой Отечественной Войне.

Ключевые слова: историческая память, фальсификации, политика, регион, безопасность, конфликт.

Введение.

Историческая память и основанные на её использовании информационные кампании давно являются важнейшим инструментом геополитических проектов. Препарированная в соответствии с захватническими планами, наличие которых не скрывается на официальном уровне, историческая информация выступает идеологическим обоснованием агрессии в отношении ряда народов указанного региона. В этой связи обращают на себя внимание действия прежде всего Грузии и Азербайджана, в которых исторические фальсификации и манипуляции с исторической памятью являются системным инструментом государственной политики. В

частности происходит фальсификация истории армянского, абхазского и осетинского народов с целью переписывания истории, лишения их исторического и культурного наследия, и соответственно прав на занимаемую ими территорию и государственность.

Фальсификация исторической памяти в региональной политике Азербайджана.

Рассматривая заявленную тему необходимо обратить внимание риторику и действия Азербайджана, историю утверждения идеологии фашизма в этом государстве, и созданную систему воспитания ненависти к армянскому, иранскому, русскому народам, а так же на политику подавления и ассимиляции проживающих в границах Азербайджана малых коренных народов.

Достаточно посмотреть на то, сколько памятников героям Великой Отечественной Войны было уничтожено на территории современного Азербайджана, а сейчас и на оккупированных территориях Арцаха. «Вина» тех, чьи памятники были уничтожены в Азербайджане и в Арцахе, только в том, что они армяне. По отношению к памяти истории советского периода действия руководства Азербайджана ничем не отличаются в лучшую сторону от того отношения к памятникам советского периода, которое мы видим на Украине после произошедшего государственного переворота в 2014 г., в Польше, Литве, Латвии, Эстонии, Чехии. Если у российской стороны вызывает чувство возмущения отношение к памяти советских воинов освободителей в этих государствах, то так же необходимо рассматривать и действия Азербайджана.

В частности, ещё в 1988 году в Кировабаде (ныне Гянджа) был демонтирован и разрушен бронзовый бюст дважды Героя Советского Союза, маршала Ивана Христофоровича Баграмяна. На территории села Чардахлу, откуда были родом маршалы – И.Х. Баграмян и А.Х. Бабаджанян, был разрушен отчий дом И.Х. Баграмяна, превращенный ранее в музей, а бюст самого маршала был демонтирован и заменен на памятник азербайджанскому ашугу. В этом армянском селе Арцаха азербайджанцами было уничтожено абсолютно всё, что напоминало двух маршалов, десятков генералов и других высокопоставленных военных.

В 1988 году в г. Шуши азербайджанцами был разрушен памятник дважды Герою Советского Союза, летчику Нельсону Степаняну. Такая же участь постигла многие другие памятники на территории современного Азербайджана, которые заключали в себе общую память о ВОВ и были так или иначе связаны с армянами. Действующая азербайджанская власть не только не наказывает за подобный вандализм, но фактически его поощряет и продолжает искажать историю через учебники и СМИ. Тотальное

уничтожение памятников и даже могил участников Великой Отечественной войны проводится на оккупированных в 2020 году территориях Арцаха.

По азербайджанским политическим «деятелям», сотрудничавшим с Третьим Рейхом конкретных документальных свидетельств, исходящих именно от германских структур, известно много.

Говоря о современных информационных компаниях, необходимо отметить, что главу азербайджанского легиона азербайджанский официоз упоминает с большой теплотой. В проправительственных СМИ Азербайджана, в частности, в издании «Взгляд» в 2013 г. Абдуллахман Фаталибейли-Дуденгинский сочувственно указывается в числе «вынужденных расстаться с родиной известных азербайджанских эмигрантов». До 2014 года существовал даже посвященный ему сайт на азербайджанском языке. Абдуллахман Фаталибейли был офицером Красной армии, который, оказавшись в плену, начал служить интересам нацистского государства, воюя против Красной Армии до самого конца ВОВ. Как отмечается в широко цитируемых на азербайджанских ресурсах материалах, попавшего в плен Абдуллахмана Фаталибейли завербовал лично Мамед Эмин Расулзаде – один из руководителей Первой Азербайджанской Республики.

Азербайджанская сторона отстаивает точку зрения, что М.Э. Расулзаде в 1942 г. прекратил явное сотрудничество с нацистской Германией, осознав, что те не намерены давать независимость Азербайджану. Однако факты остаются фактами, М.Э. Расулзаде пытался стать полноценным союзником А. Гитлера и формулировал для него предложения о сотрудничестве. То, что германская сторона в итоге их не приняла, не рассматривая азербайджанских эмигрантов как заслуживающую внимание и интерес силу, это уже другой вопрос. Но с азербайджанской стороны стремление к союзным отношениям с гитлеровцами существовало. Был создан Национальный комитет Азербайджана (нем. Nationales Komitee von Aserbaidtschan), в его состав входили Мустафа Вакилов, Мир Ягуб Мехтиев, Хосроев бек Султанов и Хилал Манси, который был утверждён министерством иностранных дел Третьего Рейха. Комитет был распущен в августе 1943 года, опять таки только в связи с потерей к нему интереса у гитлеровцев.

Совершенно по-другому военное и политическое руководство гитлеровской Германии оценивало азербайджанцев в составе Вермахта и СС. Гитлеровское командование ценило азербайджанских коллаборационистов, считало их стойкими войсками с необходимым уровнем жестокости для

использования их в как во фронтовых, так и в карательных операциях. Такие подразделения пользовались особым доверием руководства Третьего Рейха¹.

Указом Президента Азербайджана в 2017 году, в рамках мероприятий, приуроченных к 100-летию Первой Азербайджанской Демократической Республики, были выделены средства на фильм о «героических деяниях» А. Фаталибейли. В главной роли – воевавшие под командованием А. Фаталибейли legionеры-нацисты. В фильме также с гордостью подчеркивается, что А. Гитлер с недоверием относился ко всем легионам, кроме азербайджанского. Заседание лишь азербайджанского комитета было заснято и показано в ходе агитационной передачи нацистской Германии «Немецкое еженедельное обозрение» (Die Deutsche Wochenschau). В этой же картине с гордостью отмечается, что за «храбрую борьбу» с советскими войсками нацистское командование отводило азербайджанскому легиону особое место и заявляло, что они «заслужили шанс воевать рядом с немецкими силами». И действительно воевали. В книге под «Знаменами врага» историка Сергея Дробязко есть интересные материалы и особенно краткая история каждого батальона национальных формирований Вермахта и СС. Азербайджанские подразделения не переформированы в строительные батальоны, т.е. лишены боевых функций, а практически все разгромлены Красной армией. В «послужном списке» бои с Красной армией, бесчисленные карательные операции. Например азербайджанский батальон «Бергман» участвовал в подавлении Варшавского восстания в 1944 году, совместно с карателями дивизии СС Оскара Дирливангера, в числе которых были и подчинённые бригадефюрера СС Бронислава Каминского, из которых впоследствии сформировали первую пехотную дивизию РОА.

А. Фаталибейли родился в 1908 году, в годы Первой Азербайджанской Республики ему было всего 10 лет. На сайте библиотеки президента Азербайджана в 2009 году также была опубликована посвященная столетию А. Фаталибейли книга, в которой отмечается, что в его родном селе Дуденги в Нахиджеване установлена мемориальная доска. В гитлеровской армии он командовал целым рядом подразделений. В частности возглавил первый азербайджанский батальон N 804. Начиная с сентября 1942 года это подразделение активно воевало на Кавказском фронте против Красной Армии в составе гитлеровской 17-й армии.

Можно привести пример и ещё одного небезынтересного военного «деятеля» штандартенфюрера СС Магомеда Наби оглы Исрафилова, командира боевой группы «Азербайджан» Кавказского соединения, находившегося в системе войск СС. Начиная с 17 марта 1945 г. он получил

¹ Auran Y. The Banality of Denial: Israel and the Armenian Genocide. Transaction Publishers 2004. — P. 263.

назначения руководителя, в ведении которого находились военные вопросы в Азербайджанском национальном комитете.

После окончания Второй мировой войны М. Расулзаде и А. Фаталибейли организовали транспортировку многочисленных военнослужащих азербайджанского легиона в Турцию. Тем самым они позволили азербайджанским «легионерам», воевавшим против подразделений советских войск и мирного населения СССР, в августе 1944г. участвовавшим в подавления восстания в Варшаве, а также совершившим другие преступления против человечества, уйти от справедливого правосудия.

Другим ключевым для азербайджанской «исторической политики» трендом является приписывание себе истории Кавказской Албании, население которой говорило на языке, относящемся к лезгинской группе, и её культурного наследия, к которому пришлое тюркское население не имеет никакого отношения. Проникновение тюркского населения в Закавказье это достаточно длительный процесс, более-менее точная датировка которого остаётся предметом научных и политических дискуссий. Можно с достаточной уверенностью говорить, что этот процесс начался не ранее XI в. и в целом проникновения тюркского элемента в региона происходил с различной интенсивностью в XI-XIII вв.

Поэтому со стороны азербайджанских «учёных», удревняющих историю своей этнической группы, происходит непосредственная фальсификация истории иранского и армянского народа, и на этой выдуманной основе формируется современная азербайджанская национально-культурная и политическая идентичность. Она не соответствует реальной истории, и пытается агрессивно навязывать свою точку зрения народам, которые на, самом деле, обладают выдающейся исторической и культурной традицией. В частности, необходимо отметить роль фальсификаций созданных З. Буниятовым, который просто в своих «переводах» заменял в оригинальных источниках упоминания армян на албанов и тюрок. На многочисленные фальсификации Зии Буниятова указывают признанные международные авторитеты по истории региона². Но из таких исторических фальшивок делаются политические выводы и обосновывается агрессия Азербайджана против Арцаха и Армении.

Фальсификация истории со стороны Грузии.

Грузинская историография и политическая традиция по своей сути ничем не отличается от тех действий, которые предпринимает азербайджанская сторона.

² The Heavenly Rose-Garden: A History of Shirvan & Daghestan. Abbas-Kuli-Aga Bakikhanov, Willem Floor, Hasan Javadi. Mage Publishers, 2009.

Агрессия Грузии направлена на абхазский, осетинский и армянский народы. В отношении армянского народа речь идёт, по мнению автора, больше о классических войнах исторической памяти и фальсификации совместной истории. В частности известны случаи исторических фальсификаций со стороны Грузии вплоть до исправления алфавита на надгробных памятниках и в церковных надписях с армянского алфавита на грузинский. В отношении же абхазов и осетин происходит геноцид, который по своей сути ничем не отличается от того, что делала Турция и Азербайджан по отношению к армянскому народу.

Рассматривая действия Грузии, можно увидеть технологии исторической фальсификации, которые идентичны тем, что против армянского народа применяет Азербайджан. В принципе в начале формирования современной грузинской государственности были те же процессы, что и в Азербайджане. К власти пришли не просто националисты, а неонацисты. Они отрицали право на жизнь любой национальности кроме той, которую они считали титульной. Если в Азербайджане это был Абульфаз Эльчибей, то в Грузии президентом стал Звиад Константинович Гамсахурдия. Здесь была заметна общая логика действий, основанная на нацистской идеологии нетерпимости к другим народам и желании добиться с использованием методов политического физического насилия гомогенизации страны в границах, существовавших на момент распада Советского Союза. Именно грузинская сторона начала агрессию против абхазского и осетинского народов. Так же заметна общая тенденция сфальсифицировать историческое прошлое, создать видимость неисторичности других народов, подчеркивать их вторичность, обосновывая свои претензии на уничтожение других национальных групп кроме своей собственной, пусть даже они живут на своих исконных землях и говорят на языке своих предков. Неонацистские «традиции» были продолжены и Эдуардом Амвросиевичем Шеварднадзе, от которого ожидали совершенно другого уровня политической мудрости и умения выстаивать позитивный контекст взаимоотношений с народами живущими в Грузии, однако действительность опрокинула эти ожидания. В 1996 г. Э.А. Шеварднадзе назвал время правления З.К. Гамсахурдия периодом провинциального фашизма, но фактически он же сразу продолжил его политику по отношению к абхазскому и осетинскому народам.

Уже начиная с 1998 года Э.А. Шеварднадзе начал проводить радикально прозападный политический курс, логическим продолжением которого стала политика М.Н. Саакашвили, приведшая к агрессии против Республики Южной Осетии и ответному удару России. При Э.А. Шеварднадзе грузинская сторона согласилась начать строительство нефтепровода Баку — Тбилиси — Джейхан, который был в итоге запущен в

обход России приоритетной политической целью ослабить геополитические позиции России. Так же именно в период президентства Э.А. Шеварднадзе грузинская сторона, впервые пригласила для обучения армии инструкторов из США. Логическим продолжением политики З.К. Гамсахурдиа и Э.А. Шеварднадзе стали действия М.Н. Саакашвили, который решился на возобновление открытой агрессии против народа Республики Южная Осетия и продолжение ставшей уже традиционной для Грузии политики геноцида осетинского и абхазского народов. Насилие в отношении осетин и абхазов так же оправдывалось определённой подборкой «исторических» фактов и манипуляций с источниками.

Выводы.

Актуальные события показывают, что историческая память полностью утвердилась в качестве инструмента политического противостояния в международных отношениях государств Большого Кавказа и Закавказья. Вполне сложились методологические подходы и тематические направления в рамках которых идут идеологические баталии. Это вопрос автохтонности и древности происхождения тех или иных народов, исторической принадлежности определённых территорий и оценка военно-политических событий, происходивших практически на всех периодах взаимодействия между государствами. Можно сказать, что заметна тенденция к переходу от определённых выгодных интерпретаций реально происходивших исторических событий к утверждению реальности того, что вообще никогда не было. Это особенно заметно на примере Азербайджана и Украины, в Грузии это происходит несколько в меньшей степени. Представляется возможным увидеть ряд специфических особенностей и похожих аспектов между действиями таких государств как Азербайджан, Грузия и Украина.

1. У всех этих государств прослеживается стремление к ничему с научной точки зрения не подкреплённому удревнению и мифологизации своей истории, с претензиями на обоснование данными фейками своего политического господства и надуманных территориальных претензий к соседним государствам. В частности к Армении, Абхазии, России, Южной Осетии.

2. Стремление к расчеловечиванию и демонизации сопредельных государств, создание системы воспитания ненависти к ним на основе сфальсифицированной истории.

3. Агрессивная пропаганда и навязывание своей идеологии, силовое подавление вплоть до физического убийства тех, кто с данной идеологией не согласен.

4. Фальсификация истории является именно государственной политикой. Работа в данном направлении финансируется и обеспечивается в организационном плане государственными структурами, например

государственными вузами и правительственными учреждениями Азербайджана, Грузии и Украины.

5. Активное использование системы образования и вовлечения в пропагандистский контекст, направленный против армянского, абхазского, осетинского, русского народов детей, начиная с младшего школьного возраста.

Фальсификация истории, осуществляемая как государственная политика и имеющая соответствующую финансовую и организационную основу, является очень серьёзной угрозой. На примере Азербайджана, Грузии и Украины прекрасно видно к каким последствиям она может привести. Такая «история» и сконструированная на её основе «историческая память» является самой мощной и опасной идеологической основой для осуществления политики геноцида и агрессивной внешней политики.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

**ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԴԻՄԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ ՄԵԾ ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՎ ԱՆԴԴԿՈՎԿԱՍԻ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.**

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ -ԳԱՂԱՓԱՐԱՌՍԱԿԱՆ

ԱՍՊԵՎՏՆԵՐ

Մաքսիմ Վասկով

ու. գ. դ., պ. գ. թ.,

Հարավային դաշնային համալսարանի պրոֆեսոր,

*«Мир Кавказа» միջազգային հետազոտությունների կենտրոնի տնօրեն և
գիտական ղեկավար, Ռուսաստանի ժուռնալիստների միության անդամ,*

Ռուսաստանի Դաշնություն

vaskovmaxsim@mail.ru

Հոդվածում քննարկվում են հարցեր, կապված այնպիսի երևույթի կիրառման հետ, ինչպիսին է ազգային կոլեկտիվ պատմական հիշողությունը որպես քաղաքական դիմակայության գործիք: Իբրև օրինակ ուսումնասիրվում է Ադրբեջանի և Վրաստանի քաղաքականությունը որպես տարածաշրջանի այնպիսի պետությունների, որոնք իրենց քաղաքականությունը հիմնավորելու համար առավելապես ուղղված են պատմական կեղծիքների կիրառմանը: Հոդվածում ուսումնասիրվում են տարբեր պետությունների քաղաքական-գաղափարախոսական դիմակայության մեջ պատմական հիշողության օգտագործման ժամանակակից

միտումները և ուսումնասիրվում է պրակտիկան, որը իրենց շահերի առաջնության համար օգտագործում են այնպիսի պետություններ, ինչպիսիք են Ադրբեջանը, Վրաստանը և Ուկրաինան: Հոդվածում ուշադրություն է դարձվում Ադրբեջանում նեոնացիստական գաղափարախոսության վերածնունդը և ադրբեջանական իշխանությունների ու քաղաքական ակտիվիստների հանցագործություններին, ուղղված Հայրենական Մեծ պատերազմի հիշատակի դեմ:

Բանալի բառեր՝ պատմական հիշողություն, կեղծիքներ, քաղաքականություն, տարածաշրջան, անվտանգություն, հակամարտություն:

SUMMARY

HISTORICAL MEMORY AS AN INSTRUMENT OF POLITICAL CONFRONTATION IN THE INTERNATIONAL RELATIONS OF THE STATES OF THE GREATER CAUCASUS AND TRANSCAUCASIA: MODERN POLITICAL AND IDEOLOGICAL ASPECTS

Maxim Vaskov

Doctor of Agricultural Sciences, PhD in History, Professor of the Southern Federal University, Director and Scientific Supervisor of the Center for International Studies "World of the Caucasus", member of the Union of Journalists of Russia, Russian Federation vaskovmaxsim@mail.ru

The article deals with issues related to the use of such a phenomenon as national collective historical memory as a tool of political confrontation. As an example, the policy of Azerbaijan and Georgia is being studied as the states of the region are mostly focused on the use of historical falsifications to justify their policies. The article examines modern trends in the use of historical memory in the political-ideological confrontation of various states and examines the practices used by such states as Azerbaijan, Georgia and Ukraine to advance their interests. The article pays attention to the revival of neo-Nazi ideology in Azerbaijan and the crimes of the Azerbaijani authorities and political activists against the memory of the Great Patriotic War.

Key words: *historical memory, falsification, politics, region, security, conflict.*

ԱՐՅԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՒՂԵՂԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՈՒ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՄԻԵՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարանի Հումանիտար առարկաների ամբիոն, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի ղեկավար, ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն, hamher@yandex.ru, Kachar.gk.shushi@mail.ru

Հետազոտության նպատակն է հիմնավորել Արցախի Հանրապետությունում աղբբեջանաթուրքական ագրեսիայի հետևանքով ստեղծված իրավիճակում Ուղեղային կենտրոնի գործունեության հրատապությունը և որպես այդպիսին «Կաճառ» գիտական կենտրոնի համապատասխան կարգավիճակի ինստիտուցիոնալացումը:

Հետազոտության խնդիրներն են Ուղեղային կենտրոնների կարևորումը, ստեղծված իրավիճակում դրանց գործունեության առանձնահատկությունների ու առաջնահերթությունների սահմանումը, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի վերագործարկման կամ բարեփոխման համար անհրաժեշտ նյութական և այլ ռեսուրսների հստակեցումը, առաջանցիկ նպատակների շրջանակի և դրանց հասնելու ճանապարհային քարտեզի, ակնկալվող արդյունքների ու ձեռքբերումների ներկայացումը:

Հետազոտությունը կատարվել է ռեսուրսակետով, պատմահամեմատական, պատմահամակարգային մեթոդներով:

Երկարամյա ուսումնասիրությունների արդյունքների հիման վրա հանգել ենք այն եզրակացությանը, որ պետական անհրաժեշտ ու համակողմանի աջակցության շնորհիվ «Կաճառ» գիտական կենտրոնը կարող է գիտահետազոտական լուրջ հիմքերի վրա դնել մեր հանրապետության առաջ ծառացած ներքաղաքական ու արտաքաղաքական, պաշտպանական-անվտանգային և այլ հիմնահարցերի լուծման ուղիների որոնման ու առաջադրման, հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական ընթացիկ գործընթացների փորձագիտական գնահատականների, ռազմավարական վերլուծությունների ու կանխատեսումների համալիր գործընթացը: Ծայրահեղ իրավիճակում և ճգնաժամային պայմաններում ինչպես նյուս Ուղեղային կենտրոնների, այնպես էլ «Կաճառ» գիտական կենտրոնի առաջնահերթ նպատակներն ու խնդիրները պայմանավորված են Արցախի Հանրապետությանը նետված մարտահրավերները պատեհաժամորեն կանխելու կամ հաղթահարելու անհրաժեշտությամբ:

Բանալի բառեր՝ Արցախի Հանրապետություն, «Կաճառ» գիտական կենտրոն, ռազմավարական վերլուծություններ, փորձագիտական գնահատականներ, գիտական ներուժ, տեղեկատվական պատերազմ:

Ներածություն

Ուղեղային կենտրոնները զբաղվում են հետազոտական, վերլուծական գործունեությամբ, ռազմավարական ուսումնասիրություններով ու վերջնամշակումներով, առաջարկում են խորհրդատվական, գիտակրթական ծառայություններ, տալիս են սոցիալ-տնտեսական, հասարակական-քաղաքական ընթացիկ գործընթացների փորձագիտական գնահատականները, կանխատեսումներ են անում և գեներացնում իրադարձությունների հետագա զարգացման բեմադրեր:

Ուղեղային կենտրոնները կարևոր տեղ ունեն առաջատար պետություններում որոշումների ընդունման համակարգում: Դրանք ինքնատիպ հանգուցային կետեր են հասարակության բարեփոխմանը նպատակուղված սոցիալական այն գործընթացի կառուցվածքում, որը կոչվում է նաև սոցիալական ինժեներիա: Ուղեղային կենտրոնների բացահայտորեն կատարվող գործիքային ու տեխնոլոգիական աշխատանքին առանց միջնորդների, մրցութային հիմունքով ներգրավվում են այս կամ այն ոլորտի լավագույն մասնագետները, որոնց հետազոտությունների արդյունքների հրապարակումը և դրանց հանրայնորեն գնահատումը կառույցի օգտակար գործողության գործակցի ցուցիչներն են:

Արցախի Հանրապետությունում Ուղեղային կենտրոնների նպատակներն ու խնդիրները պայմանավորված են տեսանելի մարտահրավերները պատեհաժամորեն կանխելու կամ հաղթահարելու անհրաժեշտությամբ: Այս առումով պահանջված են կատարված վերլուծությունների տրամադրումը, առավել հրատապ հիմնախնդիրների լուծման ռազմավարության, առաջարկությունների և կանխատեսումների ուսումնասիրությունները, պետության ներքին ու արտաքին քաղաքականության բարեփոխումների շուրջ տեղեկատվական դրական (բարենպաստ) միջավայրի ստեղծումը, տեղեկատվական ագրեսիայից հասարակության լայն շերտերի պաշտպանությունը, Արցախի Հանրապետության շահերից բխող որոշումների կորզման նպատակով տարբեր պետությունների օրենսդիր և գործադիր մարմինների վրա ճնշում գործադրելը, ԱՀ-ում ներդրումների և մշտական բնակության համար հրապուրիչ վարկանիշի կայունացումը, հասարակության և իշխանությունների փոխվստահության ամրապնդումը, ՋՏՄ-ների դերի և որակի, հանրության տեղեկատվական գրագիտության մակարդակի բարձրացումը և այլն:

Գրականության տեսություն

Քաղաքական գործընթացներում հանրային քաղաքականության նոր սուբյեկտների, հետազոտական, վերլուծական հատուկ կառույցների՝ Ուղեղային կենտրոնների (Think Tanks) դերակատարության անշեղ մեծացումը հրատապ է դարձրել դրանց գործառնական ու համակարգային հնարավորությունների ու տեղային առանձնահատկությունների համակողմանի ուսումնասիրությունը: Ժամանակակից քաղաքական գործընթացներին այդ կառույցների մասնակցության հիմնահարցերը, մասնավորապես՝ Ուղեղային կենտրոնների էությունը, դրանց ձևավորման ու զարգացման պայմանները, արդի քաղաքական դերակատարների համակարգում նշանակությունը և, այդ համատեքստում, Հայաստանի ուղեղային կենտրոնների կայացման առանձնահատկություններն ու զարգացման հեռանկարները դիտարկվել ու քննարկվել են ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի համանուն մատենաշարում և այլ գիտական պարբերականներում հրատարակված ուշագրավ հետազոտություններում¹:

ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի «Ազգային անվտանգության հետազոտություններ» ծրագրի շրջանակներում ուսումնասիրվել է արտասահմանյան վեց և հայաստանյան ինը համալսարանական «ուղեղային կենտրոնների» գործունեությունը, ինչի հիման վրա ներկայացվել են ՀՀ-ում արտասահմանյան լավագույն փորձի ներդրման առաջարկություններ²:

¹ *Աթոյան Վ., Օհանյան Ս., Մալքչյան Ա.*, Ուղեղային կենտրոններն արդի քաղաքական գործընթացներում, Ե., 2016, *Աթոյան Վ.*, Ուղեղային կենտրոններ. ռազմավարական գաղափարների դարբնոցները, Ե., 2019, *Նույնի*, Ուղեղային կենտրոնների ռազմավարական արդիականացման հարցեր, «Ամբերդ», 2020, N 3, էջ 64-70, *Նույնի*, Ժառանգության վրա հիմնված ուղեղային կենտրոնները, «Ամբերդ», 2020, N 4, էջ 67-74, *Հարությունյան Գ.*, «Ուղեղային կենտրոնները» և ազգային անվտանգությունը, «21-րդ դար», 2011, N 1, էջ 5-17, *Атоян В.*, «Мозговые центры» в системе обеспечения национальной безопасности, «Вестник АГЭУ», 2015, N 4, с. 127-139, *ОН ЖЕ*, Индустрия «мозговых центров» в Армении, «Проблемы национальной стратегии», 2016, N 4, с. 158-176, *ОН ЖЕ*, Роль фабрик мысли в интеграционных процессах, «Наука. Культура. Общество», 2021, N 27, 6-13, *Атоян В.*, Armenian Think Tanks influence aspects on Public Policy, «European Journal of Law and Political Sciences», 2017, N 2, с. 59-62.

² *Աթոյան Վ., Հովսեփյան Ս., Մկրտչյան Ա., Մովսիսյան Շ., Բուդաղյան Ռ., Թադևոսյան Ռ., Մուրադյան Ա.*, Արտասահմանյան առաջատար համալսարանական «ուղեղային կենտրոնների» գործունեության ուսումնասիրությունն ու լավագույն փորձի ներդրման հնարավորությունները ՀՀ-ում. Եր., Տնտեսագետ, 2014, *Աթոյան Վ., Օհանյան Ս., Մալքչյան Ա., Մովսիսյան Շ.*, Հայաստանի բուհական հումանիտար վերլուծական կենտրոնները, «21-րդ դար», 2015, N 4, էջ 78-93, Հայաստանի բուհական վերլուծական կենտրոնները: / Հետազոտ. խմբի ղեկ.՝ Վ. Աթոյան; Հետազոտ. խմբի անդամ.՝ Ս. Օհանյան, Ա. Մալքչյան, Շ. Մովսիսյան; Խմբ.՝ Վ. Միրզոյան, Ե., 2015:

Հրապարակվել են նաև մեր երկրի հանդեպ թշնաբար տրամադրված և նրանց ագրեսիվ նկրտումներին ըստ ամենայնի աջակցող երկրների ուղեղային կենտրոնների մասին ուշագրավ ուսումնասիրությունների արդյունքները³:

Հայտնի են նաև տնտեսության, տարածաշրջանային, ներքին և արտաքին քաղաքական զարգացումների, անվտանգային ենթակառուցվածքների, մեդիայի և այլ ոլորտներում հետազոտություններ և վերլուծություններ կատարող այնպիսի ուղեղային կենտրոններ («Նորավանք» ԳԿՀ, ՀՀ ՊՆ Դրաստամատ Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ (այժմ՝ պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարան), ՀՀ նախագահի աշխատակազմի «Հանրային կապերի և տեղեկատվության կենտրոն» ՊՈԱԿ, «Հայք» գիտահետազոտական-ծրագրային հաստատություն, Ռազմավարական և ազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն, «Մոդուս Վիվենդի» կենտրոն, Կովկասի ինստիտուտ, «Արարատ» ռազմավարագիտական կենտրոն, «Արևելք» ռազմավարական վերլուծական կենտրոն, Քաղաքական գիտության Հայաստանի ասոցիացիա, «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն, «Օրբելի» վերլուծական կենտրոն, «Ջենեսիս Արմենիա» ուղեղային կենտրոն-հիմնադրամ և այլն), որոնք հիմնարար գիտության արդյունքները կիրառականի «վերածելու» և համալսարանական, ակադեմիական համակարգում կատարված աշխատանքների հետ ինտեգրելու գործում ինստիտուցիոնալ հիմքեր են ստեղծել:

Արցախում Ուղեղային կենտրոնի վերագործարկման անհրաժեշտությունը

2020 թ. սեպտեմբերի 27-ի ադրբեջանաթուրքական ագրեսիայի և Արցախի Հանրապետության ինքնիշխան տարածքի շուրջ 75 տոկոսի բռնազավթումից հետո մեր պետությունն ու հասարակությունը հայտնվել են անվտանգային-պաշտպանական բարդագույն մարտահրավերների առաջ: Լրջորեն վտանգված է հայկական պետականությունը ոչ միայն Արցախում, այլ նաև՝ Հայաստանի Հանրապետությունում: Թշնամին անթաքույց ձգտում է ամրապնդել ագրեսիվ պատերազմի անընդունելի հետևանքները: Հայկական պետականությունը ոչնչացնելու և հայ ժողովրդի ցեղասպանությունն ավարտելու ակնհայտ նպատակներով Թուրքիան ու Ադրբեջանը Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի

³ **Բարսեղյան Ա.**, Ադրբեջանական քաղաքականությունը փորձագիտական տիրույթում, «21-րդ ԴԱՐ», 2015, N 6, էջ 5-25, Տարածաշրջանի հետազոտական կենտրոնները (Վրաստան, Ադրբեջան, Թուրքիա), խմբ.՝ Բարսեղյան Ա., Ե., «Նորավանք» ԳԿՀ, 2015, **Գալստյան Ղ., Գեղամյան Վ.**, Նոր իրողություններ Ադրբեջանի հետազոտական կենտրոնների ոլորտում, «21-րդ դար», 2011, N 4, էջ 5-23:

դեմ անդադար մղում են հիբրիդային պատերազմ, որի կարևորագույն ճակատներից է տեղեկատվական-քարոզչական արշավը: Հետևողականորեն խեղաթուրվում են հակամարտության էությունն ու կերպարը, կեղծվում է պատմությունը և շինծու փաստարկներ են գեներացվում ադրբեջանաթուրքական էքսպանսիոնիստական քաղաքականությունն արդարացնելու համար, վիթխարի միջոցներ են ծախսվում համաշխարհային գիտական համակարգի ու հասարակական կարծիքի վրա ազդելու և հակահայկական թեզերը շրջանառելու համար: Ավելի քան երբևէ, հրատապ է գիտության, մշակույթի, տեղեկատվության ու քարոզչության ոլորտներում թշնամու ոտնձգությունների դեմ համակարգված ու անդադրում պայքարելը՝ ճշմարտությունը թիրախային խմբերին հասցնելու և օբյեկտիվ հասարակական կարծիք ձևավորելու համար: Այս գերակա նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է զորահավաքի ենթարկել առանց այն էլ մեր սուղ միջոցներն ու հնարավորությունները, համակարգված աշխատանքներ ծավալել ինչպես գիտահետազոտական, այնպես էլ տեղեկատվական-քարոզչական ոլորտներում: Այս առումով գիտական ու մասնագիտական հիմնարկների համապատասխան գործունեության մեջ, ինչպես վկայում է համաշխարհային փորձը, անհրաժեշտ է ընդգրկել նաև հասարակական նախաձեռնություններով հանդես եկող կազմակերպություններին, առանձին գիտնական-հետազոտողներին կամ նրանց հասարակական միություններին: Հաշվի առնելով Շուշիի «Կաճառ» գիտական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության 16-ամյա գործունեության արդյունքները⁴ և վերոհիշյալ խնդիրների լուծման գործում ակտիվ, նախաձեռնողական մասնակցություն ունենալու պատրաստականությունը, ինչպես նաև՝ շենքի ու գույքի ցավալի կորուստը Շուշիի անկման պատճառով՝ այդ կազմակերպության հետագա գործունեության համար հնարավորություններ կարող են ստեղծվել ՀՀ-ում ԳԱԱ ակադեմիայի հովանու ներքո: Հաշվի առնելով պատերազմի հետևանքով ստեղծված իրավիճակը և Արցախի մասին օբյեկտիվ ճշմարտությունը համաշխարհային գիտական համակարգում և հայ հասարակության լայն խավերի շրջանում ինտեգրելու հրատապ անհրաժեշտությունը, ՀՀ ԳԱԱ պրոֆիլային ինստիտուտներից մեկում «Կաճառ» գիտական կենտրոնին ողջամիտ մակերեսով տարածք և գիտաշխատողների հաստիքներ հատկացնելու հարցի դրական լուծումը, անկասկած, կընդլայներ մեր հանրապետության ուղեղային կենտրոններից մեկի պե-

⁴ *Ավանետով Հ.*, Արցախյան ազատամարտի տարեգրության ստեղծման ճանապարհին, «Մեսրոպ Մաշտոց» Համալսարանի «Լրատու» (գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), Ե., 2016 էջ 461-464, *նույնի*, «Կաճառ» գիտական կենտրոնը և Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարի տարեգրությունը, «Կովկասը՝ մեր ընդհանուր տուն» միջազգային գիտաժողովի հոդվածների ժողովածու, Ս., Դիզակ պլյուս, 2017, էջ 21-26:

տականամետ ու հանրագուտ հետագա գործունեության, պահանջված, օրախնդիր ծրագրերի արդյունավետ իրականացման հնարավորությունները, հայ ժողովրդի արցախյան հատվածի մտավոր ժառանգության հավաքագրմանը, պահպանմանը և բազմապատկմանը՝ գալիք սերունդներին փոխանցելու նպատակով:

«Կաճառ» գիտական կենտրոնի ձեռքբերումները

1. «Կաճառ» գիտական կենտրոնի գործունեության ավելի քան տասնվեց տարիների ընթացքում, մեծամասամբ հասարակական հիմունքներով և գերատեսչությունների, գիտաուսումնական հաստատությունների հետ ակտիվ համագործակցությամբ, ստեղծվել է **հայագիտական գրադարան** շուրջ 30000 (երեսուն հազար) միավոր գրականությամբ և այլ տպագիր արտադրանքով:

1.1. Գրադարանում զգալի տեղ է հատկացվել ռազմական գիտությունների, այդ թվում՝ ռազմարվեստի, բանակաշինության վերաբերյալ գրականությանը:

1.2. Անընդհատ համալրվել է հակամարտության բոլոր տեսանկյուններին և պաշտպանական-անվտանգային հիմնահարցերին վերաբերող գրականության բաժինը:

1.3. Մատենագիտական-տեղեկատու գրականությունը ծառայել է ուսումնասիրողների պահանջմունքների բավարարմանը:

1.4. Ձեռք է բերվել 19-րդ դարում - 20-րդ դարի սկզբներին տպագրված (այդ թվում՝ Շուշիում) հին գրքերի հավաքածու:

2. Ստեղծվել է **Արցախի պատմության արխիվ**՝ ավելի քան 500 (հինգ հարյուր) հազար միավոր փաստաթղթերով և վավերագրական նյութերով:

Արխիվի հիմնական ֆոնդերն էին.

2.1. Արցախյան շարժում⁵

Պարունակել է ոչ միայն հայերեն և ռուսերեն, այլև՝ աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով վավերագրեր, դիվանագիտական ու այլ բնույթի փաստաթղթեր, գրագրություններ, զեկույցներ, հուշագրություններ և բազմաբնույթ ու արժեքավոր զանազան նյութեր: Ձեռագիր թռուցիկների, կոչերի, օրագրերի և այլ վավերագրերի եզակի օրինակներն ունեցել են սկզբնաղբյուրային նշանակություն:

2.2. Պաշտպանության բանակ և բանակաշինություն

⁵ Արցախյան շարժման արխիվի ստեղծումը պահանջված է նաև հետագա ուսումնասիրությունների, մեր պետականության ստեղծման ակունքներն ու զարգացման ընթացքը վերաիմաստավորելու առումով:

Պարունակել է ՊԲ մարտական ուղու, օպերացիաների և առանձին մարտական գործողությունների, զորամասերի ու զորատեսակների կազմավորման, ռազմական գործիչներին վերաբերող տեղեկություններով վավերագրեր, վկայություններ, ծայնագրություններ և ձեռագրեր:

2.3. Պետական շինարարություն

Պարունակել է օրենսդիր և գործադիր մարմինների որոշումների, օրենքների և կարգադրությունների պատճեններ, պաշտոնական տեղեկագրեր, համապետական ու ՏԻՄ ընտրությունների, վիճակագրական և այլ ժողովածուներ, պետական-քաղաքական գործիչների մասին փաստաթղթեր և նյութեր:

2.4. Հակամարտության պատմություն

Պարունակել է պատմական վավերագրեր, փորձագիտական ուսումնասիրություններ, խաղաղ կարգավորման և բանակցային գործընթացի վերաբերյալ փաստաթղթեր, զեկույցներ, ՀՀ-ի և ԱՀ-ի հարևան պետությունների, ինչպես նաև՝ համանման հակամարտությունների վերաբերյալ տեղեկությունների շտեմարաններ և այլն:

2.5. Անվանի արցախցիներ (ակադեմիկոսներ, գիտությունների դոկտորներ ու թեկնածուներ, արվեստագետներ, գրողներ, պետական-քաղաքական և ռազմական գործիչներ և այլն):

Հավաքվել է հին ժամանակներից մինչև մեր օրերն ապրած ու ստեղծագործած նշանավոր արցախցիների կամ արցախյան ծագում ունեցող գործիչների կենսագրական-մատենագիտական տեղեկություններ, նամակների բացառիկ բնօրինակներ, նրանց գործունեության արդյունքում առաջացած փաստաթղթեր, լուսանկարներ, ձեռագրեր:

2.6. Անձնական ծագման ֆոնդեր

Արցախում ապրած ու ստեղծագործած չորս տասնյակ նշանավոր մտավորականների, Արցախյան շարժման ակտիվիստների գործունեության ու ստեղծագործության արդյունքում առաջացած փաստաթղթեր, Արցախի մասին հավաքած նյութեր, երկերի սևագրեր (լույս չտեսած հատվածներով) և այլ ձեռագրեր:

2.7. Արցախի պարբերական մամուլի արխիվ (շուրջ 100 անուն թերթերի, ամսագրերի և այլ պարբերականների բազմաթիվ տարիների հավաքածուներ):

2.8. Հազարավոր բացառիկ լուսանկարների ֆոտոարխիվ, աուդիո-ծայնագրություններ, տեսաֆիլմեր ու տեսաերիզներ:

3. Հրատարակչական գործունեություն

3.1. Տպագրվել է «Կաճառ» տեղեկագրի 9 (ինը) համար՝ 10 մամուլ ծավալով:

3.2. Տպագրվել է «Կաճառ» տարեգրքի 15 (տասնհինգ) հատոր՝ յուրաքանչյուրը 15 և ավելի մամուլ ծավալով:

3.3. Տպագրվել է ուսումնառական գրականություն բուհերի համար՝ 7 (յոթ) միավոր:

3.4. Կենտրոնի արխիվային նյութերի հիման վրա հրատարակվել են Արցախի պարբերական մամուլի պատմության և 447 լրագրողների մասին հանրագիտարանային բնույթի աշխատություններ:

3.5. Մեր գիտաշխատողների մասնակցությամբ կյանքի են կոչվել Արցախին վերաբերող համահայաստանյան մի շարք ծրագրեր. ա) «Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994 թթ., հանրագիտարան մեկ հատորով», բ) «Լեռնային Ղարաբաղի ատլաս (երեք լեզուներով)», գ) «Հայ գրատպություն և գրքարվեստ. Հանրագիտարան», դ) «Феномен Шыши: историко-политическое исследование (коллективная монография)» և այլն:

4. Գիտամանկավարժական գործունեություն

4.1. Հրապարակվել են 100-ից ավելի հոդվածներ գիտական ամսագրերում և պարբերական կամ գիտական ժողովածուներում(այդ թվում՝ արտասահմանում):

4.2. Կենտրոնի աշխատակիցները մասնակցել են միջազգային և հանրապետական գիտաժողովների և իրենց ուսումնասիրությունների արդյունքները հրապարակել գիտաժողովների նյութերի ժողովածուներում:

4.3. Կենտրոնի գիտաշխատողները մանկավարժական-դասախոսական աշխատանքներ են կատարել մեր հանրապետության բուհերում:

5. Միջոցառումների կազմակերպում և/կամ նախաձեռնում

5.1. Միջազգային թեմատիկ գիտաժողովներ (2010 թ., 2012 թ., 2020 թ.)

5.2. Գիտագործնական կոնֆերանսներ

5.3. «Կլոր սեղաններ», քննարկումներ

5.4. Գրքերի շնորհանդեսներ

5.5. Հիշատակի երեկոներ ու հոբելյանների արժևորում

5.6. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության աշխատանքներ, հանդիպումներ և դասախոսություններ զորամասերում, բուհերում և հանրակրթական դպրոցներում⁶:

⁶ Նշված միջոցառումների մասին հաշվետվություններն ու հրապարակումները կարելի է տեսնել «Կաճառ» տեղեկագրի ու համանուն տարեգրքի էջերում, ՀՀ և ԱՀ ԶՏՄ-ներում (*Հարությունյան Մ. «Կաճառ» գիտական կենտրոնի գործունեությունը* (2006 թ. փետրվարի 20 – 2007 թ. դեկտեմբերի 20), «Կաճառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 1(10-22), Շ., 2008, էջ 5-29), *նույնի*, «Կաճառ» գիտական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության 2009 թվականի գործունեության մասին, «Կաճառ» տարեգիրք: Գիրք 3(35-46), 2009, Շ., 2014, էջ 3-15, *նույնի*, «Կաճառ» գիտական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության գործունեությունը 2010-2013 թվականներին, «Կաճառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 7(83-94), 2013, Շ., 2015, էջ 3-18 և այլն:

6. **Գիտամեթոդական խորհրդատվություններ**, նախաձեռնություններ, որոնց շնորհիվ պաշտպանվել են ատենախոսություններ, հրատարակվել մենագրություններ և ժողովածուներ, ստեղծվել են գիտական կապեր ու համագործակցության եզրեր:

Գործունեության համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովում

Ռազմական շինարարության ու արվեստի վերաիմաստավորման, ռազմահայրենասիրական դաստիարակության և պաշտպանական-անվտանգային խնդիրների լուծմանը նպաստող այլ աշխատանքների շարունակումը (վերագործարկումը) հնարավոր կդառնա Կենտրոնին շենքային պայմաններով ապահովելու շնորհիվ:

Նպատակահարմար է կահավորել.

1.1. **գիտական հիմնակազմ գրադարան** (նաև տիպային ու ժամանակակից անվտանգության համակարգով պահոց),

1.2. **Արցախի պատմության արխիվ** (նաև ժամանակակից անվտանգության համակարգով պահոց),

1.3. **ընթերցասրահ** (տեղեկատու-մատենագիտական բաժնով և տեղեկատու-հանրագիտարանային գրականությամբ կահավորված՝ գրադարանից և արխիվից օգտվողների համար),

1.4. **խորհրդակցությունների դահլիճ** (միջոցառումներ, այդ թվում՝ ցուցադրություններ և քննարկումներ կազմակերպելու համար),

1.5. **գիտական կենտրոնի թեմատիկ խմբերի գիտահետազոտական աշխատանքների համար աշխատասենյակներ (լաբորատորիաներ)**⁷:

Այս նվազագույն հնարավորությունների ստեղծումն անհրաժեշտ հիմք կդառնա ձգնաժամային իրավիճակում կենտրոնի **ծրագրերի** իրականացման համար⁸:

Ի՞նչ արդյունքներ են ակնկալվում

Շուշիում վիթխարի մշակութային հարստության կորուստը ստիպում է մտածել մեր ժողովրդի մտավոր ժառանգության փրկված մասը

⁷ Իհարկե, ծախսատար ու ժամանակ պահանջող գործեր են, որոնք տարիների աստիճանական, բայց հետևողական ու դինամիկ աշխատանքներ են ենթադրում:

⁸ Այսօր ավելի հրատապ է Կենտրոնի գիտական հետազոտությունների հիմնական ուղղություններից Արցախում ռազմական շինարարության 1991-ից մինչև մեր օրերի պատմությունը, հայ ռազմարվեստի զարգացման առանձնահատկությունների վերաիմաստավորումը, քանգի օրակարգում են մեր անվտանգության ու պաշտպանության հիմնական երաշխավորի՝ ՊԲ-ի պատեհաժամոհրեն վերականգնումը և վերակազմավորումը:

հուսալիորեն պահպանելու և գալիք սերունդներին փոխանցելու, Արցախի մասին հարուստ տեղեկությունները հանրահռչակելու և գիտահետազոտական աշխատանքները շարունակելու համար ավելի ապահով վայրի մասին:

Հայ ժողովրդի պատմավավերագրական ժառանգության պահպանումը, բազմապատկումը և խնամքով օգտագործումը ոչ միայն բխում են հասարակության ժամանակակից պահանջմունքներից, այլև հասարակության ու պետության բարոյական պարտքն են ապագա սերունդների առջև: Եթե առարկայացնելու լինենք, թե ինչ ենք հասկանում հնարավորություններ ասելով, ապա նվազագույնը պետք է նշենք շենքային պայմանների, հաստիքների և ֆինանսավորման մասին: Բացի Ստեփանակերտում մշտական տեղակայման վայրից, նպատակահարմար է մասնաձյուղ ունենալ նաև Երևանում՝ գործունեության ծավալներն ընդլայնելու, հայ ժողովրդի մտավոր ժառանգության մաս կազմող վավերագրերն ավելի ապահով պահպանելու, այլև՝ մասնավոր անձանց մոտ մնացած արժեքավոր նյութերը մեկ հարկի տակ հավաքելու համար, որոնք հիմք կդառնան Արցախի վերաբերյալ բազմաբնույթ, բազմակողմանի և համապարփակ գիտահետազոտական աշխատանքների համար: Մյուս կողմից՝ այդ մասնաձյուղը (ներկայացուցչությունը) ամուր հարթակ կծառայի տեղեկատվական-քարոզչական աշխատանքներ ծավալելու, նպատակային գիտահետազոտական աշխատանքներին առաջատար գիտնականներին ներգրավելու և միջազգային գիտական հիմնարկների հետ համագործակցելու (ԱՀ Հճանաչվածությունը լուրջ խոչընդոտ է դրա համար) և դրամաշնորհների հավակնելու համար:

Փխրուն գինադադարի երկու տարիները ցույց տվեցին, որ ԱՀ, ՀՀ և Սփյուռքի հասարակությունները զգում են Արցախի պատմության, հավանարտության, պաշտպանական-անվտանգային հիմնահարցերի և այլ ոլորտների մասին ճշգրիտ տեղեկության, գիտական եզրահանգումների և գործնական քայլերի կարիքը: Այս առումներով Երևանում կենտրոնի գործունեությունը նպատակաուղղված կլինի Արցախի վերաբերյալ գիտաճանաչողական միջոցառումների, հրատապ հարցերի քննարկումների, բուհերի ուսանողների համար դասախոսությունների, գրքերի շնորհանդեսների, միջազգային գիտաժողովների և այլ գիտական հիմնարկների ու անհատ հետազոտողների հետ համակողմանի համագործակցության նախապատրաստմանն ու կազմակերպմանը:

Ուղեղային կենտրոնին պետական աջակցության շնորհիվ ծավալված գործունեությունից ակնկալում ենք հետևյալ արդյունքները.

1. Մի տեղում կենտրոնացնել, դասակարգել և օգտագործման համար մատչելի դարձնել Արցախին առնչվող բազմաբնույթ նյութերը, սկզբնաղբյուրներն ու մասնագիտական գրականությունը:

2. Ղա անհրաժեշտ հիմք կդառնա Արցախի մասին հրատապ ինֆորմացիայի թվայնացման աշխատանքներն սկսելու, այնուհետև կենտրոնի կայքէջի և այլ վիրտուալ պատուհանների միջոցով տարածելու կամ հանրահռչակելու համար:

3. Դեռևս չթվայնացված նյութերից ու գրականությունից օգտվելու հնարավորություն ընձեռել գիտնականներին, հակամարտության գծով և այլ ոլորտների փորձագետներին, մասնագետներին, ասպիրանտներին ու մագիստրանտներին, ուսանողներին, կուրսանտներին՝ պահանջված ու օրախնդիր թեմաներով ուսումնասիրություններ կատարելու նպատակով:

4. Կազմակերպել թեմատիկ ցուցադրություններ և զանգվածային միջոցառումներ՝ նվիրված Արցախի նշանավոր իրադարձությունների կամ անվանի գործիչների հոբելյաններին (տարեդարձներին), ինչը կունենա գիտաճանաչողական և քաղաքական նշանակություն:

5. Ռազմահայրենասիրական դաստիարակության նպատակով Պաշտպանության բանակի, Արցախյան պատերազմի պատմության և ռազմական գործիչների մասին ուսումնասիրությունների արդյունքները հրապարակել, տարածել ու հանրայնացնել ուսումնական հաստատություններում, գրադարաններում և մշակութային-լուսավորական այլ հիմնարկներում: Ռազմահայրենասիրական բնույթի միջոցառումներում հնարավորինս լայնորեն ընդգրկել աճող սերնդի ներկայացուցիչների, դպրոցականների, երիտասարդների, ուսանողների, երիտասարդական-հայրենասիրական կազմակերպությունների:

6. Մշտապես հավաքագրվող ու համալրվող գիտատեղեկատվական նյութերն անհրաժեշտ հիմք կդառնան «Արցախապատում» բազմա-հատոր հանրագիտարան կազմելու, հրատարակության նախապատրաստելու, համացանցում տեղադրելու, իսկ հետագայում նաև տպագրելու համար:

7. Վերականգնել կենտրոնի գրադարանի հայագիտական բնույթի գրադարանային ֆոնդը, պարբերական մամուլի և արխիվային նյութերի հավաքածուները, գիտական մշակման, համակարգման և քարտավորման միջոցով ժամանակակից հիմքերի վրա դնել ընթերցողների և ուսումնասիրողների տեղեկատու-մատենագիտական սպասարկումը:

8. Հայ ժողովրդի մտավոր ժառանգությունը հուսալիորեն կպահպանվի, շարունակաբար կհարստացվի, կհանրահռչակվի և ոչ միայն կինտեգրվի միջազգային գիտական-տեղեկատվական համակարգում, այլև՝ հետագա պահպանության համար կփոխանցվի ապագա սերունդներին:

9. Գիտահետազոտական նպատակային գործունեությամբ ու տեղեկատվական հոսքերի օգտագործմամբ համագործակցության եզրեր կգտնվեն միջազգային փորձագիտական շրջանակների և արտա-

սահմանյան ուղեղային կենտրոնների հետ՝ Արցախի մասին օբյեկտիվ ու անհրաժեշտ տեղեկույթը տարածելու, այդպիսով՝ մեր հակառակորդների ապատեղեկատվությունը, հակահայկական քարոզչությունը չեզոքացնելու նպատակով:

10. Կապահովվեն Արցախի գիտական ներուժի զարգացմանը, հասարակական մտավոր ներուժի վերարտադրությանը, հայագիտության զարգացման համար գիտական հիմքերի ստեղծմանը՝ հնարավորինս նպաստելու անընդհատությունն ու շարունակականությունը:

Վերոնշյալ գործունեության իրականացման մեխանիզմները

«Կաճառ» գիտական կենտրոնի՝ որպես ժամանակակից ըմբռնմամբ Ուղեղային կենտրոնի վերագործարկման և գործունեության ընդլայնման համար անհրաժեշտ է հաստիքակառուցվածքային բարեփոխումներ կատարել: Առաջնահերթ լուծման կարոտ է հաստիքային տասը գիտաշխատողների աշխատավարձի հարցը: Նրանց պարտականություններն են տեղեկատվության հավաքագրումը, վերլուծական զեկույցների նախապատրաստումը, կանխատեսումների և առաջարկությունների ներկայացումը, ռազմավարական վերջնամշակումների կազմակերպումը: Նշված աշխատանքներին հնարավորինս լայնորեն ներգրավել ՀՀ և սփյուռքի առաջատար մասնագետներին ու փորձագիտական շրջանակների հայտնի գիտնականներին: Վերլուծականները կներկայացվեն համապատասխան գերատեսչություններին, իսկ անհրաժեշտության դեպքում կիրառարակվեն ՋՏՄ-ներում կամ «Կաճառ» գիտական կենտրոնի տարեգրքում:

Երևանի մասնաճյուղի պատվավոր նախագահ ընտրել տեղաբնիկ հեղինակավոր գիտնականի (գիտությունների դոկտոր կամ ակադեմիկոս): Նախնական պայմանավորվածության համաձայն՝ պլանավորված աշխատանքներում ներգրավել ՀՀ-ում և արտասահմանում ճանաչված լավագույն մասնագետներին, որոնց պատվիրված աշխատանքների կամ ուսումնասիրությունների արդյունքների համար վարձատրել հատուկ այդ նպատակով ստեղծված հիմնադրամից կամ կենտրոնի ներկայացմամբ՝ քետբյուջեից:

Կենտրոնի հաստիքացուցակ

Հ/Հ	Հաստիքը	Գիտական աստիճան, կոչում	Կարգավիճակ
1	Կենտրոնի տնօրեն	գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր	մշտական
2	Ռազմական վերլուծաբան	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	մշտական
3	ՏՏ և ՉՏՄ վերլուծաբան	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	մշտական
4	Վերլուծաբան-տնտեսագետ	գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր	հրավիրված
5	Ճգնաժամային կառավարման վերլուծաբան	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	հրավիրված
6	Վերլուծաբան-քաղաքագետ	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	մշտական
7	Կրթության, գիտության և մշակույթի գծով վերլուծաբան	գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր	մշտական
8	Գյուղատնտեսության (պարենային անվտանգության) գծով վերլուծաբան	գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր	մշտական
9	Ֆինանսիստ	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	մշտական
10	Գործերի կառավարիչ (ադմինիստրատոր)	գիտությունների թեկնածու, դոցենտ	մշտական

Եզրակացություն

Ստեղծված իրավիճակում Արցախում պահանջված է ուղեղային կենտրոնի գործունեության լիարժեք ծավալումը պետական համակողմանի ֆինանսավորման ու աջակցության միջոցով: Պետության շահա-

գրգռվածությունը նման կառույցի գործունեությամբ պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այն միջանկյալ դիրք կարող է զբաղեցնել հիմնարար գիտության և որոշակի կիրառական խնդիրների լուծման կարիք ունեցող պետության միջև: Ուղեղային կենտրոնը կոչված է հիմնարար գիտության արդյունքները «վերածելու» կիրառականի և դնելու հայրենի իշխանությունների (կամ որոշում կայացնողների) տրամադրության տակ: Ինչպես համաշխարհային փորձն է վկայում՝ Ուղեղային կենտրոնը «ազգային շահ» արտադրող գործարան է, որը ձգնաժամային իրավիճակում կարող է դառնալ մեր հանրության առաջընթացի լոկոմոտիվ, մասնավորապես՝ հումանիտար գիտությունը համալսարանական, ակադեմիական համակարգի հետ զարգացնելու միջոցով: Ուղեղային կենտրոնի տրամադրած մտավոր արտադրանքի համար անչափ կարևոր է պետության ստեղծած պահանջարկը:

Ադրբեջանա-թուրքական ագրեսիայի հետևանքով առաջացած ու օր- օրի խորացող ձգնաժամի պայմաններում, կարծում ենք, որ պետությունը շահագրգռվածություն պետք է հանդես բերի հանրային քաղաքականության մեջ Ուղեղային կենտրոնի երեք հիմնական՝ հետազոտական-վերլուծական, կրթական և հաղորդակցային գործառույթների իրականացման հանդեպ: Փորձագետների գնահատմամբ՝ պետության և ուղեղային կենտրոնների հստակ և կայուն փոխհարաբերություններն արդյունավետ աշխատանքի գրավականն են: Ուղեղային կենտրոնի գործունեությանն աջակցելու պետության հանձնառությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ «մտքերի գործարանի կամ դարբնոցի» ինստիտուցիոնալ գործունեությունն ապահովելու դեպքում այն պետության համար կարող է ունենալ ռազմավարական նշանակություն:

Արցախում նման Ուղեղային կենտրոն դառնալու համար բավական երկար ճանապարհ է անցել «Կաճառ» գիտական կենտրոնը, որի 16-ամյա գործունեության, ձեռքբերումների ու նվաճումների հանրագումարը լավատեսություն է ներշնչում, որ մշտական տեղակայման վայրի ու անհրաժեշտ ֆինանսավորման դեպքում, այն ի գործու կլինի լուծելու մեր հանրապետությանը նետված մարտահրավերների վտանգավոր հետևանքների կանխարգելման և դիմագրավման ուղիների առաջադրման, ռազմավարական կանխատեսումների ու վերջնամշակումների պատեհաժամորեն կատարման հարցերը:

«Կաճառ» գիտական կենտրոնի՝ որպես գաղափարների գեներատորի գործառույթի իրականացման համար նոր հորիզոններ կարող է բացել ձևավորման եզրափակիչ փուլ թևակոխած Հանրային խորհրդի

գործունեությունը⁹: Հանրային խորհրդի վեց՝ 1) արտաքին հարաբերությունների, 2) գիտության, կրթության, մշակույթի, երիտասարդության և սպորտի հարցերի, 3) պաշտպանության անվտանգության և օրինապահականության, 4) պետաիրավական և քաղաքացիական հասարակության կայացման հարցերի, 5) սոցիալական և առողջապահության հարցերի, 6) ֆինանսատնտեսական, բյուջետային և բնապահպանական հարցերի հանձնաժողովների արդյունավետ աշխատանքի համար «Կաճառ» գիտական կենտրոնը կարող է կատարել ոլորտային ուսումնասիրություններ, ռազմավարական կանխատեսումներ և ներկայացնել հնարավոր ռիսկերի կառավարման առաջարկներ:

Տարբեր ոլորտներին վերբերող վերլուծությունների արդյունքները կարող են համապիտանի լինել նաև գերատեսչությունների, այլ գործադիր և օրենսդիր մարմինների համար որոշումների կայացման ու կիրարկման գործիքակազմերի ընտրության հարցերում:

Պետական ֆինանսավորմամբ ու համակողմանի աջակցությամբ «Կաճառ» գիտական կենտրոնի վերոնշյալ ծրագրի իրականացման արդյունքում հնարավորություն կունենանք արդյունավետ գործիքակազմ կիրառել արտաքին թշնամիների տեղեկատվական պատերազմին հակադարձելու համար, նվազագույնի կհասցվի հանրային գիտակցության վրա բացասական ազդեցություն ունեցող տեղեկությունների շրջանառությունը, գիտական ու տեղեկատվական միջազգային համակարգում կինտեգրվի Արցախի Հանրապետության, հակամարտության իրական կերպարի ու բովանդակության վերաբերյալ օբյեկտիվ ճշմարտությունը, ըստ ամենայնի կբարձրացվի երիտասարդության քաղաքացիական գիտակցության ու ակտիվության մակարդակը, հանրության շրջանում կվերականգնվի վստահությունը ՁՏՄ-ների դերի ու նշանակության, ինչպես նաև՝ պետական համակարգի սուբյեկտների հանդեպ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աթոյան Վ.**, «Ուղեղային կենտրոններ». անցյալ, ներկա և ապագա, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Եր., 2013, N 1 , էջ 104 -115:
2. **Աթոյան Վ., Հովսեփյան Ս., Մկրտչյան Ա., Մովսիսյան Շ., Բուդաղյան Ռ., Թադևոսյան Ռ., Մուրադյան Ա.**, Արտասահմանյան առաջատար համալսարանական «ուղեղային կենտրոնների» գործունեության

⁹ Հանրապետության նախագահը Հանրային խորհուրդ ստեղծելու մասին հրամանագիր է ստորագրել (2022-09-12). <http://president.nkr.am/am/news/lawsOrders/5630/> (ներբեռնումը՝ 02.10. 2022 թ.):

- ուսումնասիրությունն ու լավագույն փորձի ներդրման հնարավորությունները ՀՀ-ում. Եր., Տնտեսագետ, 2014:
3. **Աթոյան Վ., Օհանյան Ս., Մալքոյան Ա., Մովսիսյան Շ.,** Հայաստանի բուհական հումանիտար վերլուծական կենտրոնները, «21-րդ դար», 2015, N 4, էջ 78-93:
 4. **Աթոյան Վ., Օհանյան Ս., Մալքոյան Ա.,** Ուղեղային կենտրոններն արդի քաղաքական գործընթացներում, Եր., Տնտեսագետ, 2016:
 5. **Աթոյան Վ.,** Ուղեղային կենտրոններ. ռազմավարական գաղափարների դարբնոցները, Ե., «Ջանգակ», 2019:
 6. **Աթոյան Վ.,** Ուղեղային կենտրոնների ռազմավարական արդիականացման հարցեր, «Ամբերդ» տեղեկագիր, ՀՊՏՀ «Տնտեսագետ» հրատ., 2020, N 3, էջ 64-70:
 7. **Աթոյան Վ.,** Ժառանգության վրա հիմնված ուղեղային կենտրոնները, «Ամբերդ» տեղեկագիր, 2020, N 4, էջ 67-74:
 8. **Ավանեսով Հ.,** Արցախյան ազատամարտի տարեգրության ստեղծման ճանապարհին, «Մեսրոպ Մաշտոց» Համալսարանի «Լրատու» (գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), Ե., 2016 էջ 461-464:
 9. **Ավանեսով Հ.,** «Կաճառ» գիտական կենտրոնը և Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարի տարեգրությունը, «Կովկասը՝ մեր ընդհանուր տուն» միջազգային գիտաժողովի հոդվածների ժողովածու, Ս., «Դիզակ պլուս», 2017, էջ 21-26:
 10. **Քարսեղյան Ա.,** Ադրբեջանական քաղաքականությունը փորձագիտական տիրույթում, «21-րդ դար», 2015, N 6, էջ 5-25:
 11. **Քարսեղյան Ա.** (խմբագիր), Տարածաշրջանի հետազոտական կենտրոնները (Վրաստան, Ադրբեջան, Թուրքիա), Եր., «Նորավանք» ԳԿՀ, 2015:
 12. **Գալստյան Դ., Գեղամյան Վ.,** Նոր իրողություններ Ադրբեջանի հետազոտական կենտրոնների ոլորտում, «21-րդ դար», 2011, N 4, էջ 5-23:
 13. Հայաստանի բուհական վերլուծական կենտրոնները: / Հետազոտ. խմբի ղեկ.՝ Վ. Աթոյան; Հետազոտ. խմբի անդամ.՝ Ս. Օհանյան, Ա. Մալքոյան, Շ. Մովսիսյան; Խմբ.՝ Վ. Միրզոյան; ՀՊՏՀ «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն; «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան: «Տնտեսագետ», 2015:
 14. **Հարությունյան Գ.,** «Ուղեղային կենտրոնները» և ազգային անվտանգությունը, «21-րդ դար», 2011, N 1, էջ 5-17:
 15. **Հարությունյան Մ.,** «Կաճառ» գիտական կենտրոնի գործունեությունը (2006 թ. փետրվարի 20-2007թ. դեկտեմբերի 20), «Կաճառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 1: Խմբ.՝ Մ. Ա. Հարությունյանի, Շուշի, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի հրատ., 2008, էջ 5-29:
 16. **Հարությունյան Մ.,** «Կաճառ» գիտական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության 2009 թվականի գործունեության մասին,

- «Կաճառ» տարեգիրք: Գիրք 3, 2009, Շուշի, «Կաճառ» գիտական կենտրոնի հրատ., 2014, էջ 3-15:
17. **Հարությունյան Մ.**, «Կաճառ» գիտական կենտրոն» հասարակական կազմակերպության գործունեությունը 2010-2013 թվականներին, «Կաճառ» (ԿԳԿ-ի տարեգիրք): Գիրք 7(83-94), 2013, Շ., «Կաճառ» գիտական կենտրոնի հրատ., 2015, էջ 3-18:
 18. **Սարուխանյան Մ.**, «Ուղեղային կենտրոնները» Իսրայելում. ազգային և ցանցային կառույցների համադրություն, «21-րդ դար», 2009, N 6, էջ 55-66:
 19. **Սիմավորյան Ա.**, Թուրքական վերլուծական կենտրոններ. տեսություն և արդիականություն, «Գլոբուս. ազգային անվտանգություն», 2009, թիվ 3, էջ 8-19:
 21. **Սիմավորյան Ա.**, Թուրքիայի ուղեղային կենտրոնների զարգացման նախադրյալները. Այժմեական խնդիրները, «21-րդ դար», 2012, N 6, էջ 17-34:
 22. **Սիմավորյան Ա.**, Ռազմավարական հետազոտական կենտրոնները Թուրքիայում, «Գլոբուս» տեղեկագիր, 2015, N 5, էջ 13-21:
 23. **Атоян В.**, «Мозговые центры» в системе обеспечения национальной безопасности, «Вестник АГЭУ», 2015, N 4, с. 127-139.
 24. **Атоян В.**, Индустрия «мозговых центров» в Армении, «Проблемы национальной стратегии», 2016, N 4, с. 158-176.
 25. **Атоян В.**, Роль фабрик мысли в интеграционных процессах, «Наука. Культура. Общество», 2021, N 27, 6-13
 26. **Атоян V.**, Armenian Think Tanks influence aspects on Public Policy, «European Journal of Law and Political Sciences», 2017, N 2, с. 59-62.

РЕЗЮМЕ

ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ И ПРИОРИТЕТАХ МОЗГОВОГО ЦЕНТРА В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ

Мгер Арутюнян

*К.ист.н., доцент, кафедра гуманитарных дисциплин Шушинского
технологического университета, руководитель научного центра
"Качар", Степанакерт, Республика Арцах*

Целью исследования является обоснование актуальности деятельности Мозгового центра в ситуации, созданной азербайджано-турецкой агрессией в Республике Арцах, и в связи с этим институционализация соответствующего статуса Научного центра «Качар».

Задачами исследования являются определение Мозговых центров, особенностей и приоритетов их деятельности в сложившейся ситуации, уточнение материальных и иных ресурсов, необходимых для повторного функционирования или реформирования НЦ «Качар», уточнение круга прогрессивных целей и дорожная карта их реализации, ожидаемые результаты и достижения.

Исследование проводилось с использованием ретроспективного, историко-сравнительного, историко-системного методов.

По результатам многолетних исследований мы пришли к выводу, что благодаря необходимой и всесторонней поддержке государства деятельность научного центра «Качар» может быть поставлена на серьезную научно-исследовательскую базу для поиска и предложения путей решения внутри- и внешнеполитических, оборонно-безопасностных и других проблем, стоящих перед нашей республикой, общественно-комплексный процесс экспертных оценок, стратегических анализов и прогнозов текущих политических, социально-экономических процессов.

В экстремальной ситуации и в кризисных условиях приоритетные цели и задачи как других Мозговых центров, так и Научного центра «Качар» определяются необходимостью своевременного предотвращения или преодоления вызовов, брошенных Республике Арцах.

Ключевые слова. Республика Арцах, научный центр "Качар", стратегический анализ, экспертные оценки, научный потенциал, информационное противоборство.

SUMMARY

CURRENT PROBLEMS AND PRIORITIES OF THE THINK TANK IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH

Mher Harutyunyan

*Ph.D. in History, Associate Professor, Department of Humanities,
Shushen Technological University, Head of the Scientific Center "Kachar",
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The purpose of the study is to substantiate the relevance of the activities of the Think Tank in the situation created by the Azerbaijani-Turkish aggression in the Republic of Artsakh, and in this regard, to institutionalize the relevant status of the Scientific Center "Kachar".

The objectives of the study are to determine the Think Tank, the features and priorities of their activities in the current situation, to clarify the

material and other resources required to re-function or reform the SC "Kachar", to clarify the range of progressive goals and the roadmap for their implementation, expected results and achievements.

The study was conducted using retrospective, historical-comparative, and historical-systematic methods.

According to the results of long-term researches we came to a conclusion that due to the necessary and comprehensive support of the state the activity of the scientific center "Kachar" can be put on a serious research base for searching and proposing solutions for internal and foreign policy, defense and security and other problems facing our republic, a public-complex process of expert assessments, strategic analyses and forecasts of current political, social and economic processes.

In extreme and crisis situations, the priority goals and tasks of both the other Think Tanks and the "Kachar" Scientific Center are determined by the need to prevent or overcome challenges thrown to the Republic of Artsakh in a timely manner.

Keywords. Republic of Artsakh, "Kachar" Scientific Center, strategic analysis, expert assessments, scientific potential, information confrontation

МЯГКАЯ СИЛА КАК НОВАЯ СИСТЕМА РЕАЛИЗАЦИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

Сослан Плиев

*к.п.н, доцент кафедры политологии
и социологии ЮОГУ*

Сегодня одним из основных инструментов влияния во внешней политике субъектов международных отношений становится мягкая сила, но не всегда есть четкое представление о том, что это такое и как она работает. В данной статье рассматриваются теоретические подходы к концепции мягкой силы и ее основные механизмы. Рассмотрены общие инструментарии мягкой силы и жесткой силы. Особое внимание в данной работе уделяется сравнению подходов мягкой силы и пропаганды. Дано авторское определение понятию «мягкой силы». Проанализированы возможности методов и стратегий мягкой силы с точки зрения привлекательности ее потенциала и ресурсов. Выявлено, что данная концепция не может объяснить в полной мере внешнюю политику государств, использующих технологии мягкой силы в целях наращивания своего влияния на общественно-политические процессы в странах, подпадающих под сферу их интересов.

Ключевые слова: мягкая сила, пропаганда, «Шаг к лучшему будущему», механизмы принуждения, Грузия, Республика Южная Осетия.

В период глобальных изменений во всех сферах жизнедеятельности человека наблюдаются изменения в подходах и используемых технологиях для адекватного реагирования на новые глобальные, региональные и локальные вызовы. В современных условиях появляется необходимость использования новых инструментов для реализации стратегических интересов государств. Одним из важнейших инструментов является «мягкая сила». В основе идеи мягкой силы лежит выработка привлекательной повестки дня, которая бы заставила иные государства добровольно ей следовать. Цель всегда остается неизменной, меняются инструменты, формы и технологии.

В связи с расширением клуба ядерных держав; с развитием высокотехнологичной военной промышленности; развитием информационных технологий; IT-технологий; процесса регионализации; укрепления региональных и глобальных, межправительственных, неправительственных, религиозных, международных организаций; развития процесса демократизации; влияние ТНК и т.д. применение жесткой силы стало

проблематичнее. Во избежание необратимых последствий более целесообразным стало применение технологий «мягкой силы».

Профессор гарвардского университета Джозеф Най впервые использовал понятие «мягкая сила» в своей книге [1] *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. После этого он более подробно описал это понятие в книге 2004 года [2] *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Джозеф Най в своих работах акцентировал внимание не на силу как метод воздействия для реализации поставленных задач, а на привлекательность. В своих трудах он выделил три метода силы: «Сила – это способность изменять поведение других для получения того, чего вы желаете. Основных способов для этого имеется три: принуждение(палка), плата(морковка) и притягательность (мягкая сила)» [3].

Най разделял понятие силы на жесткую и мягкую. Под жесткой силой он понимал, в первую очередь, реализацию внешнеполитических задач государств посредством военной и экономической мощи. В то время как мягкая сила, по Найу, включала в себя культуру, идеологию и политические ценности. В 2007 году Джозев Най вводит новый термин «умная сила» - сочетание жесткой и мягкой силы. В современных реалиях это самый эффективный метод продвижения внешней политики и защиты национальной безопасности государств. В этой связи необходимо подчеркнуть, что не каждое государство может использовать умную силу в виду отсутствия мощной военной и экономической базы.

Концепция мягкой силы довольно быстро стало популярной, однако многие понимали ее как пропаганду, что в корне отличалось от концепции Найа, так как мягкая сила имела более широкое понимание. Данная концепция включает в себя притягательность культуры, ценностей, идеологии, даже их обаяние, что должно вызывать доверие со стороны объекта к субъекту мягкой силы, так как «доверие – самый дефицитный ресурс» [4]. В отличие от пропаганды, которая основывается на механизмах давления, обмана, подмены фактов и понятий, шантажа и манипуляции, мягкая сила базируется на факте своей привлекательности. Пропаганда использует в том числе и манипуляцию общественным сознанием, чего не должно быть в мягкой силе. Пропаганда является хорошим инструментом достижения быстрых результатов, но этот результат может длиться не долго. В отличие от пропаганды мягкая сила рассчитана на получение долгосрочных результатов, нацеленных на дальнюю перспективу и ориентирована на ценностные установки, поэтому результат является более стабильным и устойчивым. Мягкая сила предполагает субъектно-субъектные взаимоотношения, ибо ориентирована на создание доверительных отношений, в то время как пропаганда рассчитана на субъектно-объектные отношения, не особо заботясь о качестве обратной связи, так как доверие не

является ее приоритетом. Всегда необходимо учитывать тот факт, что грань между пропагандой и мягкой силой довольно хрупка. Иногда мягкая сила при чрезмерной популяризации своей привлекательности в той или иной сфере может трансформироваться в пропаганду.

Мягкая сила имеет свои ресурсы и инструменты. Основными ресурсами мягкой силы являются политические ценности, культура, внешняя политика, а основные инструменты - экономические, публичная дипломатия, информационно-образовательные. Необходимо отметить, что в процессе трансформации ситуации меняются и создаются инструменты и технологии мягкой силы, становясь более национально окрашенными. От выбора инструментария зависит результативность поставленных целей и задач.

По мнению кандидата политических наук Жегловой Ю.Г. «Практика современных международных отношений показывает, что концепция «мягкой силы» не является завершенной. Скорее, это некий набор представлений, трактовок и версий, носящих к тому же, по большей части, субъективный характер» [5, с.788]. Авторы статьи разделяют мнение Жегловой, но хотят отметить что данная концепция априори не может быть завершенной, потому что в основе мягкой силы лежат гибкость, мобильность и способность к трансформации. В эпоху глобальных трансформационных процессов меняются и инструментарии мягкой силы. Так как мягкая сила является гибкой и мобильной, она быстро реагирует на происходящие изменения и использует те инструментарии, которые более целесообразны в определенной конкретной ситуации. Соответственно, по мнению авторов данной статьи, мягкая сила - это один из механизмов принуждения, нацеленный на достижение результата, который привлекателен для субъекта мягкой силы и основан на принципах добровольности и доверия объекта мягкой силы. Так как одной из характеристик мягкой силы является ее способность к трансформации, можно наблюдать что сегодня она трансформируется в высокоинтеллектуальный механизм принуждения.

Одной из основных составляющих мягкой силы является информационная составляющая. По мнению самого Джозефа Найа: «Берлинская стена пала четверть века назад, ее крах был вызван не шквалом артиллерийского огня, но кувалдами и бульдозерами людей, чьи умы были изменены идеей, проникшей сквозь железный занавес. Иными словами, конец холодной войны был частично вызван «мягкой силой»». Вместе с информационной революцией, начинает возрастать роль «мягкой силы» - способности получать желаемый результат путем привлечения и убеждения, а не принуждения и оплаты [6].

Экономика является инструментом как жесткой, так и мягкой силы. В качестве жесткой силы она выступает в образе экономического эмбарго, экономических санкций, отключение банковских систем от системы

международных банковских расчетов (SWIFT). Как мягкая составляющая – система грантирования образования и стажировок, образовательных и обменных программ, которые дают возможность получения бесплатного качественного образования в другой стране. По мнению Лебедевой М.М.: «На самом деле та или иная сфера не может быть априори отнесена к определенной «силе». Так, привлекательная модель экономического развития является «мягкой силой», в то время как применение экономических санкций – «жесткой силой». Более того, «жесткая сила» может быть привлекательна и в этом смысле восприниматься в качестве «мягкой силой» третьей стороной. Например, военная мощь, победы над противником становятся неким эталоном действия для других, выступая в данном случае «мягкой силой» [7, с.212-223].

Одним из основных инструментариев мягкой силы является публичная дипломатия, которая работает на двух уровнях. Первый уровень – через каналы официальной дипломатии, которые включают в себя выступления официальных лиц в средствах массовой информации, брифинги, официальные заявления, а также активное использование официальными лицами социальных сетей как площадки для распространения информации и т.д. Второе – через каналы неофициальной дипломатии, включающие в себя деятельность неправительственных организаций, бизнес структур, образовательных учреждений, средств массовой информации, народной дипломатии, экспертного сообщества и т.д. Необходимо отметить, что в современном мире, где роль негосударственных акторов международных отношений возрастает, государства должны более четко понимать их силу и влияние на формирование повестки дня и использовать этот ресурс как инструмент мягкой силы в политике государств.

Политические ценности также являются важным инструментарием мягкой силы, так как для ее успешной реализации немаловажным фактором является наличие общих ценностей, норм, идеологии и интересов государств-единомышленников. В этом случае все основывается на добровольности и доверии и отпадает необходимость применения методов давления и поощрения.

Культура как инструмент мягкой силы включает в себя не только само понятие культура, но и такие компоненты как образование, спорт, средства массовой информации.

В современном мире образование становится важнейшим инструментом и фактически идеологическим оружием мягкой силы. Через образование страна продвигает свою культуру и политические ценности. Наряду с основными методами влияния на умы, на лидирующие позиции выходит образование, через которое продвигается положительный имидж государства, а также ее национальные ценности [8, с.197-209]. Для экспорта

своих политических ценностей государство создает международные образовательные программы для привлечения иностранных студентов в свои вузы, так как «долгосрочное воздействие, осуществляемое во время образовательного процесса, гораздо эффективнее, нежели краткосрочные пропагандистские компании» [9, с.33-36]. Страны, которые понимают мощь влияния посредством образования, создают специальную законодательную базу на основе которой разрабатывают долгосрочные программы, вкладывая в нее немалые финансовые средства, нацеленные на определённую аудиторию. Как подчеркивалось ранее, мягкая сила основывается на субъектно-субъектных отношениях, соответственно основывается на взаимном интересе. Образование является классическим примером таких взаимоотношений. С одной стороны, страна, отсылающая своих студентов для получения высшего образования за рубеж, по их возвращению получает высококвалифицированных специалистов. С другой стороны, страна дающая качественное образование иностранным студентам через них получает проводников своих политических ценностей и образа жизни, тем самым формируя агентов влияния на местах.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Nye, J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. Basic Books. (1990).
2. Nye, J.S. (2014). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York, Public Affairs.
3. Nye, J.S. (2006). Think Again: Soft Power - Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <https://foreignpolicy.com/2006/02/23/think-again-soft-power> (дата обращения: 25.04.2021). – Загл. с экрана.
4. Nye, J. (2012). China's Soft Power Deficit. To Catch up, Its Politics Must Unleash the Many Talents of its Civil Society - Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304451104577389923098678842> (дата обращения: 25.04.2021). – Загл. с экрана.
5. Жеглова, Ю.Г. К вопросу о концептуализации «мягкой силы» // Вестник МГЛУ. Общественные науки. – 2017. - Вып. №4. – С.788.
6. Най, Дж. Развитие мягкой силы с момента падения Берлинской стены - Электрон. текстовые дан. – Режим доступа: <https://sg-journal.livejournal.com/40590.html> (дата обращения: 25.04.2021). – Загл. с экрана.
7. Лебедева, М.М. «Мягкая сила»: понятие и подходы // Вестник МГИМО-Университета. – 2017. - 3(54). – С. 212-223.

8. Антюхова, Е.А. Образование как «мягкая сила» в современных политологических исследованиях // Science Journal of VolSU. History. Area Studies. International Relations. – 2018. - Vol.23, No 4. – С. 197-209.
9. Ковалева, Д.М. Мягкая сила образования как средство установления культурных связей и достижения политических целей. Россия и Восток: культурные связи в прошлом и настоящем: материалы (9 Колосницынские чтения) // Екатеринбург. Гуманитарный университет – 2014 – С. 33-36.

SUMMARY

SOFT POWER AS A NEW SYSTEM OF REALIZATION OF FOREIGN POLICY INTERESTS

Soslan Pliev

*Ph.D. in Politology, Associate Professor of the Department of
Political Science and Sociology of the Southern State University*

Today, soft power is becoming one of the main instruments of influence in the foreign policy of subjects of international relations, but there is not always a clear idea of what it is and how it works. This article discusses theoretical approaches to the concept of soft power and its main mechanisms. The general tools of soft power and hard power are considered. Special attention in this work is paid to the comparison of soft power and propaganda approaches. The author's definition of the concept of "soft power" is given. The possibilities of soft power methods and strategies are analyzed in terms of the attractiveness of its potential and resources. It is revealed that this concept cannot fully explain the foreign policy of states using soft power technologies in order to increase their influence on socio-political processes in countries falling under the sphere of their interests.

Keywords: soft power, propaganda, "Step towards a better future", enforcement mechanisms, Georgia, Republic of South Ossetia.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
ՓԱՓՈՒԿ ՌԻԺԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ
ԻՐԱՑՄԱՆ ՆՈՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳ

Պլին Սոսլան

*բ.գ.թ., Հարավօսական պետական համալսարանի քաղաքագիտության և
սոցիոլոգիայի ամբիոնի դոցենտ*

Այսօր Միջազգային հարաբերությունների սուբյեկտների արտաքին քաղաքականության մեջ ազդեցության հիմնական գործիքներից մեկը դառնում է փափուկ ուժը, բայց միշտ չէ, որ կա հստակ պատկերացում այն մասին, թե ինչ է դա և ինչպես է այն գործում: Այս հոդվածում քննարկվում են փափուկ ուժի հայեցակարգի տեսական մոտեցումները և դրա հիմնական մեխանիզմները: Հաշվի են առնվում փափուկ ուժի և կոշտ ուժի ընդհանուր գործիքները: Այս աշխատանքում առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում փափուկ ուժի և քարոզչության մոտեցումների համեմատությանը: Տրված է «փափուկ ուժ» հասկացության հեղինակային սահմանումը: Վերլուծվում են փափուկ ուժի մեթոդների և ռազմավարությունների հնարավորությունները՝ դրա ներուժի և ռեսուրսների գրավչության տեսանկյունից: Բացահայտվեց, որ այս հայեցակարգը չի կարող ամբողջությամբ բացատրել պետությունների արտաքին քաղաքականությունը, որոնք օգտագործում են փափուկ ուժի տեխնոլոգիաներ՝ իրենց ազդեցությունը մեծացնելու համար այն երկրներում հասարակական-քաղաքական գործընթացների վրա, որոնք ընկնում են իրենց շահերի ոլորտի տակ:

Բանալի բառեր՝ Փափուկ ուժ, քարոզչություն, «Քայլ դեպի ավելի լավ ապագա», հարկադրանքի մեխանիզմներ, Վրաստան, Հարավային Օսիայի Հանրապետություն:

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԴԱՍԱԿԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ

Սոնա Համբարձումյան

*«Գրիգոր Նարեկացի» համալսարան,
Իրավագիտության ամբիոնի դասախոս
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Սույն հոդվածում քննարկվում է իրավաբանական տրամաբանություն դասընթացի «հասկացություն» թեման՝ որպես տրամաբանական իմացության տեսակ, և դրա դասավանդման մեթոդները: Ժամանակակից աշխարհում անհրաժեշտ է դասավանդման մեջ կիրառել այնպիսի հնարներ ու մեթոդներ, որ ոչ մի ուսումնառող անտարբեր չմնա մատուցվող նյութի հանդեպ:

Հոդվածում օգտագործված մեթոդները, խաղային հնարները հեղինակային են և արդեն իսկ կիրառվում են հեղինակի կողմից: Այս ստեղծագործական մոտեցումը նյութը կդարձնի հետաքրքիր ու ցանկալի, իսկ նկարագրված հնարները կօգնեն հաճույք ստանալ դասավանդումից, ոգևորել ու կրթել փոխգործակցության մթնոլորտում: Առանձին ներկայացնելով հասկացության հատկությունները, դրանց արտահայտման լեզվական ձևերը, բովանդակությունն ու ծավալը, դասավանդման մեթոդները՝ մասնավորապես՝ յուրաքանչյուր թեմայի շրջանակում անհատական և թիմային մեթոդներն ու կիրառումը, սույն ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ուսանողին գործնականում օգտագործել ձեռքբերված գիտելիքներն ու վերլուծական մտածողությունը, բարձրացնել մտածական որակները և պատասխանատվությունը մասնագիտական նյութի ուսումնասիրության, համեմատության շրջանակներում:

Բանալի բառեր՝ իրավաբանական տրամաբանություն, հասկացություն, Դավիթ Անհաղթ, դասավանդում, ժամանակակից մեթոդ, խաղային հնար, իրավունք, օրենք, վերլուծական մտածողություն:

Տրամաբանություն դասընթացը՝ որպես ընդհանուր մասնագիտական կրթամասի դասընթաց, ուսումնասիրվում է նաև «Իրավագիտություն» մասնագիտական կրթական ծրագրի ուսանողների շրջանակում ձևավորելով հետևյալ վերջնարդյունքները՝ արդյունավետորեն պլանավորել ժամանակն ու այլ ռեսուրսները՝ զեկուցումներ պատրաստելու, հետազոտությունների արդյունքները ներկայացնելու ընթացքում, օգտագործել համոզիչ և փաստարկված բանավոր խոսքի հմտություններ: Այն որպես գիտություն ձևավորվել է 4-րդ դարում՝ հին հույն իմաստասեր Արիստոտելի աշխատությունների շնորհիվ: Հայ իրականության մեջ

տրամաբանության, բարոյագիտության և փիլիսոփայության այլ մասնաճյուղերի հիմնադիրը հանդիսանում է Դավիթ Անհաղթը: Նրա փիլիսոփայական ժառանգությունը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում համաշխարհային գիտության պատմության համար:

Դասընթացի ուսումնասիրման հիմքում են անհատական և թիմային աշխատանքների մեթոդները, որոնց արդյունքում ուսանողները կատարում են տրամաբանական ուսումնասիրություններ իրավագիտության բազմաճյուղ ոլորտում:

Տրամաբանական իմացությունն իմացության բարձրագույն ձևն է, որն իրականանում է մտքի ձևերի՝ հասկացության, դատողության, մտահանգման միջոցով՝ դրանցից կազմված վարկածների, պրոբլեմների, տեսությունների եղանակով:¹

Պլատոնն իր «Ֆեդերոս» տրամախոսության մեջ հիշատակում է. «Ով պատանյակ, ճշմարիտ մտածողությունը մի սկզբունք ունի, այսինքն՝ պետք է իմանալ, թե ինչի մասին ես խորհում: Իսկ եթե այդ չկա, անխուսափելի են համատարած սխալները»: Այս «*ինչի մասին ես խորհում*» մտքի **ինչ-ը՝ հասկացությունն է:** Հասկացությունը մտքի ձև է, որը մարդու գիտակցության մեջ ամրագրում է առարկայի (այսինքն՝ կշռադատության նյութի) այն ընդհանուր և էական հատկությունները, որոնք անհրաժեշտ են ու բավարար տվյալ առարկան և/կամ առարկաները մյուսներից տարբերելու համար: Իրավագիտության մեջ օգտագործում ենք հասկացություններ՝ *իրավունք, օրենք, պատիժ, օրենսգիրք* և այլն, որոնք ունեն տրամաբանական հատկություններ:

Հատկությունները մեր կշռադատության նյութերը նմանեցնում են իրար և տարբերում մյուսներից՝ *քաղաքացիական օրենսգիրքը, սանկցիա պարունակելով, նմանվում է մյուս օրենսգրքերին, սակայն, հանրային վտանգավորության աստիճանով պայմանավորված, տարբերվում է մյուս օրենսգրքերից: ԱՀ կադաստրի և պետական գույքի կառավարման կոմիտեն նմանվում է մյուս կոմիտեներին՝ որպես պետական կառավարման մարմին և գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման իրավասությամբ՝ տարբերվում մյուսներից:*

Դավիթ Անհաղթն իր «Պորփյուրի Ներածության վերլուծությունը» (նորալատոնականության ականավոր ներկայացուցիչ, Պլատոնի աշակերտ Պորփյուր Փյունիկեցու «Ներածություն» աշխատության վերլուծություն) երկում խոսելով հասկացության հատկանիշերի մասին՝ հասկացության հատկությունները տարբերում է անջատելիի և անանջա-

¹ Գ. Ա. Բրուտյան, «Տրամաբանություն», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան-1998, 213 էջ:

տելիի, որն իր հերթին կարող է լինել հատուկ իմաստ ունեցող՝ այսինքն՝ տեսակաստեղծիչ:²

Հասկացության թեման ամրապնդելու նպատակով դասընթացում օգտագործում ենք «բլից» վարժանքը: Այն նպատակ ունի բարձրացնել ուսանողի կենտրոնացումը, արագ կողմնորոշվելու ֆունկցիան:

«Բլից»-ը կատարվում է հետևյալ կերպ. դասախոսն ասում է առաջին հասկացությունը՝ *պետություն*, առաջին արձագանքող ուսանողը նշում է այդ հասկացության էական՝ *իշխանություն* և ոչ էական՝ *ծնելիության մակարդակ* հատկությունները: Այսպես հնչում է հաջորդ հասկացությունը, և արձագանքող ուսանողները ստանում են անհատական միավորներ, որոնց հիման վրա դասի ավարտին ստանում են ակտիվության միավոր:

Եթե վերոնշյալ մեթոդը կիրառում ենք ոչ գործնական դասաժամի ընթացքում և չենք կարող ակտիվության միավորով խրախուսել ուսանողին, կարող ենք կիրառել նաև **խրախուսման** մեթոդը: Նախապես ունենալով խրախուսական հնարավորությունների ցանկ՝ 1-9 համարանիշերով, ըստ ստացած միավորի թվի, ընդ որում՝ 9-ը գերազանցելու դեպքում գումարում ենք թվի նիշերը՝ **օր. 12** միավորի դեպքում $1+2=3$ սկզբունքով՝ ստանալով միանիշ թիվ, ուսանողներին արժանացնում ենք խրախուսանքի:

Օրինակ. խրախուսական հնարավորությունների ցանկ

1. Դու կարող ես հաջորդ դասին ուշանալ 10 րոպե:
2. Դու ընտրում ես հաջորդ դասի անցկացման վայրը:
3. Դու կարող ես հարգելի համարել քո մեկ համակուրսեցու մեկ բացակայությունը:
4. .. և այլն:

Հասկացության տրամաբանական հատկություններն անհրաժեշտ են, որպեսզի կարողանանք միմյանցից տարբերել համասեռ և այլասեռ հասկացությունները: Համասեռ են, երբ մենք փորձում ենք որպես նորմատիվ իրավական ակտ տարբերել միմյանցից *հրամանը, կառավարության որոշումը, օրենքը*, այլասեռ է՝ **վարչական օրենսգիրք** և **վարչական դատարան** հասկացությունների տարանջատումը, քանի որ **վարչական օրենսգիրքը** դասվում է նորմատիվ իրավական ակտերի շարքին, իսկ **վարչական դատարանը**՝ դատական իշխանության մարմինների:

Յուրաքանչյուր հասկացություն արտահայտվում է բառի կամ բառախմբի միջոցով, սակայն ոչ բոլոր բառերն են, որ հասկացություն են արտահայտում, օրինակ՝ ծայնարկությունները, կապերը, շաղկապներն

² Դավիթ Անհաղթ երկեր, աշխարհաբար թարգմ., առաջաբանը և ծանոթագր. Ս.Ս. Արևշատյանի, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան, 1980թ., 328 էջ: 194

իրենց ուրույն տեղն ունեն լեզվում, սակայն հասկացություն չեն: Հասկացության արտահայտման լեզվական ձևերի ուսումնասիրությունն օգնում է ուսանողներին ճիշտ ընկալել հատկապես օրենքում կիրառվող հասկացությունները, որոնց թյուրըմբռնման պատճառով հնարավոր է օրենքի սխալ մեկնաբանում:

Դիտարկենք «Հողային օրենսգրքի» 10-րդ հոդվածի 7-րդ կետը: *Ընդհանուր օգտագործման հողեր են համարվում բնակավայրերի այն հողատարածքները, որոնք զբաղեցված են փողոցներով, հրապարակներով, զբոսայգիներով և հանրության կողմից օգտագործվող այլ տարածքներով³:*

Այս օրինակում առկա է երկու հասկացություն՝ (1) *ընդհանուր օգտագործման հողեր* և *բնակավայրերի հողատարածքները, որոնք զբաղեցված են փողոցներով, հրապարակներով, զբոսայգիներով և (2) հանրության կողմից օգտագործվող այլ տարածքներով*:

Դիտարկվող միևնույն հասկացություններն արտահայտված են տարբեր բառերով, այսինքն՝ 1=2, դրանց սխալ ընկալումը հնարավոր է հետևյալ պատկերով՝ (1) *Ընդհանուր օգտագործման հողեր են համարվում բնակավայրերի հողատարածքներ* (հաշվի առնելով, որ *որոնք զբաղեցված են փողոցներով, հրապարակներով, զբոսայգիներով* - հասկացությունները բերված նյութի հատկություններն են) և (2) *հանրության կողմից օգտագործվող այլ տարածքներ հասկացությունների դեպքում*՝ 1≠2:

Տրամաբանության մեջ տարբեր հասկացություններ արտահայտվում են նաև միևնույն բառով կամ բառերով: Այն կարող ենք հանդիպել գեղարվեստական ամենատարբեր երկերում, որտեղ մեկ ստեղծագործության մեջ միևնույն բառերն ունեն տարբեր հասկացություններ՝

Օրինակ՝

Որոնեն ջրերում փշրված լուսնկան,

Ու լսեմ գիշերով հեկեկանքը թառի,

Մահու չափ կարոտեմ ծամավոր աղջկան,

Ու սրտիս անամոք թախծությունը թառի: /Վահագն Ղավթյան. Երևան, ինձ ներիր/:

Թառի բառը հանդես է գալիս մի դեպքում՝ որպես երաժշտական գործիքի անվանում՝ սեռական հոլովում, մյուս դեպքում՝ որպես խոնարհված բայ:

Իրավագիտության մեջ հնարավորինս գերծ ենք մնում այսպիսի հասկացությունների կիրառությունից: Սակայն հնարավոր են նմանատիպ դեպքեր, երբ միևնույն բառն օգտագործվում է այլ բառերի հետ՝

³ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հողային օրենսգիրք (ՀՕ-209, ուժի մեջ է մտել 11.06.2002թ.)

արտահայտելով տարբեր հասկացություններ: **Դիտարկենք** «Հանրային ծառայության մասին» օրենքի 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասը՝ «**Պետական ծառայությունն** ընդգրկում է քաղաքացիական ծառայությունը, դատական ծառայությունը, դիվանագիտական ծառայությունը, հատուկ ծառայությունները՝ պաշտպանության, ազգային անվտանգության, ոստիկանության, հարկային, փրկարար ծառայության հանրապետական գործադիր մարմիններում, **Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայությունը**, Արցախի Հանրապետության քննչական կոմիտեում ծառայությունը, ինչպես նաև օրենքներով նախատեսված այլ ծառայություններ»⁴: Տվյալ օրինակում ընդգծված **Պետական ծառայությունն** և **Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայություն** հասկացությունները տարբեր են, այն, որ **պետական ծառայություն** բառը կրկնվում է նաև **Ազգային ժողովի աշխատակազմում պետական ծառայություն** հասկացության արտահայտման լեզվի մեջ, թույլ չի տալիս ենթադրելու, որ նույն **պետական ծառայություն** հասկացության մասին է խոսքը, որն, ըստ վերոնշյալ օրենքի, հանրային ծառայության տեսակ է:

Միևնույն բառով կամ բառախմբով տարբեր հասկացություններ արտահայտելու բացակայությունը փաստելու համար իրավական ակտերը հիմնականում ունենում են օգտագործվող հասկացությունների իմաստները բացահայտող կետեր:

Թեմայի ամրապնդման նպատակով իրականացնում ենք հետևյալ խաղային մեթոդը. «**Վերափոխիր հասկացությունը**»: Յուրաքանչյուր ուսանող գրում է հասկացություն՝ արտահայտված մեկ կամ մի քանի բառով, դասախոսը թերթիկները խառնում և պատահական սկզբունքով բաժանում է նրանց, որպեսզի մեկ բառով արտայտված հասկացությունը ներկայացնեն մի քանի բառով, իսկ մի քանի բառով գրածը՝ մեկ բառով: Օրինակ՝ թերթիկի վրա գրված է **հանցագործության կատարելուն հակող անձ**, այն պետք է վերափոխել՝ դարձնելով **դրոշիչ (Քրեական օրենսգիրք)**, կամ թերթիկում գրված է **ծառուտ**, պետք է դարձնել՝ **հիմնական արտաքին նշաններով միանման ծառերի ամբողջականություն (Անտառային օրենսգիրք)**:

Հասկացության ամբողջական ընկալման և դրանց ամբողջության օգտագործման հնարավորություններն ավելի են բացահայտ դառնում, երբ ուսումնասիրում ենք դրանց բովանդակությունն ու ծավալը: **Հասկացության բովանդակությունը** հասկացության մեջ ամրագրված առարկայի էական հատկությունների ամբողջությունն է, իսկ ծավալը՝ նրա մեջ

⁴ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության «Հանրային ծառայության մասին օրենք», (ՀՕ-111-Ն, ուժի մեջ է: 01.01.2014թ.)

ամրագրված առարկաները կամ առարկաների դասը, որոնց վրա տարածվում է բովանդակությունը⁵:

Իրավունք հասկացության բովանդակություն ասելով՝ նկատի ունենք *հասարակական հարաբերությունների կարգավորիչ, իրավական նորմերի համակարգ, պաշտոնապես ընդունված հնարավորություն*, իսկ ծավալի դեպքում՝ այն կընդգրկի բոլորի իրավունքները, որոնք գոյություն են ունեցել, գոյություն ունեն կամ գոյություն կունենան՝ *կյանքի, կրթության, հեղինակային և այլ իրավունքներ*:

Հասկացության ծավալի և բովանդակության հակադարձ օրենքի համաձայն՝ որքան լայն է հասկացության ծավալը, այնքան նեղ է հասկացության բովանդակությունը և հակառակը: **Դիտարկենք (1) օրենք և (2) գովազդի մասին օրենք** հասկացությունները: 1-ին հասկացության բովանդակությունը նեղ է՝ *պետական իշխանության գերագույն մարմնի, սահմանված կարգով հրապարակված և բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող ակտ, որն արտահայտում է տիրող դասակարգի կամքը*, իսկ ծավալը՝ լայն՝ *իր մեջ ներառում է աշխարհում գործող, գործած և գործածվելիք բոլոր օրենքները*: 2-րդ հասկացության դեպքում հակառակն է:

Թեմայի ամրապնդման նպատակով իրականացնում ենք հետևյալ խաղային մեթոդը՝ «Հիշողության շղթա». դասախոսն ասում է հասկացություն՝ **օգնական**, ուսանողները հաջորդաբար այդ հասկացությանն ավելացնում են բովանդակային շարունակություն՝ ամեն անգամ կրկնելով նախորդ հասկացությունների շարքը: Շղթան կրկին է սկսվում, երբ որևէ մեկը չի կարողանում հասկացություն ավելացնել կամ մոռացել է շղթայի որևէ բառ: Այս մեթոդի հիմնական նպատակը հիշողություն զարգացնելուն զուգահեռ հասկացության բովանդակային և ծավալային փոփոխությունների կիրառման հմտությունների ձեռքբերումն է:

Ժամանակակից դասավանդման մեջ շատ կարևոր է նյութի մատուցման ձևը, այդ «ինչպես»-ը, լինելով տրամաբանության հիմնաքարը, իր էական նշանակությունն ունի նաև մարդկային բոլոր գործողություններում: Բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են կատարվել դասավանդման «ինչպես» լինելու շուրջ, և ահա Աստրախանի պետական համալսարանի դասախոս Ի. Վ. Լապտևն իր հոդվածում անդրադառնում է ժամանակակից բուհի հանձնարարականներին, պնդելով, որ մեթոդը՝ «ինչպես»-ը, կարևոր դեր ունի ուսանողի ինքնության զարգացման, ձևավորման և մասնագիտական, հոգևոր գիտելիքների յուրացման գործընթացում⁶:

⁵ Գ. Ա. Բրուտյան, «Տրամաբանություն», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան-1998, 213 էջ, էջ16:

⁶ Лаптев И. Г., Формирование духовности студенческой молодежи как приоритетная задача современных вузов, Известия ДГПУ. Т. 12. № 4. 2018

Այսպիսով՝ իրավաբանական տրամաբանության յուրաքանչյուր թեմա և դրա դասավանդման մեթոդները թույլ են տալիս ուսանողի մոտ զարգացնել մրցակցության, հետազոտական, քննադատական, վերլուծական հմտություններն ու կարողությունները, որոնք անհրաժեշտ են ուսումնառության ամենատարբեր փուլերում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բրուտյան Գ. Ա., «Տրամաբանություն», ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, Երևան, 1998, 213 էջ:
2. Դավիթ Անհաղթ, Երկեր, աշխարհաբար թարգմ., առաջաբանը և ծանոթագր.՝ Ս.Ս. Արևշատյանի, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան, 1980թ., 328 էջ:
3. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության «Հանրային ծառայության մասին օրենք», (ՀՕ-111-Ն, ուժի մեջ է: 01.01.2014թ.):
4. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Քրեական օրենսգիրք (ՀՕ-17-Ն, Ուժի մեջ է: 01.07.2013թ.):
5. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Անտառային օրենսգիրք (ՀՕ-310, Ուժի մեջ է: 18.11.2006 թ.):
6. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հողային օրենսգիրք (ՀՕ-209, ուժի մեջ է մտել 11.06.2002թ.):
7. Патнэм Хилари Х., «Разум, истина и история», 1981. Переводчик Лебедев Максим Владимирович, Издатель: Праксис, Город печати: Москва, 2002, 283 стр.
8. 2006. 01. 009. Лэш С. Социология жизни: Георг зиммель в информационный век. Lash S. Lebenssoziologie: Georg Simmel in the information age // theory, culture A. society. - Cleveland, 2005. - Vol. 22, № 3. - P. 1-23
9. V Международная научно-методическая конференция «Изменения в образовании в XXI веке: лучшие международные практики и российский опыт». Астрахань, 2014. С. 135-138. 7. Майнцер К. Сложносистемное мышление: материя, разум, человечество. Новый синтез / Пер. с англ. 5-е изд. М. : Либроком, 2009. 452 с. 8. Макарова К. В. Развитие духовных способностей.
10. Лаптев И. Г., Формирование духовности студенческой молодежи как приоритетная задача современных вузов, Известия ДГПУ. Т. 12. № 4. 2018
11. Димитриева В. Н. Педагогическое обеспечение становления духовнонравственной культуры личности студентов в образовательном процессе // Гуманитарный вектор. 2014. № 1 (37). С. 45-50.
12. Юридическая логика [Аркадий Тер-Акопов] <https://coollib.com/b/349317/read>.

РЕЗЮМЕ
ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛОГИКА: ПОНЯТИЕ И ЕГО МЕТОДЫ
ПРЕПОДАВАНИЯ
Сона Амбарцумян

*Университет «Григор Нарекаци»,
Преподаватель кафедры юриспруденции
Степанакерт, Республика Арцах*

В этой статье обсуждается тема «Понятие юридической логики», как разновидность логического знания и методы его преподавания. В современном мире необходимо использовать в процессе обучения такие приемы и методы, чтобы ни один обучающийся не остался безразличным к преподаваемому материалу. Используемые в статье методы, игровые приемы - авторские и уже используются самим автором.

Такой художественный подход подачи материала сделает его интересным и желаемым, а описываемые приемы помогут получить удовольствие от преподавания, воодушевить и воспитать в процессе взаимодействия.

Отдельно представляя особенности «понятия», их языковые виды выражения, объем и содержание, методы преподавания, в особенности, в рамках отдельной темы индивидуальные и групповые методы и их применение. Данное исследование дает возможность студенту использовать на практике приобретенные знания и аналитическое мышление, поднять качество мышления и ответственность в рамках изучения, сравнения материала по специальности.

Ключевые слова: юридическая логика, понятие, Давид Непобедимый, преподавание, современный метод, игровые приемы, право, закон, аналитическое мышление.

SUMMARY
LEGAL LOGIC.THE CONCEPT AND METHODS OF ITS TEACHING

Sona Hambardzumyan
Grigor Narekatsi University,
Lecturer of the Department of Jurisprudence
Stepanakert, Republic of Artsakh

The article discusses the topic "comprehension" of the legal logic course as a type of logical knowledge, and its teaching methods. In the modern world, it is necessary to use such techniques and methods in teaching that no student remains indifferent to the presented material. The methods and game tricks used in the article are proprietary and are already being used by the author.

This creative approach will make the material interesting and desirable, and the described techniques will help to enjoy teaching, inspire and educate in an atmosphere of interaction. By separately presenting the properties of the concept, the linguistic forms of their expressions, content and volume, teaching methods, in particular, individual and team methods and application within each topic, this study gives the student the opportunity to use the acquired knowledge and analytical thinking, to increase thinking qualities and responsibility for the study of professional material.

Key words: legal logic, concept, David Anghaght, teaching, modern method, game trick, right, law, analytical thinking.

ԱՖՐԱՆ ՄՈԶԱԿԵՐՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ

Վաչիկ Դանիելյան

Արցախի պետական համալսարան,

Պատմության ամբիոն, հայցորդ,

ԱՀ

vachikdan@gmail.com

Սույն հոդվածում ներկայացնում ենք աֆղան մոջահեդների մասնակցությունն Արցախյան առաջին պատերազմին:

Ադրբեջանի Հանրապետությունը, անհաջողություններ կրելով դարաբաղյան ռազմաճակատում, պաշտոնապես դիմեց Աֆղանստանի ղեկավարությանը՝ աֆղան մոջահեդներին ներգրավելու համար: Շուտով 200 աֆղաններից բաղկացած առաջին խումբը Ջավադովի հետ ժամանեց ք. Բաքու: Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ Ադրբեջան ժամանած մոջահեդների թիվը խիստ տատանվում էր. 1000-ից մինչև 3000 մարդ: Մահմեդական աշխարհը ոչ միանշանակ ընդունեց այդ փաստը: Խիստ մտահոգություն էին հայտնել նաև Հայաստանի իշխանությունները:

Հիմնականում Պեշավարում հավաքագրելուց հետո մոջահեդներն առավելապես Իրանի սահմանով տեղափոխվեցին Ադրբեջան: Աֆղան մոջահեդների ուսուցումն իրականացվել է ամերիկացի և թուրք հրամանատարների հսկողության ներքո: Նրանք ապրում էին առանձին, ավելի լավ էին սնվում, պարբերաբար տրվում էր արծակուրդ: Նրանց խոստացել էին ամսական 500 ԱՄՆ դոլար աշխատավարձ: Միաժամանակ առաջնագծում եղել է 200-300 մոջահեդ: Ընդհանուր հրամանատարությունն իրականացնում էր ծագումով տաջիկ «գեներալ» Սամունը, իսկ կապն ադրբեջանցիների հետ ապահովում էր նրանց հայրենակիցը՝ ոմն Վայդալլահը: Մոջահեդներին օգտագործում էին դիվերսիոն-հետախուզական օպերացիաներ իրականացնելու համար, առաջնային գծում՝ որպես գրոհային ջոկատներ, և ադրբեջանական զորամասերի թիկունքում՝ որպես արգելափակող ջոկատներ:

Ադրբեջանական ուժերի կողմից մարտական գործողություններին աֆղան վարձկանները մասնակցել են ընդհուպ մինչև 1994 թվականը: Հայկական զինված ուժերի դեմ մարտերում «Աֆղանական բրիգադը» ծանր կորուստներ է կրել եւ կազմալուծվել 1994թ.:

Տարբեր տիպի աղբյուրները և փաստերը, թիվ 160 զորամասի հրամանների մատյանը, գերիների վկայություններն անվիճելի ճշմարտություն են դարձնում աֆղան մոջահեդների մասնակցությունն Արցախյան առաջին պատերազմին:

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղ, Ադրբեջան, աֆղան մոջահիդներ, վարձկաններ, մարտական գործողություններ, ռազմագերիներ, դիվերսիոն-հետախուզական օպերացիաներ, գրոհային, արգելափակող ջոկատներ, կորուստներ:

Ներածություն

Մոջահիդների ինստիտուտն իր ներկայիս ձևաչափով ձևավորվել է 1980-1990 թթ. աֆղանական պատերազմի արդյունքում և կապված էր սառը պատերազմի իրողությունների հետ: Աֆղանական պատերազմի ժամանակ (1979-1988 թթ.) ԱՄՆ-ի, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիայի և Պակիստանի հետախուզական ծառայությունների միջոցով մեծ ֆինանսական և ռազմական օգնություն է ցուցաբերվել խորհրդային բանակի դեմ կռվող ռազմական խմբավորումներին: Արդյունքում՝ պատերազմի ավարտից և երկրից խորհրդային ուժերի դուրսբերումից հետո ձևավորվեց աֆղանների և արաբ աֆղանների ռեսուրս, ովքեր ռազմական գործողություններ վարելու մեծ փորձ ունեին: Նրանք հետագայում, կարևորելով հանուն իսլամի պատերազմ վարելու և «իսլամական համերաշխության» գաղափարը, մասնակցել են ռազմական գործողություններին Ալժիրում, Կենտրոնական Ասիայում, Բալկաններում և Կովկասում¹:

1993 թ. ամռանը, երբ ադրբեջանական զորքերն անհաջողություններ էին կրում Ղարաբաղյան ճակատներում, պաշտոնական Բաքուն դիմեց Աֆղանստանի ղեկավարության օգնությանը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայկական ինքնապաշտպանական ուժերի դեմ ռազմական գործողություններում աֆղան մոջահիդներին ներգրավելու համար²: Ադրբեջանը, ներգրավելով աֆղան մոջահիդներին ռազմական գործողություններին, հետապնդում էր երկու նպատակ՝ ռազմական և քաղաքական: Նախ՝ այս զինված խմբերի օգնությամբ ռազմաճակատում հասնել բեկման: Երկրորդ՝ միջազգայնացնել հակամարտությունը՝ դրան կրոնական բնույթ հաղորդելու համար և Հայաստանի Հանրապետության ու Արցախի դեմ հանել ողջ մուսուլմանական աշխարհը³:

Տարբեր աղբյուրների տեղեկությունները աֆղան մոջահիդների մասին:

¹ Пашаян Аракс, Моджахеды в карабахской войне, <http://www.noravank.am>

² Օտարերկրյա վարձկանները Արցախի դեմ պատերազմում, <http://www.nkr.am>

³ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка о моджахедах и их участии в войне против НКР на стороне Азербайджана, ст.1

1993 թվականի հուլիսին Ադրբեջանի ներքին գործերի փոխնախարար Ռովշան Ջավադովը ժամանել է Աֆղանստանի մայրաքաղաք Քաբուլ և հանդիպել Աֆղանստանի վարչապետ, աֆղանական «Հեզբ ի Իսլամի» (Իսլամական կուսակցություն) առաջնորդ Գ. Հեկմաթիարին՝ աֆղան գրոհայիններին Ադրբեջան ուղարկելու շուրջ բանակցությունների համար⁴։ Շուտով 200 աֆղաններից բաղկացած առաջին խումբը Ջավադովի հետ ժամանեց ք. Բաքու։ Նրանք բոլորը պատկանում էին «Հեզբ ի Իսլամի» խմբավորմանը, որոնց տրամադրել է Հեկմաթիարը և ֆինանսավորել է Սաուդյան Արաբիան⁵։

Աֆղան մոջահիդների՝ արցախյան պատերազմում Ադրբեջանի կողմից կռվելու մասին առաջին անգամ պաշտոնապես արտահայտվել է ԵԱՀԿ-ում Միացյալ Նահանգների ներկայացուցիչ Ջոն Կոռնբլյումը, ով 1993-ի աշնանը Վիեննայում ԵԱՀԿ Մշտական խորհրդի ամենաբարձր միաստում մտահոգություն է արտահայտել՝ Կովկասում մոջահիդների ներկայությունը համարելով շատ վտանգավոր զարգացում⁶։ Ադրբեջանի կառավարությունը մինչ այսօր հերքում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ռազմական գործողություններում աֆղան մոջահիդների մասնակցությունը, սակայն բազմաթիվ աղբյուրներ և ականատեսներ հաստատում են այդ փաստը։

Ըստ տարբեր աղբյուրների՝ Ադրբեջան ժամանած մոջահիդների թիվը խիստ տատանվում է. 1000-ից մինչև 3000 մարդ։ Համաձայն Christian Science Monitor-ի՝ մոտ 1000, մինչև 1500՝ համաձայն Մեծ Բրիտանիայի լորդերի պալատում արված հայտարարության, 1000-1500՝ ըստ Washington Post-ի հոդվածի, Daily Telegraph թերթում նշվում է 1000, 2500՝ ըստ Լեռնային Ղարաբաղում Հայաստանի անվտանգության ծառայության⁷։

Աֆղանստանի հեղափոխական կանանց ասոցիացիայի (RAWA) 1994թ. մայիսի 23-ի զեկույցում հաղորդվում է, որ «Հեզբ ի Իսլամի»-ն մեծացրել է Ադրբեջանի հետ վարձկաններ հավաքագրելու իր ջանքերը։ Համաձայն զեկույցի՝ մոտ 500 աֆղաններից բաղկացած խումբը Բաքվի ճանապարհին էր⁸։

Մամուլում հայտնվեցին ադրբեջանա-ղարաբաղյան հակամարտության գոտում ադրբեջանական կողմից մարտերում աֆղան մոջահիդներ

⁴ Афганские моджахеды в Карабахе, <https://zdamsam.ru> C:\Users\Admin\Downloads\<https://zdamsam.ru> >

⁵ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г., ст.8

⁶ «Անալիտիկոն», 08 օգոստոս 2012թ., էջ 10:

⁷ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г.,ст.8

⁸ Саркисян Саркис, Афганский след, <https://russia-armenia.info>.

րին ներգրավելու փաստերը հաստատող լուսանկարներ և փաստաթղթերի պատճեններ, ինչը ոչ միանշանակ ընդունվեց արևմտյան մահմեդական համայքների կողմից:

Այսպես Կանադայի մահմեդականների ղեկավարը խիստ անհանգստացած էր ղարաբաղյան պատերազմին աֆղան մոջահիդների մասնակցությամբ: Ադրբեջանի նախագահին ուղղված նամակում Կանադայի մահմեդականներն իրենց վրդովմունքն են հայտնել դրա առնչությամբ և պահանջել աֆղանական իշխանություններից արգելել մոջահիդների հավաքագրումը⁹:

Խիստ մտահոգված էին նաև Հայաստանի իշխանությունները: 1993թ. դեկտեմբերի 22-ին Հայաստանի նախագահը նամակներ է հղում Աֆղանստանի նախագահ Բրիհան Էդ-Ղին Ռուբանիին և վարչապետ Հեքմաթյարիին, որոնցում մտահոգություն է արտահայտում ղարաբաղյան հակամարտության գոտում ադրբեջանական ստորաբաժանումների կազմում աֆղան մոջահիդների մասնակցության վերաբերյալ: Տեր-Պետրոսյանը հույս է հայտնում, որ դա կատարվում է առանց Աֆղանստանի ղեկավարության գիտության և այդ փաստերը կարժանանան նրանց ուշադրությանը: Ռուբանին պատասխան ուղերձում գրում է. «Ես ստացա և ուսումնասիրեցի Ձեր ուղերձը որոշ անպատասխանատու աֆղանցիների մասին, ովքեր մասնակցում են Ղարաբաղյան պատերազմին: Աֆղանական կողմը գիտակցում է Հայաստանի ղեկավարության մտահոգությունը: Մենք հավանություն չենք տալիս ԼՂ-ում ռազմական գործողություններին աֆղանցի քաղաքացիների մասնակցությանը: Մոջահիդների անվան տակ մի քանի վարձկանների մասնակցությունը չի կարող վատացնել բարեկամական հարաբերությունները Աֆղանստանի և Հայաստանի միջև»¹⁰:

Հիմնականում Պեշավարում հավաքագրելուց հետո, Ադրբեջանի տարածք մոջահիդները թափանցել են առավելապես Իրանի սահմանով, որտեղ, ի դեպ, գտնվում էին նրանց հենակայանները¹¹:

Նրանց առաջին կանգառն Ափշերոն հյուրանոցն էր: Մոջահիդների մի մասը վերապատրաստվել է Ադրբեջանում, մասնավորապես՝ Գյանջայի մոտ գտնվող նախկին խորհրդային 104-րդ օդադեսանտային դիվիզիայի բազայի տարածքում, ինչը հաստատվել է զոհված մոջահիդների մոտ հայտնաբերված լուսանկարներից: Մոջահիդները վերապատրաստում էին անցնում նաև այլ վայրերում: Նրանց խոստացել էին ամսական 500 ԱՄՆ դոլար աշխատավարձ: Հետաքրքիր է, որ աֆղաններին ավելի

⁹ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Своеобразие моджахидов, ст.126.

¹⁰ Հակոբյան Թաթուլ, Արցախյան օրագիր, Կանաչ ու սև, 2020-ի հայկական աղետը, չորրորդ հրատարակություն, Երևան, 2021թ., էջ 277:

¹¹ «ԼՂ Հանրապետություն», 25 հուլիսի, 1995թ., էջ 3:

լավ էին վերաբերվում, քան՝ սովորական զինվորներին: Նրանք ավելի լավ էին սնվում, պարբերաբար տրվում էր արծակուրդ՝ մեկնելու Բաքու, անգամ Աֆղանստան¹²:

Աֆղան մոջահեդների ուսուցումն իրականացվել է ամերիկացի և թուրք հրամանատարների հսկողության ներքո և ըստ աֆղանցիների՝ շատ դժվար է եղել, քանի որ հրահանգիչները շատ պահանջկոտ են եղել և աֆղանցիներից մեկին նույնիսկ գնդակահարել են թուրք հրահանգչի հետ վեճի ժամանակ¹³:

Աֆղաններն ապրում էին առանձին և հազվադեպ էին շփվում ադրբեջանցի զինվորների հետ, ինչը պայմանավորված էր մի շարք պատճառներով:

1. Ադրբեջանցի զինվորները չեն պահպանել շարիաթի օրենքները և օգտագործել են ակոհոլային խմիչքներ, իսկ աֆղանները խստորեն հետևում էին Ղուրանի կողմից սահմանված ամենօրյա ծեսերին:

2. Ադրբեջանական զորքերի կազմում կռվել են նաև սլավոնական վարձկանները, որոնց աֆղանները «շուրավի» էին անվանում: Վերջիններիս հետ բախումներ եղան, որոնք ավարտվեցին երկու կողմերից կորուստներով:

3. Ադրբեջանի ռազմական ղեկավարությունը խուսափում էր աֆղանների մասնակցության փաստի չափից դուրս բացահայտումից, հետևաբար փորձում էր մեկուսացնել նրանց ադրբեջանական բանակի հիմնական մասից¹⁴:

Միաժամանակ առաջնագծում եղել է՝ 200-300 մոջահեդ: Աֆղանները կռվել են սահմանափակ գրաֆիկով՝ շաբաթական մեկ օր դիրքերում էին, իսկ մնացած օրերին հանգստանում էին: Բոլոր խնդիրները, որոնք առաջանում էին մոջահեդների մոտ, լուծում էր նրանց հայրենակիցը՝ ոմն Վայդալլահ, ով գտնվում էր Բաքվում և հանդիսանում էր նրանց պաշտոնական ներկայացուցիչը¹⁵:

Ադրբեջանի ՋՈւ կազմում նրանք հաշվառված էին որպես «հատուկ զորակազմ», իսկ ռազմական ստորաբաժանումներում գրանցված էին «A ջոկատ» անվան տակ: Աֆղան վարձկանների ընդհանուր հրամանատարությունն իրականացնում էր ծագումով տաջիկ «գեներալ» Սամունը¹⁶:

¹² Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г., ст.10

¹³ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Генри Арушанян, Афганские моджахеды в Карабахской войне, ст 1:

¹⁴ Նույն տեղում. ց 2:

¹⁵ «Голос Армении», 26 мая, 1994г., ст 1.

¹⁶ Դավիթապյան Տիգրան, Ադրբեջանի հատուկ ծառայությունների հակահայ գործողությունները 1988-1994թթ., էջ12:

Մոջահիդների հիմնական մասը տեղեկայվել է Ղարաբաղյան ճակատի հարավային ուղղությամբ՝ Իրանի մոտ: Նրանք օգտագործվում էին հետևյալ ուղղություններով.

1. դիվերսիոն-հետախուզական օպերացիաներ իրականացնելու համար,

2. առաջնային գծում՝ որպես գրոհային ջոկատներ,

3. ադրբեջանական զորամասերի թիկունքում՝ որպես արգելափակող ջոկատներ¹⁷:

Արդեն 1993թ. օգոստոսի վերջին Ղարաբաղյան ռազմաճակատի Ֆիզուլիի և Ջանգելանի ուղղություններում ռազմի դաշտում հայտնաբերվել են աֆղան մոջահիդների դիակներ՝ ավանդական տարազներով¹⁸:

1993թ. հոկտեմբերի 10-ին հակառակորդը մարտական գործողություններ վերսկսեց ռազմաճակատի ողջ երկայնքով: Մինչ այդ Հորադիզի երկաթուղային հանգույցում կենտրոնացրել էին բազմաթիվ զրահատեխնիկա ու հրթիռահրետանային միջոցներ, ինչպես նաև մոտակայքում տեղակայված զորամասերը համալրել էին ոչ միայն հանրապետության տարբեր շրջաններից հավաքագրված զինապարտներով, այլև՝ օտարերկրյա վարձկաններով, այդ թվում՝ աֆղանական մոջահիդներով և չեչենական գրոհայիններով¹⁹:

1993թ. հոկտեմբերի 21-ին մոտ 300 աֆղան մոջահիդներ, խախտելով նախկինում ձեռք բերված զինադադարը, անսպասելի հարձակում են ձեռնարկել Կուբաթլուի ուղղությամբ, սակայն կանգնեցվել են: Աֆղանները լավ զինված էին ռուսական հրաձգային զենքերով և կռվում էին ավելի կարգապահ, քան՝ ադրբեջանացիները:

Օտարազգի գրոհայինների առկայությունը հաստատող փաստաթղթեր հայերը հայտնաբերել են Հորադիզի և Ջանգելանի մարտերից հետո՝ Իրանի սահմանի մոտակայքում²⁰:

Բաքվում գտնվող դիվանագետները պարզել են, որ հոկտեմբերի 21-ի ադրբեջանական հարձակումը գլխավորել են 1500 հոգանոց մոջահիդների զորախումբը՝ վարձված Ադրբեջանի կողմից՝ հարձակումից մեկ ամիս առաջ: Արևմտյան լրատվամիջոցները հրապարակել են Ադրբեջանում աֆղան վարձկան մոջահիդների ծառայության

¹⁷ Աղաջանյան Մ., Ասատրյան Է., Մինասյան Ս., Ադրբեջանն ընդդեմ Ղարաբաղի ժողովրդի, ագրեսիայի իրավաքաղաքական հետևանքները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարների վրա, Երևան, 2007թ., էջ 196:

¹⁸ Демоян Г. Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков. Историко-сравнительный анализ.» Ереван, 2006г., ст. 193.

¹⁹ Հասարակայնության, Արցախյան ճակատում, Երևան, 2018թ., էջ 135:

²⁰ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г., ст.11:

կոնկրետ ապացույցներ, այդ թվում՝ մարտադաշտերում գրավված փաստաթղթեր²¹:

«Վաշինգտոն փոստ» թերթը գրում էր, որ առաջին լայնածավալ գործողությունը, որին մասնակցել են աֆղանները վերջերս ադրբեջանցիների կողմից ձեռնարկված անսպասելի հարձակումն էր Իրանի սահմանի մոտ գտնվող Ջանգելանի շրջանում, որին աֆղանները մասնակցում էին կամ որպես առաջատար խումբ կամ որպես օժանդակ ուժեր²²:

Մարտերում զոհված մոջահեդների մարմինները, ի տարբերություն զոհված ադրբեջանացիների, հապճեպ դուրս են բերվում մարտի դաշտից, ինչի պատճառով էլ նրանց դիակները գրեթե չեն ընկնում արցախցիների ձեռքը, սակայն նրանց անձնական իրերը, փաստաթղթերը լուսանկարների հետ միասին հայտնաբերվել են մեծ քանակությամբ Հորադիզում, Ջանգելանում և այլուր²³:

Ձոհվածների հարազատների դժգոհությունն ու զայրույթ չառաջացնելու, ինչպես նաև՝ աֆղանների շրջանում կորուստների իրական պատկերը թաքցնելու համար, Ադրբեջանի կառավարությունը բոլոր զոհերին հայրենիք չեր ուղարկում²⁴:

Լեռնային Ղարաբաղում ադրբեջանական ուժերի կողմից մարտական գործողություններին աֆղան վարձկանները մասնակցել են ընդհուպ մինչև 1994 թվականը: Հայկական զինված ուժերի դեմ մարտերում «Աֆղանական բրիգադը» ծանր կորուստներ է կրել եւ կազմալուծվել 1994թ.²⁵:

Ուղղակի գործողություններին աֆղան մոջահեդների մասնակցության փաստերը՝ համաձայն թիվ 160 զորամասի հրամանների մատյանի և գերիների վկայությունների:

1993թ. հարավ-արևմտյան ուղղությամբ գարնանային և ամառային մարտերից հետո, հակառակորդի մոտ հայտնաբերված փաստաթղթերը վկայում են ղարաբաղցիների դեմ ռազմական գործողություններին վարձկան աֆղանական ջոկատների ակտիվ մասնակցության մասին: Մարտի դաշտում հայտնաբերվել են Աֆղանստանում տպագրված իսլամական գրականություն, նոթատետրեր և քարտեզներ, պակիստանյան և աֆղանական հասցեներով նամակներ, աֆղան մարտիկների լուսանկարներ ադրբեջանական բնակավայրերի ֆոնին: Հատկապես ուշագրավ են

²¹ Бальян Г. Нагорный Карабах, Ереван, 1994г., ст 26.

²² «ИТАР ТАСС», Атлас, 29 ноября, 1993г., ст. 17.

²³ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка о моджахедах и их участии в войне против НКР на стороне Азербайджана, ст. 3.

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Демоян Гайк, Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков, Историко-сравнительный анализ.» Ереван, 2006г., ст. 197.

ռազմագերիների վկայությունները և Ադրբեջանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության թիվ 160 զորամասի հրամանների մատյանը, որտեղ մանրամասն նշված է ժամանած և սննդի բավարարման դրված մոջահեդների մասին²⁶։ Վերոնշյալ հրամաններից առանձնացրել ենք մի քանիսը։

1. Ադրբեջանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության №1/1-1787 առ 19 օգոստոսի 1993թ. հրամանի քաղվածքում ուղղված զինվորական կոմիսարին, թիվ 160 և 200 զորամասերի հրամանատարներին նշված է. «Պահեստագործից զորակոչել պարսկերենի իմացությամբ 50 (հիսուն) զինապարտ թարքմանիչների և մինչև 19.08.1993թ. ուղարկել նրանց թիվ 160 զորամասի «Գերան» ուսումնական կենտրոնի հրամանատարի տրամանադրության տակ»²⁷։

2. Գլխավոր շտաբին ուղղված հաջորդ գեկուցագրում փոխգնդապետ Մետիֆովը տեղեկացնում է, որ. «թիվ 160 զորամաս են ժամանել 15 պարսկերեն (ֆարսի) թարքմանիչներ՝ 9 ավագ լեյտենանտ և 6 լեյտենանտ»²⁸։

3. Թիվ 160 զորամասի հրամանատարի աֆղան մոջահեդներին սննդամթերքով ապահովելու մասին № 237 հայտի քաղվածքում՝ ուղղված թիվ 200 զորամասի թիկունքի պետին, նշված է. «Հատուկ զորակազմի զորաշարժն ապահովելու համար խնդրում ենք Ձեզ տրամադրել ներքոնշյալ պարենը չոր մթերաբաժնով՝ առձեռն տալու համար... Վերոնշյալ պարենը տրամադրել 460 (չորս հարյուր վաթսուն) մարդու՝ երկու օրվա համար»²⁹։

4. Թիվ 160 զորամասից վերադասին ուղղված թիկունքային հայտերից մեկում նախատեսված էր. «Կաթ, կաթնաշոռ, թարմ հավ, համեմունքներ, էլեկտրական մսաղաց, կանաչի, բուլղարական պղպեղ, խաղող, տանձ, խնձոր, դեղձ։ Նախաճաշին՝ մեղր, կանաչ լոբի, սմբուկ, վարունգ, կարագ, շաքարավազ, թխվածք, պահածոյացված տավարի միս, տավարի երշիկ, կենդանի ոչխարներ և այլն»³⁰։ Ընթերցելով փաստաթղթերը՝ տպավորություն է առաջանում, որ մոջահեդները ոչ թե գործող բանակում են, այլ՝ «Նաֆթալանի առողջարանի» հանգստացող էին, քանի որ նրանց մատուցված սննդակարգին կարող էր նախանձել նույնիսկ բարձրորակ առողջարանը։

²⁶ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка об участии иностранных наемников на стороне Азербайджана в зоне карабахско-азербайджанского конфликта, ст.1

²⁷ Նույն տեղում։

²⁸ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Своенравие моджахидов, ст.127.

²⁹ Սղաջանյան Մ., Ասատրյան Է., Մինասյան Ս., Ադրբեջանն ընդեն դարաբաղի ժողովրդի, ագրեսիայի իրավաքաղաքական հետևանքները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարների վրա, Երևան, 2007թ., էջ 203։

³⁰ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Своенравие моджахидов, ст.127.

5. Թիվ 160 զորամասի №109 16/08/1993թ. հրամանի անձնակազմի ցուցակի քաղվածքում նշված է. «Մոջահեդներ՝ 522 (հինգ հարյուր քսաներկու) մարդ», իսկ նույն զորամասի №129 05/09/1993թ. հրամանում, մոջահեդների հիշատակմամբ, նշված է. «05.09.1993թ.-ից Գյանջա քաղաքի թիվ 230 զորամասից զինվորական հոսպիտալ մեկնած համարել 27 (քսանյոթ) մոջահեդների՝ ստացիոնար բուժման»³¹:

6. Թիվ 160 զորամասի №132 08/09/1993թ. հրամանի, մոջահեդ վարժականների հիշատակմամբ, քաղվածքում նշված է. «19 (տասնինը) մոջահեդների Գյանջա քաղաքի թիվ 230 զորամասի զինվորական հոսպիտալից համարել վերադարձած և հաշվառել մթերային ապահովման մեջ»³²: Նրանք բաց չէին թողնում բժիշկներին դիմելու առիթը, ինչը պայմանավորված էր նաև նրանով, որ սկսել էին հասկանալ, որ Լեռնային Ղարաբաղը Աֆղանստանը չէ: Այդ իսկ պատճառով նրանք բաց չէին թողնում իրենց կյանքը երկարացնելու հնարավորությունը՝ ավելի լավ ժամանակների ակնկալիքներով³³:

1994թ. ապրիլի 20-ին գերի է ընկել Աֆղանստանի քաղաքացի ոմն Բախտիար Վերբուլահ Բաբերզայի: Նա ծնվել է 1974թ. Աֆղանստանի Մազարի-Շարիֆ տեղանքում և 12 տարեկանից կռվել է էթնիկ ուզբեկ դաշտային հրամանատար Ղուստամի բանակի կազմում: Ադրբեջան է ժամանել Իրանի տարածքով և ղեկավարում էր 20 մոջահեդներից բաղկացած փոքր ստորաբաժանում: Հարցաքննության ընթացքում Բաբերզանին ասել է, որ կռվել է փողի՝ ընտանիքը պահելու համար: Նա խոստովանել է, որ կռվել է մոջահեդների մեծ խմբի հետ՝ կազմված մոտովորապես 250 մարտիկներից³⁴:

Բախտիյար Վերբուլահ Բաբերզային խոստովանել է նաև, որ նրանց հավաքագրել են Աֆղանստանում, որտեղ բացատրել են, որ համակրոնները սուրբ պատերազմ են մղում գյավուրների հետ և դրա համար նրանց պետք է օգնել: Ըստ նրա՝ աֆղանները թմրանյութեր էին վաճառում ադրբեջանացիներին, ու հաճախ դրանից ստացված եկամուտը գերազանցում էր վարձատրությանը: Ապրում էին առանձին, քանի որ նրանց համակրոններն «ապրում էին ինչպես անասովածներ»³⁵:

³¹ Աղաջանյան Մ., Ասատրյան Է., Մինասյան Ս., Ադրբեջանն ընդեն ղարաբաղի ժողովրդի, ազրեսիայի իրավաքաղաքական հետևանքները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարների վրա, Երևան, 2007թ., էջ 202:

³² Նույն տեղում:

³³ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Своеобразие моджахидов, ст.128.

³⁴ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г.,ст.7:

³⁵ Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка о моджахедах и их участии в войне против НКР на стороне Азербайджана, ст.3.

Բաբերգային խոսել է նաև Վայդալլահի մասին՝ նշելով, որ նա մեզ այցելեց Հորադիզում: Նրանից տեղեկացել է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները գոհ են աֆղանցիներից և շահագրգռված են նորերի ներգրավմամբ և այդ նպատակով պատրաստ են մեծ գումարներ ծախսել³⁶:

Ադրբեջանական ռազմագերի Ջեբրաիլով Իսմաիլ Սայադ օղլուն հարցաքննության արձանագրության մեջ նշել է. «...1994թ. հունվարին Ջալալիբադում, ուսումնական կենտրոնում գտնվում էին Աֆղանստանից եկած վարձկաններ, որոնք իրենց սանձարձակ էին պահում, շուկայում գնդակահարեցին մի մարդու այն պատճառով, որ ծառայել է Աֆղանստանում և կռվել է իրենց դեմ: Մոջահիդները մոտ 200 հոգի էին: Բնակչության պահանջով աֆղանցիներին ետ ուղարկեցին»³⁷:

Մեկ այլ ռազմագերի՝ Ասլանով Սողոմոնի Ազերին 18/01/94թ. Հարցաքննության արձանագրությունում նշել է. «...1994թ. հունվարի 12-13-ի լույս գիշերը՝ մեր զորքերի նահանջից հետո, Ֆիզուլու շրջանի գ. Աշադի Աբդուռահմանլիից և Շուքրարբեյլիից, ժամանեց ևս 4 գումարտակ և 2 աֆղանական գումարտակ, որոնցից 2 աֆղանական գումարտակները տեղավորվեցին ՄՄՀԳ-ի թիկունքում: Աֆղանական գումարտակներում մոտավորապես 300-350- ական մարդ կար...»³⁸:

Իսկ 3-րդ ադրբեջանացի ռազմագերի Յախյաև Աֆին Միրյուսիվ օղլուն 28/04/94թ. հարցաքննության արձանագրության մեջ աֆղան վարձկանների մասին գրել է. «...մոջահիդների մասին գիտեմ հետևյալը՝ ունեն իրենց համազգեստը...Մոջահիդները գտնվում են Էրզի գյուղում: 500 մարդ, որպես առանձին գումարտակ, ենթարկվում էին միայն ճակատի հրամանատարին»³⁹:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ մարտերից հետո հակառակորդի մոտ հայտնաբերված Աֆղանստանում տպագրված իսլամական գրականությունը, նոթատետրերը և քարտեզները, պակիստանյան և աֆղանական հասցեներով նամակները, ադրբեջանական բնակավայրերի ֆոնին աֆղան մարտիկների լուսանկարները, ազգային հագուստով աֆղան մոջահիդների դիակները, գերիների վկայությունները, թիվ 160 զորամասի հրամանների մատյանի տվյալները, ինչպես նաև՝ Ադրբեջանի նախագահ Ալիևի եւ ԱՀ գլխավոր

³⁶ «Нагорный Карабах», 05 мая, 1994г., ст 3.

³⁷ Աղաջանյան Մ., Ասատրյան Է., Մինասյան Ս., Ադրբեջանն ընդդեմ դարաբաղի ժողովրդի, ագրեսիայի իրավաքաղաքական հետևանքները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարների վրա, Երևան, 2007թ., էջ 206-207:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 205:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 204:

շտաբի պետ Սադիխովի գրույցի ձայնագրությունը⁴⁰ վկայում են, որ աֆղան մոջահեդները, իսկապես, հավաքագրվել և մասնակցություն են ունեցել ռազմական գործողություններին:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Архив МИД НКР, папка моджахеды, Майкл Тоараби, Моджахеды в Нагорном Карабахе, 2008г.
2. Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка о моджахедах и их участии в войне против НКР на стороне Азербайджана .
3. Архив МИД НКР, папка моджахеды, Своенравие моджахидов .
4. Архив МИД НКР, папка моджахеды, Генри Арушанян, Афганские моджахеды в Карабахской войне.
5. Архив МИД НКР, папка моджахеды, Справка об участии иностранных наемников на стороне Азербайджана в зоне карабахско-азербайджанского конфликта.
6. Աղաջանյան Մ., Ասատրյան Է., Մինասյան Ս., Ադրբեջանն ընդեմ Ղարաբաղի ժողովրդի, ագրեսիայի իրավաքաղաքական հետևանքները և դրանց ազդեցությունը տարածաշրջանային անվտանգության հեռանկարների վրա, Երևան, 2007:
7. «Անալիտիկոն», 08 օգոստոս, 2012:
7. Афганские моджахеды в Карабахе, <https://zdamsam.ru>
9. Бальян Г., Нагорный Карабах, Ереван, 1994.
10. «Голос Армении», 26 мая, 1994г.:
11. Դավիթավյան Տ., Ադրբեջանի հատուկ ծառայությունների հակահայ գործողությունները 1988-1994թթ.:
12. Демоян Г., Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков. Историко-сравнительный анализ. Ереван, 2006.
13. «ИТАР ТАСС», Атлас, 29 ноября, 1993г.:
14. «ԼՂ Հանրապետություն», 25 հուլիսի, 1995:
15. Հակոբյան Թ., Արցախյան օրագիր, Կանաչ ու սև, 2020-ի հայկական աղետը, չորրորդ հրատարակություն, Երևան, 2021:
16. Հասրաթյան Ս., Արցախյան ճակատում, Երևան, 2018:
17. Հայաստանի ԱԱՆ-ը հրատարակել է միջազգային ահաբեկչությանն Ադրբեջանի մասնակցությունը հաստատող փաստեր, 7 նոյեմբերի 2001թ., <https://www.panarmenian.net>.
18. «Нагорный Карабах», 05 мая, 1994 г..
19. Пашаян А., Моджахеды в карабахской войне, <http://www.noravank.am>.
20. Саркисян С., Афганский след, <https://russia-armenia.info>.

⁴⁰ Հայաստանի ԱԱՆ-ը հրատարակել է միջազգային ահաբեկչությանն Ադրբեջանի մասնակցությունը հաստատող փաստեր, 7 նոյեմբերի, 2001թ., <https://www.panarmenian.net>.

РЕЗЮМЕ

АФГАНСКИЕ МОДЖАХЕДЫ В ПЕРВОЙ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЕ

Даниелян Вачик

*Арцахский государственный университет,
кафедра истории, соискатель (магистр),
Республика Арцах*

В этой статье мы представляем участие афганских моджахедов в первой Арцахской войне. Потерпев неудачи на карабахском фронте Азербайджанская Республика официально обратилась к руководству Афганистана с целью привлечения афганских моджахедов. Вскоре вместе с Джавадовым в г. Баку прибыла первая группа из 200 афганцев. По разным данным количество моджахедов, прибывающих в Азербайджан, сильно колеблется от 1000 до 3000 человек. Мусульманский мир не принял однозначно этот факт. Власти Армении также выразили большую обеспокоенность.

После вербовки в основном в Пешаваре моджахеды через границу с Ираном перебрались в Азербайджан. Подготовка афганских моджахедов проводилась под контролем американского и турецкого командования. Жили раздельно, питались лучше, отпуска давали регулярно. Им обещали ежемесячную зарплату в размере 500 долларов США. Одновременно на передовой находилось не более 200-300 моджахедов. Общее командование осуществлял таджикский «генерал» Самун, а связь с азербайджанцами обеспечивал их соотечественник, некий Вайдаллах. Моджахеды использовались для ведения диверсионно-разведывательных операций, на передовой в качестве ударных отрядов, а в тылу азербайджанских воинских частей в качестве отрядов блокирования. Афганские наемники участвовали в боевых действиях азербайджанских войск до 1994 года. «Афганская бригада» понесла большие потери в боях с вооруженными силами Армении и была расформирована в 1994 году.

Разного рода источники и факты, приказная книга воинской части №160, показания пленных делают участие афганских моджахедов в первой Арцахской войне неоспоримой истиной.

Ключевые слова: Нагорный Карабах, Азербайджан, афганские моджахеды, наемники, боевые действия, военнопленные, диверсионно-разведывательные действия, наступление, отряды блокирования, потери.

SUMMARY

AFGHANI MUJAHEDS IN THE FIRST ARTSAKHIAN WAR

Danielyan Vachik
Artsakh State University
Faculty of History,
Ph.D. Student

In this article, we present the participation of Afghan Mujahideen in the first Artsakh war. Having suffered setbacks on the Karabakh front, the Republic of Azerbaijan officially appealed to the leadership of Afghanistan in order to attract the Afghan Mujahideen. Soon, together with Javadov, the first group of 200 Afghans arrived in Baku. According to various sources, the number of Mujahideen arriving in Azerbaijan varies greatly from 1,000 to 3,000 people. The Muslim world has not unequivocally accepted this fact. The Armenian authorities also expressed great concern.

After being recruited mainly in Peshawar, the Mujahideen moved across the border with Iran to Azerbaijan. The training of the Afghan Mujahideen was carried out under the control of the American and Turkish command. They lived separately, ate better, vacations were given regularly. They were promised a monthly salary of US\$500. At the same time, no more than 200-300 Mujahideen were on the front lines. The general command was carried out by the Tajik "general" Samun, and communication with the Azerbaijanis was provided by their compatriot, a certain Vaidallah. The Mujahideen were used to conduct sabotage and reconnaissance operations, on the front line as shock detachments, and in the rear of the Azerbaijani military units as blocking detachments. Afghan mercenaries participated in the combat operations of the Azerbaijani troops until 1994. The "Afghan brigade" suffered heavy losses in the battles with the armed forces of Armenia and was disbanded in 1994.

Various sources and facts, the order book of the military unit No. 160, the testimonies of the prisoners make the participation of the Afghan Mujahideen in the first Artsakh war an indisputable truth.

Keywords: Nagorno-Karabakh, Azerbaijan, Afghan Mujahideen, mercenaries, fighting, prisoners of war, sabotage-reconnaissance operations, offensive, blocking squads, losses.

ԵՍԱՅԻ ԱՊՈԽՈՒՄԵՆ ԵՎ ՆՐԱ ԱՂՎԱՆ ԼԻՆԵԼԸ ՀԵՐՔՈՂ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԸ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Վանո Եղիազարյան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԳԻ

Հայագիտության մեջ Եսայի Ապոմուսեին անդրադարձել են Ղ. Ալիշանը¹, Մ. Բարխուդարյանը², Յ. Մարկվարտը³, Բ. Խալաթյանը⁴, Լեոն⁵, Հ. Աճառյանը⁶, Հ. Քյուրտյանը⁷, Ա. Տեր-Ղևոնդյանը⁸, Աս. Մնացականյանը⁹, Ս. Մելիք-Բախշյանը¹⁰, Ս. Բարխուդարյանը¹¹, Բ. Ուլուբաբյանը¹², Պ. Խաչատրյանը¹³, Հ. Սվազյանը¹⁴, Վ. Եղիազարյանը¹⁵, Ա. Եղիազարյանը¹⁶ և այլք:

Սույն հոդվածի **խնդրո առարկան** Եսայի Ապոմուսեի ազգության շուրջ ադրբեջանական գիտության մեջ ձևավորված անհիմն տեսության հերքումն է: Հոդվածի **նպատակն** է փաստերի հիման վրա գիտակա-

¹ Ալիշան Ղ., Արցախ, Ե., 1993:

² Բարխուդարյան Մ., Արցախ, Բագու, 1895, էջ 421, Բարխուդարյան Մ., Պատմութիւն Աղվանից, հտ. Ա, Վաղարշապատ, 1902, էջ 131-134, 155-158:

³ Տե՛ս Մարկվարտ Յ., Բագրատունեաց ծագումը: Ա. Հայ Բագրատունեաց ճիւղագրութիւնը, Բ. Վրական Բագրատունեաց ծագումը, գերմաներէնէ թարգմանեց Հ. Մ. Հապոզեան, Վիէննա, 1913, էջ 118:

⁴ Խալաթեան Բ., Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին, Վիեննա, 1919, էջ 78:

⁵ Լեո, Երկերի ժողովածու, հտ. 2, Ե., 1967, էջ 446-450:

⁶ Աճառեան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հտ. Ա, Ե., 1942, էջ 199:

⁷ Քիւրտեան Յ., Բաբակ եւ Սահլ իպն Սնբատ (էջ մը մեր իններորդ դարու պատմութենէն), Բազմավէպ, 1958, N 6-7, էջ 133-139:

⁸ Տեր- Ղևոնդյան Ա., Արաբական ամիրայությունները Բագրատունյաց Հայաստանում, Ե., 1965:

⁹ Մնացականյան Աս., Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջ, Ե., 1966, էջ 77, 83, 182-183, 246-247:

¹⁰ Մելիք-Բախշյան Ս., Հայաստանը VII-IX դարերում, Ե., 1968, էջ 373:

¹¹ Բարխուդարյան Ս., Արցախի, Շաքիի և Փառխոսի թագավորությունները IX-X դարերում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1971, N 1, էջ 55-58:

¹² Տե՛ս Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Ե., 1975, նաև Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 43-47, 58-59:

¹³ Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, Ե., 2000, էջ 886-887:

¹⁴ Սվազյան Հ., Արցախյան աշխարհը Միհրանյան տոհմի վերացումից հետո, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2012, N 1, էջ 3-15:

¹⁵ Տե՛ս Եղիազարյան Վ., Հայ հին գրականության պատմություն, Ե., 2014, էջ 466-469:

¹⁶ Տե՛ս Եղիազարեան Ա., Աղուանից թագաւորութեան պատմութեան որոշ խնդիրների շուրջ, Հանդէս Ամսօրեայ, 2009, թիվ 1-12, էջ 137-170:

նորեն հիմնավորել Եսայի Ապոմոսեի աղվան լինելու տեսության սնանկությունը, ինչով պայմանավորված է հողվածի **արդիականությունը**: Մեր **խնդիրն** է գիտականորեն գնահատել ինչպես ադրբեջանական գիտության ներկայացրածը, այնպես էլ՝ հայագիտության ներկայացրած փաստարկները և փաստերով հիմնավորել հայագիտության արդարացիությունը: Հողվածում կիրառել ենք **պատմական, արժեքական (աքսիոլոգիական), մեկնաբանական (հերմենևտիկա)** մեթոդները: **Գիտական նորույթը** Եսայի Ապոմոսեի մասին առկա փաստերով հայագիտության արդարացիությունը հիմնավորելն է, նաև՝ ադրբեջանցիների չփաստարկված պնդումների սնանկությունը բացահայտելը:

Բանալի բառեր՝ Եսայի Ապոմոսե, Արցախի հայ իշխան, Առանշահիկների ազնվական տուն, ադրբեջանական կեղծիք:

Պատմիչների վկայությունները Եսայի Ապոմոսեի մասին

Եսայի Ապոմոսեի մասին հիշատակություն են թողել արաբ մատենագիրներ Իբն Մասկավայը, Տաբարին, հայ պատմիչներ Մովսես Դասխուրանցին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին, Թովմա Արծրունին, Ստեփանոս Ասողիկը, Վարդան Արևելցին:

Հովհաննես Դրասխանակերտցին նրան անվանում է Աղվանից իշխան. «Եւ ապա ևս իշխանն Աղուանից Եսայի նենգապատիր լեալ»¹⁷: Ստեփանոս Ասողիկը¹⁸ և Վարդան Արևելցին¹⁹ ևս Աղվանից իշխան են կոչում Եսայուն:

Արաբ մատենագիր Իբն Մասկավայը և Տաբարին նրան անվանում է Իսայի Իբն Յուսուփ՝ Ստեփաննոսի քրոջ որդի²⁰:

Աղվանից աշխարհի պատմության շարահարող Մովսես Դասխուրանցին հիշում է Եսայի Ապոմոսեին որպես խաղաղասեր մարդու. «Հիսայի անվանված Աբու Մուսեն՝ Աբլասադի քեռորդին, որ մի խաղաղասեր մարդ էր, գրավեց հիշյալ գավառները ու իշխեց բոլորի վրա»²¹: Արցախի իշխան «քաջամարտիկ Ապոմոսեն, աներկյուղ համարձակությամբ» 850-ական թթ. ղեկավարել է Աղվանքի հայության ազատագրական պայքարն ընդդեմ արաբների, ինչի մասին հիշատակություն ունի նաև Մովսես Դասխուրանցին. «Այդ օրերում եկան բաղականացիներ և մեծ

¹⁷ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Գ. Բ. Թոսունյանի, Ե., 1996, էջ 130:

¹⁸ Ստեփանոսի Տարոնեցույ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 107:

¹⁹ Հավաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ, Վենետիկ, 1862, էջ 81:

²⁰ Խալաթեանց Բ., Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին, էջ 78:

²¹ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարազ Առաքելյանի, Ե., 1969, էջ 256:

վնաս հասցրին Սիսվան, Տրի ու Ամարաս գավառներին: Եսայի կոչված Աբու Մուսեն դուրս եկավ նրանց դեմ ու կոտորեց»²²:

Մովսես Դասխուրանցին նաև գրում է, որ Սահլ Սմբատյան իշխանն Առանշահիկ էր, «քաջ ու շքեղաշուք Սահղի Սմբատյան Եռանշահիկ իշխան»²³, ապա այլուր գրում է. «Սահլի Սմբատյանը, որ զարմիրհական արքաների տոհմից էր»²⁴, իսկ «Տոհմերի ժառանգական հաջորդականության համառոտ թվարկումը» գլխում հստակ հաղորդում է, որ «Սահլը Հայկի տոհմից էր և Սյունիքի տերը», այսինքն՝ Հայկազունների սերնդից էր, ինչի մասին գրում է. «Ստույգ ու ճիշտ խոսքով այսպես իմացանք, որ Հայկազունները խնամիրությամբ կապվեցին Միհրական տոհմի հետ և այս խնամությամբ որոշեցին երկուսով տիրել արևելյան կողմերի պետությանը՝ Աղվանքին»²⁵:

Ինչ վերաբերում է Սահլի Առանշահիկ լինելու խնդրին, ապա մեզ լիովին համոզում է Ա. Եղիազարյանի դիտարկումը. «Եզրակացությունը միանշանակ է, պատմիչը Սահլին երբեմն Եռանշահիկ կամ Առանշահիկ է անուանում, քանզի նա ծագումով Առանշահիկ էր, երբեմն էլ Ջարմիրական տոհմից, որը առաջացել էր նրա հեռաւոր նախնու անունից»²⁶:

Միքայել Ասորին ևս հիշատակում է Սահլին՝ որպես հայկազուն. «Սահակ իշխանն Հայկազուն»²⁷, քանի որ Առանշահիկները սերում էին Հայկի սերնդից՝ Առանից, ուստի կոչվել են հայկազուն:

Ակնհայտ է, որ Եսայի Ապումուսեն ևս Առանշահիկ իշխանների շառավիղներից էր, քանի որ Միհրանյանների²⁸ թվարկման մեջ չեն հիշատակվում Եսայի Ապումուսեի, նրա նախնիների կամ ժառանգների անունները²⁹: Եվ քանի որ պատմիչը հստակ հաղորդում է, որ Աղվանքում իշխում էին Միհրանյան և Առանշահիկ տոհմերը, որոնք նաև խնամիացել էին, ուստի բնական է կարծել, որ Եսայի Ապումուսեն հենց Առանշահիկ էր:

Դասխուրանցին նաև հաղորդում է, որ Միհրանյանների դուստր Ասպրամին իր մայրը կնության է տվել Առանշահիկ Սահլի որդի

²² Անդ, էջ 259:

²³ Անդ, էջ 255:

²⁴ Անդ, էջ 258-259:

²⁵ Անդ, էջ 265:

²⁶ Եղիազարեան Ա., Աղուանից թագաւորութեան պատմութեան որոշ խնդիրների շուրջ, Հանդէս Ամսօրեայ, 2009, թիվ 1-12, էջ 150:

²⁷ Միքայել Ասորի, Ժամանակագրություն, Երուսաղէմ, 1871, էջ 365:

²⁸ Ա. Եղիազարյանը նաև ի ցույց է դրել, որ Միհրանյանները սերում էին Սասանյաններից, ինչպես հաղորդում է Մովսես Կաղանկատվացին, ուստի «Ձ. Բունիաթովը կեղծում է (կամ պարզապես անտեղեակ է)՝ հաւատացնելով, թէ Ջարմիրիը հին ալբանական թագաւորական հարստութեան անուանումն է» (Եղիազարեան Ա., Աղուանից թագաւորութեան պատմութեան որոշ խնդիրների շուրջ, Հանդէս Ամսօրեայ, 2009, թիվ 1-12, էջ 150):

²⁹ Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարագ Առաքելյանի, էջ 265-267:

Ատրներսեհին, որն էլ Առանշահիկների և Միհրանյանների խնամիրթյունը հավաստող փաստերից է³⁰:

Հետևաբար, անկախ նրանից, թե Եսայի Ապումուսեն Սահլ Սմբատյանի տոհմից է, թե Դասխուրանցու հիշատակած Առանշահիկ Վաչագանի, միևնույնն է, բոլոր դեպքերում նա Առանշահիկ է:

Բ. Ուլուբաբյանը նշում է, որ հայտնի են նաև Եսայու ժառանգների անունները՝ Մովսես, վերջինիս որդիներն էին Գագիկը, Վաչագանը և Սոփին: Ապու-Մուսեի թոռ Վաչագանին «Յաղագս ապստամբութեան տանն Աղուանից» թղթում Աղվանից իշխանների շարքում հիշատակում է նաև Անանիա Մոկացի կաթողիկոսը՝ «տեառն Վաչագանայ Գոռոզուաց իշխանի»³¹:

Ուշագրավ է, որ Մովսես Դասխուրանցին ավելի վաղ հիշատակել է Առանշահիկ Վաչագանի անունը, որ թերևս Եսայի Ապումուսեի նախնիներից է, որի թոռին կոչել են իր պապի անունով. «Եռանշահիկ Վաչագանին՝ Աղվանքի ազնվական իշխանին, որը քաջ, կորովի աղեղնավոր էր, իր ամբողջ զորքով իրեն վերջապահ նշանակեց, որի հետևից ընկնելով խազիրները պարտվեցին ու փախուստի մատնվեցին»³²:

Եսայի Ապումուսեի և Բուղայի դեմ նրա մղած կռիվների մասին մանրամասներ է պատմում Թովմա Արծրունին:

Ըստ Թովմա Արծրունու՝ արաբ Բուղա զորավարն իր զորքով հասել էր Արևելք, սակայն պարտություն կրելով կովկասյան ցեղախմբերից մեկից՝ ծանարներից, գալիս բանակում է Պարտավ քաղաքում: Թովմա Արծրունին գրում է, որ 9-րդ դարում «Աղվանքի մեծ մասին տիրում էր ոմն Ապումուսե, որ հայտնի էր որպես կարդացող և ճանաչվում էր երեցի որդի»³³:

9-րդ դարում արաբների դեմ ազատագրական պայքար են մղել Առանշահիկների 2 ճյուղերը. առաջինը՝ Եսայի Ապումուսեն՝ Դիզակ գավառում, երկրորդը՝ Սահլ Սմբատյանը, Ատրներսեհը, Համամ Արևելցին՝ Խաչեն գավառում: Եսայի Ապումուսեի իշխանանիստն էր Գորոզ ամրոցը, որտեղ հետագայում՝ 10-րդ դարում, հիմնադրվել է Դիզակի թագավորությունը:

Երբ արաբների Բուղա ոստիկանը մեծ զորքով արշավում է Աղվանք, Ապումուսե իշխանն իր զորքով պատսպարվում է լեռներում: Բուղան ապաստանում է Պարտավում և մի թուղթ հղում Ապումուսեին, որ նա իջնի Քթիշ ամրոցից ու հանձնվի իրեն: Սակայն Արցախի քաջամարտիկ իշխանը նրան պատասխանում է մի բանաստեղծական

³⁰ Անդ, էջ 266:

³¹ Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ժ, Ե., 2011, էջ 273:

³² Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարազ Առաքելյանի, էջ 250:

³³ Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան, Ե., 1985, էջ 277:

թղթով. «Աշխարհակալների սովորությունն է արքունի հոգածությամբ գնալ երկիրը, իբրև հնազանդների մոտ, վերցնել, թեթևացնել տառապյալների նեղությունները, իբրև խնամարկուներ, և ոչ թե ավազակաբար ավարել, սրածելով ու գերեվարությամբ ավերակ դարձնել [երկիրը]: Եվ եթե դու արքունիքից եկել էիր խաղաղությունը պահպանելու, շենություն պիտի պարգևեր սրանց և ոչ թե ավերանք ու խառնակություն: Եվ արդ թող հայտնի լինի, որ ինչքան բավականանա իմ զորությունը և քանի դեռ կենդանի եմ, կընդդիմակայեմ տեր Աստծո ուժով ու զորությամբ և քեզ տեսնելու եմ ոչ թե սիրով ու խաղաղությամբ, այլ զենքով, աղեղով ու սրով, քաջ տղամարդկանցով և ընտիր երիվարներով: Եվ եթե դու ցանկանում ես ապրեցնել քեզ ու քո զորքը, արի ել այստեղից և [դուրս] գնա իմ [երկրի] սահմաններից: Ապա թե ջանաս զրկվել այս կյանքից՝ քո զայրույթի, կատաղության պատճառով և ոսկորներից ցրես անապատներում ու դառնաս երկրի գազանների, երկնքի թռչունների կերակուր, քո կամքը թող լինի, ես անպարտ եմ քո արյան համար, մանավանդ որ մեծ բարեպաշտություն եմ համարում սպանել Աստծո թշնամիներին, ինչպես Մովսեսն Ամաղեկին, Հեսուն Քանանացիներին, Սամուելն Ագագին և Դավիթը Գողիաթին, նաև ինչպես իսրայելացիներն սպանեցին այլազգիներին: Եվ Աստված սիրեց նրանց: Նույն կերպ կանեմ քեզ և քո զորքի հետ: Արդ չեմ կամենում երկար խոսել քեզ հետ. քո ձեռքերում է խաղաղությունն ու խառնակությունը: Եթե, ինչպես ասացի, հեռանաս ինձանից, խաղաղություն կլինի, իսկ եթե ոչ՝ պատերազմ, կռիվ ու ճակատամարտ: Դու [կդառնաս] թիրախ, իսկ իմ աղեղը՝ խոցոտող, դու՝ ախտյան, իմ զինվորները՝ հաղթանակող, դու՝ ոսոխ, իսկ իմ զորքը քեզ դատապարտող, քո պատերազմը և մեր հաղթությունը, քո մարմինը և իմ նիզակը, քո պարանոցը և իմ սուրը, քո ստացվածքը՝ մենք նրա ժառանգորդ, քո ավարը՝ մենք ավարառուներ, դու ավազակ, մենք կողոպտիչներ, դու եղեգն, մենք ոյուրավառ կրակ, դու հարդ, իսկ մենք ոյուրությամբ փչող քամի, դու ծաղիկ, իսկ մենք թարշամեցնող խորշակ, դու պտղալից հանդ, մենք ապականող կարկուտ, դու շինվածք առանց հիման, իսկ ես հիմնիվեր տապալող հեղեղ, դու լեշ, իմ զորքը հոշոտող գազան, որ պատառոտում է քո սրտի առագաստը, դու խաղալիք, իսկ մենք մանուկներ, որ բռնելով քո զորությունը, խաղում, կատակում ենք քեզ հետ և քո այդ ողջ հպարտության ու անբարեհաճության հետ. դու վայրի երե, մենք՝ որսորդներ, դու թռչուն, իսկ մենք բարձությունից ցած ենք իջնում և ձգում որոգայթի մեջ, դու ծովի վիշապ, մենք՝ կարթ, քո քիմքից վեր ենք ձգում, քեզ անդունդների խորքից. դու իբրև եղջերու առանց եղջյուրների, մենք արծիվներ քո վերևում, քո աչքերը կուրացնողներ, որ քո լեշը գցում ենք մեր ձագերին և խորշերում բնակվող աղվեսներին: Եվ ահա դարձյալ եմ ասում. անհաստատ է քո ունեցածը: Եվ մինչև որ քեզ

վրա չվերցնես այն, ինչ խոսեցի քո պատգամավորների հետ ու ավելի ջանաս վտանգել մեզ՝ դու կընդունես վտանգավորը»³⁴:

Ինչպես արդեն նկատել է Աս. Մնացականյանը, «բոցաշունչ այդ նամակը տեղ-տեղ, ներքին ոգևորվածությունից վեր է ածվում ազատ բանաստեղծության՝ հանդիսանալով այն ժամանակներից մեզ հասած գրականության ամենաուշագրավ նմուշներից մեկը»³⁵: Ի դեպ, այս նամակը՝ «Պատասխանի առ ոստիկանն Արաբաց Բուղա» վերնագրով, որպես բանաստեղծություն, տպագրել է Պ. Խաչատրյանը³⁶:

Հանդուգն Բուղան պատրաստվեց պատերազմի, որը շարունակվեց մեկ տարի, և այս ընթացքում 28 մարտ եղավ. Բուղայի գործը ջախջախվում էր: Ապա երկուսն էլ նամակ ուղարկեցին Դամասկոսի թագավորին, ով հրամայեց Բուղային չշարունակել պատերազմը, և Ապումուսեն, ստանալով թագավորի նամակը, իջավ լեռներից ու եկավ Բուղայի մոտ. «Նրան ընդառաջ տարան մեծագարդ ու աչքի ընկնող մծուկներ, երգասացներ, գովասացներ և առջևից ու ետևից՝ երաժշտական բազում գործիքներ, մինչև որ մտավ նրանց բանակը: Եվ Բուղան ոչնչով ամենակին չչարացավ նրա վրա, չհիշեց կատարած գործերը և ոչ էլ տրտմեցրեց իր երեսը: Այլ ընդունեց նրան սիրով ու խաղաղությամբ, մեծաշուք պատվով ու պարգևներով՝ ըստ թագավորի հրամանի: Իսկ մի քանի օր անցնելուց հետո ուղարկեց նրան թագավորի մոտ, նրա հետ նաև սպառազեն զինվորների ընտիր այրուծիու գնդեր: Եվ գնաց քաջամարտիկ Ապումուսեն, աներկյուղ համարձակությամբ, մտքում քաջալերվելով՝ ըստ իր կտրիճ ու արի լքնավորությանը»³⁷:

Թովման նաև հաղորդում է, որ 855թ., Բուղան դավադրաբար կալանավորեց քուն մտած հայոց իշխաններին՝ այդ թվում նաև Ապումուսեին, և սպանեց բոլորին³⁸:

Հայագիտությունը Եսայի ապումուսեի մասին

Օգտվելով պատմիչների վկայություններից՝ հայագիտությունը 19-րդ դարից սկսյալ անդրադարձել է Եսայի Ապումուսեին ու նրա գրական ստեղծագործությանը: Ղ. Ալիշանը, Մ. Բարխուդարյանցը, Յ. Մարկվարտը, Բ. Խալաթյանցը, Լեոն, Հ. Աճառյանը, Հ. Քյուրտյանը արդեն իսկ անդրադարձել էին Արցախի Առանշահիկ իշխան Եսայի Ապումուսեին, երբ 1965թ. Ջ. Բունիաթովը փորձեց նրան ներկայացնել որպես աղվան:

³⁴ Անդ, էջ 279-281:

³⁵ Մնացականյան Աս., Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, էջ 181-182:

³⁶ Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, էջ 75:

³⁷ Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան, Ե., 1985, էջ 289:

³⁸ Այս մասին տե՛ս անդ, էջ 297:

Մ. Բարխուդարյանցը նրան համարում է Դիզակի իշխան Ստեփանոսի որդին և Մովսեսի հայրը³⁹:

3. Մարկվարտը հիշատակում է նրան՝ որպես Աղվանից իշխան. «Ապու Մուսէ Եսային՝ Երիցու որդի անուանեալը Աղուանից իշխանը»⁴⁰:

Լեոն նրան անվանում է Աբու-Մուսե Եռանշահիկ՝ բացատրելով նրա անվան ծագումը. «Արաբական աղբյուրները տալիս են և այդ երեցի անունը – Հովսեփ, իսկ Եսայու որդին Մուսեն (Մովսես), որի անունով էլ նա ստացել էր, ըստ արաբական սովորության, «Աբու Մուսե» (Մուսեի հայր) մականունը»⁴¹:

Լեոն հուշում է, որ Եսայի Ապումուսեն մոր կողմից Միհրանյան է և ժառանգել է նաև քեռու կալվածքները. «Այս Եսայի-Աբու Մուսեի կալվածքները, ինչպես երևում է, շատ ընդարձակ էին, քանի որ նա, բացի իր տոհմային կարողությունից, իր քեռի Աբլասադից ժառանգություն էր ստացել և Միհրանյան տոհմի կալվածներից շատերը: Այս հանգամանքի շնորհիվ էր, անշուշտ, որ Աբու-Մուսեն, մյուս լեռնային իշխանների համեմատությամբ, ռազմական խոշոր ուժի տեր էր»⁴²:

Ուշագրավ է, որ Մ. Բարխուդարյանցը Եսայուն համարում էր Միհրանյան, իսկ Լեոն նրան մոր կողմից է Միհրանյան համարում: Հ. Աճառյանն էլ գրում է. «Արաբները (Տաբարի ևն) կոչում են Իսա-բին-Եուսուֆ և դնում են քեռորդի Ստեփաննոսի (Աբլասադ)»⁴³՝ հաստատելով Լեոյի տեսակետը:

Հ. Քյուրտյանը Հովհաննես Եռանշահիկին ենթադրաբար նույնացնում է Ապումուսեի հոր հետ⁴⁴՝ նրան անվանելով «քաջամարտիկ Հայ իշխանն Աղվանից»⁴⁵:

Այս ամենով հանդերձ՝ 1965 թ. Ջ. Բունիաթովը չի վարանում Եսայի Ապումուսեին ներկայացնելու որպես աղվան և Բայլականի տիրակալ⁴⁶:

Ջ. Բունիաթովին հակադարձում է Աս. Մնացականյանը: Վերջինս Եսայի Ապումուսեի և այլոց Առանշահիկ լինելու փաստի մասին կատարում է ուշագրավ դիտարկում. «Պիտի նկատել, սակայն, որ Ջ. Բունիաթովն այստեղ հեշտությամբ է անցնում Առանշահիկների հայկական ծագման հարցի վրայով, ստեղծելով այն տպավորությունը, որ նրանք

³⁹ Բարխուդարեանց Մ., Պատմութիւն Աղվանից, հտ. Ա, էջ 131, 133-134:

⁴⁰ Մարկուարտ 3., Բագրատունեաց ծագումը: Ա. Հայ Բագրատունեաց ճիւղագրութիւնը, Բ. Վրական Բագրատունեաց ծագումը, գերմաներէնէ թարգմանեց Հ. Մ. Հապոզեան, էջ 118:

⁴¹ Լեո, Երկերի ժողովածու, հտ. 2, էջ 446:

⁴² Անդ, էջ 446:

⁴³ Աճառյան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հտ. Ա, էջ 199:

⁴⁴ Քիւրտեան Յ., Բաբակ եւ Սահլ իպն Սնբատ (էջ մը մեր իններորդ դարու պատմութենէն), Բազմավէպ, 1958, N 6-7, էջ 134:

⁴⁵ Անդ, էջ 139:

⁴⁶ Буниатов 3., Азербайджан в VII-IX вв., Баку, 1965, էջ 190-194:

իբր թե աղվաններ են եղել: Մովսես Կաղանկատվացու վերոհիշյալ վկայությունը («զնախնական ազգս Հայկազնեայց զԵռանշահիկս») նման անցումների համար բնավ ճանապարհ չի թողնում»⁴⁷:

Աս. Մնացականյանը չափազանց բարձր է գնահատում Եսայի Ապունուսեի ազատ բանաստեղծությամբ գրված թուղթը. «Այստեղ մենք Գրիգոր Նարեկացուց շուրջ մեկուկես դար առաջ նկատում ենք բանաստեղծական այնպիսի շունչ ու առկայծումներ, որոնց իսկական մարմնավորողը Նարեկացին հանդիսացավ: Դա ցույց է տալիս ժամանակի գրականության որոշակի մակարդակ՝ Աղվանից աշխարհում»⁴⁸:

Բ. Ուլուբաբյանը Եսայի Ապունուսեին համարում է Առանշահիկ⁴⁹: Իր այդ տեսակետը Բ. Ուլուբաբյանը զարգացնում է նաև հետագայում. Եսայի Ապու-Մուսեին անվերապահորեն համարելով Առանշահիկ՝ գրում է, թե 958 թ. Գանձասարում Անանիա Մոկացու հրավիրած ժողովին մասնակից էր նաև «Գորոզի իշխան Վաչագանը, որ թոռն էր Եսայի Աբու-Մուսեի եւ որդին Մովսես իշխանի: Վերջինիս կապակցությամբ արժե կատարել հետեւյալ դիտողությունը. հայտնի է, որ Գորոզի տեր եւ արաբական բռնապետության դեմ խիզախորեն մարտնչած Եսայի Աբու-Մուսեն ներկայացուցիչն էր Արցախի հիմնավորց տեր Առանշահիկ տոհմի, որը Հայկի ժառանգից սերված Առան կուսակալի անվանից էր առել իր կոչումը»⁵⁰:

Արցախի երևելի իշխան Եսայի Ապունուսեին իրավացիորեն Երանշահիկ է համարում նաև Պ. Խաչատրյանը⁵¹:

Ամբողջ հարցն այն է, որ Եսայի Ապունուսեն տիրում էր ոչ միայն Առանշահիկներից ժառանգած իր կալվածքներին, այլ քեռու մահից հետո նաև նրա ունեցվածքը, որի հիման վրա էլ Ս. Բարխուդարյանը գրում է, թե «Եսային տիրում է Արցախի մեծ մասին՝ Բերդաձոր, Վայկունիք, Սիսական, Հաբանդ, Ամարաս, Պարզկանք, Մխանք և Ուտիք նահանգի Տրի գավառներին»⁵²:

Հ. Սվազյանն իրավացիորեն արժևորում է նաև Եսայի Ապունուսեի քեռուն. «Ինքը՝ Աբլ Ասաղը, Եսայի Աբու Մուսեի մոր եղբայրն էր և այնքան ճանաչված էր, որ աղբյուրները, Եսայի իշխանի հռչակն էլ ավելի բարձրացելու նպատակով, հատկապես շեշտում էին այդ հանգամանքը՝ Կաղանկատվացին «քեռորդի Աբլ Ասաղայ», իսկ արաբները՝ «Իսա իբն

⁴⁷ Մնացականյան Աս., Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, էջ 83:

⁴⁸ Անդ, էջ 182:

⁴⁹ Տե՛ս Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Ե., 1975, էջ 63:

⁵⁰ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994, էջ 58:

⁵¹ Տե՛ս Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, էջ 886:

⁵² Բարխուդարյան Ս., Արցախի, Շաքիի և Փառիսոսի թագավորությունները IX-X դարերում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1971, N 1, էջ 55:

Յուսուֆ իբն ուխտ Իստիֆանուս (Հովսեփի որդի Եսայի՝ Ստեփանոսի քրոջ որդի)» արտահայտչաձևերով»⁵³:

Հ. Սվազյանն անդրադարել է նաև Եսայի Ապումուսեի իշխանությանը. «Նա տիրում էր հզոր Քթիշ ամրոցին, որը գտնվում է ԼՂՀ-ի Հաղրուքի շրջանում, Տոդ և Տումի գյուղերի մոտ, նույնանուն լեռան վրա: Ամրոցը աղբյուրներում հանդիպում է նաև Գտիչ անվանաձևով, որով կոչվել է և վանքը՝ Գտիչ: Եսայի Աբու Մուսեի նստավայրը Տումի գյուղն էր»⁵⁴:

Հարկ է նշել, որ Հ. Սվազյանը կարևորել է նաև Եսայի Ապումուսեի հայ լինելու հանգամանքը. «Եսայի իշխանը (Եսայի Ապումուսե, Ապումուսե, Մուսե), որ արաբներին ծանոթ էր Իսա իբն Յուսուֆ, Իսա իբն Յուսուֆ իբն Իսթիֆանուս կամ Իսա իբն Յուսուֆ, իբն ուխտ Իսթիֆանուս (Հովսեփի որդի Եսայի՝ Ստեփանոսի քրոջ որդի) անվանաձևերով, նույնպես հայ էր, թեև աղբյուրներից հետազոտողներն, իրենց ձևավորած միտումների համաձայն, նրան «աղվան» են համարում»⁵⁵:

Այս ամենով հանդերձ՝ Հ. Սվազյանը գրում է. «Այսպիսով՝ Եսայի Աբու Մուսեի տոհմական պատկանելության հարցը բաց է մնում և նորովի՝ փաստացի տվյալներով հագեցած լուսաբանում պահանջում»⁵⁶, և ինքն էլ իր հերթին փորձում է Եսայուն համարել Գորոզի իշխանական տան հիմնադիր⁵⁷:

Եսայի իշխանն ունեցել է Մովսես անունով մի որդի, ում մասին Հ. Սվազյանը գրում է. «Եսայի Աբու Մուսեն ունենում է մեկ որդի՝ Մովսեսը, որի անունը պահպանվել է հոր արաբական անվանաձևում՝ Աբու Մուսե՝ Մովսեսի հայր, իմաստով: Տաբարի արաբ մատենագրի փոխանցմամբ, Եսային Սամարա էր տարվել հոր ու որդու հետ: Որդու անունը չի նշվում, բայց հավանական է, որ նա իշխանի միակ որդի Մովսեսն էր, որն, ինչ խոսք, նույնպես գտնվելու էր Քթիշի պաշտպանների շարքում՝ հոր կողքին և նրա հետ էլ կիսելու էր իրենց բաժին հասած ճակատագիրը: Կարելի է ենթադրել, որ Մովսես իշխանը, ի տարբերություն հոր, 857-859թթ. մյուս աքսորված հայ իշխանների հետ ազատվելով գերությունից և վերադառնալով հայրենիք, զբաղեցնում է հոր աթոռը»⁵⁸: Ի դեպ, Հ. Քյուրտյանը կարծում է, թե գերությունից վերադարձել է նաև Եսայի Ապումուսեն, և կենդանի է եղել մինչև 906թ., որը համոզիչ չէ: Մենք կարծում ենք, որ 855 թ. հետո նա կենդանի չի եղել, քանի որ նրա անունը չի հիշատակվել այդուհետ:

⁵³ Սվազյան Հ., Արցախյան աշխարհը Միհրանյան տոհմի վերացումից հետո, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2012, N 1, էջ 7:

⁵⁴ Անդ, էջ 5:

⁵⁵ Անդ, էջ 8:

⁵⁶ Անդ, էջ 9:

⁵⁷ Սանդ, էջ 14-15:

⁵⁸ Անդ, էջ 11:

Եսայի Ապումուսեն՝ ծագումով Երանշահիկ (Առանշահիկ) հայ իշխանը, ծնվել էր մոտ 9-րդ դարի սկզբին, և անհնար է նրա՝ 906 թվականին կենդանի լինելը:

Արցախի Եսայի Ապումուսե իշխանը հայ հին գրականության բացառիկ դեմքերից է, ով, չլինելով հոգևոր գործիչ, թողել է աշխարհիկ բովանդակությամբ գրական ստեղծագործություն:

Այս հանգամանալի փաստերի առկայությամբ և Ջ. Բունիաթովի տեսության՝ Աս. Մնացականյանի հերքման պարագայում իր ուսուցչի տեսակետը փորձում է շարունակել Ֆ. Մամեդովան: Վերջինս առանց որևէ հիմքի Եսայի Ապումուսեին անվանում է Առանի ալբանացի իշխան. «В 853-854 гг., несмотря на услуги, оказанные халифату, Сахл был захвачен Бугой ал-Кабиром и вместе с другими албанскими князьями Аррана - Есаи Абу Мусой, а также с владетелем Хачена - князем Атрнерсехом был увезен в столицу халифа. Как было отмечено, во времена Сахля ибн Сунбата были и другие антихалифски, сепаратистки настроенные албанские князья - Степаннос Абласад (до 830 г.), а после него его племянник, Есаи Абу Мусе - владетели Байлакана-Пайтакарана и Ктиша»⁵⁹:

Մինչդեռ հայ և օտարազգի պատմիչների վկայությունները գալիս են հաստատելու, որ Եսայի Ապումուսեն Աղվանից իշխան է՝ ծագումով հայկազուն, Առանշահիկների տոհմից, որոնք սերում էին հայոց նախնի Հայկի սերնդից՝ Սիսակի Առան որդուց:

Եզրակացություն

1. Եսայի Ապումուսեի մասին մատենագրական վկայություններ են թողել արաբ մատենագիրներ Իբն Մասկավայը, Տաբարին, ինչպես նաև՝ հայ պատմիչներ Մովսես Դասխուրանցին, Հովհաննես Դրասխանակերտցին, Թովմա Արծրունին, Ստեփանոս Ասողիկը, Վարդան Արևելցին:

2. Հովհաննես Դրասխանակերտցին նրան անվանում է Աղվանից իշխան, իսկ Մովսես Դասխուրանցին հաղորդում է, որ Աղվանքում իշխում էին Միհրանյան և Առանշահիկ տոհմերը, որոնք նաև խնամիացել էին, ուստի, բնական է կարծել, որ Եսայի Ապումուսեն Առանշահիկ էր, քանի որ Միհրանյանների թվարկման մեջ չկան Եսայի Ապումուսեի և վերջինիս նախնիների կամ ժառանգների անունները:

4. Թովմա Արծրունին վկայում է, որ 9-րդ դարում «Աղվանքի մեծ մասին տիրում էր ոմն Ապումուսե, որ հայտնի էր որպես կարդացող և ճանաչվում էր երեցի որդի», ապա Թովմա Արծրունին իր պատմության մեջ ներառում է Եսայի Ապումուսեի՝ արաբ զորավար Բուղային ուղղված պատասխան թուղթը, որի մասին Աս. Մնացականյանը գրում է, թե «բոցաշունչ այդ նամակը տեղ-տեղ, ներքին ոգևորվածությունից վեր է

⁵⁹ Мамедова Ф., КАВКАЗСКАЯ АЛБАНИЯ И АЛБАНЫ, Баку, 2005, с 392:

ածվում ազատ բանաստեղծության՝ հանդիսանալով այն ժամանակներից մեզ հասած գրականության ամենաուշագրավ նմուշներից մեկը»:

5. Հայագիտությունը 19-րդ դարից սկսյալ անդրադարձել է Եսայի Ապումուսեին ու նրա ստեղծագործությանը: Ղ. Ալիշանը, Մ. Բարխուդարյանը, Յ. Մարկվարտը, Բ. Խալաթյանը, Լեոն, Հ. Աճառյանը, Հ. Քյուրտյանը արդեն իսկ անդրադարձել էին Արցախի Առանշահիկ իշխան Եսայի Ապումուսեին, երբ 1965թ. Ջ. Բունիաթովը փորձեց նրան ներկայացնել որպես աղվան, իսկ նրա աշակերտ Ֆ. Մամեդովան, առանց որևէ փաստական հիմքի, շարունակեց պնդել նույն կարծիքը:

6. Երբ Լեոն իրավացիորեն Եսայի Ապումուսեին համարում էր Առանշահիկ և մոր կողմից Միհրանյան, ինչն ընդունում են Բ. Ուլուբաբյանը, Հ. Քյուրտյանը, Աս. Մնացականյանը, Պ. Խաչատրյանը և այլք, ինչ իմանար, թե իրենից հետո գալու է ոմն Զիա Բունիաթով և Առանշահիկ հայ իշխանին համարելու է աղվան:

7. Ջ. Բունիաթովի տեսակետը հերքել է Աս. Մնացականյանը՝ ցույց տալով, որ Եսայի Ապումուսեին Առանշահիկ իշխան է, իսկ Ջ. Բունիաթովը հեշտությամբ է անցնում Առանշահիկների հայկական ծագման հարցի վրայով, ստեղծելով տպավորություն, թե իբր նրանք աղվաններ են եղել, մինչդեռ հստակ է, որ Առանշահիկները Հայկի սերնդից են՝ Սիսակի Առան որդու շառավիղները:

8. Ուստի իրավացի են հայագետները, որոնք հստակ ցույց են տվել, որ Եսայի Ապումուսեին ազգությամբ հայ է՝ Առանշահիկների ազնվական տանից, ոչ թե անհայտ ծագումով աղվան:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ալիշան Ղ., Արցախ, Ե., 1993:
2. Աճառեան Հ., Հայոց անձնանունների բառարան, հտ. Ա, Ե., 1942:
3. Բարխուդարեանց Մ., Արցախ, Բագու, 1895:
4. Բարխուդարեանց Մ., Պատմութիւն Աղվանից, հտ. Ա, Վաղարշապատ, 1902:
5. Բարխուդարյան Ս., Արցախի, Շաքիի և Փառխոսի թագավորությունները IX-X դարերում, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1971, N 1:
6. Буниятов З., *Азербайджан в VII-IX вв.*, Баку, 1965:
7. Գանձարան հայ հին բանաստեղծության, աշխատասիրությամբ Պողոս Խաչատրյանի, Ե., 2000:
8. Եղիազարեան Ա., Աղուանից թագաւորութեան պատմութեան որոշ խնդիրների շուրջ, Հանդես Ամսօրեայ, 2009, թիվ 1-12:
9. Եղիազարյան Վ., Հայ հին գրականության պատմություն, Ե., 2014:

10. Թովմա Արծրունի և Անանուն, Պատմություն Արծրունյաց տան, Ե., 1985:
11. Լեո, Երկերի ժողովածու, հտ. 2, Ե., 1967:
12. Խալաթեանց Բ., Արաբացի մատենագրեր Հայաստանի մասին, Վիեննա, 1919:
13. Հավաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ, Վենետիկ, 1862:
14. Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Հայոց պատմություն, աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Գ. Բ. Թոսունյանի, Ե., 1996:
15. Մարկուարտ Յ., Բագրատունեաց ծագումը: Ա. Հայ Բագրատունեաց ճիւղագրութիւնը, Բ. Վրական Բագրատունեաց ծագումը, գերմաներէնէ թարգմանեց Հ. Մ. Հապոզեան, Վիէննա, 1913:
16. Մատենագիրք Հայոց, հտ. Ժ, Ե., 2011, էջ 273:
17. Մելիք-Բախշյան Ս., Հայաստանը VII–IX դարերում, Ե., 1968:
18. Միքայել Ասորի, Ժամանակագրություն, Երուսաղէմ, 1871:
19. Մնացականյան Աս., Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջ, Ե., 1966:
20. Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Վարազ Առաքելյանի, Ե., 1969:
21. Мамедова Ф., КАВКАЗСКАЯ АЛБАНИЯ И АЛБАНИ, Баку, 2005:
22. Սվազյան Հ., Արցախյան աշխարհը Միհրանյան տոհմի վերացումից հետո, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 2012, N 1:
23. Ստեփանոսի Տարօնեցոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885:
24. Տեր-Ղևոնդյան Ա., Արաբական ամիրայությունները Բագրատունյաց Հայաստանում, Ե., 1965:
25. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Ե., 1994:
26. Ուլուբաբյան Բ., Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Ե., 1975:
27. Քիրտեան Յ., Բաբակ եւ Սահլ իպն Սնբատ (էջ մը մեր իններորդ դարու պատմութենէն), Բազմավէպ, 1958, N 6-7:

РЕЗЮМЕ
ИМЕЮЩИЕСЯ В АРМЕНОВЕДЕНИИ АРГУМЕНТЫ, ОПОВЕРГАЮЩИЕ
АЛБАНСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЕСАИ АПУМУСЭ

Вано Егиазарян
д. ф. н., профессор, ГИ

В арменоведении к Есаи Апумусе обратились Г.Алишан 1, М.Бархударянц 2, Ю.Маркварт 3, Б.Халатянц 4, Лео 5, Г.Ачарян 6, Г.Кюртян 7, А.Тер-Гевондян 8, Ас.Мнацаканян 9, С.Мелик-Бахшян 10, С.Бархударян 11, Б.Улубабян 12, П.Хачатрян 13, Х.Свазян 14, В.Егиазарян 15, А.Егиазарян 16, А.Акопян 17 и другие.

Предметом данной статьи является опровержение необоснованной теории, сформировавшейся в азербайджанской науке о национальности Есаи Апумусэ. Цель статьи - на основе фактов научно обосновать несостоятельность теории албанского происхождения Есаи Апумусэ, чем обусловлена актуальность статьи. Наша задача - научно оценить как представленное азербайджанской наукой, так и представленные арменоведением аргументы, и фактами обосновать справедливость арменоведения. В статье мы применили исторические, аксиологические, интерпретационные (герменевтика) методы. Научная новизна статьи заключается в том, чтобы имеющимися фактами о Есаи Апумусэ обосновать справедливость арменоведения, а также выявить несостоятельность неподтвержденных утверждений азербайджанцев.

Ключевые слова: Есаи Апумусэ, армянский князь Арцаха, дворянский дом Араншахики, азербайджанская фальсификация

SUMMARY
THE ARGUMENTS IN ARMENIAN SCIENCE DENIAL OF JESUS
APUMUSEN AND HIS DOG

Vano Yeghiazaryan
b. c. d., professor, GI

In Armenology, Yesai Apumuse was referred to by G. Alishan¹, M. Barkhudaryantse², Y. Marquart³, B. Khalatyants⁴, Leon⁵, H. Acharyan⁶, H. Kyrtyan⁷, A. Ter-Ghevondyan⁸, As. Mnatsakanyan⁹, S. 10 Melik-Bakhshyan, S. Barkhudaryan 11, B. Ulubabyan 12, P. Khachatryan 13, H. 14 Svazyan, V. Yeghiazaryan 15, A. Yeghiazaryan¹⁶ and others.

The object of this article is the refutation of the baseless theory formed in Azerbaijani science about the nationality of Yesai Apumuse. The purpose of the article is to scientifically substantiate the bankruptcy of the theory of Isaiah Apumuse's being a swan based on the facts, which is why the article is relevant. Our task is to scientifically assess both the Azerbaijani science and the arguments presented by Armenology and substantiate the fairness of Armenology with facts. In the article, we have used historical, value (axiological), interpretive (hermeneutics) methods. The scientific novelty is to justify the justice of Armenology with the existing facts about Yesai Apumuse, and also to reveal the bankruptcy of the unsubstantiated claims of Azerbaijanis.

Keywords: *Yesayi Apusume, Armenian prince of Artsakh, royal family, Azerbaijanian falsification.*

**«ՄՇԱԿ» ԹԵՐԹԸ ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
ՎԻՏՏՈՐԻՈ ԷՄՄԱՆՈՒԵԼ II-Ի ՂԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ֆելիքս Մովսիսյան

*Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
ՎՊՀ պատմության ամբիոնի վարիչ
Վանաձոր, Հայաստանի Հանրապետություն
felmov@mail.ru*

Բանալի բառեր՝ Իտալիա, անկախություն, միավորում, Վիտտորիո Էմմանուել, ազգասեր, հայրենասեր, քաջ, պետական գործիչ:

Արևմտահայ լիբերալ հոսանքի ծայնափող «Մշակ» թերթն իր հրապարակումներում չափազանց կարևորում էր աշխարհում տեղի ունեցող քաղաքական իրադարձությունները, որոնք պարբերաբար լուսաբանում էր «Արտաքին լուրեր» և «Արտաքին տեսություն» բաժիններում: Թերթի խմբագիր-հրատարակիչ Գրիգոր Արծրունին իր բազմաթիվ հրապարակումներում անդրադառնում է իտալական Ռիսորջիմենտոյի երևելի դեմքերի ու Սարդինիայի թագավոր Վիտտորիո Էմմանուելի՝ Իտալիայի միավորման համար մղված պայքարին: Թերթը ներկայացնում է թագավորի կյանքն ու գործունեությունը և նրան բնութագրում որպես հայրենասեր և քաջ թագավոր, ով դեռ երիտասարդ տարիներին իր հոր գլխավորությամբ պայքարում էր հայրենիքի ազատության համար:

«Մշակը» Վիտտորիո Էմմանուելին համարում է զգույշ մարդ, ով երբեք վճռական քայլ չէր անում Իտալիայի անկախության ճանապարհին և մշտապես ապավինում էր ժողովրդական հերոս Ջուզեպպե Գարիբալդու պայքարի հաջողությանը: Թագավորն ամեն անգամ հնարավորություն էր տալիս Ջ. Գարիբալդուն պայքար սկսել ավստրիական տիրապետության լուծը թոթափելու համար, գաղտնի ուրախությամբ սպասում էր նրա հաղթանակին և հաջողության դեպքում ազատագրված տարածքները միացնում էր իր թագավորությանը:

«Մշակի» գնահատմամբ՝ Վիտտորիո Էմմանուելն այս ճանապարհով սկզբում տեր դարձավ Լոմբարդիային, այնուհետև Երկու Սիցիլիաների թագավորությանը, Վենետիկին և Հռոմին, որը համարում է թագավորի երեք նշանավոր գործերը: Թերթի կարծիքով՝ Վիտտորիո Էմմանուելն իր հաջողությունների մեծ մասի համար պարտական է կառավարության ղեկավար կոմս Կամիլո Կավուրին, Ֆրանսիայի օգնությանը և բարենպաստ միջազգային պայմաններին, որոնք հնարավորություն տվեցին միավորել Իտալիան և ստեղծել միասնական թագավորություն: Ելնելով այս իրողությունից՝ «Մշակը» գտնում է, որ Վիտտորիո

Էմմանուելի անունը փառավոր տեղ է գրավում Իտալիայի պատմության մեջ և իրավամբ համարվում է այդ պատմության գեղեցիկ էջերից մեկը:

Ներածություն

XIX-րդ դարի իտալական ազգային-ազատագրական պայքարը, որն ավարտվեց միասնական, անկախ, սահմանադրական պետության կազմավորումով, հսկայական կարևորության պատմական շրջադարձ դարձավ իտալական ժողովրդի կյանքում: Դրանում մեծ դեր խաղացին իտալական Ռիսորջիմենտոյի երևելի դեմքեր Ջուզեպպե Մացցինին, Ջուզեպպե Գարիբալդին, Կամիլո Կավուրը, ինչպես նաև Վիտտորիո Էմմանուել II թագավորը: Դարակազմիկ այդ իրադարձությունը չի վրիպել ժամանակի հայ հասարակական մտքի և պարբերական մամուլի ուշադրությունից, որին նվիրված են բազմաթիվ հրապարակումներ: Հայ հասարակական գործիչների, հրապարակախոսների, խմբագիրների, գրողների ու թղթակիցների համակ ուշադրությունն իտալական ազգային շարժման և պայքարի նկատմամբ պայմանավորված էր, ի թիվս այլ հանգամանքների, նաև նրանով, որ արևմտահայությունն իր ազատագրական պայքարի հույսերն ու հեռանկարը մասամբ կապում էր իտալացիների հաղթանակի հետ:

Իտալական ազատագրական պայքարը, հատկապես Ռիսորջիմենտոյի գործիչների քաղաքական գնահատականը, հայ պատմագրությունում հիմնավոր ներկայացված չէ: Հայ պարբերականները հիմնականում իրենց հրապարակումներում անդրադարձել են Ջուզեպպե Գարիբալդու հայրենասիրական պայքարին: Արևմտահայ լիբերալ հոսանքի առաջամարտիկ «Մշակն» այս իմաստով այն եզակի պարբերականներից է, որը լույս տեսնելով Իտալիայի միավորումից հետո, չթուլացրեց հետաքրքրությունը իտալական իրադարձությունների նկատմամբ: Թերթը հետադարձ հայացք գցելով իտալացիների պայքարին՝ միաժամանակ գնահատել է Ռիսորջիմենտոյի առաջնորդների ու Վիտտորիո Էմմանուել II թագավորի դերն Իտալիայի միավորման գործում:

Վիտտորիո Էմմանուելի ազատագրական պայքարը

«Մշակն» իտալական ազգային միասնական պետության կազմավորման գործում բարձր է գնահատում Ռիսորջիմենտոյի երևելի դեմքերից Ջուզեպպե Մացցինիի և Ջուզեպպե Գարիբալդու անձնական մասնակցությունը, որոնց «փառավոր անունները իտալացիների սրտերում անջնջելի կերպով դրոշմվեցան»¹:

Թերթը միաժամանակ Իտալիայի միավորման հարցում հավուր պատշաճի կարևորում է նաև Սարդինիայի թագավոր Վիտտորիո Էմմանուել II-ի դերը: Լրագիրը թագավորի մահվան կապակցությամբ տպագրված հոդվածում ներկայացնում է նրա կենսագրությունը, Իտալիայի

¹ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, թիվ 25, էջ 2:

միավորման գործում ունեցած ներդրումը և գնահատում թագավորի գործունեությունը: Թերթն իրավացիորեն գրում է, որ Վիտտորիո Էմմանուել II-ը Սարդինիայի թագավոր Կառլ Ալբերտի առաջին զավակն էր և թագաժառանգը, և մինչև թագավոր դառնալը կրում էր Սավոյայի դուքս տիտղոսը: 1842թ. ապրիլին նա ամուսնացավ ավստրիական Ռայներ դքսի աղջկա՝ Ադելհայդի հետ: Մանկուց ստանալով զինվորական կրթություն՝ Վիտտորիո Էմմանուելը հոր հետ մասնակցեց 1848-1849թթ. ազատագրական պատերազմին և «ամենքին զարմացրեց իր անօրինակ քաջությամբ»: «Մշակի» պատմելով՝ 1849թ. մարտի 23-ին Նովարայում Ավստրիայից կրած պարտությունից հետո Կառլ Ալբերտը հրաժարվեց գահից՝ հոգուտ իր թագաժառանգ որդու, մեկնեց Իսպանիա և Տոլոսում գահից հրաժարականը պաշտոնապես վավերացրեց 1849թ. ապրիլի 3-ին²:

«Մշակը» հավաստի ներկայացնում է Վիտտորիո Էմմանուելի ամուսնությունն իր զարմուհու հետ, զինվորական կրթություն ստանալը և մասնակցությունն իտալական ազատագրական առաջին պատերազմին, որի ժամանակ, իսկապես, դրսևորեց քաջություն և խիզախություն: Թերթը ճիշտ է նկատում, որ Վիտտորիո Էմմանուելը Սարդինիայի գահը ժառանգեց «շատ անհաջող հանգամանքներում: Նա մի կողմից պետք է պատերազմն ավարտեր, մյուս կողմից երկրի ներսում հեղափոխությունը նվաճեր»: Երիտասարդ թագավորն Ավստրիայի հետ «դրամական ծանր զոհաբերություններով» հաշտություն կնքեց և զսպեց ռազմավարական կուսակցության «ծայրահեղ պահանջողությունները»: Նա միաժամանակ իր հայրենակիցներին «խոստացավ սրբությամբ պահել իր հոր շնորհած սահմանադրությունը» և դրա հետ կապ ունեցող կազմակերպությունները ու այդ խոստմանը հավատարիմ մնաց մինչև իր կյանքի վերջը: Այդ պատճառով նրա մասին ասում էին՝ «թագավորն ազնիվ մարդ է» («Il re galantuomo»)³:

«Մշակը» ճիշտ է ներկայացնում 1848-1849թթ. իտալական ազատագրական պայքարը և դրա հետևանքները Սարդինական թագավորության համար: 1849թ. մարտի 26-ին կնքված հաշտության պայմանագրով Սարդինական թագավորությունը (Պիեմոնտ), թեև տարածքային կորուստներ չունեցավ, բայց պարտավորվում էր 75 մլն. ֆրանկ ռազմատուգանք վճարել: Ավստրիայի տիրապետությունը կրկին տարածվեց Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգի վրա: Վիտտորիո Էմմանուելը կարող էր ավելի մեղմ պայմաններով հաշտություն կնքեր, եթե վերացներ 1848թ. մարտի 4-ին Կառլ Ալբերտի սահմանադրությունը, բայց նա չցանկացավ խախտել ժողովրդին տված իր հոր խոստումը: Ալբերտյան ստատուտ

² «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, թիվ 1, էջ 3:

³ «Մշակ», 1878, 14 հունիսի, № 1, էջ 3:

անվանումով այս փաստաթուղթը, որը փոփոխություններով պահպանվեց 100 տարի, թուլացնում էր թագավորի իշխանությունը, սահմանում էր խորհրդարանի առաջ պատասխանատու կառավարություն, վարչապետի պաշտոն, քաղաքացիների հավասարություն օրենքի առաջ, մանուկի, տպագրություն և ժողովների ազատություն, պահպանում էր գործադիր, օրենսդիր և դատական իշխանությունների տարանջատումը⁴:

Մշակը» նշում է, որ պատերազմում կրած պարտությունից հետո, երբ Իտալիան կրկին հայտնվեց «ավստրիական տիրապետության ազդեցության ներքո», Վիտտորիո Էմմանուելը միայն օգտվում էր Ավստրիայի հետ ունեցած բարեկամական կապից ու իր երկրի «ազատ և առաջադեմ օրենքներից»: Դրանից զատ նա ծածուկ պատրաստվում էր նորից ձեռնամուխ լինելու վճռելու Կարլ Ալբերտի «ավանդած ազգայնության մեծ խնդիրը` Իտալիայի ազատությունը օտար տիրապետությունից»⁵:

Դրան հասնելու համար Վիտտորիո Էմմանուել II-ը նախ` կայունացրեց ներքաղաքական վիճակը: 1849թ. նա երկու անգամ ցրեց պատգամավորների պալատը և ժողովրդին հղած մանիֆեստում սպառնաց քայլեր ձեռնարկել, եթե «երկիրն ու ընտրողները աջակցություն ցույց չտան թագավորական իշխանությանը»: 1850թ. հունվարին նորընտիր խորհրդարանը, որտեղ մեծամասնություն կազմեցին թագավորի համար ցանկալի չափավոր լիբերալներն ու պահպանողականները, գրեթե առանց դիմադրության վավերացրեց Ավստրիայի հետ հաշտության պայմանագիրը⁶:

«Մշակի» կարծիքով պատերազմից հետո Վիտտորիո Էմմանուել II-ի հարաբերությունները որքան վատանում էին Ավստրիայի հետ, այնքան նա ավելի մեծ եռանդով արևմտյան պետությունների պաշտպանությունն էր փնտրում: 1853թ. թագավորը կառավարության ղեկավար Կ. Կավուրի ուղեկցությամբ այցելեց Փարիզի և Լոնդոնի արքունիքները, որտեղ «սպասվածից ավելի սիրալիր և բարեկամական ընդունելության արժանացավ»: Արևելյան պատերազմի ժամանակ Վիտտորիո Էմմանուելն Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ Ռուսաստանի դեմ դաշինք կնքեց: Այս պարագայում, գրում է «Մշակը», Վիտտորիո Էմմանուելը միշտ «երևելի ազգասեր և երևելի պետական գործիչ կոմս Կավուրի խորհրդով էր վարվում»⁷:

⁴ История Италии. Под ред. К.Ф. Мизиано. Москва, 1970, т. 2, с. 201-208; Революции 1848-1849. Под ред. Ф.В. Потемкина и А. И. Молока, Москва, 1952 т. 2, с. 34-35; История XIX века. Под ред. Лависса и Рамбо. Пер. с фр., Москва, 1952. т. 5, с. 67.

⁵ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

⁶ История Италии, т. 2, с. 213.

⁷ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

«Մշակն» իրավացիորեն ընդգծում է Ռիտորջիմենտոյի երևելի դեմքերից կոմս Կամիլո Կավուրի բացառիկ դերը Իտալիայի միավորման գաղափարն առաջ քաշելու և դրան հասնելու ուղին մատնանշելու գործում: 1850թ. հոկտեմբերին դառնալով նախարար, չափավոր լիբերալների ընդգծված առաջնորդ Կ. Կավուրը, հսկայական ազդեցություն ունեցավ թագավորության քաղաքականության վրա: 1852թ. նոյեմբերին ստանձնելով կառավարության ղեկը՝ «խորաթափանց, նույնքան խորամանկ, նույնքան հաստատակամ և համար» Կ. Կավուրը, որպես «առաջնակարգ պետական գործիչ», մեծ ջանքեր թափեց Պիեմոնտը Եվրոպայում ճանաչելի դարձնելու և ներքին վարչական կառավարման ճանապարհով հայրենիքի դիրքերը միջազգային հարաբերություններում ուժեղացնելու ուղղությամբ: Նա այն մարդկանցից չէր, ով Կառլ Ալբերտի նման ասում էր. «Իտալիան կբավարարվի իր ուժերով» («Italia fara de se»): Կ.Կավուրը լավ էր հասկանում, որ Իտալիայի միավորումը հնարավոր չէ իրականացնել առանց եվրոպական ուժեղ պետության օգնության: Նրա ձկուն, հաշվենկատ և հավասարակշիռ արտաքին քաղաքականության ու դիվանագիտական տաղանդի շնորհիվ Սարդինիայի թագավորության վարկն այնքան բարձրացավ, որ 1854թ. ապրիլին Ֆրանսիան և Անգլիան առաջարկեցին միանալ իրենց դաշինքին՝ Ռուսաստանի դեմ պատերազմելու համար⁸:

1855թ. մայիսին Սարդինական 18 հազար բանակը, գեներալ Ալֆոնսո Լամարմորայի գլխավորությամբ, ավի իջավ Ղրիմում և օգոստոսի 16-ին, Սև գետակի մոտ, անհաջողության մատնվեց, որից հետո այլևս որևէ ռազմական գործողության չմասնակցեց: Կ. Կավուրի խոստովանությամբ՝ Սարդինիան Ղրիմի պատերազմին մասնակցել «հարկադրեց չարաբաստիկ քաղաքական հաշվենկատությունը»⁹:

1856թ. մարտին Փարիզում հաշտության բանակցությունների ժամանակ Կ. Կավուրը եվրոպական պետությունների ներկայացուցիչների ուշադրությանը հրավիրեց Իտալիայի քաղաքական մասնատվածության անարդարության վրա և առաջարկեց համաձայնվել Պարմայի և Մոդենայի դքսությունները Սարդինիայի թագավորությանը միացնելուն, բայց մերժում ստացավ: 1858թ. հուլիսին ֆրանսիական Պլոմբիեր առողջարանային վայրում Կ. Կավուրը Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ի հետ կնքեց գաղտնի համաձայնագիր ընդդեմ Ավստրիայի: Կողմերի պայմանավորվածությամբ՝ հաղթանակի դեպքում Ավստրիայի տիրապետության տակ

⁸ А. Дебидур. Дипломатическая история Европы. 1815-1878, т. 2, Пер. с. фр., Ростов-на-Дону, 1995, с. 107; История XIX века, т. 5, с. 260-262; История Италии, т. 2, с. 214-215.

⁹ St' u Д. Берти. Россия и итальянские государство в период Рисорджименто. Пер. сит., М., 1959, с. 563-565; P. Togliatti. Momenti della storia d' Italia. Roma, 1963, p. 106.

գտնվող Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգը միանալու էր Սարդինիայի թագավորությանը, որի դիմաց Սարդինիան Նիցցայի կոմսությունը ու Սավոյան գիջելու էր Ֆրանսիային¹⁰:

«Մշակի» գնահատականով՝ Նապոլեոն III-ը հանդիսացավ «Սարդինական քաղաքակրթության օրինավոր պաշտպանը»: Իրենց դաշինքն ավելի ամրապնդելու համար Վիտտորիո Էմմանուելն իր ավագ դուստր Կլոթիլդային 1859թ. հունվարի 28-ին ամուսնացրեց Ֆրանսիայի կայսրի ազգական Ժոզեֆ Նապոլեոնի հետ, որով Ֆրանսիան և Սարդինիան կապվեցին նաև ընտանեկան դաշինքով¹¹:

Թերթը ճիշտ է նկատում, որ 1858թ. հուլիսին Պլոմբիերում գաղտնի պայմանագրով և այս ամուսնությամբ Վիտտորիո Էմմանուելն ամրապնդեց կապը Նապոլեոն III-ի հետ, որն ընդհանուր ոչինչ չունեց իտալական ժողովրդի անկախության համար պայքարի հետ: Նապոլեոն III-ը իտալացիներին խորհուրդ էր տալիս. «Միավորվեք հանուն մեկ նպատակի՝ ձեր երկրի ազատագրման: Շտապեք համախմբվել թագավորի դրոշի տակ, հայրենասիրության սուրբ կրակով ոգևորված այսօր դարձեք զինվորներ, իսկ վաղը կդառնաք մեծ երկրի ազատ քաղաքացիներ»¹²:

«Մշակի» խմբագիր Գր. Արծրունու կարծիքով Վիտտորիո Էմմանուել թագավորը դրանով հաշվենկատ քայլ կատարեց: Նա իր առաջ նպատակ էր դրել Սարդինական փոքր պետության թագավորի դրությունից հասնել ամբողջ Իտալիայի թագավորի նշանակությանը: Գ. Արծրունու բնութագրմամբ՝ թագավորը «զգույշ մարդ էր» և ավստրիական միապետության հետ պատերազմ սկսելով ցանկանում էր «ազգային հեղափոխության ընդարձակվելուն հնարավորություն չտալ»¹³:

«Մշակի» պատմելով՝ Վիտտորիո Էմմանուելի հաշվարկը ճիշտ դուրս եկավ: Թագավորը հետամուտ լինելով «իր անձնական շահերին ու օգուտներին» և արտաքուստ ցույց տալով, թե մտածում է «ժողովրդական գործի մասին», իրականում «ծգտում էր Իտալիայի միավորմանը»: Ժողովրդի ճակատագիրը, բարեփոխումներ անելը, երկրի հարստությունը, հարկերի թեթևացումը, լուսավորության տարածումն այնպիսի հարցեր էին, որոնց մասին Վիտտորիո Էմմանուելը մինչ այդ չէր մտածում¹⁴:

Թերթն իրավացի է. Իտալիայի միավորմամբ մտահոգված Վիտտորիո Էմմանուել II-ը 1859թ. Ֆրանսիայի հետ դաշնակցած պատերազմ սկսեց Ավստրիայի դեմ, որի ժամանակ, թերթի պատմելով, «նորից իր

¹⁰ Ст'и История Италии, т. 2, с. 219-220; История XIX века, т. 5, с. 264-271, А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 140-143, 155.

¹¹ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

¹² А. Дебидур. Указ. соч. т. 2, с. 155, 162, 168; История Италии, т. 2, с. 219-220; История XIX века, т. 5, с. 270-271.

¹³ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

¹⁴ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

քաջությունը ցույց տվեց ավստրիացիներին»¹⁵: Հունիսի 8-ին Վիտտորիո Էմանուելը Նապոլեոն III-ի հետ «փառահեղությամբ Միլան մտավ»: Վիլլաֆրանկայի ու Ցյուրիխի հաշտության պայմանագրերի հիման վրա «ավստրիական Լոմբարդիան տրվեց նրան»¹⁶:

1859թ. հուլիսի 11-ին Վիլլաֆլանկայում և օգոստոսի 11-ին Ցյուրիխում Նապոլեոն III-ը իր դաշնակից Սարդինիայի թագավոր Վիտտորիո Էմանուելի թիկունքում, անտեսելով Պլոմբիերի գաղտնի համաձայնագիրը, անջատ հաշտություն կնքեց Ավստրիայի կայսր Ֆրանց Իոսիֆի հետ: Հաշտության պայմանագրով Ավստրիայի կայսրը Նապոլեոն III-ին զիջում էր Լոմբարդիան, ով իր հերթին այն նվիրում էր Սարդինիայի թագավորին: Վենետիկը մնում էր Ավստրիային: Տոսկանայի և Մոդենայի դուքսերը վերահաստատվում էին իրենց գահերին: Երկու կայսրերը պարտավորվեցին նպաստել Իտալական համադաշնության ստեղծմանը՝ Հռոմի Պիուս IX պապի հովանու ներքո: Թագավորը համաձայնվեց այս պայմաններին, որով Իտալիան չէր միավորվում և առաջվա նման մնում էր մասնատված: Կոմս Կ. Կավուրը, դժգոհ մնալով հաշտության պայմանագրից, որպես բողոքի նշան, հուլիսի 13-ին հրաժարական տվեց¹⁷: Մոդենայի

1859թ. փետրվարին Կ. Կավուրի հրամանով կամավորական ջոկատ հավաքած և «Ալիպիական հրաձիգներով» Վարեզեն, Կոմոն, Բերգամոն, Պալաժոլոն ազատագրած Զուզեպպե Գարիբալդին նույնպես դժգոհ մնաց Վիտտորիո Էմանուելի կնքած հաշտությունից: Նա Վիլլաֆրանկայի հաշտության համար մեղադրում էր թագավորին, ով «դժբախտություն ուներ լինել այդպիսին և ներքաշված էր բազմաթիվ կասկածելի գործերի մեջ»¹⁸: Զ. Գարիբալդին ենթարկվեց թագավորի կամքին, հրաժարական տվեց և գնաց Կենտրոնական Իտալիա՝ պայքարը շարունակելու: Իր քայլը հետագայում նա բացատրում էր նրանով, որ միշտ իր «յուրաքանչյուր սկզբունքը ստորադասում էր Իտալիայի միավորման նպատակին, ինչ ճանապարհով այն տեղի կունենար»: Դա այն ծրագիրն էր, գրում է Զ. Գարիբալդին, որն իրեն 1848թ. Մոնտեվիդեոյից բերեց Իտալիա: Եվ երբ Ռիտորջիմենտոյի գործիչներ Դանիելե Մանինի և Զորջո Պալլավիչինոյի՝ «Իտալիան Վիտտորիո Էմանուելի հովանու ներքո միավորելու հրաշալի որոշումը ինձ հայտնեցին Կապերայում, այն համապատասխանում էր իմ քաղաքական կրեդոյին»¹⁹:

¹⁵ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

¹⁶ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

¹⁷ St' u История Италии, т. 2, с. 223; История XIX века, т. 5, с. 276; А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 174.

¹⁸ Дж. Гарибальи. Мемуары. Москва, 1966, с. 219.

¹⁹ Дж. Гарибальи. Указ. соч, с. 215:

Առաջնորդվելով այս մտայնությամբ՝ Ջ. Գարիբալդին ենթարկվեց կարգապահությանը, քանի որ այն «շատ անհրաժեշտ է ցանկացած ռազմական գործի հաջողության համար»: Այդ օրվանից, գրում է նա, ես համոզվեցի, որ «օտարի լծից ազատագրվելու համար Իտալիան պետք է թագավորի հետ գնա նույն ճանապարհով: Ես իմ պարտքն էի համարում ենթարկվել նրա հրամանին, նույնիսկ ստիպելով լռել իմ հանրապետական խղճին: Ավելին, ես այն կարծիքին էի, որ Իտալիան նրան պետք է բռնապետություն տրամադրեր, քանի դեռ երկիրը վերջնականապես չի ազատագրվել օտարականներից»²⁰:

1859թ. օգոստոսի 10-ին Տոսկանան, Պարման, Մոդենան և Ռոմանիան միավորվեցին, կազմեցին Կենտրոնական Իտալիայի ռազմական լիգա, որը ձևավորեց ընդհանուր բանակ: 1859թ. սեպտեմբերին Ջ. Գարիբալդին իր հայրենակիցներին կոչ արեց հանգանակություն կատարել «Միլիոն հրացան» ձեռք բերելու նպատակով: 1860թ. հունվարին Վիտտորիո Էմմանուել II-ը Կ. Կապուրին կրկին նշանակեց կառավարության ղեկավար, ով ակտիվ դիվանագիտական բանակցություններ վարեց Ֆրանսիայի հետ և համոզեց Նապոլեոն III-ին Կենտրոնական Իտալիան Սարդինիայի թագավորությանը միավորելու անխուսափելիությունը:

1860թ. մարտի 12-14-ը Թուրինում Վիտտորիո Էմմանուել II-ը և Նապոլեոն III-ը գաղտնի բանակցությունների արդյունքում համաձայնության եկան Նիցցան և Սավոյան «ժողովրդի կամքով» Ֆրանսիային հանձնելու շուրջ: 1860թ. մարտին Կենտրոնական Իտալիայում անցկացված հանրաքվեն ձայների ճնշող մեծամասնությամբ կողմ արտահայտվեց դքսությունները Սարդինիայի թագավորությանը միավորվելու օգտին: Նույն ընթացակարգով ապրիլին Նիցցան և Սավոյան «ժողովրդի կամքով» անցան Ֆրանսիային²¹:

«Մշակն» այս մասին գրում է, որ Տոսկանայի մեծ դքսությունը և Էմիլիայի գավառները, որոնք պատերազմի ժամանակ իրենց տիրակալներին հեռացրել էին և անցել Սարդինիայի հովանավորության տակ, 1860թ. գարնանը միացան Սարդինիայի թագավորությանը: Ապրիլ-մայիսին Վիտտորիո Էմմանուելը անձամբ ընդունեց այդ դքսությունների «հպատակության երդումը»: Այս իշխանությունների «միավորումը դյուրությամբ գլուխ չեկավ»: Դրա փոխարեն Նապոլեոն III-ը ստացավ Վիտտորիո Էմմանուելի ժառանգական երկու հողերը՝ Սավոյան և Նիցցայի կոմսության մեծ մասը²²: Դրանով Իտալիան «վարձատրեց իր

²⁰ Նույն տեղում, էջ 245:

²¹ St' u История Италии, т. 2, с. 224-226; История XIX века, т. 5, с. 278-279; А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 181-183.

²² «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

ոչ անշահասեր դաշնակցին մարդկային կորուստներով ու հայրենիքի հողի մի մասով»²³:

«Մշակն» իրավացի է. Նիցցան և Սավոյան ֆրանսիային զիջելը խոր հիասթափություն ու վրդովմունք առաջ բերեց Իտալիայում: Ջ.Գարիբալդին, որպես Նիցցայից ընտրված պատգամավոր, խորհրդարանում պահանջեց Կ.Կավուրի հրաժարականը և առաջարկեց նրան պատասխանատվության ենթարկել: Բայց խորհրդարանում մեշամասնություն կազմող չափավոր լիբերալները հավանություն տվեցին թագավորի քայլին²⁴: «Մշակը» Նապոլեոն III-ի և Վիտտորիո Էմմանուելի պայմանավորվածությունները համարում է քաղաքական հաշվենկատ և փոխշահավետ գործարք: Թերթի կարծիքով՝ Վիտտորիո Էմմանուելն այդպես վարվում էր նաև իտալական փոքր պետությունների նկատմամբ: Նա «երբեք վճռական քայլ չէր անում» և թույլ էր տալիս «ժողովրդական հերոս Ջ. Գարիբալդուն սկսել ամեն գործ»²⁵:

Վիտտորիո Էմմանուել II-ի անվճռականությունն իր հուշերում վկայակոչում է Ջ.Գարիբալդին: Նա գրում է, որ Կենտրոնական Իտալիայում պայքարի նախապատրաստական աշխատանքներ իրականացնելու օրերին թագավորն իրեն հրավիրեց Թուրին, առաջարկեց գլխավորել Կենտրոնական Իտալիայի բանակը և որպես հրամանատար անել այն, ինչը նպատակահարմար է գտնում: Բայց թագավորը չհամաձայնվեց Պապական պետություն մտնելու իր մտադրության հետ: Վիտտորիո Էմմանուելի կողմից դա «սովորական զգուշավորություն էր հեղափոխականի նկատմամբ», որը նա դրսևորեց մեկ տարի անց՝ Ջ. Գարիբալդու Սիցիլիական արշավանքի ժամանակ²⁶:

«Մշակի դիտարկմամբ՝ եթե Ջ. Գարիբալդուն հաջողվում էր հաղթանակ տանել, ապա Վիտտորիո Էմմանուելը «իսկույն իր ձեռքն էր զցում նվաճած երկիրը և միացնում իր թագավորության հետ»: Բայց երբ Ջ. Գարիբալդին անհաջողություն էր կրում, այն ժամանակ թագավորը ցույց էր տալիս, որ նրան «չի համակրում, համարում էր նրան ապստամբող, ձերբակալում և աքսորում էր Կապրերա կղզի», որտեղ նրան վերահսկում էին թագավորական մի քանի ռազմաճակատներ: «Մշակի» դիտարկմամբ, երբ հարկավոր էր նոր պայքար նախաձեռնել, Ջ. Գարիբալդուն միշտ հաջողվում էր առանց արգելքի փախչել բանտարկությունից, զորք հավաքել ու նորից կռիվ սկսել: «Միամիտ իտալացիները,-գրում է,-

²³ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

²⁴ Ст'у История Италии, т. 2, с. 226:

²⁵ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

²⁶ Ст'у Дж. Гарибальди. Мемуары, с. 248.

«Մշակը», -կարծում էին, որ տերությունը այդ կատակերգությունը խաղալով հոգում է իրենց մասին»²⁷:

«Մշակը» ճիշտ է մեկնաբանում Վիտտորիո Էմմանուելի վարած քաղաքականությունը Իտալիայի միավորման հարցում՝ ընդհանրապես և այդ գործում Ջ. Գարիբալդու նկատմամբ դիրքորոշումը՝ մասնավորապես: Բանն այն է, որ Վիտտորիո Էմմանուել II-ը դրսևորեց զգուշավորություն և տեղի տալով զինվորականության ու հատկապես «ամենագործ Կ. Կավուրի ճնշմանը», չեղյալ համարեց Ջ. Գարիբալդուն տված հանձնարարությունը: Թագավորը Ջ. Գարիբալդուն հրավիրեց Թուրին, շատ սիրալիր ընդունեց նրան և առաջարկեց «որոշ ժամանակ մնալ ստվերում, քանի դեռ հանգամանքները հարկադրում են պահպանել ստատուս վոն»²⁸: Վիտտորիո Էմմանուել II-ը նրան առաջարկեց Սարդինիայի բանակում զբաղեցնել ցանկացած բարձր պաշտոն, բայց Ջ. Գարիբալդին հրաժարվեց:

Թուրինում Ջ. Գարիբալդին ընդունեց լիբերալ պատգամավորների առաջարկությունը և համաձայնվեց միավորել տարբեր առաջադիմական հոսանքներն ու ստեղծել «Ջինված ազգ» ընկերություն: Այն պետք է հավաքագրեր երկու միլիոն կամավորներ: Սկզբում ամեն ինչ լավ էր ընթանում, բայց շուտով Վիտտորիո Էմմանուելը կրկին Ջ. Գարիբալդուն հրավիրեց Թուրին, նույնքան սիրալիր ընդունեց և հորդորեց հրաժարվել այդ գաղափարից²⁸:

1860թ. ապրիլին Սիցիլիայում բռնկվեց ապստամբություն, որին աջակցելու առաջարկությամբ Ջենովայում գտնվող Ջ. Գարիբալդուն դիմեցին նրա զինակիցներ, Ռիտորջիմենտոյի գործիչներ Ֆրանչեսկո Կրիսպին և Նինո **Բիկսինո**: Քննարկման արդիունքում ծնվեց Ջ. Գարիբալդու Սիցիլիական արշավանքի գաղափարը:

«Մշակի» պատմելով՝ 1860թ., գարնանը Ջ. Գարիբալդին սեփական նախաձեռնությամբ փորձեց ազատագրել Երկու Սիցիլիաների թագավորությունը իր դրոշակի վրա գրելով Վիտտորիո Էմմանուելի անունը: Այդ ժամանակ Ջ. Գարիբալդին բավարար զորք չունեց, որպեսզի ազատագրեր թագավորության վերջին ապաստարան **Գաետան**: Նա ազատագրեց նախ՝ Սիցիլիան, այնուհետև Նեապոլը: Ըստ «Մշակի» օգտվելով ընծեռնված հնարավորությունից, Վիտտորիո Էմմանուելն անձամբ գլխավորելով թագավորական զորքը, սեպտեմբերին անցավ Երկու Սիցիլիաների թագավորության սահմանը: Նոյեմբերի 7-ին նա մտավ Նեապոլ, որտեղ Ջ. Գարիբալդին «իր դիկտատորությունը հանձնեց նրանց»: Այսպիսով, եզրակացնում է թերթը, Վիտտորիո Էմմանուելն օգտվելով Ջ. Գարիբալդու Սիցիլիական արշավանքի հաջողությունից՝

²⁷ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

²⁸ Ст' у Дж. Гарибальди. Мемуары, с. 248-252.

տեր դարձավ նրա հաղթանակին և մինչև 1860թ. վերջը «ներքին Իտալիան ամբողջությամբ միացավ Սարդինական թագավորությանը»: 1861թ. մարտի 17-ին Վիտտորիո Էմանուելը «օրենքի հիման վրա ընդունեց Իտալիայի թագավոր տիտղոսը»²⁹:

«Մշակը» հավաստի ներկայացնում է 1860թ. մայիսի 5-ին Ջ. Գարիբալդու ձեռնարկած Սիցիլիական արշավանքը, որը նա իրականացրեց «Իտալիա և Վիտտորիո Էմանուել» կարգախոսով: Մայիսի 30-ին նա ազատագրեց Պալերմոն, այնուհետև ամբողջ Սիցիլիան, որից խիստ անհանգստացած Վիտտորիո Էմանուելն ու Կ. Կապուրը փորձեցին խանգարել նրա առաջխաղացմանը դեպի Նեապոլ³⁰: Հուլիսի 22-ին թագավորը Ջ. Գարիբալդուն գրած նամակում նրան հորդորեց «Իտալիայի շահի համար» հրաժարվել Մեսսինայի նեղուցն անցնելու մտադրությունից: Ջ. Գարիբալդին թագավորին պատասխանեց. «Իտալիայի ներկա դրությունը ինձ թույլ չի տալիս ենթարկվել Ձեզ... Եթե ես հիմա ժողովրդի կամքին հակառակ, դրսևորեմ տատանում, ապա կդավաճանեմ իմ պարտքին ու կվնասեմ Իտալիայի սուրբ գործին»³¹:

Հավատարիմ մնալով իր պարտքին՝ Ջ. Գարիբալդին ազատագրեց Նեապոլը, հաստատեց իր բռնապետությունը Երկու Սիցիլիայի թագավորությունում, իրականացրեց մի շարք բարեփոխումներ: Վիտտորիո Էմանուելի գալուն պես՝ Ջ. Գարիբալդին հրաժարվեց իր լիազորություններից հոգուտ թագավորի՝ «հանձնելով նրան տասը միլիոն իտալացիների նկատմամբ իշխանությունը»: Թագավորը ցրեց Ջ. Գարիբալդու բանակը՝ պատճառաբանելով կամավորների հոգնածությունը երկարատև կռիվների ընթացքում և չեղյալ հայտարարեց նրա բոլոր դեկրետները: Վիտտորիո Էմանուելը Ջ. Գարիբալդուն առաջարկեց իրեն զիջել պայքարի շարունակությունը և մնալ բանակի ռեզերվում, իսկ ցանկության դեպքում գեներալ Ռոկկայի հրամանատարությամբ մասնակցել Կապուայի գրոհին: Չնայած իրեն հասցրած վիրավորանքին՝ Ջ. Գարիբալդին թագավորին ուղեկցեց Նեապոլ, իսկ նոյեմբերի 9-ին Չ. Մենոտտիի և հինգ ընկերների հետ գնաց Կապրերա՝ իր զինվորներին խոստանալով զարնանը հանդիպել Հռոմում:

Ռուս հրապարակախոս, հեղափոխական, գրող Ա.Ի. Գերցենի բնութագրմամբ՝ Ջ. Գարիբալդին «մի խումբ մարդկանցով հաղթեց բանակին, ազատագրեց մի ամբողջ երկիր և նրանից ազատ արձակվեց, ինչպես բաց են թողնում կառապանին, երբ նա տեղ է հասցնում»³²:

²⁹ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

³⁰ Ст'ю История Италии, т. 2, с. 228-237; История XIX века, т. 5, с. 280-285.

³¹ F. Crispi. I Mille. Milano, 1911, p.27.

³² А.И. Герцен. Былое и думы, Москва, 2007, с. 346.

Նեապոլի միավորումից հետո, 1861թ. հունվարի 27-ին, Վիտտորիո Էմանուել II-ը Իտալիայի խորհրդարանի ընտրություններ անցկացրեց: Նոր խորհրդարանը ընդունեց օրենք Իտալական թագավորություն կազմավորելու մասին, որի միակ հոդվածում ասվում էր. «Վիտտորիո Էմանուել II թագավորը ընդունում է իր համար և իր ժառանգների համար Իտալիայի թագավորի տիտղոսը»³³:

«Մշակը» նշում է, որ 1861թ. Կ. Կավուրի հանկարծամահ լինելու «օրից սկսած իտալական քաղաքականությունը չկարողացավ առաջվա պես հաստատ և աներկյուղ քայլերով առաջ խաղալ» դեպի Իտալիայի միավորում: Դրան հասնելու համար «արտաքին քաղաքականությունում ֆրանս-իտալական դաշնագրության ջերմ պաշտպան» Վիտտորիո Էմանուելը սեպտեմբերին Ֆրանսիայի հետ նոր դաշինք կնքեց³⁴:

Կ. Կավուրի մահն, իսկապես, լուրջ կորուստ էր Վիտտորիո Էմանուելի համար, հատկապես արտաքին քաղաքականության առումով: Կառավարության նոր ղեկավար նշանակված Բետտինո Ռիկասոլին մեծ եռանդով, հայրենասիրությամբ և հետևողականությամբ շարունակեց Կ. Կավուրի ծրագրերը՝ ձգտելով ստանալ Ֆրանսիայի աջակցությունը: Վիտտորիո Էմանուելին օգնության եկավ Նապոլեոն III-ը, ով ճանաչեց իտալական նոր կառավարությունը և Թուրին դեսպանորդ ուղարկեց կոմս Վենսան Բենեդետտիին, ով Իտալիայի միավորման վճռական կողմնակիցն էր: 1861թ. սեպտեմբերին Բ. Ռիկասոլին Նապոլեոն III-ին մի ծրագիր ներկայացրեց Հռոմի պապի գահի անկախության երաշխիքների մասին, որը նախատեսում էր պապի աշխարհիկ իշխանության հրաժարում: Նապոլեոն III-ը նույնիսկ հարկ չհամարեց այդ փաստաթուղթը ներկայացնել Պիոս IX պապին³⁵: 1862թ. Զ. Գարիբալդին նորից պայքար սկսեց Հռոմը նվաճելու համար, որին ուշադրությամբ հետևող Վիտտորիո Էմանուելը «Մշակի» կարծիքով «գաղտնի ուրախությամբ սպասում էր նրա հաջողությանը»: Բայց «Հռոմի պապի պաշտպան» Նապոլեոն III-ը բողոքեց այդ պայքարի դեմ և թագավորը, «վախենալով ժողովրդական լայն շարժումից», Զ. Գարիբալդու դեմ զորք ուղարկեց: «Մշակի» պատմելով՝ 1862թ. օգոստոսի 29-ին Ասպրոմոնտե լեռան վրա թագավորական զորքի հրամանատար գնդապետ Պալլավիչինին հարձակվեց Զ. Գարիբալդու վրա, ով իր կամավորներին հրամայեց զենք չկիրառել: Բայց կռիվ

³³ Дж. Канделоро. История современной Италии, Пер. с ит., М., 1971, т. 5, с. 157-158; История Италии, т. 2. с.237; История XIX века, т. 5, с. 286; А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 200.

³⁴ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3, 1882, 12 հունիսի, № 104, էջ 2:

³⁵ St' u А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 202; Д. Канделоро. Указ. соч, т. 5, с. 177-181.

սկսվեց, նա ուտքից վիրավորվեց ու գերի ընկավ և «անտարակույս կմեռներ, եթե մի ֆրանսիացի վիրաբույժ գնդակը նրա ուտքից չհաներ»³⁶:

Թերթը ճիշտ է ներկայացնում 1862թ. հունիսին Կապրերայից դեպի Սիցիլիա Ջ. Գարիբալդու ծեռնարկած նոր արշավանքը, որն այս անգամ իրականացրեց «Հռոմ կամ մահ» կարգախոսով: Տեղեկանալով Ջ. Գարիբալդու արշավանքի մասին՝ Նապոլեոն III-ը շտապեց Վիտտորիո Էմմանուելին տեղեկացնել, որ կպահպանի Պիոս IX պապի աշխարհիկ իշխանությունը և թույլ չի տա Հռոմը միացնել Իտալիային: Օգոստոսի 3-ին Վիտտորիո Էմմանուելը հրապարակած հայտարարությունում Ջ. Գարիբալդու արշավանքը որակեց «խռովություն» և սպառնաց խստորեն պատժել նրան միանալու բոլոր ցանկացողներին: Օգոստոսի 24-ին Ջ. Գարիբալդին Կատանիայում հրապարակած «Իտալացիներին» կոչում դատապարտեց թագավորի կառավարությանը, որը «հանդիսանում է իտալական միայն անվանումով»³⁷:

Ջ. Գարիբալդուն չհաջողվեց խուսափել թագավորի զորքի հետ ընդհարումից: Վիրավոր Ջ. Գարիբալդուն թագավորի հրամանով նախ՝ բանտարկեցին Վարինյանո ամրոցում, ապա տեղափոխեցին Սպեցիա: Դրա դեմ Իտալիայով մեկ, անգամ Անգլիայի շատ քաղաքներում բողոքի ակիք բարձրացավ, բազմամարդ հանրահավաքներ տեղի ունեցան ի պաշտպանություն Ջ. Գարիբալդու: Հասարակական կարծիքի ճնշման տակ Վիտտորիո Էմմանուել II-ը հարկադրված ներում շնորհեց Ջ. Գարիբալդուն և նրա զինակիցներին: Թագավորի հրամանով Կապրերա վերադարձած Ջ. Գարիբալդուն հսկում էին մի քանի նավեր³⁸:

«Մշակի» կարծիքով Վիտտորիո Էմմանուելը «համարվում էր ջերմ պաշտպան ֆրանս-իտալական դաշնակցության», իսկ Հռոմի պապի հետ հաշտվելու բոլոր անհաջող փորձերը «նրա անձնական ազդեցությանն էին վերաբերում»: Սեպտեմբերին Ֆրանսիայի հետ ունեցած նոր դաշինքի օգնությամբ Վիտտորիո Էմմանուելը 1865թ. գարնանը Իտալիայի մայրաքաղաքը Թուրինից տեղափոխեց Ֆլորենցիա³⁹:

Թերթն իրավացի է. 1864թ. սեպտեմբերի 15-ի համաձայնագիրը իտալական հայրենասերները համարեցին ազգային դավաճանության ակտ: Դրանով Վիտտորիո Էմմանուելը պարտավորվում էր ապահովել Պապական պետության անձեռնմխելիությունը և պաշտպանել Պիոս IX-ի իշխանությունը ցանկացած հարձակումից: Այդ ձևակերպման տակ հավանաբար նկատի էր առնվում իտալացի հայրենասերների նոր արշավանքը դեպի Հռոմ: Իր հերթին Նապոլեոն III-ը խոստանում էր երկու

³⁶ «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, № 25, էջ 3:

³⁷ История Италии, т. 2, с. 245.

³⁸ St' u История Италии, т. 2, с. 245-246; История XIX века, т. 5, с. 287-288.

³⁹ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

տարվա ընթացքում ֆրանսիական զորքերը դուրս բերել Հռոմից, մինչև որ Պիոս IX-ը իր պետությունը պաշտպանելու նպատակով կստեղծեր սեփական բանակը: Համաձայնագրի գաղտնի կետը նախատեսում էր Իտալիայի մայրաքաղաքը Թուրինից տեղափոխել այլ տեղ՝ իբր թե «ռազմավարական նկատառումներից ելնելով»: Դրանով Վիտտորիո Էմմանուելը փաստորեն Նապոլեոն III-ին երաշխիք էր տալիս, որ չի հավակնում Հռոմը հռչակել Իտալիայի մայրաքաղաքը: Ֆրանս-իտալական համաձայնագրի դեմ սեպտեմբերի 20-22-ին, Թուրինում, հայրենասիրական ուժերը խռովություն բարձրացրին «Կեցցե Հռոմ-մայրաքաղաքը, կորչի կառավարությունը» կարգախոսով: Վիտտորիո Էմմանուելը զենքի ուժով ճնշեց խռովությունը, տասնյակ մարդիկ սպանվեցին, հարյուրավոր ցուցարարներ՝ վիրավորվեցին: Վարչապետ Մ. Մինգետտին հրաժարական տվեց: Դրանից հետո մայրաքաղաքը տեղափոխվեց Ֆլորենցիա⁴⁰:

«Մշակի» պատմելով՝ 1866թ. Վիտտորիո Էմմանուելը, որպես Պրուսիայի դաշնակից, մասնակցեց ավստրո-պրուսական պատերազմին: Իտալական զորքն անցավ սահմանային Մինչիո գետը, բայց հունիսի 24-ին Կուստոցայի մոտ պարտություն կրեց: Ավստրիան ցանկություն հայտնեց անջատ հաշտություն կնքել Իտալիայի հետ և զիջել Վենետիկի գավառը, բայց Վիտտորիո Էմմանուելը «չցանկացավ դավաճանել իր դաշնակցին և շարունակեց պատերազմը»⁴¹: Իրավացիորեն ընդգծելով Վիտտորիո Էմմանուելի հրաժարվելն Ավստրիայի առաջարկությունից՝ «Մշակը» գրում է, որ Ջ. Գարիբալդին այդ պատերազմում կռվում էր Թիրոլում: Բայց Սադովայի ճակատամարտի «աղետալի վախճանից հետո» Ջ. Գարիբալդուն նորից իր կղզին ուղարկեցին, որտեղ նրան հսկում էր իտալական մի ռազմանավ:

Ըստ «Մշակի», չնայած Իտալիան պատերազմում թեև պարտություն կրեց, այնուամենայնիվ թագավորը հասավ իր նպատակին: 1866թ. հոկտեմբերի 3-ին Վիեննայում կնքված հաշտության պայմանագրով ամբողջ Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգն անցավ Իտալիային՝ Լոմբարդական երկաթե թափի հետ միասին: Դրանից հետո Վիտտորիո Էմմանուելը գնաց ազատագրված Վենետիկ, որի բնակիչները «նրան ընդունեցին ամենամեծ ոգևորությամբ»⁴²:

«Մշակը» հավաստի ներկայացնում է Վենետիկի միավորումը Իտալական թագավորությանը, որը պարտություն կրած Ավստրիան զիջեց Ֆրանսիային, իսկ Նապոլեոն III-ը Վենետիկը հանձնեց Իտալիային: Հոկտեմբերի 21-ին Վենետիկում անցկացված հանրաքվեին մաս-

⁴⁰ Ст'и История Италии, т. 2, с. 247; История XIX века, т. 5, с. 290; Дж. Канделоро. Указ. соч. т.5, с. 238-239; А. Дебидур. Указ. соч, т. 2, с. 245.

⁴¹ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 3:

⁴² «Մշակ», 1878, 14 հունվարի №1, էջ 4:

նակցած մոտ 650 հազար իտալացիներից միայն 60-ը դեմ քվեարկեցին Վենետիկն Իտալիայի հետ միավորվելուն: 1866թ. նոյեմբերի 4-ին Վիտտորիո Էմմանուել II-ը հանդիսավոր պայմաններում Վենետիկի պատվիրակությանը ներկայացրեց հանրաքվեի արդյունքները, որից հետո գեներալ Լուիջի Մենաբրերան թագավորին հանձնեց երկաթյա թագը: 1859թ. ավստրիացիներն այդ թագը տարել էին Վիեննա, որը կայսր Ֆրանց Իոսիֆը հաշտության պայմանագրի կնքումից հետո վերադարձրեց Վենետիկ: Այդ արարողությունը «խորհրդանշում էր ավստրիական տիրապետության ավարտը Պո գետի հարթավայրում և Հաբսբուրգների արքայատոհմի կողմից նոր իտալական միավորված պետության ձանաչումը»⁴³:

«Մշակը» գրում է, որ պատերազմի ավարտից հետո, 1866թ. դեկտեմբերին, ֆրանսիական զորքերը դուրս եկան Պապական պետությունից, որից օգտվելով Ջ. Գարիբալդին իր կամավորներով կրկին փորձեց գրավել Հռոմը: Վիտտորիո Էմմանուել II-ը սկզբում «այդ շարժմանը կատարյալ ազատություն էր տվել», բայց 1867թ. նոյեմբերին ֆրանսիական զորքերը կրկին վերադարձան Պապական պետություն, ու Հռոմի պապի զորքի հետ միավորված, Մենտանայի մոտ պարտության մատնեցին Ջ. Գարիբալդուն: Թագավորը «հնազանդվեց Ֆրանսիայի կամքին և իր կողմից այդ տեսակ հետևանքի առաջն առնելու ոչ մի միջոց գործի չդրեց»: «Մշակի» կարծիքով՝ Վիտտորիո Էմմանուելի անգործությունը Ջ. Գարիբալդուն չաջակցելու հարցում ընդհանուր դժգոհություն առաջացրեց, Թուրինում և Ֆլորենցիայում ցույցեր տեղի ունեցան, որոնք «որոնք թագավորի անձի դեմ էին ուղղված»⁴⁴:

Թերթը նկատի ունի Մենտանայի պարտությունից հետո Ջ. Գարիբալդու ձերբակալության և բանտարկության պատճառով ծագած ժողովրդական հուզումները: Դրանց ազդեցության տակ իտալական կառավարությունը հարկադրված եղավ Վարինյանոյի ամրոցում բանտարկված Ջ. Գարիբալդուն ազատ արձակել և կրկին վերադարձնել Կապրերա⁴⁵:

«Մշակի» կարծիքով՝ Վիտտորիո Էմմանուելի քաղաքականության դեմ Թուրինում և Ֆլորենցիայում տեղի ունեցած ցույցերը խաթարեցին նրա հեղինակությունը: Բայց 1868թ. թագաժառանգ Ումբերտոյի ամուսնության առիթով հասարակության համակրությունը նորից թագավորի կողմն անցավ:

Թերթի հավաստի պատմելով՝ 1870թ. օգոստոսի 2-ին ֆրանսիան տեղեկացրեց Վիտտորիո Էմմանուելին իր զորքերը Հռոմից հետ կան-

⁴³ Дж. Канделоро. Указ. соч. т. 5, с. 334-335; История Италии. т. 2, с. 249; История XIX века. т. 5, с. 292-294; А. Дебидур. Указ. соч., т. 2, с. 277;

⁴⁴ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի № 1, էջ 4:

⁴⁵ St u История Италии, т. 2, с. 250; Дж. Канделоро. Указ. соч. т. 5, с. 379-380.

չելու և Իտալիայի հետ նորից 1864թ. սեպտեմբերի 15-ի դաշնագրությանը վերադառնալու մասին: Ֆրանս-պրուսական պատերազմում Սեդանի մոտ Ֆրանսիայի կրած պարտության լուրը Ֆլորենցիայում ստանալուն պես Իտալիայի խորհրդարանի ձախակողմյան պատգամավորները Վիտտորիո Էմանուելին պահանջ ներկայացրեցին Հռոմը գրավելու մասին: Թագավորը «սկզբում փոքր ինչ տատանվում էր», բայց ֆրանսիական կայսրության անկումից հետո «Հռոմին տիրելու վերջին արգելքն վերացավ»: Արտաքին գործերի նախարար Էմիլիո Վիսկոնտի-Վենոստան եվրոպական պետություններին ծանուցեց, որ Իտալիայի կառավարությունը, ինչպես նախկինում, այնպես էլ հիմա պատրաստ է ապահովել Հռոմի պապի հոգևոր իշխանության անկախությունը, եթե նա հրաժարվի իր աշխարհիկ իշխանությունից: Թերթի պատմելով Պիուս IX-ի հետ սկսված բանակցությունները արդյունք չտվեցին, ուստի Վիտտորիո Էմանուելի հրամանով իտալական զորքերը մտան Պապական պետություն և սեպտեմբերի 20-ին գրավեցին Հռոմը: Անցկացված ժողովրդական հանրաքվեն 133 հազար 681 կողմ, 1507 դեմ ձայներով որոշեց պապական երկիրը և Հռոմը միավորել Իտալական թագավորության հետ: Հոկտեմբերի 18-ին Է. Վիսկոնտի-Վենոստան «տեղի ունեցած իրողությունների մասին» տեղեկացրեց եվրոպական պետություններին, իսկ «Պիուս IX-ի ոչ անեծքը և ոչ էլ բողոքը ոչինչ չկարողացան փոխել»⁴⁶:

Միանգամայն հավաստի ներկայացնելով Հռոմի ազատագրումը⁴⁷ «Մշակը» եզրակացնում է. «Ահա այսպես ավարտվեց տարիներ առաջ սկսված իտալական շարժումը, որով Իտալիայի միավորման խնդիրը լուծվեց և Հռոմը դարձավ Իտալիայի մայրաքաղաքը»: 1870թ. դեկտեմբերի 31-ին Վիտտորիո Էմանուել II-ը մտավ Հռոմ, որին ժողովուրդն ընդունեց «ամենամեծ ոգևորությամբ»: 1871 թ. նոյեմբերի 27-ին Հռոմում Իտալիայի խորհրդարանում Վիտտորիո Էմանուել թագավորն իր գահական ճառում հայտարարեց. «ավարտեցի գործը, որին նվիրել էի իմ ամբողջ կյանքը»⁴⁸: Վիտտորիո Էմանուելի ճառը պատրաստել էր կառավարության ղեկավար Ջովաննի Լանցան: Նա գոհունակություն հայտնեց Հռոմի ազատագրման կապակցությամբ և հայտարարեց, որ դեռևս ընթացող ֆրանս-պրուսական պատերազմում Իտալիան պահպանելու է չեզոքություն, ներկայացրեց կառավարության ծրագրի հիմնական դրույթները, խոստացավ պահպանել Հռոմի պապին տրված երաշխիքները⁴⁹:

⁴⁶ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 4:

⁴⁷ St' u Истории Италии. т. 2, с. 250-251; История XIX века. т. 5, с. 303-304; А. Дебидур. Указ. соч., т. 2, с. 352-353; Дж. Канделоро. Указ. соч., т. 5, с. 417-424.

⁴⁸ «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 4:

⁴⁹ St' u Дж. Канделоро. Указ. соч., т. 5, с. 428.

«Մշակը» միավորված Իտալիայի թագավոր Վիտտորիո Էմմանուելին համարում է լուրջ քաղաքական գործիչ, ով մտածում է իր պետության և ժողովրդի շահերի մասին: Թերթն իր գնահատականը հիմնավորում է նկատի ունենալով 1873թ. սեպտեմբերին Վիտտորիո Էմմանուելի կատարած այցերը Վիեննա և Բեռլին, որոնք «քաղաքական մեծ նշանակություն ունեին»: Թագավորը գնաց այդ վճռական քայլին՝ «անտեսելով բոլոր նախապաշարումները, գուցե նաև անձնական հակակրանքն Ավստրիայի նկատմամբ, որը երկար ժամանակ ճնշում էր Իտալիային և արգելում էր նրա ազատ զարգացմանը»: «Մշակն» արդարացնում է Վիտտորիո Էմմանուելի այդ քայլը՝ գտնելով, որ ժամանակակից Իտալիան չի կարող համակրել «մոլորված, կղերական Ֆրանսիային, այլ նրա ապագան պիտի լինի՝ բարեկամություն և դաշնագրություն Ավստրիայի ու Գերմանիայի հետ»: Թերթը միավորված նոր Իտալիան, ազատամիտ Ավստրիան և հակակղերական Գերմանիան համարում է այն երեք հիմնական պետությունները, որոնք «պիտի անբաժան լինեն միմյանցից, որոնց օգուտներն ու ծգտումները համանման են»: Վիեննա և Բեռլին այցելելով թագավորը ցույց տվեց իր ժողովրդին, որ «հասկանում է երկրի օգուտները»: Նա այդ «ուղևորությամբ գրավեց ժողովրդի համակրությունը, որն աննկարագրելի ոգևորությամբ» նրան ճանապարհեց դեպի Վիեննա և Բեռլին⁵⁰:

«Մշակը» գերազնահատում է Վիտտորիո Էմմանուել II-ի այցելությունները Վիեննա և Բեռլին, որոնց արդյունքում որևէ համաձայնագիր կամ պայմանագիր չկնքվեց: Երեք պետություններն այդ քայլին գնացին ավելի ուշ՝ 1882թ. մայիսի 20-ին, երբ ստեղծեցին ռազմաքաղաքական եռյակ դաշինք⁵¹:

«Մշակի» պատմելով՝ դառնալով Իտալիայի թագավոր՝ Վիտտորիո Էմմանուելի ֆինանսական վիճակն ամենևին չլավացավ, այլ ավելի վատացավ: Պալատական և կյանքի ծախսերը կրկնապատկվեցին, թագավորի պարտքերն անդադար աճում են: Հայտնվելով նյութական ծանր վիճակում՝ Վիտտորիո Էմմանուել II-ը նոր պարտքեր է վերցնում: Թերթը ներկայացնում է թագավորի ընտանիքը, երեխաներին, պատմում է նրա հիվանդության, կյանքի վերջին օրվա և մահվան պատճառի մասին: Լրագիրը նշում է, որ Վիտտորիո Էմմանուելի մահը, «ամենքին զարմանք և տխրություն պատճառեց»: Թերթի պատմելով մահվանից առաջ թագավորը խոստովանել է, որ ամեն անգամ Հռոմի պապին ծանր վիճակի մեջ դնելով «մեծ ցավ է ապրել», բայց խիղճն իրեն չի տանջում, որովհետև երբեք չի խախտել «մի այնպիսի օրենք, որ հակառակ լիներ իր կրոնական զգացմունքներին»: Իր հերթին Հռոմի պապը պատրաստ էր այցելել

⁵⁰ «Մշակ», 1873, 4 հոկտեմբերի, № 38, էջ 3:

⁵¹ St' u История дипломатии. Составитель А.Лактинов. М., 2009, с. 629-630.

մահվան մահճում գտնվող թագավորին, բայց ծերությունն ու հիվանդությունը թույլ չեն տվել: Պիուս IX-ը հակադրվելով մի քանի բարձրաստիճան հոգևորականների՝ հրամայել է Վիտտորիո Էմմանուելին հուղարկավորել այն եկեղեցում, որտեղ ցանկանում են: Թերթը պատմում է թագավորին մեծ պատիվներով տրված վերջին հրաժեշտի և Հռոմի պանթեոնում հանդիսավորությամբ հուղարկավորելու մասին⁵²:

«Մշակի» դիտարկմամբ՝ Վիտտորիո Էմմանուելի մահին ազդարարող բոլոր լրագրերը «Ցավով և գովեստով են գրում նրա մասին»: Այդ թերթերը ընդգծում են «թագավորի հայրենասիրությունը, քաջությունը, ազնվասրտությունը և իր ազգին մատուցած մեծ ծառայությունները»⁵³:

Եզրակացություն

«Մշակը» գնահատելով Վիտտորիո Էմմանուելի գործունեությունը՝ գալիս է այն հետևության, որ թագավորը երեք նշանավոր գործ է արել՝ միավորել է Իտալիան, Վենետիկը միացրել է Իտալիային և Հռոմը դարձրել է համայն Իտալիայի մայրաքաղաքը: Ըստ թերթի՝ Վիտտորիո Էմմանուելը «իր հաջողությունների մեծ մասի համար պարտական է կոմս Կավուրին, Ֆրանսիայի օգնությանը և այն բարենպաստ պայմաններին, որոնցից կարողացավ օգուտ քաղել»: Սավոյայի դուքսը Իտալիայի բոլոր կառավարիչներին, այդ թվում՝ Հռոմի պապին, իրենց գահերից վայր գցեց և իր գլխին դրեց Իտալիայի թագը: «Մշակի» թնութագրմամբ՝ այս իմաստով Վիտտորիո Էմմանուելի «անունը մի փառավոր տեղ է բռնում Իտալիայի և ժամանակակից պատմության ամենից գեղեցիկ էջերի մեջ»⁵⁴:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Берти Д. Россия и итальянские государство в период Рисорджименто. Пер. сит., М., 1959.
2. Гарибальди Дж. Мемуары. Москва, 1966.
3. Герцен А.И. Былое и думы, Москва, 2007.
4. Дебидур А. Дипломатическая история Европы. 1815-1878, т. 2, Пер. с фр., Ростов-на-Дону, 1995.
5. История дипломатии. Составитель А.Лактинов. М., 2009.
6. История Италии. Под ред. К.Ф. Мизиано. Москва, т. 2, 1970.
7. История XIX века. Под ред. Лависса и Рамбо. Пер. с фр., Москва, т. 5, 1952.

⁵² «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1, էջ 4, 29 հունվարի (10 փետրվարի), № 11, էջ 3:

⁵³ «Մշակ», 1878, 20 հունվարի(1 փետրվարի), № 5, էջ 3:

⁵⁴ «Մշակ», 1878, 20 հունվարի(1 փետրվարի), № 5, էջ 3:

8. Канделоро Дж. История современной Италии, Пер. с ит., М., т. 5, 1971.
9. Революции 1848-1849. Под ред. Ф.В. Потемкина и А. И. Молока, Москва, т. 2, 1952 .
10. Crispi F. I Mille. Milano, 1911.
11. Togliatti P. Momenti della storia d' Italia. Roma, 1963.
12. «Մշակ», 1872, 29 հունիսի, թիվ 25:
13. «Մշակ», 1873, 4 հոկտեմբերի, № 38:
14. «Մշակ», 1878, 14 հունվարի, № 1:
15. «Մշակ», 1878, 20 հունվարի(1 փետրվարի), № 5:
16. «Մշակ», 1878, 29 հունվարի (10 փետրվարի), № 11:

РЕЗЮМЕ

ГАЗЕТА «МШАК» («ТРУЖЕНИК») О РОЛИ ВИКТОРА ЭММАНУИЛА II В ОБЪЕДИНЕНИИ ИТАЛИИ

Феликс Мовсисян

*д.ист.н., профессор
заведующий кафедрой истории ВГУ
Ванадзор, Республика Армения*

Рупор восточноармянского либерального течения газета «Мшак» («Труженик») в своих публикациях важное место отводила мировым политическим событиям, которые регулярно освещала в разделах «Внешние известия» и «Внешнее обозрение». Редактор-издатель газеты Григор Арцруни в своих многочисленных публикациях обращался к видным деятелям итальянского Рисорджименто и к роли короля Сардинии Виктора Эммануила в борьбе за объединение Италии.

Газета представляла жизнь и деятельность короля и характеризовала его как преданного родине и храброго короля, который с юных лет под руководством своего отца сражался за независимость страны.

Газета «Мшак» («Труженик») считала Виктора Эммануила осторожным политиком, который никогда не предпринимал решительных шагов в борьбе за независимость Италии и всегда полагался на успех борьбы народного героя Джузеппе Гарибальди. Король всегда давал возможность Дж. Гарибальди начать борьбу за свержение австрийского ига, с тайной радостью ждал его побед и в случае успеха присоединял освобожденные территории к своему королевству.

По оценке газеты «Мшак» («Труженик»), благодаря такой тактике Виктор Эммануил стал государем Ломбардии, затем Королевства Двух

Сицилий, Венеции и Рима, что стало венцом деятельности короля. По мнению газеты, своим успехом Виктор Эммануил в значительной степени обязан руководителю правительства графу Камилло Кавуру, помощи Франции и благоприятной международной обстановке, которые дали возможность объединить Италию и создать единое Королевство. Исходя из этих реалий, газета «Мшак» («Труженик») утверждает, что имя Виктора Эммануила навсегда будет вписано в анналы славной истории Италии.

Ключевые слова: Италия, независимость, объединение, Виктор Эммануил, патриот, преданный родине, храбрый, государственный деятель.

SUMMARY

THE NEWSPAPER "MSHAK" ON THE ROLE OF VITTORIO EMMANUEL II IN THE UNIFICATION OF ITALY

Felix Movsisyan

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Chair of History, VSU*

The speaker of the Western-Armenian liberal current the newspaper "Mshak" in all its publications attached great importance to political events taken place in the world and regularly covered them in the "Foreign news" and "Foreign news review" sections. The editor-publisher of the newspaper Grigor Artsrouni in many of his publications referred to the prominent figures of the Italian Risorgimento, as well as to Vittorio Emmanuel, King of Sardinia, who struggled for the unification of Italy. The newspaper presented the life and activity of the king and characterized him as a patriot and brave ruler, who in his young years had struggled for the liberation of his motherland under the leadership of his father.

"The Mshak" considered Vittorio Emmanuel a cautious man, who never took a decisive step on the way to the independence of Italy and always relied on the success of the national hero Giuseppe Garibaldi's struggle. The king always enabled G. Garibaldi to start fighting against the Austrian monarchy to shake off their yoke. With hidden pleasure the king expected Garibaldi to win and in case of success he possessed all the liberated areas.

According to "The Mshak", Vittorio Emmanuel first occupied Lombardy, then the Kingdom of the Two Sicilies, Venice and Rome, which were considered the three famous pieces of work of the king. According to the newspaper, for the greater part of his success Vittorio Emmanuel was indebted to the head of the government Count Camillo di Cavour, the assistance of France, as well as external favorable conditions, which enabled him to unify Italy and create a united kingdom. Based on this, "The Mshak" stated that the name of Vittorio Emmanuel took a worthy place in the history of Italy and was rightfully considered one of the most glorious figures of that history.

Keywords: Italy, independence, unification, Vittorio Emmanuel, patriotic, patriot, brave, statesman.

ԼԵՋԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱԿԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ,
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ
КУЛЬТУРОЛОГИЯ

**ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԹԵՄԱՆ ՍԼԱՎԻ-ԱՎԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Ալիսա Բաղդասարյան

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՄՄՀ, Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն,
alisa250536@gmail.com*

Սույն աշխատանքի նպատակն է համակարգել և մեկնաբանել Սլավի-Ավիկ Հարությունյանի ստեղծագործությունները, բացահայտել դրանց առանձնահատկությունները, վեր հանել այն հիմնախնդիրները, որոնք առկա են նրա տեսադաշտում, կատարել թեմատիկ և ժանրային ուղղվածության դիտարկում և քննարկում՝ ինչպես առանձին-առանձին, այնպես էլ ամբողջության մեջ, հատկապես կարևորելով ծննդավայրի հանդեպ ունեցած նրա սերն ու հոգատարությունը:

Աշխատանքի սահմաններում քննության ենք առել բանաստեղծի ստեղծագործությունների ժանրային, թեմատիկ, աշխարհահայացքային, պատկերային առանձնահատկությունները: Փորձել ենք ցույց տալ Ս.-Ա. Հարությունյանի ստեղծագործություններում լուսաբանված մարդու հոգեբանությունը, աշխարհընկալումները, բնավորության բացահայտումները: Առանձնակի ուշադրության է արժանի գրողի՝ երևույթները խորությամբ ընկալելու և փիլիսոփայորեն ներկայացնելու կարողությունը:

Հետազոտության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ մեծ է բանաստեղծի դերը Հայաստանն ու Արցախը Եվրոպայում ճանաչելի դարձնելու պատասխանատու գործում: Նա իր անձնական օրինակով արժևորում է արցախցու ազնվագարմ տեսակի յուրահատկությունները և հիմնավորում, որ հայի հայրենիքին նվիրված լինելը, վեհությունն ու սխրագործությունը կենսաբանական ծագում ունեն:

Բանալի բառեր՝ Սլավի-Ավիկ Հարությունյան, առաջատար բանաստեղծ, ժամանակակից պոեզիա, բանաստեղծական տարածք,

խորհրդանշող վերնագրեր, հայրենի լեռնաշխարհ, Հայաստան, Արցախ, ռուսական միջավայր:

Ներածություն

«Սլավի – Ավիկ Հարությունյանն այսօրվա եվրոպական պոեզիայի առաջատար բանաստեղծներից մեկն է», – բանաստեղծ Խոսե Մեմբրիվեն այսպես է բնութագրում տաղանդավոր մեր հայրենակցին, ով ծնվել և կրթություն է ստացել Արցախում, կոփվել՝ ռուսական միջավայրում, որպես պոետ՝ հայտնի դարձել Եվրոպայում: Այն հարցին, թե ինչո՞ւ է հետաքրքրում եվրոպացի ընթերցողին, բանաստեղծը պատասխանել է. «Զգիտեմ, բայց մտածում եմ, որ Եվրոպայում էլ նույնն է, ինչ՝ մնացած երկրներում, նաև՝ Հայաստանում. սկզբում՝ թերահավատ եմ, հետևում եմ լուռ, հետո՝ կարող եմ զուսպ արձագանքել, ժամանակ անց՝ նաև գովել: Եվրոպական պոեզիան այսօր միատարր չէ. կան տարբեր ուղղություններ, տաղանդավոր պոետներ, յուրաքանչյուրը՝ սեփական գեղարվեստական համակարգով. երևի հետաքրքիր է, որ չես կրկնվում, կամ՝ չես կրկնում, ինչն էլ այս պարագայում նույնն է»¹:

«Սեփական գեղարվեստական համակարգով» աչքի ընկնող գրողի ժողովածուները եվրոպական երկրների գրախանութներում ամենապահանջված գրքերի ցանկում են հայտնվել: Նրա «Անթռչուն երկինք» եռալեզու ժողովածուի (իսպաներեն, անգլերեն, ֆրանսերեն) տպագրությունը նախաձեռնել է իսպանական հայտնի «Carena» հրատարակչությունը՝ «Ժամանակակից եվրոպական պոեզիա» ծրագրի շրջանակներում: Հրատարակչությունը մինչև 2020 թ. ձեռք էր բերել «Անթռչուն երկինք» գրքի հեղինակային իրավունքը: 2017 թվականի հունվարի 16-ին Բարսելոնայում տեղի էր ունեցել գրքի շնորհանդեսը: Ներկայացնելով Հարությունյանի պոեզիան՝ բանաստեղծ, Միսլատայի «Մշակութային շարժում» կազմակերպության նախագահ Սալվադոր Գարսիա դե լա Մոտան նշեց, որ ներկայացվող գիրքը Հայոց եղեռնի 102 տարի հետո իրենց ներկայացնում է մի անթռչուն երկինք, որտեղ սեփական կողավորման եղանակով հեղինակը նկարել է 1.5 միլիոն զոհերի սիլուետներ. «Սա պոետական համադրական նոր ոճ է, որտեղ սինթեզված է կինոն ու թատրոնի դրամատուրգիան՝ 21-րդ դարի ռիթմն ու ոճը»:

Սլավի-Ավիկ Հարությունյանի գրական ինքնատիպ մտքերի, աֆորիզմատիկ մտածելակերպի մասին գրել են համաշխարհային և հայ գրականության մի շարք ներկայացուցիչներ՝ Իսաբել Ռեզմո, Ջուլիո Գռեկո, Սելինա Էլվիրա Ռեգինա, Դավիթ Գասպարյան, Նաիրա Բալայան և այլք:

¹ Հարությունյան Ս. –Ա., «Նախընտրում եմ այն պոեզիան, որտեղ բառը կենդանի է», «Առավոտ» օրաթերթ, 06.07.2017: <https://www.aravot.am/2017/06/07/>.

Իսպանացի գրականագետ, բանաստեղծ Իսաբել Ռեսմոն համոզված է, որ 21-րդ դարի պոեզիայի նշանավոր բանաստեղծներից մեկը՝ Ս.-Ա. Հարությունյանը, առաջ է մղում հայ մշակույթն ու գրականությունն ինչպես՝ Հայաստանում, այնպես էլ՝ Ռուսաստանում: Բանաստեղծին բնորոշելով որպես «ուխտագնաց»՝ Մոսկվա – Բարսելոնա տիրույթում, Սելինա Էլվիրա Ռեգինան ընդգծում է, որ Սլավի-Ավիկ Հարությունյանի պոեզիան սինթեզ է, հապավում, կոդավորված բառ, ծածկագիր, որը նման է սարդոստայնի, փոխաբերական իմաստով՝ խորհրդավոր ասեղնագործ աշխատանք, անկասկած դժվար թարգմանվող:

Բանաստեղծի լեզվառձական առանձնահատկություններին անդրադառնալով՝ իտալացի Ջուլիո Գռեկոն էլ նշում է. «... հայ բանաստեղծի տեքստը զուլալ է, էպիգրամային, հստակ և էական, զերծ ամեն տեսակ լեզվական պաճուճանքներից և արիեստական խառնաշփոթ փոփոխությունների եռանդուն որոնումներից»²:

Հետաքրքիր է իսպանացի բանաստեղծուհի Իզաբել Ռեզմոյի ընդհանրացումը. «Լեզուն բարկ է, երբեմն՝ կոշտ, ճշմարտախոս, պոեզիա է, որը բխում է կյանքից և աշխարհի հետ մարդու հարաբերությունից»:

Իսկ հայ գրականագիտության երևելի դեմքերից մեկը՝ Ղավիթ Գասպարյանն արժևորում է բանաստեղծի մտքի արագությունը, փոխաբերական բազմաշերտ մտածողությունը, բանատողերի իմաստների բևեռացումն ու հակադրությունը: «Երկինք և երկիր» ժողովածուին անդրադառնալով՝ գրականագետը հատկանշում է. «Գլխավոր խորհրդանշանները հինգն են. ինքը՝ բանաստեղծը, որպես ժամանակակից Մարդ, Հայրենիքը, Բնությունը, Ժամանակը և Տարածությունը»³:

«Հայ բանաստեղծը Նյու-Յորքի համալսարանի բանասիրության և լրագրության ֆակուլտետի ծրագրում», «Սլավի –Ավիկ Հարությունյանն ԱրՊՀ-ի և ՄՄՀ-ի «Հայոց լեզու և գրականություն» մասնագիտության ծրագրերում», «Սլավի –Ավիկ Հարությունյանի բանաստեղծություններն ընդգրկվել են ՀՀ և ԱՀ դպրոցների գրականության դասագրքերում». բանաստեղծի մասին նմանատիպ խորագրերով նյութերը բավականին շատ են:

Մի քանի բանաստեղծական ժողովածուների, երեք տասնյակից ավելի գիտական հոդվածների, երկու մենագրության հեղինակ Ս.-Ա. Հարությունյանի առավել հայտնի գրքերն են՝ «Ուշացած հեռագրեր» (հայերեն, իսպաներեն), «Երկինք և երկիր» (հայերեն), «Կինոարվեստի ներածություն» (ռուսերեն), «Արվեստի նշանագիտական սահմանները»

² Ջուլիո Գռեկո, «Առավոտ», հունիս 15, 2019 18:33:

<https://www.aravot.am/2019/06/15/1050432/?fbclid=IwAR0ojfJkDaHudYUG64X1xi5HwWpKwIEZ5504oAw4smIJF8IOa-nhKeiXEYk>.

³ Գասպարյան Ղ., «Առօրյայի պոեզիա», «Գրական թերթ», 10062015:

(ռուսերեն, հայերեն), «Խաղաղ օրեր» (իսպաներեն, հայերեն), «Անթռչուն երկինք» (անգլերեն, ֆրանսերեն, իսպաներեն), «Միայնակ թռչուն» (իտալերեն), «Աստծո որդին իջավ երկխոսության» (իսպաներեն):

Երկրի ու երկնքի սահմանագծում

Մեծ քաղաքներում քաղաքակրթված աշխարհաքաղաքացի հայը («Արցախցին իր բնույթով միշտ էլ աշխարհաքաղաքացի է եղել»)⁴, ապրելով և ստեղծագործելով հայրենիքից դուրս, հայրական օջախից հեռու, հոգու և մտքի ամենաընդգծված անկյունում պահում ու մանկան պես փայփայում է իր հայրենիքը՝ Արցախ-Հայաստանը: Այդ են վկայում նրա գրեթե բոլոր բանաստեղծությունները, որոնց վերնագրերն իսկ խոսում են («Ղարաբաղ», «Արցախ», «Հայաստան», «Հայրենի գյուղ» և այլն): «Ղարաբաղ» վերնագրով բանաստեղծության մեջ հեղինակն ասում է.

... Ճանապարհն ինչքան

Եվ ուր էլ գնա.

Ես եմ:

Այս հողն է:

Այս քարն է ուղիս⁵:

Երկնքի ու երկրի հանդիպմանն անընդհատ սպասող բանաստեղծի ներանձնական հաղորդակցումը հետաքրքիր է, քանի որ «Ճամփան չի հոգնում երկար քայլելուց»:

Հարցազրույցներից մեկում, լրագրողի այն հարցին, թե ինչո՞ւ ենք հայերս բոլոր ժամանակներում, նաև՝ հիմա, նախընտրում երկրից դուրս տանող ճանապարհները, գրողը պատասխանել է. «Մեր պատմության ընթացքը, մեր վերելքներն ու անկումները, եթե կուզեք՝ մեր ազգային մատրիցան մեր ազգային էպոսի ու Չարենցի «Պատմության քառուղիներում» պոեմի մեջ են: Մեր էպոսի գլխավոր հերոսը Փոքր Միերը չէ, այլ Դավիթն է:

Հայը միշտ գնում է այնտեղ, որտեղ այդ հացի հոտն է, լինի Ամերիկա, թե Լուգանսկ: Որտեղ դեռ ընտանիքը ապահով է: Բայց բավական է, որ հայտնվի Դավիթ, հայը գլխապատառ՝ քեռի թորոսի նման առանց վարանելու թողնելով ամեն ինչ՝ գալու է Դավթի կռվին: Ո՞վ է Փոքր Միերը: Մեր Անդրանիկ զորավարն է, որ նեղացել, զենքը հանձնել է կաթողիկոսին, ինքը իր ծիու համար միայն ճանապարհի գարի է վերցրել: Իսկ Նժդեհը, ինչպես Դավիթը, մենակ Սյունիքում կանգնել է

⁴ Հարությունյան Ս.-Ա., «Նախընտրում եմ այն պոեզիան, որտեղ բառը կենդանի է», «Առավոտ» օրաթերթ, 06062017: <https://www.aravotam/2017/06/07/>.

⁵ Հարությունյան Ս. Ա., «Երկինք և երկիր», հեղ հրատ, Երևան, 2014, «Ղարաբաղ», էջ 50:

թուրքերի, թաթարների, ռուս ու հայ բուլշևիկների դեմ ու ասել՝ իմն է, չեմ տալու: Ու չի տվել, ու կողքին քեռի թորոսներ են կանգնել»⁶:

Ս.-Ավիկ Հարությունյանի երկնքի հետ հաղորդակցվելու պահանջը երկրում չբավարարված իղծերի բավարարման տեսադաշտ գտնելու միտում է հետապնդում: Գրողի աշխարհընկալման տարածական և ծավալային ընդհանրությունը նորանոր շերտեր է բացում («Վերևում մեզ կփրկի Աստված»): Ներկան իր տարածական ընդգրկվածությամբ խիստ նեղ է, ազատ թռիչքների հնարավորություն չի տալիս («Լքված»): Բանաստեղծը երկնքում է փնտրում իր մտքի թռիչքները, պատճառը երկրի անկայունությունն է: Երկինք, երկիր, թռիչք, անծայրածիր ընթացք խորհրդանշող բառերը խոսում են բանաստեղծի յուրօրինակ ընկալումների մասին: Նա ծագում է անսովորը սովորական դարձնել: Բանաստեղծը չի ուզում քայլել երկրի վրա, այլ փորձում է թռիչքներով հիշարժան դարձնել անգամ առօրյան: Նրա ստեղծագործություններում ներկան իր տեղը գիջում է անցյալին: Այդ հուշերը երանության պահերով են ամրագրում հեղինակի թե՛ իրական, թե՛ երևակայական աշխարհը: Պետք է ընդգծել՝ բանաստեղծի ընտրած նյութը կյանքի սովորական իրադարձություններ են՝ իրականության ու բնականության վերուվարումներով: Երևակայությունն առանձնակի դեր ու նշանակություն չունի գրողի բանաստեղծական տարածքում: Նա ոչ թե երագում է, այլև՝ գործում՝ ապրելով այնպես, ինչպես կարող է, ինչպես կյանքի հունն է ցույց տալիս իր ընթացքը:

Սլավի-Ավիկ Հարությունյանի բանաստեղծությունն ավելորդ բառաշաղխներ, անհիմն պահեր ու պատկերներ չկան: Կարելի է ասել՝ նրա բանաստեղծական մտածողությունն ընդհանրացվում է կյանքի պատկերավորման մեջ: Նրա տողերում կարելի է գտնել երկնքի կապույտին հառած չարենցյան ըմբոստ, ընդվզուն հայացքի անեզրությունը, իսահակյանական տողի կուլտուրան, նրբանկատությունը, մտքի համաչափ ընթացքը, տերյանական խորամուխ թախիծը («Ձիերը»), անգամ շիրագյան մայրերգության որոշակի ակնարկներ են նկատվում:

Սահյանական հայաստանասիրությունն ու բնության հետ հարաբերակցման յուրօրինակ մոտեցումը խոր նստվածք է թողել բանաստեղծի մտահորիզոնում («Հայաստան»): Հիրավի, արցախածին բանաստեղծի միտքը՝ ներծծված հայ գրականության հոգեզմայլանքներով, հայերեն է մտածում անգամ եվրոպաներում («Հյուրանոցային թախիծ»): Պատճառն, անշուշտ, Վիլյամ Սարոյանի հիմնավորումն է. « Ոգին, որ ինձ մղում է գրելու, հայկական է»:

⁶ Հարությունյան Ս. Ա., «Քաոս է աշխարհում ու մեր երկրում է քաոս», ԱՐՎԵՍՏ, 2019: <https://www.arvestam.hy/node/302>

Նրա բանաստեղծությունները միջտեքստային հետաքրքիր աղերսներ ունեն հայ դասական գրականության մի շարք ստեղծագործությունների հետ: Նմանատիպ օրինակներից է «Գնացքում» բանաստեղծությունը.

անջատվող
շարժակազմից
դեպի ուղղամաս
ճանապարհին
մորթվող
թռչունի
թևերի պես
թալտացող
ռելսերի վրա
խլանում է
մեկ ժամ
պատմված
մի կյանք⁷:

«Մորթվող թռչունի թևերի պես թալտացող կյանքի» աչքի զարնվող դրվագը հիշեցնում է Նար-Դոսի «Սպանված աղավնի» և Բակունցի «Միրհավ» ստեղծագործությունների (արյունոտ թևերով թռչնի) գաղափարական ընդհանրացումը:

Ս.-Ա. Հարությունյանի բանաստեղծների ապրումակցումներում զգացվում է նաև ռուս գրականության երևելիների շունչը: Բանաստեղծը՝ հայկական լեռնաշխարհի բնության խորիմաստությունն ամփոփած իր ներսում, հայ գրականություն է բերում «մոսկովյան ցուրտ ու տհաճ աշնան օրերը» («Չերենուշկայում»), որոնք «երկար են ինչպես գնացքներից առաջ փախչող մետրոյի թունելներ»: Հայ բանաստեղծի մտահորիզոնում առկա ռուսական մտածողության գոյակցման առկայծումները կարելի է հիմնավորել այն իրողությամբ, որ նա չփվել, որոշ ժամանակահատված ապրել է ռուսական միջավայրում («Չերենուշկայում»): Սակայն տարբեր միջավայրերի, տարբեր ազգությունների հետ շփումը չեն կարողացել փոխել դարաբաղցու ներսի դարաբաղցուն: Նա իր ներքին ես-ի շրջանակներում մնացել է նույնը՝ ազգային ինքնատիպության, ազգային հոգեկերտվածքի տրամաբանության սահմաններում: Չի փոխվել, որովհետև հենքն ամուր էր, հիշողությունը՝ ուժեղ, ներսի ես-ը՝ կայուն: Այլ բան չէր էլ կարելի սպասել:

Ս.-Ա. Հարությունյանը կարողացավ իր տարածքը գծել, որտեղ իրենն է աշխարհամտածողությունը, գեղագիտական շեշտադրումները,

⁷ Հարությունյան Ս.-Ա., «Գնացքում», Գրանիշ, 08/01/2021: <https://granishorg/nra-hamar/>

բանաստեղծական ձևաչափը: Նրա ստեղծագործական տիրույթում բաբախում է մի սիրտ, որն առաջնորդվում է ուղեղով: Հեղինակը վարպետորեն համադրում է այս երկուսը: Արդյունքում հիմնավորվում է նրա խոստովանությունը. «ժամանակը իմ լեզուն է»: Եվ այդ լեզուն՝ անկեղծանում է. «Ինձ երբեմն խաբում են. // առավոտը, գետերը, հողը մեղք չունեն»⁸:

Տխրություն, թախիծ, կարոտ արտահայտող բանաստեղծություններում գրողը «մոմի նման փափկում է» և գիտակցում, որ «գիշերածաղիկները ծննդավայր են, ինչպես արյան երակներ», սակայն «ասֆալտե փողոցները» քաշում են նրան, «վավաշոտ կնոջ նման տիրում են հոգնած մարմնին» և «կորցնելու կարոտը// մեղմ ցավ է բերում սրտին»: Բանաստեղծի հայացքում հայրենի գյուղի պատկերը հայենի գյուղի գետն է նկարում («Հայրենի գյուղ»): Նա իր գյուղի խոտերը մոմերի հետ է համեմատում, որոնք, եթե փչես, կվառեն վերադարձների ճանապարհները («Հայրենի գյուղ»): Հայ պոեզիայի մեջ նա առաջինն է, որ խոտ և մոմ բառերի համադրությամբ պատկեր է ստեղծում, ասել կուզի՝ հայրենիքս այնքան թանկ է, որ անգամ նրա խոտը մոմի արժեք ունի: Անշուշտ, չենք մոռանում 19-րդ դարի ամերիկյան պոեզիայի դասական Ուոլթ Ուիթմենի «խոտի տերևներ» գրքի հեղաշրջող դերը համաշխարհային գրական մտքի վրա: Սակայն Ս.-Ա. Հարությունյանը խոսեց հայրենիքը երկպազելու ազգային գաղափարաբանությամբ:

Հայրենի երկիրը գովերգող, նրա քարն ու խոտը յուրովի իմաստավորող բանաստեղծը, տառապելով հայրենիքից հեռու գտնվելու հանգամանքից, այնուամենայնիվ, ընդունում է այն ճշմարտությունը, որ «ճանապարհ չկա դեպի ետ», որովհետև ինչպես նշում է.

...ամեն մի վերադարձ
միևնույն է՝ փշրում է
երկնային մի զգացում,
մենք շատ ենք կարոտ
հրաշքների,
մեր հոգին մեծ է ու երազում⁹:

Արժե՞ արդյոք բանաստեղծի հայրենիքից հեռանալու որոշումը կապել այդ հրաշքների կարոտների հետևից գնացող մարդու ցանկության հետ, թե՞ այլ էին պատճառները, որոնք ստիպեցին թողնել հայրենի եզերքը: Բանաստեղծն այս հարցերին անդրադառնում է գրեթե բոլոր բանաստեղծություններում:

«Տխրություն» բանաստեղծության մեջ նա ասում է. «քաղաքների այս խաղը // ուտում է ներսս, // ես չեմ կարող վերադառնալ – // այնտեղ

⁸ Հարությունյան Ս.- Ա, «Երկինք և երկիր», հեղ. հրատ, Երևան, 2014, «Սկիզբ», էջ 47:

⁹ Նույն տեղում, «Տխրություն», էջ 57:

խեղճ եմ ու մերկ, // ու սովորական է գիշերածաղիկը»¹⁰: Նկատենք՝ հեղինակը հենց այնպես չի նշում՝ «այնտեղ խեղճ եմ ու մերկ», նա խոստովանում է, որ արհավիրքներն իրեն դարձրել էին անգույն ու աննյութ: «Ղարաբաղ» բանաստեղծության մեջ էլ նա ասում է, որ իր սիրտն է «Ղարձել քարակույտ, // Ղարձել փլատակ//Ավերված մի տան//»: Այդ իսկ պատճառով գրողը «ասֆալտի հետ խառնված, // անտարբեր շենքերի մեջ դեգերելը» ցավով է ընդունում: Եվ «հուշերը գիշերածաղկի արցունքներ են դառնում», և տառապանքը դառնում է կարոտ, կարոտը՝ հիշողության մորմոք: Միայն հայրենիքն իր ներսում պահող-փայփայող հայ բանաստեղծը կարող է ասել.

Ես կանգնելու եմ այս

Քարերի մեջ՝

Մինչև քարանամ:

Իսկ քանի դեռ կամ՝

Այս հողն է կյանքս,

Այս քարն է ուղիս¹¹:

Արցախի ու արցախցու ինքնությունը, կերպն ու բնույթն առավել պատկերավոր ներկայացնել, կարծում ենք՝ հնարավոր չէ: Մի քանի տող, և ասույթավորված է տարածաշրջանն ու նրանում ապրող մարդը.

Բարձր լեռներ

Ցածր երկինք

Աստված

Մոլորվել է

Մեր մեջ¹²:

Նույնատիպ ընդհանրացումներով են աչքի ընկնում «Լռությունը», «Հայի հայրենիք» և այլ բանաստեղծություններ, որոնք ժամանակային որևէ իրողությունից դուրս մնալու վտանգ չունեն: Նրանցում արծարծված թեմաները ցավալիորեն մշտապես արդիական են.

Ասում են՝ որտեղ գերեզման ունես

այդ հողը հայրենիք է—

այսքան շատ հայրենիք մեր ինչի՞ն է պետք¹³:

Այսօր, առավել քան երբևէ, այս տողերը խլացնում են հայի ականջները, և հարցականները նորից կեղեքում տառապած հոգիները: Հայի կենսագրության մեջ պատերազմն իր վատ հետքն է թողնում: Ս.-Ա. Հարությունյանն իր բանաստեղծություններում խոսում է պատերազմի և նրա կործանարար ազդեցության մասին: Եթե իր հայրենի երկրում

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում, «Ղարաբաղ», էջ 50:

¹² Ն. տ., «Արցախում», էջ 48:

¹³ Ն. տ., «Հայի հայրենիքը», էջ 65:

պատերազմներն իրար չհաջորդեին, չավերեին տարիներով ստեղծածը, ապա ամեն ինչ այլ կլիներ: Եվ եթե-ների բազմությունը չէր գրավի մեղավորության, պատճառաբանումների ու արդարացումների հարթակը: Բանաստեղծի տողերում ափսոսանք ու արդարացումներ կան, կա ցավ ու կսկիծ, իսկ այդ ամենից առավել՝ հայրենի ծննդավայրի նկատմամբ չվայելած սեր կա, և կարոտ կա անանց («Հայրենիքում»):

Նրա բանատողերի հերոսը հայն է՝ իր հայեցի աշխարհընկալմամբ, հումքը՝ հայի երեկն ու այսօրը: Նա համոզված է, որ հայրենիքի երկինքը միակ երկնակամարն է, որտեղ տվյալ ազգի ներկայացուցիչը կարող է իրեն ամբողջական զգալ, լինել երջանիկ և վաղվա օրվա հանդեպ հավատ ունենալ.

ամեն մի
անկում
ավելի կարող էր
մեզ մոտեցնել
եթե իրարից
հեռու գտնվեինք¹⁴:

Բանաստեղծը սերը խորհրդանշող «երկինքն ու գիշերը» ո՛չ թե դարձնում է սերն արտահայտելու միջոց, ձև, հնար, այլև նրանցով ծածկում է իր սիրած էակի ծնկները՝ որպես «սիրո գիշերվա սավան» («Ավելին»):

Ս.-Ա. Հարությունյանն արևի երևացող կողմը համեմատում է «ներող ու հաշտ կնոջ» հետ, այն կնոջ, առանց որի, դրախտի ճամփան դժոխք կլիներ:

Անցյալի հետ կապված հիշողությունները («անձրևի նման անօգնական սիրով շվար հին օրերը» («Վրիպակներ»)) բանաստեղծին մտովի կտրում են ներկայից, և ապագան մնում է առանց խոստումների («Մեր ժամանակը»): Պատճառը, թերևս, այն է, որ «պոեզիան և պատերազմները ջահելների գործն է» («Ջահելների գործը»), որոնց փլատակների տակ մխում է վիրավոր մարմինը: Որովհետև 50-ից հետո վախենում ես «գիշերներն արդեն մնալ ինքդ քեզ հետ մենակ»: Ցանկացած մեկի հետ մի տեղ մոկտալով ծվարել ցանկացող անհատը զգում է, թե ինչպես են շնչահեղձ լինում ճանապարհները («Հիսունից հետո»): Ս.-Ա. Հարությունյանի ստեղծագործություններում հետաքրքիր դրսևորումներ ունեն ճանապարհները. «... վաղուց գողացել են այն աստղերը, // որոնց ճանապարհները// գիտեի//»: Ճանապարհի խորհուրդն ունի «Հեռացողը» բանաստեղծությունը («Հեռացող կնոջ դեմքը// Միշտ գեղեցիկ է »):

Հեռացումների, սպասումների, լռության («Սիրտս թաքտում է քո լռությունից. խոսիր») աղաղակներում բանաստեղծը չի ընկճվում,

¹⁴ Ն. տ., «Անկումը», էջ 21:

անկախ նրանից, որ «արդեն ոչինչ չունի// արդեն ոչինչ չի կորցնում»¹⁵: Աշնան սառած շատրվանների նման «լքված օրերի» մասին այսպես է խորհրդածում բանաստեղծը, ով իր վերջին օրերի մասին երկար կլռի իր հետ («Վերջին օրեր»): Եվ ինչո՞ւ է՝ «Ճամփան կորչում, երբ հետ ենք շրջվում», գուցե, որովհետև բանաստեղծը գիտի նաև, թե ինչի մասին են լռում:

Ինչի մասին ահա խոսում են

Ես արդեն գիտեմ

Երբ այսքան բարձր են խոսում

Գիտեմ նաև ինչի մասին են լռում¹⁶:

Բառի շնչառությունը զգացող բանաստեղծը հարցազրույցներից մեկում նշում է, որ ինքն իր չգրելու պատճառն ունի. «Իմ մուսան բռնաբարվեց բոլորի աչքերի առաջ»: Հարկավ, լռելու պատճառները շատ են: Օտար ավերում արցախցի բանաստեղծն իր ճանապարհը հարթած, ոչ մի տեղ հայրենիք չփնտրեց, Արցախ-Հայաստանն իր ներսում ամբարեց և կարողացավ աշխարհի տարբեր ծայրերում հայի անունից խոսել այնքան հիմնավոր ու համոզիչ, որ Հայաստանի մասին չլսած օտարերկրացին սկսեց սիրել Հայաստանը:

«Քաղաքը» բանաստեղծության մեջ՝ կին-քաղաք համատեքստում կարևորվում է այն իրողությունը, որ կյանքը հաղթանակների համար է, իսկ հաղթանակներ կարող են լինել միայն հայրենի եզերքում, որովհետև «Կրծքիդ տակ ավեբախում է քաղաքը»: Փիլիսոփայական խորքայնություն ունի «Նրա համար» բանաստեղծությունը, որն անձնական տարածքներից բարձրանում է անանձնականի հարթակ և ամփոփում մի սերնդի խաթարված պատմություն:

Միայն

Նրա համար

Որ չկախվենք

Մի անհմաստ կյանք ապրեցինք¹⁷:

Թեև բանաստեղծն ասում է, որ ուրիշների երջանկությունն ուրիշ չափման միավոր ունի («Ուրիշների երջանկությունը // ուրիշ չափման միավոր ունի» («Ուրիշների»)), այնուամենայնիվ, երջանիկ լինելու զգացողությունը բոլորի մոտ էլ նույն ձևով է դրսևորվում: Իրավ, բոլորիս համար էլ մեկ այլ մարդու երջանկությունը մեկ այլ իրողության մեջ է երևում, նույն կերպ՝ սիրո զգացումն է, այն բոլորի մոտ էլ նույն միտումն

¹⁵ Հարությունյան Ս- Ա, «Արդեն», «Հրապարակ», 26122020: <https://hraparakam/post/83562a839624298cb39994255220b90e>

¹⁶ Հարությունյան Ս- Ա., «Երկինք և երկիր», հեղ. հրատ, Երևան, 2014, «Աստղային պատերազմ», էջ 266:

¹⁷ Հարությունյան Ս – Ա, «Նրա համար», «Գրանիշ», 08/01/2021: <https://granishorg/nra-hamar/>:

ու ընդհանրացումն ունի, պարզապես ամեն մեկս յուրովի ենք մեկնաբանում մեր զգացածն ու ապրածը: Ս.-Ա. Հարությունյանն ընդամենը երեք տողի մեջ ցույց է տալիս սիրո էությունը, նրա սկիզբն ու տրամաբանական ընթացքը.

Ամպրոպից հետո կսկսվի անձրևը

Ամեն ինչ կմաքրվի ինձնից

Ինչ քեզ հետ կապված չէ¹⁸:

Բանաստեղծը երկար ճառերից խույս տալով՝ ասությանին ձևաչափի մեջ երևույթների խորքերն է բացում, ցույց տալիս մարդու ներքին ընդհանրացումները, ընդգծում հոգեբանական մի շարք նրբություններ.

Սեր իմ

Հիմա-որ այլևս ինձ չես սիրում

Հիմա-ես նորից կսկսեմ գրել

Հենց քո մասին¹⁹:

Իր իսկ տողերով ասած՝ նա «պարզապես նկարագրում է հորիզոնը-ծովի վրա արևը՝ շաղ տված վարսերով»: Հեղինակն ընդունում է, որ սիրած էակի «ուղարկած մեսիջը» կարող է դառնալ լավագույն գույը խաղում, որովհետև բոլորս իրար կյանքի մաս ենք երկրում («Ներսդուրս») և շատ ծանր են ու երկար հեռացումները: Նա կյանքի յուրաքանչյուր իրողության նայում է փիլիսոփայորեն.

Երբ ուղի է ձանձիան

Մոլորվելը հեշտ է²⁰:

Սլավի-Ավիկ Հարությունյանի գրական ձեռքբերումների առանցքում ընկած է կյանքի բովոլ անցած մարդու չափածո կենսապատումը: Նրա տողերում իրականությունն է՝ գեղեցիկ և դիպուկ շարադրանքի մեջ: Բանաստեղծը գրականություն է բերում կյանքի ընթացքը՝ առանց երևակայությունների: Նա մանկության օրերից մնացած թանաքի և այլ համուկոտների, շոշափելի պատկերների միջոցով ցույց է տալիս կյանքի մնայուն արժեքները («Վրիպակները»):

Բանաստեղծը կյանքը ճանաչում է ոչ այնքան գրքերի էջերից, որքան իրականության հետ ունեցած համարձակ բախումներից: Ընդհանրացնելով նրա անցած անհարթ ճանապարհը. պատերազմ, հրաժեշտ հայրենի ծննդավայրին, նոր ու անսովոր միջավայրեր՝ ռուսաստաններ ու եվրոպաներ, կարելի է փաստել, որ գրողն իջել է անդունդի հատակը, սակայն այնքան ուժեղ է գտնվել, որ ընկճվելու փոխարեն

¹⁸ Հարությունյան Ս.- Ա, «Երկինք և երկիր», հեղ հրատ, Երևան, 2014, «Ամպրոպից հետո», էջ 37:

¹⁹ Հարությունյան Ս.-Ա., «Կարմիր-նարնջագույն-մարջան», Գրական թերթ, 18.12.2015: <https://www.grakantertam/archives/8052>

²⁰ Հարությունյան Ս.-Ա., «Մտորում», Գրական թերթ, 15.09.2017: <https://www.grakantertam/archives/10459>

ավելի է ուժեղացել: Նրա բացած գրողական տարածքն այնքան զգայուն և շոշափելի է, որ ազգությամբ ոչ հայ ընթերցողը լավագույն ձևով ընկալում և արժևորում է վեհ ու առաքինի մտահորիզոն ունեցող գրողին: Նրա տողը հիասթափությունների, ափսոսանքների, ցավի ու կորուստների լալահառաչ շերտեր չունի: Ավելին, գրողի տողերում երազային, նրբանկատ, արիական շեշտադրումները համեմված են տողաչափի մեղեդայնությամբ, չափավոր են անգամ զգացումների ընդհանրացումները:

Ավիկի տողերում ճնշող, բռնի գործողություններ կատարելու ձգտում առաջացնող հոգեվիճակներ չկան: Նրա բանաստեղծությունները կարդալիս ոչ թե փախչելու, այլև ապրելու ուժով ես լցվում, որովհետև հասկանում ես, որ խոչընդոտները հաղթահարելու համար են, անկումները՝ բարձրանալու: Ի վերջո, ամեն ինչ անցողիկ է, և մենք ընդամենը հյուր ենք՝ որաշակի ժամանակով: Եվ եթե կարողանում ենք գիտակցել մեր «ոչինչ» լինելը, հարկավ, կկարողանանք ապրել «ամեն ինչ ունեցողի» զգացողությունը նաև: Բանաստեղծի տողերում ազդեցիկ է հիշողությունը, թանկ է անցյալը, իմիջիայլոց՝ ներկան:

Անցյալում նա միամիտ ու չափազանց ազնիվ է, ներկայում՝ կյանք տեսած խելամիտ մարդ, ով բավականաչափ անազնիվ երևույթների ականատեսն է: Սակայն չարությունը չի սողոսկել բանաստեղծի տողի արանքները, նրանցում բարության սերմեր են ծլարձակվում:

Բանաստեղծը բառերի և սպիտակ թղթի բացարձակ տարածքում նկարում է աշխարհը՝ իր գտածի ու կորցրածի հայելապատման մեջ: Նա իր տեսածն ու ապրածը՝ ժամանակային և տարածական տարբեր իրողությունների մեջ խմորում և դարձնում է բանաստեղծական նյութ, որտեղ ի հայտ են գալիս ճշմարտությանը հարող տարրեր: Բանաստեղծի ասելիքը կատարելության ձգտում չունի: Բանաստեղծն իրերը կոչում է իրենց անուններով, նա մնում է իրականության տեսադաշտում: Եվ անկատար նյութը կատարելության հասնող տողերի մեջ դառնում է կյանքին ճիշտ նայելու յուրօրինակ չափորոշիչ: Վերելքներն ու անկումները, կորուստներն ու ձեռքբերումներն ի մի բերելով՝ փիլիսոփա բանաստեղծն ասել կուզե՝ ճանապարհը ո՛ր ուղղությամբ էլ գնա, ի՛նչ ընթացք էլ ունենա, մեկ է՝ երկրի վրա կատարելությունն անհասանելի է, և տխուր են բոլոր ավարտները («Մի տխուր օր լիներ») ²¹:

Ընթերցելով Ս.-Ա. Հարությունյանի տողերը՝ գալիս ենք այն համոզման, որ նրա երկնքի հետ հաճախակի հաղորդակցվելու հետաքրքրությունն ու ձգտումը՝ Աստծո հետ զրուցելու և Աստծուն մոտ լինելու նկրտումներն ունի: Եվ նրա ինքնատիպ տողերն այդ հաղորդակցման

²¹ Հարությունյան Ս.- Ա., «Երկինք և երկիր», հեղ. հրատ, Երևան, 2014, «Մի տխուր օր լիներ», էջ 237:

ընդգծված պատկերներն են: Բանաստեղծի որոշ տողերում նկատելի են նարեկացիական միստիկ ընկալումները: Աստծո հետ զրույցները, Աստծո անունը հաճախակի ընդգծելը, մարդուն ներելու՝ Աստծուն ուղղված նրա ուղերձները:

Բանաստեղծը հաճախակի է նշում իր չափից շատ սխալների («Շատ») ու վրիպակների մասին, որոնք «անողոք անձրևի պես անպատեհ ու աննպատակ շատ են» («Վրիպակները»), սակայն հաճախակի հանդիպում ենք նաև Աստծո կողմից ներվելու և ներված լինելու հանգամանքը.

...չափից շատ
շատ
շատ
սխալներ
մեզ
ներեցին
Աստված
Ներիր²²:

«Հայաստան» բանաստեղծությունը չափածո ակնարկ է հայի և Հայաստանի մասին.

Երկիր-
որտեղ ճանապարհորդում ես
առանց անձնագրի-
առանց վախի-
ապրում-սիրում
աղոթում կիրակնօրյա
լույսին-հույսին՝
անհո²³ւյս
անհո²³ւյս²³:

Ասում է՝ «կանայք մթան եզրին լուսնի շողերով պանդխտության են ուղարկում ամուսիններին», այսինքն՝ հույսով ու մաքրությամբ երիզված կանայք՝ մահվան և կյանքի հրեշտակները, որոնք ժամանակի ընթացքում իրենց երկրի գիշերներին տված աչքերով հեծկլտում են իրենց կորուստը, հասկանում են, որ վերքերը «մարմնի անդամները չեն» և «քարերը նրա համար են, որ նայեն հեռացողներին», որովհետև «մոլորակը այս քարերից է»: Բանաստեղծը խոսում է իր երկրի ցավից, սակայն այնքան նրբանկատ է մոտենում երևույթներին և այնքան տիպիկ ընդհանրացնում յուրաքանչյուրի ներսի վիշտը, որ թվում է Ս.- Ա.

²² Հարությունյան Ս.-Ա., «Շատ», «Գրանիշ», 08012021: <https://granishorg/nra-hamar/>

²³ Հարությունյան Ս.- Ա., «Երկինք և երկիր», հեղ հրատ, Երևան, 2014, «Հայաստան», էջ 61:

Հարությունյանը քո հարազատ- մտերիմն է և զրուցում է քեզ հետ ծանոթ բաների մասին: Նա խոսում է քեզ հետ կամ քո կողքին ապրող մարդկանց հետ կատարվող իրադարձություններից: Հայ կանայք իրենց ամուսիններին ուղարկում են արտերկիր՝ ընտանիքի կեցությունն ապահովելու համար, այնինչ՝ ժամանակը, տարածությունն ու հանգամանքներն ամեն ինչ իրար են խառնում, և հաճախ «օվկիանոսը հատած թռչուններն» այլևս չեն վերադառնում, թեև հետ են նայում:

... բայց նայում է ետ
բայց նայում է ետ
բայց նայում է ետ
այս քարերին²⁴:

Այստեղ երևում են նաև բանաստեղծի կենսագրության որոշակի տարրեր, թեև նա համոզում է, որ իր մասին մի քիչ կպատմեն ծառերը, այն էլ, երբ «մի կին հեռացած կլինի»²⁵:

Ս. - Ա. Հարությունյանի ստեղծագործությունն աչքի է ընկնում գեղեցիկի, վեհի, բարձրի, հերոսականի ընդգծվածությամբ: Հեղինակն իր հույզերի, ապրումների, կարոտների սպասումների արժանանալու մարդկայնության, սիրո դասեր է տալիս: Նրա բանաստեղծությունները մարդագիտություն են սովորեցնում, սովորեցնում են սիրել և հոգու ամենաթանկ անկյունում պահել ընտանիքն ու հայրենիքը: Եվ բնավ պետք չեն ճառերն ու քարոզները, հայ ու Հայաստան բառերի անտեղի գործածությունը: Տաղանդաշատ Գր. Նարեկացին էլ «Մատյան ողբերգության» մեջ հայի ու Հայաստանի մասին չի խոսում, բայց նրա հայրենանվեր գործերը հար ու հավետ կգարդարեն հայ գրականության գանձարանը:

Ս. - Ա. Հարությունյանի բանաստեղծությունների առանցքում հայ մարդու կեցութաձևն ու հոգեկերտվածքն է, կյանքի ու մահվան ընդհանրացումները, պատերազմի և խաղաղության պարտադրանքներն ու պահանջները, առօրյան ու անսովորը: Այսինքն՝ հայ մարդու կյանքն ինչպես որ է: Պատահական չէ բանաստեղծուհի Լույս Մակիասի խոստովանությունն առ այն, որ մինչ այս գրողին ճանաչելն ինքը չէր լսել Հայաստանի մասին, մինչդեռ այս հեղինակն արժանապատիվ ծնով աշխարհին է ներկայացնում իր երկիրն ու մշակույթը, ինչն էլ ոչ միայն մրցունակ է, այլև՝ ճաշակ թելադրող:

Եզրակացություն

Ընթերցելով Ս.-Ա. Հարությունյանի բանաստեղծությունները՝ եկել ենք հետևյալ եզրակացության:

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Նույն տեղում, «Իմ մասին», էջ 14:

Հայ և եվրոպական պոեզիայում հայտնի արցախածին բանաստեղծի գովերգածը հայն ու Հայաստանն է, և այդ ֆոնի վրա փիլիսոփայի աշխարհայացքն է՝ կյանքի այս կամ այն երևույթի, մարդկային այս կամ այն ապրումի, զգացողության, զգացմունքի նկատմամբ ունեցած իր հիմնավորմամբ:

Նա եվրոպական ընթերցողին պատմում է Հայաստանի մասին՝ ճանաչելի դարձնելով հայի յուրօրինակ տեսակը:

Բանաստեղծի բանաստեղծությունն ձևական, շինծու ապրումների ու պատկերների ոչ մի նշույլ չկա, ամեն ինչ շոշափելի է, իրատեսական, ապրված:

Տաղանդավոր գրողի բանաստեղծությունները կենսագրական հենք ունեն: Յուրաքանչյուր պատկեր համեմված է անցյալ-ներկա ժամանակային տարածությամբ: Հեղինակը բնական գույներով ներկայացնում է մանկությունն ու պատանեկությունը՝ Արցախ բնաշխարհի նման մաքուր, անմեղ, միամիտ ու հոգեհարազատ, ջախելությունը՝ օտար ափերում հայտնված երիտասարդի դեգերումները, սեփական ուղին որոշելու, կյանքում իր տեղը գտնելու ձգտումները: Փոքր երկրի բնակիչը, հայտնվելով մեծ-մեծ երկրներում, բնավ չի մոռանում իր ով լինելը, ավելին, նա ընդգծում է իր ով լինելը, և դրանով իսկ բարձր պահում հայի անունը, այն աստիճան, որ եվրոպացի մտավորականը հիացական հարցադրում է անում՝ բոլոր հայերը քեզ նման լա՞վ են գրում:

Այդպես՝ Հայաստանից դուրս, իսկ Հայաստանում՝ արցախյան գրող է, ով դպրոցական դասագրքերում Արցախն է ներկայացնում: Իսկ ավելի կոնկրետ՝ ժամանակակից գրող է, ում բանաստեղծություններում ավանդականն ու ժամակակիցը համադրվում են և ստեղծում գեղարվեստական յուրօրինակ աշխարհ, որտեղ առօրյան վեհի, երազայինի հետ տեսադաշտ է բացում ընթերցողի առաջ:

Ս.-Ա. Հարությունյանի ստեղծած գրականությունը դաստիարակչական բնույթ ունի: Նա չի քարոզում հայրենասիրություն, չի ասում՝ սիրեցեք ձեր դիմացինին: Նա պարզապես իր անձնական օրինակով՝ հայրենիքը, կյանքը և մարդկանց սիրելու իր տարբերակն է առաջ քաշում: Կյանքի դժվարությունները հաղթահարելու ճանապարհին, անշուշտ, նա էլ սխալներ է անում, սակայն չի թաքցնում իր մեղավորությունը, այլ խոստովանում է, որ անթերի մարդ չկա: Եվ նա այդ ամենն անում է փիլիսոփայորեն՝ առանց վայ-վույերի, նեյնիմ-մեյնիմներից հեռու: «Մարդը սխալական է» գիտակցմամբ նա առաջ է գնում, հաղթահարում իր առաջ ծառացած խնդիրների շղթան՝ ապացուցելով, որ կյանքը գեղեցիկ է, եթե գեղեցիկը տեսնելու աչքերով ենք նայում նրան: Այդ իսկ պատճառով, երբ ընթերցում ես նրա ստեղծագործությունները, հոգիդ լցվում է գեղեցկությամբ, միտքդ՝ բարության, իսկ երևակայությունդ՝ նոր թռիչքներով է առանձնանում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Առավոտ» օրաթերթ, 06.06.2017: <https://www.aravot.am/2017/06/07/Արվեստ>, 2019: <https://www.arvest.am/hy/node/302>
2. «Գրական թերթ», 10.06.2015:
3. «Գրանիշ», 08.01.2021: <https://granish.org/nra-hamar/>
4. Հարությունյան Սլավի-Ավիկ, «Երկինք և երկիր», հեղ. հրատ., Երևան, 2014:
5. Հարությունյան Սլավի-Ավիկ, «Dias de paz-խաղաղ օրեր», «Carena» հրատարակչություն, Բարսելոնա, 2019:
6. Հետք, 20:05, 17 մայիս 2017: https://hetq.am/hy/article/78869?fbclid=IwAR0PSs4UPSn3Q51QSAeOqhV_WxwkM3A331-mLpm7UFE4KQWbwpNpg5RkZNC
7. «Հրապարակ», 26.12.2020: <https://hraparak.am/post/83562a839624298cb39994255220b90e>
8. «Մամուլի խոսնակ», 30.11.2016 /20:49/ : <https://m.mamul.am/am/post/64134/>

РЕЗЮМЕ

ТЕМА ОТЕЧЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ СЛАВИ-АВИКА АРУТЮНЯНА

Алиса Багдасарян

*к.фил.н., Кафедра армянского языка и литературы,
Университет Месроп Маштоц
Степанакерт, Республика Арцах*

Цель данной работы-систематизировать и прокомментировать произведения Слави-Авика Арутюняна, выявить их особенности, выявить проблемы, существующие в его поле зрения, провести тематическое и жанровое рассмотрение и обсуждение как по отдельности, так и в целом, особо подчеркнув его любовь и заботу о месте рождения. В рамках работы мы рассмотрели жанровые, тематические, географические, изобразительные особенности произведений поэта. Мы пытались показать психологию, мировоззрение, раскрытие характера человека, освещенные в произведениях Арутюняна. Особое внимание заслуживает способность писателя глубоко воспринимать и философски представлять явления. В результате исследования мы пришли к выводу, что велика роль поэта в ответственном деле признания Армении и Арцаха в Европе.

Он своим личным примером ценит особенности благородного вида арцахца и обосновывает, что преданность армянской родине, величие и подвиг имеют биологическое происхождение.

Ключевые слова: *Слава-Авик Арутюнян, ведущий поэт, современная поэзия, поэтическая территория, символизирующие названия, родное нагорье, Армения, Арцах, русская среда.*

SUMMARY

THE THEME OF THE FATHERLAND IN THE WORK OF SLAVI-AVIK HARUTYUNYAN

Alisa Baghdasaryan

Ph.D. in Philology,

*MMU, Chair of Armenian Language and Literature,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The purpose of this work is to systematize and comment on the works of Slavi-Avik Harutyunyan, to identify their features, to identify problems existing in his field of vision, to conduct thematic and genre consideration and discussion both individually and as a whole, emphasizing his love and care for the place of birth.

As part of the work, we examined the genre, thematic, geographical, pictorial features of the poet's works: We tried to show S. A. psychology, worldview, disclosure of human character, highlighted in the works of Harutyunyan. Special attention should be paid to the writer's ability to deeply perceive and philosophically represent phenomena.

As a result of the research, we came to the conclusion that the poet's role in the responsible recognition of Armenia and Artsakh in Europe is great. By his personal example, he appreciates the peculiarities of the noble appearance of the Artsakh people and justifies that devotion to the Armenian homeland, greatness and feat have a biological origin.

Keywords: *Slavi-Avik Harutyunyan, leading poet, modern poetry, poetic territory, symbolizing names, native highlands, Armenia, Artsakh, Russian environment.*

МУЗЫ НИКОГДА НЕ МОЛЧАТ: ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВА НА ОБЩЕСТВО В КРИЗИСНЫЕ СИТУАЦИИ

Арсен Аракелян

*Кандидат искусствоведения,
профессор Российско-Армянского (Славянского) университета
arsarm2001@yahoo.com*

Алина Серегина

*Студентка Российско-Армянского (Славянского) университета, журналист
Ереван, Республика Армения
alinasereginaa@gmail.com*

В данной статье рассмотрено влияния искусства на общество в кризисный период. Мир меняется каждый день, и немаловажную роль в этом играет искусство. Это особенно актуально для армянского народа, поскольку он находится в перманентном состоянии стресса. В период кризиса горят и плавятся прежние опоры, меняются представления о себе и о других, старые схемы перестают работать. Однако, именно искусство позволяет более безопасно проживать сложные моменты в легкой диссоциации, сохранить себя и выразить то, что не помещается в слова, что подтвердил наш социальный опрос среди молодежи. Идея: «Все, что нас не убивает, делает сильнее» - имеет привлекательную концепцию. Действительно, прожитое горе делает нас чувствительными к горю других и, видимо, углубляет то, что мы делаем как художники, это подтверждается примерами из статьи, которые взяты из истории армянского народа.

Ключевые слова: Искусство, кризис, психология, культура, рефлексия, армянские деятели, война

Человечество во все времена визуально выражало свое состояние, окружение, мысли. Доказательство тому наскальные рисунки каменного века. Люди изображали сцены охоты, потому что именно это было особо важным занятием человека, это волновало больше всего. Но люди тех времен не просто использовали рисунки как фиксацию своей жизни, они самовыражались.

Тоже самое мы делаем и сейчас, посредством искусства выражаем особо важные изменения в жизни общества. Наше выражение через искусство определяет нас как индивидов, это особенно помогает в кризисное

время. Потому, как не только художник пытается понять себя через искусство, но и зрители пытаются понять друг друга.

Искусство и культура всегда доминировали в трудные времена нашей истории. Всем известна судьба самой большой книги в Матенадаране «Проповеди Муша», вес которой составляет 28 кг. Аствацатур заказал эту книгу священнику Вартану, в которую речи вошли, хроникальные документы, жития святых, толкования и церковные каноны. Каждый лист это одна телячья шкура. Когда книга была готова, заказчика убил эмир Аладин и забрал книгу. Два года спустя эмир решил продать рукопись. Армяне собрали 4000 драмов и выкупили рукопись. После освобождения из плена рукопись более семи веков пролежала в монастыре святых Апостолов в Муше, вплоть до трагических событий 1915 года. Книгу спасли две женщины. Они не могли унести огромную книгу и разделили ее пополам. Рукопись переходила из рук в руки. Одна половина попала в Эчмиадзин. Во дворе армянской церкви близ Эрзрума случайно нашли закопанную вторую половину рукописи. После долгих скитаний обе половины книги соединились в Матенадаране. Здесь хранится 601 лист этой рукописи, 17 листов находятся в армянской католической конгрегации мхитаристов на острове святого Лазаря в Венеции¹.

Даже в страшные времена геноцида две женщины думали не только о спасении своих жизней, но и о книге. Ведь это не только сохранение культуры, это действие сохранения нашей истории. Именно в искусстве таятся исторические события, доказательства нашей этничности.

Также во время геноцида продолжали творить многие армянские поэты и писатели. По свидетельству Комитаса, Даниэл Варужан работал даже в тюрьме.

Ранее, с 1902-го по 1905 год, когда среди малых и угнетённых народов вновь вспыхнуло пламя национально-освободительной борьбы, Даниэл Варужан пережил глубокую личную драму, что нашло отражение в ряде его любовных стихотворений.

Однако поэт сумел найти силы, чтобы заглушить в себе эти переживания и полностью проникнуться народной скорбью. «Хочу целовать те места, где пали наши мученики или ступила нога героя. Мы велики тем, что земля питает наши чувства... Какие прекрасные героические поэмы можно написать о Тигране Великом, но для этого надо непременно увидеть Армению...»².

Армянский композитор Арам Хачатурян написал балет «Гаяне» в 1942 году, а последнее действие балета «Танец с саблями» получил всемирную

¹ <https://arm-world.ru/dostoprimechatelnosti/518-matenadaran.html>

² <https://www.armmuseum.ru/news-blog/daniel-varoujan>

популярность. В 1943 году композитор получил за этот балет Сталинскую премию I степени, которую он внёс в фонд Вооруженных Сил СССР. Снова совпадение событий, как раз в годы Второй мировой войны, искусство не дремлет. Оно создает новые мировые шедевры.

Режиссера Сергея Параджанова дважды осуждали по сфабрикованным делам. Но в какой бы жизненной ситуации ни оказывался Параджанов, его всегда спасало творчество. Художник находил способ самовыражения даже в тюрьме, создавая то «медали» из кефирных крышечек, то букеты из проволок.

Когда Параджанова осудили в первый раз, режиссер спасался в тюрьме тем, что создавал небольшие зарисовки из жизни. Но когда у него забрали карандаши и запретили рисовать, в ход пошли крышки от кефира, который на зону присылал ему легендарный Феллини. Режиссер постоянно находил новые пути для создания искусства, несмотря на то, где он находился и что его окружало.

В тюрьме Параджанов также шил из мешковины и делал коллажи. А на 8 марта своей приятельнице Лиле Брик режиссер смастерил «букет» из проволок и остатков носков.

В истории нашей страны так много трагичных и печальных моментов, что порой создается такое ощущение, что мы живем в вечном кризисе. Несмотря на фатальность ситуации армянский народ все равно продолжает творить и находит новые пути спасения именно в искусстве.

Возможно, что наш кризис и армянская печаль стали вполне обыденным состоянием. Чтобы не сойти с ума от происходящего вокруг, на помощь к человеку всегда приходит искусство.

Когда художник делится своими переживаниями со зрителем, то возникает эмпатия. Это эмоциональное состояние, которое невозможно подделать. Ведь произведение искусства погружает нас в состояние самого художника, заставляет пережить то, что он хотел выразить.

Наш спектр эмоций, незаметно для нас самих, расширяется. Даже если сюжет произведения выдуман, то мы все равно переживаем за героев, мы рефлекслируем. Читая книгу, мы переживаем события таким образом, будто они происходят с нами в реальности. Все это заставляет нас смотреть на мир с другой точки зрения, принимать всех людей и их позиции.

Искусство влияет на содержание гормонов стресса в организме. Известен эксперимент, когда перед и сразу после посещения святилища Девы Марии в Викофорте все участники экскурсии сдали на анализ слюну. Оказалось, что после экскурсии уровень гормона стресса кортизола был в среднем на 60% меньше³.

³ <https://invme.com/ru/blogs/content/kak-iskusstvo-vliyaet-na-cheloveka>

Чудесное воздействие силы художественного произведения на человека – уже доказанный медицинский факт. Мозг реагирует на произведение искусства и стимулирует процессы в двигательной коре: когда мы смотрим на картину, реагируют разум, эмоции и тело.

Искусство напоминает нам, что мы не одиноки и что мы разделяем универсальный человеческий опыт. Благодаря искусству мы чувствуем глубокие эмоции вместе и способны обрабатывать опыт, находить связи и создавать нечто влиятельное.

Современное искусство в той форме, в которой оно складывалось на протяжении XX века и до настоящего времени, является результатом процессов постижения мира в его катастрофическом развитии. Первая мировая война, революции, холокост, угроза ядерной катастрофы, изменение климата — все эти события во многом предопределили формальные и концептуальные практики искусства.

Кто-то не может работать в кризисное время из-за стресса, нуждаясь в спокойствии и стабильности, кто-то — наоборот. В перманентном состоянии стресса выделяется много энергии, которую просто необходимо выплескивать и по возможности направлять в нужное русло, иначе тебя разорвет изнутри.

Темные времена вынуждают искать надежду на будущее, рефлексировать на происходящее, четче формулировать, что хорошо, а что плохо, искать правду. Из-за обилия ограничений и цензуры художники пытаются найти лазейки для иносказаний, появляется азарт найти решение. Возникает безумное количество вопросов, на которые ты должен отвечать.

Некоторые работы современников не требуют конкретного ответа, потому как все понятно без слов. В музее Современного искусства в Ереване в последнем зале, который посвящен геноциду армян, хранится картина Гая Газанчана «От свидетеля» 2020 года.

Первая эмоция, которую испытываешь при взгляде на картину страх. Это будоражащий страх от окаменелого взгляда человека. Невозможно определить его пол, это может быть как женщина, так и мужчина. Но главное то, что все, абсолютно все: дети, старики, матери- почувствовали на себе тот самый страх за родину, за близких, за возможность свершения геноцида, только 105 лет спустя, в 2020 году.

Название уже говорит о мысли автора это глаза человека, который увидел то, чего невозможно представить. Он чем-то напоминает картину Эдварда Мунка «Крик». Но в отличие от крика, у Гая Газанчана человек не имеет рта. Кричать в такой ситуации невообразимо, потому как связки онемели, воздуха не хватает. В таком шоковом состоянии говорят только глаза. У Газанчана глаза «говорят» громче любых слов.

Во все времена люди старались рассказать про геноцид армян через все возможные источники; начиная от мемуаров, официальных документов, устного повествования из поколения в поколение и заканчивая искусством. Ведь искусство может передать не только документальный факт происшествия, искусство помогает прочувствовать или хотя бы попытаться на миг представить пережитую боль. Пережил ли армянский народ эту скорбь, а может она будет храниться в генах всегда- это не известно. Но наверняка каждый замечал отличительную особенность в армянских людях- их грустные глаза.

К столетию геноцида армян в Османской империи 1915 года Музей Геноцида армян выставил фотопортреты под названием «Эти глаза видели геноцид». На портретах изображались те, кто смог пройти через все тяготы того времени. На большом плакате были размещены лица выживших с глубокими глазами, полными скорбью. Именно плакаты с этими фотопортретами были размещены в Арцахе после событий 2020 года.

Глаза это мощный инструмент, они передают все, что накопилось у человека внутри. Поэтому портреты нас порой завораживают, ведь взгляды на них такие тяжелые, покрытые грустной тайной.

Современные деятели искусства стараются находить новые способы передачи своего посыла. Интересная идея есть у Карена Петросяна, созданная в 2010 году. Его композиция называется «Голоса из бурного рая». Она исполнена в виде тернистого перекасти-поле, в котором закованы яркие птицы.

Сам круг напоминает нашу планету, а яркие птички это армяне, которых разбросало по всей Земле после геноцида. Они яркие и выделяющиеся как одна большая семья, только в разных уголках мира. Ни одна из представленных птиц не летает, крылья плотно прижаты, а это значит, что боль сильно оборвала ту надежду, тот полет мысли, который был у нас. Птицы подавлены, скованы. Хотя, они находятся в круглой поверхности, но все равно не могут из нее выбраться, будто находятся в клетке.

Еще одна особенность птиц- практически у каждой есть фрагменты красного оперения. Красной птицей считается феникс. И тут проходит красивая аллегория- армянский народ еще возродится.

Социология искусства

Чтобы понять особенности творческой деятельности художника, нужно тонко чувствовать социальные условия. Понимание восприятия аудиторией произведения искусства всегда предполагает знание его контекста. Важно учитывать социально- демографический или этнический состав, уровень образованности аудитории.

Ведь искусство одно из эффективных средств влияния на общественное сознание и поведение человека. Это видно по тому, как общество реагирует на произведения в зависимости от ситуации вокруг. Следовательно, искусство постепенно перенимает на себя функции двигателя общественных, политических направлений.

Если искусство в силах регулировать поведение общества, то значит, оно может проявить себя как систему норм. Например, формирование высокого и низкого искусства. Это, в свою очередь, помогает прийти к разрешению конфликтов в затруднительных ситуациях.

Таким образом, ценности искусства выполняют нормативную функцию, подобно культуре. Взаимосвязь между состоянием общества и искусством видна на нашем социальном опросе, в котором приняло участие 50 человек. Основная аудитория опрашиваемых – студенты в возрасте от 20 до 26 лет.

Опрос показал, что 59% респондентов искусство успокаивает в период стрессовых, кризисных ситуаций, 34% из них иногда прибегают к искусству, как к анти-стрессу. И лишь 7% опрашиваемых искусство никак не впечатляет.

Музыка является самым понятным и близким видом искусства для респондентов, ей отдают предпочтение 50%, на втором месте – живопись, 23%. Кино или театр предпочитают 15% опрашиваемых, а 12% находят большой интерес в литературе.

Из той же опрашиваемой группы, 50% ходят в музеи с периодичностью один раз в несколько месяцев. 38% посещают музеи раз в месяц и чаще, и лишь 12% не ходят в музеи.

Несмотря на нелегкие условия нашего современного мира, потока негативных и шокирующих новостей, больше половины, 88% опрашиваемых студентов все же не забывают про искусство, посещают и находят в этом свое спокойствие и разгрузку.

Заключение

В заключении хотелось бы отметить, что несмотря на ситуацию в мире, человечество во все времена обращалось на помощь к искусству, пыталось сохранить его даже ценой собственной жизни.

И не случайно, ведь искусство выступает в роли мощного средства влияния на человека, которое способно регулировать его поведение. Это видно из нашего социального опроса, в котором 93% респондентов прибегают к искусству, если сталкиваются с кризисными ситуациями.

В перманентном состоянии стресса, в котором мы вынуждены оставаться долгое время, накапливается много энергии, которую художники

направляют на создание отображения нашей реальности, данная рефлексия настоящего помогает будущему найти собственное решение проблемы.

Искусство напоминает нам, что мы не одиноки и что мы разделяем универсальный человеческий опыт. Благодаря искусству мы чувствуем глубокие эмоции вместе и способны обрабатывать опыт, находить связи и создавать нечто влиятельное.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Армянский музей Москвы и культуры наций
<https://www.armmuseum.ru/news-blog/daniel-varoujan>
2. Информационный ресурс «Армяне мира» <https://arm-world.ru/dostoprimechatelnosti/518-matenadaran.html>
3. <https://invme.com/ru/blogs/content/kak-iskusstvo-vliyaet-na-cheloveka>

SUMMARY

THE MUSES ARE NEVER SILENT: THE IMPACT OF ART ON SOCIETY IN CRISIS SITUATIONS

Arsen Arakelyan

Ph.D. in Art History,

Professor of the Russian-Armenian (Slavic) University

Alina Seregina

Student of the Russian-Armenian (Slavic) University, journalist

Yerevan, Republic of Armenia

This article discusses the impact of art on society in a crisis period. The world is changing every day, and art plays an important role in this. This is especially true for the Armenian people, as they are in a permanent state of stress. During a crisis, the old pillars burn and melt, ideas about oneself and others change, old schemes stop working. However, it is art that allows you to more safely live difficult moments in easy dissociation, save yourself and express what cannot be put into words, which was confirmed by our social survey among young people. The idea: "What doesn't kill us makes us stronger" has an attractive concept. Indeed, lived grief makes us sensitive to the grief of others and, apparently, deepens what we do as artists, this is confirmed by the examples from the article, which are taken from the history of the Armenian people.

Keywords: Art, crisis, psychology, culture, reflection, Armenian figures, war.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
ՄՈՒՍԱՆԵՐԸ ԵՐԲԵՔ ՉԵՆ ԼՈՌԻՄ.
ԱՐՎԵՍՏԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿՐԱ
ՃԳՆԱԺԱՄԱՅԻՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ

Արսեն Առաքելյան

*Արվեստի պատմության գիտությունների թեկնածու,
Հայ - ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի պրոֆեսոր*

Ալինա Սերեգինա

*Հայ - ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի ուսանող, լրագրող,
Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն*

Այս հոդվածը քննարկում է արվեստի ազդեցությունը հասարակության վրա ճգնաժամային ժամանակաշրջանում: Աշխարհն ամեն օր փոխվում է, և արվեստը կարևոր դեր ունի դրանում: Սա հատկապես վերաբերում է հայ ժողովրդին, քանի որ նա գտնվում է մշտական սթրեսային վիճակում: Ճգնաժամի ժամանակ հին սյուները այրվում և հալվում են, փոխվում են սեփական և ուրիշների մասին պատկերացումները, հին սխեմաները դադարում են գործել: Այնուամենայնիվ, հենց արվեստն է թույլ տալիս ավելի ապահով ապրել դժվարին պահերը՝ հեշտ տարանջատման մեջ, փրկել ինքդ քեզ և արտահայտել այն, ինչ բառերով չի կարելի ասել, ինչը հաստատվել է երիտասարդների շրջանում մեր սոցիալական հարցումով: Գաղափար: Այն ամենը, ինչը մեզ չի սպանում, մեզ ավելի ուժեղ է դարձնում, ունի գրավիչ գաղափար: Իսկապես, ապրած վիշտը մեզ զգայուն է դարձնում ուրիշների վշտի նկատմամբ և, ըստ երևույթին, խորացնում է մեր արածը, որպես արվեստագետ, դա են հաստատում հոդվածից բերված օրինակները, որոնք վերցված են հայ ժողովրդի պատմությունից:

Բանալի բառեր՝ Արվեստ, ճգնաժամ, հոգեբանություն, մշակույթ, արտացոլում, հայ գործիչներ, պատերազմ

СОДЕРЖАНИЕ И КРИТЕРИИ ОТБОРА УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПРИ ОБУЧЕНИИ РКИ (ОПС «МЕНЕДЖМЕНТ»)

Альвина Нерсисян

Университет Месроп Маштоц

Кафедра иностранных языков

Старший преподаватель

Степанакерт, Арцах

avalners@gmail.com

Основная цель профессионального образования в Арцахе сегодня – подготовка квалифицированного работника, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, ответственного, свободно владеющего своей профессией, иностранным языком, способного к эффективной работе по специальности на уровне мировых стандартов, готового к постоянному профессиональному росту и мобильности.

Конкурентоспособность современных специалистов определяется сформированностью их профессиональной компетентности, значимой составляющей которой является коммуникативная компетенция. В условиях возрастания роли межкультурной коммуникации увеличивается потребность в менеджерах, владеющих коммуникативной компетенцией, это значительно расширяет их профессиональные перспективы, дает возможность быть в курсе всего нового в профессиональной области, вооружает достижениями мировой науки, способствует использованию их в практике. В этой связи актуализируется проблема выявления и реализации педагогических условий формирования профессионально-коммуникативной компетенции будущих менеджеров.

В данной статье рассматриваются содержание и критерии отбора учебного материала при обучении РКИ.

Ключевые слова: РКИ, уровни владения ИЯ, профессионально-коммуникативная компетенция, Арцах, высшее образование.

В соответствии с целью обучения иностранному языку (в нашем случае - русскому) - формированием коммуникативной компетенции, и основываясь на 17-летнем опыте работы в арцахских вузах и результатах диагностических тестирований, мы можем говорить о том, что знания, умения и навыки арцахских студентов соотносятся с уровнем «А1+» - «Допороговый».

Подобная ситуация затрудняет достижение поставленной цели и обуславливает смену содержания обучения, организационных форм и поиск таких способов реализации образовательного процесса, которые позволят решить задачу формирования требуемой компетенции в определенные сроки.

Программа дисциплины «Русский язык как иностранный» бакалавриата специальности «Менеджмент» в вузах Арцаха предполагает овладение обучающимися 4-м (B2) европейским уровнем.

В современных условиях глобализации и превращения рынка труда в действительно международный, профессиональную компетенцию менеджера составляют не только узкоспециальные технические знания и умения, но и ряд «нетрадиционных» для специального образования качеств и компетенций социально-гуманитарного характера, таких как: коммуникативная компетенция в целом и владение приемами эффективной аргументации в частности, умение работать в многопрофильной команде, способность к анализу и оценке принятых решений и другие коммуникативные навыки и умения.

Обучение русскому языку преследует несколько целей: практическую, образовательную и воспитательную. Под практической целью понимается формирование у студентов иноязычной коммуникативной компетентности; образовательная предполагает обогащение кругозора, культуры мышления, иноязычной коммуникации, что в свою очередь направлено на становление полилингвальной и поликультурной личности студента. Образовательный потенциал дисциплины «Русский язык /как иностранный/» проявляется в долговременной готовности студента развивать межкультурные, научные, академические и профессиональные связи, уважать ценности других стран и народов.¹

Владение русским языком на уровне «А», безусловно, является недостаточным для свободной ориентации в деловой и профессиональной информации, для эффективной коммуникации с зарубежными специалистами аналогичных сфер. Сегодня русский язык становится важным и актуальным инструментом для получения информации, необходимой менеджеру. Кроме того, он помогает объективно оценивать ситуацию в мировой экономике, вырабатывать стратегию повышения эффективности экономики для своего предприятия.

Анализ методической и педагогической литературы показывает, что иноязычная профессиональная коммуникативная компетенция

¹ Безукладников К.Э., Профессиональный портфолио как средство формирования профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2008. – № 8. – С. 67.

также получила различные трактовки в работах различных исследователей: интегративное целое, обеспечивающее процесс общения на иностранном языке по специальности², готовность специалиста на основе полученных знаний, умений, навыков и опыта к эффективному осуществлению обмена информацией в профессиональной деятельности,³ способность выпускника вуза действовать в режиме вторичной языковой личности в профессионально направленной ситуации общения,⁴ готовность и способность специалиста, не изучавшего иностранный язык на языковом факультете, к применению иноязычных лингвострановедческих, научных и предметных знаний для осуществления полноценной иноязычной профессиональной межкультурной коммуникации.⁵

Особенностью профессионально ориентированного обучения русскому языку в Арцхе является то, что в учебно-познавательной деятельности студента в период обучения должна найти отражение его будущая профессиональная деятельность, т. е. в ходе учебного процесса должны быть сформированы те профессионально значимые знания, умения и навыки, которые позволят обучаемым успешно осуществлять свою профессиональную деятельность после окончания вуза. Таким образом, конечной целью обучения русскому языку как иностранному языку специальности «Менеджмент» на наш взгляд является формирование русскоязычной профессионально-коммуникативной компетенции.

В нашем понимании русскоязычная профессионально-коммуникативная компетенция представляет собой способность и готовность арцахского менеджера к эффективному осуществлению русскоязычного общения и взаимодействия в ситуациях профессионального и бытового характера в межкультурном пространстве.

² Борозенец, Г.К., Концептуальные подходы к построению модели формирования иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов / Г.К. Борозинец // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – №1. – С. 93–105.

³ Золотухина, В.П., Педагогические и научно-методические основы развития профессионально-коммуникативной компетентности специалиста-переводчика // Международная научно-практическая конференция «Проблемы прикладной лингвистики»: Сборник статей. - Пенза: Изд-во Пензенского гос. пед. ун-та, 2004. - С. 121-124.

⁴ Андриенко А.С., Развитие иноязычной профессиональной компетентности студентов технического вуза (на основе кредитно-модульной технологии обучения): автореф. дисс... канд. пед. наук, Ростов-на-Дону, 2007 – С.26

⁵ Аитов В. Ф., Проблемно-проектный подход к формированию иноязычной профессиональной компетентности студентов (на примере неязыковых факультетов педагогических вузов): автореф. дис. ... д-ра пед. наук. СПб., 2007. – С. 48.

Общеизвестно, что формирование профессионально-коммуникативной компетенции на иностранном языке специалиста с высшим техническим образованием невозможно без интеграции в общую систему подготовки языкового образования. Коммуникативная компетенция сегодня рассматривается как обязательная составляющая мастерства специалистов не только гуманитарного, но и технического профиля. Профессионально-коммуникативная компетенция обеспечивает успешность реализации основных задач общения и самореализации личности и выражается в овладении лингвистическими умениями, соблюдении специфических социокультурных норм речевого поведения, т.е. учета функционально-стилистического регистра речевого общения.

Дисциплина «Русский язык специальности» включена в обязательный компонент цикла базовых дисциплин специальности «Менеджмент» в арцахских вузах в объеме 6 кредитов (192 академических часа). Таким образом, профессионально-ориентированное обучение становится неотъемлемой частью языкового обучения бакалавров в целом. Оно предполагает сочетание овладения профессионально-ориентированным иностранным языком с развитием личностных качеств обучающихся, знанием культуры страны изучаемого языка и приобретением специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях. Сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности. Иностранный язык в данном случае выступает средством повышения профессиональной компетентности и личностно - профессионального развития студентов и является необходимым условием успешной профессиональной деятельности специалиста – выпускника современной высшей школы.

В методике преподавания английского языка различают, в соответствии с Европейской системой уровней, для неязыковых (технических) вузов – уровень B2 и полный курс LSP (профессиональная программа); для магистратуры – уровень C1 ИЯ для неязыковых вузов; LSP (язык для специальных целей) – для профильной магистратуры; LAP (язык для академических целей), LSP – для научно-исследовательской. Подобное распределение уровней справедливо и для методики преподавания русского языка как иностранного. Так, мы определяем уровень B2 как конечный результат владения РКИ выпускником специальности «Менеджмент» арцахского вуза.

Вслед за Кунанбаевой С.С. мы предполагаем, что для достижения обучающимися технических вузов заданных международно-стандартных параметров обучение ИЯ должно осуществляться в два этапа: на первом этапе (1 курс) предполагается овладение обучающимися 3-м (B1) европейским уровнем. Владение ИЯ на 4-м (B2) уровне означает умение студента понимать сложную информацию на темы личной, общественной, учебной или профессиональной областей жизни, отмечать выделяемые положения в аргументации и в общем плане понимать имплицитные, равно как и открыто заявляемые положения в текстах и прямых сообщениях; пользоваться языком бегло, грамматически корректно и эффективно в разговоре на личные, общие и профессиональные темы, отмечая связь высказываемых положений, общаться без заметного сдерживания при попытке выразить себя, выделять личную значимость событий, выражать свою позицию четко с помощью предоставления соответствующих объяснений; продуцировать четкий, системно развитый текст с адекватным выделением значимых положений, необходимых деталей, развивая свои идеи и положения.⁶

На втором этапе (на 2 курсе) предполагается обучение профессионально–ориентированному общению в рамках конкретной специальности с использованием ИЯ для специальных целей (B2).

Овладение студентами профессионально–коммуникативной компетенцией невозможно без целенаправленного формирования понятийно – терминологического аппарата специальности, расширения информационной базы на материале аутентичных текстов, овладения стратегиями учения, умениями интерпретировать, вести дискуссии, аргументировать, решать типовые стандартные и профессионально – ориентированные задачи.

Достижение же вышеуказанных задач, в свою очередь, невозможно без использования в учебном процессе различных технологий, основанных на принципах проблемности, интерактивности, ситуативности: моделирование профессионально - контекстных ситуаций, максимально связанных с будущей профессионально – практической деятельностью обучаемых, проблемного метода и проектной работы.

Таким образом, иноязычное образование в неязыковых (технических) вузах содержательно и структурно может быть представлено в виде принятой в современной методической литературе формулы:

⁶ Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методика и теория. – Алматы: Эдельвейс, 2005. . – С.262 .

уровень **B2 + LSP**, что соответствует международно-стандартному владению ИЯ.

В образовательных программах специальности “Менеджмент” вузов Армении и Арцаха указывается практически одинаковое количество часов и кредитов, выделенных дисциплине “Русский язык специальности”. Схема аудиторных часов и кредитов приведена в Таблице 1:

Таблица 1. Схема аудиторных часов и кредитов дисциплины “Русский язык специальности”

№	ВУЗ	Семестры / аудиторные часы				Общее кол-во часов	Общее кол-во кредитов
1	Ереванский государственный университет	I / 64	II / 64			240	8
2	Арцахский государственный университет	I / 64	II / 64			240	8
3	Университет Месроп Маштоц	I / 32	II / 32	III / 32	IV / 32	240	8
4	Шушинский технологический университет*	I / 17	II / 17			120	4

*Количество часов обусловлено внутренней политикой вуза

Четкое целеполагание профессионального образования в Арцахе, в частности, в процессе формирования иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции обуславливает критерии отбора и принципы организации учебного материала в процессе обучения русскому языку. Печатные аутентичные тексты, аудиотексты, видеосюжеты, глобальная сеть Интернет выступают как средства обучения, представляющие информацию для обработки с целью формирования профессионально-коммуникативной компетенции.

На наш взгляд, отбор учебного материала должен производиться исходя из следующих позиций с опорой на основополагающие принципы прагмалингводидактики, о которых говорилось выше.

1. Информационная насыщенность учебного материала.

Формирование иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции студентов должно проводиться с использованием комплекса упражнений, составленном на тематически-насыщенном материале в соответствии с их профессиональными потребностями. Представление профессионально-значимой информации в достаточ-

ном объёме является особо важным, поскольку она является основой для эффективного межкультурного профессионального взаимодействия менеджеров.

2. Профессиональная маркированность учебного материала.

Критерий профессиональной маркированности учебного материала предполагает осуществление отбора той информации, которая имеет непосредственное отношение к сфере будущей профессии студентов.

3. Коммуникативная ценность учебного материала.

В соответствии с данным критерием приоритетным является материал, который чаще встречается в условиях всех трех функционально-стилистических регистров общения и соответствует нормам и правилам, установленными в конкретном сообществе, целям обучения и личным образовательным потребностям каждого учащегося.

4. Прагматическая ценность учебного материала.

Критерий прагматической ценности тесно связан с критерием коммуникативной ценности и определяет прагматический характер содержания обучения русскому языку, то есть производится отбор тех аспектов, которые в процессе реальной профессиональной коммуникации смогут быть использованы в наибольшем количестве ситуаций общения с целью достижения различных целей, причём осознание практической пользы, личностной значимости образовательной деятельности обуславливает её продуктивность.

5. Актуальность учебного материала.

Учебный материал, информация, предоставляемая студентам для восприятия и понимания, должна быть современной и содержать конкретные факты действительности с обращением к теории изучаемой специальности, которые не утратили своей актуальности на современном этапе развития профессиональной сферы.

6. Аутентичность учебного материала.

Критерий аутентичности информации, используемой в качестве учебного материала, реализуется посредством использования в процессе обучения методически обработанной аутентичной информации, которая отражает особенности функционирования русского языка в ситуациях реального профессионального общения, что способствует воспитанию интереса к иноязычной культуре во всех её проявлениях и к процессу изучения иностранного языка в целом.

7. Мотивационно-познавательная ценность учебного материала.

Данный критерий является одним из наиболее важных критериев отбора учебного материала в условиях обучения студентов иностранному языку. Для студента формирование, поддержание, развитие

мотивации и образовательного познавательного интереса является одним из основных факторов, определяющих эффективность образовательного процесса. Информация для восприятия должна соответствовать образовательным потребностям учащихся, быть личностно-значимой, профессионально-ориентированной и эмоционально-привлекательной.

9. Вариативность и разнотипность учебного материала.

В соответствии с данным критерием учебный материал должен наиболее полно отражать ситуацию реального общения, содержать максимальное количество коммуникативных ситуаций, регистров, вариантов использования ИЯ в естественных условиях.

Организация учебного материала, отобранного в соответствии с вышеуказанными критериями, способствует формированию профессионально-коммуникативной компетенции с опорой на прагмалингводидактические принципы и с отнесением к деятельности в соответствии с ситуациями естественного межкультурного профессионального общения, а также предполагает интегративность всех видов речевой деятельности, языкового и речевого материала, иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции.

В рамках нашей работы, мы определяем следующие принципы организации учебного материала в рамках прагмалингводидактики:

1. Принцип профессионально-коммуникативной направленности.

Профессионально-коммуникативная направленность реализуется посредством обеспечения условий иноязычного общения, максимально приближенных к естественным, что обуславливает организацию учебного материала, направленную на стимулирование коммуникативной деятельности учащихся.

2. Принцип тематической организации.

Данный принцип предполагает осуществление организации учебного материала в рамках прагмакоммуникативных модулей (будет обосновано далее) на основании соотнесённости с определённым аспектом изучаемой специальности.

3. Принцип интегративности.

В рамках каждого учебного модуля представлены упражнения на развитие различных видов речевой деятельности с акцентом на формирование лингвистической, речевой и прагматической компетенций.

4. Принцип концентрированности и минимизации.

В условиях обучения иностранному языку с целью интенсификации учебного процесса необходимо осуществлять организацию учебного материала на основе данного принципа, что позволяет

сократить время усвоения учебного материала. Принцип концентрированности предполагает подачу материала в виде организационных единиц, в которых содержится материал различных уровней. Принцип минимизации реализуется в соответствии с критериями коммуникативной ценности, распространённости, продуктивности, информативности.

5. Принцип комплексной организации.

Комплексный подход в организации учебного материала позволяет обеспечивать взаимосвязь в обучении всем видам речевой деятельности в процессе формирования иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции. Отобранный материал организуется в учебные модули (уроки), каждый из которых содержит блоки, способствующие формированию иноязычной профессионально-коммуникативной компетенции.

Оптимальный отбор, организация и презентация учебного материала во многом определяет эффективность процесса обучения студентов.

Теория и практика разработки учебных программ знает два способа их построения: линейный и концентрический.

Сущность *линейного* способа построения учебных программ состоит в том, что отдельные части (шаги, порции) учебного материала выстраиваются как бы по одной линии и образуют непрерывную логическую последовательность тесно связанных между собой и взаимообусловленных звеньев — ступеней учебной работы, как правило, только один раз. Причем, новое выстраивается на основе уже известного и в тесной связи с ним.

Такое построение учебных программ несет в себе как положительные так и отрицательные явления в обучении. Достоинством линейного способа расположения содержания учебной программы заключается в его экономичности во времени, поскольку исключается дублирование материала. В то же время линейный способ построения программы не всегда позволяет учитывать индивидуальные особенности студентов, что может затруднить восприятие сложного материала, особенно на начальном этапе обучения.

Концентрический способ построения содержания учебных программ допускает один и тот же материал (вопрос) излагать несколько раз, но с элементами усложнения, с расширением, обогащением содержания образования новыми компонентами, с углублением рассмотрения имеющихся между ними связей и зависимостей. Концентрическое расположение материала в программе предусматривает не простое повторение, а изучение тех же вопросов на расширенной основе

с более глубоким проникновением в сущность рассматриваемых явлений и процессов.

В рамках нашей работы мы считаем целесообразным не линейное предъявление темы (ситуации), а концентрическое, на каждом из уровней. Это позволяет ввести каждую тему постепенно, не перегружая студентов, и в конце периода обучения получить запланированный результат. Например, при первом предъявлении лексической темы на начальном этапе используется минимальное количество слов и грамматики (2–3 синтаксические конструкции и от 10 до 30 новых слов). Это дает возможность студенту, используя минимум языковых средств, начать общаться.

При переходе на базовый уровень, освоение которого планируется обычно в том же учебном году, вводятся те же темы или их варианты. Например, 1-й концентр: «Банк»; 2-й концентр: «Менеджер банка»; 3-й концентр: «Банковский менеджмент». При этом объем грамматики и лексики планомерно расширяется в соответствии с программой РКИ.

При концентрическом подходе усвоение языкового материала не только не мешает, а способствует развитию **основных видов речевой деятельности (чтению, говорению, аудированию и письму)**. При втором введении темы учащийся опирается на уже известный материал и дополняет его новым. При третьем обращении к теме лексический и грамматический материал активно закрепляется и максимально расширяется. ***Нарушение принципа концентрической организации языкового материала приводит к перекосам в обучении.*** Из-за большого объема разнопланового материала, который вводится сразу в полном объеме (линейный принцип введения), процесс обучения становится психологически малопривлекательным для студентов, так как они начинают «плавать» в материале, испытывают большие трудности и утрачивают мотивацию к обучению. Кроме того, при **линейном способе** введения в основном развиваются **пассивные виды речевой деятельности – чтение и письмо**. На все другое не остается времени.

Если же преподаватель ограничится введением темы только на одном (первом) уровне, то впоследствии окажется, что тема по-настоящему не освоена. То, что будет необходимо студенту для общения по этой теме в жизни, он позаимствует из родного языка, наполнив свою речь огромным количеством интерферентных ошибок, что отрицательно скажется и на всем процессе обучения, и на репутации преподавателя.

Принцип концентрического введения материала следует соблюдать не только при общем планировании, но и при введении

любого сложного материала (темы, текста, фильма и др.). Главное при этом – разбить введение грамматического и лексического материала на этапы, доступные учащемуся по уровню.

По результатам исследования нами было определено, что дидактическим материалом для обучения русскому языку в вузах НКР служит один учебник – «Практический курс русского языка для студентов экономического факультета», материал которого, несмотря на профессиональную ориентированность, не способен подготовить менеджера к профессиональной коммуникации. Не умаляя заслуг данного учебника, нам кажется справедливым отметить, что для арцахских студентов в процессе обучения русскому языку характерны только формальный и нейтральный регистры общения и как следствие, им трудно формировать свое речевое поведение в соответствии с неформальным речевым регистром, тем более профессиональным. Тому подтверждением служат данные опроса, проведенного среди менеджеров Арцаха (Таблица 1). Кроме того, нам кажется недостаточным материал для формирования устной профессионально-коммуникативной компетенции, а именно: отсутствие заданий, формирующих навыки, ведения, дискуссий, профессиональных диалогов, составления презентаций и т.д.

Таблица 1 Результаты опроса менеджеров банков Степанакерта

Необходимость знания русского языка		Формаль- ный регистр	Нейтраль- ный регистр	Нефор- мальный регистр
0-2	Малая	20%	33,30%	33,30%
3-5	Средняя	13,30%	33,30%	40%
6-8	Высокая	26,60%	13,30%	-
9-10	Максимально высокая	40%	20%	26,60%

Тем не менее, все преподаватели РКИ, опрошенные нами, определили достаточно высокую степень уместности предоставления будущим менеджерам знаний неформального функционально-стилистического регистра речевого общения. (Таблица 1) Отсутствие данной информации на занятиях по русскому языку в вузах было обосновано как несоответствие дидактических материалов поставленным требованиям.

Таблица 2: Результаты опроса преподавателей РКИ

N	ВУЗ	учебник	формирование КК в трех регистрах			степень прагматизации (макс 10)	соответствие материала (макс 10)	уместность неформ.Р. (макс 10)	степень "иностранности" РЯ (макс 10)
			ФР	НР	НФР				
1	АрГУ	Практический курс РА для студентов экономического факультета - Л.Г.Петросян	Да	да	нет	7,5	8,5	8	10
2	УММ	"Пособие по русскому языку" Л.А.Шевченко учебники по экономике	да	да	нет	8	4	3	2
3	Тех. уни-вер. Шуши	Практический курс РА для студентов экономического факультета - Л.Г.Петросян	да	да	нет	7	8	6	7
Среднее значение						7,50	6,83	5,67	6,33

Все вышеизложенное позволяет нам с полной уверенностью говорить о необходимости подбора такого дидактического материала, который способствовал бы формированию профессионально-коммуникативной компетенции во всех трех функционально-стилистических регистрах речевого общения.

Преподавание русского языка как иностранного, как и любой другой учебно-прикладной дисциплины, не может осуществляться без прочного теоретического фундамента, поскольку без теории, без знания психологии обучения процесс преподавания языка будет сводиться к трудно контролируемому развитию педагогической интуиции, а в худшем случае – к механическому «натаскиванию»

учащихся на овладение языковым материалом. Знание основных концепций и базовых принципов обучения, психологии овладения языком, сознательный выбор средств и практических приемов преподавания, основанный на фундаментальной теории, освоение опыта лучших преподавателей, овладение методом критического анализа педагогической деятельности, а также критическая проверка результатов своей работы способствует существенному росту профессионального мастерства преподавателей русского языка как иностранного.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Аитов В. Ф., Проблемно-проектный подход к формированию иноязычной профессиональной компетентности студентов (на примере неязыковых факультетов педагогических вузов): автореф. дис. ... д-ра пед. наук. СПб., 2007. – С. 48.
2. Андриенко А.С., Развитие иноязычной профессиональной компетентности студентов технического вуза (на основе кредитно-модульной технологии обучения): автореф.дисс... канд.пед.наук, Ростов-на-Дону, 2007 – С.26
3. Безукладников К.Э., Профессиональный портфолио как средство формирования профессиональной компетентности будущего учителя иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 2008. – № 8. – С. 67.
4. Борозенец, Г.К., Концептуальные подходы к построению модели формирования иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов / Г.К. Борозинец // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2004. – №1. – С. 93–105.
5. Золотухина, В.П., Педагогические и научно-методические основы развития профессионально-коммуникативной компетентности специалиста-переводчика // Международная научно-практическая конференция «Проблемы прикладной лингвистики»: Сборник статей. - Пенза: Изд-во Пензенского гос. пед. ун-та, 2004.- С. 121-124.
6. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методика и теория. – Алматы: Эдельвейс, 2005. . – С.262 .

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ
ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ («ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ» ՄԿԾ)

Ավփինա Ներսեսյան

Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան

Օտար լեզուների ամբիոն

Ավագ դասախոս

Ստեփանակերտ, Արցախ

Արցախում մասնագիտական կրթության հիմնական նպատակն այսօր որակյալ, աշխատաշուկայում մրցունակ, գրագետ, պատասխանատու, իր մասնագիտությանը ազատ տիրապետող, օտար լեզվին տիրապետող, միջազգային ստանդարտների մակարդակով մասնագիտության արդյունավետ աշխատանքի ունակ, մշտական մասնագիտական աճին և շարժունակությանը պատրաստ որակավորված աշխատողի պատրաստումն է:

Ժամանակակից մասնագետների մրցունակությունը որոշվում է նրանց մասնագիտական կոմպետենտության ձևավորմամբ, որի նշանակալի բաղկացուցիչը հաղորդակցական իրավասությունն է: Միջմշակութային հաղորդակցության դերի բարձրացման պայմաններում մեծանում է հաղորդակցական իրավասությանը տիրապետող մենեջերների պահանջարկը, ինչը զգալիորեն ընդլայնում է նրանց մասնագիտական հեռանկարները, հնարավորություն է տալիս տեղեկացված լինել մասնագիտական ոլորտում նորի մասին, զինում է համաշխարհային գիտության ձեռքբերումներով, նպաստում է դրանց պրակտիկ օգտագործմանը: Այս առումով արդիականացվում է ապագա մենեջերների մասնագիտական-հաղորդակցական իրավասությունների ձևավորման մանկավարժական պայմանների բացահայտման և իրականացման խնդիրը:

Սույն հոդվածն ուսումնասիրում է ռուսերենի՝ որպես օտար լեզվի դասավանդման ժամանակ ուսումնական նյութի բովանդակությունը եւ ընտրության չափանիշները:

Բանալի բառեր՝ ռուսերենը որպես օտար լեզու, ՕԼ տիրապետման մակարդակները, մասնագիտական-հաղորդակցական իրավասություն, Արցախ, բարձրագույն կրթություն:

SUMMARY
**THE CONTENT AND CRITERIA FOR THE SELECTION OF EDUCATIONAL
MATERIAL FOR TEACHING RFL ("MANAGEMENT" EPS)**

Alvina Nersesyan
Mesrop Mashtots University
Department of Foreign Languages
Senior Lecturer
Stepanakert, Artsakh

The main goal of vocational education in Artsakh today is to train a qualified employee, competitive in the labor market, competent, responsible, fluent in his profession, as well as in a foreign language, capable of effective work in the specialty at the level of world standards, ready for continuous professional growth and mobility.

The competitiveness of modern specialists is determined by the formation of their professional competence, an important component of which is communicative competence. In the context of the increasing role of intercultural communication, the need for managers with communicative competence is increasing, this significantly expands their professional prospects, gives them the opportunity to be aware of everything new in the professional field, equips them with the achievements of world science, promotes their use in practice. In this regard, the problem of identifying and implementing pedagogical conditions for the formation of professional and communicative competence of future managers is being actualized.

This article discusses the content and criteria for the selection of educational material for teaching RFL.

Keywords: RFL, FL proficiency levels, professional and communicative competence, Artsakh, higher education.

**ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՓՈՐՁՈՒՄՈՒՑՈՒՄԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ԲԱՐԱԴՐԱՄԱՍ**

Աննա Պետրոսյան

*Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
ԱՀ ԿԳՄՍ նախարարություն, ՄՄՀ, Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն,
anna.petrosyan5@gmail.com*

Հոդվածում մենք ներկայացնում ենք մանկավարժական փորձուսուցման՝ որպես մասնագիտական գործունեության նախապայմանի, կարևոր դերը մասնագիտական կրթական ծրագրի կառուցվածքում:

Առաջարկում ենք փորձնական վերապատրաստման ընթացքում կենտրոնանալ մեթոդիստի և ուսանողի առաջադրանքների և գործառույթների վրա:

Առաջնորդվելով այդ սկզբունքով՝ ուսանողների մոտ կգարգանան մանկավարժական և հոգեբանական գրականության, առաջնային աղբյուրների հետ ինքնուրույն աշխատելու, փաստերը վերլուծելու և համեմատելու հմտություններ:

Մանկավարժական փորձուսուցումը մասնագիտական կրթության նախապատրաստման կարևոր մասն է, կրթական գործընթացի և հետագա գործունեության նախապատրաստման ձևը: Մանկավարժական փորձուսուցումը մասնագիտական կողմնորոշման և ուղղորդման կարևորագույն միջոց է, ապագա մասնագիտական գործունեության նախապայման, որը հնարավորություն է տալիս ուսանողի տեսական գիտելիքները կիրառել գործնականում:

Բանալի բառեր՝ Մանկավարժական փորձուսուցում, մասնագիտական կարողություններ, ժամանակակից մեթոդներ, հետազոտություններ, դասարանական գրադարան, դիդակտիկ նյութեր:

Ներածություն

Մանկավարժական փորձուսուցումը մասնագիտական կողմնորոշման և ուղղորդման կարևորագույն միջոց է, ապագա մասնագիտական գործունեության նախապայման, որը հնարավորություն է տալիս ուսանողի տեսական գիտելիքները կիրառել գործնականում:

Այսպիսով՝ մեր աշխատանքի արդիականությունը պայմանավորված է Արցախի Հանրապետության բուհերում մանկավարժական փորձուսուցման նպատակային և արդյունավետ կազմակերպմամբ և անցկացմամբ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մասնագիտական կրթական ծրագրի կառուցվածքում ուսանողներն ամրապնդում են տեսական գիտելիքներն ու գործնական կարողությունները, ծեռք բերում հետազոտություններ պլանավորելու և անցկացնելու հմտություններ:

Մենք **ուսումնասիրություններն** իրականացրել ենք մասնագիտական գրականության մեջ խնդրի դիտարկման, գործնական դասերի վարման և դրանց արդյունքների վերլուծման, ուսուցիչների և աշակերտների հետ հարցազրույցների, դիտման, դասալսումների միջոցով:

Ելնելով վերոնշյալից՝ մենք առաջարկում ենք փորձուսուցման ընթացքում կարևորել մեթոդիստի և ուսանողի խնդիրներն ու գործառնությունները:

Ուսանողները կկարողանան մանկավարժական-հոգեբանական գրականությամբ, սկզբնաղբյուրներով ինքնուրույն աշխատել, փաստեր վերլուծել, համեմատել, օգտվել տարատեսակ տեղեկատվական աղբյուրներից (գրադարան, ինտերնետ, գիտական հոդվածներ), կրթության բնագավառում հետազոտությունների իրականացման վերաբերյալ փորձարարական տվյալներ հավաքագրել և մշակել, ցուցաբերել և հաղորդակցվել, աշխատել խմբում, ղեկավարել դասարանը, խումբը, հաղորդակցվել և կապ պահել ծնողների հետ՝ հիմնվելով բարոյական և էթիկական նորմերի վրա:

Փորձուսուցման տեղը մասնագիտական կրթական ծրագրի /ՄԿԾ/ կառուցվածքում

Փորձուսուցման շրջանակներում ուսանողն ամրապնդում է տեսական գիտելիքներն ու գործնական կարողությունները, ծեռք բերում հետազոտություններ պլանավորելու և անցկացնելու հմտություններ, տիրապետում հետևյալ մասնագիտական կարողություններին.

ԳԿ1- կարողանում է մանկավարժ-հոգեբանական մեթոդները ճիշտ ընտրել նպատակների և խնդիրների համար, վերլուծել, մանկավարժական տարբեր իրավիճակներում կիրառել յուրացված տեսական գիտելիքները:

ԳԿ2- կարողանում է ճանաչել և գնահատել անձի տարիքային առանձնահատկությունները, բանավոր և գրավոր հասուն խոսքով ներկայացնել իր գիտելիքները:

ԳԿ3- կարողանում է տարբեր իրավիճակներում որոշումներ կայացնել, համագործակցել երեխաների և կոլեգաների հետ:

ԳԿ4- կարողանում է փաստարկված և հստակ բանավոր և գրավոր խոսք կառուցել, գեղարվեստական և ճանաչողական տեքստ մշակել, վերլուծել և վերարտադրել, հաղորդակցվել:

ԳԿ5- կարողանում է ներառական կրթության մարտահրավերները տեղայնացնել դպրոցի ուսումնական գործընթացներում, հստակ և մաս-

նագիտորեն բացահայտել կրթության առանձնահատուկ պայմանների անհրաժեշտությունը:

ԳԿԶ- կարողանում է ժամանակակից մեթոդներով և տեխնոլոգիաներով դասընթաց պլանավորել և վարել, ուսումնական արդյունքները ստուգել և գնահատել:

ԸԿԶ- կարողանում է մանկավարժական-հոգեբանական գրականությամբ, սկզբնաղբյուրներով ինքնուրույն աշխատել, փաստեր վերլուծել, համեմատել:

ԸԿԴ- կարողանում է օգտվել տարատեսակ տեղեկատվական աղբյուրներից (գրադարան, ինտերնետ, գիտական հոդվածներ), կրթության բնագավառում հետազոտությունների իրականացման վերաբերյալ փորձարարական տվյալներ հավաքագրել և մշակել, ցուցաբերել և հաղորդակցվել:

ԸԿԵ- կարողանում է աշխատել խմբում, ղեկավարել դասարանը, խումբը, հաղորդակցվել և կապ պահել ծնողների հետ՝ հիմնվելով բարոյական և էթիկական նորմերի վրա¹:

Ելնելով վերոնշյալից՝ մենք առաջարկում ենք փորձուսուցման ընթացքում կարևորել մեթոդիստի և ուսանողի խնդիրներն ու գործառնությունները /դասալսումների բնութագրիչներ/

Մեթոդիստին անհրաժեշտ է՝

դեռևս ուսումնական տարվա սկզբին համակարգել և պլանավորել բոլոր աշխատանքները,

համագործակցել դպրոցի հետ /պարբերաբար սեմինարներ անցկացնել՝ ուսուցիչներին տեսական գիտելիքների հաղորդմամբ/,

պլանավորել մանկավարժական փորձուսուցման ընթացքը:

Այսպես՝

1.ա/ Մեթոդիստը պետք է ուսանողին աջակցի դասի և դասարանի կահավորման ժամանակ.

Ուսանողը՝

- պատրաստել է դասի համար անհրաժեշտ կահավորանքը, դիդակտիկ պարագաները և դիտողական նյութերը,
- կազմել է ուսումնազննական պարագաների, սարքերի և այլ անհրաժեշտ նյութերի ցանկը,
- դասարանում ստեղծել է՝ մեծ և փոքր խմբերով աշատելու համար պայմաններ,
- թեմատիկ անկյուններ,
- դասարանական գրադարան,
- առարկայական անկյուններ:

¹ https://www.egov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/07/MAR27-16.pdf.

բ/ Մեթոդիստը պետք է ուսանողին ծանոթացնի ուսուցչի դասապլանի էությանը, կառուցվածքին, բովանդակությանը:

Ուսումնական նյութի պլանավորում

Ուսանողը կարողանում է՝

- առաջին հերթին որոնել դասի թեմային համապատասխան գրականություն՝ գիտական, գիտահանրամատչելի, մեթոդական,
- ընտրել միայն այն նյութերը, որոնք նպաստում են առաջադրված խնդիրների առավել մատչելի լուծմանը,
- կազմելով դասապլան՝ ուսանողը մանրամասն ծանոթանում է տվյալ թեմայի շուրջ չափորոշչային պահանջներին, բացահայտում, թե ինչ է պահանջվում իրենից տվյալ դասին, հատուկ ուշադրություն դարձնում դասի գաղափարական, գիտատեսական և աշխարհայացքային ուղղվածությանը, տրամաբանական հաջորդականությանը և այն չափաբաժնին, որը պետք է ընդգրկել դասի բովանդակության մեջ՝ դրանով իսկ ապահովելով անհրաժեշտ գիտելիքների և հմտությունների յուրացումը:

Դասի բովանդակությունն ընտրելիս հաշվի առնել առարկայի ծրագրային պահանջները.

- ընտրել ուսումնական առաջադրանքներ, որոնց նպատակը՝
- նոր նյութի ճանաչումն է,
- վերարտադրումը,
- գիտելիքների կիրառումը նոր իրավիճակում,
- գիտելիքների կիրառումը անծանոթ իրավիճակում,
- գիտելիքների նկատմամբ ստեղծագործական մոտեցումը:
- դասակարգել ուսումնական առաջադրանքները՝ «պարզից բարդ» սկզբունքին համապատասխան,
- կազմել առաջադրանքների երեք խումբ.
- առաջադրանքներ, որոնք նպաստում են նյութի վերարտադրմանը,
- առաջադրանքներ, որոնք նպաստում են նյութի իմաստավորմանը,
- առաջադրանքներ, որոնք նպաստում են նյութի ամրապնդմանը:

2.Ուսանողի նախապատրաստումը դասին, նրա մասնագիտական և մեթոդական պատրաստականությունը

ա/ Ուսանողը՝

- ճշգրիտ է որոշում և ձևակերպում թեման,

- որոշում է այդ թեմայի տեղը տվյալ դասարանի, տվյալ առարկայի ծրագրով նախատեսված ուսումնական գործընթացում,
- որոշում է այն կարևորագույն հասկացությունները, որոնց վրա հենվում է տվյալ դասը,
- և, ընդհակառակը, առանձնացնում է ուսումնական նյութի այն հատվածները, որոնք կարող են կիրառվել ծրագրով նախատեսված՝ հետագայում անցնելիք նյութերի ուսումնասիրման ընթացքում:

բ/ Որոշում է և հստակ ձևակերպում դասի նպատակները:

Անհրաժեշտ է նշել դասի ուսուցանող նպատակը. այն գիտելիքները, որոնք պետք է ուսուցանվեն դասին,

գարգացնող նպատակը. ճանաչողական, տեղեկատվական, հաղորդակցական, ստեղծագործական, տրամաբանական, ինքնուրույն-որոնողական, համագործակցային կարողությունների ձևավորում,

դաստիարակող նպատակը.

աշակերտի արժեքային համակարգի ձևավորումը /անձի կամային որակներ. ընկերասիրություն, համերաշխություն, արդարամտություն, երախտագիտություն և այլն/,

նաև՝ **սոցիալականացումը** /աշակերտները խմբային աշխատանքի միջոցով կձանաչեն միմյանց լավ և վատ կողմերը և իրենց կենսափորձում կսկսեն կիրառել ընկերների լավ հատկանիշները /:

գ/ Պլանավորում է դասի ընթացքում սովորողների գործունեության ստուգումը և գնահատումը

Ուսանողը գիտե՝ ի՞նչ ստուգել, ինչպե՞ս ստուգել, ինչպե՞ս կիրառել ստուգման արդյունքները:

Ընդ որում՝ պետք է հիշել, թե որքան հաճախակի է ստուգվում բոլորի աշխատանքը, այնքան հեշտ է լինում տեսնել տիպիկ սխալները և դժվարությունները, ինչպես նաև՝ ցույց տալ ուսանողի իրական հետաքրքրությունն աշակերտների աշխատանքի նկատմամբ:

դ/ Կարևորում է դիդակտիկ նյութերի առկայությունը և դրանց ցուցադրման եղանակները.

ուսանողը կարողանում է՝

- նյութերը ցուցադրել ըստ անհրաժեշտության,
- նյութերը մատչելի դարձնել բոլոր երեխաներին և դասագործընթացում՝
- նյութերն օգտագործում են ուսուցիչն ու աշակերտները,
- նյութերը պատրաստել են աշակերտները,
- միայն ցուցադրական նյութեր են,

- կան նաև աշակերտների կողմից անմիջականորեն պատ-
րաստված և օգտագործված նյութեր (մկրատ, նշիչներ,
սոսինձ, անհատական քարտեր և այլն),
- օգտագործում է լրացուցիչ նյութեր (թերթեր, ամսագրեր,
հանրագիտարաններ) և դրանցից օգտվում են նաև
երեխաները:

ե/ Հավաքած ուսումնական նյութի խմբավորում է,

ուսանողը կարողանում է՝

- մտածել, թե ինչ հաջորդականությամբ կարելի է կազմա-
կերպել աշխատանքը հավաքած նյութի շուրջ, ինչպես
պետք է կազմակերպել սովորողների գործունեության
տեսակների հաջորդականությունը,
- նյութերի խմբավորման ընթացքում որոնել դասի կազմա-
կերպման ձևի այնպիսի ընտրություն, որն առավելագույնս
կնպաստի սովորողների՝ նոր նյութի ակտիվ յուրացմանը:

***3. Ուսանողի հետևողական գործունեությունն աշակերտների աշխա-
տանքի նկատմամբ.***

Ղասագործընթացում ուսանողը՝

- հետևողական է իր տված հանձնարարականների նկատ-
մամբ,
- աշակերտներին ժամանակ է տալիս մտածելու,
- ակնկալում է կամ պահանջում արագ պատասխաններ,
- աշակերտների մեջ կատարում է աշխատանքի բաժանում,
յուրաքանչյուր աշակերտ մասնակից է դառնում աշխա-
տանքին,
- հետևում է, որ աշակերտները հանձնարարությունը կա-
տարեն բարեխղճորեն և մինչև վերջ:

4. Հարցադրումների մեթոդիկան

Ուսանողի կողմից տրված հարցերն ակնկալում են՝

- բազմապատասխան,
- վերլուծական պատասխաններ,
- քննադատական պատասխաններ,
- ստեղծագործական պատասխաններ,

5. Հանձնարարությունների բնույթը

Ուսանողի տված հանձնարարությունները՝

- տարաբնույթ գործունեություն են պահանջում,
- ակտիվություն են պահանջում,
- ավելի շատ ստեղծագործական են,
- պահանջում են բազմաբնույթ մտածողություն:

6. Ուսանողի ցուցումների, առաջադրանքների ձևերը

Ուսանողը բացատրում է՝

- հասկանալի,
- հստակ,
- հակիրճ,
- տեղին,
- համապատասխանում են աշակերտների տարիքին,
- հետաքրքրաշարժություն և զարմանք առաջացնող հատկանիշներ ունեն,
- բնույթը (ուսուցանող, զարգացնող, դաստիարակող),
- համապատասխանությունը տվյալ դասարանի ծրագրով նախատեսված գիտելիքների մակարդակին:

7. Ուսանողի օգտագործած աշխատանքային ձևերը

- անհատական,
- խմբային,
- խառը,
- աշխատանքի մի ձևից մյուսին անցման սահունությունն ու ձկունությունը,
- անհատական մոտեցման ապահովման ձևերը:

8. Ուսանողը պետք է հասկանա աշակերտների կողմից նյութի ընկալման և յուրացման մակարդակը²:

9. Մեթոդիստը պետք է պարզի նաև, թե ի՞նչ սովորեց ուսուցիչն ուսանողից:

Փորձարկման նպատակով առցանց իրականացված մանկավարժական կիրառական փորձուսուցման արդյունավետությունն ու նպատակայնությունը

Հաշվի առնելով ՄՄՀ ռազմավարական դրույթները, համալսարանի մանկավարժական կրթության «բակալավր» որակավորմամբ մասնագիտական գործունեության խնդիրներն ու հիմնական կրթական ծրագրերի նպատակները, որտեղ նշված է, որ ուսանողը պետք է տիրապետի մասնագիտական, գործնական, ընդհանուր և մշակութային կոմպետենցիաներին, ելնելով տարածաշրջանում ստեղծված արտակարգ իրավիճակից, ինչը պայմանավորված է աշխարհում հայտնի համավարակի հետ՝ առաջարկել են 2019-2020 ուսումնական տարվա կիրառական փորձուսուցումն անցկացնել առցանց:

2020թ. ապրիլի 18-ից մենք փորձարկել ենք կիրառական փորձուսուցման առցանց գործընթացը ՏՄՄ-3 առկա, ՏՄՄ-4 հեռակա

² Գյուլամիրյան Զ., Մանկավարժական պրակտիկան տարրական դասարանների ուսուցիչների պատրաստման համակարգում, Երևան, ՎՄԿ-ՊՐԻՆՏ, 2018, 87 էջ:

բաժինների ուսանողների համար՝ Ստեփանակերտի Եղիշե Չարենցի անվան հ.7 հիմնական դպրոցում³:

Ֆեյսբուքյան «messenger» սուրհանդակ էջում նախօրոք ստեղծել ենք մեր խումբը՝ «Փորձուսուցում» անունով, որտեղ ընդգրկված են փորձուսուցում անցնող բոլոր ուսանողները, դասվար-ուսուցիչները, դասախոսներ, ամբիոնի վարիչներ, համալսարանի փորձուսուցման պատասխանատու Մ. Ա. Արզումանյանը: Ձևավորել ենք խմբերը՝ ըստ ուսուցիչների և ներկայացրել նաև ուսուցիչների համացանցային zoom.us հարթակի հղումները, նրանց հեռախոսահամարները: Բոլոր ուսանողները կանոնավոր հետևել են խմբի աշխատանքներին՝ առաջարկություններին, հանձնարարականներին: Ողջունելի է այն փաստը, որ յուրաքանչյուր ուսանող օրվա վերջում կատարել է գրառում, թե ինչ է սովորել այդ օրը:

Դպրոցի դասվարների մոտ ուսանողների կողմից դասալսումներ՝ պասիվ փորձուսուցում իրականացնելուց հետո, մենք սկսեցինք ակտիվ փորձուսուցման գործընթացը: Ամեն օր ես և ուսուցիչները պարբերաբար համապատասխան աշխատանքներ էինք անցկացնում ուսանողների հետ: Դասապատրաստման, կազմակերպված դասերի վերլուծությունների, քննարկումների, համապատասխան հանձնարարականների արդյունքում 3-րդ կուրսի մեր ուսանողները կարողացել են հագեցած դասեր վարել: Մեծ վարպետությամբ օգտագործել են zoom.us հարթակի հնարավորությունները, գործիքները, որոնք ավելի գործնական ու մատչելի են դարձրել նյութի յուրացումը: Մանկավարժական և մեթոդական տեսանկյունից ուսանողները մայրենի դասերը դարձրել են նպատակային և արդյունավետ /ըստ ուսանողի՝ տարբեր մակարդակների/: Համակարգչով ցուցադրել են տեսադասեր, կիրառել են տարաբնույթ դիտողական պարագաներ և դիդակտիկ խաղեր: Մեկը մյուսից տարբերվող, միաժամանակ՝ մեկը մյուսին լրացնող մեր ուսանողների վարած դասերն ավելի են բարձրացրել աշակերտների իմացական մակարդակն ու ակտիվությունը: Այդ մասին փաստում են նաև ուսուցիչները:

Քանի որ դասվար-ուսուցիչներն օրվա տարբեր ժամերի են վարել իրենց դասերը, մեր ուսանողները օգտվել են նաև այլ հնարավորությունից. իրականացնել են փոխադարձ դասալսումներ⁴:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մեր առաջարկությունների և դիտարկումների արդյունքում ուսանողները կկարողանան մանկավարժա-հոգեբանական մեթոդները ճիշտ ընտրել նպատակների և խնդիրների համար, վերլուծել, մանկավարժական տարբեր իրավիճակներում կիրառել յուրացված տեսական գիտե-

³ Նույն տեղում:

⁴ Ամիրջանյան Յ., Մանկավարժություն, Երևան, 2015, 205 էջ:

լիքները, ճանաչել և գնահատել անձի տարիքային առանձնահատկությունները, բանավոր և գրավոր հասուն խոսքով ներկայացնել իրենց գիտելիքները, տարբեր իրավիճակներում որոշումներ կայացնել, համագործակցել երեխաների և կոլեգաների հետ, փաստարկված և հստակ բանավոր և գրավոր խոսք կառուցել, գեղարվեստական և ճանաչողական տեքստ մշակել, վերլուծել և վերարտադրել, հաղորդակցվել, ներառական կրթության մարտահրավերները տեղայնացնել դպրոցի ուսումնական գործընթացներում, կկարողանան հստակ և մասնագիտորեն բացահայտել կրթության առանձնահատուկ պայմանների անհրաժեշտությունը, ժամանակակից մեթոդներով և տեխնոլոգիաներով դասընթաց պլանավորել և վարել, ուսումնական արդյունքները ստուգել և գնահատել:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ամիրջանյան Յու., Մանկավարժություն, Երևան, 2015թ, 205 էջ:
2. Գյուլամիրյան Զ., Մանկավարժական պրակտիկան տարրական դասարանների ուսուցիչների պատրաստման համակարգում, Երևան, ՎՄԿ-ՊՐԻՆՏ, 2018, 87 էջ:
3. https://www.egov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/2012/07/MAR27-16.pdf.

РЕЗЮМЕ

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Анна Петросян

*Министерство образования и науки Республики Арцах,
Университет Месроп Маштоц, к.п.н., доцент*

Педагогическая практика является важным средством профессиональной ориентации, необходимым условием будущей профессиональной деятельности, позволяющим студенту применять теоретические знания на практике.

Таким образом, актуальность нашей работы определяется целенаправленной и эффективной организацией и проведением педагогической подготовки в вузах Республики Арцах. Исследования показали, что в рамках профессиональной образовательной программы студенты закрепляют теоретические знания и практические умения, приобретают навыки планирования и проведения исследований.

Мы проводили исследование, наблюдая проблему в профессиональной литературе, проводя практические занятия и анализируя их результаты, беседы с преподавателями и студентами, наблюдения, лекции.

Исходя из вышеизложенного, предлагаем акцентировать внимание на задачах и функциях методиста и студента при пробном обучении.

Студенты смогут самостоятельно работать с педагогико-психологической литературой, первоисточниками, анализировать и сопоставлять факты, пользоваться различными источниками информации (библиотека, Интернет, научные статьи), собирать и обрабатывать экспериментальные данные о выполнении исследований в области образования, демонстрировать и общаться, работать в группе, вести занятие, группу, общаться и поддерживать связь с родителями на основе морально-этических норм.

Ключевые слова: Педагогическая практика, учебный процесс, профессиональные способности, задачи методиста, функции, современные методы, планирование, исследование, тематические уголки, аудиторная библиотека, предметные уголки, учебная цель, развивающая цель, воспитательная цель, возрастные особенности, наличие дидактических материалов режимы отображения.

SUMMARY

PEDAGOGICAL PRACTICE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF PROFESSIONAL EDUCATION

Anna Petrosyan

Ministry of Education and Science of the Republic of Artsakh, Mesrop Mashtots University, Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor

Pedagogical practice is an important means of professional orientation, a necessary condition for future professional activity, allowing the student to apply theoretical knowledge in practice.

Thus, the modernity of our work is determined by the purposeful and effective organization and conducting of pedagogical training in universities of the Republic of Artsakh. Studies have shown that within the framework of a professional educational program, students consolidate theoretical knowledge and practical skills, acquire skills in planning and conducting research.

We conducted research, observing the problem in the professional literature, conducting practical classes and analyzing their results, conversations with teachers and students, observations, lectures.

Based on the above, we suggest focusing attention on the tasks and functions of the methodologist and the student during trial training.

Students will be able to independently work with pedagogical and psychological literature, primary sources, analyze and compare facts, use various

sources of information (library, Internet, scientific articles), collect and process experimental data on the implementation of research in the field of education, demonstrate and communicate, work in groups, to lead a class, group, communicate and maintain communication with parents on the basis of moral and ethical norms.

Key words: Pedagogical practice, educational process, professional abilities, tasks of a methodologist, functions, modern methods, planning, research, thematic corners, classroom library, subject corners, learning goal, developmental goal, educational goal, age characteristics, availability of didactic materials, display modes.

ԱՐՑԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ- ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ ՀՐԱՉՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ

Անահիտ Հայրիյան

*ՄՄՀ, Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն, ավագ դասախոս,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
hayriyan.80@mail.ru*

Հրաչյա Բեգլարյանն Արցախի այն գրողներից է, որոնց համար ամեն ինչ սկսվում և ավարտվում է Արցախով: Հրաչյա Բեգլարյանն արցախյան ազգային –ազատագրական պայքարին զինվորագրվել է իր գրչով և իր ստեղծագործություններում արծարծել է Արցախի ժողովրդի արդար պայքարը, ինքնորոշման իրավունքը: «Արցախն Ավարայր» ժողովածուն Արցախյան գոյապայքարի գեղարվեստական արտահայտությունն է, որտեղ հեղինակը ցույց է տալիս հայ ժողովրդի փոթորկալից, դժվարին, բայց և փառավոր ուղին:

Բանալի բառեր՝ Արցախ, հայրենիք, արցախահայություն, արցախցի, ազատագրական պայքար, հայրենի հող, հայրենասիրություն, Ավարայր:

Հրաչյա Բեգլարյանն Արցախի այն գրողներից է, որոնց համար ամեն ինչ սկսվում և ավարտվում է Արցախով. Արցախն իմն է, ես՝ արցախինը՝ թերևս այս է այն միակ կարգախոսը, որով նա ապրեց մինչև իր կյանքի մայրամուտը և այդ կարգախոսին հավատարիմ մնաց իր ստեղծագործություններում:

Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարը նոր էջ բացեց հայ պոեզիայում: Պատերազմի առաջին օրերից շատ բանաստեղծներ ու արձակագիրներ զինվորագրվեցին հայրենիքի պաշտպանությանը և՛ գրչով, և՛ զենքով: Այդ պայքարին զինվորագրվեց նաև մեծ հայրենասեր, նվիրյալ դարաբաղցի Հրաչյա Բեգլարյանը, ում համար հայրենիքի միակ ու անփոխարինելի չափանիշը Արցախն է: Եվ ինչպես Սերգեյ Սարինյանն է նկատում.

«Բեգլարյանի պոետական նկարագիրը, ենթագիտակցական այնքան ինքնաբավ է, որ կարծես օտարվում է բանաստեղծությունը, քանզի կա բացարձակ մի եզերք, որ ավելի իմաստավոր է, քան բանաստեղծությունը: Այդ եզերքը Արցախականն է, որպես գաղափար, որպես գեղագիտական իդեալ և որպես տիեզերական արարչություն»¹:

¹ Ս. Սարինյան, Անդրադարձ, Հ. Բեգլարյանի Արցախ- Նամե գրքի առաջաբանը, 2000թ. էջ 7:

Հրաչյա Բեգլարյանի հայրենապատումը սկսվում է դեռևս 1950-ական թվականներից.

Քաջերի մեջ քաջ եք եղել
Ղարաբաղի քաջ որդիներ,
Հաղթանակի կանչ եք եղել,
Ղարաբաղի քաջ որդիներ²:

Հայրենական մեծ պատերազմում հաղթանակած ղարաբաղցի հայ քաջորդիներին այսպես էր բնութագրում Հր. Բեգլարյանը:

Մի նոր որակ է ձեռք բերում Բեգլարյանի պոեզիան՝ սկսած 1988թ-ից:

«Հրաչք երկիր իմ Ղարաբաղ» ժողովածուում փառաբանում է արցախցիների արդար պայքարը, ազգային ինքնորոշման նրանց իրավունքը: Բանաստեղծը Ղարաբաղյան շարժման ակտիվ ներկայացուցիչ էր, ուստի նրա հայրենասիրական և ժողովրդասիրական զգացումները ջերմորեն և ազնվությամբ դրսևորվեցին Արցախին, նրա ազատության համար մարտնչող ազատամարտիկներին և նահատակներին նվիրված ստեղծագործություններում: «Հավատ» բանաստեղծությունն արցախցիների արդարացի պահանջի պատկերն է: Բանաստեղծը նկարագրում է ծանրվառ բքին Ստեփանակերտի կենտրոնական հրապարակում հավաքված արցախցիներին՝ զինված հավատով և իրավունքի պահանջներով: Բանաստեղծի քնարական հերոսն արցախցիների շրթերով խոսում է «շիկացած հույզերով, անարդարության դեմ ըմբոստացած երգով».

Խելագար էինք տնով ու տեղով
Եվ ամբողջ ցեղով
Խելագար էինք,
Եվ մեր հավատով,
Հույսի անթեղով
Մենք մատաղացու
Անմեղ գառ էինք³:

«Մենք առանց ծեղ էլ» բանաստեղծության մեջ Հրաչյա Բեգլարյանն ըմբոստանում է ազերի-թուրք վայ գիտնականների այն կեղծ հայտարարությունների դեմ, որ իբր Արցախն առանց հարևանի հովանու չի կարող ապրել: Դարեր ի վեր մենք կերտել ենք հարուստ մշակույթ, «հերկ ենք հերկել, մատյաններ ծաղկել, ունեցել մեր կալն ու մարագը»:

² Հր. Բեգլարյան, Իմ տունը, Բ., 1987, էջ 69:

³ Հր. Բեգլարյան, Հրաչք երկիր իմ Ղարաբաղ, «Նաիրի» հրատարակչություն, 1989թ, էջ 12:

Բարեկամ կոչված ժողովուրդը կացինը սրած՝ ելել է հայի արյունը հեղելու: Դիմելով Հայաստանին՝ նա հիշում է արյունարբու և քոչվոր այն ցեղերին, որ ավերել են, բայց չեն հասել.

Քեզնից շատ են, շատ են տարել,
Բայց որ չունեն,
Իրենք չունեն,
Մինչև հիմա գողանալով
Բան չեն դառել,
Իմ Հայաստան⁴:

«Բանաստեղծը լուսարձակի տակ է դնում մեր ժողովրդի բնավորության գծերը, ձգտում է բացահայտել այն առեղծվածը, թե ինչպես նա դիմագրավեց պատմության բոլոր արհավիրքներին և այսօր էլ շարունակում է ոչ միայն հարատևել, այլև՝ բարձրացնել իր բողոքի ձայնը նորօրյա անարդարությունների դեմ»⁵:

Արցախցին համբերատար է, որը ժառանգել է իր պապերից, իսկ պապերն այն ձեռք են բերել հպարտ ու անառիկ մեր սարերից, որոնք միշտ սարսափի մեջ են պահել թշնամուն: Այդ համոզմունքն է արտացոլված «Արցախյան համբերություն» ստեղծագործության մեջ:

Մեր պատմությունը դարեր շարունակ եղել է մեր ժողովրդի ոգու կանչը, մեր ավյունը, մեր գոյության սկզբնաղբյուրը, մեր ներկան: Հրաշյա Բեգլարյանի համար պատմությունը ժառանգափոխության անընդհատ ընթացակարգ է: Նա կարողանում է իրեն տեսնել ավանդականի և նորի համաձուլվածքում: Այդ միասնությունն է, որ ներշնչված հողի և ժողովրդի գեղեցկություններով, իր խոսքով կարողանում է օգնել մարդուն ապրելու, արարելու, վեհանալու, պահելու կապը սերունդների և պապերի կտակած օջախ ու պատվի հետ: Ըստ բանաստեղծի՝ յուրաքանչյուր սրբազան հուշ ու հիշատակ, պապերի թողած ամեն մի կտակ ու պատվիրան շոշափելի են, գնահատանքի արժանի.

Արևներ են քանդակել
Մեր պապերը քարերին,
Քանդակել են ու թողել
Գալիք բոլոր դարերին:
Ախ, լույս դառնա ձեր հոգին,
Արևաշատ մեր պապեր,
Որ հավատով ձեր անգին
Դուք մեզ էլ եք վարակել⁶:

⁴ Նույն տեղում, էջ 18:

⁵ Ս. Խանյան, Ընտիր երկեր 10 հատորով, «Սոնա» հրատարակչություն, 2010թ.:

⁶ Հր. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, Ե., Նաիրի, 1989, էջ 16:

Այսպես նա ներկայացնում է այն բոլոր գունավոր երանգները, որոնք ամբողջության մեջ կազմում են հայրենապատում: Բեզլարյանը հայկյան նետը բանաստեղծություններում ներկայացնում է իբրև սերունդ-ներին փոխանցվող քաջության առիավատյա: Սակայն ըստ բանաստեղծի՝ յուրաքանչյուր սերունդ գոյապայքարի մեջ իր խոսքը պիտի ասի: Ահա այդ գաղափարի պոետական պատկերը.

Հերթը հիմա մեզ է հասել,
Ոչ մի աստված մեզ չի ների,
Թե որ նետը,
Հայկյան նետը
Չփոխանցենք սերունդներին⁷:

«Բեզլարյանն ամբողջապես և անմնացորդ տրված է իր կուռքին՝ երկիր Արցախականին»⁸: Եվ այդ նվիրվածությունը նրան մղում է արարելու աղոթքի, հաղթանակի ու նահատակության անզուգական երգեր՝ ստեղծելով «Արցախն Ավարայր» ժողովածուն: «Այո, ավարայրված Արցախի հերոսական գոյամարտի գեղարվեստական տարեգրության ամենաինքնատիպ էջերից մեկն է «Արցախն Ավարայր» ժողովածուն: Պատմագեղարվեստական արժեք ունի «Խաչենաբերդ» պոեմը, որով բացվում է գիրքը»:⁹

Ինձ թվում է, թե
Ես եղել եմ միշտ,
Կռվել եմ Տիգրան Մեծի բանակում,
Ապստամբել եմ զրադաշտի դեմ
Եվ Վարդանի հետ մտել Ավարայր¹⁰:

Արցախյան ազատագրական պայքարի արդյունք է Հ. Բեզլարյանի «Խաչենաբերդ» պոեմը, որը հեղինակը հերոսական ասք է անվանել: Այստեղ ևս փառաբանվում է քաջությունը, հերոսությունը և անձնագոհությունը: Խոսելով պատմական նշանավոր դեմքերի՝ Եսայի Աբու – Մուսեի, Հասան Զալալ Դոլայի, Սահակի մասին, հեղինակը նրանց օրինակով փորձում է ցուցադրել մերօրյա պայքարի հերոսներին: Նկարագրելով Չինգիզ խանի զորքերի խայտառակ պարտությունը՝ բանաստեղծը ձգտում է գտնել Արցախի անպարտելիության գաղտնիքը:

Պոեմը հայրենիքի հանդեպ ունեցած անսահման սիրո և ազգային հպարտությամբ տոգորված հյուսվածք է, որտեղ երևում է թշնամու

⁷ Հր. Բեզլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, Ե., Նաիրի, 1989, էջ 100:

⁸ Հեղինե Գրիգորյան, Արցախի գրական ընտանիքը, էջ 118:

⁹ Վ. Հակոբյան, Երկեր, հատոր Ե, 2008թ., էջ 165:

¹⁰ Արցախն Ավարայր (պոեմ, բանաստեղծություններ), Ստեփանակերտ, «Արցախ», 1994:

դաժանությունն ու հայ ժողովրդի կայուն ու համառ դիմադրությունը: Պատմության փաստերով Չինգիզ խանը Անդրկովկասում երբեք չի եղել: Պոեմում Հր. Բեգլարյանը նրան բերում է Հայաստան և ներկայացնում նրա ամենակույլ, արյունարբու քաղաքականությունը:

Պոեմի նյութը հեղինակը քաղել է ժողովրդական գրույցներից և Կ. Գանձակեցու «Հայոց պատմություն»-ից: Չինգիզ խանի հրոսակներն Արցախի հենց դեռան շեմին հանդիպում են դիմադրողական ուժի, նրանց սարսափեցնում է հայ շինականի հորովելը: Նա հարցնում է.

Ով է ուժ տալիս
Այս հայ քաջերին,
Որ կուռ են անգամ
Կուռ որձաքարից¹¹:

Այնուհետև Չինգիզ խանին տեսնում ենք իր բանակի զորության համար մոնղոլական աստծուն և արևին աղերսելիս: Մոգերից մեկը սկսում է փառաբանել արցախցիների թերը և խորհուրդ տալիս խանին նահանջել.

Ավերել ենք մենք
Կեսը աշխարհի,
Գյուղեր, ավաններ
Ու բերդեր քանի,
Բայց կանգուն է դեռ
Բերդը Սմբատի,
Լեռան պես կանգուն,
Հսկում են այնտեղ
Որձաքարի պես
Պինդ ու ահարկու
Չինվորներ արի:¹²

Պոեմում հատկանշական է հայ ծերունու հպարտ պատասխանը տիրակալի այս հարցին. «Ինչ դավանանքի Մարդիկ եք, որ այս լեռներին տիրել, Բերդեր եք շինել ու դեռ չեք ուզում Աշխարհակալիս փառքը ճանաչել»: Հայ շինականը պատասխանում է.

Հայկ Նահապետի
Որդիներն ենք մենք...
...Մենք չենք տիրացել
Լեռներին այս հին,
Լեռները մերն են,
Մենք նրանց որդին...¹³

¹¹ Հր. Բեգլարյան, Քնար Ղարաբաղի, Երևան, 2004թ., էջ 320:

¹² Նույն տեղում, էջ 320-321:

¹³ Նույն տեղում, էջ 323:

Շինականը հաստատում է, որ հայի ուժը հայրենի հողն է՝ արդար քրտինքով ծաղկուն հողը.

Մետաքս ենք մանում
Եվ հյուսում գորգեր,
Լեզու ենք տալիս
Համր քարերին
Եվ մագաղաթից
Ստեղծում գրքեր...¹⁴

Այս պատասխանով Հ. Բեգլարյանը ցույց է տալիս հայ ժողովրդի փոթորկալից, փորձանքներով լի, դժվարին և փառավոր ուղին: Չինգիզ խանն առաջարկում է, որ հայոց Սմբատ իշխանը խոնարհվի և ներկայանա անթիվ ու թանկարժեք նվերներով: Քաջ զորավարը նրան պատասխանում է.

Կուզես՝ հենց վաղը
Հանդիպենք մարտում
Եվ դու մեր թրի
Գինը իմացիր¹⁵:

Տեղի է ունենում ճակատամարտ, որտեղ Չինգիզ խանը պարտվում է, փախուստի դիմում և գերի թողնում «Թանգիր աստծո Ոսկե ձուլածոն»:

Այս հաղթանակով բանաստեղծը ընդգծում է, որ դա իրական ասք-դաս էր թե՛ այսօրվա, թե՛ զալիք սերունդների համար:

Արցախցու կերպարն ամբողջանում է Հ. Բեգլարյանի «Ղարաբաղցին» բանաստեղծության մեջ, որն, անտարակույս, կարելի է ղարաբաղցու օրհներգ և դիմանկար կոչել.

Պատվել գիտե միշտ իր հյուրին,
Գիտե գինը աղ ու հացի,
Միշտ հյուրասեր ու միշտ բարի
Ու սիրտը բաց ղարաբաղցին:
...Ուր էլ լինես իմ բարեկամ,
Դու նրա հետ ընկերացիր,
Լավ ընկերոջ համար՝ անգամ
Կյանքը կտա ղարաբաղցին¹⁶:

Այս ստեղծագործության մեջ արցախցուն փառաբանելն ազգային արժանապատվության դրսևորում է: Բանաստեղծի համար ղարաբաղցին աշխատասեր է, հյուրասեր, բարի, խիզախ, մշակ է ու գիտնական, զորավար և անձնուրաց ընկեր:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 323:

¹⁶ Հր. Բեգլարյան, Քնար Ղարաբաղի, 2004թ., էջ7:

«Միշտ խիզախ, միշտ իր ժողովրդի դատի պաշտպանության դիրքերում, անընկճելի, անկոտրելի, ծուռ թե շիտակ՝ միշտ ինքն ու ինքը, միշտ՝ շանթ ու կրակ. այդպիսինն էր բանաստեղծ Հրաչյա Բեգլարյանը, մեր Արցախի օրհներգիչն ու նվիրյալը. . . »¹⁷:

Այսպիսով՝ լինելով Արցախի և արցախցու բոլոր բարենասանությունների ջատագով երգիչը՝ Բեգլարյանը կապրի հայրենի գրականության մեջ: Նրա անունն ու թողած գործը կգնահատվի սերունդների կողմից:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հր. Բեգլարյան, «Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ», Ե. Նաիրի, 1989թ.:
2. Արցախն ավարայր (պոեմ, բանաստեղծություններ), Ստեփանակերտ, «Արցախ», 1994:
3. Հր. Բեգլարյան, «Քնար Ղարաբաղի», Երևան, 2004թ.:
4. Հեղինե Գրիգորյան, «Արցախի գրական ընտանիքը»:
5. Վ. Հակոբյան, Երկեր, հատոր Ե, 2008թ.:
6. Ս. Խանյան, Ընտիր երկեր 10 հատորով, «Սոնա» հրատարակչություն:
7. Ս. Խանյան, «Արցախյան պատերազմը և հայ պոեզիան», Ստեփանակերտ, 1998:
8. Ս. Սարինյան, «Անդրադարձ. Հ. Բեգլարյանի Արցախ- Նամե գրքի առաջաբանը», 2000թ.:
9. «Արցախ» հանդեսի 1-6 համարներ:

SUMMARY

THE OUTCOME OF THE NATIONAL-LIBERATION STRUGGLE OF ARTSAKH IN HRACHYA BEGLARIAN'S POETRY

Anahit Hayriyan

*MMU, Department of Armenian Language and Literature, senior lecturer,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

Hrachya Beglaryan is one of those Armenian writers, for whom everything begins and ends with Artsakh. During the Artsakh's national liberating struggle he enlisted to army with his pen. In his creations he praised the Artsakh's lawful scramble, their rights for national self-determination. The collection of Artsakh Avarayr is an art exspression of Artsakh s heroic battle.The author shows the raged, hard and glorious path of Armenian people.

¹⁷ Վ. Հակոբյան, Երկեր, հատոր Ե., 2008թ., էջ 164:

Keywords: Artsakh, Motherland, Artsakh Armenians, Artsakh people, liberation struggle, native land, patriotism, Avarayr.

РЕЗЮМЕ
ИТОГИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ АРЦАХА
В ПОЭЗИИ ГРАЧЬЯ БЕГЛАРЯНА

Анаит Айриян

*Университет Месроп Маштоц, кафедра армянского языка и
литературы, старший преподаватель,
Степанакерт, Республика Арцах*

Грачья Бегларян один из тех писателей Арцаха, для которого все начинается и кончается с именем Арцах. В течение Арцахской национальной борьбы он вступил в армию своим пером, и в своих произведениях превознес справедливую борьбу арцахского народа, их права на самоопределение. Собрание "Арцах Аварайр" - это художественное выражение Арцахской борьбы, где автор показывает яростный, трудный и славный путь армянского народа.

Ключевые слова: Арцах, Родина, арцахские армяне, арцахский народ, освободительная борьба, родная земля, патриотизм, Аварайр.

ԱՐՑԱՒՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵԾ ԳԵՂԱԳԵՏԸ

Անահիտ Օհանյան

*Շուշիի Տեխնոլոգիական համալսարան,
Ճարտարապետաշինարարական ֆակուլտետ,
Դիզայնի և Հագուստի մոդելավորման դեպարտամենտ*

«Արցախ աշխարհի մեծ գեղագետը» հոդվածը վերաբերում է Արցախի մշակույթի կարկառուն ներկայացուցիչ Ս.Գաբրիելյանի ստեղծագործական աշխարհի քննությանը:

Ս. Գաբրիելյանն իր ներդրումն է ունեցել Արցախի նկարչական արվեստի բնագավառում՝ ստեղծելով իր՝ զուտ գաբրիելյանական աշխարհը՝ ուրույն ոճով և ձեռագրով, ներաշխարհից բխող պատկերացումներով ու ինքնատիպ գաղափարներով:

Ս.Գաբրիելյանն արվեստագետ է, ով օգտագործել է դարերով կուտակված հայկական արվեստի գեղարվեստական միջոցների զինանոցը՝ կատարելապես տիրապետելով դրանց առանձնահատկություններին:

Գաբրիելյանական արվեստի քննությունը մեզ հնարավորություն է տալիս բացահայտել Արցախի արվեստի դպրոցի տիպաբանությունը, արվեստի այս կամ այն ճյուղերի փոխներթափանցումը և յուրահատուկ սինթեզը:

Ս.Գաբրիելյանն ազգային և համամարդկային նվիրյալ արվեստագետ է՝ իր ինքնատիպ արվեստով, կերպարակերտման իր յուրահատուկ ոճով:

Նրա շուրջ 1500 կտավները գտնվում են արտերկրի մասնավոր հավաքածուներում, ինչը մեծ պատիվ է Արցախը միջազգային հարթակում ներկայացնող գեղանկարչի, բոլոր արցախցիների համար:

Ս.Գաբրիելյանն իր դպրոցով, յուրահատուկ ձեռագրով ու ոճով անաղարտ պահեց հայրենի Արցախի կերպարը: Իսկ այդ կերպարը նրա կտավներում գոյության բանաձև է և արյան կանգ:

Բանալի բառեր՝ մշակութային ժառանգություն, հետազոտություն, կերպարվեստ, գեղարվեստական միջոցներ, նկարչության արցախյան դպրոց, ստեղծագործական աշխարհ, հետաքրքիր ու ինքնատիպ կտավներ, երևակայություն, ներքին զգայականություն, դիմանկարներ, ազգային մշակույթ, կոմպոզիցիոն առանձնահատկություններ, ներաշխարհի բացահայտում:

Թերի կլինի խոսել 20-րդ դարավերջի և 21-րդ դարասկզբի մշակույթի մասին, առանց Արցախի մշակույթի կարկառուն ներկայացուցիչ Ս.Գաբրիելյանի մշակութային ժառանգության գնահատման:

Բոլոր ժամանակներում էլ Արցախի մշակույթի գործիչներն իրենց ներդրումն են ունեցել համազգային արվեստի բնագավառում: Արցախյան արվեստի գործիչներ՝ նկարիչներ, քանդակագործներ, կիրառական արվեստի վարպետներ, դիզայներներ, արմատներով կապված են եղել և այսօր էլ կապված են հայրենիքին՝ իրենց մասնագիտական և քաղաքացիական պարտքը կատարելով ժողովրդի հանդեպ՝ ստեղծելով լիարժեք ու մնայուն ստեղծագործություններ: Միշտ էլ արժեքավոր ստեղծագործությունն իր ճանապարհը հարթելու եղանակը գիտե՝ ճանաչելի դարձնելով իրեն և հեղինակին: Մեր հետազոտությունը պարզել է, որ 20-րդ դարի և 21-րդ դարասկզբի Արցախի արվեստագետների որոշ աշխատանքներում զգացվում է նշված դարաշրջանների արվեստի զանազան ուղղությունների զարգացումն ու խորացումը: Շատ արվեստագետներ էլ փորձել են ձերբազատվել ազդեցություններից, կերպարվեստի՝ բարդություններով լի աշխարհում գտնել իրենց ուրույն ոճը և ձեռագիրը՝ ի ցույց դնելով միայն ներաշխարհից բխող պատկերացումներն ու ինքնատիպ գաղափարները:

Արցախյան մշակույթի պատմության մեջ անգնահատելի է Ս.Գաբրիելյանի տեղն ու դերը: Արվեստագետ, ում ինքնատիպ ոճերի բացահայտումն այսօր խիստ կարևոր դեր ունի Արցախի արվեստի հանդեպ համաշխարհային կարծիքի ճանաչողության ձևավորման գործում:

Ս.Գաբրիելյանն արվեստագետ է, ով օգտագործել է դարերով կուտակված հայկական արվեստի գեղարվեստական միջոցների զինանոցը՝ կատարելապես տիրապետելով դրանց առանձնահատկություններին:

Հայկական արվեստի, մասնավորապես՝ նկարչության արցախյան դպրոցը, բազում ստեղծագործական կապեր ունի, և դարերի նրա փորձը, ուսումնասիրության մեթոդիկան, տիպաբանությունը, ինքնատիպությունը շատ կարևոր նշանակություն ունեն Արցախի արվեստի զանազան ճյուղերի մասին համաշխարհային կարծիքի ձևավորման գործում:

Ս.Գաբրիելյանի ստեղծագործական աշխատանքի քննությունը մի քայլ առաջ կմղի արցախյան արվեստի շուրջ ստեղծված տեսություններն ու վերլուծությունը: Մի հոգվածի սահմաններում դժվար է բացահայտել Ս.Գաբրիելյանի ստեղծագործական աշխատանքը, քանի որ այն բազմակողմանի ու բազմալեզու է, ինքնատիպ, ազգային ու համամարդկային:

Գեղագիտության պատմության մեջ եղել են արվեստի տեսակների դասակարգման շատ փորձեր: Ս.Գաբրիելյանի արվեստի քննությունը մեզ հնարավորություն է տալիս բացահայտել Արցախի արվեստի դպրոցների տիպաբանությունը, արվեստի այս կամ այն ճյուղերի փոխներթափանցումը և յուրահատուկ սինթեզը: Ս.Գաբրիելյանի ստեղծագործական

աշխատանքի քննությունը հնարավորություն է տալիս նորովի գնահատել նրա վաստակը՝ պատկերազրման ուրույն ոճը, մտածելակերպը, Արցախի էթնոավանդության, սովորությունների արժևորումը: Ս.Գաբրիելյանը չի գնում տրորված ճանապարհով, չի մեկուսանում իր մեջ, նվիրվում է մարդկությանը՝ հետաքրքիր ու ինքնատիպ կտավների նրբագեղ ոճական հնարանքների միջոցով:

Ս.Գաբրիելյանն այն բացառիկ դեմքերից է, ով ստեղծել է գեղանկարիչների իր՝ գաբրիելյանական դպրոցը և իր տաղանդի ուժով Արցախում նոր որակի հասցրել գեղանկարչական արվեստը և ստեղծել գունեղ, լուսավոր կտավներ, որոնք այսօր էլ խնամքով պահպանվում են աշխարհի տարբեր երկրների թանգարաններում և ցուցասրահներում: Տաղանդավոր արվեստագետն իր շուրջը համախմբեց արվեստագետների՝ ստեղծելով «Գամ ար» նկարիչների միջազգային կազմակերպությունը՝ իրենց վաստակը ներդնելով Արցախի մշակույթի պատմության մեջ: Տաղանդավոր արվեստագետը գույների, հույզերի ընկալումների իր ներաշխարհով զարգացրեց գեղանկարչական դպրոցի ավանդույթները: Տեղին է հիշել մեծ գրողի խոսքերը.

«Որքան ծաղիկ պիտի բուսներ,
Որ չբուսավ էն հողին,
Ինչ պատասխանես պիտի տամ,
Հող ու ծաղիկ տվողին...»:

Ս.Գաբրիելյանը կիսատ երազներ, կիսատ գույներ, կիսատ աշխարհընկալումներ է թողել, սակայն արած- թողածն էլ բավական է՝ պատկերացում կազմելու համար նրա արվեստի մնայուն աշխարհի մասին:

Արցախի վաստակավոր լրագրող Ն.Սողոմոնյանը պատահական չի գրել. «Սամվելը մի առանձին սիրով ու երևակայությամբ է հյուսել հայի, մասնավորապես՝ արցախցու կերպարը, ներկայացրել նրա հոգևոր ու ֆիզիկական մաքառումները, հայրենիքի կերպարը նա բացահայտել է յուրովի ու նորովի: Հայրենիքը նկարչի համար ոչ թե լեռ է, դաշտ, գետ, այլ՝ արյան հասցե: Առանց այս հող ու ջրի նա չէր կարող ապրել»¹:

Հիրավի, արցախյան արվեստը շատ բան կկորցներ առանց Սամվել Գաբրիելյանի, ում դաժան կյանքը երբեք չփոխեց, ով պահպանեց իր մարդկային նկարագիրը՝ համեստ, ազնիվ, բարի ու լուսավոր: Ն.Սողոմոնյանը վերոնշյալ հոդվածում վկայակոչում է Հարրի Գիլմորի խոսքերը (նա եղել է ԱՄՆ առաջին դեսպանը Հայաստանում: Իր ձեռք բերած մի նկարի առիթով նա ասել է, որ ինքը մի երկրի դեսպանն է, իսկ Սամվելն Արցախի դեսպանն է ամբողջ աշխարհում):²

¹ Ազատ Արցախ, 2016թ., 5 նոյեմբերի, Ն.Սողոմոնյան, նրա համար կարևորը ստեղծագործական պահն էր, էջ 6:

Ս.Գաբրիելյանը ծնվել է 1951թ. նոյեմբերի 3-ին Լեռնային Ղարաբաղում, որտեղ ապրել ու ստեղծագործել է մինչև 2015 թվականի հուլիսի 22-ը՝ մինչև կյանքի վերջը:

Սովորել է Երևանի Փ. Թերլեմեզյանի անվան գեղարվեստական ուսումնարանի, ապա՝ Երևանի գեղարվեստական ինստիտուտի գեղանկարի բաժիններում: Բազմաթիվ հանրապետական և համամիութենական ցուցահանդեսներում միշտ էլ ուշադրություն են գրավել նրա բազում կտավները:

Գեղանկարչի բազմաթիվ աշխատանքներ («Տազնապ», «Կանայք», «Սիրո պահ», «Պայքար», «Զարթոնք», «Սիրո հրեշտակ», «Գիշեր», «Զրահարս», «Ցավի բարձունք», «Տեսիլք», «Գաղթ», «Կոմիտաս», «Շուշի» և այլն) կյանքոտ, չափի զգացում, ընտիր ճաշակ և կրքոտ հոգեվիճակներ արտահայտող երկեր են:

Նվիրյալ արվեստագետ էր Ս.Գաբրիելյանը: Ակնհայտ է, որ նրա վաստակը երբեմն լռության է մատնվել՝ ճիշտ ու տեղին չգնահատվելով իբր արվեստի հրաշագեղ նմուշներ, սակայն դա նրան չի մտահոգել, որովհետև արվեստը ստեղծագործական պահի արգասիք է, սրտի ու մտքի սինթեզ:

Ստեղծագործելով այն սկզբունքով, որ արվեստագետն ազգի ցավն այնպես պիտի ներկայացնի, որ այն հասկանալի և ընդունելի լինի նաև օտարին: Ամեն մի ազգային՝ համամարդկային հնչեղություն պիտի ունենա: Այս իմաստով խորախորհուրդ են Ս.Գաբրիելյանի կտավները: Գաբրիելյանական կերպարներն ամենուր են: Նրանք մե'րթ անցյալի խորքից են հառնում, մե'րթ ծնվում են հայրենի հողից ու եզերքից, մերթ, կարծես, իջնում են տիեզերքից, բայց բոլորն էլ կարևոր տեղ են զբաղեցնում ժանրային առումով բազմազան գաբրիելյանական դիմանկարներում և կոմպոզիցիաներում: Բնականաբար գաբրիելյանական կտավների վրա սկզբնական շրջանում (ինչպես՝ շատերի) զգացվում է համաշխարհային արվեստի մեծագույն ստեղծագործությունների ազդեցությունը: Սակայն ուսումնասիրությունը պարզում է, որ գնալով նրա արվեստը դառնում է ավելի զուլալ, ավելի ինքնատիպ և միայն իրենը: Կերպարակերտման նրա արվեստում գնալով ակնհայտ է դառնում արվեստագետի ներքին զգայականությունը: Բազմազան են Գաբրիելյանի կտավների թեմաները:

Այնտեղ մարդկային կյանքն է, շրջապատը՝ իր հետաքրքրություններով: Վկան՝ «Զրույց», «Թագավորների հանգիստը», «Կինը ծովափին»... և բազում այլ գործեր: Կարևոր է մի առանձնահատկություն: Եթե դիմանկարներում Ս.Գաբրիելյանն ընդհանրացնում է կերպարները, ապա կոմպոզիցիաներում տեսնում ենք երևույթների ընդհանրացում, ամբողջացում:

Ս.Գաբրիելյանի արվեստը, նրա ստեղծագործական կերպարը խիստ համահունչ է ժամանակաշրջանին ու սերունդների համար դաս ու դասագիրք է:

Մեծ է նրա ավանդն Արցախի գեղանկարչական դպրոցի զարգացման գործում: Որպես մանկավարժ արվեստագետն Արցախում հիմնեց իր դպրոցը՝ իր ստեղծագործություններով ապրելով արվեստասեր սաների հոգիներում:

«Ասում են անփոխարինելի մարդիկ չեն լինում: Գուցե շատ շատերի համար դա ճշմարիտ է: Ինչպես ասում են գոյություն ունեն օրենքներ և...բացառություններ՝ օրենքից դուրս: Կարծում ենք, նման բացառիկ երևույթներից էր Ս.Գաբրիելյանը», -կարդում ենք «Ազատ Արցախ» թերթի նոյեմբերի 5-ի համարում: Լրագրող Նվարդ Սողոմոնյանը գրում է. «Նրա արվեստում պայմանականությունը գերակշռում է, որը կռահելու, մտորելու տեղիք է տալիս: Սամվելի մոտ առաջին պլան են մղվում գույնի փլիսոփայությունն ու գեղարվեստը: Նա անընդհատ որոնումների մեջ էր ու հղկում էր իր գործերը: Նրա ստեղծագործության գլխավոր հատկանիշներն են գունային կոլորիտը և պայմանականությունը. շարժում, անընդհատ շարժում, և նրա գործերում ծնվում է լույսը: Նման գործերով է հասարակության մեջ ձևավորվում արվեստի ընկալման կերպը»²:

Հիրավի, բազմաբնույթ ու բազմաշերտ է Գաբրիելյանի արվեստը: Նրա ներաշխարհը նախ և առաջ հայրենի Արցախն է՝ նրա լինելության խորհուրդը, նրա կտավների սրբազան ակունքը:

Ս.Գաբրիելյանի համոզմունքով՝ իսկական նկարիչը նա է, ով գտնում է իր սեփական ոճը: «Ստեղծագործական անհատականությունն է եղել 20-րդ դարի արվեստի կարևոր առանձնահատկությունը: Առանց սեփական ձեռագրի, թեմայի նույնիսկ սեփական փլիսոփայության արվեստագետը, առավել ևս նկարիչը նկարիչ չէ: Ոճը ինչ-որ տեղից չի վերցվում, այն ծնվում է, ձևավորվում յուրաքանչյուր ստեղծագործողի ստեղծագործական աշխարհում, յուրատիպ ու յուրօրինակ»:

Ս.Գաբրիելյանի համար, բնականաբար, ուղենիշ էին խորհրդային տարիների արվեստի առանձնահատկությունները: Դա իհարկե բնական է, որովհետև ստացած կրթությունը դա է պարտադրում: Ժամանակի ուսումնական հաստատություններն ունեին այսպես կոչված «Սոցիալիստական գեղարվեստական ոճ ու ուղղվածություն»: Արվեստագետի համար հեշտ չէր դուրս գալ կադապարներից և ստեղծել միանգամայն ինքնուրույն, անհատական ոճ: Հեշտ չէր ինքնուրույն հայեցակետի ձևավորումը, երևույթների ինքնուրույն ըմբռնումը:

Ս.Գաբրիելյանը գերծ չմնաց իրականության նոր ընկալումից: Խորհրդային արվեստագետների նման նա ևս փորձեց ընտրել

² Նույն տեղում, էջ 6:

արևմուտքի արվեստի ոճը և շատերի նման նրա համար կարևորվեց ազգային արվեստի գաղափարախոսությունը: Գաբրիելյանը ուղղվեց դեպի ազգային մշակույթը:

Մի առիթով արվեստագետն ասել է. «Երբ ես գրիչ կամ մատիտ եմ վերցնում, ես չեմ մտածում այն մասին, որ սկսում եմ նկարել, ձեռքս ինքն է նկարում, գուցե և մեխանիկորեն, բայց քանի որ քո ներսում կա կոմպոզիցիոն մտածողություն, դրա համար էլ ձեռքդ գնում է այն ուղղությամբ, ինչ դու ես ուզում»³: Ս.Գաբրիելյանի որոշ ստեղծագործություններ կրում են սյուրռեալիզմի ազդեցությունը: Բոլոր դեպքերում էլ Գաբրիելյանը եզակի գեղագետ է: Անգամ հակասական երևույթները, խորհրդավոր տեսիլքները խոսում են մարդու հոգեվիճակի հետ, ընտրված են ճաշակով, գեղագետի նրբազգացողությամբ:

Ս.Գաբրիելյանին նվիրված հոբելյանական ցուցահանդեսի բացման ժամանակ, արվեստի վաստակավոր գործիչ, տաղանդավոր քանդակագործ Յու. Հովհաննիսյանը, ընդգծելով Ս.Գաբրիելյանի բացառիկ տաղանդը գեղանկարչության մեջ, ցավով նշեց, որ «Սամվելի տեղը դատարկ է մնում... Նա միաժամանակ խոստովանեց, որ Գաբրիելյանն այնպիսի հարուստ ժառանգություն է թողել, որ սերունդները դրանով հագեցնելու են իրենց հոգևոր ծարավը: Սամվելը խորհող ու որսող հայացք ուներ և շատ արագ էր ընկալում երևույթները և վարպետորեն դրանք վերարտադրում»⁴:

«Ս.Գաբրիելյանը մասնակցել է համամիութենական և միջազգային բազմաթիվ ցուցահանդեսների, խմբային և անհատական ցուցադրություններ ունեցել ԱՄՆ-ում, Անգլիայում, Իտալիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Հունաստանում, Եգիպտոսում, Լիբանանում, Բուլղարիայում, Կիպրոսում, Ֆինլանդիայում: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ նրա 1500-ից ավելի կտավները գտնվում են արտերկրի մասնավոր հավաքածուներում, ինչը մեծ պատիվ է Արցախը միջազգային հարթակներում ներկայացնող գեղանկարչի, բոլոր արցախցիների համար»⁵, – գրում է Դ.Միքայելյանը:

Ս.Գաբրիելյանի արվեստի հմայքն առաջին հերթին պայմանավորված է գեղեցկությամբ: Իսկ այդ գեղեցկությունը բխում է ներկապնակի հարստությունից ու բազմազանությունից: Գույների խաղը, յուրօրինակ շեշտերը, դրանցից բխող ընկալման հետաքրքիր պահերը, ինքնատիպ ելևէջները, գունային մե'րթ ուժեղ, մե'րթ թույլ, բայց ներքին շերտավորում ունեցող պատկերները, կախարդական ուժ ու հմայք են տալիս Ս.Գաբրիելյան արվեստագետի կտավներին:

³ «Ազատ Արցախ», 2021թ. մարտի 20, էջ 6:

⁴ Նույն տեղում, էջ 5:

⁵ «Հայաստանի Հանրապետություն», 2016, թիվ 202, էջ 5:

Գունային կոմպոզիցիայով, գծային ռիթմիկ կառուցվածքով, արտահայտիչ ու ճկուն նկարագրերով աչքի են ընկնում նրա «Պար», «Հարսնահանդես», «Ցլամարտ» կտավները: Հետաքրքիրն այն է, որ երբ արվեստագետը փորձում է յուրացնել համաշխարհային արվեստի լավագույն արտահայտչաձևերը, միշտ էլ մնում է իր սեփական ու նոր աշխարհի մեջ, սեփական աշխարհով է հարաբերվում իրականությանը: Ս.Գաբրիելյանի ստեղծագործական աշխարհի կենտրոնում մարդն է, նրա ներաշխարհը, կյանքի հետ նրա ունեցած կապը: Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի գաբրիելյանական դիմանկարները, որոնք տարբեր կողմերից ընդգծում են կերպարի առանձնահատկությունը: Հիշենք նրա «Կնոջ դիմանկար», «Մայր», «Աղջկա դիմանկար», «Աննայի դիմանկար» և նմանատիպ մի շարք գործեր, որոնք ունեն ներքին չափազանց զգայականություն, ներաշխարհի բացահայտման բազում խորքեր ու գեղեցկություններ:

Հետաքրքիր է Գաբրիելյանի արվեստի կոմպոզիցիոն առանձնահատկությունը: Մե'րթ ծավալականությունը, մե'րթ մոնումենտալությունը հուշարձանակերտ բնորոշումներով հմայիչ են դարձնում կերպարը:

«Թափառական կրկես» կտավից թախիծ է ծորում, բայց մարդկայնորեն զուլալ, մաքրամաքուր թեթև ու սահուն: Թախծոտ թեման մեր աչքի առաջ պայծառանում է, ասես, կտավում ներկա է արվեստագետը՝ կրակոտ երևակայությամբ, բազմազան մտահղացումներով:

Ս.Գաբրիելյանը ստեղծեց իր՝ գաբրիելյանական դպրոցը, յուրատեսակ ձեռագրով ու ոճով՝ մինչև կյանքի վերջն անաղարտ պահելով հայրենիքի կերպարը, որը նրա կտավներում գոյության բանաձև է և արյան կանչ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սողոմոնյան Ն., նրա համար կարևորը ստեղծագործական պահն էր, Ազատ Արցախ, 2016թ., 5 նոյեմբերի:
2. «Ազատ Արցախ», 2021թ. մարտի 20
3. «Հայաստանի Հանրապետություն», 2016, թիվ 202:

РЕЗЮМЕ ВЕЛИКИЙ ЭСТЕТ АРЦАХСКОГО МИРА

Анаит Оганян

*Шушинский Технологический Университет, Факультет Архитектуры и
Строительства, Кафедра Дизайна и Хагут Моделирования*

В статье «Великий эстет арцахского мира» рассматривается мир творчества яркого представителя арцахской культуры С. Gabrielyan.

С. Gabrielyan внес свой вклад в искусство арцахской живописи, создав свой, чисто габриелянский мир, с неповторимым стилем и почерком, с возникающими из внутреннего мира оригинальными идеями и представлениями.

С. Gabrielyan – художник, который использовал накопленный веками арсенал художественных средств армянского искусства, в совершенстве овладев их особенностями.

Изучение габриелянского искусства дает нам возможность обнаружить типологию арцахской художественной школы, взаимопроникновение разных направлений искусства и их своеобразный синтез.

С. Gabrielyan – истинный национальный и общенародный художник со своим самобытным искусством, своей неповторимой манерой перевоплощения.

Около 1500 его картин находятся в частных коллекциях за рубежом, что для художника, представляющего Арцах на международной арене и для всех арцахцев является большой честью.

Своей школой, неповторимым почерком и стилем С. Gabrielyan сохранил первозданным образ родного Арцаха. И этот образ в его картинах — формула существования и зов крови.

Ключевые слова: культурное наследие, исследование, изобразительное искусство, художественные средства, арцахская школа живописи, творческий мир, интересные и уникальные картины, воображение, внутреннее ощущение, портреты, национальная культура, композиционные особенности, открытие внутреннего мира.

SUMMARY

THE GREAT ESTHETE OF THE ARTSAKH WORLD

Anahit Ohanyan

*Shushi University of Technology, Faculty of Architecture and Construction,
Department of Design and Hagut Modeling*

The article "The Great Esthete of the Artsakh World" deals with the world of creativity of a prominent representative of the Artsakh culture S. Gabrielyan.

S. Gabrielyan contributed to the art of Artsakh painting, creating his own, purely Gabrielian world, with a unique style and handwriting, with original ideas arising from the inner world.

S. Gabrielyan is an artist who used the arsenal of artistic means of Armenian art accumulated over the centuries, mastering their features to perfection.

The study of Gabrielyan art gives us the opportunity to discover the typology of the Artsakh art school, the interpenetration of different areas of art and their peculiar synthesis.

S. Gabrielyan is a true national and international artist with his original art, his unique manner of transformation.

About 1500 of his paintings are in private collections abroad, which is a great honor for the artist representing Artsakh in the international arena and for all Artsakh residents.

With his school, unique handwriting and style, S. Gabrielian preserved the original image of his native Artsakh. And this image in his paintings is the formula of existence and the call of blood.

Key words: cultural heritage, research, fine arts, artistic means, Artsakh school of painting, creative world, interesting and unique paintings, imagination, inner sensuality, portraits, national culture, compositional features, discovery of the inner world.

**6-7 ՏԱՐԵԿԱՆ ԱՐՑԱՆԱՀԱՅ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ
ՏԱԳՆԱՊԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ
ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ**

Գայանե Իշխանյան

*Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան, մանկավարժության և հոգեբանության
ամբիոնի դասախոս*

Արցախյան երկրորդ պատերազմը մեծ արհավիրք էր մեր ժողովրդի համար: Պատերազմի ընթացքում մեր ժողովուրդը ապրեց արկերի պայթյունների տակ, նկուղային օրեր, վախ, տեղահանություն, կորցրեց հարազատներ, ձեռք բերեց մարմնական վնասվածքներ, կրեց նյութական կորուստներ: Պատերազմի ժամանակ շատ երեխաներ երկար ժամանակ ստիպված էին ապրել ծնողներից հեռու, անծանոթ վայրերում: Հետպատերազմյան շրջանում անորոշ քաղաքական իրավիճակն ու սոցիալ-կենցաղային դժվարությունները ավելացրին լարվածությունը: Բացի այդ, առ այսօր չարունակվում են թշնամու կողմից սադրանքներն ու հարձակումները, լինում են զոհեր ու վիրավորներ:

Բանալի բառեր՝ պատերազմ, տազնապներ, անորոշության և անապահովության զգացում, վախեր, անձնային և իրադրային տազնապայնություն, տազնապայնության մակարդակ:

Ներածություն

Արցախյան պատերազմն ու հետպատերազմյան շրջանի անորոշ ու անկայուն վիճակը չէր կարող բնակչության մոտ չառաջացնել լարվածություն, տազնապներ, անապահովության զգացում: Այս իրավիճակում ամենից շատ տուժում են երեխաները, քանի որ նրանք չեն հասկանում, թե ինչ է կատարվում, մեծերը հաճախ չեն խոսում նրանց հետ, չեն բացատրում՝ ինչ է կատարվում: Մարդիկ, որոնք պետք է երեխայի կյանք բերեն պաշտպանվածության զգացում, ականայից իրենց տազնապներն են փոխանցում երեխաներին: Ծնողները երեխայի միակ հենարանն են, ահա թե ինչու, եթե նրանց տեսքը հավասարակշռված և վստահ չէ վաղվա օրվա մեջ, դա կարող է, իրոք տրավմատիկ լինել երեխայի ընկալման համար: Գաղտնիք չէ, որ երկարատև սթրեսները կարող են բերել երեխայի անձի պոտենցիալ հնարավորությունների զարգացման հապաղման և այլ բացասական հետևանքների: Կան փաստեր, որոնք վկայում են, որ տազնապայնությունը երեխայի զարգացման համար կարող է ունենալ ինչպես անմիջապես հետևանքներ, այնպես էլ երկար ժամանակ անց: Տազնապայնությունը բացասա-

բար է ազդում դպրոցում առաջադիմության և սոցիալական ադապտացիայի վրա: Ներկա իրավիճակը կարող է մարդկանց մոտ առաջացնել տագնապ: Այսպիսի ժամանակներում մարդիկ դառնում են ավելի խոցելի, իջնում է քննադատական մտածողության մակարդակը, առաջանում են վախեր, տագնապներ, խուճապային գրոհներ...

Տագնապայնության հասկացությունը, տեսակները և վերլուծությունը գիտական գրականության մեջ:

Տագնապայնություն հասկացությամբ հոգեբանության մեջ նշում են մարդու վիճակը, որը բնութագրվում է անհանգստանալու բարձր հակվածությամբ, ունի բացասական հուզական երանգավորում, չի հանդիսանում բնավորության կայուն հատկանիշ: Տագնապայնության նշաններից են երկչոտությունը, անինքնավստահությունը, միայնակությունը, քիչ ակտիվությունը, անինքնուրույնությունը, ինքնամիտփությունը, ուրիշներին ուղղված ագրեսիվությունը, իրականությունից հեռու ֆանտազիաները...¹

Վ. Վ. Դավըդովը տագնապայնությունը մեկնաբանում է որպես անհատական հոգեբանական առանձնահատկություն, որը դրսևորվում է անհանգստություն զգալու բարձր հակվածությամբ՝ ամենատարբեր կենսական իրավիճակներում: ²

Տիլլիխը գտնում է, որ վախն ու տագնապը անբաժանելի են, անքակտելիորեն կապված են իրար հետ: ³

Տագնապը մարդկային ապրումների աշխարհում այնքան տարածված երևույթ է և այնքան առանձնահատկություն ունի, որ դժվար է որոշել, թե անհատի զարգացման որ շրջանից պետք է սկսել նրա առաջացման նախադրյալների վերլուծությունը:

Այսպես Գրինկերը գտնում է, որ գրգռականությունը դա հիմնական ֆունկցիա է, որից հետագայում առաջացել է տագնապը: ⁴

Բլաունը նշում է, որ այն որ տագնապի հիմքում ընկած է ինքնապահպանման բնագործ, փաստ է, որը չունի ապացուցման կարիք: ⁵

Բոժովիչի և ուրիշների կարծիքով, զգուշավորությունը հատուկ է բոլոր կենդանի էակներին, քանի որ նրա հիմքերը գրգռականության և կենդանական աջալրջության մեջ են, այսինքն հատկություններ, որոնք անհրաժեշտ են գոյատևման համար: ⁶

¹ «Международный журнал экспериментального образования», Expedukation.ru/ru/article/view

² Нехорошкова А.Н. , Грибанов А.В. Тревожность у детей: причины и особенности проявления// Современные проблемы науки и образования.-2014.-N 5

³ Астапов В.М.: Тревожность у детей. Издательств: ПЕР СЭ, 2008 г.

⁴ Астапов В.М.: Тревожность у детей. Издательств: ПЕР СЭ, 2008 г.

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում:

Գրիկները չի բացառում, որ երեխայի մոտ վտանգի զգացողությունը առաջանում է ոչ թե ծնվելու պահին, այլ շատ ավելի վաղ, պրենատալ շրջանում: Նա գալիս է այն եզրակացության, որ մարմնակազմությունը, պրենատալ փորձը և իրավիճակը անմիջապես ծնվելուց հետո մեծ դեր խաղում տազնապայնության նախահակվածության մեջ: Մայրական գուրգուրանքները հիմնական դինամիկ գործոնն են, որոնք խթանում են երեխայի ֆիզիոլոգիական ռեակցիաները և նրա կողմից տազնապի հաղթահարման հիմնական պայմանն են: Այն երեխաների մոտ, ովքեր զուրկ են եղել մայրական պատշաճ խնամքից, որն անհրաժեշտ է նրանց կենսական պահանջմունքների և ֆիզիոլոգիական ինտեգրացիայի համար, զարգանում են անհանգստության վիճակներ: Դրան պետք է գումարել նաև հիվանդություններն ու վնասվածքները, որոնք ոչ միայն բարձրացնում են տազնապի մակարդակը տվյալ պահին, այլ նաև հող են պատրաստում ապագայում վտանգի իրավիճակների նկատմամբ օրգանիզմի հատուկ զգայունակության համար:⁷

Ծնողի և երեխայի նույնիսկ ամենաչնչին փոխհարաբերությունը հուզական ենթատեքստ ունեցող ուղերձ է: Այս ուղերձների կրկնությունը տարիների ընթացքում ձևավորում է երեխայի հուզական աշխարհայացքի ու ընդունակությունների հիմքը:⁸

Ֆրեյդը ենթադրեց, որ երեխայի տազնապի միայն մի քանի դրսևորումներ է հեշտ առանձնացնել մեզ համար: Օրինակ, դրանք դրսևորվում են այն դեպքում, երբ երեխան գտնվում է մենակ, մթության մեջ կամ երբ տեսնում է, որ շրջապատում անծանոթ մարդիկ են, նրանց փոխարեն, ում հետ նա սովոր է լինել, այդպիսին է մայրը:⁹

Բոուլբին կարծում է, որ կարևոր պատճառը, որ մեծանալու ընթացքում որոշ անհատներ ձեռք են բերում տազնապայնության հակվածություն այն է, որ փոքր ժամանակ նրանք ունեցել են շրջան, երբ շատ երկար թողնված են եղել բախտի քմահաճույքին կամ եղել են հաճախակի բացակայություններ:¹⁰

Ռամզի և Վալերշտեյնի կարծիքով ցավն ու վախը ծնունդ են տազապ:¹¹

Երբ մարդը տազնապ է զգում, որոշակի իրավիճակում, ապա ուրիշ իրավիճակներում կարող է չզգալ, միայն բացասական փորձն է պայմանավորում երեխայի մոտ տազնապայնության ձևավորումը՝ որպես անձնային գիծ: Տազնապայնությունը դիտվում է որպես անձնավորության

⁷ Labirint.ru/books/456748/

⁸ Ղենիել Գոուլման, Հուզական ինտելեկտ, Ձանգակ հրատ., Երևան, 2020

⁹ Астапов В.М.: Тревожность у детей. Издательств: ПЕР СЭ, 2008 г.

¹⁰ Նույն տեղում

¹¹ <https://www.labirint.ru>books>

գիծ, որի գործառույթը հոգեբանական մակարդակում նրա անվտանգությունն ապահովելն է, սակայն այն ունի նաև բացասական կողմեր, մասնավորապես, բարձր տագնապայնությունը կարող է արգելակել հաջողության հասնելուն ուղղված երեխայի ակտիվությունը: Անձնային տագնապայնության բարձր մակարդակը վկայում է դրական հուզական հարմարվողականության, կյանքի իրավիճակներում երեխայի հարմարման ոչ բավարար լինելու մասին, ինչը և անհանգստություն է առաջացնում:

Գոյություն ունի տագնապայնության երկու տեսակ՝ անձնային և իրավիճակային: Իրավիճակայինը նորմալ երևույթ է: Այն առաջանում է կոնկրետ իրադրությունների հետ կապված և անցնում է նրանց հետ միասին: Անձնային տագնապայնությունը ֆոնի պես անցնում է ամբողջ կյանքի ընթացքում, քանի որ միշտ լինում է անկախ իրավիճակից: Վտանգը նրանում է, որ երեխայի մոտ, որի հոգեկանը նոր է ձևավորվում, իրավիճակային տագնապայնությունը կարող է ամրապնդվել որպես անձնային:

Մինչ այժմ չկա տագնապայնության պատճառների մասին միակարծություն: Գերակշռում է այն տեսակետը, որ տագնապայնությունն ունի մասնակի ձեռքբերովի բնույթ: Ունենալով որոշ գենետիկորեն պայմանավորված հակվածություն տագնապայնության նկատմամբ, մարդը ծնողների, ուսուցիչների ոչ ճիշտ գործողությունների, ներքին կոնֆլիկտների, և այլ սոցիալական պայմանավորված պատճառների արդյունքում, ժամանակի ընթացքում ձեռք է բերում այն:¹²

Մեր կարծիքով, արցախահայ երեխաները գտնվում են ռիսկի գոտում և ահա թե ինչու, մեզ մոտ միտք հղացավ հետազոտել արցախահայ երեխաների տագնապայնության մակարդակը: Հետազոտման համար ընտրել ենք երեխայի տագնապայնությունը հայտորոշող թեստ՝ «Ընտրիր անհրաժեշտ դեմքը»¹³, որը մշակվել է ամերիկացի հոգեբաններ Ռ. Թեմլի, Մ. Դորկի և Վ. Ամենի կողմից: Այս մեթոդիկայում հոգեախտորոշիչ պատկերավոր նյութը ներկայացված է նկարների շարքով: Յուրաքանչյուր նկարի բովանդակությունը կրտսեր դպրոցականի կամ նախադպրոցական երեխայի կյանքին բնորոշ մի ինչ որ իրավիճակ է: Մեթոդիկայում նկարներն ունեն հիմնականում պրոյեկտիվ բնույթ: Թե ինչ իմաստ է տալիս երեխան այդ նկարներին, ցույց է տալիս նման իրավիճակներում նրան բնորոշ հուզական վիճակը: Մեթոդիկան գնահատում է տվյալ երեխայի ներքին վերաբերմունքը որոշակի սոցիալական իրավիճակների հանդեպ և տալիս անհրաժեշտ տեղեկատվություն այն փոխհարաբերությունների բնույթի մասին, որոնք հաստատվել են տվյալ երեխայի և շրջապատող մարդկանց միջև՝ մասնավորապես ընտանի-

¹² <http://sch.112.minsk.edu.by...>

¹³ <https://psycabi.net/testy/645>

քում, դպրոցում: Տազնաապայնության ցուցիչը (S8) պայմանականորեն բաժանվում էր 3 խմբի՝

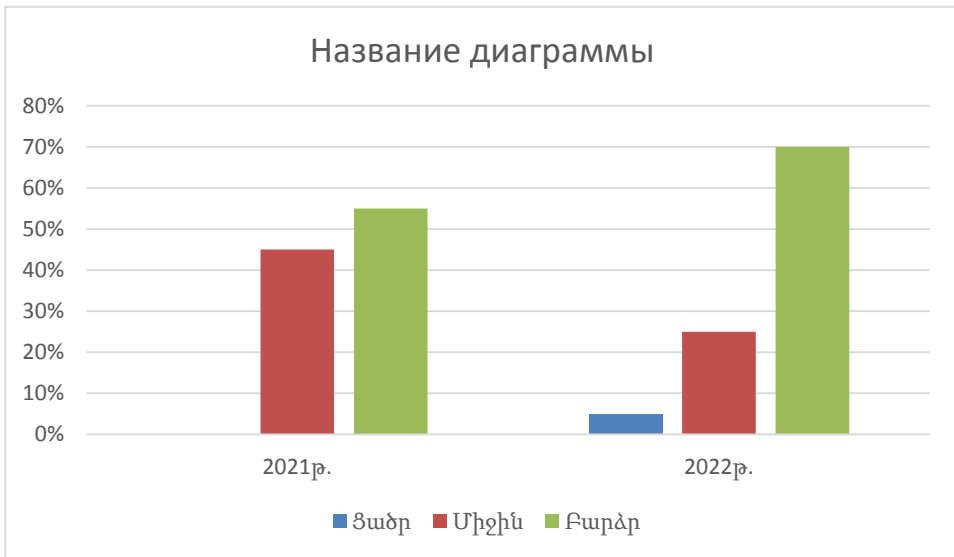
1. **Տազնաապայնության բարձր մակարդակ. S8-ն 50% և ավելի:**
2. **Տազնաապայնության միջին մակարդակ. S8-ն 20-50%-ի սահմաններում:**
3. **Տազնաապայնության ցածր մակարդակ. S8-ն ընկած է 0-20%-ի միջակայքում:**

Որպես համակազմ ընտրվել են Շուշիի Խ.Աբովյանի անվան դպրոցի առաջին դասարանի՝ (6-7 տարեկան) 20 աշակերտներ: Նույն երեխաները կրկին հետազոտվել են 2021թ և 1 տարի անց՝ 2022թ-ին: Նպատակն էր հետազոտել հետապատերազմյան շրջանում 6-7 տարեկան երեխաների տազնաապայնության մակարդակի դինամիկան: Խնդիրն էր պարզել նույն խմբի երեխաների տազնաապայնության մակարդակի փոփոխությունները պատերազմից անմիջապես հետո, և դրանից մեկ տարի անց: Հետազոտության վարկածները հետևյալն էին: Առաջին տարում՝ 2021թ-ին ենթադրվում էր, որ երեխաների տազնաապայնության մակարդակը պատերազմից 1տարի հետո միջինից բարձր կլինի, քանի որ անորոշ իրավիճակն ու լարվածությունը որոշ չափով պահպանվում էր: Հաջորդ տարի՝ 2022թ-ին ենթադրվում էր, որ կապված պատերազմական իրավիճակի վերսկսվելու և դրա հետ կապված անհանգստության վիճակի սրման հետ, տազնաապայնության մակարդակը կրկին կբարձրանա: Հետազոտության արդյունքները հաստատեցին նշված վարկածները:

Հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ 2021 թ-ին, ուսումնասիրված 20 երեխաներից տազնաապայնությունը բարձր էր 20-ից 11 հոգու մոտ՝ 55%, միջին էր՝ 9 հոգու մոտ՝ 45% և ցածր՝ 0:

2022 թ-ին տազնաապայնությունը ցածր էր նույն 20-ից 1-ի մոտ՝ 5%, միջին՝ 5 հոգու մոտ՝ 25% և բարձր՝ 14 հոգու մոտ՝ 70%: Հետազոտության արդյունքներից երևում է, որ տազնաապայնության բարձր ցուցանիշները 2022 թ-ին բավականին աճել են:

Տազնապայնության մակարդակի դինամիկան

Հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ 2020 թ-ի պատերազմից հետո երեխաների տազնապայնությունը հիմնականում միջին և բարձր մակարդակի վրա էր, իսկ 2022թ-ի պատերազմական գործողությունների վերսկսվելու հետ կապված՝ տազնապայնությունը աճել է:

Եզրակացություն

Այսպիսով այս ամենը վկայում է, որ արցախահայ երեխաների հոգեկան առողջությունը վտանգված է: Վտանգը նրանում է, որ երեխաների մոտ, որոնց հոգեկանը նոր է ձևավորվում, երկարատև իրավիճակային տազնապայնությունը կարող է բերել տազնապայնության՝ որպես անձնային հատկության ձևավորման: Անձնային տազնապայնությունը՝ որպես հատկություն, սկսում ձևավորվել կյանքի վաղ շրջանում: Փոքրիկը վախենում է անհայտությունից և անընդհատ սպասում է թշնամական, ագրեսիվ վերաբերմունքի, այդ իրադրությունն ընկալում է որպես կործանիչ, իրեն սպառնացող իրադրություն, չնայած՝ դրա հիմքերը չունի: Տազնապային երեխաները հաճախ անհամապատասխան են արդեն տեղի ունեցած իրադարձությունների համար կամ ապագայում սպասվելիք իրադարձությունների համար:¹⁴

Հասկանալի է, որ կլինեն բացառություններ, բայց ընդհանուր առմամբ աճող սերունդը ստիպված է լինելու գործ ունենալ երկու միտման հետ՝ ուժեղ հոգեկանով երեխաները կմեծանան հիպերագրեսիվ,

¹⁴ Майкл Гроуз, Джоди Ричардсон, Тревожные дети. Как превратить беспокойство в жизнестойкость., издательство Портал, 2021г

թույլ հոգեկանով երեխաները՝ կդառնան ինֆանտիլ մարդիկ: Առաջինները կսովորեն արտամղել տազնապայնությունը հուզական և ֆիզիկական ագրեսիայի միջոցով, երկրորդները միշտ կգտնվեն տազնապային վիճակում:

Ահա թե ինչու անհրաժեշտ են լուրջ միջոցառումներ՝ ուղղված երեխաների հետ հոգեբանական աշխատանքին՝ նրանց տազնապայնության մակարդակի նվազեցման նպատակով: Կարևոր է, որպեսզի տազնապայնության սուր ախտանիշների դեպքում ծնողները դիմեն հոգեբանի: Կարևոր է մեծահասակներին և ծնողներին իրազեկել, որ եթե երեխան հարցեր է տալիս, ապա պետք է պատասխանել ուղիղ՝ չխորանալով վախեցնող մանրամասների մեջ: Հիմնական ուղերձը պետք է լինի՝ «դու պաշտպանված ես, մենք քեզ հետ ենք»: Սկզբունքային պահն այն է, որ այդ ամենը պետք է հաղորդել վստահ, եթե փորձենք խաբել՝ ոչինչ չի ստացվի, երեխաները ամեն ինչ շատ լավ գգում են: Երեխաների հոգեկանը շատ ձկուն է, ինչը նրանց հնարավորություն է տալիս հարմարվել միջավայրին ավելի հեշտ, քան մեծերը: Այսպես նրանց մոտ հաճախ են առաջանում տազնապային և անորոշ վիճակներ, սակայն եթե երեխան մեծանում է բարյացակամ և սիրող ընտանիքում, միջավայրում, ապա նա կարող է ինքնուրույն հաղթահարել, ապրել այդ վիճակները, անգիտակցաբար՝ նկարելու, քանդակելու, երգի, պարի, խաղի, վազելու, ցատկելու միջոցով: Շատ կարևոր է մեծերի ուշադրությունը երեխաների պահանջմունքների նկատմամբ: Դա օգնում է երեխային ձևավորել և աճեցնել էմոցիոնալ ինտելեկտ, որը նրան շատ պետք կգա տարիների ընթացքում:¹⁵ Մենք կարող ենք վերլուծել երեխայի վիճակը և հույզերը բառերով, ասել այն ինչ ինքը գգում է տվյալ պահին: Դա կսովորեցնի նրան ուշադիր լինել ինքն իր հանդեպ և հասկանալ սեփական հույզերն ու պահանջմունքները:

Հետպատերազմյան շրջանում կարևոր է երեխաներին և ընդհանրապես ընտանիքներին աջակցող սոցիալ-հոգեբանական միջոցառումների իրականացումը՝ ուղղված տազնապայնության առաջացման կանխարգելմանը և տազնապայնության մակարդակի նվազեցմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բեգոյան Արման, Տազնապամարիչ, տազնապային խանգարումների հաղթահարման ուղեցույց, Երևան, Հիլֆմանն պրեսս, 2020:

2. Դենիել Գոուլման, Հուզական ինտելեկտ, Ջանգալ հրատ., Երևան, 2020:

¹⁵ Բեգոյան Արման, Տազնապամարիչ, տազնապային խանգարումների հաղթահարման ուղեցույց, Երևան, Հիլֆմանն պրեսս, 2020:

3. Астапов В.М.: Тревожность у детей. Издательств: ПЕР СЭ, 2008 г
4. Майкл Гроуз, Джоди Ричардсон, Тревожные дети. Как превратить беспокойство в жизнестойкость., издательство Портал, 2021г
5. Нехорошкова А.Н. , Грибанов А.В. Тревожность у детей: причины и особенности проявления// Современные проблемы науки и образования.- 2014.-N 5
6. <https://www.labirint.ru/books>
7. [Expedukation.ru/ru/article/view](https://expedukation.ru/ru/article/view)
8. <http://sch112.minsk.edu.by...>
9. <https://psycabi.net/testy/645>

РЕЗЮМЕ

ДИНАМИКА УРОВНЯ ТРЕВОЖНОСТИ 6-7-ЛЕТНИХ АРМЯНСКИХ ДЕТЕЙ АРЦАХА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Гаяне Ишханян

*Университет Месроп Маштоц,
лектор кафедры педагогики и психологии*

В данной статье представлено исследование уровня тревожности арцахских детей 6-7 лет в послевоенный период. В состав группы исследуемых были отобраны 20 учеников первого класса (6-7 лет), школы имени Х. Абовяна города Шуши. Был исследован уровень тревожности детей в 2021 и в 2022 годах. Цель- исследовать динамику уровня тревожности детей 6-7 лет в послевоенный период. Задача состояла в том, чтобы выяснить изменения уровня тревожности одной и той же группы детей сразу после войны и через год после нее. Гипотеза исследования: что в связи с постоянно напряженной ситуацией, уровень тревожности остается высоким. Результаты исследования показали, что после войны в 2020 г. тревожность детей находилась в основном на среднем и высоком уровне, а с возобновлением боевых действий в 2022 г. уровень тревожности повысился. Все это свидетельствует, что психическое здоровье арцахских детей находится под угрозой. Длительная ситуативная тревожность может привести к развитию личностной тревожности: тревожности как черты личности. Необходимо провести серьезные социально- психологические мероприятия направленные на профилактику развития тревожности и проведение психологической работы с детьми, для снижения уровня их тревожности.

Ключевые слова: война, тревожность, чувство неопределенности и незащищенности, страхи, личностная и ситуативная тревожность, уровень тревожности.

SUMMARY
DYNAMICS OF ANXIETY LEVEL AMONG 6-7-YEAR-OLD ARTSAKHI
ARMENIAN CHILDREN IN THE POST-WAR PERIOD

Gayane Ishkhanyan

*Mesrop Mashtots University, lecturer at the Chair
of Pedagogy and Psychology*

The article studies the anxiety level of 6-7-year-old children. 20 students from the first grade (6-7 years old) of Shushi school after Kh. Abovyan were selected as a target group. The paper investigates the level of anxiety among those children in 2021 and 2022. The study aims at exploring the dynamics of the anxiety levels of the same group of children immediately after the war and a year after that. The results of the study show that after the 2020 war children's anxiety was mostly on medium and high levels, in the aftermath of 2022 war actions the level of anxiety has increased. All this comes to indicate that the mental health of Artsakhi Armenian children is endangered. Long term situational anxiety can lead to the development of anxiety as a character trait. Serious measures need to be taken to promote psychological work with children in order to reduce the level of anxiety.

Keywords: war, anxiety, feelings of uncertainty and insecurity, fears, personal and situational anxiety, level of anxiety.

ՇՈՒՇԻԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ ՊՈՆՁԻԱՅՈՒՄ

Ջարինե Սառաջյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
Արցախի պետական համալսարան, Բանասիրական ֆակուլտետ,
Գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
zsarajyan@mail.ru

Դարեր շարունակ Շուշին եղել է հայկական հոգևոր, մշակութային, կրթական կարևորագույն կենտրոն: Պատմագիտության, գրականության, պարբերական մամուլի, տպագրության զարգացման առումով Շուշին եղել է լավագույն օջախ հայ մտքի մշակների համար: Իր պատմական վաղեմի փառքով, մշակութային ժառանգությամբ ու բնության անձեռակերտ հրաշալիքներով Շուշին գերել է ոչ միայն հայությանը, այլ նաև՝ օտարերկրացիներին, տարածաշրջանի ժողովուրդներին: Շուշիի պատմությունն իր կորստաբեր ու հաղթական էջերով նաև արվեստի տարբեր ճյուղերում դարձել ու շարունակում է լինել ստեղծագործությունների թեմա: Գեղարվեստական գրականության մեջ Շուշին նվիրված բազմաթիվ ստեղծագործություններ են ծնվել՝ արձակ և չափածո: Շուշիով ոգեշնչված՝ բերդաքաղաքին նվիրված գեղարվեստական գործեր են երկնել ոչ միայն հայ, այլև՝ օտարազգի գրողներ: Սույն հոդվածում անդրադարձել ենք դրանցից մի քանիսին, որոնք գեղարվեստական առանձնակի արժեք են ներկայացնում և գեղարվեստի տեսանկյունից փաստում Շուշիի հայկականությունն ու յուրովի արտացոլում Շուշիի անցյալը, ներկան ու ապագայի տեսլականը հայկականության տեսանկյունից: Ավերածությունների, պատերազմների ու կորուստների տրամադրությունները որքան էլ ողբերգական լինեն, այնուամենայնիվ, դրանք երբեք չեն վերածվում հուսահատության, թևաթափության, ավելին՝ լավատեսությունը, ապագայի հանդեպ լուսավոր հավատը, արդարության վերահաստատման տեսլականն է հիմնականում գերիշխում Շուշին նվիրված ստեղծագործություններում:

Բանալի բառեր՝ Շուշի, Հայաստան, գրականություն, պոեզիա, մշակութային և կրթական կենտրոն, լավատեսություն, Արցախ:

Ներածություն

Պատմության ընթացքում Շուշին միշտ ձեռքից ձեռք է անցել, պատերազմների ու ավերների միջով անցել: Բայց դարեր շարունակ Շուշին

եղել է հայկական հոգևոր, մշակութային, կրթական կարևորագույն կենտրոն: Պատմագիտության, գրականության, պարբերական մամուլի, տպագրության զարգացման առումով Շուշին եղել է լավագույն օջախ հայ մտքի մշակների համար: Իր պատմական վաղեմի փառքով, մշակութային ժառանգությամբ ու բնության անձեռակերտ հրաշալիքներով Շուշին գերել է ոչ միայն հայությանը, այլ նաև՝ օտարերկրացիներին, տարածաշրջանի ժողովուրդներին: Շուշիի պատմությունն իր կորստաբեր ու հաղթական էջերով նաև՝ արվեստի տարբեր ճյուղերում դարձել ու շարունակում է լինել ստեղծագործությունների թեմա: Գեղարվեստական գրականության մեջ Շուշիին նվիրված բազմաթիվ ստեղծագործություններ են ծնվել՝ արձակ և չափածո:

Շուշիի ջարդերի ու ավերածությունների արտացոլումը

Հայկական հինավուրց մշակութային արժեքների հետ հաղորդակցվելու, հաղթողի հպարտությունը զգալու, հաղթողի բարձունքից աշխարհին հայացք ձգելու, Աստծո և հոգևոր մաքրության հետ մերձենալու համար մինչև 2020 թ. 44-օրյա պատերազմը բավական էր այցելել հայոց հինավուրց բերդաքաղաք Շուշի և քայլել փողոցներով: Բերդաքաղաքի ռազմավարական նշանակության մասին ավելի լավ, քան զորավար Դրոն, ոչ ոք դեռ գնահատական չէր տվել. **«Շուշին ում ձեռքին է գտնվում, նա էլ Ղարաբաղի տերն է»** (ըստ Աբրահամ Կիսիբեկյանի հուշագրության)¹: 44-օրյայից հետո, ցավոք, Շուշիին հայը կրկին հեռվից է նայում, Արցախի տարածքը փոքրացել է, բայց, ինչպես Մովսես Խորենացին է ասել, լինելով «փոքր ածու», հայը շարունակում է տերը լինել Արցախի, և Արցախը ապրում է, ապրում է հայկական, ապրում է՝ լինելով «փոքր ածու», Հովհաննես Գրիգորյանի բանաձևամբ՝

Փոքրիկ՝ ինչպես ծերացած մայր,
փոքրիկ՝ ինչպես նորածին զավակ,
իսկ քարտեզի վրա
ընդամենը արցունքի մի կաթիլ...

Սա իմ երկիրն է – չափսերով այնպիսին,
որ ազատորեն տեղավորել եմ սրտիս մեջ²:

Շուշիով ոգեշնչված՝ բերդաքաղաքին նվիրված գեղարվեստական գործեր են երկնել ոչ միայն հայ, այլև՝ օտարազգի գրողներ: Սույն հոդվածում անդրադարձել ենք դրանցից մի քանիսին, որոնք գեղարվեստական առանձնակի արժեք են ներկայացնում և գեղարվեստի տեսանկյունից փաստում Շուշիի հայկականությունն ու յուրովի

¹ Յալանուզյան Մ., Դրոն վերադառնում է Ղարաբաղ, <https://republic.mediamax.am/story/103/>.

² Գրիգորյան Հ., Հայաստան, <https://hovhannesgrigoryan.com/articles/%D5%B0%D5%A1%D5%B5%D5%A1%D5%BD%D5%BF%D5%A1%D5%B6/>.

արտացոլում Շուշիի անցյալը, ներկան ու ապագայի տեսլականը հայկականության տեսանկյունից:

1920թ. Շուշիի ջարդերի, բարբարոսաբար հրկիզված քաղաքի մասին գրված թերևս ամենահայտնի բանաստեղծությունը՝ «Ֆայտոն-չին», գրել է 20-րդ դարի ռուսական և համաշխարհային դասականներից մեկը՝ Օսիպ Մանդելշտամը, որտեղ նա սրտի կսկիծով ու սարսափների զգացողությամբ է պատկերում բարբարոսների վայրագությունները՝ դատապարտելով թուրք ջարդարարների կողմից իրագործված արյունահեղությունը.

Եվ Լեռնային Ղարաբաղում,
Գիշատչային Շուշիում,
Վերապրեցի ես սարսափներ,
Որ ներհակ են մեր հոգուն...³

Ցեղասպան գործողությունները չփոխեցին իրենց ոճն ու ձեռագիրը: Բռնությամբ ու արյունահեղությամբ քաղաքը զավթած ադրբեջանցիները, ներդնելով բոլոր գործիքները, փորձում էին ջնջել Շուշիի հայկական հետքերը:

Մանդելշտամի արձանագրած դարասկզբի ոճագործությունների արձագանքները տեսնում ենք հայ բանաստեղծ, գրականագետ Արտեմ Հարությունյանի «Աստծո արվարձանից՝ մարդակերպ կենտրոն» ստեղծագործությունում.

Բայց հրկիզված, թալանված Շուշիում,
դարասկզբին վառված խոտն ու տատասկը
դեռ մնում են թարմ,
և կարելի է փշե պսակ հյուսել
Քրիստոսի կրակներից բոսոր
ճակատի համար,
որ չի ատում մեզ՝
ցավի կրակներում տապակվելով...⁴:

«Այց հրկիզված Շուշի» ստեղծագործության մեջ քաղաքը բանաստեղծին՝ անգամ հրկիզված ու ավերված վիճակում, իր հզորությամբ է ներկայանում, և բանաստեղծը հավատում է նրա վերագարթոնքին ու նրա մեջ տեսնում կնոջ՝ մայրության արարչագործ ուժ ու կարողություն.

Բայց անգամ ավերված՝
քաղաքը

³ Мандельштам О. Э., Сочинения. В 2-х т., Т. 1. Стихотворения. Сост., подгот. текста и коммент. П. Нерлера; Вступ. статья С. Аверинцева. - М.: Худож. лит., 1990, с. 183.

⁴ Հարությունյան Ա., Արցախի դեսպանի վաշինգտոնյան էլեգիան, (խնոտ լուրերի հորձանուտում) <https://www.grakantert.am/archives/8218>.

արծվի պես թառել է ժայռին
և նայում է ներքևում փռված
Արցախին,
խոցոտված, ծեծված հողը
տարածվել է
հանց կնոջ մարմին,
որ հրաշքներ կգործի
թե արթնանա...⁵:

**1992 թ. Շուշիի ազատագրման և հաղթանակի տրամադրությունների
արտացոլումը**

1992 թ. մայիսի 9-ին ազատագրվեց հայոց բերդաքաղաքը, հայ զինվորի շնորհիվ վերականգնվեց պատմական արդարությունը, և Շուշին կրկին սկսեց շնչել հայեցի: Շուշին ծաղկում էր, փորձում էր վերականգնել իր երբեմնի փառքը, ապաքինել ադրբեջանցիների հասցրած վերքերը: 90-ականների հաղթանակից հետո ողբի տրամադրությունը գրականության մեջ փոխվեց հաղթանակի բերկրանքի, ցնծության և հաղթանակը կերտած հերոսների ներբողի:

Բնորոշ է Վահագն Դավթյանի «Եռագույնը Շուշվա բերդին» բանաստեղծությունը:

...Եվ չտեսան, և չտեսան, որ դարձած լույս, դարձած ոգի,
Նորից Նժդեհն է արշավում, նման մի նոր Սուրբ Գևորգի,
Որ բոցերից Սումգայիթի ելնում աղջիկ մի սիրասուն,
Ելնում փխրուն ու բարալիկ, բայց և ահեղ, որպես ցասում,
Որ ելնում են ամեն կողմից ֆիդայիներն այս ոգեղեն,
Դառնում անտես մի զորագունդ, թշնամու դեմ դառնում գեհեն:
Եվ եռագույնն են ծածանում մեր հինավուրց Շուշվա բերդին
Վրեժի շանթն աչքերի մեջ, վրեժի երգն իրենց շուրթին.
Թրքաց մայրեր թող լան ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի Ջեյթուն...⁶:

Այս բանաստեղծության մեջ հեղինակը գեղարվեստական կուռ պատկերների միջոցով ներկայացրել է հայոց պատմության արյունալի էջերը՝ 1915 թ. ցեղասպանություն, Դեր-Ջորի անապատ, Սումգայիթյան եղեռնագործություն, որից ծնված վրեժի ոգին, թե և առել նժդեհյան, հայոց ֆիդայիների անապատ ոգիներից, դարձել անխորտակելի ուժ՝ ծնունդ տալով Շուշիի հաղթանակին, ուրախ լուրեր տանելով Ջեյթուն, դեպի կորուսյալ հայրենիք:

Եվ չտեսան, և չտեսան, նրանց աչքերն արնոտ ու կույր,

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Դավթյան Վ., Եռագույնը Շուշվա բերդին: [Բանաստեղծ.] / Սյունյաց երկիր մշակութ. – 2021. – 20 դեկտ., էջ 14:

Որ դու, Արցախ, ոչ թե մի բուռ, այլ բռունցք ես պղնձակուռ...

Շուշիի ազատագրմանն ու հաղթանակին սրտի թրթռով էր սպասում նաև բանաստեղծ Համո Սահյանը: Գրող, հրապարակախոս Զորի Բալայանն իր հուշերում պատմում է, որ 1993 թ.-ին՝ Համո Սահյանի մահից մեկ շաբաթ առաջ, երբ հերթական անգամ վերադառնալով Արցախից՝ այցելել էր հիվանդ բանաստեղծին ու Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասին էր պատմում, Համո Սահյանը Զորի Բալայանին ժպտալով ասել է. «Մի՛ հուզվիր: Ամեն ինչ ճիշտ է: Ամեն ինչ տրամաբանական է: Մահը եւ կյանքը իրավահավասար են: Եթե մահ չլիներ, կյանքն ամբողջովին կգրկվեր բանաստեղծականությունից: Դատարկ բաներ են: Գլխավորն այն է, ինչ երջանկաբար վերապրեցինք մեկ տարի առաջ: Շուշիի ազատագրումը»:

«Դրանք վերջին բառերն էին, որ լսեցի մեծ բանաստեղծից եւ մտածողից», - Սահյանի մասին իր հուշերում պատմում է Զորի Բալայանը⁷:

Բանաստեղծուհի Մետաքսեի գրիչն այդ օրերին մարտնչում էր հանուն Արցախի պատմական արդարության վերականգնման: Շուշիի ազատագրման, կրակակետերը լռեցնելու և հաղթանակի ավետիսին նա ևս անհամբերությամբ ու մեծ հավատով էր սպասում: Այդ ոգեղեն ու հերոսական օրերի մասին նա մի առիթով պատմել է իր հարցազրույցներից մեկում: Ահավասիկ. «Ես խոստացել էի, որ Շուշիի ազատագրության լուրը բերողին ձանապարհեմ առատ նվերներով: Իմ սիրտը գիտեր, որ հաղթելու ենք, և ես պատրաստել էի նվերներով լի ձամպուրկ՝ ավետիսը բերողի համար: Հրաշափառ լուրը ազատամարտիկ Հայկազ Անանյանից լսեցի: Արցունքն ու ծիծաղը խառնվել էին իրար: Ցնծություն ու ողբ էր... Մենք թանկ, շատ թանկ զոհեր ունեցանք... Ցավոք, Հայկազ Անանյանը հետագայում զոհվեց: Նա շուտով պիտի նշանվեր, ընտանիքը խնջույքի պատրաստություն էր տեսնում... Լուր են բերում, որ ադրբեջանցիները նորից վրա են տվել: Հայկազը նշանդրեքը թողած՝ վերադառնում է ձակատ ու զոհվում Արցախի ինքնապաշտպանության մարտերում»⁸:

Բանաստեղծուհու շատ ու շատ տողերում են խտացված նրա անափ հայրենասիրությունն ու նվիրումը, Արցախի սիրով տրոփող նրա հույզերի ու մտածումների գեղարվեստական պատկերներն ու փիլիսոփայությունը:

Ես հայրենիքս գրկած եմ ապրում

Որ ամենուրեք նրա շունչն զգամ,

⁷ Համո Սահյան. «գլխավորը Շուշիի ազատագրումն է» / Զորի Բալայան, <https://www.grakanter.am/archives/4860>.

⁸ Պողոսյան Գ., «Ես հայրենիքս գրկած եմ ապրում», <http://www.hayzinvor.am/13412.html>.

Իմ դեմքի վրա,
Իմ կրծքի վրա զգամ թրթռուն
Ջարկերը սրտի,
Որով հաստատի հավերժությունը...

Արցախցիների համար Շուշին հայրենիքի խորհրդանիշ է և երբեմն լեզվամտածողության մեջ հենց այդպես էլ արտահայտվում է, որն արտացոլվել է նաև պոեզիայում:

Բանաստեղծ Վարդան Հակոբյանի «Քրիստոսի ծաղիկները»⁹ ստեղծագործության (ասք) հերոսներից Ակուփը, ով հայրենիքից հեռու ինքն իրեն չէր գտնում, հայի՝ արցախցու խտացված կերպար է, ում տողերով կարելի է բնորոշել յուրաքանչյուր արցախցու, ում անհատականությունն ամբողջանում է՝ անգամ Շուշին տեսնելով.

«Մի երկու խոսք ասեմ, հա՛, չասեք, թե Ակուփը խելքը կորցրել է: Երկու-երեք ամսում հազար տեղ եմ գնացել, հազար քաղաք ու գյուղ հասել, բայց ոչ մի տեղ չի թվացել, թե հասել եմ: Ինչքան լավ էին ընդունում, էնքան ես իմ մեղքն էի գալիս, քիչ էր մնում լաց լինեի երեխայի նման: Ուրիշ քաղաքներում ինձ թվում էր, թե ես ես չեմ, շոշափում էի ոտուձեռս, ինքս ինձ հարցնում՝ իսկապես էս ես ե՞մ: Բա որ ես եմ՝ մեր դիմացի Բովուրխան սա՞րն ուր է... Շուշի՞ն ինչու չի երեւում: Հիմա, հասել եմ, տղերք: Հասել եմ: Սուտ չեն ասել, որ Արցախը աշխարհի ամենատաք կետն է: Էդ մեր տաքն է, մեր սառը աղբյուրի տաքը, մեր հողի ու մեր արդար կռվի տաքն է, ուրիշ տեղ չեմ կարող ապրել, ուրիշ տեղ մրսում եմ»¹⁰:

2020 թ. 44-օրյա պատերազմից հետո

Սողոմոն Իմաստունի կայացրած վճիռը, զավակի համար կռվող երկու՝ խորթ և հարազատ մայրերի վեճի շուրջ, շատերին է հայտնի, երբ պարզելու համար, թե ով է երեխայի իսկական՝ հարազատ մայրը, բարձրաձայնեց երեխան կիսելու վճիռը, և իսկույններ հասկացավ՝ ով է հարազատ մայրը, որովհետև նա առաջինը հրաժարվեց իր երեխայի հանդեպ պահանջատիրությունից, միայն թե՝ երեխան ողջ մնա ու ապրի: Նման մի իրավիճակում է հայտնվել Շուշին հայության համար 2020թ. պատերազմից հետո՝ հեռանալով հարազատ մորից, բայց՝ ժամանակավոր: Այս տրամադրություններն են արտացոլված պատերազմից հետո ստեղծվող գրական գործերում, մասնավորապես՝ պոեզիայում:

Շուշին հայկականության յուրատիպ խորհրդանիշ է և շատ ու շատ ստեղծագործողների համար է ոգեշնչման աղբյուր: Ստեղծվել և դեռ կստեղծվեն արվեստի բազմաթիվ գործեր: Դեպի հավերժություն ձգվող Շուշիի հայկականությունը, այսօր արդեն Աստծուն պահ տված, կասկած

⁹ Հակոբյան Վ., «Քրիստոսի ծաղիկները», «Հայաստան» հրատ., Երևան, 2001, 115 էջ:

¹⁰ Հակոբյան Վ., Քրիստոսի ծաղիկները (Ասք), <https://granish.org/jesus-flowers/>.

հարուցել չի կարող: Ասվածի լավագույն բանաձևումը տվել է մեծանուն շուշեցի բանաստեղծ Միքայել Հարությունյանը.

«Ինչպես մայրն իմ ողջ աշխարհի,
Մայրերից էլ լավն է, բարի,
Այդպես էլ հողն իմ Ղարաբաղի
Քաղցր է, և թող Աստված պահի,
Եվ կպահի, մի կասկածիր,
Աստված էլ է ղարաբաղցի....»¹¹:

Այս փիլիսոփայությանը հաղորդակցվելու համար բավական էր այցելել հայկական Շուշի, քայլել Շուշիի փողոցներով, հետո մի մոմ վառել Ղազանչեցոց եկեղեցում, նայել երկնքին, ու Աստծո ներկայությունը զգալ կողքիդ... 44-օրյա պատերազմից հետո, սակայն, այդ ամենը դարձավ հոգևոր հայրենիք, ինչպես՝ Անին, Կարսը, Վանը, մնաց արվեստում, պատմագրության մեջ: Այսօր նորից հայը հեռվից է նայում Շուշի բերդաքաղաքին՝ հեռվից, բայց այնքան մոտ իր հոգուն, որ շարունակվում են կրկին ծնվել արվեստի գործեր՝ գեղանկար, բանաստեղծություն և այլն, որոնք, անշուշտ, արվեստի ու գաղափարի անժխտելի ուժով կմղեն կորցրածը վերագտնելուն, Ղազանչեցոցում կրկին աղոթելուն. ահավասիկ, Արցախում ապրող և ստեղծագործող երիտասարդ բանաստեղծ Սերգեյ Սաֆարյանի (Նեմրուք) բանաստեղծությունը «Ծանրացող ձյուն» գրքից, որ գրվել է 44-օրյա պատերազմից հետո.

Վիրավոր
ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻՑ
Վախեցեք:
(պատերազմը թատերաբեմ է,
ուր ծափահարող հանդիսատեսը՝
վարագույրի հետևում է միշտ...)
Ամենականոնավոր
Երևույթը
Ռազմադաշտում
մահն է (հատկապես, երբ չես մեռնում)
Բայց դուք վախեցեք
վիրավոր
ԱՍՏՎԱԾՆԵՐԻՑ....
(Նրանցից մեկն էլ ապրում է
Ղազանչեցոց վանքում)
Շուշին
ապրելու համար

¹¹ Հարությունյան Ա., Հուդայի արձակուրդը, ՀԳՄ հրատարակչություն, Երևան, 2003, էջ 1:

հիմա ավելի շատ
պատճառ ունի¹²:

Երիտասարդ բանաստեղծը, այլաբանորեն միասնության կոչ է անում մարդկությանն ու աստվածներին ու հղում անում նաև հեթանոս աստվածներին, պատմական մի ժամանակաշրջան, երբ Հայաստանն իր հզորության գագաթնակետին էր՝ ծովից ծով: Հեղինակը մի կողմից ըմբոստանալով քրիստոնեական հեղությանն ու խոնարհությանը՝ նախապատվություն է տալիս հեթանոս աստվածների հզորությանը, մյուս կողմից՝ միասնության կոչում քրիստոնեությանն ու հեթանոսությանը և առհասարակ բոլոր այն աստվածներին, որոնց պատմական տարբեր շրջաններում երկրպագել է հայը. սա բոլոր կրոնական, և ոչ միայն, հոսանքներին, ուղղություններին, կուսակցություններին հարող հայությանն է ուղղված. միասնություն, որը կհասցնի կորցրածը վերագտնելուն, ազգային իղձն իրականացնելուն:

2020 թ. 44-օրյա պատերազմից հետո Շուշիի պատկերը պոեզիայում արտացոլվում է կորստի ցավով, բայց միաժամանակ՝ այդ կորստի հետ չհաշտվելու և Շուշին վերադարձնելու տրամադրություններով: Այս տրամադրության հաստատումն ենք տեսնում նաև երիտասարդ մեկ այլ բանաստեղծի՝ Վիտալի Պետրոսյանի համոզմունքներում: Վիտալին պատերազմի հետևանքով կորցրել է ծննդավայր Հադրութը, բայց նրա բանաստեղծություններում ևս տեսնում ենք կորստի հետ չհաշտվելու ցավն ու ըմբոստությունը, կորցրածը վերագտնելու պայքարի անկոտրում կամքն ու լավատեսությունը, համոզմունքը. «Ինչքան էլ հարազատ միջավայրից հեռու ապրեմ, իմ երակներով հոսում է հայրենի աղբյուրների ջուրը, իսկ իմ թիկունքին մեր լեռների բանական է: Հայրենի եզերքի կարոտը, որն այսօր հնչում է որպես բանաստեղծություն, մի օր հնչելու է Դիզակում և Շուշիում. ես դրանում համոզված եմ»¹³:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ Շուշին իր հայկական անցյալով, ներկայով ու ապագայի տեսլականով գեղարվեստորեն արտացոլվել է պոեզիայում ինչպես հայ հեղինակների, այնպես էլ՝ օտարազգի: Ավերածությունների, պատերազմների ու կորուստների տրամադրությունները որքան էլ ողբերգական լինեն, այնուամենայնիվ, դրանք երբեք չեն վերածվում հուսահատության, թևաթափության, ավելին՝ լավատեսությունը, ապագայի հանդեպ լուսավոր հավատը, արդարության վերահաստատման տեսլականն է հիմնականում գերիշխում Շուշիին նվիրված ստեղծագործություններում:

¹² Նեմրուք (Սերգեյ Սաֆարյան), «Ծանրացող ծյուն», Արմավ, Երևան, 2021, էջ 12:

¹³ Հայրենի եզերքի կարոտը մի օր հնչելու է Դիզակում և Շուշիում, <https://aparaj.am/hayreni-ezerkhi-karoteh-mi-or-hnchelu-e-dizakum-ev-shushium/>.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հարությունյան Ա., Հուդայի արձակուրդը, ՀԳՄ հրատարակչություն, Երևան, 2003թ., 456 էջ:
2. Հակոբյան Վ., «Քրիստոսի ծաղիկները», Երեւան, 2001թ., «Հայաստան» հրատ., 115 էջ:
3. Նեմրուք (Սերգեյ Սաֆարյան), Ծանրացող ծյուն, Երևան, 2021թ., «Արմավ», 44 էջ:
4. Мандельштам О. Э., Сочинения. В 2-х т., Т. 1. Стихотворения. Сост., подгот. текста и коммент. П. Нерлера; Вступ. статья С. Аверинцева. - М.: Худож. лит., 1990, 638 с.
5. Պետրոսյան Վ., «Պատերազմի դուռը», Երևան, 2021թ., «Արմավ», 240 էջ:

Թերթեր և պարբերականներ

1. Դավթյան Վ., Եռագույնը Շուշվա բերդին: [Բանաստեղծ.] / «Սյունյաց երկիր. մշակութային» պարբերական, N4, 2021թ., 20 դեկտեմբեր էջ :

Էլեկտրոնային ռեսուրսներ

1. www.republic.mediamax.am
2. www.hovhannesgrigoryan.com
3. www.grakantert.am
4. www.aparaj.am
5. www.granish.org
6. www.hayzinvor.am

РЕЗЮМЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ ШУШИ В ПОЭЗИИ

Зарине Сараджян

*кандидат филологических наук, доцент, Арцахский государственный университет, филологический факультет, кафедра литературы и журналистики,
г. Степанакерт, Республика Арцах*

На протяжении веков Шуши был важнейшим армянским духовным, культурным и образовательным центром. С точки зрения развития историографии, литературы, периодической печати и книгопечатания Шуши был лучшим центром армянской интеллигенции. Своей древней исторической славой, культурным наследием и нерукотворными чудесами природы Шуши покорила не только армян, но и иностранцев, народов региона. История Шуши с ее проигрышными и победными страницами стала и продолжает оставаться предметом произведений в различных областях искусства. В художественной литературе родилось множество произведений, посвященных Шуши: прозы и стихи. Вдохновленные Шуши, не только армянские, но и иностранные писатели создавали художественные произведения, посвященные городу-крепости. В этой статье мы упомянули некоторые из них, представляющие особую художественную ценность и документирующие армянство Шуши с точки зрения изобразительного искусства и отражающие прошлое, настоящее и будущее видение Шуши с точки зрения армянства. Какими бы трагичными ни были настроения разрушений, войн и потерь, они никогда не переходят в отчаяние, безысходность, более того, в произведениях, посвященных Шуши, преобладает оптимизм, просветленная вера в будущее, видение восстановления справедливости.

Ключевые слова: *Шуши, Армения, литература, поэзия, культурно-просветительский центр, оптимизм, Арцах.*

SUMMARY
THE FICTION IMAGERY OF SHUSHI IN POETRY

Zarine Sarajyan

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Artsakh State
University, Faculty of Philology, Chair of Literature and Journalism,
c. Stepanakert, Republic of Artsakh*

For centuries, Shushi has been the most important Armenian spiritual, cultural and educational center. In terms of the development of historiography, literature, periodical press, and printing, Shushi was the best center for Armenian intellectuals. With its ancient historical glory, cultural heritage and miraculous wonders of nature, Shushi has captivated not only Armenians, but also foreigners, the peoples of the region. Shushi's story with its losing and victorious pages has become and continues to be the subject of works in various branches of art. In fiction, many works dedicated to Shushi were born: prose and verse. Inspired by Shushi, not only Armenian, but also foreign writers created artistic works dedicated to the fortress city. In this article, we have referred to some of them, which represent a special artistic value and document the Armenianness of Shushi from the point of view of fine art and reflect the past, present and future vision of Shushi from the point of view of Armenianness. No matter how tragic the mood of destruction, wars and losses are, they never turn into despair, hopelessness, moreover, optimism, enlightened faith in the future, the vision of reestablishment of justice prevail in the works dedicated to Shushi.

Key words: *Shushi, Armenia, literature, poetry, cultural and educational center, optimism, Artsakh.*

ВЛИЯНИЕ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА МОТИВАЦИЮ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Инга Акопян

*Кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы
Арцахского государственного университета
Степанакерт, Республика Арцах
ingayan@list.ru*

Вопрос о том, как сохранить интерес обучаемых к иностранному языку в процессе его изучения обсуждается в методической литературе на протяжении многих лет. Важную роль при обучении иностранному языку играет положительная мотивация – позитивный интерес обучаемых к изучению языка, позволяющий сделать учебный процесс эффективным и качественным. Большую роль в поддержании положительной мотивации и усилении воспитательной, образовательной, развивающей направленности содержания обучения иностранному языку играет правильный подход к подбору и организации учебного материала.

Опыт нашей работы показывает, что использование на занятиях текстов лингвострановедческого характера положительным образом сказывается на интересе обучаемых к изучению русского языка как иностранного, вызывает желание к постижению новых знаний, знакомству с «миром изучаемого языка», развивает творческую активность обучаемых, создает плодотворную учебную атмосферу, что, в свою очередь, способствует повышению качества обучения.

Ключевые слова: *мотивация, содержание обучения, лингвострановедческий материал, компетенция, диалог культур.*

Введение

Мотивация является одним из важнейших факторов успешного обучения любому иностранному языку, в том числе и русскому языку. Проблемой мотивации учебной деятельности занимались и занимаются многие ученые (Бим И.Л., Рогова Г.В., Маркова А.К., Зимняя И.А., Симонова Н.М., Канарская О.В., Емельянова Н. А. и др.), и все подчеркивают большую значимость ее формирования и развития у учащихся, так как именно она является источником познавательной активности учащегося и успешной деятельности в процессе обучения. В связи с этим проблема формирования

мотивации учения приобретает первостепенное значение, так как от уровня ее сформированности зависит результативность процесса обучения иностранному языку. Следовательно, чтобы заинтересовать обучаемых изучением русского языка как иностранного, нужно организовать такой учебный процесс, который вызвал бы высокую мотивацию и обеспечил их активность на уроке. Рассмотрим понятие «мотивация» как обязательный структурный компонент учебного процесса.

Исследователи трактуют мотивацию как «совокупность устойчивых мотивов, побуждений, которые определяют содержание, направленность и характер деятельности личности, её поведение». Мотивация представляет собой также средство активного вовлечения обучаемых в учебный процесс, сотрудничества учителя и учащегося.¹ И. А. Зимняя называет мотивацию «запусчным механизмом» всякой человеческой деятельности: будь то труд, общение или познание. Кроме потребностей, мотивов и целей, в качестве побудителей человеческого поведения рассматривают также интересы, стремления, желания и намерения.²

Общеизвестно, что всякая учебная деятельность и её успех зависят от того, как учащийся видит стоящую перед ним цель. Поэтому любая деятельность по организации педагогического процесса должна начинаться с чёткого определения её целей. На пути реализации конечных целей стоит множество промежуточных, которые определяют продвижение к конечным целям. «Конечные цели управляют целой иерархией промежуточных целей и задач, которые в сложном взаимодействии управляют всеми элементами системы обучения». Весь учебный процесс выступает «как процесс последовательного решения цепочки задач, соотносящихся с целями, дальними и ближними».³ Питает и поддерживает учебную мотивацию осязаемый, реальный, поэтапный и конечный результат. Если нет успеха, то мотивация угасает, и это отрицательно сказывается на выполнении деятельности.

При целостном рассмотрении проблемы мотивации изучения учащимися иностранного языка исследователи исходят из того, что в обучении взаимодействуют следующие составляющие:

- *Ученик* и как он овладевает иноязычными знаниями, умениями и навыками: какие мотивы побуждают его к деятельности.

- *Учитель* и как он обучает, руководствуясь методическими принципами, используя методы, приемы, средства и формы обучения.

¹ Томахин, Г.Д. Лингвострановедение и страноведение : учеб. пособие / Г.Д. Томахин. - М. : Академия, 2000, с. 191

² Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., Просвещение, 1990, с. 5

³ Маслыко Е.А. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Минск, 2000, с. 52

- Сам предмет «русский как иностранный» - то есть языковые и речевые единицы, которые должны быть введены в память учащихся.

Мотивация учебной деятельности состоит из доминирующих мотивов учения. К ним относят все факторы, обуславливающие проявление учебной активности обучаемого: потребности, цели, установки, чувство долга, интересы и т.п. Согласно Л. И. Божович, мотивом учебной деятельности следует называть побуждения, характеризующие личность обучающегося, её основную направленность, воспитанную на протяжении предшествующей обучению жизни. А. К. Маркова считает, что мотив – это направленность обучающегося на отдельные стороны учебной работы, связанная с внутренним отношением.⁴

Мотивы, побуждающие обучаемых к учению, психологи делят на две группы - внешние и внутренние, в зависимости от того, заложены ли мотивы в самой учебной деятельности или они связаны с факторами, находящимися вне учебной деятельности.

Внутренние мотивы носят личностно значимый характер, когда сам процесс учения вызывает у учащихся такой интерес, что побуждает их к активной интенсивной работе по приобретению знаний, умений и навыков. В основе этого лежит жажда знаний, любознательность, познавательная потребность, положительные эмоции от процесса познания и реализации своего личностного потенциала.

Внешние мотивы характеризуются тем, что овладение содержанием учебного предмета не является целью учения, а выступает средством достижения других целей. Некоторые психологи условно разделяют их на положительные и отрицательные. Положительные мотивы основаны на осознании ответственности и чувства долга за результаты своей учебы перед классом, учителем, родителями, осознании роли знаний для будущей профессии и т.д. Отрицательные мотивы связаны с осознанием неприятностей (от родителей, учителей), которые могут возникнуть, если учащийся будет плохо учиться, и стремлением избежать этого.

Согласно психологическим исследованиям мотивации и интереса при обучении иностранному языку усилия учителя должны быть направлены на развитие внутренней мотивации обучаемых, которая исходит из самой учебной деятельности и обладает наибольшей побудительной силой. Внутренняя положительная мотивация определяет отношение обучаемых к предмету изучения и обеспечивает высокую эффективность осуществления как учебных действий, так и действий самоконтроля и самооценки, что ведет к значительному повышению эффективности процесса овладения

⁴ Флеров О.В. — Иноязычная коммуникативная мотивация и её развитие в учебном процессе // Психология и Психотехника. – 2017. – № 3. – с.60

иностранным языком. Говоря иными словами, если учащемуся нравится говорить, читать, воспринимать иностранную речь на слух, узнавать новое, тогда можно сказать, что у него есть интерес к предмету «иностранный язык» и обеспечены условия для достижения определенных успехов в овладении им.

На мотивацию влияет целый ряд факторов, таких как целеполагание, успешность обучения, эмоциональное состояние, интеллектуальные способности, мотивационная ориентация, личностный смысл учения и др.

Важным компонентом мотивации, на наш взгляд, является личностный смысл процесса учения. А.К.Маркова определяет смысл учения как внутренне субъективное отношение учащегося к учебному процессу, «прикладывание» процесса обучения к себе, своему опыту и своей жизни. Понимание смысла учения, осознание его личной значимости не происходит автоматически в процессе усвоения знаний.

Смысл учения каждого учащегося определяется системой его идеалов, ценностей, которые он заимствует из своего окружения (семьи, друзей, одноклассников). Однако в ходе обучения смысл учения может претерпевать существенные изменения. Смысл складывается из следующих основных моментов:

- осознание учащимся объективной важности учения, которая определяется выработанным в обществе нравственными ценностями, принятыми в социальном окружении и в семье данного ребёнка;

- понимание значимости учения лично для себя, которое обязательно преломляется через уровень притязаний ребёнка, его самоконтроль и самооценку учебной деятельности, её отдельных звеньев.⁵

Эти аспекты обучения находятся в процессе развития, и сам смысл учения по мере развития учебной деятельности может изменяться качественно. При осознании смысла учения, у учащихся возрастают успехи в учебной деятельности (увеличивается запас и повышается качество знаний, совершенствуются способы и приёмы их приобретения), легче усваивается и становится доступным учебный материал. Эффективнее становится его запоминание, активно концентрируется внимание учащихся, возрастает их работоспособность. Психологи утверждают, что только то обучение, которое имеет для учащегося личностный смысл, может мотивировать и стимулировать его желание изучать предмет. Следовательно, смысл учения, его значимость являются основой мотивационной составляющей личности учащегося.

⁵ Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990, с.87.

Итак, учебная мотивация представляет собой сложную систему. Она состоит из нескольких компонентов и зависит от множества факторов, которые следует учитывать как в преподавании русского языка как иностранного, так и в педагогической деятельности в целом.

Большую роль в поддержании положительной мотивации и усилении воспитательной, образовательной, развивающей направленности содержания обучения русскому языку как иностранному играет правильный подход к подбору учебного материала и организации процесса обучения. Мы всецело разделяем мнение многих ученых, считающих, что использование на занятиях иностранного языка страноведческих материалов, например, лингвострановедческих текстов, способствует формированию и дальнейшему развитию мотивов, необходимых для качественного изучения иностранного языка.

Современное обучение русскому языку как иностранному ставит своей целью не только собственно лексическое владение этим языком, но и использование его в качестве средства межкультурной коммуникации, а для этого необходимо сформировать определенные компетенции, среди которых ведущую роль занимает лингвосоциокультурная. Современные педагогические исследования утверждают, что лингвосоциокультурная компетентность «представляет собой готовность личности к пониманию культуры другого народа, позитивному к ней отношению, осмыслению ее реалий, морали, ценности и прочих слагаемых компонентов сквозь призму собственной культуры, а также функционированию в условиях иной социокультурной среды с использованием иностранного языка».⁶

Однако содержание обучения не всегда наполнено интересными текстами, увлекательными заданиями и упражнениями, которые могут вызвать у учащихся положительное отношение к иностранному языку и создать мотивацию. В то время как именно увлекательность учебного процесса, новизна, творчество вызывают у учащихся интерес. Задача учителя состоит в том, чтобы повысить мотивацию к овладению предметом, сделать так, чтобы интерес к нему был постоянным и устойчивым. А несоответствие содержания обучения тому интеллектуальному потенциалу, которым обладают учащиеся на родном языке, приводит к снижению внутренней мотивации к изучению иностранного языка, что в итоге сказывается не только на эффективности учебного процесса, но и на эмоциональном восприятии другого языка и другой культуры.⁷

⁶ Костикова Л.П. Формирование лингвосоциокультурной компетентности студентов гуманитарного вуза: Автореферат... дис. док. пед. наук.-Рязань. 2011

⁷ Шипелевич Л. Влияние содержания обучения на развитие эмоционального интеллекта учащихся // Русский язык за рубежом, специальный выпуск, 2016 / Л. Шипелевич. – М.: ТДДС - Столица -8, с. 33

Проблема «язык и культура» всегда оставалась в поле зрения многих ученых и вызывала большой интерес и острые дискуссии (*Зимняя И.А., Тер-Минасова С.Г., Верецагин Е.М., Филиппова М.М., Морозкина Е.А. и др.*). В последние десятилетия интерес к этой проблеме намного вырос, она стала объектом многих исследований и методистов, и лингвистов, и культурологов, и преподавателей иностранных языков.

Обращение к проблеме изучения языка и культуры одновременно не случайно, поскольку это позволяет сочетать элементы страноведения с языковыми явлениями, которые выступают не только как средство коммуникации, но и как способ ознакомления обучаемых с новой для них действительностью. «Такой подход к обучению иностранному языку во многом обеспечивает не только более эффективное решение практических, общеобразовательных, развивающих и воспитательных задач, но и содержит огромные возможности для вызова и дальнейшего поддержания мотивации учения».⁸

Следовательно, преподавание русского языка как иностранного неотделимо от ознакомления обучаемых с культурой, историей, обычаями и традициями народа-носителя языка. Усвоение любого неродного языка – это усвоение новых понятий, которые отражают культуру и выражаются различными языковыми средствами. Образ, на котором строится семантика слова или фразеологизма, создается у изучающего иностранный язык последовательно в процессе работы над значением языковой или речевой единицы и возникает во всей полноте, когда ученик сталкивается с этой единицей. Работа над лингвострановедческими текстами должна представлять собой четкую систему заданий, направленных на осмысление содержательной стороны и извлечение из текста лингвострановедческой информации, ознакомление с элементами культуры через факты, лексические единицы и невербальные средства общения. При таком подходе к работе над семантикой, над национально-культурным компонентом значения на первый план изучения выдвигается не культура, а язык, и лингвострановедческая компетенция призвана обеспечить коммуникативную компетенцию, что предполагает оперирование аналогичными образами в сознании говорящего и слушающего, так как это происходит при общении между собой носителей одного и того же языка, одной и той же культуры.⁹

Известный специалист в межкультурной коммуникации С. Г. Тер-

⁸ Саланович Н.А. Лингвострановедческий подход как средство повышения мотивации при обучении иностранным языкам в начальной школе. Автореферат дис. канд. пед. наук - М., 1995

⁹ Сафонова, В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования: учеб. пособие / В.В. Сафонова. - М. : Академия, 2001, с.209

Минасова пишет: «Язык - сокровищница, кладовая, копилка культур. Он хранит культурные ценности - в лексике, в грамматике, в идиоматике, в пословицах, поговорках, фольклоре, в художественной и научной литературе, в формах письменной и устной речи. Язык - зеркало культуры, в нём отражается не только реальный мир, окружающий человека, не только реальные условия его жизни, но и общественное самосознание народа, его менталитет, национальный характер, образ жизни, традиции, обычаи, мораль, система ценностей, мироощущение, видение мира».¹⁰

Поэтому преподавание русского языка как неродного предполагает обучение в диалоге культур, или лингвострановедческую аспектизацию, которая осуществляется как процесс формирования межкультурной компетенции, что, несомненно, является неотъемлемым аспектом воспитания современной личности.

Обучение иностранному языку в контексте межкультурного диалога предполагает не только понимание инокультуры, но также умение представить родную культуру на изучаемом иностранном языке. В связи с этим при обучении учителями русского языка как иностранного проводится большая страноведческая работа, которая, в свою очередь, стимулирует активизацию речевой и мыслительной деятельности учащихся, помогает обогащению словарного запаса, расширяет рамки речевых ситуаций. Введение элементов неродной для обучаемых культуры оживляет урок, способствует росту мотивации, положительно влияет на процесс формирования речевых навыков и умений.

Главным источником получения информации о стране изучаемого языка, о ее культуре, населении, истории является лингвострановедческий текст. В качестве учебного текста могут использоваться как тематические, страноведческие, художественные тексты, так и стихи, песни, загадки, пословицы и поговорки, ситуативные клише, интервью, аудио-тексты бесед с носителями языка, различный фото- и видео- материал. Помимо рассказа об основных «стереотипах», в лингвострановедческий текст могут быть включены темы интересные именно данной возрастной и языковой аудитории. Таким образом, учитель получает дополнительный рычаг для манипуляции интересом обучаемых.

Лингвострановедческая информация может быть сообщена двумя принципиально разными способами. Она может подаваться прямо, недвусмысленно. Тексты, содержащие такую информацию, называются **прагматичными**. Эти тексты нацелены на прямое сообщение какой-либо информации и учащиеся без особых усилий могут понять заложенную в нем информацию. К числу таких текстов относятся учебные тексты начального

¹⁰ Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000, с. 13.

этапа обучения. Лингвострановедческая информация может передаваться также не прямо, а косвенно, через указание на близкие или смежные явления. Смысл таких текстов часто передается через подтекст и чтобы понять заложенный в них скрытый смысл и извлечь из текста страноведчески ценную информацию, необходимо проводить лингвострановедческий анализ языковых единиц с национально-культурной семантикой. Такие тексты получили название *проективных*, ими насыщены в первую очередь тексты художественной литературы и публицистики.

Лингвострановедческий аспект преподавания русского как иностранного предполагает не только семантизацию основного значения слова, но и семантизацию дополнительных оттенков значения слова, а также описание тематических и синтаксических связей слова, которые в свою очередь знакомят учащихся с некоторыми элементами русской культуры. В число лексических единиц, обладающих ярко выраженной национальной культурной семантикой входят:

Безэквивалентная лексика – лексические единицы, называющие реалии (наименования предметов быта и явлений), характерные для одной культуры и отсутствующих в другой;

Коннотативная лексика – слова, имеющие добавочные стилистические или страноведческие оттенки значений; совпадающие по основному значению, но различающиеся по культурно-историческим ассоциациям;

Фоновая лексика – названия предметов и явлений, имеющих аналоги в сопоставляемой культуре, но различающихся по каким-то национальным особенностям функционирования, форме, предназначения предметов и тому подобное.¹¹

Одной из важных проблем лингвострановедческого аспекта преподавания русского как иностранного является проблема отбора лингвострановедческого материала. Предлагаемый учителем лингвострановедческий учебный материал должен быть тщательно отобран с учетом как общедидактических принципов, так и специфических критериев. Определяя основные критерии отбора лингвострановедческого учебного материала, Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров отмечают, что «таким должна быть современная иностранная действительность в ее типических явлениях».¹² Предлагаемые в учебном процессе материалы должны соответствовать коммуникативно-познавательным интересам и потребностям обучающихся,

¹¹ Воскресенская, Л.Б. Лингвострановедческая паспортизация лексики : учеб. пособие / Л.Б. Воскресенская. - М. : Академия, 2000, с. 62

¹² Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990, с. 116

соответствовать их возрастным интересам, содержать новую информацию, открывающую мир иной культуры и языка. Следовательно, учебные тексты должны быть:

а) *аутентичными*, то есть представлять собой речевые произведения, порожденные в реальных ситуациях общения в том социуме, язык которого изучается;

б) *актуальными*, то есть отражать современную стадию социально-ролевого взаимодействия коммуникантов;

в) *типическими*, то есть представлять собой стандартизированные речевые произведения, регулярно воспроизводимые в регулярно повторяющихся ситуациях общения.

Таким образом, организация изучения иностранного языка в тесной связи с национальной культурой народа, который говорит на этом языке, лингвострановедческая «окраска» обучения, учебных материалов, будет способствовать усилению коммуникативно-познавательной мотивации учащихся, расширению общекультурного кругозора, позволит разнообразить приемы и формы работ. Мы считаем, что реализация такого подхода в обучении позволит повысить учебную мотивацию, активность, инициативу учащихся на уроке, а значит, возникнет потребность, необходимость в получении знаний и в овладении умениями и навыками по русскому языку как иностранному.

Заключение

Подводя общий итог данной статьи, хочется еще раз отметить, что мотивация играет огромную роль в любой деятельности, в том числе и учебной. На пути преодоления низкой мотивации учащихся каждый учитель иностранного языка стоит сегодня перед необходимостью пересмотра содержания обучения и методов его организации.

Применительно к процессу обучения русскому языку как иностранному сформировать и повысить уровень развития учебной мотивации учащихся можно с помощью использования лингвострановедческих материалов. Элементы лингвострановедения, вне всякого сомнения, многократно усиливают интерес обучаемых к изучению языка, так как способствуют высокому росту внутренней положительной мотивации, порождают желание к постижению новых знаний и умений, способствуют формированию как коммуникативной, так и лингвосоциокультурной компетенции учащихся, без которых невозможно истинное владение иностранным языком. Следует отметить также положительное влияние лингвострановедческих материалов на сам процесс обучения русскому как иностранному, ведь их применение заметно оживляет уроки, вносит в него новизну, усиливает положительный эмоциональный фон, развивает

творческую активность обучающихся, что всегда приводит к повышению качества обучения.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Костикова Л.П. Формирование лингвосоциокультурной компетентности студентов гуманитарного вуза: Автореферат. дис. док. пед. наук.-Рязань. 2011
2. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. М.: Просвещение, 1990. 192с.
3. Маслыко Е.А. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Минск, 2000, 522 с.
4. Шипелевич Л. Влияние содержания обучения на развитие эмоционального интеллекта учащихся // Русский язык за рубежом, специальный выпуск, 2016 / Л. Шипелевич. – М.: ТДДС - Столица -8. – с. 30-34.
5. Саланович Н.А. Лингвострановедческий подход как средство повышения мотивации при обучении иностранным языкам в начальной школе. Автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1995.
6. Сафонова, В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования : учеб. пособие / В.В. Сафонова. - М. : Академия, 2001. - 295 с.
7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. -
8. Воскресенская, Л.Б. Лингвострановедческая паспортизация лексики: учеб. пособие / Л.Б. Воскресенская. - М.: Академия, 2000. - 198 с.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2000.-262 с.
10. Томахин, Г.Д. Лингвострановедение и страноведение : учеб. пособие / Г.Д. Томахин. - М. : Академия, 2000. - 245 с.
11. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., Просвещение, 1990, 287 с.
12. Флеров О.В. — Иноязычная коммуникативная мотивация и её развитие в учебном процессе // Психология и Психотехника. – 2017. – № 3. – С. 53 - 68.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ
ԼԵԶԱԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ԽԹԱՆ ՈՒՄՆԵՐԵՆԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ
ՈՒՄՆԻՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
Ինգա Հակոբյան

*Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, ԱրՊՀ,
Ռուսաց լեզվի և գրականության ամբիոն, դոցենտ,
ք.Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Մասնագիտական մեթոդական գրականության մեջ դեռևս վաղ շրջանից քննարկվում էր օտար լեզվի ուսուցման նկատմամբ ունեցած սովորողի հետաքրքրության կայուն ապահովումը: Օտար լեզվի ուսուցման գործընթացում կարևոր է սովորողի դրական խթանիչ հետաքրքրվածությունն ուսուցման առարկայի նկատմամբ, ինչն ուսումնական գործընթացն արդյունավետ է դարձնում և բարձրորակություն ապահովում: Դրական հետաքրքաշարժության կայուն ապահովման և դաստիարակչական, կրթական զարգացնող ուղղություններով օտար լեզվի ուսուցման բովանդակության հարստացման գործում մեծ դեր ունի ուսումնական նյութերի ընտրության և դրանց կիրառման ճշգրիտ մոտեցումը:

Մեր աշխատանքի փորձը ցույց է տալիս, որ ուսուցման գործընթացում լեզվաերկրագիտական բովանդակությամբ տեքստերի կիրառումը դրական ազդեցություն է ունենում ռուսերենի՝ որպես օտար լեզվի ուսուցման նկատմամբ ունեցած սովորողների հետաքրքրաշարժության ապահովման գործում, առաջացնում է նոր գիտելիքների ձեռքբերման և ուսուցանվող լեզվի «աշխարհի» ճանաչողության ընդլայնման ցանկություն, խթանում է սովորողի ստեղծագործական ակտիվությունը, ստեղծում արդյունավետ ուսուցման բարեհարմար միջավայր, ինչն էլ նպաստում է ուսուցման որակի բարձրացմանը:

Բանալի բառեր՝ շարժառիթ, կրթության բովանդակություն, լեզվաերկրագիտական նյութ, կարողություն, մշակույթների երկխոսություն:

SUMMARY
THE INFLUENCE OF LINGUISTIC AND CULTURAL MATERIAL
ON THE MOTIVATION OF LEARNING RUSSIAN
AS A FOREIGN LANGUAGE

Inga Hakobyan

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of
Russian Language and Literature, Artsakh State University
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The question of how to maintain the interest of students in a foreign language throughout its study has been discussed in the methodological literature for many years. An important role in teaching a foreign language is played by positive motivation – the positive interest of students in learning the language, which makes the learning process effective and high-quality. An important role in maintaining positive motivation and strengthening the educational, developmental orientation of the content of teaching a foreign language is played by the correct approach to the selection and organization of educational material.

Our experience shows that the use of texts of a linguistic and cultural nature in the classroom has a positive effect on the interest of students in learning Russian as a foreign language, causes a desire to comprehend new knowledge, get acquainted with the "world of the language being studied", develops the creative activity of students, creates a fruitful learning atmosphere, which, in turn, contributes to improving the quality of learning.

Keywords: motivation, learning content, linguistic and cultural material, competence, dialogue of cultures.

ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ԴԵՐԸ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Լիլիյա Ծատուրյան

ՄՄՀ,

Օտար լեզուների ամբիոն

ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

liliana77794@mail.ru

Սույն հոդվածում ընդգծել ենք մոտիվացիայի կարևոր նշանակությունը՝ ուսումնական պրոցեսի արդյունավետ կազմակերպման գործում:

Շատ կարևոր առանձնահատկություն է ուսումնական մոտիվացիան, որը ձևավորվում է մի շարք այնպիսի գործոնների ազդեցությամբ, ինչպիսիք են՝ ծնողների վերաբերմունքը, մանկապարտեզը, ինչպես նաև՝ հենց բուն ուսումնական միջավայրը՝ դպրոցը, ուսուցիչները, ուսումնական նյութերը: Ուսումնական մոտիվացիան անձնային ոլորտի խնդիր է, և եթե, օրինակ, երեխան ունի բարձր ընդունակություններ, բայց չունի ուսումնական մոտիվացիա, սա ևս կարող է պատճառ հանդիսանալ, որպեսզի երեխան ունենա ուսումնական դժվարություններ: Կարևոր է հաշվի առնել, որ հաջողության զգացումը, հաջողության ձգտելու ցանկությունը և հաջողության հասնելու մոտիվացիան ձևավորվում է հենց դպրոցական տարիքում: Երեխայի կյանքի զարգացման ընթացքում ունենք շրջաններ, երբ կոնկրետ որակներ են ձևավորվում և տարրական դպրոցի տարիքը հենց հաջողության հասնելու, մոտիվացիայի ձևավորման տարիքն է: Հետո մոտիվացիա և նպատակասլացություն ձևավորելը շատ դժվար կլինի: Ուսանողների համար սովորելու մոտիվացիան շատ կարևոր գործոն է ինչպես՝ ներկայի, այնպես էլ՝ ապագայի հաջողության համար: Մինչդեռ ձգձգումը բոլոր ուսանողների թշնամին է: Սովորելու լավագույն մոտիվացիան - սերն ու հետաքրքրությունն է մասնագիտության նկատմամբ: Մոտիվները ներկայացնում են շարժական համակարգերից մեկը, որի վրա կարելի է ազդել: Կան բազմաթիվ սովորելու շարժառիթներ, և դրանք կարող են ոչ միայն առանձին հայտնվել յուրաքանչյուր մարդու մոտ, այլև՝ միաձուլվել մեկ մեկի մեջ՝ ձևավորելով բարդ մոտիվացիոն համակարգեր:

Բանալի բառեր՝ մոտիվացիա, հաջողություն, մանկավարժական գիտելիքներ, հետաքրքրություն, սպասումներ, արգելքներ, հնարավորություններ:

Եթե ձեր ներքին ծայնն ասում է, որ ինչ-որ բան չեք կարող անել, ապա արեք դա այնքան շատ, որ այդ ներքին ծայնը լռի: Վինսենտ Վան Գոգ

Ժամանակակից ուսումնական հաստատությունները գտնվում են վերակառուցման փուլում. մշտապես տեղի են ունենում ուսուցման բովանդակության, ուսումնական գործունեության կազմակերպման բարեփոխումներ, որոնք մի շարք պրոբլեմային իրավիճակների առջև են կանգնեցում թե՛ ուսուցիչներին, թե՛ աշակերտներին, ինչի արդյունքում տուժում է ուսումնական գործունեությունը: Միաժամանակ փոխվում է աշակերտների ներընտանեկան, համադասարանցիների, ինչպես նաև՝ ուսուցիչների հետ միջանձնային փոխհարաբերությունների բնույթը: Այս ամենն օրինաչափորեն ազդում է աշակերտների սովորելու ցանկության՝ դրդապատճառների բարդ համակցության վրա:

Ի՞նչ է մոտիվացիան

Դրդապատճառը կյանքի կարևոր բանալիներից է: «Մոտիվացիա» բառը լատիներեն նշանակում է «շարժողներ, շարժվել»: Այսպիսով՝ դրդապատճառն անհատի մոտ շարժում առաջացնելու գործընթաց է: Մոտիվացիան ծառայում է որպես շարժիչ ուժ, որը մեզ կամք է տալիս պայքարելու և, ի վերջո, նվաճելու աշխարհը:

Մոտիվացիան ազդեցության գործոն է ուսուցման գործընթացում: Սովորելու հաջողությունը կախված է ուսանողների բարձր կամ ցածր մոտիվացիայից: Այն կարող է մղել սովորողներին հասնելու ուսման նպատակին: Հետևաբար՝ մոտիվացիան հաջողության բանալին է դասավանդման գործընթացը խթանելու գործում: Ուսանողների բարձր կամ ցածր մոտիվացիայի վրա կարող են ազդել որոշ գործոններ: Նախ՝ ցածր մոտիվացիայի վրա ազդում են սոցիալական պայմանները, ընտանիքը, որտեղ ապրում է ուսանողը, ուսուցիչը, ապա՝ օգտագործվող մեթոդներն ու ուսման միջավայրը: Ուսանողներն իրենց մասնագիտության ընտրության հարցում առաջնորդվում են հիմնականում առաջադիմությամբ և ընտրում են այնպիսի մասնագիտություններ, որոնց ընդունելության քննությունները համապատասխանում են այդ առարկաներին¹:

Ուսանողների կրթվելու նկատմամբ դրական մոտիվացիան կարող է պայմանավորված լինել կրթական պլանում շատ մասնագիտական առարկաների առկայությամբ: Ինչպես նաև մեծ դեր են խաղում ուսուցիչները՝ թե՛ իրենց կողմից կիրառվող մեթոդներով, թե՛ առարկան

¹ Ասեն Վ.Գ., Վարքագծի և անձի ձևավորման մոտիվացիա: - Մ., 1976:

մատուցելու ձևով, թե՛ անձնական վերաբերմունքով²: Հաճախ ենք աշակերտներից լսում, որ կան առարկաներ, որոնք ընդհանրապես առնչություն չունեն իրենց ապագա մասնագիտության հետ, սակայն նրանք մեծ հաճույքով ու եռանդով են սովորում, քանի որ աշակերտներին դուր է գալիս ուսուցչի մատուցման ձևը:

Մոտիվացիայի կարևորությունն աշակերտների ուսումնառության մեջ

Ցանկացած ուսանողի կամ աշակերտի դուր է գալիս, երբ ինքը ներգրավված է դասապրոցեսի մեջ: Նույնիսկ երբեմն ունենում ենք այնպիսի աշակերտներ, որոնք միշտ պատրաստ են դասին, սակայն քիչ մոտիվացնելով, ուսուցչի ցածր մանկավարժական գիտելիքներով, այսպիսի աշակերտներին կորցնում ենք: Իհարկե, լինում են նաև հակառակ դեպքեր, երբ թույլ աշակերտին կամ ուսանողին ճիշտ մոտիվացիայով շարժում ենք առաջ և ստանում արդյունք: Ես կցանկանայի բերել մի քանի օրինակ իմ դասավանդման պրակտիկայից: 2018 թ.-ին Արցախում բացել են անգլերենի ուսուցման կենտրոն, որտեղ հաճախում են 6 տարեկանից սկսած՝ առանց տարիքային սահմանափակման: Եվ ամեն անգամ, անկախ տարիքից, բոլորին էլ պետք է մոտիվացնել և սեր առաջացնել օտար լեզվի նկատմամբ: Նույնիսկ կան ծնողներ, ովքեր ասում են, որ դպրոցում ուսուցիչն ուշադրություն չի դարձնում երեխայիս՝ մտածելով, որ նա թույլ աշակերտ է, բայց կենտրոնում նա առաջադիմում է շնորհիվ մոտիվացիայի:

Կա մոտիվացիայի երկու հիմնական տեսակ՝

- ներքին, երբ աշակերտը սովորում է հետաքրքրությունից դրդված, դասը հաճույք է պատճառում նրան, նա ավելի շատ գիտելիք է ցանկանում ստանալ,

- արտաքին, երբ ներգործում են արտաքին գործոններ՝ ծնողներին գոհացնել, բարձր գնահատական ստանալ, ընդունվել ուսհաստատություն և այլն³:

Ուսուցչի գործն ավելի արդյունավետ կլինի, եթե կարողանա արտաքին մոտիվացիա ունեցող աշակերտների մոտ արթնացնել ներքին մոտիվացիա: Դա, իհարկե, բարդ գործընթաց է, բայց կարելի է հասնել դրան: Օտար լեզվի ուսուցման դեպքում բավականին հեշտ է սկսելը,

² Ասեն Վ.Գ., Մոտիվացիայի և անհատականության խնդիրը // Անհատականության հոգեբանության տեսական խնդիրներ. - Մ., 1974. -- Ս. 122:

³ Բոժովիչ Լ.Ի., Երեխաների և դեռահասների վարքի մոտիվացիայի ուսումնասիրություն / Էդ. Լ.Լ.Bozhovich և Լ.Վ. Blagonadezhnaya. - Մ., 1972:

բայց մոտիվացված մնալը երկար ժամանակ, որը պահանջում է ուսուցումը՝ դժվար:

Կան նաև ընդհանրապես մոտիվացիա չունեցող աշակերտներ, որոնց մոտ բացակայում է հետաքրքրությունը տվյալ օտար լեզվի հանդեպ կամ ունեն ինքնավստահության պակաս: Այս աշակերտների հետ ցանկալի է աշխատել խմբային մեթոդով, ներառել խմբում կամ շարքում, բացահայտել՝ ինչ թեմաներ են նրանց հետաքրքում, թույլ տալ նրանց օգտագործել իրենց կարողությունները, պետք է նրանց քաջալերել և ոչ մի դեպքում չկիրառել պատժի մեթոդը, ընդհանրապես պետք է խուսափել պատժից, այն արդյունավետ չէ:

Կան նաև ապամոտիվացված աշակերտներ, որոնց մոտ արտաքին որոշ գործոններ (առողջական, ընտանեկան և այլ խնդիրներ) առաջացնում են հետաքրքրության և աշխատունակության անկում, այսպիսի երեխաներին պետք է արագ հանել ստեղծված իրավիճակից, բացատրել անհասկանալի թեմաները, աշխատել նորից խմբային տարբերակով:

Սա՝ սովորողների մասով, սակայն դասավանդողն ինքը ևս պետք է մոտիվացված լինի, որպեսզի ստեղծվի այդ կապը սովորեցնողի և սովորողի միջև, և գործընթացն ունենա արդյունք: Ինչպե՞ս ստեղծել այդ կապը:

Հինգ հիմնական մոտիվացիոն գործոնները՝

- ուսուցչի էնտուզիազմ և հստակ նպատակներ՝ կապված սովորողների հետ,
- ուսուցչի կողմից քաջալերման զգացում աշակերտի մոտ,
- աշակերտի մոտ զգացում, որ իսկապես ուսուցիչը հավատում է աշակերտի առաջադիմությանը և հաջողություններին,
- աջակցող մթնոլորտի ստեղծում դասավանդողի և սովորողների միջև, համբերատարություն սովորողի նկատմամբ,
- ուսուցչի իրական ներգրավվածություն, դասարանային և խմբային լավ հարաբերություններ⁴:

Ուսանողներին մոտիվացնելու ռազմավարություն

Նաև կարևոր է ունենալ դասն ավելի հետաքրքիր դարձնելու հստակ մշակված **ռազմավարություն**:

1. Աշակերտի մոտ մոտիվացիա կարող է առաջանալ **հստակ պլանավորված դասից**, երբ ուսուցիչը ներկայացնում է այդ դասի կոնկրետ անելիքը, այսինքն՝ աշակերտն ունենում է իր առջև դրված խնդիր, որը պետք է հաղթահարի: Օրինակ՝

1. Listening – My pet

⁴ Ատկինսոն Զ.Վ. Մոտիվացիայի զարգացման տեսությունը. - Ն., 1996:

2. Vocabulary – describing pets, their actions, etc.
3. Speaking/discussion – If I had a..., I'd...
4. Reading – model for writing
5. Writing – short text

Հարցրեք՝ արդյո՞ք աշակերտները հարցեր ունեն և պատասխանեք նրանց բոլոր հարցերին:

2. Մյուս ռազմավարությունն առաջարկում է տարբեր թեմաների, նաև՝ առօրյային վերաբերող թեմաների ներառումը դասապրոցեսի մեջ՝ ավելի հետաքրքիր դարձնելու նպատակով: Խնդրեք աշակերտներին մտաբերել թեմաներ, որոնց մասին վերջերս կարդացել կամ լսել են լուրերով, ապա՝ բաժանեք նրանց փոքր խմբերի, և հանձնարարեք պատմել իրենց խմբին այն նորությունը, որի մասին լսել կամ կարդացել են: Քիչ անց դադարեցրեք փոքր խմբային քննարկումը և հարցերի միջոցով պարզեք՝ ինչ թեմաներով պիտի շարունակվի հետագա գրույցը, եթե տվյալ թեման հետաքրքրել է մյուս փոքր խմբերի աշակերտներին, ապա՝ նրանք նույնպես կարող են մասնակցել տվյալ խմբի թեմայի քննարկմանը:

Գրատախտակի վրա կարելի է գրել թեմաները, օրինակ՝

- Սպորտ, ֆուտբոլ, Օլիմպիական խաղեր և այլն
- Ֆիլմեր
- Հայտնի մարդիկ, կինոաստղեր և այլն
- Ճանապարհորդություն, տեսարժան վայրեր

3. Զարգացնել աշակերտի մոտ **կարդալու կարողությունը**, քանի որ այն աշակերտները, որոնք ունեն խնդիր կարդալու հետ, ունեն նաև խնդիր սովորելու հետ: Բացի այդ, ընթերցանությունն օգնում է բառապաշարի հարստացմանը, ավելի հեշտ օտար լեզվով խոսք կազմելուն: Սկզբնական շրջանում ընդհանրապես մոտիվացիա չունեցող աշակերտներն ինքնուրույն կարող են ընտրել ընթերցանության նյութը:

4. Դասը զվարճալի դարձնել՝ **խաղերի վրա հիմնվելով**: Խաղերն օգտագործելով որպես ուսուցողական գործիք՝ ոչ միայն օգնում է օտար լեզվի ավելի խոր ուսուցմանը, այլև՝ ոչ ճանաչողական հմտությունների զարգացմանը՝ օգնում է մոտիվացնել աշակերտներին, ավելի հեշտ ինտեգրել դասապրոցեսին: Խաղերի վրա հիմնված ուսուցումն օգնում է նաև ձևավորել առողջ խմբային մրցակցություն դասարանում: Եվ ինչպես ասում էր Սթիվ Ջոբսը՝ «Մեծ աշխատանք անելու միակ ճանապարհը սիրելն է այն, ինչ դու անում ես»:

Մոտիվացիա, ակտիվություն և հաջողություն

Ուսուցիչներից սպասումները միշտ շատ են: Ոչ միայն թե ինչ ու ինչպես կսովորեցնի, այլ նաև՝ թե աշակերտի կյանքում ինչ դեր կունենա: Ուսուցիչը և՛ ուսուցիչ է, և՛ մարզիչ, և՛ խնամակալ: Մենք՝ ուսուցիչներս,

աշակերտներին ոչ միայն ուղղորդում ենք սովորելու հարցում, այլ նաև՝ օրինակ ենք ծառայում վարվեցողության հարցերում: Ժամանակի հետ փոխվում են ուսուցման մեթոդները, չափանիշները, նաև՝ ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերությունների տեսակն ու ձևավորման սկզբունքները: Ժամանակակից երեխաներն այլ մոտեցումներ են պահանջում, այլ վերաբերմունք: Մի քանի հնար, որոնք ես ինքս կիրառում եմ «Սթար» անգլերեն կենտրոնում: Ինչպե՞ս կարելի է ձևավորել աշակերտի հետ ավելի վստահելի հարաբերություններ, որոնք կօգնեն սթրեսային իրավիճակներում ճիշտ լուծումներ գտնել:

Աշակերտը պետք է կրի պատասխանատվություն: Իմ կենտրոնի պաստառին գրված է «Դու ինքդ ես կրում պատասխանատվություն քո տաղանդի համար»: Երեխան սկսում է ներթափանցել այս բառերի մեջ: Ամենամեծ ուսուցիչը մեր կյանքում անհրաժեշտությունն է, երբ երեխան զգում է անհրաժեշտություն, անհետանում են բոլոր խանգարող արգելքները⁵:

Եկեք դիտարկենք, թե որտեղից է երեխան սովորում Ինստագրամի կամ Ֆեյսբուքի էջից օգտվելը, ոչ մի ծնող կամ ուսուցիչ դա նրան չի սովորեցնում: Նա դա կատարում է անհրաժեշտությունից ելնելով: Ինչո՞ւ է երեխան այսքան կապված ու կառչած ժամանակակից տեխնոլոգիային, քանզի այն չի բարկանում նրա վրա, անբավարար չի նշանակում կամ չի գոռում: Երեխան ունի մեծ հնարավորություններ ուղղելու ինքն իրեն. սեղմում է կոճակը, տեսնում է իր սխալը, նա ինքն իրեն ուղղում է և գտնում ճիշտ ուղին: Ահա ներքին մոտիվացիայի օրինակ:

Հիշենք մեր դպրոցական օրերի մոտիվացիան, երբ մեզ պարտադրում էին գրել գեղեցիկ ձեռագրով ու միայն այդ դեպքում մեր նկարը կախում էին դասարանի ցուցատախտակին: Իսկ ինչպե՞ս է այսօր. երեխային կարող է համակարգիչն ուղղել կարմիրով կամ կանաչով: Սա նշանակում է, որ համակարգիչն ազատում է երեխային լրացուցիչ աշխատանքներից:

Մի անգամ աշակերտներիցս մեկին դպրոցում գնահատել են ցածր միայն նրա համար, որ նա չի գրել շարադրությունը ձեռագիր տետրի մեջ, այլ հավաքել է համակարգչով: Աշակերտս ընկձված էր ոչ թե ցածր գնահատականի, այլ՝ չհասկացված լինելու համար. չէ՞ որ նրա կապը ստեղնաշարի հետ տվեց ավելի բարձր որակի շարադրություն, քան տետրի և գրչի հետ կապը: Ստեղնաշարով նա հորինելու կամ ծաղկուն մտքեր շարադրելու, սակայն սխալներն նա հանձնեց համակարգչին, որ ինքն ուղղի: Ահա թե ինչպես են դեմոտիվացրել աշակերտիս, քանի որ նա տարբերվեց բոլորից:

⁵ Զիմնյայա Ի.Ա., Կրթության հոգեբանություն. Դասագիրք. - Մ., 1997:

Ինչպես ասում են բժիշկները՝ ցավին չպետք է դիմանալ, նույնը՝ երեխայի դեպքում: 21-րդ դարում նա չպիտի ունենա ցավ, նույն էլ կրթության համակարգում՝ աշակերտը չպիտի ունենա ցավ, այլ միայն՝ հաճույք: Մենք չպետք է մոռանաք, որ երեխան խաղում է կյանքում 4 դեր.

- ա. լինել յուրահատուկ,
- բ. լինել բոլորի պես,
- գ. լինել տարբերվող,
- դ. լինել որևէ մեկի նման:

Եվ այս 4 դերն էլ հավասարազոր են, ուստի երեխան չի ուզում դուրս գալ որևէ մի դերից: Բոլորն Ինստագրամում են, ես էլ եմ այնտեղ, բայց միաժամանակ նա հագնվում է տարբերվող, սանրվածքն է տարբեր, ճիշտ է, դա էլ է կարևոր՝ լինել ուրիշի պես, նմանակել ինչ-որ դերասանի կամ երգչի, վերջապես՝ լինել յուրահատուկ: Սիրելի՜ ծնողներ և ուսուցիչներ, պետք է մոտիվացնել մեր երեխաներին բոլոր 4 դերերում: Մենք պետք է մոտիվացիայի շնորհիվ խթանենք մեր ուսուցումը : Պետք չէ երեխաներին մոտիվացնել նյութական իրերով՝ ինչպես հաճախ լսում ենք. «Եթե լավ սովորես, հեռախոս կառնեմ կամ պաղպաղակ»: Այս մոտիվացիան ավելի շատ գործում է ավելի փոքր տարիքի երեխաների մոտ առնվազն երկու օր: Եթե երեխայի համար հետաքրքիր չլինի դասա-րանում, նա չի մոտիվացվելու: Մոտիվացիային նպաստում են մրցութա-խաղերը: Ցանկալի է, որ ոչ թե աշակերտներից մեկը ներկայացնի դասը, այլ՝ մրցեն աղջիկներն ու տղաները, կամ՝ շարքերով : Եվ այսպիսի խմբա-յին աշխատանքները մոտիվացնում են նույնիսկ ամենածույլ աշակեր-տին՝ առողջ լինել մտավոր: Պետք է աշակերտների մեջ սերմանել, որ հաղթում է ոչ թե «ԵՍ»-ը այլ՝ «Խումբը»: Եվ այստեղ կարևոր է հիշեցնել, որ դպրոցում հաճախ արգելում են հուշելը, բայց, իմ կարծիքով, հուշելը ևս խմբային աշխատանք է: Գուցե բոլորն իրար հուշեն և գտնեն մի նոր պատասխան, որը չկա դասագրքում: Սա է մոտիվացնում երեխային նորից դասի գալ, քանի որ ինքը կարևոր է իրեն զգում: Այստեղ ուսուցիչը պետք է ծափահարի՝ ասելով, որ դուք գտել եք այնպիսի պատասխան, որ ես չեմ մտածել՝ արժևորելով աշակերտներին: Ահա սա է շարժում փոքրիկ մարդուկին, որ իրեն ընդունել են, որ նա խմբի անդամ է և խումբն ունի իր կարիքը: Միայն այդ դեպքում նա վաղը կգիտակցի, կարարի և կստեղծի այնպիսի տեխնոլոգիա, որն օգուտ կտա հասարա-կությանը:

Եզրակացություն

Հաջողությունը խրախուսելը մեկ միջոց է, որով ուսուցիչները կա-րող են մոտիվացիայի ավելի մեծ զգացում զարգացնել իրենց աշակերտ-

ների մոտ: Ուսանողները հակված են հիասթափության, երբ զգում են, որ պայքարում են թեմայի հետ, կամ զգում են, որ դասերից հետ են մնում իրենց հասակակիցների համեմատ: Նման իրավիճակներում ուսուցիչները պետք է քրտնաջան աշխատեն առաջ մղելու այն գաղափարը, որ հաջողակ լինելը երբեք անհասանելի չէ: Ուսանողների համար դրական արձագանքներ կամ առաջարկություններ տալը նրանց խրախուսում է մնալ մոտիվացված և հաղթահարել իրենց առջև ծառացած խնդիրները:

Խանդավառությունը կարող է վարակիչ լինել, և մարդիկ հակված են սնվել դրական էներգիայից: Ուսանողներն ավելի շատ են ցանկանում սովորել և պատրաստ են մնալ մոտիվացված, եթե իրենց ուսուցիչը ոգևորված ներկայացնի իրենց ուսուցանվող նյութը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ասեն Վ.Գ., Վարքագծի և անձի ձևավորման մոտիվացիա, 1976:
2. Ասեն Վ.Գ., Մոտիվացիայի և անհատականության խնդիրը, 1974:
3. Ատկինսոն Ջ.Վ., Մոտիվացիայի զարգացման տեսությունը, 1996:
4. Բոժովիչ Լ.Ի., Երեխաների և դեռահասների վարքի մոտիվացիայի ուսումնասիրություն, 1972:
5. Զիմնյայա Ի.Ա., Կրթության հոգեբանություն. Ղասազիրք, 1997:

РЕЗЮМЕ

МОТИВАЦИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Лилия Цатурян

*Университет Месроп Маштоц, Кафедра английского языка,
Степанакерт, Арцах*

В данной статье мы подчеркнули важность мотивации в эффективной организации учебного процесса.

Поощрение успеха - это один из способов, с помощью которого учителя могут повысить чувство мотивации у своих учеников. Студенты, как правило, разочаровываются, когда чувствуют, что у них проблемы с темой, или чувствуют, что они отстают в классе по сравнению со своими сверстниками. В таких ситуациях учителя должны усердно работать, чтобы продвигать идею о том, что успех никогда не бывает вне досягаемости. Положительные отзывы или предложения студентов побуждают их сохранять мотивацию и преодолевать трудности, с которыми они сталкиваются. Энтузиазм может быть заразным, и люди склонны питаться положительной энергией. Учащиеся с большим желанием учатся и готовы

оставаться мотивированными, если их учитель увлечен материалом, который им преподают.

Ключевые слова: *мотивация, успех, педагогические знания, интерес, ожидания, барьеры, возможности.*

SUMMARY

MOTIVATION AND ITS ROLE IN THE ORGANIZATION OF TRAINING

Liliya Tsaturyan

Mesrop Mashtoc University English chair

Stepanakert, Artsakh

In this article, we emphasized the importance of motivation in the effective organization of the educational process.

Encouraging success is one way that teachers can foster a greater sense of motivation in their students. Students tend to become frustrated when they feel like they are struggling with a topic, or they are falling behind in class compared to their peers. In such situations, teachers must work hard to promote the idea that success is never out of reach. For students, giving positive feedback or suggestions encourages them to stay motivated and overcome the challenges they face. In such situations, teachers must work hard to promote the idea that success is never out of reach. For students, giving positive feedback or suggestions encourages them to stay motivated and overcome the challenges they face. Enthusiasm can be contagious and people tend to feed off positive energy. Students are more eager to learn and willing to stay motivated if their teacher is excited about the material they are being taught.

Key words: *motivation, success, pedagogical knowledge, interest, expectations, barriers, opportunities.*

ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ
Ռ. ՀԱՏՏԵՃՅԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ-ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Մանուշ Բալայան

ԱրդՀ Գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոն,
Հայցորդ,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
Manush.balayan@mail.ru

Հոդվածում ներկայացված են սփյուռքահայ ժամանակակից արձակագիր, հրապարակախոս, թատերագիր, գրաքննադատ և հասարակական գործիչ Ռ. Հատտեճյանի ազգանվեր ու հայապահպան գործունեությունը Պոլսի «Մարմարա» հայերեն օրաթերթում, նրա ստեղծարար մտահղացումները՝ կապված թերթի գրական էջերի և «Յուշատետր» սյունակի հետ:

Խոսվում է Հատտեճյանի՝ որպես խմբագրապետի, ավելի քան կեսդարյա մաշող, հոգնեցնող աշխատանքի և ստեղծագործական ներշնչանքի համատեղման մասին: Անուրանալի են նրա ջանքերը՝ ուղղված պոլսահայ գրական օջախը համախմբելուն, գրչակից ու սերնդակից հեղինակներին ոգևորելուն, Սփյուռքի և Հայաստանի հետ ստեղծագործական մտքի կապերն ամրակայելուն:

«Մարմարա»-ի «Յուշատետր» սյունակի մտահղացմամբ, այնուհետև նույնանուն գրքերի հրատարակությամբ, բազմաժանր հեղինակը՝ մանավանդ Սփյուռքի գաղթօջախներում, տասնամյակներ շարունակ կատարում է հայ համայնքի ճանաչողական և խնացական մակարդակը բարձրացնելու, մտահորիզոնն ընդլայնելու և գեղագիտական ճաշակը զարգացնելու դժվարին առաքելությունը:

Հոդվածում ընդհանրացված են Ռ. Հատտեճյանի տեսակետները ստեղծագործական աշխատանքի, գրական քննադատության, գրողի անաչառ կեցվածքի, նվիրումի, դիտողունակության, ասելիքի պարզության ու բազմազանության շուրջ: Կան անդրադարձներ հեղինակի առինքնող խոսքի, վերլուծական հոգեթափանց աշխարհայացքի, գեղագիտական ճաշակի ու ազգային մտածելակերպի դրսևորումներին:

Ստահոգիչ են Ռ. Հատտեճյանի անհանգստությունները՝ կապված իր ապրած միջավայրում գրական գործում հետևորդներ չունենալու ցավալի իրողությամբ:

Բանալի բառեր՝ սփյուռքահայ արձակ, օրաթերթ, հրապարակախոսություն, գրական օջախ, ճանաչողություն, համագործակցություն, գեղագիտական ճաշակ, տարեգիր, գոյապաշտական փիլիսոփայություն:

Ներածություն

Պատմաքաղաքական դժվար իրավիճակները հաճախ արհեստական անջրպետներ են ստեղծում արժանավոր ու նվիրյալ անհատների ու նրանց գործի ճանաչման ճանապարհին: Այսպես էր նաև պոլսահայ ժամանակակից արձակագիր, գրաքննադատ, հրապարակախոս, թատերագիր, և հասարակական գործիչ Ռ. Հատտեճյանի դեպքում:

Մինչև 1980-ականները նա անհայտ հեղինակ էր Հայաստանում, չնայած սփյուռքահայ արձակում արդեն պատկառելի վաստակ ուներ, և մեկ տասնամյակից ավելի էր, ինչ ստանձնել էր Պոլսի հայերեն «Մարմարա» թերթի խմբագրապետի պաշտոնը:

Խորհրդային հասարակարգի փլուզումից հետո ինչ-որ չափով ընկավ պողպատյա վարագույրը, սակայն, այնուամենայնիվ, պոլսահայ գրականության վերջին շրջանի ջահակիրներ Ռ. Հատտեճյանը, Զ. Խրախունին, Զահրատը, Վ. Շիկահերը, Վ. Կոմիկյանը, Զ Պիպեռյանը, Ա. Էոգերը և մի շարք այլ շնորհալի հեղինակներ հիմնականում դուրս մնացին հայրենական հանրագիտարաններից, պետական ուսումնական ծրագրերից, գրական ավանախներից ու ժողովածուներից:

Ցավալին այն է, որ անկախության տարիներին էլ պատշաճ ուշադրության չարժանացավ պոլսահայ գրական ընտանիքը, որն արևմտահայ գրականության ու մշակույթի կենտրոնում «վերընծյուղված» արժանավոր հետևորդն էր 20-րդ դարասկզբի գրականության մեծությունների:

Ժամանակի զարգացումներին, եվրոպական ու հայրենական գրական ուղղություններին ու հոսանքներին քաջատեղյակ պոլսահայ մտավորականությանը վիճակված էր չափազանց դժվարին պայմաններում բորբոքել գրական օջախի համարյա մարած կրակը՝ ստեղծել գեղարվեստական երկեր, լույսընծայել թերթեր, կրթել մանուկներ. մի խոսքով՝ ապրեցնել ազգայինն ու հայկականը:

Թվում է՝ մեր պարագայում, երբ ավելի բարենպաստ պայմաններ կան հայեցի մշակույթ ու գրականություն զարգացնելու համար, կարիք չունենք անդրադառնալու Սփյուռքի՝ գոյատևման համար պայքարող մեր ազգակիցների հոգևոր ոգորումներին: Բայց իրականում մենք ոչ միայն պետք է տեր կանգնենք մեր ժողովրդի մշակութային ժառանգությանն աշխարհի բոլոր ծայրերում, այլև՝ հնարավորինս հանգամանակից ուսումնասիրենք՝ արժևորելով և ընդօրինակելով օգտակարն ու արդյունավետը:

Ռուպեր Հատտեճյանի ազգանվեր գործունեությունը «Մարմարա»-ում

Դեռևս մինչև Հատտեճյանի՝ խմբագրական աշխատանքին անցնելը «Մարմարա»-ի գրական էջերը լուսավոր հանգրվան դարձան Պոլսի նոր գրական ընտանիքի համար, որն իսկապես զարթոնք ապահովեց գրեթե շնչահեղձ գրական կյանքում:

««Մարմարա»-ի գրական էջերը շատ բան կը նշանակեին մեզի համար,- գրում է Ռ. Հատտեճյանը:- Ջանգուածներու հետ հաղորդուելու ճամբան օրաթերթէն կանցնէր: Գրական պարբերաթերթերը չէին կրնար կատարել նոյն պարտականութիւնը: Ժողովուրդը օրաթերթ կը կարդար...»¹:

Գրչի մարդն առաջին հերթին պետք ունի, որ իր ստեղծած գրականությունն ընթերցվի և ընդունվի, և դրան հասնելու համար պետք է զգա հասարակության շնչառությունն ու զարկերակը՝ հոգու տրոփը հնարավորինս համապատասխանեցնելով այդ ռիթմին: Եվ երբ 1967-ին Ռ. Հատտեճյանը «յանուն բարեկամութեան» կարճ ժամանակով ստանձնեց «Մարմարա»-ն խմբագրելու հանձնառությունը, այն դարձրեց իր համար «ծառայութեան ու նուիրումի անսահման դաշտ մը»² և մի ամբողջ կյանք ապրեց՝ իր ներուժը համուղղելով օրաթերթի կայացմանն ու բարգավաճմանը:

«Մարմարան» Ռ. Հատտեճյանի համար դարձավ պատանեկան նախասիրությունների և երազանքի մարմնացում, դարձավ կյանքի իմաստ, իրադարձությունների հորձանուտ վայրիվերումներից՝ փրկության առազաստ, շահադրդող ուժ և ներշնչանքի թափանիվ:

Ռ. Հատտեճյանն իրեն համարում է միաժամանակ և՛ գրականության, և՛ մամուլի մարդ, քանզի իր գլխավոր պարտականությունն է ոչ միայն գրել, այլև՝ կարդացնել, խոսել իր այն տեսածի մասին, որն ուրիշներն էլ են տեսնում, բայց խոսելու հնարավորություն, շնորհք կամ ժամանակ չունեն: Նա՝ որպես արծակագիր և հրապարակախոս, իր ջանքերը լրիվությամբ կենտրոնացրեց՝ դառնալու պոլսահայ համայնքի առօրյայի և ապրումների արտահայտիչը:

Դժվարին պայմաններում գրական ու հրապարակախոսական գործն առաջ տանելով՝ Ռ. Հատտեճյանը թերևս երեք մեծ նպատակներ ուներ.

- հնարավորինս համախմբելու Պոլսի հայ ստեղծագործ միտքը և վերականգնելու արևմտահայ գրական օջախի վաղեմի փառքը,

¹ Հատտեճյան Ռ., Յուշատետր 15, Գրական հաւաքոյթ Սոււտիյէի մեր պարտէզին մէջ, Իսթանպուլ, 1999, էջ 12-13:

² Յակոբեան Ս., Անվերջակէտ գրոյց՝ մեր գրականութեան երախտաւորներուն հետ, Իսթանպուլ, 2013, էջ 67:

- երկխոսելու և շփվելու հնարավորություն ստեղծելու տարբեր երկրներում ապրող հայ գրողների հետ,

- ամրակայելու պոլսահայ ստեղծագործ մտքի ներկայությունը հայաստանյան համապատասխան հարթակներում:

««Մարմարա»-ն առ այսօր գեղարուեստական մտածողութեան, ազգային հասարակական մշակուած հայեացքի օջախ յենակէտ է: Նրա անմիջական եւ անդուլ ջանքերի շնորհիւ ըստ էութեան ուրուագծուել է Ստամբուլի գաղթօջախի մշակութային բարձր դիմագիծը»³, - վկայում է գրականագետ Ս. Դանիելյանը:

Ռ. Հատտեճյանին հաջողվեց նոր շունչ ու ոգի հաղորդել պոլսահայ գրական ստեղծագործ մտքին, և արդեն 70-ականներին Կ.Պոլսի գրական դեմքն աշխարհին ներկայանում էր այլ դիմագծերով: Ջավեն Պիպեռյան, Վարդ Շիկահեր, Երուանդ Կոպելյան, Ա. Շավարշ, Ջահրատ, Ջարեհ Խրախունի, Զոհական, Անդան Էոզեր, Արմենուհի Թերգյան, Իգնա Սարըասլան, Արա Գյուլեր և շատ այլ պատկառելի անուններ հայտնի դարձան հարուստ, բազմաթվանդակ ստեղծագործություններով, որոնք ոչ միայն ազգային, այլև համաշխարհային գրականության զարգացմանը միահավասար մակարդակ էին ապահովում:

«Մարմարա»-ն տվեց հնարավորություն՝ ծավալվելու Սփյուռքի տարբեր կենտրոններում, քարոզելու հայեցի բարձր մշակույթ և ճաշակ, բորբոքելու հայերենի և ազգային գաղափարների պահպանման նոր օջախներ, ինչպես նաև՝ համախմբելու, փոխադարձ այցելություններով ամրակայելու գրական ավանդների զարգացման ընթացքն ու ուղեծիրը: «Այս թերթին շնորհիւ ես սկսայ իմ մատներուս ծայրին վրայ զգալ ամբողջ մեր ժողովուրդին բազկերակը»⁴, - հաստատում է Ռ. Հատտեճյանը:

1970-ին Ռ. Հատտեճյանի կյանքում շրջադարձային նշանակություն ունեցավ այցելությունը Հայաստան. երկշաբաթյա շփումները հայրենիքի գրական աշխարհի մարդկանց հետ, հայ գրականությունը ու նրա զարգացման միտումները նոր ձևով դիտարկելու հնարավորությունը Հատտեճյանի առջև բացեցին ուրիշ հորիզոններ՝ լի մտավախություններով, հիասթափություններով ու ոգեշնչումներով: Այս տպավորություններով գրվեց «Օրագրիս տասնհինգ էջերը» գիրքը, որը մնայուն արժեք է Սփյուռքի տարեգրության մեջ:

Ռ. Հատտեճյանը, որ գրեթե հավասարապես գիտի արևելահայ ու արևմտահայ բոլոր հեղինակներին, ինչպես նաև՝ Սփյուռքի և խորհրդահայ ժամանակակից գրականությունը, բնականաբար, առավել բարձր

³ Դանիելյան Ս., Ռոպեր Հատտեճեան. ներաշխարհի գեղարուեստական քննութիւն, Իսթանպուլ, 1996, էջ 31:

⁴ Յակոբեան Մ., Անվերջակէտ գրոյց՝ մեր գրականութեան երախտաւորներուն հետ, Իսթանպուլ, 2013, էջ 67:

ճանաչողություն ու իմացություն էր ակնկալում ժամանակի առաջատար ամսագրերի ու թերթերի խմբագիրներից ու գրական աշխարհի մարդկանցից:

Սակայն համայնավարական սահմանափակումներն անհետևանք չէին. սփյուռքահայ գրականությունն անտեսված էր հայրենիքում, և նույնիսկ գրականության նվիրյալները չափազանց մակերեսայնորեն գիտեին անգամ ամենահայտնի հեղինակներին:

«Հատտեճեանի ազնիւ դժգոհութիւնը ծնուում է ոչ այնքան.... ակամայ անտեղեակութիւնից, որքան երկրորդական արժէքների չարաշահուած գնահատութիւնից, որով հենց երեւան է գալիս այդ անտեղեակութիւնը»⁵, - նկատել է Ս. Դանիելյանը:

Սակայն համակերպումն ու հուսահատությունը երբեք հարիր չեն գոյապաշտական փիլիսոփայության սկզբունքները որդեգրած գրողին: Իր անսպառ երևակայությունը, լայնահուն աշխարհայացքը և առատահոս գրիչը Հատտեճյանը շարունակել է ծառայեցնել հայ ժողովրդին ու նրա մշակույթին:

Հետագա տարիներին՝ ստեղծագործական կյանքի ամբողջ ընթացքում, «Մարմարա»-ի «Յուշատետր» էջը պարբերաբար ներկայացրել է Հատտեճյանի վերլուծությունները և առնչությունները թե՛ հայրենական, թե՛ Սփյուռքի հեղինակների մասին: Սակայն որքան էլ մեծ են եղել ջանքերը համախմբվելու և ամբողջական լինելու համար, այնուամենայնիվ, առարկայական ու ենթակայական պատճառները խանգարել են հայրենական գրական աշխարհի հետ ավելի սերտ համագործակցությանը:

Ռ. Հատտեճյանի «Յուշատետր»-ը՝ որպես գրական աշխատանք

Ռ. Հատտեճյանը, խմբագրապետի հոգնեցուցիչ ու աշխատատար պարտականություններին զուգահեռ, երբեք չզլացավ իր գրիչը ծառայեցնել նաև գեղարվեստական գրականությանը՝ շարունակելով պատմվածքի ժանրում իր մտքի ու ճաշակի դրսևորումները, ինչպես նաև գրելով թատերգություններ ու բազմաթիվ էսսեներ, հետագայում՝ իրեն մեծ հռչակ բերած «Առաստաղ» (1983թ.) և «Առաստաղին միւս կողմը» (2000թ.) վեպերը:

Այս ամենին միանում է «Յուշատետր»-ի հիմնալի մտահղացումը, հանուն որի Ռ. Հատտեճյանը կարողանում է մեկտեղել խմբագրապետի մաշող, հոգնեցնող աշխատանքը գրական-ստեղծագործական ներշնչանքի հետ: «1981ին կեանքի կոչեցի «Յուշատետր» սիւնակը եւ

⁵ Դանիելեան Ս., Ռոպեր Հատտեճեան. ներաշխարհի գեղարուեստական քննութիւն, Իսթանպուլ, 1996, էջ 34:

շուտով անդրադարձայ, որ անիկա հրապարակագրություն չէր, այլ՝ գրական աշխատանք»⁶, - նկատում է Ռ. Հատտեճյանը:

Հատտեճյան հեղինակը սեփական գեղարվեստական ստեղծագործություններից տարանջատում է «ուրիշներու գրականության» մասին գրվածքները: «Ուրիշներու գրականությունը» ներկայացնելը, վերլուծելն ու ասպրեցնելը Ռ. Հատտեճյանը համարում է «անգին ծառայություն»⁷, որը եղավ նաև իր նվիրումը, հավատարմությունը սեփական աշխարհայացքին ու առաքելությանը:

«Սեփական գրականություն ստեղծելը հարիւր անգամ ավելի դիւրին է, քան թէ ուրիշներու գործերը փնտռելը, ի մի բերելը, կարդալը, վերլուծելը... Եթէ միայն կը գրես եւ ուրիշներուն համար բան մը չես ըներ, այն ատեն քու գրականութիւնը քիչ մը աղքատ կը մնայ, կը կղզիանայ, կը մեկուսանայ, ամբողջովին անձնական բնոյթ կունենայ: Եթէ սիրես այդ մեկուսացումը, խնդիր չկայ: Ես չեմ սիրեր: Ես անմահ Մեծարեցցին գովերգած «անանձնական ուրախութեան» ուխտագնացն եմ»⁸, - այսպէս է բնորոշել իր նպատակն ու նվիրում Ռ. Հատտեճյանը:

Իրոք, Ռ. Հատտեճյանը երբեք չի մեկուսացել, միշտ քայլել է ժամանակին համընթաց՝ դառնալով իր ժամանակի, իր ժողովրդի ազնիվ տարեգիրը: Թերևս դժվար կգտնենք մեր իրականության մեջ նույնքան բազմաժանր և նույնքան առատագիր ուրիշ մեկը: Եվ ամենակարևորն այն է, որ գրողի ասելիքն ունի ճանաչողական ատաղձ և նշանակություն:

Թերևս առինքնողը Հատտեճյանի վերլուծական հոգեթափանց աշխարհայացքն ու գեղագիտական ճաշակն է, որ «Մարմարա»-ի «Յուշատետր» սյունակից տասնամյակներ շարունակ խոսում է մարդկանց հետ արժանապատիվ ոճով ու հասկանալի լեզվով: «Անշուշտ, ինձի համար, «հասկանալի ըլլալ չի նշանակեր մակերեսային նihilությունը զբաղիլ: Գրականութեանս մէջ մակերեսային բան չկայ, բոլոր նihilությունն խորութեանց շատ հանգիստ կերպով կրնամ թափանցիլ, պայմանաւ որ ընթերցողներս ալ, ինձի հետ միասին, մինչեւ այդ խորութիւնները գան»⁹, - խոստովանում է Ռ. Հատտեճյանը:

«Յուշատետր»-ը դարձավ Հատտեճյանի տարերքը. նա պետք չունէր ստիպողաբար ինչ-որ բան գրելու, գրում էր այն, ինչ ճիշտ ու հետաքրքիր էր համարում, ինչի մասին ասելիք էր ունենում իր ընթերցողին: Հատտեճյանը վաղուց հասկացել էր, որ ժողովուրդն առավել սիրով կարդում է հենց թերթի՝ մեջ ներկայացված

⁶ Շառռեան Լ., Յաւերժօրէն սիրելի «մերին Պոլիսը», Իսթանպուլ, 2003, էջ 131:

⁷ Յակոբեան Մ., Անվերջակէտ գրոյց՝ մեր գրականութեան երախտաւորներուն հետ, Իսթանպուլ, 2013, էջ 89:

⁸ Նույն տեղում, էջ 90:

⁹ Շառռեան Լ., Յաւերժօրէն սիրելի «մերին Պոլիսը», Իսթանպուլ, 2003, էջ 128:

գրականությունը: «Յուշատետր» գրելու ընթացքին երբեք չեն տառապիր «նիւթ փնտռել»ու դժուարութենէն: Երբեմն օրական 6-7 սիւնակ «Յուշատետր» կը գրեն, մինչ 20 այլ սիւնակներ գլխուս մէջ կուտակուած կ,ըլլան...»¹⁰:

Եվ այսպէս՝ 1981-ի օգոստոսից մինչ այսօր «Մարմարա»-ի առաջին էջի աջ սիւնակը խմբագրապետ Ռ. Հատտեճյանի «Յուշատետր»-ն է՝ հեղինակի հայացքն աշխարհին, նրա լավատեսությունն ու մտահոգությունները, փիլիսոփայական խորհրդածություններն ու տեսակետները, անկողմնակալ գնահատականներն այն ամենին, ինչը, ինչպէս նշեցինք, ուրիշներն էլ տեսնում, լսում և զգում են, բայց չեն խոսում, առավել ևս՝ չեն գրում: «Մեր գրականութեան մէջ կուգայ նոր սեռ մը բանալ Հատտեճեան, իր ինքնատիպ Յուշատետրերով՝ որոնցմով մեզի աննշան երեւոյղ առօրեայ ամէնապարզ իրադարձութիւններու խաժամութիւն մէջ կը խորանայ ու կը խորանայ դասեր քաղելով հոնկէ ապշեցուցիչ ճշգրտութեամբ եւ պարագաներու եփուն հասկացողութեամբ»¹¹, - գրել է Վահրամ Պուրմայեանը գրողի գրական գործունեության 40-ամյակին նվիրված հոդվածում:

«Յուշատետր»-երը համադրում-միահիյուսում են գրողի՝ տարբեր ասպարեզների առնչվող բազմաբնույթ նպատակներն ու մտահղացումները: Հատտեճյանը մերթ գրականության «պարտեզի» ջանադիր «պարտիզական» է, մերթ՝ օրագրային դեպքերի շուրջ «պատմաբանող» անփոխարինելի հուշագիր, մերթ՝ ազգային դպրոցների հայեցի կրթության համար մտահոգ ուսուցչապետ, մերթ՝ «Մեծասքանչ»-ի անսպառ հարստությամբ հիացող լեզվագետ, մերթ՝ հայ գրականության կուլիսները բացահայտող անխոնջ տարեգիր:

Ռ. Հատտեճյանի վաստակի մեջ հատկապէս այս նախագիծն ընդօրինակելի է բոլոր ժամանակների բոլոր մտավորականների համար, քանզի նրա ձգտումը կիրթ ու ժամանակի ձեռքբերումներին ու մարտահրավերներին քաջատեղյակ հասարակություն ունենալն է, հետագա սերունդների մեջ ազգային մշակույթի, հայերենի, հայ գրականության ու նրա մշակների նկատմամբ սեր սերմանելը, նաև՝ հայրենի ավանդները կրկին շնչավորելն ու գունազարդելը:

Ինչպէս միշտ, այս դեպքում էլ Հատտեճյանը խուսափում է սովորեցնողի խիստ կեցվածքից՝ մնալով միշտ ընթերցողի փափագած հիանալի ասացողն ու վերլուծողը: Նա հոգում է, որ իր վերլուծություններն ու ընդհանրացումները զերծ մնան գիտական աստառից, և ընթերցողին չկաշկանդելու միտումով՝ խուսափում է հղումներ կամ

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 131:

¹¹ Ռ. Հատտեճեան գրական գործունեութեան 40-ամեայ հանգրուանին, Իսթանպուլ, 1987, էջ 56:

հավելվածներ ունենալուց: Չնայած կողմնակից է, որ «գրականության մարդը անպայման կապեր պետք է ունենայ գիտության հետ»¹²:

1982-ից սկսած ամեն տարի առանձին գրքերով տպագրվել են Ռ. Հատտեճյանի «Յուշատետր» վերատառությամբ գրքերը, որոնք պարունակում են որոշակի ժամանակահատվածում «Մարմարա»-ի նույնանուն սյունակում լույսընծայված, թեմատիկ ընդհանրություն ունեցող, հաճախ մեկ ընդհանուր խորագրի տակ հավաքված հոդվածները, հուշագրություններն ու էսսեները:

Գրքերից յուրաքանչյուրի առաջին էջում տրված է տեղեկություն ընդգրկված հոդվածների քանակի և դրանք գրելու ժամանակահատվածի մասին, նաև՝ հեղինակի ջերմ ու անմիջական խոսքը՝ ուղղված իր ընթերցողին: «Տէ՛ր կանգնինք մեր բանաստեղծության պարտեզին եւ չատօնենք որ այդ պարտեզը տակաւ ամայանայ՝ այցելուի ու պարտիզպանի բացակայութեան հետեւանքով»¹³, - գրել է Ռ. Հատտեճյանը «Պտոյտ մը հայ բանաստեղծութեան պարտեզին մէջ» խորագրով «Յուշատետր»-ի առաջաբանում:

Այսօր հրատարակված է «Յուշատետր» խորագրով գրքերից իննսուներորդը. այս վաստակը խոսում է գրողի մշտաբորբոք ներշնչանքի, ստեղծագործելու տաղանդի և աշխատասիրության մասին:

Եզրակացություն

Իր ստեղծած գրականության մասին խոսելիս Ռ. Հատտեճյանն ամենակարևորը համարում է նվիրումը Մայրենին. «Իմ գրականության մէջ ինծի համար ամենասիրելին ո՛չ մշակուած նիւթն է, ո՛չ մշակուած արուեստն է, ո՛չ յառաջ քաշուած մտածումներն են: Ինծի համար ամենասիրելին իմ լեզուն է, մեր մայրենին»¹⁴:

Հեղինակավոր մտավորականն ու Սփյուռքի հայապահպանման գործի մեծ նվիրյալը խոր մտահոգություն ունի Պոլսո մեջ իր սերնդի փոխանորդ՝ հայ գրականության նոր մշակներ չունենալու առումով: Եվ հույս է հայտնում, որ «Մարմարա»-ի հայախոս ոգին գուցե «ուրիշ երկինքներու տակ» հասցնի «նորայայտ արժէքներ, որոնք մեր գրականութեան վրայ կը գուրգուրան, անոր վրայ նոր ներդրում կ'ընեն»¹⁵:

¹² Նույն տեղում, էջ 42:

¹³ Հատտեճյան Ռ., Յուշատետր 39, Պտոյտ մը հայ բանաստեղծութեան պարտեզին մէջ, Իսթանպուլ, 2000, էջ 8:

¹⁴ Յակոբեան Ս., Անվերջակէտ գրոյց մեր գրականութեան երախտաւորներուն հետ, Իսթանպուլ, 2013, էջ 95:

¹⁵ Շառռեան Լ., Յաւերժօրէն սիրելի «մերին Պոլիսը», Իսթանպուլ, 2003, էջ 133:

Թե որքանով է հաջողվել Հատտեճյանին դառնալ իր ժամանակաշրջանի, իր միջավայրի, նաև ամբողջ Սփյուռքի գրական-հրապարակախոսական ստեղծագործող ուժերի համակարգողն ու համադրողը, ցույց է տվել և ցույց է տալու ժամանակը, իսկ ինքը՝ գրողը, մի եզրահանգում ունի. ինչքան էլ համակարգես ու ջանաս, այնուամենայնիվ, համախմբող առաքելությունն առավելապես Հայրենիքինն է:

Մենք Ռոպեր Հատտեճյանին նկատում ենք մեծ ուսուցիչ բոլոր նրանց համար, ովքեր կարդացել են իր գրվածքները և քաջատեղյակ են անցած ճանապարհին՝ անգամ ծանոթ չլինելով իր անձին:

Հիմա էլ Պոլսում ապրում և ստեղծագործում է հայ մշակույթի, Գիր ու Տառի անմնացորդ նվիրյալ, ճշմարիտ մտավորական Ռոպեր Հատտեճյանը, որ «կը նմանի անդուլ ճակատամարտ մղող զորականի մը որուն լամբը մինչեւ ցերեկ չի մարիր... ահա իր նուաճումներուն բանալին»¹⁶:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դանիելեան Ս., Ռոպեր Հատտեճեան. ներաշխարհի գեղարուեստական քննութիւն, Իսթանպուլ, 1996:
2. Թորանեան Թ., Իսթանպուլահայերը կը կանչեն, Իսթանպուլ, 1997:
3. Հատտեճեան Ռ., Յուշատետր 15, Գրական հաւաքոյթ Սուատիյէի մեր պարտէզին մէջ, Իսթանպուլ, 1999:
4. Հատտեճեան Ռ., Յուշատետր 39, Պտոյտ մը հայ բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ, Իսթանպուլ, 2000:
5. Յակոբեան Մ., Անվերջակէտ զրոյց՝ մեր գրականութեան երախտաւորներուն հետ, Իսթանպուլ, 2013:
6. Շառռեան Լ., Յաւերժօրէն սիրելի «մերին Պոլիսը», Իսթանպուլ, 2003:
7. Հատտեճեան Ռ., գրական գործունեութեան 40-ամեայ հանգրուանին, Իսթանպուլ, 1987:

¹⁶ Թորանեան Թ., Իսթանպուլահայերը կը կանչեն, Իսթանպուլ, 1997, էջ 52:

РЕЗЮМЕ
РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛИТЕРАТУРНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Р. АТТЕЧЯНА

Мануш Балаян

*Соискатель кафедры литературы и журналистики АргУ
Степанакерт, Арцах*

В статье представлена проармянская и патриотическая деятельность современного армянского прозаика, публициста, драматурга, литературного критика и общественного деятеля Р. Аттечяна в Константинопольской армянской газете "Мармара", его творческие замыслы, связанные с литературными страницами газеты и колонкой «Памятная книжка».

Речь идет о сочетании более чем полувековой изнурительной, утомительной работы и творческого вдохновения Аттечяна в качестве главного редактора. Неоспоримы его усилия, направленные на консолидацию польско-армянского литературного сообщества, поощрение авторов своего пера и поколения, укрепление связей творческой мысли с Диаспорой и Арменией.

На основе замысла колонки «Памятная книжка» газеты «Мармара», а затем издавая одноименные книги, многожанровый автор, особенно среди общин Диаспоры, на протяжении десятилетий выполняет трудную миссию по повышению познавательного и образовательного уровня армянского народа, расширению кругозора и развитию эстетического вкуса.

В статье обобщены взгляды Р. Аттечяна на творческую работу, литературную критику, беспристрастную позицию писателя, преданность, наблюдательность, ясность и многообразие сказанного. Есть ссылки на самовыражение автора, аналитическое мировоззрение, эстетический вкус и национальный образ мышления.

Тревожными являются опасения Р. Аттечяна, связанные с печальной реальностью отсутствия последователей в литературном деле в среде, в которой он живет.

Ключевые слова: диаспоральная проза, ежедневная газета публицистика, литературный очаг, познание, сотрудничество, эстетический вкус, ежегодник, экзистенциальная философия.

SUMMARY
SOME CONSIDERATIONS ABOUT R. HATTECHYAN'S LITERARI AND
JOURNALISTIC ACTIVITY

Manush Balayan

Department of Literature and Journalism of ArSU, Ph.D.Student
Stepanakert, Artsakh

The article presents the pro-Armenian and patriotic activities of the modern Armenian novelist, publicist, playwright, literary critic and public figure R. Hattechyan in the Constantinople Armenian newspaper "Marmara", his creative ideas related to the literary pages of the newspaper and the column "Commemorative Book".

We are talking about a combination of more than half a century of exhausting, tedious work and Hattechyan's creative inspiration as editor-in-chief. His efforts aimed at consolidating the Polish-Armenian literary community, encouraging the authors of his pen and generation, strengthening the ties of creative thought with the Diaspora and Armenia are undeniable.

Based on the idea of the "Commemorative Book" column of the Marmara newspaper, and then publishing books of the same name, the multi-genre author, especially among the Diaspora communities, has been carrying out a difficult mission for decades to raise the cognitive and educational level of the Armenian people, broaden their horizons and develop aesthetic taste.

The article summarizes R. Hattechyan's views on creative work, literary criticism, the writer's impartial position, dedication, observation, clarity and diversity of what has been said. There are references to the author's self-expression, analytical worldview, aesthetic taste and national way of thinking.

R. Hattechyan's concerns related to the sad reality of the lack of followers in the literary field in the environment in which he lives are alarming.

Keywords: diasporal prose, daily newspaper, journalism, literary hearth, cognition, cooperation, aesthetic taste, yearbook, existential philosophy.

Նարինե Սկրտչյան

*ՄՄՀ-ի Ինֆորմատիկայի և մաթեմատիկայի ամբիոնի ավագ դասախոս,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն*

Մաթեմատիկական կրթության բարելավման հարցերը մշտապես գտնվել են բոլոր զարգացած երկրների ուշադրության կենտրոնում: Վերջին շրջանում այդ ուշադրությունն առավել մեծացել է: Եվ դա ունի հստակ բացատրություն: Մաթեմատիկայի՝ որպես գիտության ուսումնասիրության առարկայի հարցը առաջնային է, ինչպես մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկայի, այնպես էլ մաթեմատիկայի ուսուցչի՝ պրակտիկ գործունեության համար: Մաթեմատիկայի արդյունավետ ուսուցման նկատառումներից ելնելով՝ շատ կարևոր է՝ «Ինչո՞ւ ուսուցանել մաթեմատիկա» հիմնահարցի պարզաբանումն ամեն անգամ, երբ դրա կարիքը զգացվում է:

***Բանալի բառեր՝** մաթեմատիկա, ուսուցում, մեթոդ, կրթություն, ուսուցիչ, դպրոց, խնդիր:*

Ներածություն

Հայտնի է, որ անհատի ձևավորման, կրթության որակի բարձրացման, ռազմատնտեսական ներուժի զարգացման գործում վճռական դեր ունի հենց դպրոցականների մաթեմատիկան: Հենց այս փաստի խոր գիտակցմամբ և երկրիս առջև ծառացած լրջագույն խնդիրները դարձել է պատճառ ավելի լուրջ ուսումնասիրել առարկայի դրվածքը դպրոցում և հնարավորինս միջոցներ ձեռք առնել այն ավելի զարգացնելու և հանրամատչելի դարձնելու համար: Մաթեմատիկական դաստիարակությունը հանդիսանում է անձի ճիշտ ձևավորման տարրերից կարևորագույնը, նպաստում է ինտելեկտուալ զարգացմանն ու աշխարհայացքի ձևավորմանը: Այն արդի քաղաքակրթության հիմքերից մեկն է, որը հանդես է գալիս որպես մեր քաղաքակրթության կարևորագույն բաղկացուցիչ մաս՝ ներառելով նաև հոգևոր մշակույթ, գեղագիտական ճաշակը:¹

Քանի որ հանրակրթական առարկաների ուսումնադաստիարակչական գործընթացի արդյունավետության բարձրացման համար պատասխանատուն ուսուցիչն է, և հիմնականում երեխան որպես անհատ ձևավորվում է ուսումնառության տարիներին, ապա ուսուցիչը պետք է պարտավորված զգա հավուր պատշաճի ներկայանալ դասին:

¹ Այվազյան Էդվարդ Իշխանի «Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկա» 2016թ. :

Ուսուցիչը պետք է զինված լինի ուսումնադաստիարակչական խորը գիտելիքներով, մեթոդական պատրաստվածությամբ, տիրապետի մանկավարժական բոլոր հնարքներին: Ակնհայտ է նաև, որ, ինչպես ընդունված է մեթոդիկայում, սովորողների կողմից այդ նոր դասընթացի ստեղծագործաբար յուրացումը հնարավոր է միայն ուսուցչի կողմից համապատասխան ստեղծագործական մեթոդական աշխատանքի դեպքում: Իսկ դա հնարավոր է, եթե ուսուցիչը կարողանա անընդհատ մեթոդական «փորձեր» կատարել, պարբերաբար իրականացնել ուսումնական գործընթացի արդյունավետության գնահատումներ, համեմատել ուսուցման տարբեր ձևեր ու մեթոդներ, ամեն անգամ գտնել տվյալ նյութը ուսուցանելու նպատակահարմար ուսուցման մեթոդը, հաճախակի դիմել գիտական ճանաչողության մեթոդների արդյունավետ կիրառություններին, տիրապետել ուսուցման ինչպես ավանդական, այնպես էլ ժամանակակից՝ փոխներգործուն և համագործակցային ուսուցման մեթոդներին և սովորողների առաջադիմության գնահատման միավորային ու ոչ միավորային մեթոդներին: Բնականաբար, նման վարպետության հասնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է շատ լավ յուրացնել մաթեմատիկայի բովանդակային միջուկն ու թաղանթը, ազատորեն տիրապետել մաթեմատիկայի դպրոցական դասընթացի հիմնական գաղափարներին, իմանալ դրանց դերն ու տեղը դպրոցականների մաթեմատիկական գիտելիքների համակարգում: Դիտարկենք մաթեմատիկայի ապագա ուսուցչի մեթոդական պատրաստվածության հիմնական բաղադրիչները.

1. իմանալ հասարակության զարգացման արդի փուլում հանրակրթական դպրոցի առաջ դրված խնդիրները,

2. իմանալ մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկայի և նրա հետազոտության մեթոդների տեսական հիմունքները, մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում աշակերտներին դաստիարակելու գործնական ուղիները,

3. խորապես և համակողմանիորեն տիրապետել մաթեմատիկայի գործող ծրագրերին, դասագրքերին ու ուսումնամեթոդական ձեռնարկներին,

4. կարողանալ ստեղծագործաբար կիրառել սեփական մեթոդամանկավարժական գիտելիքները,

5. ծանոթ լինել ինչպես մեր երկրի, այնպես էլ արտասահմանյան զարգացած երկրների մաթեմատիկական կրթության բարեփոխումների հիմնական ուղղություններին,

6. տիրապետել սովորողների ուսուցումը կազմակերպելու նոր՝ փոխներգործուն և համագործակցային ուսուցման մեթոդներին, ձևերին ու եղանակներին,

7. կարողանալ սերմանել և զարգացնել սովորողների հետաքրքրությունները մաթեմատիկայի նկատմամբ, խթանել նրանց ճանաչողական ակտիվություն

Մաթեմատիկայի ուսուցման մոթոդները

ՀՀ-ում և ԱՀ-ում միջին հանրակրթական դպրոցները գործում են եռաշերտ՝ տարրական դպրոց, միջին դպրոց և ավագ դպրոց: Ուսումնական ծրագրերը 12-ամյա կրթության շրջանակում նախատեսում են մաթեմատիկայի ուսուցման հետևյալ աստիճանները

- Մաթեմատիկայի տարրական դասընթաց (1-4-րդ դաս.),
- Մաթեմատիկա (5-6-րդ դաս.),
- Հանրահաշիվ (7-9-րդ դաս.),
- Հանրահաշիվ և մաթեմատիկական անալիզի տարրեր (10-12-րդ դաս.),
- Երկրաչափություն (7-12-րդ դաս.)

Քանի որ ավագ դպրոցին տրվել է իրավաբանական անձի կարգավիճակ և գործում է ԿԳՆ ենթակայությամբ, ուսումնական պլաններն իրականացվում է տարբերակված՝ հոսքային ուսուցում՝ ըստ տարբերակված հանրակրթական (հումանիտար), հիմնական, բնագիտական (հարակից) և խորացված ուսուցման (ֆիզմաթ) հոսքերի, ապա մաթեմատիկական ուսուցումն իրականացվում է տարբեր մակարդակներով:

Համաձայն հանրակրթության պետական կրթակարգի՝ տարրական դպրոցի հիմնական խնդիրը ունակ, սովորելու կարողություն ունեցող երեխայի ձևավորումն է: Տարրական դպրոցում պետք է զարգացնել սովորողի տրամաբանությունը, նպաստել խոսքի ճիշտ ձևավորմանը: Երեխան ինչպես մայրենի լեզվի, այնպես էլ մաթեմատիկայի հիմնական ալբուբենին՝ թվաբանությանը, սկսում է տիրապետել 1-ին դասարանից: Տարրական դասարանների մաթեմատիկայի դասընթացին տեղի է ունենում թվաբանության ուսուցմանը զուգահեռ երկրաչափության և հանրահաշվի տարրերի նախաուսուցում: Այն նպաստում է ապահովել միջին դպրոցի հանրահաշվի և երկրաչափության դասընթացների ուսուցմանը: Մաթեմատիկայի 1-4-րդ դասարանների դասընթացի շարունակությունը միջին դպրոցի 5-6-րդ դասարանների մաթեմատիկայի դասընթացն է, որում գծային եղանակով շարունակվում է թվաբանության ուսուցումը և ավարտվում ռացիոնալ թվերի թվային համակարգի կառուցմամբ:

5-րդ դասարանի դասընթացում արդեն իսկ հնարավոր է տարանջատել հանրահաշվական ու երկրաչափական տարրերը: Արդեն իսկ ընդգրկված են երկրաչափական բովանդակությամբ առանձին թեմաներ, իսկ 6-րդ դասարանում՝ նաև առանձին թեմատիկ միավորի տեսքով: Այն շարունակվում է

5-6-րդ դասարանների մաթեմատիկայի դասընթացում՝ ռացիոնալ թվերի թվաբանության կառուցմամբ: Մաթեմատիկական կրթության այս փուլը անցումային օղակի դեր է կատարում՝ ապահովելով ռացիոնալ թվերի թվաբանությունից դեպի հանրահաշվի և երկրաչափության դասընթացների սահուն անցումը:

• Բնական, ամբողջ և ռացիոնալ թվերի համակարգերի ուսումնասիրությունը հիմնականում ուսումնասիրվում և ավարտվում է 6-րդ դասարանում և միջին դպրոցի ավելի բարձր դասարաններում, դրանք հիմնականում ներառված են ուսուցման ամփոփիչ արդյունքների շրջանակներում և այդ իսկ պատճառով հենքային են ինչպես ավարտական, այնպես էլ բուհական ընդունելության քննությունների համար: Անհրաժեշտ է ամենայն ուշադրությամբ հետևել սովորողի կրթության այս փուլին, քանի որ թերությունները չեն կարող վերացվել, վերականգնվել հաջորդ փուլերի ուսուցմամբ, դրանք, աստիճանաբար խորանալով, բացասական ազդեցություն են թողնում սովորողների մաթեմատիկական պատրաստվածության վրա: Հետևաբար հարկ է առանձնակի հոգատարությամբ, զգուշությամբ և ջանադրաբար իրականացնել բնական, ամբողջ և ռացիոնալ թվերի թվաբանության ուսուցումը: Դրանց բավականաչափ բարձր մակարդակի ապահովումը, ինչպես նաև այդ դասընթացներում ներառված հանրահաշվի նախագիտելիքների և երկրաչափության տարրերի նախաուսուցումը միայն հնարավորություն կընձեռի սովորողներին պատշաճ մակարդակով նախապատրաստելու հետագա դասընթացների ուսուցմանը: Արդեն միջին դպրոցի հաջորդ ենթաբաժնում մաթեմատիկան ներկայացվում է երկու առարկաների՝ հանրահաշվի և երկրաչափության առարկաների միջև: Արդեն միջին դպրոցի հաջորդ ենթաաստիճանում «Մաթեմատիկա» բնագավառը ներկայացվում է երկու առարկաների՝ «Հանրահաշվի» և «Երկրաչափության», իսկ ավագ դպրոցում՝ «Հանրահաշիվ և մաթեմատիկական անալիզի տարրեր» և «Երկրաչափություն» առարկաների միջոցով: Նկատենք, որ 7-9-րդ դասարանների զուտ հանրահաշվի դասընթաց գոյություն չունի, քանի որ իրականում այդ դասարաններում հանրահաշվի ուսուցումն առանց «Ֆունկցիա» հասկացության և դրա հատկությունների ուսումնասիրության ոչ միայն հնարավոր չէ, այլև նպատակահարմար էլ չէ: Նույն պատկերը նկատվում է նաև ավագ դպրոցի «Հանրահաշիվ և մաթեմատիկական անալիզի տարրեր» դասընթացում, միայն թե այստեղ ավելանում են նաև դիֆերենցիալ և ինտեգրալ հաշվի տարրերը, ինչպես նաև, ինչպես այստեղ, այնպես էլ 5-9 դասարանների դասընթացներում՝ նաև վիճակագրության, միացությունների և հավանականությունների տեսությունների տարրերը:

Մաթեմատիկայի ուսուցման նպատակները բխում են ուսուցման և դաստիարակման ընդհանուր նպատակներից, որոնք ներկայումս

ձևակերպված են Հանրակրթության պետական կրթակարգում մաթեմատիկական հասկացություններով աշխատելու, խնդիրներ և վարժություններ լուծելու միջոցով խթանել սովորողի մտավոր ունակությունների զարգացումը, բարձրակարգ մտածողության ձևավորումը, սովորեցնել հստակ ձևակերպել մտքերը, կատարել գրագետ դատողություններ և արագ կողմնորոշվել տարբեր իրավիճակներում: Միջնակարգ դպրոցի մաթեմատիկայի նպատակները 3-ն են՝ հանրակրթական, դաստիարակչական և պրակտիկ (գործնական):

- Հանրակրթական նպատակներն են՝ - սովորողներին փոխանցել մաթեմատիկական գիտելիքների, ունակությունների և հմտությունների համակարգ, օգնել սովորողներին տիրապետել իրականության ճանաչման մաթեմատիկական մեթոդներին, սովորողներին նախապատրաստել մաթեմատիկական բանավոր և գրավոր խոսքին վերջինիս հատուկ որակներով (պարզություն, հստակություն, ամբողջականություն, սեղմություն և այլն), օգնել սովորողներին տիրապետել մաթեմատիկական գիտելիքների նվազագույն պաշարին, որը թույլ կտա նրանց իրենց ունեցած մաթեմատիկական պատրաստվածությունը կիրառել ճանաչողական ակտիվ գործունեության ընթացքում (ուսուցման կամ ինքնաուսուցման գործընթացներում):

- Դաստիարակչական նպատակներն են՝ - լեզվատրամաբանական մտածողության ձևավորում և սովորողների մաթեմատիկական կուլտուրայի դաստիարակում, սովորողների մոտ մաթեմատիկական կայուն հետաքրքրությունների դաստիարակում, սովորողների բարոյական, գեղագիտական և այլ արժեքների դաստիարակում (արժեքային համակարգի դաստիարակում):

- Գործնական (պրակտիկ) նպատակներն են՝ - ձեռք բերած գիտելիքներն ու կարողությունները առօրյա կյանքի և այլ ուսումնական առարկաների (ֆիզիկա, քիմիա, ինֆորմատիկա, գծագրություն և այլն) ուսուցման ընթացքում ծառացած պարզագույն խնդիրների լուծման գործընթացներում կիրառելու կարողություններ, մաթեմատիկական գործիքներով, սարքերով և համակարգիչներով աշխատելու կարողություններ, գիտելիքներն ինքնուրույն ձեռք բերելու կարողություններ, սոցիալական հմտությունների ձևավորում:

Մաթեմատիկայի, ինչպես նաև ցանկացած ուսումնական այլ առարկայի ուսուցման նպատակները մշտապես ենթակա են որոշակի փոփոխությունների՝ կախված այն խնդիրներից, որոնք անընդհատ դրվում են հանրակրթական դպրոցի առաջ պետության և հասարակության կողմից: Ուսուցման գործընթացում նաև տեղի է ունենում տեղեկատվության փոխանցում երկու ուղղություններով՝ ուսուցչից աշակերտին՝ ուղիղ կապ և, հակառակը, աշակերտից ուսուցչին՝ հետա-

դարձ կապ: Հետադարձ կապն ուսուցման գործընթացի կարևորագույն բաղկացուցիչ մասն է: Առանց հաշվառելու, պարզելու ուսուցման գործընթացի յուրաքանչյուր փուլում աշակերտի մտավոր գործունեության, նրա մոտ մտածողության որոշակի կառույցների զարգացման, որոշակի հասկացությունների ձևավորման և նախորդ թեմաների յուրացման որակի մակարդակը՝ անհնար և անիմաստ է դառնում արդյունավետ ուսուցման կազմակերպումը: Դա վերաբերում է ուսուցմանը ընդհանրապես և առավելապես՝ մաթեմատիկային վերջինիս մի շարք առանձնահատկությունների պատճառով: Բուն «մաթեմատիկա» հասկացությունը կարելի է ընկալել և որպես որոշակի մտավոր գործունեություն (մաթեմատիկական գործունեություն) կամ էլ՝ այդ գործունեության արդյունքում ստացվող տեսություն: Երկրորդ դեպքում մենք գործ ունենք մի բնագավառի հետ, որը զբաղված է մաթեմատիկական որոշակի տեսության կամ նրա հիմունքների ուսուցմամբ, իսկ առաջին դեպքում դա մի բնագավառ է, որի առարկան մտավոր գործունեության որոշակի ասպեկտների ուսուցումն է, այսինքն՝ «մաթեմատիկական գործունեություն! հասկացության կիրառումը ուսումնական գործընթացում: Ավանդաբար այդ հասկացություններն օգտագործվում են միայն գիտնական մաթեմատիկոսների (հայտնագործողների) պարագայում: Սակայն, երբ աշակերտն իր համար ինքնուրույն հայտնագործում է» մի բան, որը չնայած գիտության մեջ վաղուց հայտնագործված (ապացուցված) է, ապա նա նույնպես դատում (մտածում) է ինչպես գիտնական հայտնագործողը: Եվ մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկայի խնդիրն էլ հենց այն է, որ սովորողների մոտ ձևավորվեն ու զարգացնան մտավոր գործունեության կառույցները, որոնք բնութագրական են մաթեմատիկական գործունեությանը և նպաստում են մաթեմատիկայում հայտնագործությունների կատարմանը: Մենք, մաթեմատիկայի ուսուցում ասելով, այսուհետև պետք է հասկանանք բուն մաթեմատիկական գործունեության ուսուցում: Մաթեմատիկայի ուսուցման մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ մաթեմատիկան ուսուցանվում է ոչ թե որպես փաստերի շարան (ինչպես դա աշխարհագրությունում կամ պատմության մեջ է), այլ որոշակի խնդիրների համակարգի միջոցով: Բացի նշված առանձնահատկություններից՝ մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացը կառուցելիս, անշուշտ, հաշվի են առնվում ճանաչողության ընդհանուր տեսության, դիդակտիկայի և մանկավարժական հոգեբանության տեսությունները: Օրինակ՝ դիդակտիկայի սկզբունքները՝ գիտականությունը, ուսուցման համակարգվածությունն ու հաջորդականությունը, սովորողի գիտակցականությունն ու ակտիվությունը, ուսուցման դիտողականությունն ու մատչելիությունը, գիտելիքների ամրությունն ու անհատական մոտեցման սկզբունքը: Բովանդակության հիմնական մասը «Ինչպե՞ս ուսուցանել մաթեմատիկան» հարցի պատասխանն է: «Ի՞նչ ուսուցանել

մաթեմատիկայից» հարցի պատասխանը տրվում է մաթեմատիկայի պետական ծրագրերի և դասագրքերի միջոցով:

Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդը

Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդը կոչված է պատասխանելու հետևյալ երեք հիմնահարցերին.

1. ինչո՞ւ ուսուցանել մաթեմատիկա
2. ի՞նչ ուսուցանել մաթեմատիկայից,
3. ինչպե՞ս ուսուցանել մաթեմատիկան:

Այդ իմաստով մաթեմատիկայի ուսուցման գործընթացում Ա. Ա. Ստոլյարն առանձնացնում է հետևյալ չորս բաղադրիչները.

1. ուսուցման նպատակը (ինչո՞ւ ուսուցանել),
2. ուսուցման օբյեկտը (ո՞ւմ ուսուցանել),
3. ուսուցման բովանդակությունը (ի՞նչ ուսուցանել),
4. ուսուցման մեթոդները (ինչպե՞ս ուսուցանել):²

Մաթեմատիկայի արդյունավետ ուսուցման նկատառումներից ելնելով՝ շատ կարևոր է՝ «Ինչո՞ւ ուսուցանել մաթեմատիկա» հիմնահարցի պարզաբանումն ամեն անգամ, երբ դրա կարիքը զգացվում է: Յուրաքանչյուր նոր թեորեմ, բանաձև անցնելիս նախևառաջ սովորողները պետք է ընկալեն, հասկանան, թե ինչու է կարևորվում այդ փաստի իմանալն ու այն կիրառել կարողանալը, և որ այդ փաստով զինվելով՝ իրենք ավելի ուժեղ ու հզոր են դառնում: Այսինքն՝ յուրաքանչյուր նոր թեմա անցնելիս նախևառաջ անհրաժեշտ է պարզաբանել այդ թեմայի ուսուցման շարժառիթները, կիրառական և սոցիալական արժեքը, մոտիվացիան: Սովորաբար դասագրքերի հեղինակները շրջանցում են այս հարցի քննարկումը, քանի որ այն ուսուցման մեթոդիկայի խնդիրն է: Մաթեմատիկայի դասավանդման մնացած հիմնախնդիրները պայմանականորեն բաժանվում են երկու դասի՝

- «Ի՞նչ ուսուցանել մաթեմատիկայից» հիմնահարցի հետ կապված՝ մաթեմատիկայի բովանդակության ընտրման հիմնախնդիրներ,
- «Ինչպե՞ս ուսուցանել մաթեմատիկա» հիմնահարցով պայմանավորված՝ մաթեմատիկայի ուսուցման մեթոդի ընտրության հիմնախնդիրներ:

Եզրակացություն

Այսպիսով, մաթեմատիկական կրթության բարելավման հարցերը մշտապես գտնվել են բոլոր զարգացած երկրների ուշադրության կենտրոնում:³ Վերջին շրջանում այդ ուշադրությունն առավել մեծացել է:

² Այվազյան Էդվարդ Իշխանի «Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկա» 2016թ

³ Актуальные вопросы формирования интереса в обучении / Подред. Г. И. Щукиной. М.: Просвещение, 1984

Եվ դա ունի հստակ բացատրություն: Մաթեմատիկայի՝ որպես գիտության ուսումնասիրության առարկայի հարցը առաջնային է, ինչպես մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկայի, այնպես էլ մաթեմատիկայի ուսուցչի՝ պրակտիկ գործունեության համար: Ամենևին էլ չնսեմացնելով ուսուցչի կարևորագույն դերը ուսուցման գործընթացում, այնուամենայնիվ, մենք այժմ ամեն ինչ պետք է պլանավորենք «աշակերտի»՝ այն կարևորագույն անձի շուրջը, որի կրթադաստիարակչական կարիքները բավարարելուն էլ նպատակաուղղված է հանրակրթությունը: Բնականաբար, նման վարպետության հասնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է շատ լավ յուրացնել մաթեմատիկայի բովանդակային միջուկն ու թաղանթը, ազատորեն տիրապետել մաթեմատիկայի դպրոցական դասընթացի հիմնական գաղափարներին, իմանալ դրանց դերն ու տեղը դպրոցականների մաթեմատիկական գիտելիքների համակարգում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении / Подред. Г. И. Щукиной. М.: Просвещение, 1984
2. Այվազյան Էդվարդ Իշխանի «Մաթեմատիկայի դասավանդման մեթոդիկա» 2016թ. :
3. <https://lib.armedu.am/files/resource/files/2022-04-11/82db36b4352c75a43f11333647fb0a22.pdf>

РЕЗЮМЕ

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

Нарине Мкртчян

*Старший преподаватель кафедры информатики и математики УММ,
Степанакерт, Республика Арцах*

Вопросы совершенствования математического образования всегда находились в центре внимания всех развитых стран. В последнее время это внимание еще больше возросло. И этому есть четкое объяснение. Вопрос о математике, как предмете научного изучения является первостепенным, как для методики преподавания математики, так и для практической деятельности учителя математики. Для эффективного преподавания математики важно

разъяснять вопрос «Зачем преподавать математику?» всякий раз, когда это необходимо.

Ключевые слова: математика, обучение, метод, образование, учитель, школа, задача

SUMMARY **METHODS OF TEACHING AND LEARNING MATHEMATICS**

Narine Mkrtchyan

*Senior Lecturer of the Department of Computer
Science and Mathematics of UMM,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The issues of improving mathematical education have always been in the center of attention of all developed countries. Recently, this attention has increased even more. And there is a clear explanation for this. The question of mathematics, as a subject of scientific study, is paramount, both for the methodology of teaching mathematics and for the practical activities of a mathematics teacher. For effective mathematics teaching, it is important to clarify the question “Why teach mathematics?” whenever needed.

Keywords: mathematics, teaching, method, education, teacher, school, task

**ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
«ՆԱՀԱՆՋԸ ԱՌԱՆՑ ԵՐԳԻ» ՎԵՊԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ
ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ**

Նոնա Դավթյան

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
ԱրՊՀ Գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
davtyannona07@asu.am*

Ուսումնամեթոդական այս հոդվածում անդրադառնում ենք հանրակրթական ավագ դպրոցում հայ գրականության դասավանդման առանձնահատկություններին, ներկայացնում 12-րդ դասարանի դասագրքում տեղ գտած թեմաներից Շ. Շահնուրի կյանքի և ստեղծագործությունների ուսուցման մեր նմուշօրինակը: Կարևոր շեշտադրումը դրվում է հետևյալ խնդրին. գրական արևելահայերենով հաղորդակցվող, ինչպես նաև բարբառախոս աշակերտներին օտարահունչ է արևմտահայերենը, որի պատճառով ծրագրով նախատեսված հեղինակների ստեղծագործությունները չեն ընթերցում ավագ դպրոցականները, ավելին՝ չեն ընկալում: Խորագիտակ ուսուցչից պահանջվում է ուսուցման մեթոդների ճիշտ ընտրություն և նպատակային կիրառություն: Նա պետք է բնագրի հասկացման «բանալիներ»-ի միջոցով սովորողի առջև կարողանա բացել անհասկանալի ու փակ դռները, մոտիվացնել աշակերտներին, հասկանալի դարձնել ստեղծագործությունը ոչ միայն սյուժե ներկայացնելով, այլև թափանցելով երկի իմաստային և ենթիմաստային խորքերը:

Բանալի բառեր՝ կրթական ծրագիր, առարկայական չափորոշիչ, դասագիրք, ավագ դպրոց, գրականության դասաժամ, մեթոդներ, կարճ դասախոսություն, կենսագրական «քարտեզ»:

Ներածություն

Ավագ դպրոցում հայ գրականության առարկայի դասավանդման նպատակը ծրագրային երկերի խորքային ուսումնասիրությունն է: Ուսուցիչը համակարգված գիտելիքներ է հաղորդում հայ գրողների կյանքի և ստեղծագործական ընթացքների վերաբերյալ, իսկ աշակերտը պետք է կարողանա գրական երկերը ընկալել, վերլուծել, թափանցել իմաստի խորքը, կարողանա հասկանալ հոգեբանական այն անցումները, որոնք պարտադրում են գրական հերոսի արարքների ընթացքը (կարևոր է գրողին տեսնել իր ապրած ժամանակաշրջանի տարածության մեջ): Սփյուռքահայ գրականությունը երկար ժամանակ մնացել է ստվերում. նախ խորհրդային գաղափարաբանությունը մերժելի դիտեց սփյուռքա-

հայ գրողների ուսուցումը դպրոցում, ավելին՝ ստեղծվեցին արհեստական խրամատներ, հայրենի ընթերցողին օտարված մնաց դրսում ստեղծվող գրականության արժեքավոր գործերը: Արդեն երեք տասնամյակ է, ինչ այս անջրպետը չկա, բայց Սփյուռքում դիմագիծ պարզած շատ անուններ շարունակում են անժամոթ մնալ մեզ: Դպրոցական ծրագրով ավագ դպրոցում նախատեսված է երկու հեղինակի՝ Կ. Ջարյանի և Շ. Շահնուրի ուսուցումը: Իսկ «Սփյուռքահայ գրականություն» ակնարկային մասում ներկայացվում են Վ. Թեքեյանի, Համաստեղի, Հ. Օշականի, Վ. Շուշանյանի, Մուշեղ Իշխանի գրական դիմանկարները՝ հպանցիկ անցումներով: Ուսուցչից պահանջվում է ոչ միայն մասնագիտական խորագիտակություն, այլ նաև հետևողական, համակարգված աշխատանք. վերջինս պետք է թեմայի նկատմամբ առաջացնի հետաքրքրություն, մոտիվացնի աշակերտին, իսկ այս ամենին մեծապես նպաստում են մեթոդների ճիշտ ընտրությունը, ուսուցչի կողմից տեքստի հասկացման՝ նպատակային ուղղորդումը:

Յուրաքանչյուր ուսուցիչ ձեռքի տակ դասագրքից բացի պետք է ունենա՝ կրթական ծրագիրը և առարկայական չափորոշիչը, ուսուցչի ձեռնարկը, բնագրեր և վերլուծականներ: Գիտատեսական ընդհանրություններով, հարցադրումների ուղղվածությամբ և գնահատություններով «Շահան Շահնուր» թեման անցնելիս ուսուցչին կարող են օգնել Գեղամ Սևանի¹, Վ. Գաբրիելյանի², Ս. Դանիելյանի³, Ն. Ակիշյանի⁴, Գ. Շահինյանի⁵ գրաքննադատական և մեկնադրական աշխատությունները:

Շահան Շահնուր գրողի կյանքին ու գրական ընթացքներին աշակերտը ծանոթանում է հանրակրթական ավագ դպրոցի 12-րդ դասարանում. հումանիտար հոսքում ծրագրով նախատեսված է 8 ժամ, ընդհանուր հոսքում՝ 5 ժամ, իսկ բնագիտամաթեմատիկական հոսքում՝ 3 ժամ: Մեր քննադաշտում ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքն է: Ուսուցման նպատակը հումանիտար հոսքում ըստ կրթակարգի հետևյալն է՝

¹ Սևան Գ., Սփյուռքահայ գրականության պատմության ուրվագծեր (1920-1945), գ. Ա, Եր., 1980:

² Գաբրիելյան Վ., Սփյուռքահայ գրականություն/ ուսումնական ձեռնարկ, երրորդ լրամշակված հրատ., Եր. 2016:

³ Դանիելյան Ս., Սփյուռքահայ գրականության նուաճումները եւ զարգացման միտումները (1920-1960-ական թթ.), Եր., 2015:

⁴ Ակիշյան Ն., Շահան Շահնուր, կյանքն ու գործը, Լոս Անձելես, 1982:

⁵ Շահինյան Գ., Կենսագրութիւն եւ մատենագիտութիւն Շահան Շահնուրի, Ամթիլիաս, 1981:

• արևմտահայ գրականությունը ազատորեն ընթերցելու և հասկանալու կարողության ձևավորում և բնագրի լեզվաոճական առանձնահատկությունների իմացություն⁶:

Սովորողին ներկայացվող նվազագույն պարտադիր պահանջներն են.

Իմանա՝ սփյուռքահայ գրականության ամենաանվանի դեմքերին և նրանց որոշ գործեր, սփյուռքահայ գրականության զարգացման յուրահատկությունները և գրականության զարգացման փուլերն ու դրանց բնորոշ առանձնահատկությունները:

Կարողանա՝ վերլուծել, մեկնաբանել կարդացածը, մասնակցել գրական երկի շուրջ ծավալվող բանավեճի, համեմատել տարբեր գրական երկեր, գտնել դրանց ընդհանրություններն ու տարբերությունները, բացատրել գրական հերոսի արարքների դրդապատճառները: Ավելին՝ կարողանա ընկալել և տեսնել գեղարվեստական խոսքի յուրահատկությունները, արժևորել և սեփական գնահատականը տալ գրական երկին (երրորդ մակարդակ):

Առաջին դասաժամը, սովորաբար, հատկացնում ենք գրողի կենսագրության ուսուցմանը, ապա հաջորդիվ անդրադառնում գրողի ստեղծագործություններին. ծրագրով նախատեսած է «Նահանջը առանց երգի» վեպի և «Պճեղ մը անուշ սիրտ» պատմվածքի ուսուցումը:

Արդյունավետ, նպատակային դասի համար յուրաքանչյուր ուսուցիչ նախապես պետք է պլանավորի իր դասը, ունենա դասի ընթացքի նկարագրության պլան-սեղմագիր:

Ստորև տալիս ենք Շ. Շահնուրի կենսագրության ուսուցման պլան-սեղմագրի նմուշ-օրինակ.

Դասի պլան

ԽԻԿ համակարգ

Ուսուցիչ-

Ամսաթիվ-

Դասարան-12-րդ

Դասի թեման- Շ. Շահնուրի կենսագրությունը

Դասատիպը- նոր նյութի հաղորդման դաս

Դասի կահավորումը- գրողի դիմանկարը, ցուցապաստառ՝ գրողի մասին ժամանակակիցների գնահատականները, շնորհանդես՝ «Շ. Շահնուր» խորագրով, պրոյեկտոր՝ ցուցադրելու Ն. Թուխիկյանի հեղինակային «Խոստովանություն» հաղորդաշարից դրվագներ:

⁶ ՀՀ ԿԳՆ Կրթական ծրագրերի կենտրոն, Հայոց լեզու և գրականություն (Հանրակրթական ավագ դպրոցի առարկայական չափորոշիչներ և ծրագրեր), Եր. 2009, էջ 91:

Դասի նպատակները.

- 1) Ներկայացնել գրողի ապրած ժամանակաշրջանը, կենսագրությունը, ստեղծագործական նախափորձերը, գրական ժառանգության ընդհանուր պատկերը:
- 2) Գրական ստեղծագործությունը գնահատելու, կերպարները վերլուծելու, երկի կառուցվածքը, գաղափարական ու գեղարվեստական արժանիքները բացահայտելու կարողությունների մշակում և ամրապնդում:
- 3) Շարադրանքներ, ռեֆերատներ, փոխադրություններ գրելու, քննարկումներ կազմակերպելու և դրանք անցկացնելու կարողությունների մշակում, ինքնուրույն ստեղծագործական աշխատանք կատարելու կարողության կատարելագործում⁷:

Դասի ընթացքը.

Խթանման փուլ

Կ. Ջարյան թեման անցնելիս ակնարկային դասախոսությամբ աշակերտները ծանոթացել են, գիտեն, որ 1915-ին ընդհատվեց արևմտահայ գրականության ընթացքը, իսկ նրա շարունակությունը դարձած սփյուռքահայ գրականությունը սկսեց ընծյուղ տալ հայրենի էրգրից դուրս: Կարճ ժամանակ հետո յաթաղանից փրկված սերունդը նորից հաստատվում է Պոլսում, փորձում դարձյալ վերարթնություն տալ եղեռնով ընդհատված գրականությանը, բայց Քեմալ Աթաթուրքի իշխանությունը, ինչպես արձանագրում է պատմությունը, ոչնչով չէր տարբերվում Երիտթուրքերի իշխանությունից. 1922-ին ծայր են առնում նոր խստություններ՝ քեմալական խստությունները, որոնք վերջնականապես դատարկում են «գրո մշակութային օջախ» Կ. Պոլիսը: Մտավորականության մի ստվար մասը հեռանում է երկրից նախենյան՝ «վերդարձն անկարելի» անցաթուղթով:

«Կարճ դասախոսություն» խոսքային մեթոդով ներկայացնելով լսարանին պատմական ժամանակաշրջանը՝ ուսուցչուհին կապ է ստեղծում, թե ինչու Շ. Շահնուրը, նրա հետ նաև շատերը անվերադարձ հեռանում են Պոլսից, հաստատվում Փարիզում՝ օտար, առաջին հայացքից անհյուրընկալ թվացող երկրում, մաքառում ապրելու համար, ունենում կորուստներ, ինչու չէ երբեմն նաև գտնումներ:

Իմաստի ընկալման փուլ

Դասի երկրորդ փուլում ուսուցչուհին ներկայացնում է գրողին.

Շ. Շահնուրը ծնվել է Պոլսի ասիական հատվածում, պատմական Սկյուտարում, 1903-ի օգոստոսի սկզբին: Անուն-ազգանունը գրական տարբեր նախասիրությունների ծնունդ են: Քերեսթեձյան ազգանունը

⁷ Դասի նպատակի սահմանումն, անշուշտ, պետք է համահունչ լինի հանրակրթական չափորոշչի պահանջներին (ՀՀ ԿԳՆ Կրթական ծրագրերի կենտրոն, Հայոց լեզու և գրականություն (Հանրակրթական ավագ դպրոցի առարկայական չափորոշիչներ և ծրագրեր), Եր.2009, էջ12):

տոհմական ազգանունն էր. նա Ջաքար և Թագուհի Քերեսթեճյանների երկրորդ զավակն էր: Կնքահայրը հորեղբայրն էր, ընթերցասեր անձնավորություն, վերջինս էլ առաջարկել էր նորածնի անունը դնել 19-րդ դարի լավագույն արձակագիրներից Մատթևոս Մամուրյանի հայտնի գրչանունով՝ Շահնուր: Շահնուր Քերեսթեճյանի վրա իր բարերար ներգործությունը թողել է նաև մորեղբայր Թեոդիկը՝ «Ամենուն տարեցոյց»-ի անփոփոխ խմբագիր Թեոդորոս Լապճինճյանը. պատանի Շահնուրը օրվա մեծ մասն անցկացնում էր նրա՝ «մինչև ձեռուն հասնող» գրադարանում, կարդում հայ և ֆրանսիացի հեղինակների գրքերը:

Շահնուրը սովորել է Սկյուտարում, հաճախել Սեմերճյան, ապա՝ Պերպերյան վարժարանները: Այստեղ պատանի Շահնուրի վրա իր ազդեցությունն է թողել ուսուցիչը՝ Շահան Պերպերյանը. նա զորացնում էր Շահնուրի ֆրանսերենը, ոգևորում, քաջալերում գեղարվեստական նախափորձերը: 1921-ի մայիսին Շ. Պերպերյանի նախաձեռնությամբ կազմակերպվում է ամավերջի գրական նավասարդյան իմացական մրցույթ աշակերտների շրջանում: Շահնուրը մասնակցում և շահում է մրցույթը՝ «Լացի գիշեր» բանաստեղծության համար, քննող հանձնախմբի մեջ էր անվանի բանաստեղծ Վ. Թեքեյանը⁸: Վարժարանն ավարտում է «Պսակավոր ի դպրություն» վկայականով: Գրական անուն է դարձնում հետագայում իր՝ Շահնուր, և վարժարանի տնօրեն Շահան Պերպերյանի անունները՝ Շահան Շահնուր: Ուսուցչի և աշակերտի բարեկամությունն ու մտերմությունը շարունակվում են նաև հետագայում, երբ երկուսով հաստատվում են Փարիզում:

Փարիզում Շահնուրն աշխատում է լուսանկարչատանը: 1927թ. «Հարդգող» գրական խմբակցության անդամ էր, 1931-ին աշխատակցում է «Մենք» նորաբաց հանդեսին: Միևնույն ժամանակ Փարիզի համալսարանի ուսանող էր, սակայն հիվանդության պատճառով թողնում է համալսարանը: 1929-ին արդեն ընթերցողի սեղանին էր նրա «Նահանջը առանց երգի» վեպը, 1933-ին հրատարակում է «Հարալեզներուն դավաճանությունը» պատմվածքների շարքը: Գրական բուռն կյանքով ապրող գրողին, ցավոք, սպասվում է ծանր հիվանդության երկարատև մի շրջան, տառապում էր ոսկրախտով. շուրջ քսան տարի նա հիվանդանոցներում ու առողջարաններում էր, կրում էր ֆիզիկական և հոգեկան անօրինակ տառապանքներ: Վ. Թեքեյանին գրած նամակում կարդում ենք. «Առողջական վիճակս միշտ նոյնն է: Շան պես կը չարչարուիմ ամէն օր, քարէն ավելի կարծր մահիճի մը վրա երկարած, իմ

⁸ Սա Շահնուրի հայերեն միակ բանաստեղծությունն է, որը թերևս չի պահպանվել, հետագայում, ճիշտ է, նա չափատողեր գրել է, բայց միայն ֆրանսերեն. Գրիգոր Քեոսեյանին գրած նամակի մեջ կարդում ենք. «... Թէ ինչո՞ւ հայերէն արծակ եւ ֆրանսերէն բանաստեղծութիւն կը գրեմ, չեմ գիտեր: Այդպէ՛ս եղաւ: Ադպէ՛ս զգացի, այդպէ՛ս գրեցի»:

կմախքացած մարմինովս: Եթե կուգես գիտնալ, թե մարդիկ ինչպես կ'ապրին դժոխքի կրակներուն մէջ, եռաժանիով տրորված՝ ինծի հարցուր...»⁹:

Երբ մարմնական ցավերը մեղմանում էին, նորից վերադառնում էր իր կոչմանը, ձեռքն առնում գրիչը՝ այս անգամ ֆրանսիացի ընթերցողի հետ կիսելու իր խոհերը, հալածական և տառապակոծ հայի իր ճակատագիրը: Ֆրանսիացի ընթերցողին Շահան Շահնուր գրողը ճանաչելի էր Արմեն Լյուբեն անունով: Արմեն Լյուբենի գրչին են պատկանում «**Ունջի որոնումը**», «**Ծպտյալ ճամբորդը**», «**Սուրբ համբերություն**», «**Բարձր դարավանդներ**», «**Հուր ընդ հրո**» բանաստեղծական գրքերը, ապա նաև «**Գիշերային տեղափոխություն**» արձակ գործը:

Շահնուրի առողջական վիճակը համեմատաբար բարելավվում է հիսունականներին: 1959-ին նա տեղափոխվում է Սեն-Ռաֆայելի «Հայկական տուն» կոչվող ծերանոցը, ուր շարունակում է ստեղծագործել, վերադառնում ազգային ավագան՝ ստեղծագործում դարձյալ հայերեն: Շ. Շահնուրը մահանում է 1974 թ. օգոստոսի 20-ին¹⁰:

Գրողի մասին մեր պատկերացումները, ինչպես տեսանք, սկսվում են նրա անձը ճանաչելուց: Հաճախ է լինում, երբ գրողի կենսագրության շուրջ դասագրքից դուրս գրույցները նրա ստեղծագործությունները ճանաչելու հետաքրքրություն են առաջացնում աշակերտների մոտ:

Խորագիտակ, ստեղծագործաբար իր աշխատանքին մոտեցող ուսուցիչն իր թղթապանակում կամ էլեկտրոնային պահոցում, անշուշտ, կունենա անհրաժեշտ բոլոր նյութերը՝ համացանցից գրողի կյանքն արժևորող հաղորդումների տեսադարաններ, էկրանավորված ֆիլմեր, խոսող գրքեր, գրողի նամականին և այլն: «Շ. Շահնուրի կենսագրությունը» թեման ուսումնասիրելու ժամանակ ուսուցիչը կարող է իր խոսքին զուգահեռ աշակերտներին գրողի մասին Ն. Թուխիկյանի հեղինակային «Խոստովանություն» հաղորդաշարի՝ Շ. Շահնուրին նվիրված հաղորդումից հատվածներ ցուցադրել:

Կշռադատման փուլ

Դասի վերջին թույններին հարցերի միջոցով պետք է ստուգել, թե որքանով է յուրացվել դասը, ամփոփել, հանձնարարել տանը սովորել և գրականության տեսրում կազմել գրողի կենսագրական տվյալների «քարտեզ»-ը:

⁹ Գրողի դիմանկարն ամբողջանում է նամակների միջոցով: Նշենք, որ երեք առանձին գրքերով հրատարակվել է Շ. Շահնուրի «Նամականին»:

¹⁰ **Դավթյան Ն.**, Սփյուռքահայ գրականության դասավանդման մի քանի հարցերի շուրջ (ուսումնամեթոդական ձեռնարկ), Ստեփանակերտ-2022, էջ 54:

«Նահանջը առանց երգի» վեպի ուսուցման ժամանակ պետք է կողք-կողքի դնել վեպի հրատարակությունները. վեպն առաջին անգամ իբրև թերթում՝ Շավարշ Միսաքյանի խմբագրությամբ տպագրվել է «Յառաջ» թերթում (1929 թ., մայիս-սեպտեմբեր): Չնայած առաջին հատվածներից հետո եղան խիստ արձագանքներ, նույնիսկ բողոքներ (հատկապես բաց տեսարանների և հեղինակի թույլ տված «համարձակությունների» դեմ), դադարեցնելու կոչեր հնչեցին, սակայն փորձառու խմբագիր Շավարշ Միսաքյանը առանց երկմտելու շարունակում ու ավարտին է հասցնում թերթումը:

Նույն թվականին վեպը Վ. Իսախրյանի ծախսերով հրատարակվում է առանձին գրքով: Հայաստանյան ընթերցողին վեպը ճանաչելի դարձավ միայն 1962թ.: «Հայպետհրատ»-ը հրատարակեց Շահնուրի «Երկեր»-ի մեկհատորյակը՝ զետեղելով գրքում «Նահանջը առանց երգի» վեպը և պատմվածքների մի մասը (գիրքը կազմել էր Ստ. Ալաջաջյանը, խմբագրել՝ Վ. Դաքեայանը): Աշակերտներին պետք է ներկայացնել, որ խորհրդահայ գաղափարագարները ընթերցողին են ներկայացրել Շահնուրի վեպը՝ նենգափոխված տարբերակով, կարելի է ասել ազգային հարցադրումներով առանձնացված հատվածները մկրատված: Վեպի անխաթար ու բնօրինակին համահունչ տարբերակը Հայաստանում տպագրվեց ավելի ուշ՝ 1994թ., վերահրատարակվեց 2013թ.:

Ամբողջական պատկերացում ունենալու համար, թե ինչու վեպը հրատարակվեց երեսուն տարի լռությունից հետո, այն էլ նենգափոխված տարբերակով, պետք է ներկայացնել նաև վեպի շուրջ առաջին հրատարակությունից հետո խորհրդահայ գրաքննադատության բարձրացրած աղմուկը ժամանակի մամուլում: Նախ Վահրամ Ալազանը, հետո նաև Վաղարշակ Նորենցը մերժելի դիտեցին Շահնուրի «Նահանջը առանց երգի» վեպը՝ այն անվանելով կուսակցական (իմա՝ դաշնակցական) ծրագրային վեպ: «Գրական դիրքերում» հանդեսի 1931թ. 9-10 միացյալ համարում տպագրվում է Վաղարշակ Նորենցի «Նահանջ առանց յերգի», թե՞ նահանջի յերգը» գրախոսությունը. «Շահան Շահնուրը դաշնակ նոր գրականության աչքի ընկնող հեղինակներից մեկն է,- գրում է Նորենցը,- նա աչքի ընկավ իր «Նահանջը առանց երգի» վեպով, որ հրատարակվեց դաշնակների փարիզյան օրգան «Հառաջ»-ում և ապա առանձին գրքով.¹¹»:

Անհիմն կերպով գրողին վերագրելով իշխող դասակարգային (բուրժուական) և կուսակցական (դաշնակ) պիտակները՝ խորհրդային վարչակարգի բանախոսը մի շարք նենգափոխված մեկնաբանություններ է տալիս վեպին, քննադատում նրա «թունդ ազգայնական» հերոսներին:

¹¹ «Գրական դիրքերում», Երևան, 1931, թիվ 9-10, էջ 73:

Սիրո զգացական ապրումների փոխարեն արձակագիրն իբրև թե սեռական այլանդակությունն է բերում գրականություն, իսկ գաղափարական առումով բերում է «նահանջող հայ բուրժուազիայի կործանման հանդեպ սարսափը»:

Հետագայում Նորենցը զոջաց իր «անարդար գրախոսականի»՝ «հին մեղքի» համար: Ավելի ուշ Նորենցը խոստովանում է, որ «այդ վեպն իր արծարծած խնդիրներով բավական ժամանակ խոսակցության առարկա էր գրական շրջանակներում» և որ գրքի հանդեպ նման ուշադրությունը մեծապես ներշնչում էր Եղիշե Չարենցը:

Չարենցը մեղադրել է Նորենցին, խորհուրդ տվել «նորից կարդալ «Նահանջը»՝ գրքում արծարծված ազգայինից ածանցված գաղափարական և գեղագիտական շեշտադրումներն ընկալելու համար¹²: Չարենցը Շահնուրի վեպն անվանել էր «ամեհի գիրք», այս մասին վկայում է Գուրգեն Մահարին. գիրքը մեկներով Մահարուն՝ Չարենցն ասել է. «Վերցրու՛, կարդա, ամեհի գիրք է... Չուշացնես, մեծ վանեցուց եմ վերցրել»¹³: «Մեծ վանեցին» Աղասի Խանջյանն էր, գիրքը՝ Շահան Շահնուրի «Նահանջը»:

Նշենք, որ հայաստանյան հրատարակությունից (1962թ.) դժգոհ էր հեղինակը՝ Շահնուրը: Ընկերոջը՝ Օննիկ Հրաչին (Գոչունյան) ուղղված նամակներից մեկում Շահնուրը գրում է. «Գիրքը կրնաս պահել իբր յիշատակ, այդքա՛ն միայն: Ան արժանի չէ ընթերցման, վասնզի հոն կը վխտան տպագրական արտառոց սխալներ: Կան նաեւ բազմաթիւ յապաւումներ...¹⁴»:

«14 մարտ, 1963» թվակիր նամակում վեպի մկրատումների շուրջ իր վրդովմունքն է դարձյալ արտահայտում Շահնուրը բարեկամներից Գր. Քեոսեյանին. «Բացի տպագրական կոպիտ սխալներէ,- գրում է Շահնուրը,- երկերուս բացատրողականները (օտար բառերու եւ ասութիւններու) շատ անգամ անձիշդ են, հակառակ Ալաճաճեանի ակներեւ հոգածութեան: Կարելի չէ լեզու մը իւրացնել, մա՛նաւանդ ժողովուրդին առօրեայ լեզուն: Թուեմ երկու օրինակ. *cordon s»il vous plait* որ կը նշանակէ *դուռը բացէք*, թարգմանուած է՝ *խնդրեմ հերթ կանգնեցէք*. Engueuler որ կը նշանակէ կշտամբել, յանդիմանել, թարգմանուած է՝ *քեզ մեքենայի ներքեւ գցեմ, բառացի՝ լափեմ*, եւայլն: Եթէ խելք ըրած ըլլային ինծի ցույց տալ, նախ քան տպագրութիւն, իրենց աշխատութիւնը, անշուշտ սիրով պիտի կատարէի անհրաժեշտ ուղղումը:

¹² Հուշեր Չարենցի մասին, Եր., 1986, էջ 316:

¹³ Մահարի Գ., Երկերի ժողովածու, հ. 5, Եր., 1989, էջ 483:

¹⁴ «Անահիտ», Փարիզ, 1930, Ա տարի, մարտ-ապրիլ-6, էջ 110:

[https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Spayurk/1963/1963\(38\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Spayurk/1963/1963(38).pdf):

Բնագիրս ենթարկուած է յապաւումներու, ըստ քաղաքական-ազգային աշխարհահայեացքի մը: Օրինակ՝ ջնջուած է *Նահանջի* սա հանրածանօթ պարբերութիւնը. «Հայը ունի լաւ նկարիչներ, բայց ո՞նչ նկարչութիւն. Հայը ունի լաւ դերասաններ՝ բայց ո՞նչ թատերգութիւն. յոգնիլ չգիտցող ճամբորդներ՝ բնաւ նաւապետ...»¹⁵ Եւ այլն:

Այս mutilations-ները զիս պիտի նեղէին, եթէ *Նահանջը* ըլլար կատարեալ եւ անթերի (բայց լաւ կ'ըլլար, որ յիշէին, ծանօթութեան մը մէջ, թէ բնագիրը կրած է հապաւումներ)¹⁶:

Շահնուրի ծրագրային վեպից դուրս ձգված էջերն ու գեղարվեստական մյուս միավորները աշակերտներին ցույց տալու նպատակով պետք է ձեռքի տակ ունենալ բնօրինակը կամ գոնէ նշված հատվածները.

- «Պատկերազարդ պատմություն հայոց». սա վեպի ընդհանուր խորագիրն է, որը բացակայում է հայաստանյան զույգ հրատարակություններում:
- Ղուկասի Ավետարանից քաղված երկու հատվածները, որոնք իբրև բնաբան բացում են վեպը, խորհրդահայ հրատարակչի կողմից միտումնավոր դուրս էին թողնվել (կրոնական բնույթից ելնելով):
- Սուրենի խոսքի որոշ հատվածներ՝ կապված հայի ազգային բնավորության, ինչպես նաև պատմության և մշակույթի առանձին դրվագների հետ, ենթարկվել են մասնակի կամ լրիվ կրճատման:

Ավելի ուշ «Բագինը» ևս անդրադառնում է վեպի երևանյան հրատարակությանը և համեմատություններ տանելով բնօրինակի հետ՝ նկատում, որ «... 92 տող հաշուող, ցնցող, համով պոռթկումին տեղ, երեւանեան տպագրութեան ընթերցողներուն ահաւասիկ կը տրուի անորոշ, որով նաեւ հիւթէ պարպուած ու բոլորովին գորշ բան մը, որուն մէջ ո՛չ Շահնուր մնացած է եւ ոչ ալ գրական որեւէ շնորհ մատնող գիծ»¹⁷:

Այդ հատվածներից են՝

«Ուրիշներու պես մենք ալ մեր կրօնքը ու հավատը թաղեցինք պատերազմի ընթացքին: Անկախության մը հույսը հալեցա՛վ, կորսվեցա՛վ հանձնված բերդաքաղաքին հետ: Ու հիմա կհարվածի մեզ վեր բռնող մեծագույն և հիմնական սյունը, ընտանիքը...»:

«Հայը ունի լավ նկարիչներ, բայց ոչ նկարչություն: Հայը ունի լավ դերասաններ, բայց ոչ թատերգություն, հոգնիլ չգիտցող ճամփորդներ՝ բնավ նավապետ: Հայը ունի զմայլելի բանաստեղծներ, բայց ոչ գրականություն. Աստվածներ, ոչ դիցաբանություն...»:

¹⁵ Շահնուր Շ., Նամականի, Ա. Նամակներ Գրիգոր Զեօսէեանի, ԱՄՆ, 2001, էջ 55:

¹⁶ Շահինյան Գ, Կենսագրություն և մատենագիտություն Շահան Շահնուրի, էջ 126:

¹⁷ Տե՛ս՝ «Նահանջը ներքին սպառման ապրանք», Բագին, Յունիս, 1974, էջ 37-
(<https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/Bagin/1974/6.pdf>)

«Հայերը գիրք մը ունին: Անոնց ամենագեշ, զգվելի, ամենասխալ, վատառողջ և ամենն ալելի անբարոյական գիրքն է ան Նարեկը: Կամբաստանեմ զայն իբրև ամենամեծ թշնամին հայության...»:

Շահնուրի վրդովմունքը հիմքեր ուներ՝ երեկվա արևմտահայի տարագիր վիճակը, պայքարելու անկարողությունն ու հաշտվողականությունը, պատահական չպետք է լինի նաև նրա պոռթկումը՝ «...պայքարին տեղ դրեր ենք կռվազանություն՝ մեր բոլոր կուսակցություններն ապացույց»¹⁸:

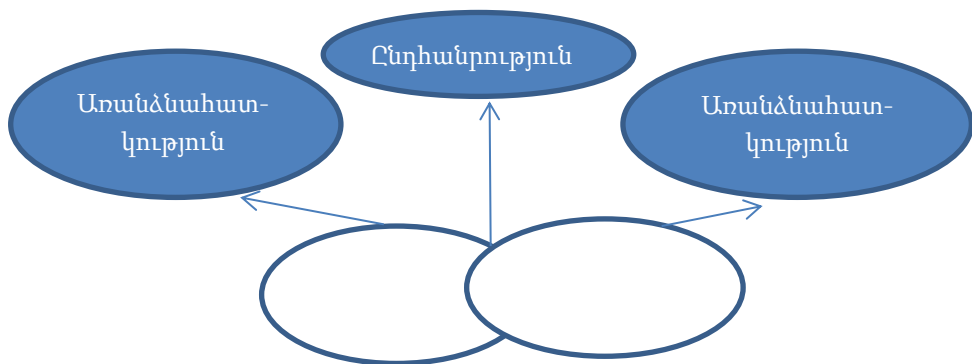
Սյուժետային ընթացքների նկարագրությունից հետո ուսուցիչը պետք է անդրադառնա վեպի հերոսների՝ դեպի նահանջականություն առաջնորդող պատճառներին և ազգային խնդիրներին: Նահանջում է Պետրոսը, նա այլևս Պիեռ է, ով մոռացել էր անգամ տերունական «Հայր մեր»-ը և Նենեթի հոգու համար աղերսաձայն աղոթում է նրա իսկ լեզվով, հուշում է ծառան՝ Կոստանը:

Եվ ոչ միայն Պետրոսը, նահանջում են նաև նրա ընկերները՝ Միսաքը, Սուրենը, Հրաչը: Հրաչն ամուսնանում է բարոյագուրկ Սյուզանի հետ, իսկ Սուրենը, որ վեպի գաղափարական հերոսներից է, ի վերջո իր գիրքը նախընտրում է հրատարակել ֆրանսերենով: Միակ չնահանջող հայ երիտասարդը Ջարեհն էր, նույն Լոխումը, որի նշված անունն ընկերները տվել էին «Ճեփ Ճերմակ միս և կակուղ նկարագիր ունենալուն համար»: Ջարեհը դժգոհ էր ընկերներից, միջավայրից, ինչ, ասում է նա, «նորեն ֆրանսական թերթ, նորեն ֆրանսական թատրոն, ատոնց հայերենը չկա՞»: Լոխումները ևս դատապարտված են կործանման. նա շտապում է ռուսական դեսպանատուն՝ Խորհրդային Հայաստան գալու համար, ապա շտապում է թուրքական դեսպանատուն՝ Պոլիս դառնալու համար: Մերժում ստանալով երկու դեսպանատների կողմից՝ վերջինս ընկնում է հոգեկան տառապանքների մեջ: Հոգեբուժարանում վերջին անգամ այցելած ընկերներին Լոխումն անընդհատ կրկնում էր՝ «...գնանք Հայաստան, ճահիճները չորցնենք, ջրանցքներ բանանք»:

Ազգային խնդիրները վեպում

Սուրենի հռետորաբանությունը վեպում աշակերտներին, անշուշտ, կհիշեցնի Կ. Ջարյանի վեպի հերոսներից Պետրոս-Մարկի կերպարը: Քանի որ այս կերպարին ծանոթ է աշակերտը, ուստի կարելի է հանձնարարել կատարել Պետրոս-Մարկ և Սուրեն կերպարների զուգադիր քննություն՝ ազգային խնդիրների նրանց մտահոգությունները, դրանից բխող լուծումների նույնությունն ու տարբերությունները վերլուծելով: Այս դեպքում նպատակային է «Վեննի դիագրամ» մեթոդական հնարի կիրառումը.

¹⁸ Շահնուր Ը., Նահանջը առանց երգի, Եր., 2013, էջ 135:

Վեպում բանավիճային է Նարեկացու և նրա աղոթամատյանի դատապարտումը. «Հայերը գիրք մը ունին...»¹⁹ հատվածը ընթերցել աշակերտներին²⁰: Կարելի է ասել, որ այստեղ ևս հեղինակն ընդհանրանում է հերոսի հետ: Սուրենն արտահայտում է Շահնուրի տեսակետը²¹. պետք էր կռվել, խածել և մաքառել: Ազգային պարտվողականության պատճառը կրոնական հնազանդությունն է, շեշտում է Շահնուրի հերոսը՝ Սուրենը:

Վեպում շատ են խորհրդանշանները, որոնք հասկանալու համար անհրաժեշտ է ուսուցչի օգնությունը. վերջինս պետք է ուղղորդի աշակերտներին՝ հասկանալու գեղարվեստական այլասացության իմաստները, որոնցով հունավորվում է շահնուրյան ազգային մտածողությունը: Առաջինն անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել վեպի այն հատվածին, որտեղ Հրաչը խնջույքի ժամանակ ցույց է տալիս Պետրոսի սենյակից վերցրած մի նկար. Նենեթի մերկ նկարն էր, խնջույքի մասնակից ընկերներին ցույց տալով կնոջ մերկ նկարը՝ Հրաչը լկտիաբար հայտարարում է՝ Հա-յաս-տա-նի պատ-կերն է, բան մը տվեք, նա-յե-ցեք:

Նենեթների մերկ մարմիններն ավելի հրապուրիչ են օտարացման ճանապարհը բռնած երիտասարդների համար, քան Հայաստանը:

Խորհրդանշական է վեպում Պոլսից ուղարկված նամակները, Պետրոսի մոր նամակը, որը միայն հիշում և բացում է հոգեկան խռովքի ժամանակ: Մոր նամակներն անգամ ի զորու չէին անցյալին, ազգայինին կապված պահել զավակներին: Չեվիրմե անուշներից անուշ են բարոյազուրկ նենեթները, սյուզանները: Մոր ուղարկած նամակի բովանդակությունը ցուցե ցավեցներ որևէ երիտասարդի սիրտ, բայց ոչ Պետրոսի,

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 154:

²⁰ Ընտրված հատվածը բանավիճային քննարկումների պատճառ կդառնա (բանավեճը խոսքային մեթոդներից է. այն աշակերտի մոտ ձևավորում է քննական և քննադատական հայացք):

²¹ «Մեծագույն հիասթափություններես մեկն ապրեցա այն օրը,, երբ իմացա, որ Քրիստոս հրեա է և ոչ հայ...», - գրում է Շահնուրը:

նա ասես փակել է բոլոր հաշիվները անցյալի հետ, նա գլխիվար նետվել է նահանջի ճահճուտը, որից ելնելն անհնարին է:

Այսպես ուսուցիչն օգնում է աշակերտներին հասկանալու վեպի գաղափարագեղագիտական ասելիքն ու վիպական հերոսների դրաման: Վեպի ուսուցման ամփոփիչ մասում ուսուցիչը կարող է առանձնացնել ինքնաստուգման հարցեր և թեստային առաջադրանքներ՝ պնդումների տարբերակով, որոնք կընդհանարացնեն աշակերտների իմացության պաշարները, որոնք ձեռք են բերել վեպի ուսուցման ընթացքում:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ուսուցիչը գործնականում պետք է ձգտի հասնել նրան, որ աշակերտները ճանաչեն սփյուռքահայ գրականության առանձնահատկությունները, վերապրող գրողներին և նրանց ստեղծած արժեքները: Կրթակարգի սահմանած նպատակներին հասնելու համար ուսուցչից կպահանջվի մեթոդների ճիշտ ընտրություն և նպատակային գործածություն: Նախընտրելի մեթոդներն են՝ կարճ դասախոսություն, «Բինար» դասախոսություն («երկխոսություն»-դասախոսություն երկու ուսուցչի մասնակցությամբ), Վեննի դիագրամ, գրողի կենսագրական «քարտեզ»-ի ստեղծում, սահիկների, ֆիլմերի ցուցադրում, բնագրերի զուգադրում և վերլուծություն, սեմինար-քննարկումներ, բանավեճ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Գասպարյան Ղ., Քալանթարյան Ժ.,** Հայ գրականություն 12 (հումանիտար հոսք), Եր. 2011:
2. **Ղափթյան Ն.,** Սփյուռքահայ գրականության դասավանդման մի քանի հարցերի շուրջ (ուսումնամեթոդական ձեռնարկ), Ստեփանակերտ-2022, 198 էջ:
3. **Եղիազարյան Ա.,** Հայ գրականություն 12 (Դասագիրք ավագ դպրոցի ընդհանուր և բնագիտական հոսքերի 12-րդ դասարանի համար), Եր. 2011:
4. **ՀՀ ԿԳՆ Կրթական ծրագրերի կենտրոն, Հայոց լեզու և գրականություն** (Հանրակրթական ավագ դպրոցի առարկայական չափորոշիչներ և ծրագրեր), Եր.2009:
5. **Հուշեր Չարենցի մասին,** Եր., 1986, 504 էջ:
6. **Մահարի Գ.,** Երկերի ժողովածու, հ. 5, Եր., 1989, 672 էջ:
7. **Շահինյան Գ.,** Կենսագրություն և մատենագիտություն Շահան Շահնուրի, 176 էջ:
8. **Շահնուր Շ.,** Նահանջը առանց երգի, Եր., 2013, 224 էջ:
9. **Շահնուր Շ.,** Նամականի, Ա. Նամակներ Գրիգոր Քէօսէեանի, ԱՄՆ, 2001, 197 էջ:

Մամուլ

1. «Անահիտ», Փարիզ, 1930, Ա տարի, մարտ-ապրիլ-6, էջ 110-
https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/Anahit_paris/1930/1930%286%29.pdf
2. Բազին, Յունիս, 1974, էջ 37-
<https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/Bagin/1974/6.pdf>:
3. «Գրական դիրքերում», Երևան, 1931, թիվ 9-10, էջ 73-
[https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/grakandirgerum/1931\(9-10\).pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20AMSAGIR/grakandirgerum/1931(9-10).pdf):

РЕЗЮМЕ

ПРЕПОДАВАНИЕ БИОГРАФИИ Ш. ШАХНУРА И РОМАНА "ОТСТУПЛЕНИЕ БЕЗ ПЕСНИ" В СТАРШЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Нона Давтян

*Кандидат филологических наук, доцент
Кафедра литературы и журналистики АрГУ,
Степанакерт, Республика Арцах*

В этой учебно-методической статье мы затрагиваем особенности преподавания армянской литературы в общеобразовательной старшей школе, представляем некоторые из тем, содержащихся в учебнике для 12-го класса. Наш образец обучения жизни и творчеству Ш. Шахнура. общающимся на литературном восточноармянском, а также говорящим на диалектах ученикам иноязычен западноармянский язык, из-за чего произведения авторов, предусмотренные программой, старшеклассники не читают, более того, не воспринимают. От эрудированного учителя требуется правильный выбор и целенаправленное применение методов обучения.

Он должен посредством «ключей» к пониманию оригинала суметь открыть перед учеником непонятные и закрытые двери, мотивировать учеников, сделать понятным произведение, не только представляя сюжет, но и проникая в семантические и субзначные глубины произведения.

Ключевые слова: образовательная программа, предметный стандарт, учебник, средняя школа, урок литературы, методы, короткая лекция, биографическая «карта».

SUMMARY
TEACHING THE BIOGRAPHY OF SH. SHAHNUR AND
THE NOVEL "REFREAT WITHOUT A SONG" IN THE
COMPREHENSIVE HIGH SCHOOL

Nona Davtyan

Ph.D. in Philology, Associate Professor
Department of Literature and Journalism of ArSU,
Stepanakert, Republic of Artsakh

In this study-methodical article, we address the peculiarities of teaching Armenian literature in a general high school, present Shahnur. Our sample study of Shahnur's life and works. Important emphasis is placed on the following issue. Students who communicate in literary Eastern Armenian, as well as dialect speakers, find Western Armenian foreign, which is why high school students do not read the works of the authors provided for in the program, and moreover, they do not understand them. A knowledgeable teacher requires the correct selection and purposeful use of teaching methods. He should be able to open the incomprehensible and closed doors to the student through the "keys" of understanding the original text, motivate the students, make the work understandable not only by presenting a plot, but also by penetrating the semantic and subtextual depths of the poem.

Keywords: educational program, subject standard, textbook, high school, literature lesson, methods, short lecture, biographical "map".

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ. РАЗВИТИЕ ЭМПАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ

Нина Ахумян

*Старший преподаватель
университета Месроп Маштоц
Республика Арцах
ninaakhuman987@gmail.com*

В статье внимание акцентируется на мысли о том, чтобы сделать самореализацию человека содержанием образования, где главной проблемой является разработка методов, способных поддержать у всех студентов, без исключения, здоровую любознательность и жажду учения, формировать понимания ценностей своего профессионального развития. Рассмотрены основные способы и приёмы, нацеленные на развитие и стимуляцию эмпатических свойств у студентов языковых вузов.

Ключевые слова: эмпатия, эмпатический потенциал, антропологизация образования, мобильность личности, стратегия общения, профессиональная сфера, конкурентоспособность, толерантность.

Учитывая тот факт, что русский язык, несмотря на изменившуюся языковую ситуацию в нашем государстве, всё еще играет большую роль в студенческой аудитории, основной целью на практических занятиях является необходимость создания возможностей для развития коммуникативных способностей и эмпатических свойств готовности обучающихся к успешному, позитивному общению. Знания и умения по русскому языку формируют для учащихся фундамент, на котором происходит освоение речевых навыков, и, таким образом, создаются условия для его свободного владения. Коммуникативная компетентность предполагает способность к полноценному речевому общению во всех сферах человеческой деятельности с соблюдением социальных норм речевого поведения. Именно применение лингвистической и коммуникативной компетенций создаёт условия для развития творческого потенциала будущего специалиста, способного к общению в любом культурном пространстве.

Из-за происходящих сегодня преобразований (во всех сферах) в профессионально-педагогическом общении проявляется кризис человеческого понимания и, в связи с этим, возникает необходимость подготовки студента, умеющего правильно выбирать стратегию речевого поведения, от выбора которой зависит его конкурентоспособность и

успешность работы в будущем. Данный подход предполагает, что в процессе профессиональной подготовки студенту необходимо приобрести опыт эффективных взаимоотношений, невозможных без высокого уровня развития эмпатического потенциала. В уточнение к вышесказанному объясним, что проблема развития эмпатического потенциала – это проблема взаимоотношения людей, при которой высокая степень развития данного вида потенциала позволяет адекватно понимать, эмоционально откликаться на переживания партнера по общению, оптимально изменять стратегию общения в соответствии с новыми условиями [4].¹

Исходя из того, что знания, получаемые студентами на лекциях и на семинарах, не могут в полной мере подготовить студентов к эффективному разрешению конкретных ситуаций, необходимо, чтобы методические упражнения по формированию эмпатии были не единичными, а включенными в систему активных методов обучения.

Поэтому, наряду с лингвистическими знаниями, предполагается развивать у обучающихся ряд навыков и умений психологического характера, направленных на познание личности другого, регулирования успешных взаимоотношений между людьми в обществе.

На наш взгляд, студенты с развитыми эмпатическими свойствами способны выстраивать гармоничные взаимоотношения с окружающими не только в рамках урока русского языка, но и в дальнейшем успешно общаться на высоком профессиональном уровне, включая русскоязычных коллег. Именно поэтому, мы видим целесообразным внедрение различных методик и технологий, нацеленных на развитие и стимуляцию эмпатических свойств у студентов языковых вузов.

Подобные методики, на наш взгляд, являются эффективным средством улучшения коммуникативных способностей и межличностных отношений и, как следствие, воспитание полноценного гармонично развитого человека. Профессиональному самоопределению личности в последние годы уделяется все большее внимание. Основные причины этого связаны с расширением сфер мобильности личности: профессиональной, социальной и политической, где профессиональная сфера является основой.

Придерживаясь точки зрения А.Г.Ковалёва о том, что эмпатию как способность можно повышать путём тренировок и специальных упражнений, мы рекомендуем применять в работе со студентами методические упражнения, способствующие развитию познавательно-когнитивной сферы. [6].

¹ Ичаловская Е.А. Роль эмпатии в воспитании конкурентоспособного специалиста // Актуализация технологии личностного ориентирования на самоидентификацию модели современного специалиста. Воронеж, 2000г. С. 64-66.

Например, такие как:

«Визуализация». В этом упражнении студентам предлагается вместе прослушать аудиозапись (может быть диалог) и представить услышанное, пережить чувства и настроение участников разговора, предположить, что предшествовало данному диалогу, и каково возможное продолжение сюжета. После чего студенты делятся своим заключением и сравнивают его с заключением собеседника².

«Изображение». Глядя на изображение участники сочиняют сюжет, рассказ или стихотворение, пытаясь анализировать переживания изображенных людей и входить в их эмоциональный мир. Затем делятся своими предположениями с группой.

«Интонация». Это упражнение особенно удачно для студентов филологов, переводчиков, журналистов. Оно учит передавать и распознавать эмоциональное состояние через интонацию говорящего. Участникам предлагается произнести одно и то же предложение абсолютно разными интонациями, а слушающие должны разгадать, какую именно эмоцию пытается выразить говорящий.

«Учимся слушать и слышать». Учитель выбирает одного студента и, выйдя за дверь, рассказывает ему\ей историю (сюжет из фильма, книги), в которой присутствуют несколько персонажей, завязка и развязка. Затем этот студент выбирает еще одного слушателя и также за дверью рассказывает ему эту историю. И так все участники по очереди передают друг другу эту историю. В заключение педагог рассказывает эту историю всей группе и проверяет таким образом, насколько внимательно участники слушали друг друга и передавали услышанную информацию. Зачастую, к концу задания, история значительно меняется в сюжете, а некоторые из персонажей исчезают или, напротив, добавляются новые. Это, на первый взгляд довольно забавное задание, учит внимательно слушать и воспринимать услышанную информацию.

В связи с тем, что вузы продолжают готовить студентов по прежним образцам и схемам, в основу которых положены принципы трансляции определенных знаний, где учащиеся выступают в роли объекта педагогических воздействий, а не полноправных субъектов педагогического процесса; учитывая особенность современной системы высшего образования, появилась необходимость перейти к индивидуально-творческим методам преподавания. Данные методы предполагают подготовку будущего выпускника к профессионально-компетентному вхождению на рынок труда с прочно сформированными потребностями в постоянном профессиональном самообразовании и саморазвитии.

² Ковалев А.Г. «Личность воспитывает себя», 2003г. С.48

Изучив вопрос развития эмпатии, мы отмечаем, что впервые в науке эта задача ставилась в связи с «антропологизацией образования», т.е. стремлением сделать самореализацию человека содержанием образования, где главной проблемой является разработка методов, способных поддержать у всех студентов без исключения здоровую любознательность и жажду учения, развить понимания ценностей своего профессионального развития.

Нами было проведено исследование, которым было охвачено 22 студента факультетов кавказоведения, юриспруденции и информационных технологий университета Месроп Маштоц. В результате диагностики эмпатии по методическим играм и упражнениям на данных факультетах, было установлено следующее. Среди студентов 2 курса факультета кавказоведения высокий уровень эмпатии выявлен у 5-ти человек, средний- у шести, низкий уровень эмпатии не выявлен, так как для данного контингента характерно адекватное понимание услышанной информации, эмоциональный отклик на переживания партнера по общению, умение незамедлительно изменять стратегию общения в соответствии с новыми условиями.

У студентов 1 курса юридического факультета высокий уровень эмпатии выявлен у 5 человек, средний- у остальных. Низкий уровень эмпатии также не выявлен. У студентов 2 курса юридического факультета высокий уровень эмпатии выявлен у 3. Низкий и средний уровень эмпатии не выявлен. Среди студентов факультета информационных технологий низкий уровень эмпатии выявлен у одного студента, у остальных(5человек) отмечается средний уровень, высокий уровень эмпатии не выявлен.

Сегодня вузы должны задуматься не только о существенном обновлении содержания обучения, но и об усовершенствовании учебно-воспитательного процесса, результатом которого должно стать рождение творческой личности.

Считаем необходимым введение новых способов формирования коммуникативной компетенции будущих специалистов в условиях, приближенных к условиям будущей профессиональной деятельности студентов. В связи с этим, целесообразным является введение узкоспециальной терминологии с первого курса обучения, что будет способствовать развитию необходимых речевых навыков в профессиональной сфере общения.

Что касается психологического содержания системы образования, выделим то, что оно фокусируется в субъектной позиции личности, а методологические принципы субъектности и антропологизма становятся системообразующей основой межпредметных связей [7].

Решение задач психолого-педагогического образования требует усиления духовной составляющей в подготовке будущих специалистов. В дополнение к вышесказанному подчеркнем то, что без развития данных

компетенций не может быть конкурентоспособной, толерантной личности, ориентированной на самоидентификацию модели современного специалиста³.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. *Амонашвили Ш.А.* Размышления о гуманной педагогике. — М., 2006г. С.350

2..*Ахрямкина, Т.А.* Эмпатия как профессионально значимое качество педагога // Интеграция теории и практики формирования творческой активности студентов педагогических ВУЗов: 2001г. С.11-14

3. *Бездухов В.П., Бездухов А.В.,* Ценностный подход к формированию гуманистической направленности студента-будущего преподавателя. — Самара, 2000г. С. 160

4..*Ичаловская Е.А.* Роль эмпатии в воспитании конкурентоспособного специалиста // Актуализация технологии личностного ориентирования на самоидентификацию модели современного специалиста. Воронеж, 2000г. С. 64-66.

5..*Каган М.С.* Мир общения: Проблема межсубъектных отношений. -М., 2000г. С. 136

6. *Ковалев А.Г.*«Личность воспитывает себя», 2003г. С.48

7..*Мещеряков Б.Г.*Психологические проблемы антропологизации педагогического образования.2005г. С.24-26

³ *Мещеряков Б.Г.*Психологические проблемы антропологизации педагогического образования.2005г. С.24-26

ԱՍՓՈՓՈՒՄ
ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.
ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ԷՄՊԱՏԻԿ ՆԵՐՈՒԺԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ

Նինա Հախումյան
Ավագ դասախոս
Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի
Արցախի Հանրապետություն

Հոդվածը կենտրոնանում է մարդու ինքնաիրացմանը կրթության բովանդակություն դարձնելու գաղափարի վրա, որտեղ հիմնական խնդիրը մեթոդների մշակումն է, որոնք կարող են աջակցել առողջ հետաքրքրասիրությանը և սովորելու ծարավին բոլոր ուսանողների մոտ, առանց բացառության, ձևավորել ըմբռնում: նրանց մասնագիտական զարգացման արժեքները. Դիտարկված են հիմնական մեթոդներն ու տեխնիկան, որոնք ուղղված են լեզվական համալսարանների ուսանողների էմպաթիկ հատկությունների զարգացմանն ու խթանմանը:

Բանալի բառեր` կարեկցանք, էմպատիկ ներուժ, կրթության մարդաբանականացում, անձնական շարժունակություն, հաղորդակցության ռազմավարություն, մասնագիտական ոլորտ, մրցունակություն, հանդուրժողականություն:

SUMMARY
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ISSUES OF TRAINING.
DEVELOPING STUDENTS' EMPATHIC POTENTIAL

Nina Hakhumyan
Senior Lecturer
Mesrop Mashtots University
Republic of Artsakh

The article focuses on the idea of making human self-realization the content of education, where the main problem is the development of methods that can support healthy curiosity and a thirst for learning in all students, without exception, to form an understanding of the values of their professional development. The main methods and techniques aimed at developing and stimulating empathic properties in students of language universities are considered.

Key words: empathy, empathic potential, anthropologization of education, personal mobility, communication strategy, professional sphere, competitiveness, tolerance.

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ԲԱՆԱՐԿԵՍՈՂ

Ռուզաննա Սայիյան

*Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ՄՄՀ, Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն,
saiyan.ruzanna@m*

Բանաստեղծական նոր սերունդն ասես կանխամտածված դիմում է արձակունակության, փորձում ստեղծել գրական նոր կերպար, որում կարևորը էությունն է, ներքին ու արտաքին աշխարհների հետ փոխհարաբերվելը, և վերջապես այն ձևավորվում է հենց բանաստեղծի անձնական ընկալումներից: Հովհ. Գրիգորյանն իր արվեստով գրականություն բերեց գրական նոր սերնդին հատուկ յուրօրինակ լեզվամտածողություն ու լեզվաարտահայտչական ձևեր՝ դառնալով անկաշկանդ խոհի, բառապատկերի նորովի կերտողը՝ ազատ ձևաչափի /վերլիբրի/ կիրառմամբ: Ձևի խնդիրը մի կողմ դնելով՝ սկեռվեց իմաստային խորքերը ընդգրկելու վրա, նրա մետաֆորային, պատկերային կողմերի ակտիվացմանը, որն էլ պայմանավորված է ընդգրկողի կենսաճանաչողությամբ, կենսափիլիսոփայությամբ, իրականությունն ընկալելու կենսափորձով:

Բանալի բառեր՝ Նոր սերունդ, ազատ ձևաչափ, ինքնատիպ լեզվամտածողություն, կառուցվածքային նոր համակարգ, իմաստային խորք, ձևի խնդիր, արձակունակություն:

20-րդ դարում համաշխարհային պոեզիան հասել է խոշոր նվաճումների՝ որոնելով և գտնելով նոր գաղափարներ, մարդաընկալման նոր ձևեր ու հնարավորություններ, ուր գծագրված է մարդու արդի կեցվածքը՝ հարափոփոխ աշխարհի իսկապես բարդ ու հակասական հարաբերություններում: Ղարի պոեզիան ունի իր ներքին ուղղությունները, սոցիալ-փիլիսոփայական պատկերացումները, լեզվապատկերային տարաբնույթ ընկալումները:

Հոգվածի նպատակն է՝ ի դեմս Հովհ. Գրիգորյանի պոեզիայի բանարվեստի, ներկայացնել 60-ականների գրական նոր սերնդի լեզվամտածողությունն ու կառուցվածքային նոր համակարգի պահանջներին հետևելը:

Իրականությունը, մարդկային զգացումներն ու իդեալները բանաստեղծի միջով սինթեզվում, վերածվում են գեղարվեստական խոսքի, ուստիև բանաստեղծն իր լեզվամտածողությամբ ու արտահայտչամիջոցներով պատասխանատու է մարդակերտման իր արվեստում:

Դարի ազատության գաղափարները յուրովի արտացոլվեցին գրականության մեջ: Բանաստեղծության դասական ձևին փոխարինելու եկավ վերլիբրը՝ ազատ բանաստեղծությունը, որն իրենց բանարվեստում օգտագործեցին դեռևս Սիամանթոն, Դ. Վարուժանը, Ե. Չարենցը, հատկապես 60 - ականների գրական նոր սերունդը՝ հետևելով կառուցվածքային նոր համակարգի պահանջներին:

Ձևի խնդիրը մի կողմ դնելով՝ սկեռվեցին իմաստային խորքերն ընդգրկելու վրա, նրա մետաֆորային, պատկերային կողմերի ակտիվացմանը, որն էլ պայմանավորված է ընդգրկողի կենսաճանաչողությամբ, կենսափիլիսոփայությամբ, իրականությունն ընկալելու կենսափորձով:

Բանաստեղծական նոր սերունդն, ասես կանխամտածված, դիմում է արձակունակության, փորձում ստեղծել գրական նոր կերպար, որում կարևորն էությունն էր, ներքին ու արտաքին աշխարհների հետ փոխհարաբերվելը, և վերջապես այն ձևավորվում էր հենց բանաստեղծի անձնական ընկալումներից:

Քննադատների տեսանկյունից նոր սերնդի «անբանաստեղծական» ընկալումները հակասում են պոետիկայի մշտակա սկզբունքներին, որն ամենևին էլ չի համապատասխանում նոր սերնդի նոր ասելիքին, որն է՝ պարզապես գրել նոր լեզվամտածողությամբ՝ չգործածելով մաշված բառեր ու իմաստներ:

Հովհ. Գրիգորյանի նոր բանաստեղծականության մասին ճիշտ գնահատական է տալիս Գր. Պլտեանը. «Հովհ. Գրիգորյան կխնդրականացնե բանաստեղծականը: 60-ական թվականներուն, երբ անոր առաջին քերթվածները կհայտնվին, անոնք կտպավորեն, կամ կզայրացնեն ընթերցողի այլազան կարգերը, իրենց հեզմանքի, սրամտության, երգիծանքի զորավոր շեշտերով, ընդելուզված՝ նույն ատեն, սովորականին, ընթացիկին ու առօրեականին հանդեպ, մեր բանաստեղծության համար քիչ մը անսովոր ու «մեղավոր» համակրանքին: Ինչ անպատկառ ու հանդուգն բանաստեղծական ստահակություն:

Գրիգորյան կկատարեր պարզապես բանաստեղծականի և ոչ երբեք բանաստեղծության (սինչ որ նույնը չէ) միթոին խնդրականացումը: Կփորձեր «իջնել Պեգասից և ոտքով ման գալ: Վերջ ի վերջո, փողոցն ավելի հետաքրքիր է» կգրե վերոհիշյալ առաջին հոդվածին մեջ: Ամբողջ Հովհ. Գրիգորյանը հոս է արդեն, զորութենապես»¹:

¹ Պլտյան Գ., Հովհ., Գրիգորյանը ժամանակին դիմաց. «Դանդաղ ժամեր» (գրախոսություն), <https://hovhannesgrigoryan.com/articles/%d5%a3%d6%80%d5%ab%d5%a3%d5%b8%d6%80-%d5%ba%d5%ac%d5%bf%d5%b5%d5%a1%d5%b6-%d5%b0%d5%b8%d5%be%d5%b0-%d5%a3%d6%80%d5%ab%d5%a3%d5%b8%d6%80%d5%b5%d5%a1%d5%b6%d5%a8-%d5%aa%d5%a1%d5%b4%d5%a1%d5%b6%d5%a1/>.

Մարդն ու նրան շրջապատող աշխարհ-իրողությունները հենց իրենց նախապիճակներում. ահա նոր պոեզիայի ասելիքն ու անելիքը, որի արդյունքում ձևավորվում է և՛ նոր պոետական պատկեր, և՛ նոր լեզու, և՛ նոր բովանդակություն:

Եվ պատահական չէ, որ Հովհ. Գրիգորյանն իր մեջ կուտակած մարդկային աստղծը մշակում է նոր կոմպոզիցիոն լուծումներով, որը հագեցված է ենթատեքստերով, օպոզիցիաներով, խորհրդանիշ-պատկերներով, հերոսի ինքնաբացահայտմամբ ու ինքնաձախուժմամբ, խոր դրամատիզմով, որն էլ հանգում է հեզնանքին: «Գրականության պատմությունը,- գրում է Պարույր Սևակը,- վերջին հաշվով ինչպես-ի գարգացման պատմություն է, արտահայտչական նոր ձևերի ու եղանակների փնտրտուքի պատմություն»²:

Գրական նոր սերունդը՝ ի դեմս Հովհ. Գրիգորյանի, նոր լեզվամտածողությամբ ու արտահայտչամիջոցներով հարստացրեց բանարվեստը՝ հետևելով բանաստեղծական նոր համակարգի պահանջներին:

Հովհ. Գրիգորյանի բանարվեստը հագեցած է պատկերավորման ու շարահյուսական միջոցներով, բառապաշարի շերտավորմամբ, իսկ հիմնական արժեքը պայմանավորված է բանաստեղծի աշխարհընկալումով ու կենսազգացողությամբ: Եվ որովհետև Հովհ. Գրիգորյանի բանաստեղծությունների ծանրակշիռ մասում հանդիպում ենք հեզնանքին, ուստիև այն գուցա հեռաբար կվերլուծենք մյուս պատկերավորման միջոցների հետ:

Ահա Հովհ. Գրիգորյանի պոեզիայի բանարվեստի համեմատությունները.

Ձմեռն անծանոթ քաղաքում ավելի է ծմեռ
և մենակությունը գորշ է ավելի,
և նույնիսկ ճնճղուկները,
որ սառած արցունքների նման կախվել են ծառի թարթիչներից
առավել դժբախտ են...³

Իր կյանքը որպես օտարական ապրող մարդը, ձմեռանը, առավել քան երբևէ, զգում է կյանքի սառնությունն ու անհատի մենությունը, որին արձագանքում է բնությունը՝ յուրօրինակ համեմատությամբ. ճնճղուկները սառած արցունքների նման կախվել են ծառի թարթիչներից: Կյանքի դատարկությունը վերապրողը մտահանգում է զավեշտ – կյանքին .

... այսքան տարի ապրեցի
և հիմա ոչինչ չեմ կարողանում հիշել,
որ գոնե մատներիս ծայրերը տաքանան...⁴

² Սևակ Ս., Երկեր, հ. 3, «Սովետական գրող» հրատ., 1985, էջ 578:

³ Գրիգորյան Հ., Կես ժամանակ, Եր., «Նոր-Պար», 2002, էջ 56:

⁴ Անդ, էջ 56:

Յուրաքանչյուր ստեղծագործության ներքին՝ մշտապես իմաստափոխության ենթարկվող շերտն արտաքին՝ հաստատուն շերտին միացնողը մետաֆորն է։ Մարդու կողմից ճանաչված ու ընկալված աշխարհը նաև անհասկանալի ու անմեկնելի է, հետևաբար մարդու միֆական գիտակցությունն անընդհատ փնտրատուքների մեջ է՝ անհայտը ճանաչելու և ընկալելու։ Իսկ այդ գիտակցության լեզվական արտահայտությունը մետաֆորն է։ Ուստիև որքան խորն է բանաստեղծի աշխարհընկալման ու էկզիստենցիային առերեսվելու ծգտումը, այնքան նրա խոսքը շերտավորված է մետաֆորով։ «Այլաբանությունը, փիլիսոփայում է իս. Օրտեգա-ի-Գասեթը, մտքի գործողություն է, որի օգնությամբ մենք ձեռք ենք բերում այն, ինչին հնարավոր չէ հասնել հասկացության միջոցով։ Մոտիկի և ձեռքի տակ եղածի միջոցով մենք կարող ենք մտովի առնչվել հեռավորին և անմատչելիին։ Այլաբանությունն ընդլայնում է մտքի գործողության շառավիղը, կարթի կամ հրացանի դեր կատարելով տրամաբանության մարզում»⁵։

Հովհաննես Գրիգորյանի բանարվեստում մետաֆորը հանդես է գալիս թե՛ իբրև արտահայտություն՝ իրականացնելով մտահղացումը, թե՛ իբրև բանաստեղծության հիմնական էություն ու նպատակ։

Ահա Հովհ. Գրիգորյանի բանաստեղծական մետաֆորները. ոչինչ չորոնող հայացքով բանաստեղծական հերոսը քայլում է կյանքի դատարկ փողոցներով, իսկ շուրջբոլորը շարված են ոգու ձևերի մարմնավորյալները՝ փակ և բաց աչքերով, նաև՝

Շենքերն են ծեփծեփում՝

մուշտակների մեջ փաթաթված ռուսական գեղեցկուհիներ⁶։

Դատարկության մեջ գեղեցկությունը նկատում ու բարեկիրթ ողջունելու է գալիս (այն էլ ոտքի թաթերի վրա, այսինքն՝ ամեն ինչ տեսնելու հույսով) ծմեռը՝ բարեկիրթ դժնապանը .

Ձմեռը քայլում է ոտքի թաթերի վրա,

կանգնում է ամեն շենքի առաջ,

խոնարհ բարև է տալիս

բարեկիրթ ու հնազանդ դժնապանի նման⁷։

Եվ ունայնության լռությունը կխզվի, ու բաց աչքերը կտեսնեն այնժամ միայն, երբ փաթիլները կյանքի մայթերին կնվազեն հոգեպարար մեղեդի.

Իսկ փաթիլները՝ օրիորդի բարակ ու թափանցիկ մատներ

⁵ Խ. Օրտեգա-ի-Գասեթ, «Մշակույթի փիլիսոփայություն», «Ապոլոն» հրատ., 1999, էջ 66։

⁶ Գրիգորյան Հ., Բոլորովին ուրիշ աշուն, «Սովետական գրող» հրատ., Եր., 1979, էջ 60։

⁷ Անդ։

նրբորեն իջնում են քաղաքի ստեղծների վրա⁸:

Այսօրինակ իրականության դառը ճշմարտությունը զգալու ու ահազանգելու ծիրքով օժտված են բացառիկները՝ Աստծո դեսպանները, ասել է թե՛ բանաստեղծները:

Ահա թե որն է բանաստեղծի առաքելությունը Հովհ. Գրիգորյանի մետաֆորային պատկերներում .

... հենց նա է որ կա,

որ ամեն գիշեր հանգավորում է իր արցունքները

և ուրախությունն է մտցնում ռիթմի զսպաշապիկի մեջ:

Նրա բառերից թարմ գիպսի հոտ է բուրում,

և կիրակի օրը կնոջը նվիրում է

մի փունջ դերբայական դարձված⁹:

Բայց ամայել-չանձրևելու գաղտնիքն իմացող բանաստեղծը մեկ-մեկ դուրս է գալիս համբերությունից՝ հաստատելու, որ ճշմարտությունը նրանք են միայն ընկալում, ովքեր նրա մեջ կենսատու հույս են տեսնում:

Իսկ ահա թե ինչպիսի մետաֆորային տողերով է պատկերվում կեղծ ռոմանսի երեկոն .

... և ծաղիկների թերթերից թափվում է դիալոգի հեղեղը,

եվ ռիթմը ողողում է դեմքդ ցավի հետ հյուսված:

Ամուր սեղմվում են շուրթերն իրար

և ատամները նույնպես սեղմվում են իրար ամուր

այնքան ամուր, որ փակ աչքերի առաջ

նախ կլոր օղակներ են հայտնվում,

և հետո ճերմակ աղավանդներ՝ կտուցների մեջ

ծաղկած աֆորիզմներ պահած¹⁰:

«Ծաղկած աֆորիզմներ» մետաֆորային մակդիրը ստեղծված է բառիմաստային հակադրության վրա: Աֆորիզմը միշտ լինում է անփոփոխ վիճակում, իսկ եթե ծաղկած է, ուրեմն հնարովի է և անմեղության բերանից է ասվում՝ հավաստիացման նպատակով:

Տիեզերքի հյուլե մարդուն արարիչը տեղավորում է ապակեպատ մի աշխարհում, որպեսզի չփլվի ու չփշրվի նրա փխրուն մարմինն ու գերզգայուն հոգին: Իսկ ինչ է կատարվում ներքևում: Կատարվածի մասին, անպետք թղթի վրա՝ որպես «ցավերի չնչին տարեգրություն» վավերագրում է կյանքի «տարագիրը»՝ ծնունդ տալով կենսափիլիսոփայական մետաֆորին .

... և գիսախռիվ ու ցնորված ուռենի,

որ երկար ու բարակ

⁸ Անդ:

⁹ Անդ, էջ 77:

¹⁰ Անդ, էջ 78:

մատներն է կոտրատում

թանաքի բաց կապույտ գետակին թեքված¹¹:

Վերևին անհաղորդ Աստծո որդին՝ փլված մարմնով, անփութորեն շարունակում է՝ այս անգամ արդեն ապակեպատ սրտերի փշրումը: Իսկ Աստծո տարագիր որդին մղձավանջային իրականության տեսիլքներում արձակում է միայն մի ճիչ .

Ախ, ինչ պարզ եմ տեսնում

Իմ հեռացող և կորացած մեջքը

Կոտրվող ապակիների միջից:

Եվ ընդամենը այսպիսի մի ճիչ,

.....

կոտրված ապակիների միջից¹²:

Հովհ. Գրիգորյանի բառապաշարի հիմնական շերտը կազմում է գրական-խոսակցական լեզուն, բայց և դարաշրջանի պատմական, սոցիալական ու հոգեբանական առանձնահատկությունները ճիշտ պատկերելու համար հաճախ նա դիմում է բառապաշարի լրացուցիչ աղբյուրների՝ հատկապես օտարաբանությունների, որոնց օգտագործմամբ հասնում է ժամանակին բնորոշ երևույթների դիպուկ վերարարտադրմանը՝ չկիրառելով նրանց հայերեն համարժեքները: Ահա այդ փոխառությունները՝ իրենց հայերեն համարժեքներով. Էլիտա-վերնախավ, բիզնեսմեն-գործարար, կոմայուտեր-համակարգիչ, կուրս-արժեք, պառլամենտ-խորհրդարան, բորսա-սակարան, ինտերեր-ներքնամաս և այլն:

Հովհ. Գրիգորյանի ստեղծագործություններում առկա են որոշակի թվով ռուսերեն, լատիներեն, գերմաներեն, իտալերեն բառեր, որոնք օգտագործում է մթնոլորտ, երանգավորում ստեղծելու համար: Դրանք են՝ կանխտոր, մանիկյուրած, սիլիկոն, նիկելած, կազինո և այլն:

Նրա բառապաշարում հիմնականում չենք հանդիպում նորաբանությունների ու հնաբանությունների, բայց նա այնպես է օգտագործել գրական - խոսակցական բառապաշարը, որ այն միաժամանակ և՛ հարուստ է, և՛ հասարակ, և՛ անկեղծ:

Հովհ. Գրիգորյանն իր արվեստով գրականություն բերեց գրական նոր սերնդին հատուկ յուրօրինակ լեզվամտածողություն ու լեզվաարտահայտչական ձևեր՝ դառնալով անկաշկանդ խոհի, բառ-պատկերի նորովի կերտողը՝ ազատ ձևաչափի /վերլիբրի/ կիրառմամբ: Նա անսովոր կենսազգացողությամբ, խոհափուզական ինքնատիպ ընդգրկումներով ու տարողունակ աշխարհընկալումով պարզապես «Ճիշտ խոսեց» /Հ.Գ./ արտահերթ ջրհեղեղին սպասող ժամանակի մասին՝ դրախտից վտարվածին համոզելով ջրին հարմարվելու և օրվա հրաշքը ընկալելու մեջ:

¹¹ Անդ, էջ 19:

¹² Անդ, էջ 119:

Նաև բանարվեստի մեջ է արտահայտված Հովհ. Գրիգորյանի ասելիքի, բանաստեղծական տեքստի ճշմարտությունը՝ իրականության ու ասելիքի հարաբերակցությամբ: Պատահական չէ, որ նրա բառապաշարի լեզուն աչքի է ընկնում իր անկեղծությամբ, պարզությամբ ու չհորինվածությամբ: Ինչպես նշում է Ս. Աբրահամյանը. «...ծգտում են պարզունակության, որ հրաժարվում է բանարվեստի հանրահայտ կանոններից, այլ, ընդհակառակը, ավելի մոտ ընկալելով աշխարհը, մարդուն, ժամանակը, Հովհ. Գրիգորյանի պոեզիան, ժխտման հունով, ավելի բարդ կառույցի է հանգում, որն արտահայտվում է լեզվի, ժանրային ներթափանցումների, տաղաչափական նոր ձևերի յուրացման առումով»¹³:

Հովհ. Գրիգորյանի բանարվեստի լեզուն շաղկապված է իրականության ու նրա առանձին՝ աշխարհայացքային ընկալումների հետ: Այն առնչվում է նաև ժանրային նկարագրի հետ, որտեղ ևս ժամանակի դրոշմն ակնհայտ է:

Բանարվեստն իրապես դառնում է ընթերցողի ոգին թափանցելու, ընթերցողին մերձենալու ներքին ուժ: Առաջին հայացքից թվում է հարուստ բանարվեստով է լեզուն դառնում ձկուն, բայց ասելիքի կարևորությունն ու թարմությունը նա շատ լավ է մատուցել նաև գրական-խոսակցական հարուստ, նաև՝ հասարակ ու անկեղծ բառապաշարի միջոցով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գասպարյան Ղ., Քննադատություն ընդդեմ քննադատության, Հոդվածների ժողովածու, Եր., Գրական էտալոն, 2012, էջ 198:
2. Գրիգորյան Հ., Երգեր առանց երաժշտության, «Հայաստան» հրատարակչություն, Եր., 1975, 93 էջ:
3. Գրիգորյան Հ., Բոլորովին ուրիշ աշուն, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Եր., 1979, 84 էջ:
4. Գրիգորյան Հ., Անձրև մի տխուր առիթով, «Սովետական գրող» հրատարակչություն, Եր., 1992, 82 էջ:
5. Գրիգորյան Հ., Հրեշտակներ մանկության երկնքից: Բանաստեղծություններ: «Զվարթնոց» հրատարակչություն, Եր., 1992, 184 էջ:
6. Գրիգորյան Հ., Երկու ջրհեղեղի արանքում: Բանաստեղծություններ: Նաիրի հրատարակչություն, Եր., 1996, 44 էջ:
7. Գրիգորյան Հ., Կես ժամանակ: Բանաստեղծություններ, «Նոր-Ղար», Եր., 2002, 88 էջ:
8. Գրիգորյան Հ., Երբեք չմեռնես - ահա թե ինչ կասեմ քեզ, ՀԳՍ հրատարակչություն, Եր., 2010, 85 էջ:

¹³ Աբրահամյան Ս., Հովհաննես Գրիգորյան, «Ընդամենը մի տող և ընդամենը... մի կյանք», Գրականագիտական հանդես, ԺԶ, 2015, 26 սեպտեմբերի, էջ 9:

9. Գրիգորյան Հ., Բաց դռների օր Սիերի քարայրում (Հոդվածների ժողովածու), Գրական հայրենիք ՓԲԸ (Հայաստան հրատարակչություն), Եր. 2008, 248 էջ:

Էլեկտրոնային կայքեր

1. www.hovhannesrigoryan.com
2. <https://hy.wikipedia.org>
3. <https://armspanish.wordpress.com>
4. http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Mareev/02.php
5. <http://shoghakat.am> Երբեք չմեռնես. Հովհաննես Գրիգորյան. մաս առաջին, մաս երկրորդ
6. <http://www.grakantert.am/%>
7. www.irates.am
8. <http://granish.org/grigoryan-gerezmania/>

РЕЗЮМЕ ИСКУССТВО ПОЭЗИИ ОВАНЕСА ГРИГОРЯНА

Рузанна Саиян

*Кандидат филологических наук,
Кафедра армянского языка и литературы,
Университет Месроп Маштоц
Степанакерт, Республика Арцах*

Новое поэтическое поколение как бы преднамеренно прибегает к прозаичности, пытается создать новый литературный образ, в котором важны сущность, взаимоотношения с внутренним и внешним миром, и, в конце концов, этот образ формируется именно на основании личных восприятий поэта. Своим искусством О. Григорян привнес в литературу присущее новому литературному поколению своеобразное языковое мышление и языковые формы, по-новому создав непринужденные думы и слово-образ с применением свободной формы (верлибри). Оставив в стороне проблему формы, он сосредоточился на включении семантических глубин, активизации ее метафорических, изобразительных сторон, что обусловлено биопознанием, биофилософией и жизненным опытом восприятия действительности.

Ключевые слова: Новое поколение, свободный формат, самобытное языковое мышление, новая структурная система, смысловая глубина, проблема формы, прозаичность.

SUMMARY
THE ART OF HOVHANNES GRIGORYAN'S POETRY

Ruzanna Saiyan

Ph.D. in Philology,

Chair of Armenian Language and Literature, MMU,

Stepanakert, Republic of Artsakh

The new poetic generation seems to deliberately resort to prosaic, trying to create a new literary image in which the essence, relationships with the inner and outer world were the main thing, and, in the end, it was formed precisely on the basis of the poet's personal perceptions. With his art, O. Grigoryan brought to literature a kind of linguistic thinking and language forms inherent in the new literary generation, creating a relaxed thought, word- image in a new way using a free format (*verlibri*). Putting aside the problem of form, he focused on the inclusion of semantic depths, the activation of the metaphorical, figurative sides, which is due to knowledge of life, philosophy of life, life experience of reality perception.

Keywords: new generation, free format, original language thinking, new structural system, semantic depth, problem of form, prosaic.

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ ԼԵԶՎԱՐԿԵՍԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քրիստինե Գրիգորյան

Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոն,
Մեսրոպ Մաշտոց Համալսարան
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

Լեզվի արտահայտչական միջոցները կամ բանադարձումները խոսքին արտահայտչականություն, հուզականություն հաղորդող յուրահատուկ բառակապակցություններ են կամ շարահյուսական տարբեր կառույցներ: Հովհաննես Գրիգորյանի լեզվամտածողությանը և ոճին բնորոշ է քնարականությունը, որը ձևավորվում է պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների ինքնատիպ կիրառություններով: Նրա խոսքին հատուկ են բովանդակային հարստությունը, հենգնանքը, հումորը, կենսական ճշմարտությունների բացահայտումը, և այդ ամենը՝ իր անհատական մոտեցումներով և յուրահատուկ ոճով, քանզի բառընտրության և բառագործածության նրա փորձը մեր գրականության մեջ նոր է և ինքնատիպ:

Բանալի բառեր՝ լեզվի արտահայտչական միջոցներ, ճարտասանական դարձույթներ, կրկնություն, աստիճանավորում, շրջադասություն, ընդհատում, զեղչում, հակադրություն, բնանկար:

Լեզվի արտահայտչական միջոցները կամ բանադարձումները խոսքին արտահայտչականություն, հուզականություն հաղորդող յուրահատուկ բառակապակցություններ են կամ շարահյուսական տարբեր կառույցներ:

Արտահայտչական միջոցներն (բանադարձումները) իրենց իմաստով և կազմությամբ բազմազան են ու բազմաթիվ, մանավանդ, եթե նկատի ունենանք արտասանական այն յուրահատուկ եղանակներն ու միջոցները, որոնք հայ քերականագիտական և ոճաբանական ուսումնասիրություններում կոչվել են նաև «ձևեր»:¹

Լեզվական այդ միջոցները ոճական բանադարձումներ են, շարահյուսական միավորներ, որոնք խոսքին հաղորդում են յուրահատուկ հնչերանգ, առանձնահատուկ երանգավորում, խոսքը դարձնում արտահայտիչ, պատկերավոր, հաճախ նաև քնարական ու երաժշտական: Գրականագետ Էդ. Ջրբաշյանը գրում է. «Գրականության ազգային

¹ Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007, էջ 360:

յուրահատկության կարևորագույն գծերից մեկն էլ լեզուն և արտահայտչական միջոցներն են, որոնք անմիջաբար կրում են ազգային գեղարվեստական մտածողության կնիքը»²:

Հովհաննես Գրիգորյան գրող – բանաստեղծի խոսքը հազեցած է արտահայտչական բազմապիսի միջոցներով, որոնց շնորհիվ՝ հեղինակի խոսքն առանձնանում է իր բնականությամբ, հուզականությամբ, սեղմությամբ ու պարզությամբ:

Խոսքի արտահայտչական միջոցներից այստեղ անդրադառնալու ենք այն բանադարձումներին, որոնք հաճախակի են գործածական ու ակնհայտ արդի հայերենի գրական լեզվի գործառական տարբեր ոճերում: Դրանցից են *ճարտասանական դարձույթները, կրկնության տարբեր տեսակներն ու եղանակները, աստիճանավորումը, շրջադասությունը, ընդհատումը, գեղջումը* և այլն:

Ճարտասանական դարձույթներն են՝ ճարտասանական հարցը, ճարտասանական բացականչությունը և ճարտասանական դիմումը:

Ճարտասանական հարցը հույզեր, զգացմունքներ դրսևորելու լավագույն միջոց է, որի դեպքում հարցական հնչերանգի միջոցով արտահայտվում է դրական, հաստատական իմաստ, երբեմն նաև՝ ժխտում, երկբայություն, օրինակ՝ «Կարծում եք, հե՞շտ է ապրել, երբ քաղաքն ուր ծնվել ես – չկա, իսկ դու շարունակում ես ապրել: Կարծում եք, հե՞շտ է քնել, երբ աչքերդ արցունքով են լցված, երբ ուրախ պատկերները հիմա տեսնում ես միայն երազում – կարծում եք, հե՞շտ է արթնանալ...»³:

Ճարտասանական բացականչությունը կամ կոչը ոճական – շարահյուսական դարձույթ է, որի կիրառությամբ բացականչական հատուկ հնչերանգի շնորհիվ՝ խոսքին հաղորդվում է յուրահատուկ զգացմունքային երանգ, արտահայտչականություն: Ոճական այս հնարանքը հատկապես գործածական է գեղարվեստական, հրապարակախոսական (երբեմն նաև՝ առօրյա – խոսակցական) ոճերում, այն կարող է արտահայտել ուրախություն, հուզմունք, հիացմունք, զարմանք, ցասում, պահանջ և այլն, ինչպես՝ «Ի՛նչ հեշտ է սիրել այն ամենը, ինչ հեռվում է, և ինչ բավականություն՝ պատկերացնել այն, ինչը չես տեսնում...»⁴:

Ճարտասանական կոչերը հիմնականում պայմանավորված են հեղինակի կամ որևէ անհատի տրամադրությամբ և մեծ մասամբ

² Զրբաշյան Էդ., Մախչանյան Հ., Գրականագիտական բառարան, Երևան, 1980, էջ 8:

³ <http://hovhannesgrigoryan.com>

⁴ <http://hovhannesgrigoryan.com>

վայրկենական տպավորության կամ ոգևորության արդյունք են, օրինակ՝ «Մի թողեք, որ մեռնեն անարցունք»⁵:

Ճարտասանական դիմումը հեղինակի կամ որևէ մեկ այլ անհատի հույզերի, ապրումների արտահայտման լավագույն միջոց է, երբ խոսողը խոսքն ուղղում է ոչ միայն ներկաներին, խոսակցին, այլև հաճախ նաև մտովի դիմում է բացակա մարդկանց, բնությանը, բնության առանձին երևույթներին ու առարկաներին, դրանով իսկ առավել ևս խոսքը դարձնում հուզիչ ու ներգործուն, օրինակ՝ «Ուրեմն, քանի դեռ ուշ չէ, լսիր աղոթքն իմ, Ամենակարող, լսիր ողբս թախանձագին, հեծեժանքս տկար ու անգործ՝ վերցրու նրա հոգին, տար քեզ մոտ և աչքդ պահիր վրան...»⁶:

Ճարտասանական դիմումի միջոցով հեղինակը հաճախ արտահայտում է իր տրամադրությունը, ներքին ապրումներն ու հույզերը, և ոճական այս հնարանքը հաճախ դարձնում իր ստեղծագործության սկիզբ, նախերգանք:

Ինչպես տեսանք, Հ. Գրիգորյանը Ճարտասանական հարցն ու Ճարտասանական բացականչությունը գործածում է թե՛ իր, թե՛ հերոսների խոսքում՝ նպաստելով տարբեր զգացողությունների դրսևորմանը: Հարցական հնչերանգի միջոցով հեղինակն արտահայտում է իմաստային երանգներ:

Հ. Գրիգորյանի գեղարվեստական երկերում գործածվում են բառերի, լեզվական տարբեր կառույցների և մտքերի կրկնություններ: Դրանց թողած տպավորությունը պայմանավորված է հեղինակի բառընտրությամբ:

Կրկնությունը ոճական, շարահյուսական այնպիսի դարձույթ է, որի դեպքում բառերի կամ բառակապակցությունների կրկնությամբ խոսքին հաղորդում են հուզականություն, արտահայտչականություն:

Խոսքի տարբեր դրսևորումներում (գործառական տարբեր ոճերում) ոճական որոշակի նպատակներով կարող են կրկնվել նախադասության ամենատարբեր միավորները, ըստ որում՝ խոսքի տարբեր դիրքերում ու հատվածներում, որոնցից յուրաքանչյուրն էլ երևան է հանում ոճական յուրահատուկ երանգավորում, ինչպես՝ «Թանկագին իրերից բաժանումը կնձիռներ է ավելացնում մեր ձակատին, և մենք անհամապատասխան արագությամբ ծերանում ենք, *կիսատ* կարդալով բոլոր գրքերը, *կիսատ* քնելով գիշերը ամբողջ, *կիսատ* սիրելով, *կիսատ* խմելով...»⁷:

Կրկնության միջոցով ոչ միայն ապահովվում են չափածո խոսքի ռիթմն ու երաժշտականությունը, այլև զգալի չափով մեծանում է նրա

⁵ <http://hovhannesgrigoryan.com>

⁶ <http://hovhannesgrigoryan.com>

⁷ <http://hovhannesgrigoryan.com>

հուզական ներգործությունն ու գեղագիտական արժեքը: Կրկնությունը դառնում է հույզի, ապրումի, տրամադրության դրսևորման միջոց՝ միահյուսելով մտքերն ու բանատողերը: Եվ եթե դա կատարվում է լեզվական բարձր ճաշակով, չափի զգացումով, մեծանում է նրա հուզական ներգործության ուժը⁸:

Չափածո խոսքում հատկապես տարածված է բառերի կամ բառակապակցությունների տողասկզբի կրկնությունը, որը կոչվում է *հարակրկնություն (անաֆոր)*: Ըստ Վ. Առաքելյանի՝ սա այնպիսի կրկնություն է, երբ որևէ միավոր՝ նախադասություն, տող, տուն, պարբերություն, սկսվում է միևնույն բառով, բառակապակցությամբ, օրինակ՝ «Բայց հոգին չունի սկիզբ ու սահման և *երգը* հենց այդ մասին է խոսում, *երգը*, որի մեջ աճում է տերևը, *երգը*, որ միակ պատճառն է թռիչքի, *երգը*, որի անհուն համբերության մեջ անըմբռնելի է շարժումը մողեսի, և ծուկը, որ բոլորից լավ է երգում այդ երգը՝ իսկական ու շողշողուն լռությամբ...»⁹:

Բառերի և բառակապակցությունների կրկնություններն անկախ իրենց դիրքից, ընդգծում, ավելի առարկայական երանգ են հաղորդում բանաստեղծական խոսքին, ինչպես՝ «Հետո բոլորը միանգամից կելնեն ոտքի և աղմուկ- աղաղակով ինձ դուրս կհանեն տնից, դեպի ծյունը, ճեմակ ծյունը, առաջին ծյունը, վերջին ծյունը, և այդ հրաշալի տեսարանից քար կտրած՝ ես խոսքեր չեմ գտնի հիացմունքս արտահայտելու համար...»¹⁰:

Հ. Գրիգորյանի խոսքում կրկնություններ են հանդիպում նաև տողամիջում, օրինակ՝ «Ոչ այս աշխարհում կհանդիպեք ինձ, Իսկ այն աշխարհում՝ առավել ևս»¹¹:

Կրկնության տեսակներից է նաև շաղկապների հաճախակի գործածությունը միևնույն խոսքաշարում: Հատկապես տարածված են համադասական միավորիչ շաղկապների կրկնությունները, որոնց շնորհիվ շեշտվում է յուրաքանչյուր բառային միավորի բառային ինքնուրույն նշանակությունը, և դանդաղեցվում խոսքի ընթացքը¹²: Օրինակ՝ «*Եվ* այս նամակը, որը քեզ երբեք չի հասնելու, *և* այս գիշերը օտար աստղերով, *և* շրջմոլիկը կոտրված կիթառով, *և* փողոցները առանց երգերի կիսել են ինձ հետ իմ տխրությունը *և* երբեք չեն բողոքել»¹³:

Աստիճանավորումը ոճական հնարանք է, շարահյուսական դարձույթ, որի դեպքում բառերի հաջորդական դասավորությամբ ընդգծվում է

⁸ Մարության Ա. Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Երևան, 2000, էջ 169:

⁹ <http://hovhannesgrigoryan.com>

¹⁰ <http://hovhannesgrigoryan.com>

¹¹ <http://hovhannesgrigoryan.com>

¹² Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007, էջ 364:

¹³ <http://hovhannesgrigoryan.com>

նկարագրվող առարկայի կամ երևույթի աստիճանական զարգացումը, այլ կերպ՝ աստիճանավորումը համանիշ բառերի զուգադրումն է իմաստի ուժեղացման կամ թուլացման եղանակով, և լինում է բարձրացող ու իջնող աստիճանավորում, օրինակ՝ «Արդեն վաղուց լռել են մեծ հողատարածքների, լճերի, գետերի, ծովերի և օվկիանոսների համար մղվող արդար ու անարդար ձակատամարտերի աղմուկ-աղաղակները, մեռնողների ձիչ ու կանչերը...»¹⁴:

Յուրաքանչյուր լեզու իր զարգացման տվյալ փուլում ունի նախադասության անդամների դասավորության սահմանված որոշակի սկզբունքներ ու որոշակի ընդունված կարգ, որը, սակայն, այս կամ այն պատճառով, ոճական որոշակի նպատակադրմամբ և՛ բանավոր, և՛ գրավոր խոսքում կարող է խախտվել, փոփոխվել: Նշված փոփոխությունները կամ նախադասության շարադասության այս եղանակը հիմնականում կատարվում է խոսքի պատկերավորման, արտահայտչական նպատակով և կոչվում է *շրջադասություն (ինվերսիա)*, որով բառն ավելի է շեշտվում, ընդգծվում, դրանով իսկ ավելի նպաստում խոսքի հուզականությանը:

Շրջադասությունն առավել տարածված է բանաստեղծական խոսքում: Շրջուն շարադասությամբ կարող են հանդես գալ ենթական ու ստորոգյալը, որոշիչն ու որոշյալը, հատկացուցիչն ու հատկացյալը, ինչպես՝ «Դաշտերի վրա հիմա ձյուն ու խաղաղություն, *Շրջում են որսորդները* և որոնում վերջին աղավնուն,- Չափից դուրս շատ է մշակված ձեր ձայնը, օրհորդ, Այն չի հուզի քարացած *սրտերը որսորդների*»¹⁵: «...Մի դեպքում արցունքի կաթիլ է, մեկ՝ կարոտով սպասող աչք և շատ հաճախ հավերժական վկա՝ բաժանումների, սիրո, հանդիպումների, մոռացության»¹⁶:

Գեղարվեստական գրականության մեջ դեպքերի, իրադարձությունների նկարագրության ժամանակ հեղինակը երբեմն միտումնավոր բաց է թողնում առանձին բառեր, արտահայտություններ, որոնք, սակայն, կռահվում են ընթերցողի կողմից: Ոճական այս դարձույթը կոչվում է *ընդհատում* կամ *լռություն* և նպաստում է խոսքի հուզաարտահայտչական երանգավորմանը: Հովհաննես Գրիգորյանի գեղարվեստական խոսքի արտահայտչամիջոցների շարքում առանձնանում են դադարները՝ ընդհատումը, գեղչումը:

Ընդհատումն ասույթի կամ նախադասության արտասանության հանկարծակի դադարեցումն է, որի պատճառով մտքի շարունակությունը

¹⁴ <http://hovhannesgrigoryan.com>

¹⁵ Գրիգորյան Հ., Բանաստեղծություններ, Երևան, 1979, էջ 15:

¹⁶ Գրիգորյան Հ., Բանաստեղծություններ, Երևան, 1986 էջ 11:

թերի է մնում, ինչպես՝ «Լռություն,- վայրկյանը սարդի նման արագ վազեց և անհետացավ ժամացույցի զսպանակված որոգայթի մեջ...»¹⁷:

Խոսքի ընդհատմանն իր բնույթով և նշանակությամբ մոտ է բառերի կանխամտածված **բացթողումը** կամ **գեղջումը (էլիպսիս)**, երբ նախադասության որոշ անդամներ բաց են թողնվում, բայց դրանց իմաստը մտքով հեշտությամբ կարող է վերականգնվել:

Բառերի կանխամտածված բացթողումը մեծ մասամբ օգտագործվում է դեպքերի կամ խոսակցության արագ բնույթի, մարդկանց հուզված հոգեվիճակի մասին պատկերացում տալու համար¹⁸:

Մեկ այլ բնորոշմամբ գեղջումը հեշտ վերականգնվող կամ խոսքաշարից ըմբռնվող որևէ բառի կամ դարձվածքի նպատակային բացթողումն է, որը հիմնականում կատարվում է երկու եղանակով.

ա) կրկնություններից խուսափելու համար (այս դեպքում նա խոսքին արտահայտչություն և հուզականություն չի տալիս),

բ) հուզական, կցկտուր խոսքի և նրա ընդհատ հնչերանգի յուրօրինակությունն արտահայտելու համար: Այս հնարանքը հաճախ օգտագործվում է հոգեկան հուզումնալից պահերի, բարդ հոգեվիճակների արտահայտման նպատակով ասելիքի մի մասը թողնելով լսողի (ընթերցողի) կռահմանը¹⁹: Օրինակ՝ «Եվ մարդիկ... սիրիր նրանց առանձին-առանձին, Արատների համար սիրիր, Առավելությունների համար կսիրեն ուրիշները»: «...Ամենահեշտը քեզ գտնելն էր... Ես ոչինչ չէի հիշում, Ամենադժվարը քեզ կորցնելն էր... Ես ոչինչ չէի հիշում»²⁰:

Հ. Գրիգորյանի երկերում հաճախադեպ են նաև բառերի ու բառաձևերի հականշային կիրառությունները, ինչը դրսևորվում է խոսքային որոշակի միջավայրում:

Հակադրությունը ոճական, շարահյուսական այնպիսի դարձույթ է, որի դեպքում միևնույն խոսքաշարում գործ են ածվում իրար հակադիր նշանակություն ունեցող բառեր (հիմնականում հականիշներ)՝ դրանով իսկ ավելի ընդգծելով արտահայտված մտքի իմաստը, ուշադրությունը կենտրոնացնելով հակադրվող բառերի վրա: Հակադրությունը՝ որպես խոսքին արտահայտչականություն հաղորդող ոճական հնարանք, հատկապես գործածական է գեղարվեստական խոսքում²¹: Օրինակ՝ «Հնարավոր բոլոր պատճառների առկայության դեպքում կարելի է լինել *դժբախտ* կամ *բախտավոր*, ընտրության առիթ, եթե վիճակվի, վարվեցեք

¹⁷ <http://hovhannesgrigoryan.com>

¹⁸ Զրբաշյան Է., Գրականության տեսություն, Երևան, 1972, էջ 266:

¹⁹ Խլղաթյան Ֆ. Հ., Ոճաբանության առարկան և խնդիրները, Երևան, 1971, էջ 58:

²⁰ <http://hovhannesgrigoryan.com>

²¹ Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007, էջ 369:

խոհեմաբար, մահկանացուներ»²²: «Ես հիմա կիսով չափ հողի մեջ եմ, Սովորական մի ծառ, որը *խոսել* գիտի, Բայց շատ ավելի գերադասում է *Լռել*»²³:

Գեղարվեստական պատկերի բաղադրիչ տարրերից են **բնանկարը** և **դիմանկարը**, որոնցից յուրաքանչյուրը գեղարվեստական ոճում (երբեմն նաև՝ հրապարակախոսական տարբեր ժանրերում) ոճական յուրահատուկ երանգավորում է դրսևորում:

Բնության նկարագրությունը հեղինակի պատմողական խոսքի բաղադրիչ է, նրա կարևոր և անբաժանելի մասը, որը ոչ միայն ծառայում է հեղինակի մտահղացումների, նրա պատկերացումների ու զգացմունքների բացահայտմանը, այլև առանձին կերպարների, նրանց հոգեվիճակի, մարդկային բնավորության ամբողջացմանը:

Բնության նկարագրության ժամանակ միշտ չէ, որ հեղինակը ներկայացնում է իրական պատկերը, այլ հաճախ բնության տարբեր երևույթներ պատկերվում են գրողի ստեղծագործական երևակայության, նրա պատկերացումների միջոցով (հատկապես՝ ռոմանտիկական երկերում)²⁴: Օրինակ՝ «Եվ նորից ծյուն է գալիս ծառերի վրա, և ծյունը քիչ-քիչ ծածկում է նաև քեզ, որ ճամպուրկը ձեռքիդ մոլորված կանգնել ես օտար քաղաքի փողոցի մեջտեղում և մտածում ես – կա՞ ավելի դժբախտ մարդ, քան նա, ով ծյան տակ ճամպուրկը ձեռքին մոլորված կանգնել է օտար քաղաքի փողոցի մեջտեղում»²⁵:

Բնության նկարագրությունը գեղարվեստական երկերում հաճախ դառնում է կերպարների էության որոշակի կողմերը բացահայտող ու ճանաչող, նրա վարքագիծն ու հետագա գործունեությունը բնութագրող միջոց ու հնարանք:

Դիմանկարը գեղարվեստական երկում հանդես եկող կերպարի արտաքին նկարագրությունն է, որի միջոցով էլ հենց առաջին իսկ հայացքից բացահայտվում են նրա ողջ էությունը, նրա վարքագիծը, նրա հետագա գործողությունները: Ինչպես նկատել է Արս. Տերտերյանը, դեռևս հայ ժողովրդական բանահյուսության մեջ մեր ժողովուրդ – բանաստեղծը ներկայացրել է գործող անձերի արտաքինն այնպես, որ հեշտորեն պատկերացնի նրա ներքինը, նրա էությունն ու բարեմասնությունները: Սա գեղարվեստական այնպիսի մի հնարանք է, որի միջոցով ստեղծագործողը միաժամանակ ցույց է տալիս իր վերաբերմունքն այդ կերպարի նկատմամբ: Ընթերցողի առաջին տպավորությունն ու վերաբերմունքը յուրաքանչյուր կերպարի նկատմամբ ձևավորվում է

²² <http://hovhannesgrigoryan.com>

²³ <http://hovhannesgrigoryan.com>

²⁴ Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007, էջ 369:

²⁵ <http://hovhannesgrigoryan.com>

հենց հեղինակային նկարագրության միջոցով²⁶: Օրինակ՝ «Փայտյա հասարակ շրջանակի մեջ պարզ երևում է հայացքդ մարած, գլուխդ թեքած աջ ուսիդ վրա, ցանցառ մորուքդ՝ արդեն ձերմակող, մագաղաթագույն դեմքդ անվա»²⁷:

Հովհաննես Գրիգորյանի ստեղծագործություններին բնորոշ է ավելի շատ հեզմանքը՝ որպես երգիծանք ստեղծող լեզվական միջոց: Այս դեպքում հեղինակի համար առաջնային է դառնում գործածվող արտահայտության հնչերանգը, բառի նպատակային սխալ կիրառությունը: Օրինակ՝ «Գարնանը ծառերը ծաղկում են, Գարնանը նախագահ ենք ընտրում ու սպասում, հուսալով, որ ինչ-որ բան կփոխվի ամռանը: Ամռանը մրգերը հասունանում են: Ամռանը Ազգային ժողով ենք ընտրում ու սպասում, հուսալով, որ ինչ-որ բան կփոխվի աշնանը»²⁸: «Իսկ քարանձավում ապրում է մարդը... Եվ վարագույր ունի դռան վրա կախված... Եվ նա բազմաթիվ ատրճաճանակներ ունի... Իսկ կրակելը վաղուց մոռացել է»²⁹:

Այսպիսով՝ Հովհաննես Գրիգորյանի լեզվամտածողությանը և ոճին բնորոշ է քնարականությունը, որը ձևավորվում է պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների ինքնատիպ կիրառություններով: Նրա խոսքին հատուկ են բովանդակային հարստությունը, ճարտասանական դարձույթները, բնանկարը, դիմանկարը, հեզմանքը, հումորը, կենսական ճշմարտությունների բացահայտումը, և այդ ամենը՝ իր անհատական մոտեցումներով և յուրահատուկ ոճով, քանզի բառը նորության և բառագործածության նրա փորձը մեր գրականության մեջ նոր է և ինքնատիպ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գրիգորյան Հ., Բոլորովին ուրիշ աշուն, Երևան, 1979:
2. Գրիգորյան Հ., Բանաստեղծություններ, Երևան, 2002:
3. Գրիգորյան Հ., Բանաստեղծություններ, Երևան, 2013:
4. Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007:
5. Խլղաթյան Ֆ. Հ., Ոճաբանության առարկան և խնդիրները, Երևան, 1971:
6. Մարության Ա. Ա., Հայոց լեզվի ոճաբանություն, Երևան, 2000:
7. Ջրբաշյան Է., Գրականության տեսություն, Երևան, 1972:
8. <http://hovhannesgrigoryan.com>

²⁶ Եզեկյան Լ. Կ., Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Երևան, 2007, էջ 371:

²⁷ <http://hovhannesgrigoryan.com>

²⁸ <http://hovhannesgrigoryan.com>

²⁹ Գրիգորյան Հ., Բանաստեղծություններ, Երևան, 2002, էջ 44:

РЕЗЮМЕ
ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ ЯЗЫКОВОГО ИСКУССТВА
ОГАНЕСА ГРИГОРЯНА

Кристине Григорян

Кафедра армянского языка и литературы УММ

Выразительные средства или антитезы языка являются уникальными словосочетаниями или различными синтаксическими построениями, придающими речи выразительность, эмоциональность. Языковому мышлению и стилю Оганеса Григоряна характерен лиризм, который формируется своеобразным применением изобразительных и выразительных средств. Его речи свойственны содержательное богатство, ирония, юмор, раскрытие жизненных истин, и все это с его индивидуальными подходами и особым стилем, поскольку его опыт словоупотребления и выбора слов в нашей литературе является новым и своеобразным.

Ключевые слова: выразительные средства языка, красноречивые аллегории, повторение, градация, инверсия, прерывание, эллипс, противопоставление, пейзаж.

SUMMARY
HOVHANNES GRIGORYAN'S LANGUAGE EXPRESSION

Christine Grigoryan

Department of Armenian Language and Literature of MMU
Stepanakert, Republic of Artsakh

Expressive means or inflections of the language are unique phrases or different syntactic structures that give expressiveness, emotionality to the speech. Hovhannes Grigoryan's language thinking and style is characterized by lyricism, which is formed by original uses of imagery and expressive means. His speech is characterized by richness of content, support, humor, revelation of vital truths, and all of that with his individual approaches and unique style, because his experience in word choice and wordsmithing is new and original in our literature.

Key words: expressive means of language, idioms, repetition, gradation, transition, interruption, discount, contrast, landscape.

**ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ, ԻՆՖՈՐՄԱՑԻՈՆ
ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐ**

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՄԵՆԵՋՄԵՆԹԻՄ**

Զավեն Բաղդյան

*Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան, հայցորդ,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
zavenbaghryan1998@gmail.com*

Էլինա Շամխալովա

*ՍՄՀ, Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան, Գյուղատնտեսական
ֆակուլտետ, Ինժեներական էկոնոմիկայի և ագրոբիզնեսի ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
shamkhalovaelina@gmail.com*

Լուսինե Հարությունյան

*Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան, Գյուղատնտեսական ֆակուլտետ,
Ինժեներական էկոնոմիկայի և ագրոբիզնեսի ամբիոն,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
lusine.harutyunyan72@mail.ru*

Ժամանակակից ֆինանսական շուկայում մշտապես տեղի ունեցող փոփոխությունները պարտադրում են վերանայել բանկային մենեջմենթում մարքեթինգային և կառավարչական մոտեցումները՝ շուկայում բանկային գործունեության արդյունավետության բարձրացման և առկա մրցակցությանը դիմակայելու նպատակով: Այժմյան շուկան պահանջում է հետևողական ինովացիոն մոտեցումներ կիրառել նաև կառավարչական գործընթացներում, ինչն էլ իր հերթին առաջ է բերում նոր մարքեթինգային մոդելների, մարտավարությունների կիրառման անհրաժեշտություն ու դրանց հետևողական կատարելագործում:

Բանալի բառեր՝ մարքեթինգային ռազմավարություն, բանկային մարքեթինգ, շուկայի ուսումնասիրություն, բանկային մենեջմենթ, ֆինանսական շուկա, մուտքային մարքեթինգ:

Ներածություն

Ժամանակակից ֆինանսական շուկայում մշտապես տեղի ունեցող փոփոխությունները պարտադրում են վերանայել բանկային մենեջմենթում մարքեթինգային և կառավարչական մոտեցումները՝ շուկայում բանկային գործունեության արդյունավետության բարձրացման և առկա մրցակցությանը դիմակայելու նպատակով: Այժմյան շուկան պահանջում

է հետևողական ինովացիոն մոտեցումներ կիրառել նաև կառավարչական գործընթացներում, ինչն էլ իր հերթին առաջ է բերում նոր մարքեթինգային մոդելների, մարտավարությունների կիրառման անհրաժեշտություն ու դրանց հետևողական կատարելագործում: Ուսումնասիրելով բանկային մենեջմենթի ու բանկային մարքեթինգի նրբություններն այժմյան գերմրցակցային ֆինանսական շուկաներում՝ շոշափելի հաջողություններ գրանցելու նպատակով, առաջարկում են բանկային մարքեթինգում առանցքային կարևորություն տալ Hubspot Academy-ի կողմից առաջարկվող Inbound marketing/ մուտքային մարքեթինգի մոդելի կիրառմանը, որտեղ մարքեթինգային ռազմավարությունն արտացոլվում է հետևյալ կերպ. Attract Tool-Համակրելու փուլ- Engage Tool-Ներգրավման փուլ-Delight Tool-Հիացման փուլ:

Inbound marketing-ի ռազմավարական մակարդակով կիրառումը թույլ է տալիս համեմատաբար քիչ ծախսերով իրականացնել մարքեթինգային քաղաքականությունը, սակայն մի քանի անգամ մեծացնել մարքեթինգային ռազմավարության իրագործման հավանականությունը: Այժմյան ֆինանսական շուկայում *մուտքային մարքեթինգին* (Inbound marketing) զուգահեռ առևտրային բանկերը պետք է կարողանան նաև արդյունավետ կիրառել ելքային մարքեթինգի հնարավորությունները¹:

Այժմյան ֆինանսական շուկաներում ստեղծված կոշտ մրցակցությանը դիմակայելու և մրցակցային առավելություններ ձեռք բերելու նպատակով պոտենցիալ ու փաստացի հաճախորդների հետ հարաբերությունների կառավարման փուլում անհրաժեշտ է, որ նախաձեռնողի դերում հանդես գա բանկը, որի համար չափազանց կարևոր է շուկայի առանձնահատկություններին համապատասխան բանկի հաճախորդների ճանապարհային քարտեզի առկայությունը: Կարևոր է հաշվարկել այն գործոնը նաև, որ մարքեթինգային քաղաքականության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով հաշվի պետք է առնվի, որ յուրաքանչյուր թիրախային սեգմենտին համապատասխան անհրաժեշտ է ունենալ հաճախորդի ճանապարհային քարտեզի առկայություն և Buyer Persona-ի (հաճախորդի ինքնության) վերաբերյալ լիարժեք տեղեկատվություն:

Մարքեթինգային պրակտիկայում գոյություն ունեն հաճախորդների ճանապարհային քարտեզների բազմաթիվ տեսակներ, սակայն բանկային մարքեթինգի յուրահատկություններից ելնելով ցանկալի է, որպեսզի հաճախորդի ճանապարհային քարտեզը լինի հետևյալ մոդելի տեսքով, որը հնարավորինս համապատասխանեցված է առևտրային բանկերի պահանջներին:

¹ <https://www.hubspot.com/inbound-marketing>

Հաճախորդի ճանապարհային քարտեզի բացահայտման մոդել
հարմարեցված ֆինանսական շուկայի և առևտրային բանկերի
առանձնահատկություններին

- 1) Որտե՞ղ է հաճախորդը տեղեկանում բանկի կողմից առաջարկվող պրոդուկտների մասին
- 2) Հաճախորդը բանկային պրոդուկտը դիտարկելիս, այլ պրոդուկտների հետ համեմատելիս բանկը ինչպե՞ս կարող է փոխազդել
- 3) Հաճախորդը ինչպիսի՞ եղանակով է օգտվում բանկային պրոդուկտներից /ծառայություններից
- 4) Հաճախորդին անհրաժե՞շտ է բանկի օգնությունը/խորհրդատվությունը: Բանկը մատուցում է հավելյալ ծառայություններ, ինչպե՞ս և ի՞նչ ուղիներով
- 5) Հաճախորդը վերադառնում է բանկի կողմից առաջարկվող առկա կամ նոր ծառայություններից օգտվելու համար: Բանկը տեղեկացնու՞մ է նորությունների մասին
- 6) Որտե՞ղ կարող է հաճախորդը պատմել իր գոհունակության կամ դժգոհության մասին՝ ռեվյու թողնելով բանկի վերաբերյալ

Շուկայում հաջող գործունեությունն ապահովելու նպատակով յուրաքանչյուր բանկ պետք է ունենա կոնկրետ տեսլական, սակայն այն պետք է լինի իրատեսական, որպեսզի համապատասխան ռազմավարության կիրառմամբ հնարավոր լինի հասնել ցանկալի արդյունքների: Ցանկալի տեսլականին հասնելու համար ձեռնարկատիրական պրակտիկայում գոյություն ունի երկու մոտեցում՝ պլանավորված և ըստ իրավիճակային:

Պլանավորված մոտեցումն իրենից ենթադրում է նախօրոք մշակված ռազմավարության հիման վրա առաջնորդվելը, օրինակ՝ համաձայն բանկի մարքեթինգային քաղաքականության, զարգացման ռազմավար-

րության կամ այլ ռազմավարական մոդելներով: Պլանավորված մոտեցում կիրառելիս բանկը պատրաստ պետք է լինի, որ շուկայում հանդիպելու է այնպիսի գործոնների, երևույթների, իրավիճակների, որոնք հաշվարկված չէին մշակված քաղաքականությամբ, ուստի մշակված ռազմավարությունը պետք է բավականին ձկուն լինի, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում հնարավոր լինի փոփոխություններ կատարել՝ չշեղվելով որոշված տեսլականից:

Այժմյան շուկայում առևտրային բանկերի մարքեթինգային գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել մարքեթինգային աուդիտ, որի գլխավոր նպատակը ինչպես մարքեթինգային քաղաքականության, այնպես էլ օպերատիվ կառավարման իրատեսության գնահատումն է, այնուհետև՝ կայացվող որոշումների, գործողությունների նպատակահարմարության բացահայտումը: Մարքեթինգային աուդիտը կարող է իրականացվել ինչպես նախագծերի իրականացման, այնպես էլ՝ սահմանված ժամանակահատվածի վերջում: Մարքեթինգային աուդիտ իրականացնելիս նպատակային է հաշվարկել այն նրբությունը, որ հաճախ աուդիտի ընթացքում է բացահայտվում որոշակի փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտություն:

Այժմյան մարքեթինգի, բանկային մենեջմենթի և ֆինանսական շուկաների առանձնահատկություններից ելնելով, նպատակային է բանկային մենեջմենթում ռազմավարական մակարդակով Մարկուս Լեմոնիսի մոդելի կիրառումը, որտեղ գործարար պրոցեսները, արդյունավետ կառավարումը դասակարգվում է հետևյալ երեք փուլերով:

Product-ժամանակակից շուկայում մրցակցային պայքարին դիմակայելու նպատակով ծայրահեղ կարևորվում է առաջարկվող պրոդուկտների բաժր մրցունակությունը, սակայն մրցակցային առավելություն ձեռք բերելու նպատակով անհրաժեշտ է որևէ պրոդուկտ առաջարկելիս հստակ ունենալ արժեքային առավելություն: Սակայն դրան զուգահեռ պարտադիր է հասկանալ, թե ընթացիկ ու պոտենցիալ սպառողներն ինչպիսի՞ դիրքորոշում ունեն կամ կարո՞ղ են ունենալ առաջարկվող արժեքային առավելություն պրոդուկտների վերաբերյալ: Այժմյան ձեռնարկատիրական պրակտիկան ապացուցել է, որ շուկայում առաջարկվող պրոդուկտների հանդեպ պահանջարկը կախված է, թե ինչքանով է տվյալ պրոդուկտը բավարարում շուկայի պահանջներն ու սպառողների փաստացի պահանջմունքները:

Պրոդուկտների ստեղծման քաղաքականությունը պետք է հարմարեցված լինի այն շուկաներին, որտեղ նախատեսվում են իրացնել առաջարկվող պրոդուկտները, ինչն էլ պահանջում է մշտապես տիրապետել շուկայի օպերատիվ իրավիճակին: Շուկայում ձկուն մոտեցումներ ապահովելու նպատակով կարևոր է մշտապես անհրաժեշտ օպերատիվ

տեղեկատվության հավաքագրումը, պատշաճ վերլուծումը և անհրաժեշտ մոտեցումների կիրառումը:

Process-Պրոցեսների կառավարումը համարվում է առևտրային բանկերի կառավարման առավել նուրբ առանձնահատկություններից, քանզի առևտրային բանկերի ռազմավարական նպատակների իրագործման տեսանկյունից չափազանց կարևոր է բանկի օպերատիվ մենեջմենթում պրոցեսների ճիշտ պլանավորումն ու ժամանակ առ ժամանակ դրանց վերաբերյալ համապատասխան վերլուծությունների իրականացումը: Այստեղ կարևոր է, որ առևտրային բանկի և դրա մասնաճյուղերում ժամանակ առ ժամանակ իրականացվի կառավարչական բացերի վերլուծություն, որը հնարավորություն կտա բացահայտել ընթացիկ և պոտենցիալ այն գործոնները, որոնք իրենց էությամբ խոչընդոտներ են պրոցեսների արդյունավետ կառավարման և բանկային մենեջմենթի առջև սահմանված նպատակների իրագործման տեսանկյունից:

Գործողությունների պլանավորման փուլում հաճախ ներգրավված չեն լինում բանկի այն ստորաբաժանումները, որոնք պատասխանատու պետք է լինեն մշակվող քաղաքականության կատարողականին, սակայն հաշվի առնելով բանկի զարգացման ռազմավարական պլանավորման հետ կապված դժվարությունները, ցանկալի կլինի տվյալ փուլին մասնակից լինեն նվազագույնը ինովացիոն, մարքեթինգային և զարգացման պատասխանատու ստորաբաժանումները:

People- Բանկային մենեջմենթի անբաժան մաս է համարվում բանկի ռազմավարական ծրագրերի իրագործման նպատակով ստեղծված գերմրցակցային պայմաններում ձկուն կադրային քաղաքականության իրականացումը, որը ենթադրում է բանկի ղեկավարության և աշխատակիցների համագործակցությամբ բանկային մենեջմենթի կողմից մշակված քաղաքականությունների կատարողականի ապահովումը: Այդ ամենն էլ ժամանակ առ ժամանակ պահանջում է կադրային փոփոխությունների իրականացում կառավարման բոլոր օղակներում: Առևտրային բանկերում, կադրային քաղաքականությունների արդյունավետության բարձրացման նպատակներից ելնելով, հաճախ պահանջվում է ուսումնասիրել բանկային մենեջմենթում մարդկային ռեսուրսների կառավարման միջազգային պրակտիկան, սակայն միջազգային պրակտիկայում հաջողված մոտեցումների փաստացի ներդրումը բանկային գործունեության մեջ արդյունավետ է այն դեպքում, երբ մարդկային ռեսուրսների կառավարման մեջ կատարվող փոփոխությունները հնարավորինս համահունչ լինեն լոկալ շուկայի յուրահատկություններին, շուկայական իրավիճակին, բանկի կորպորատիվ մշակույթին և զարգացման քաղաքականությանը:

Առևտրային բանկերի աշխատակիցների արդյունավետության, սպասարկման մակարդակի բարձրացման և ներքին միջավայրի կատա-

րելագործման անհրաժեշտությունից ելնելով՝ պրակտիկայում առավել ընդունված տարբերակներից է «գաղտնի հաճախորդի» քաղաքականության կիրառումը:

Գաղտնի հաճախորդի քաղաքականությունը կիրառելիս մեկանգամյա ստուգումներով նպատակահարմար չէ բավարարվել, այլ նպատակային է, որ գաղտնի գնորդի քաղաքականությունը հնարավորություն ընձեռի ստուգումներ իրականացնել մի քանի անգամ, վերահսկողության ժամանակահատվածում աշխատանքային տարբեր օրերի, ժամերի ընթացքում՝ հատուկ ուշադրության կենտրոնում պահելով աշխատանքային օրվա ավարտը, քանի որ պրակտիկայում հաճախ սպասարկման մեջ թերացումները հիմնականում տվյալ պահերին են տեղի ունենում:

Գաղտնի գնորդի ձկուն քաղաքականությունը հնարավորություն է տալիս, որպեսզի ծառայությունների պատվիրման ընթացքում պատվիրատուն կարողանա օբյեկտիվ պատկերացում կազմել անհատ աշխատակիցների, բաժինների, բանկի մասնաճյուղերի, վարչությունների և ընդհանուր բանկի վերաբերյալ: Ցանկալի է, որ նույն վայրում մի քանի անգամ գաղտնի վերահսկողություն իրականացնելիս վերահսկողների դերում լինեն հնարավորինս տարբեր մարդիկ՝ բացառելու համար մարդկային գործոնով պայմանավորված ռիսկերը:

Պրակտիկայում երբեմն գաղտնի գնորդ մոդելը կիրառում են խիստ թիրախավորված կոնկրետ աշխատակցի կամ որևէ խումբ աշխատակիցների, կամ էլ՝ որևէ բաժնի, մասնաճյուղի վերաբերյալ մանրամասն պատկերացում կազմելու նպատակով²:

Գաղտնի հաճախորդի քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման նպատակով կարևոր նրբություն է՝ գնահատելով սպասարկման մակարդակը, հաշվի առնելով դրական ու բացասական գործոնները, բացահայտել նաև այն նրբությունները, գործոնները, երևույթները, որոնք ներառված չեն գաղտնի հաճախորդի քաղաքականության մեջ, սակայն իրենց էությամբ դրական կամ բացասական ազդեցություն են ունենում կատարվող աշխատանքների, մատուցվող ծառայությունների և սպասարկման արդյունավետության վրա: Տվյալ փուլում հաճախ արդյունքների ամփոփումից հետո անհրաժեշտություն է առաջանում վերանայել բանկի սպասարկման և մատուցվող ծառայությունների քաղաքականությունները: Գաղտնի հաճախորդի քաղաքականության մեջ խիստ ցանկալի է, որ մատուցվող ծառայությունների, սպասարկման մակարդակի գնահատման ընթացքում ստուգումներն իրականացվեն նաև հեռավար եղանակով, որպեսզի հնարավորություն ստեղծվի արդյունավետ գնահատել նաև բանկի հեռավար եղանակով սպասարկման,

² <https://www.realitybasedgroup.com/bank-mystery-shopping/>

կատարվող աշխատանքների և մատուցվող ծառայությունների մակարդակը:

Գաղտնի գնորդի ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման նպատակով պահանջվում է, որպեսզի այդ դերում հանդես եկող մասնագետներն ունենան անհրաժեշտ մասնագիտական պատրաստվածություն, ինչպես նաև՝ բավարար տեղեկացվածության մակարդակ այն ոլորտում, որտեղ իրականացվելու է գաղտնի հաճախորդի քաղաքականությունը: Ձեռնարկատիրական պրակտիկայում գաղտնի գնորդի մոդելը հիմնականում իրականացվում է աշխատակիցների համար անսպասելի, սակայն երբեմն բանկի ղեկավարությունը, կոնկրետ նպատակներից ելնելով, փորձում է ոչ հավաստի տեղեկություններ տարածել բանկի և նրա մասնաձյուղերի ներսում սպասվող գաղտնի գնորդի քաղաքականության կիրառման վերաբերյալ կամ էլ որոշակի տեղեկատվական արտահոսքերի պատճառով հայտնի է դառնում աշխատակիցներին, սակայն, այնուամենայնիվ, գաղտնի գնորդի քաղաքականությունը աշխատակիցների շրջանում ոչ օբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված գերլարվածության առաջացման պարագայում, երկարաժամկետ առումով կարող է կորցնել իր արդյունավետությունը՝ հանգեցնելով աշխատակիցների շրջանում աշխատանքային սթրեսների բազմապատկմանը, նվազեցնելով բանկի աշխատակիցների աշխատանքային արդյունավետությունը:

Բանկային մարքեթինգում հաճախորդների հետ հարաբերությունների կառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով չափազանց կարևոր է ձևում սեգմենտացիայի իրականացումը՝ ըստ պոտենցիալ, ընթացիկ և լոյալ հաճախորդների: Չնայած այն հանգամանքին, որ բանկային հաճախորդների յուրաքանչյուր սեգմենտ պահանջում է համապատասխան մոտեցում կիրառել, այնուամենայնիվ, հաճախորդների հետ հարաբերությունների կառավարումն իրականացվում է հետևյալ քաղաքականություններով՝ գործարքային կամ երկարաժամկետ³:

Գործարքային քաղաքականության դեպքում բանկի և հաճախորդի միջև իրական հարաբերությունների հնարավորությունները կամ անհրաժեշտությունը շատ փոքր է: Տվյալ դեպքում բանկը հաճախորդի հետ հարաբերություններ կառուցում է գործարքային հիմունքներով և գրեթե չունի վերադարձող հաճախորդ: Սակայն պետք է հասկանալ, որ այսպիսի դեպքերը պրակտիկայում շատ քիչ են, ինչպես նաև նույնիսկ այս դեպքում բանկը պետք է պատրաստ լինի ինտեգրել որոշակի կապերի տեսակներ՝ ըստ պահանջի:

³ www.mbaknol.com/business-finance

Երկարաժամկետ և խորը հարաբերությունների հաստատումը ենթադրում է պոտենցիալ հաճախորդներին վերածել փաստացի հաճախորդների, իսկ ընթացիկ հաճախորդներին՝ լոյալ հաճախորդների: Հաճախորդների հետ երկարաժամկետ հարաբերությունների կառուցումը նպաստում է մի կողմից՝ հաճախորդամետ հարաբերությունների ստեղծմանը, իսկ մյուս կողմից նպատակ է հետապնդում բանկային ծառայությունների հանդեպ կայուն պահանջարկի ձևավորմանը:

Երկարաժամկետ հարաբերությունների կառուցումը բանկային մարքեթինգի պատասխանատուներից պահանջում է հաշվի առնել հաճախորդների փորձառության գործոնը, որն իրենից ենթադրում է բանկի և հաճախորդի միջև ունեցած հարաբերությունների արդյունքում ձևավորված այն բավարարվածության աստիճանը, որն ունի հաճախորդը: Մարքեթինգային պրակտիկայում հաճախորդների փորձառությունն առավել նպատակային է դասակարգել՝ դրականի, չեզոքի և բացասականի, սակայն հաշվի պետք է առնվի նաև այն նրբությունը, որ հաճախորդի փորձառությունը շարունակական բնույթ է կրում, ինչպես նաև բանկը համապատասխան միջոցառումներ պետք է ձեռնարկի հաճախորդի փորձառության վրա ազդեցություն ունեցող դրական կամ բացասական գործոնների հայտնաբերման առումով: Բանկը հաճախորդների հետ երկարաժամկետ հարաբերություններ կառուցելու նպատակով համապատասխան հետազոտությունների միջոցով պետք է բացահայտի այն նրբությունները, միտումները և պատճառները, որոնց շնորհիվ փաստացի հաճախորդները նախապատվություն են տալիս օգտվել տվյալ բանկի կամ դրա մասնաճյուղերի կողմից առաջարկվող ծառայություններից:

Բանկային մենեջմենթում չափազանց կարևոր է բանկի որդեգրած մարքեթինգային և ռիսկերի կառավարման քաղաքականությունների համադրելիությունը, քանի որ բանկի զարգացման տեսլականին և նպատակների իրականացման ճանապարհին մշտապես ի հայտ են գալիս խնդիրներ, որոնց լուծման նպատակով բանկը պետք է կիրառի համապատասխան միջոցառումներ: Կարևոր է հաշվարկել, որ բանկային ռիսկերի կառավարման փուլում դրանք դասակարգվում են նախօրոք բացահայտվածների և լիարժեք չբացահայտվածների:

➤ Բացահայտված ռիսկերն այն ռիսկերն են, որոնք բացահայտվել են ժամանակին համապատասխան վերլուծությունների արդյունքում և ներառված են ռիսկերի կառավարման քաղաքականության մեջ:

➤ Ոչ լիարժեք բացահայտված, ընթացիկ առաջացած և հնարավոր պոտենցիալ ռիսկերի արդյունավետ կառավարումը զգալի կախվածություն է ունենում բանկային մենեջմենթի ձկունությունից: Պրակտիկայում առկա ընթացիկ և պոտենցիալ ռիսկերին ավելի մանրամասն ծանոթանալու նպատակով ցանկալի է հատուկ ուշադրությամբ ուսումնասիրել

այն ռիսկերը նաև, որոնք մատնացույց են անում բանկի կառավարման ցածր օղակի, սպասարկման առաջին գծի և մասնաճյուղերի աշխատակիցները: Հաճախ բանկի սպասարկման և ցածր օղակի աշխատակիցները, կախված իրենց գործունեության բնույթից, կարող են առավել արագ բարձրաձայնել հնարավոր խնդիրները և առկա ոչ բացահատված ռիսկերը:

Բանկային ռիսկերի բացահայտմից, խնդիրների հստակեցումից հետո անհրաժեշտ է մշակել համապատասխան ճանապարհային քարտեզ՝ արդյունավետ լուծման ուղիներ բացահայտելու և խնդիրներին համապատասխան լուծումներ տալու նպատակով:

Բանկային մենեջմենթի շարունակական արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ իրականացնել ներքին միջավայրի ռազմավարական գնահատում, որի գլխավոր նպատակը բանկի այն ներքին գործոնների բացահայտումն է, որոնք դրական կամ բացասական ազդեցություն են ունենում գործունեության արդյունքների վրա: Պրակտիկայում գոյություն ունեն առևտրային բանկերի ներքին միջավայրի գնահատման և վերահսկողության բազմաթիվ մոտեցումներ, սակայն ուսումնասիրելով բանկային մենեջմենթի, ռազմավարական մարքեթինգի և ժամանակակից ֆինանսական շուկայի առանձնահատկությունները, նպատակահարմար է այդ ամենն իրականացնել բիզնես դիագնոստիկ հետազոտությունների տարբերակով: Բիզնես դիագնոստիկ հետազոտությունների դեպքում համապատասխան ուսումնասիրությունների ու վերլուծությունների միջոցով բացահայտվում են այն ուղղակի և անուղղակի գործոնները, կառավարչական մոտեցումները, որոնք ազդեցություն են թողնում առևտրային բանկերի զարգացման քաղաքականության և մրցունակության բարձրացման վրա: Պրակտիկայում շատ հաճախ բիզնես դիագնոստիկ հետազոտություններից հետո առաջանում է համապատասխան փոփոխությունների կառավարման անհրաժեշտություն:

Եզրակացություն

Բանկային մարքեթինգի արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով բանկը պատրաստ պետք է լինի երկու սցենարի՝

1. ունենալ արդեն իսկ մշակված մարքեթինգային ռազմավարություն և շարժվել նախօրոք մշակված ծրագրով,
2. ցուցաբերել իրավիճակային մոտեցում՝ արագ արձագանքելով շուկայական յուրաքանչյուր փոփոխության:

Բանկի մարքեթինգային ռազմավարությունը պետք է մշակված լինի այնքան ձկուն, որ անհրաժեշտության դեպքում հնարավոր լինի համադրել նախօրոք մշակված և իրավիճակային քաղաքականությունները:

Այսպիսով՝ ժամանակակից բանկային մարքեթինգը համարվում է բանկային մենեջմենթի անբաժան մաս, որի գլխավոր նպատակը շուկայում մի կողմից՝ բանկի առջև սահմանված նպատակների իրագործումն է, իսկ մյուս կողմից՝ բանկի մրցունակության շարունակական բարձրացումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.<https://www.hubspot.com/inbound-marketing>
- 2.<https://www.realitybasedgroup.com/bank-mystery-shopping/>
- 3.www.mbaknol.com/business-finance

РЕЗЮМЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА В БАНКОВСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Завен Багрян

*Абитуриент Шушинский технологический университет,
Степанакерт, Арцах*

Элина Шамхалова

*Шушинский технологический университет, сельскохозяйственный
факультет, кафедра инженерной экономики и агробизнеса,
г. Степанакерт, Арцах*

Арутюнян Лусине

*Шушинский технологический университет, сельскохозяйственный
факультет, кафедра инженерной экономики и агробизнеса,
г. Степанакерт, Арцах*

В сложившейся ситуации постоянные изменения на финансовом рынке заставляют нас пересматривать маркетингово-управленческие подходы в банковском менеджменте с целью повышения эффективности банковской деятельности на рынке, чтобы противостоять существующей конкуренции. Современный рынок требует последовательного инновационного подхода к процессам управления, что, в свою очередь, приводит к необходимости применения новых маркетинговых моделей и тактик и последующего их совершенствования.

Ключевые слова: входящий маркетинг, финансовый рынок, банковское управление, исследования рынка, маркетинговая стратегия, банковский маркетинг

SUMMARY
FEATURES OF MODERN STRATEGIC MARKETING
IN BANKING MANAGEMENT

Zaven Baghryan

Applicant Shushi University of Technology, Stepanakert, Artsakh

Elina Shamkhalova

Shushi University of Technology, Faculty of Agriculture, Chair of Engineering Economics and Agribusiness, Stepanakert city, Artsakh

Harutyunyan Lusine

Shushi University of Technology, Faculty of Agriculture, Chair of Engineering Economics and Agribusiness, Stepanakert city, Artsakh

In the current situation, constant changes in the financial market force us to revise marketing and management approaches in banking management in order to increase the efficiency of banking activities in the market in order to withstand existing competition. The modern market requires a consistent innovative approach to management processes, which, in turn, leads to the need to apply new marketing models and tactics and their subsequent improvement.

Key words: inbound marketing, financial market, bank management, market research, marketing strategy, bank marketing

ՓՄՁ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԱՐՑԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Զավեն Բաղդյան

*Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան, Հայցորդ,
ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
zavenbaghryan1998@gmail.com*

Ռոզա Ավագյան

*Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան
Գյուղատնտեսական ֆակուլտետ, Ինժեներական էկոնոմիկայի և ագրոբիզնեսի
ամբիոն, ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
artyom_avagyan@mail.ru*

Հոդվածում քանակական ու որակական վերլուծությունների միջոցով ի հայտ են բերվել ԱՀ ՓՄՁ դաշտում առկա խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները: Ներկայացվել են ԱՀ-ում ՓՄՁ-ի զարգացման համար անհրաժեշտ ատրիբուտները, գործարար մշակույթի վերանայման կարևորությունը և տվյալ ոլորտի կատարելագործման նպատակով պահանջվող գործողությունները: ԱՀ-ում պետություն-մասնավոր հատվածի համագործակցության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով առաջարկվել է կիրառել համապատասխան մոտեցումներ: Կատարված աշխատանքում կարևորվել է՝ տնտեսության մեջ առկա ճյուղերի և ենթաճյուղերի հավասարաչափ զարգացումը ապահովելու նպատակով, դիվերսիֆիկացիայի իրականացման անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր՝ տնտեսական ռազմավարություն, ներդրումային գրավչություն, պատերազմական ռիսկեր, վարդագույն սցենարներ, կապիտալի ներհոսք, ծառայությունների արտահանում:

Ներածություն

Ժամանակակից շուկայական տնտեսության մեջ, պետության տնտեսական ռազմավարության շարունակական արդյունավետության բարձրացման գործում, առանցքային նշանակություն կարող է ունենալ ՓՄՁ ոլորտի ներուժի օգտագործումը:

Հետպատերազմական Արցախում գերփոքր, փոքր ու միջին բիզնեսը զուգահեռաբար կարող է նպաստել մի կողմից՝ սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը, իսկ մյուս կողմից՝ տնտեսական առողջացմանը և կայունացմանը: Ի տարբերություն աշխարհի բազմաթիվ երկրների՝ ԱՀ-ում ՓՄՁ դաշտի որակական զարգացումն

ապահովելու նպատակով չափազանց կարևոր է հիբրիդային մոտեցումների կիրառումը՝ ելնելով աշխարհաքաղաքական և տարածաշրջանային առանձնահատկություններից:

ԱՀ-ում ՓՄՁ դաշտի շոշափելի զարգացման անհրաժեշտությունը կայանում է նրանում, որ հետպատերազմյան Արցախում, ստեղծված մարտահրավերների հաղթահարման գործում, կենսական նշանակություն ունի կապիտալ ներդրումների ներգրավումը: Սակայն, ելնելով պատերազմական ռիսկերից, օտարերկրյա խոշոր ներդրումների տեսանկյունից ԱՀ-ի ներդրումային գրավչությունն էականորեն սահմանափակվում է: Ուստի արտաքին ներդրումների փոխարեն՝ որպես այլընտրանք, կարող է ծառայել նաև տնտեսության ներքին ֆինանսավորումը ՓՄՁ դաշտի միջոցով: ՓՄՁ դաշտի շարունակական զարգացումն ապահովելու տեսանկյունից շատ կարևոր է հաշվի առնել ինչպես՝ մակրոմակարդակային, այնպես էլ՝ միկրոմակարդակային առանձնահատկությունները, որոնք ուղղակիորեն և անուղղակիորեն կարող են էական ազդեցություն ունենալ ոլորտի կայացման վրա:

Ուսումնասիրելով Արցախյան տնտեսության և շուկայի նրբությունները՝ առանձնացվել են հետևյալ խնդիրները, որոնց լուծմամբ հնարավոր կլինի ԱՀ ՓՄՁ դաշտում գրանցել ցանկալի արդյունքներ: Դրանք են.

- ԱՀ ՓՄՁ դաշտը որակական առումով նոր մակարդակի հասցնելու նպատակով խիստ անհրաժեշտ է «ՓՄՁ զարգացման ռազմավարության հայեցակարգի» մշակումը, որը հնարավորինս համահունչ պետք է լինի ներկա իրականության հետ՝ զերծ մնալով տարբեր վարդագույն սցենարներից: Տվյալ հայեցակարգի մշակման գործում խիստ ցանկալի է, որպեսզի ներգրավված լինեն նաև ոլորտային շահառուները՝ նվազագույնը՝ փորձագիտական և մասնավոր հատվածներից:

- ԱՀ-ում ՓՄՁ զարգացման հիմնախնդիրներով անհրաժեշտ է զբաղվեն պրոֆեսիոնալ մասնագիտացված կառույցները, որոնք նպատակային՝ հանդես կգան հիմնադրամների, հասարակական կազմակերպությունների կամ էլ՝ ասոցացիաների տեսքով՝ իրենց էությամբ կամուրջ հանդիսանալով պետական մարմինների և մասնավոր հատվածի միջև: Հաշվի առնելով այդ կազմակերպությունների անհրաժեշտությունն ու կարևորությունը՝ պարտադիր պայման է, որ ժամանակ առ ժամանակ շատ հստակ գնահատվի այդ կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետությունը և ոլորտի վրա դրական ազդեցությունը՝ մանրամասն հաշվետվությունների տեսքով: Այդ հաշվետվություններում պետք է ներկայացվի (կոնկրետ ժամանակահատվածի դրությամբ)՝ տվյալ կազմակերպությունների միջոցով ինչպիսի խնդիրներ են լուծվել, ինչպիսի զարգացման ծրագրեր են իրականացվել ու ինչպիսի արդյունքներ են գրանցվել:

ԱՀ բիզնես ռեգիստրի կողմից ՓՄՁ դաշտում 2021 թ. կատարած ուսումնասիրության արդյունքներով առկա է հետևյալ պատկերը:

Հետազոտությանը մասնակցած գործող իրավաբանական անձանցից 144-ը կամ 14.2 տոկոսը՝ նախորդ տարվա համեմատ, իր գործունեությունը նախատեսում է ընդլայնել, 264-ը կամ 26.1 տոկոսը՝ նույն ծավալով գործել, 4-ը կամ 0.4 տոկոսը՝ սահմանափակել, 600-ը կամ 59.3 տոկոսը դժվարացել է պատասխանել:

Անհատ ձեռնարկատերերից 198-ը կամ 8.8 տոկոսը՝ նախորդ տարվա համեմատ, նախատեսում է գործունեությունն ընդլայնել, 729-ը կամ 32.6 30 տոկոսը՝ նույն ծավալով գործել, 62-ը կամ 2.8 տոկոսը՝ սահմանափակել գործունեությունը և 1213-ը կամ 54.2՝ տոկոսը դժվարացել է պատասխանել: 35 անհատ ձեռնարկատերեր կամ հարցվածների 1.6 տոկոսը հրաժարվել են հարցին պատասխանել:

Բիզնեսի զարգացմանը խանգարող, որպես առաջնահերթ խնդիրներ, իրավաբանական անձանց 12.4 տոկոսը խոչընդոտող հանգամանք նշել է անորոշ քաղաքական վիճակը, 6.2 տոկոսը՝ հետպատերազմյան վիճակը, 4.2 տոկոսը՝ ֆինանսավարկային խնդիրները: Հատկանշական է, որ հարցվողների 71.1 տոկոսը դժվարացել է պատասխանել այդ հարցին կամ բիզնեսին խոչընդոտող խնդիրներ չի տեսել:

Բիզնեսի զարգացմանը խանգարող, որպես առաջնահերթ խնդիրներ, անհատ ձեռնարկատերերի 8.7 տոկոսը խոչընդոտող խնդիր է նշել անորոշ քաղաքական վիճակը, 6.2 տոկոսը՝ իրացման շուկայի բացակայությունը, 4.9 տոկոսը՝ հետպատերազմյան վիճակը, 4.2 տոկոսը՝ գնաճը: Հատկանշական է, որ հարցվողների 69.6 տոկոսը դժվարացել է պատասխանել այդ հարցին կամ բիզնեսին խոչընդոտող խնդիրներ չի տեսել¹:

ԱՀ ՓՄՁ դաշտի խնդիրների բացահայտման ու համապատասխան լուծման ուղիներ առաջարկելու, ինչպես նաև՝ ոլորտային առանձնահատկությունները մանրամասն ուսումնասիրելու նպատակով իրականացվել է հետևյալ որակական ուսումնասիրությունը.

1. ՓՄՁ ոլորտի միկրոմակարդակային առավել հաճախ հանդիպող խնդիրներից են՝ ձեռնարկատերերի շրջանում գիտելիքների բացերի առկայությունը, տեղեկացվածության ընդգծված բացակայությունը, մեծամասնությամբ՝ գործարարության փոխարեն դեպի առևտրականության ուղղվածությունը, բարեվարքության շոշափելի դեֆիցիտը և այլն:

2. ՓՄՁ ոլորտի շարունակական ակտիվացումն ապահովելու նպատակով առավել կարևոր հիմնախնդիրներից է այլընտրանքային

¹ http://stat-nkr.am/files/publications/2022/Biznes_register_2022.pdf

ֆինանսավորումը: Ավանդական վարկավորման միջոցները շատ բարձր տոկոսադրույքով են՝ ինչպես հայկական դրամի, այնպես էլ՝ դոլլարի տեսքով, ինչն էլ նվազագույնի է հասցնում էժան փող ներգրավելու հնարավորությունները: Այդ առումով վարկային տոկոսադրույքի սուբսիդիաները մասամբ թեթևացնում են տվյալ խնդիրները, սակայն սուբսիդավորված վարկերը խիստ սահմանափակ են ու որպես խնդրի վերջնական լուծում չեն կարող լինել:

3. Դիտարկելով բիզնես պլանավորման առանձնահատկությունները՝ պետք է նշել, որ արցախյան ձեռնարկատերերի մեծ մասը երկրորդային նշանակություն են տալիս բիզնես պլանավորմանը, Կանվաս մոդելների կիրառմանը և մարքեթինգային ռազմավարությունների մշակմանը: Արցախյան պրակտիկայում բիզնես պլանները հիմնականում ձևական բնույթ են կրում և մշակվում են վարկատու կազմակերպությունների պահանջով՝ բիզնես վարկերի տրամադրման նպատակով²: Ձեռնարկատիրական պրակտիկայում, իհարկե, ընդունված է ՓՄՁ-ի իրավիճակային կառավարումը, բայց շատ հաճախ իրավիճակային կառավարումն է հիմք հանդիսանում միկրոմակարդակային տեսանկյունից ՓՄՁ-ի կարճատև կյանքի առումով: Իրավիճակային կառավարումը պահանջում է, որ ձեռնարկատերը շատ բարձր մակարդակով տիրապետի այն ոլորտային նրբություններին, որտեղ իրականացնում է գործունեություն, սակայն, տվյալ դեպքում, յուրաքանչյուր սխալ որոշում հանգեցնում է ֆինանսական կորուստների, նոր հաճախորդներ ներգրավելու ծախսողունների և մի շարք այլ տեղեկատվական, կառավարչական ու շուկայական ռիսկերի: Այս առումով նպատակային է բիզնես պլանավորումը:

Արցախյան շուկայի առանձնահատկություններից ելնելով՝ շատ հաճախ միջազգային պրակտիկայում ընդունված բիզնես պլանավորման մոդելները և մոտեցումները չեն ապահովում բարձր արդյունավետություն: Հաշվի առնելով այս գործոնները, բիզնես խորհրդատվական ու մարքեթինգային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև՝ միջազգային պրակտիկայի և Արցախյան շուկայի առանձնահատկությունները, առաջարկում են ՓՄՁ ոլորտում բիզնես պլանավորումն իրականացնել հետևյալ մարքեթինգային մոդելի օգնությամբ՝ հարմարեցված Արցախյան շուկայի նրբություններին:

² <https://www.youtube.com/watch?v=ijWr3D7cge4&t=14s>

**Մարքեթինգային քաղաքականության մոդել ԱՀ ՓՄՁ դաշտի
առանձնահատկություններին համապատասխան**

1. Բիզնես գաղափարի նկարագրություն	
2. Շուկայի վերլուծություն/շուկայական իրավիճակի գնահատում (անհրաժեշտության դեպքում SWOT և PESTEL վերլուծությունների իրականացում)	
3. Հաճախորդների սեգմենտների հստակեցում՝ Buyer Persona-ի նկարագրությամբ	
4. Մրցակցային վերլուծության իրականացում և մրցակցային առավելության սահմանում/հստակեցում	
5. Օգտակար (արժեքային) առաջարկի սահմանում	
6. Վաճառքի ուղիների հստակեցում	
7. Հաճախորդի հետ հարաբերությունների կառավարում՝ հաճախորդի ճանապարհային քարտեզի (customer journey) մոդելի օգնությամբ.	

4. ԱՀ ՓՄՁ ոլորտի առանձնահատկությունները դիտարկելիս չափազանց կարևոր է ֆերմերային և գյուղացիական տնտեսությունների դերը, որոնք, չնայած որպես ՓՄՁ չեն հաշվառվում, սակայն, իրենց էությամբ ունեն ոչ պակաս կարևորություն գյուղատնտեսության ճյուղի զարգացման, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման գործում: Գյուղատնտեսության

խնդիրները ՓՄՁ տեսանկյունից ուսումնասիրելիս առավել հաճախ ուշադրության է արժանանում արտադրողից-սպառող շղթայում առկա բացերը, որի արդյունքում միջնորդ վերավաճառողները հիմնականում ապահովում են բարձր շահութաբեր գործունեություն, իսկ արտադրողները և սպառողները հանդես են գալիս տուժողի դերում: Այդ հարցի լուծումը շատ մեծ հավանականությամբ պահանջելու է հիբրիդային մոտեցումների կիրառում, ինչն էլ կարող է նպաստել գյուղատնտեսության ներդրումային ճյուղի գրավչության բարձրացմանը:

5. Մակրոմակարդակային տեսանկյունից խիստ կարևոր է ՓՄՁ-ի դերը, սակայն նպատակային չէ, որ տնտեսության հիմնական բաժինը հենված լինի ՓՄՁ դաշտի վրա՝ հաշվի առնելով այն գործոնը, որ ՓՄՁ-ը իրենց դիմադրողականությամբ խիստ խոցելի են հատկապես մեր անկայունության պայմաններում: Այդ ամենը ենթադրում է իրականացնել տնտեսության մեջ դիվերսիֆիկացիա, որտեղ կարևոր է ՓՄՁ ոլորտի դերը չգերազանահատել: Սակայն ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրոմակարդակային տեսանկյունից ՓՄՁ ոլորտը պետք է պարտադիր իր տեղը և դերն ունենա ԱՀ տնտեսական ռազմավարության մեջ³:

Միաժամանակ չափազանց կարևոր է, որ պետական քաղաքականություն - մասնավոր հատված հարաբերությունների առանցքային նպատակներից լինի ՓՄՁ դաշտի դիմադրողականության շարունակական բարձրացումը՝ հաշվի առնելով ժամանակակից աշխարհում մշտապես ի հայտ եկող մեծ ու փոքր ձգնաժամերն ու դրանց կառավարման անհրաժեշտությունը:

Եզրակացություն

ԱՀ ՓՄՁ դաշտի հնարավորությունները գնահատելիս անհրաժեշտ է առանցքային ուշադրություն դարձնել նոր ներդրումային ուղղությունների բացահայտմանը, որտեղ մինչ այս պահը միկրոձեռնարկատիրության և գերփոքր բիզնեսի տեսանկյունից չօգտագործված հնարավորությունների դերում կարող է հանդես գալ թվայնացված եղանակով ծառայությունների արտահանումը B2B սեգմենտում: Այդ մոտեցումը հիմնավորված է նրանով, որ նման բիզնեսները պահանջում են շատ փոքր ներդրումային նախագծեր, ինչպես նաև եկամուտների ձևավորումը կարող է տեղի ունենալ արտաքին շուկայում, իսկ սպառման գերակշիռ մասը ԱՀ-ում՝ ապահովելով որոշակի կապիտալի ներհոսք:

Այսպիսով՝ հաշվի առնելով մակրո և միկրոմակարդակներում նշված գործոնները, կարելի է փաստել, որ կայացած ՓՄՁ դաշտը կարող է զգալի թեթևացնել պետության սոցիալական բեռը և նպաստել բնակչության կենսամակարդակի բարձրացմանը:

³ https://www.youtube.com/watch?v=LWEB7zUmc_U&t=1s

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. http://stat-nkr.am/files/publications/2022/Biznes_register_2022.pdf
2. <https://www.youtube.com/watch?v=ijWr3D7cge4&t=14s>
3. https://www.youtube.com/watch?v=LWEB7zUmc_U&t=1s

РЕЗЮМЕ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МСП В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ

Завен Багрян

Соискатель

Шушинский технологический университет,

Степанакерт Арцах

Роза Авагян

кандидат экономических наук, доцент, Шушинский технологический университет, сельскохозяйственный факультет, кафедра инженерной экономики и агробизнеса, Степанакерт Арцах

В статье путем количественного и качественного анализа были выявлены существующие проблемы в сфере малого и среднего предпринимательства в Республике Арцах и пути их решения. Были представлены атрибуты, необходимые для развития МСП в Республике Арцах, важность пересмотра деловой культуры и действия, необходимые для улучшения данного сектора. В целях повышения эффективности сотрудничества государственного и частного секторов в Республике Арцах было предложено применять соответствующие подходы. В выполненной работе подчеркнута необходимость диверсификации для обеспечения равномерного развития существующих отраслей в экономике.

Ключевые слова: экономическая стратегия, инвестиционная привлекательность, военные риски, оптимистические сценарии, приток капитала, экспорт услуг

SUMMARY
PROSPECTS FOR SME DEVELOPMENT IN THE
REPUBLIC OF ARTSAKH

Zaven Baghryan

Applicant: Shushi Technological University, Stepanakert, Artsakh

Roza Avagyan

*Candidate of Economics, Associate Professor, Shushi University of
Technology, Faculty of Agriculture, Chair of Engineering Economics and
Agribusiness, Stepanakert, Artsakh*

In the article, through quantitative and qualitative analysis, the existing problems in the field of small and medium-sized businesses in the Republic of Artsakh and ways to solve them were identified. The attributes necessary for the development of SMEs in the Republic of Artsakh, the importance of revising the business culture and the actions needed to improve this sector were presented. In order to increase the effectiveness of cooperation between the public and private sectors in the Republic of Artsakh, it was proposed to apply appropriate approaches. In the work performed, the need for diversification is emphasized to ensure the uniform development of existing industries in the economy.

Keywords: economic strategy, investment attractiveness, military risks, optimistic scenarios, capital inflow, export of services

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

«ԷԹՆՈՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ» ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԾՐԱԳԻՐ¹

Աշոտ Մանուկյան

*Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու,
Երևան, Հայաստան*

Իր բազմադարյան գոյության ընթացքում հայությունը կարողացել է ստեղծել պետություն, որն ինքնության պահպանման և կենսապահովման խնդիրների լուծման երաշխիք է: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունը ամրագրել է ժողովրդավարության, էթնոքաղաքական ու էթնոմշակութային հանդուրժողականության և միջպետական խաղաղության ապահովման քաղաքականություն, որը բխում է հայ էթնոհանրության՝ դարերով մշակած մարդասիրական արժեհամակարգից:

Հայությունը՝ որպես տիտղոսավոր էթնոհանրություն, ունի իր զարգացման առանձնահատկությունները: Պայմանավորված համաշխարհային հասարակության զարգացման արդիական միտումներով՝ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունն արագորեն ներառվում է համաշխարհային տնտեսական համակարգում, իսկ գիտական մշակույթը վերածվում է համամարդկային տեղեկատվության բաղկացուցիչի: Հայության ժողովրդագրական իրողություններից է այն, որ մոտավոր հաշվարկներով հայության ընդամենը 25-30%-ն է բնակվում իր պետությունում, իսկ նրա մեծամասնությունը՝ այլ պետությունների տարածքներում: Նման իրավիճակում հատկապես սրվում է ինքնության պահպանման հարցը, որի շրջանակներում կարևորվում են գիտական գիտելիքների դերն ու նշանակությունը՝ որպես համաշխարհային գիտակրթական չափանիշներին համապատասխան զարգացման, ինքնակատարելագործման և կենսագործունեության ապահովման միջոց: Ինչպես աշխարհի գիտատեխնիկական առաջընթացի միտումները կանխորոշող ազդերի, այնպես էլ հայության ներկայացուցիչները ձգտում են յուրացնել մշակույթի թվայնացման միջոցները, աշխուժորեն ծավալում են գիտելիքահեն գործունեություն, ընդգրկվում են համակարգչային տեխնոլոգիաների համաշխարհային զարգացման ոլորտներում: Այս ամենի արդյունքում հայությունն այսօր արագորեն ձեռք է բերում նաև ցանցային-տեղեկատվական հասարակության

¹ Աշխատանքային տարբերակ:

նկարագիր, որի անդամներն ակտիվորեն ներգրավվում են համամարդկային նյութական և հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանման, ստեղծման և զարգացման գործընթացներում: Հայ մարդիկ, պայմանավորված կենսագործունեության առանձնահատկություններով, ակտիվ փոխազդեցության մեջ են գտնվում այլ մշակութակիրների հետ, ինչը հղի է իր դրական և բացասական հնարավոր հետևանքներով: Տարբեր արժեհամակարգեր ունեցող հանրությունների ստեղծած տեղեկատվությունն ազդում է ՀՀ քաղաքացու ձևավորման և պետության ինքնության պահպանման բնապատմականորեն ձևավորված գործընթացների վրա: Իր հերթին մշակույթի՝ արագորեն ընթացող թվայնացումը ծնունդ է տալիս համարժեք մանկավարժական խնդիրների, որոնց լուծումը անհրաժեշտություն է հայ հանրության և նրա պետության անվտանգության ապահովման համար:

Պայմանավորված ազգային և համամարդկային զարգացման իրողություններով՝ պետականության անվտանգության պահպանման գործընթացում կարևորվում է էթնոմանկավարժությունը՝ որպես *հայ հանրության մշակութային ինքնությունը պահպանող և զարգացնող մտավորականության ձևավորման միջոց*:

Ելնելով շարադրված իրողություններից՝ մշակվել է «էթնոմանկավարժություն» դասընթացի ծրագիր: Դասընթացի իրականացումը նպատակաուղղված է ուսանողներին համապատասխան գիտելիքների հաղորդման միջոցով էթնոպետական և համամարդկային մարդասիրական արժեհամակարգով դաստիարակմանը, էթնիկական և համամարդկային գիտամշակութային և մասնագիտական կարողունակությունների ձևավորմանը:

Դասընթացի իրականացումը **հեռանկարային առումով** կնպաստի հասարակության մեջ հայոց էթնոպետական մշակութային ժառանգության պահպանման և զարգացման նկատմամբ գիտակցված հոգածության, միջսերնդային երկխոսության ամրապնդման գործընթացին: Համալսարանական կրթություն ստացող ապագա մտավորականների կողմից հայ էթնոմանկավարժական մշակույթի մասին գիտելիքների կիրառումը գործնականում կնպաստի ընտանիքի, հասարակության և պետության ամրապնդմանը, տարածաշրջանային և համաշխարհային խաղաղ գործակցության զարգացմանը:

Դասաժամերի բաշխում

Դասընթացի ծավալը կազմում է 50 ժամ (դասախոսություն՝ 30 ժամ, սեմինար և գործնական աշխատանք՝ 20 ժամ):

Առարկայի դասավանդման նպատակը մարդու դաստիարակության, սոցիալականացման, զարգացման ու ձևավորման վերաբերյալ

էթնոմանկավարժական մշակույթում կուտակված փորձի, ազգային և - համամարդկային հումանիստական արժեքների վերաբերյալ ուսանողներին գիտելիքների հաղորդումը, նրանց աշխարհայացքում և վարքագծում մանկավարժական արժեքների ամրակայումն է:

Առարկայի դասավանդման խնդիրներն են՝

- Ուսանողների մեջ պատկերացումներ ձևավորել էթնոմանկավարժության ուսումնասիրման առարկայի, նպատակների, բովանդակության, մեթոդաբանության, արժեքների, միջոցների, գործոնների վերաբերյալ:

- Ուսանողներին գիտելիքներ հաղորդել էթնոմանկավարժության ակունքների, փիլիսոփայությունից մանկավարժության անջատման, ձևավորման շարունակական գործընթացի մասին:

- Ուսանողներին ծանոթացնել մշակութային տարբեր դրսևորումներում և մտավորականների հոգևոր ժառանգությունում մարդակենտրոն մանկավարժական գաղափարներին:

- Ուսանողների մեջ պատկերացում ձևավորել էթնիկական, ժողովրդական, ազգային և համաշխարհային մանկավարժական մշակույթների փոխներթափանցվածության, մասնավորից դեպի ընդհանուրը և ընդհանուրից դեպի մասնավորը գիտելիքների կուտակման գործընթացի մասին (էթնիկականից դեպի համամարդկայինը, և համամարդկայինից դեպի մասնավորը):

- Ուսանողների մեջ ձևավորել մանկավարժության արդի հիմնախնդիրների լուծման գործում էթնոմանկավարժության ներուժի կիրառման հնարավորությունների գիտակցման ու արժևորման կարողունակություններ:

Ակնկալվող ուսումնական արդյունքները

Կիմանան

- էթնոմանկավարժության հիմնական հասկացությունները, էթնոկրոնական տարբերությունների կանխատեսելի զարգացումները,

- համամարդկային գիտամանկավարժական մշակույթում էթնոմանկավարժության տեղն ու դերը,

- էթնոմանկավարժության զարգացման ընթացքը, կրթական և քաղաքական նշանակությունը,

- էթնոմանկավարժության միջոցները, սկզբունքները, մեթոդները:

Կկարողանան

- ինքնուրույն բացահայտել և վերլուծել էթնոմանկավարժական երևույթները,

- մասնագիտորեն լուծել աշխատանքային խնդրահարույց իրավիճակները,
- գտնել մանկավարժական տարաբնույթ խնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակները բազմամշակութային աշխարհում,
- իրենց տեսակետները շարադրել և պաշտպանել մասնագիտական աշխատանքային գործունեության ընթացքում, գիտահանրամատչելի քննարկումների միջավայրում:

Կտիրապետեն

- Անձի և հասարակության մշակութայնացման գործընթացների նախագծման, իրականացման, վերլուծման և ամփոփման կարողունակությունների:
- Կրոնաաշխարհիկ բազմազանության միջավայրում ուսումնադաստիարակչական գործընթացի կազմակերպման հմտությունների:

Ուսումնական գործունեության տեսակները

Ուսումնական գործընթացում նպատակահարմար է կիրառել անհատական, զույգերով, խմբային աշխատանքների տեսակները:

Անհատական աշխատանք

- աշխատանք տպագիր և էլեկտրոնային տեքստերով, տեղեկատվական այլ աղբյուրներով (աղբյուրագիտական նյութեր, բառարան, հանրագիտարան, քրեստոմատիաներ, տեսա և լսանյութեր, տրամադրված ուսումնական նյութեր և այլն),
- ըստ ուսումնական թեմաների՝ նյութերը մշակել, վերլուծել, համադրել, համեմատել, հակադրել, ներկայացնել ընդհանրական և տարբերակիչ կողմերը, համակարգել, վերացարկել, եզրահանգել, ամփոփել, ներկայացնել հարցադրումներ, գրել շարադրանք,
- տեքստային աշխատանք՝ նկարագրել, բնութագրել երևույթները, իրողությունները, փաստերը, կերպարները, կատարել տեքստին վերաբերող առաջադրանքներ, ձևակերպել հիմնական միտքը, արտահայտել վերաբերմունքը, կարծիքը՝ հիմնավորելով օրինակներով, դրսևորել քննադատական մտածողություն,
- խոսքային աշխատանք՝ առանձնացնել առանցքային գաղափարները, կարևոր հատկանիշները, մեկնաբանել, հիմնավորել, ներկայացնել, հաղորդել, կառուցել բնութագրական, պատմողական, նկարագրական, դատողական խոսք,
- ուսումնասիրել էթնոկիրառական արվեստի գործեր, ունկնդրել ազգային երաժշտություն, դիտել տեսանյութեր (ծիսական արարողությունների, ավանդույթների, սովորույթների, ազգային և կրոնական տո-

ների վերաբերյալ գեղարվեստական և փաստագրական ֆիլմեր, հաղորդաշարեր), մեկնաբանել, վերլուծել,

- հետազոտական աշխատանք՝ կատարել բնագրային նյութերի շուրջ ուսումնահետազոտական աշխատանք, պատրաստել ռեֆերատ, զեկուցում, ներկայացնել տարբեր միջոցներով (աղյուսակ, գծանկար, պաստառ, նկար, սահիկ, տեսաֆիլմ և այլն),
- դիտել, ունկնդրել համծնարարված նյութերը, մասնակցել քննարկմանը, բանավեճերի և զրույցների:

Ձույգերով և խմբային աշխատանք

- բնագրային նյութերի շուրջ կատարել ուսումնահետազոտական խմբային նախագծեր, շնորհանդեսի իրականացում,
- տպագիր և էլեկտրոնային աղբյուրներից որոնել նյութեր, մշակել, փոխլրացնել,
- ուսումնական նյութերի շուրջ կազմակերպել ինտերակտիվ քննարկումներ, բանավեճեր, համատեղ աշխատանքներ, փոխադարձ գնահատել կատարված աշխատանքը, մշակել գնահատման չափանիշներ,
- կազմակերպել դերախաղեր, մոդելավորել տարբեր էթնոմշակույթներում ներընտանեկան փոխհարաբերությունների վերաբերյալ իրավիճակներ, դրսևորել համագործակցային կարողություններ,
- կազմակերպել խաղ-մրցույթներ ուսումնական թեմաների վերաբերյալ:

«Էթնոմանկավարժություն» դասընթացի ուսուցումը ներառում է՝

- դասի ընթացքում նյութի մատուցում դասախոսության միջոցով, քննարկվող գաղափարների հաղորդում առանց պատրաստի եզրահանգումների, ուսանողների հետ ամփոփիչ եզրահանգումներ անել խմբային աշխատանքի միջոցով,
- ուսանողների ճանաչողական, ուսումնահետազոտական գործունեության դրդապատճառների ձևավորում, որպեսզի դասընթացի շնորհիվ նրանք հնարավորինս ինքնուրույն հարստացնեն իրենց գիտելիքները,
- սեմինարներ, գործնական պարապմունքներ,
- դասընթացն ավարտվում է ամփոփիչ դասով, կրթական վերջնարդյունքների ուսումնասիրման նպատակով ամփոփիչ թղթապանակների ստեղծմամբ և թեմատիկ շարադրանքով:

Դասընթացի անցկացման վայրը և նյութատեխնիկական ապահովվածությունը

1. Դասընթացը նախատեսվում է հիմնականում իրականացնել կրթական հաստատության լսարանում, որը հագեցած է ձայնապատկերային նյութերի մատուցման համար նախատեսված թվայնացված սարքավորումներով (արտածիչ, էկրան, համակարգիչ):

2. Դասընթացի որոշ թեմաներ հնարավորության դեպքում նպատակահարմար է անցկացնել Կոմիտասի անվան թանգարան-ինստիտուտում, Մատենադարանում, Սարգսյան պատի ազգագրական, Հայաստանի պատմության և այլ թանգարաններում:

3. Հնարավորության դեպքում **գործնական դասերի քննարկումներին մասնակցելու** համար հրավիրել ազգագրագետների, Հայաստանում բնակվող էթնոկրոնական խմբերի ներկայացուցիչների, ինչպես նաև ՀՀ-ում գործող Միջազգային կառույցների և դեսպանատների մշակութային բաժինների ներկայացուցիչների:

ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ՊԼԱՆ

#	Դասախոսության թեմա	Դասախոսություն	Սեմինար/Գործնական աշխատանք
1	Էթնոմանկավարժությունը՝ որպես մանկավարժության գիտաճյուղ, ուսումնասիրման առարկան, նպատակները, ակունքները, գործոնները: Էթնոսը՝ որպես պատմահասարակական և մշակութային երևույթ:	2	
2	Էթնոմանկավարժության տեղը գիտությունների համակարգում (մարդաբանություն, հնագիտություն, էթնոգրաֆիկա, քաղաքագիտություն, հոգեբանություն և այլն):	2	
3	Մանկավարժական գաղափարների արտացոլումը ազգագրական մշակույթի տարբեր դրսևորումներում:	2	2
4	Էթնոմանկավարժության միջոցները: Դիցակրոնական պատկերացումների ուսուցաբանական և դաստիարակչական նշանակությունը:	2	2
5	Մանկավարժական մշակույթի արտացոլումը բանահյուսության մեջ:	4	2
6	Աշխարհիկ և հոգևոր սովորույթային երևույթների դաստիարակչական նշանակությունը:	2	2
7	Հոգևոր գրականության մանկավարժական նշանակությունը:	2	
8	Ազգային երգ ու պարի ճանաչողական և դաստիարակչական նշանակությունը:	2	2

9	Ընտանիքը որպես էթնոդաստիարակության միջավայր: Ընտանիք-պետություն կապը:	2	2
10	Էթնոկիրառական արվեստի և ճարտարապետության դաստիարակչական մշանակությունը:	2	2
11	Աշխատանքային, գեղագիտական, իրավասեռային դաստիարակության գաղափարների արտացոլումները հայ և այլ էթնոհանրությունների մանկավարժական մշակությամբ:	4	
12	Մարդ-բնության միասնության գաղափարի արտացոլումը էթնոմանկավարժական մշակությամբ:	2	2
13	Համաշխարհայնացումը և մանկավարժության ժամանակակից խնդիրները:	2	2
14	Էթնիկություն և քաղաքացիություն, էթնոքաղաքական մանկավարժություն: Դասընթացի ամփոփում:	2	2
	Ընդամենը՝	30	20

Գնահատման ձևեր՝ ստուգարք, քննություն, թղթապանակ, էսսե:

Դասընթացի իրականացման արդյունքում

1. Կհանրայնացվի և կզարգանա հայ էթնոմանկավարժությունը որպես հայոց և համամարդկային գիտակրթական մշակույթի բաղկացուցիչ:
2. Արդյունավետ կդառնա մարդու (աշակերտի, ուսանողի, մանկավարժի, ծնողի, քաղաքացու) ինքնակատարելագործման ընթացքը:
3. Կընդլայնվի ուսանողի աշխարհայացքը, ՀՀ-ում բնակվող երիտասարդությունը նոր տեսանկյունից կդիտարկի մարդու և համամարդկային հանրության փոխկապակցվածությունը:
4. Արդյունավետ կդառնա ազգային-պետական մշակույթի ինքնատիպության պահպանման գործընթացը, որպես համամարդկային մշակույթի բաղկացուցիչ:
5. Կէթնիկացվի կրթական միջավայրը, զարթոնք կապրի էթնոպետական մշակույթը:
6. Դասավանդման ընթացքում նյութերի ուսումնասիրությունները, երևույթների բացահայտումները, դասդասումները կարևոր գործոն կծառայեն Հայոց էթնոբանության զարգացման համար:
7. Կամրապնդվի ուսանողների մանկավարժական մասնագիտական կարողունակությունների ձևավորման գիտաճանաչողական հեները:

Դասընթացում ուսումնասիրվող հիմնական հասկացությունների ցանկ

Էթնոմանկավարժություն՝ գիտություն, որն ուսումնասիրում է էթնիկական խմբերի կողմից աճող սերնդի դաստիարակության և ուսուցման կենսական փորձը, ընտանիքի, տոհմի, ցեղի, ժողովրդի, ազգի իրական արժեքների հիմքը կազմող բարոյավարքային և գեղագիտական պատկերացումների ձևավորման և կիրառման գործընթացները:

Էթնոս՝ իրեն համընդհանրական անվանում (հուն.՝ «ἔθνος» և «ὄνομα») վերագրող մարդկանց խումբ, որը ձևավորվելով որոշակի տարածքում ինքնապահպանման գործընթացում ստեղծել է ընդհանուր լեզվով հաղորդակցվող միջսերնդային համակեցություն և գիտակցաբար առաջնորդվում է միևնույն կենսափիլիսոփայական արժեհամակարգով կենսակերպի գրեթե բոլոր դրսևորումներում:

Էթնոմշակույթ՝ էթնիկությամբ զատորոշված (տարբերակված) գիտելիքների, համոզմունքների և հանրային վարքագծի այնպիսի ամբողջություն, որ հիմնվելով խորհրդանշական մտածողության վրա՝ ապահովում է հանրության պահպանման և զարգացման գործընթացը:

Էթնոմշակութային ինքնություն՝ անհատի կողմից էթնիկ հանրույթի հետ նույնականացման գործընթաց (անգլ.՝ identification), որը թույլ է տալիս նրան սովորել վարքագծի անհրաժեշտ կարծրատիպերը, հիմնական մշակութային դերերի պահանջները:

Էթնոմշակութային անվտանգությունը բնութագրվում է անձնավորության և խմբի ֆիզիկական և լեզվի ոչնչացմանն ուղղված հասարակական-քաղաքական ճնշումների, մարդաբանական խտրականության հնարավորությունների բացակայությամբ:

Էթնոհոգեբանություն՝ ուսումնասիրում է մարդաբանական տարբեր խմբերի ներքին և արտաքին փոխհարաբերությունների արդյունքում ծնվող, զարգացող և ձևավորվող հոգեկան երևույթները, էթնոխմբերի և նրանց անդամների հոգեբանական ու վարքային առանձնահատկությունները:

Էթնոնիհիլիզմ՝ հոգեսոցիալական ձգնաձամի արդյունքում ծնվող ինքնություն: Ենթադրում է բնականորեն ժառանգված էթնոմշակույթի մասնակի կամ լրիվ մերժում:

Էթնոէգզիզմ՝ դաստիարակությամբ պայմանավորված իռացիոնալ դիրքորոշում, որը բնութագրվում է որպես սեփական էթնոհանրության գերակա դիրք նմանօրինակ այլ էթնոսների նկատմամբ:

Էթնոցիդ (հուն.՝ «ἔθνος» և լատ.՝ «caedo»)՝ էթնիկության ոչնչացման գործընթաց, որը մարդատյացությունից («*misanthropia*») բխող քաղաքականության արդյունք է: Էթնոմշակույթի ոչնչացմամբ պայմանավորված էթնոգիտակցությունը կարող է մասնակիորեն

ծպտվել, ձևափոխվել: Ազգակից այլ ցեղերի հետ միաձուլման գործընթացը չի դիտարկվում որպես էթնիկության ոչնչացում:

Լեզվաոչնչացում (Lingvocide)՝ մայրենի լեզվի ոչնչացումը որպես ցեղասպանության բաղադրիչ:

Էթնիկական բախում՝ էթնոհատկանիշներով պայմանավորված անձի կամ խմբի կողմից այլոց մարդկային իրավունքների խախտում:

Էթնոքաղաքական առձակատում՝ էթնիկական հատկանիշներով պայմանավորված քաղաքական բնույթի հակասությունների մեծածավալ դրսևորում, որի ընթացքում որևէ քաղաքական սուբյեկտի կողմից փորձ է արվում խախտելու էթնոհանրության բնամշակույթով պայմանավորված օրինական շահերը:

Էթնոսփյուռք՝ էթնիկական կայուն հատկանիշներով կազմավորված տարաչափ խմբերի ամբողջություն, որը զուրկ է պատմականորեն ձևավորված իր կենսատարածքից և գտնվում է այլոց ստեղծած պետություններում:

Արարատյան էթնոքաղաքականություն՝ քաղաքական փոխհարաբերությունների այնպիսի ամբողջություն, որը բխում է էթնոմշակութային արժեհամակարգից և միտված է համամարդկային ընտանիքում էթնոհանրությունների իրավահավասար պահպանմանն ու ինքնահարատ գարգացմանն անկախ նրանց քաղաքակրթական մակարդակից:

Ուֆերատների, գործնական պարապմունքների, ինքնուրույն աշխատանքների, քննարկում-բանավեճերի թեմաներ:

1. Էթնոմանկավարժությունը՝ որպես մանկավարժական գիտության ինքնուրույն ճյուղ:
2. Էթնոմանկավարժությունը՝ էթնոհանրության ուսումնադաստիարակաչական փորձն ուսումնասիրող գիտություն:
3. Էթնոմանկավարժական գործոններ և միջոցներ:
4. Ընտանիքը՝ որպես էթնոմանկավարժական միջավայր:
5. Երկակի էթնիկություն կամ բարդ քաղաքացիություն ունեցող ընտանիքների մանկավարժական խնդիրները:
6. Մայրենի լեզուն որպես դաստիարակչական միջոց. բազմալեզու ընտանիքների կրթական խնդիրները:
7. Ընտանեկան կենցաղի, բնակարանի ներսույթի, ավագ սերնդի կենսափորձի դաստիարակչական նշանակությունը:
8. Ընտանիքի կազմը (եռասերունդ, թերի, տրոհված)՝ որպես մանկավարժական գործոն:
9. Էթնոմշակութային մարդասիրական արժեքների կրթադաստիարակչական նշանակությունը:

10. Բնահարմարության սկզբունքի արտացոլումն էթնոմանկավարժական մշակույթում:
11. Օրինակելի-չափանիշային անձնավորության նկարագիրն էպոսում, հոգևոր գրականությունում:
12. Սովորույթների, ավանդույթների, ծեսերի դաստիարակչական նշանակությունը:
13. Կրոնական բնույթի ավանդույթների դաստիարակչական նշանակությունը: Տարաբնույթ էթնոկրոնական պատկերացումների միահյուսումը ավանդույթներում (Ջատիկ, Տերմդեզ, Խաղողօրհներ և այլն):
14. Ընտանեկան բնույթի արարողությունների դաստիարակչական նշանակությունը:
15. Տրամաբանական և մարզական խաղերի դերը ընտանեկան դաստիարակության գործընթացում:
16. Հոգևոր բնույթի կառույցների ուսումնադաստիարակչական նշանակությունը:
17. Մշակույթի թվայնացմամբ պայմանավորված մանկավարժական խնդիրները:
18. Հեռահաղորդակցման մշակույթի դաստիարակչական նշանակությունը:
19. Ընտանեկան տոների պահպանման և ստեղծման մանկավարժական նշանակությունը:
20. Էթնոկրոնական հանդուրժողականության դաստիարակումը որպես արդիական մանկավարժական խնդիր:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բդոյան Վ.Հ., Հայկական աղանմաններ, -Եր.: Սովետական գրող, 1986, -164 էջ:
2. Էթնոմանկավարժություն: Ուսումնական ուղեցույց/Կազմ.՝ Գրետա Հակոբյան, -Եր.: Արտագերս, 2015, -152 էջ:
3. Կուն Ն., Հին Հունաստանի լեգենդներն ու առասպելները, -Եր.: Հայաստան 1979, -591 էջ:
4. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, 1 հատոր, -Եր.: ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, -670 էջ:
5. Մանուկյան Ա. Լ. , Էթնոքաղաքագիտության մշակութային ակունքները և կապը մանկավարժության հետ, -Եր.: Հեղ. հրատ., 2022. -161 էջ:
6. Մանուկյան Ա. Լ. , Ընտանեկան դաստիարակությունը հայ էթնոմանկավարժական մշակույթում, - Եր.: Հեղ. հրատ., 2021, -224 էջ:

7. Սասունցի Դավիթ, -Եր.: Հայպետհրատ, 1961, -336 էջ: Նալբանդյան Մ., Ընտիր երկեր, -Եր.: Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակչություն, 1953, - 684:
8. Նալչաջան Ա. Ա., Էթնիկական հոգեբանություն, -Եր.: Զանգակ-97, Հոգեբան, 2001, - 544 էջ:
9. Նալչաջան Ա., Մկրտչյան Ս., Էթնիկական մանկավարժություն, -Եր.: Զանգակ-97, 2003, -312:
10. Նահապետյան Ռ. Ա., Հայոց սոցիոնորմատիվ մշակույթը, -Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2009, - 180 էջ:
11. Սեդրակյան Ս.Ա., Ընտանիքի հոգեբանություն (մեթոդաբանական վերլուծություն), -Եր.: «Ուրարտու» համալսարան, 2010, -456 էջ:
12. Вакаев В.А., Этнопедагогика русской нации: Социально-философский анализ. Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук. –Барнаул: 2002. Научная библиотека диссертаций. Эл. ресурс:
<http://www.dissercat.com/content/etnopedagogika-russkoi-natsii-sotsialno-filosofskii-analiz> (дата проверки: 9.03.2019).
13. Волков Г.Н., Этнопедагогика, -М.: Академия, 1999, -168 с.
14. Выготский Л.С., Психология искусства. – М.: Искусство, 1986, -572 с.
15. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, - 1988, С19 – 24.
16. Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры. – М.: Наука. – 1987, С18 – 21.
17. Колум Патрик, Боги и герои Севера. URL:
https://royallib.com/book/kolum_patrik/bogi_i_geroi_severa.html
18. Конищева Н.М. Праздники делаем сами. Поделки, сувениры, украшения – М.: ИНКА-Пресс, 1995. – с. 32 – 34.
19. Константинова В.В., Алексеева Е.В., Музейная педагогика как средство формирования этнокультурной компетенции будущих педагогов. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=24933>
20. Николаев В.Н., Этнопедагогическая подготовка учителя русской национальной школы. – М., 1998 .– 178 с.
21. Мид М., Культура и мир детства. URL:
<http://base.dnsgb.com.ua/files/book/kultura-i-mir-detstva.pdf>
22. Элизабет Вестергорд, Родство против договора. Германский героический эпос глазами исторического антрополога. URL:
<https://norse.ulver.com/articles/westergord.html>
23. Joseph Campbell, The Hero with a Thousand Faces. URL:
<http://www.rosenfels.org/Joseph%20Campbell%20-%20The%20Hero%20With%20A%20Thousand%20Faces.%20Commemorative%20Edition%20%282004%29.pdf>
24. John F. Putnam, Folklore: A key to Cultural Understanding. URL:
http://www.ascd.com/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_196403_putnam.pdf

ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Ափղա Զաքարյան

ԱրՊՀ, ՄՄՀ, ՀԼԳ ամբիոն

Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն

Հորվածում խոսվում է հանրակրթության առաջին օղակում խոսքի ձևավորման ուղղությամբ տարվող աշխատանքներում առկա թերություններն ու դժվարությունները հաղթահարելու և հետագայում դրանց վերացմանը միտված մեթոդական ցուցումներից, հատկապես ուշադրություն է դարձվում բառի շուրջ տարվող աշխատանքներին:

Բացահայտվում է խոսքի՝ անմրցելի և անփոխարինելի միջոց լինելը մարդկային հասարակության մշակութաստեղծ նկարագրի, մշակույթի բովանդակության կայացման գործընթացում, խոսքը ոչ միայն փաստագրում է, մեկնաբանում իրականությունը, այլև՝ կողավորում, կազմակերպում գալիքը:

Գին տուր խոսքին, ով անցվոր մարդ, վսեմ խոսքին և իմացիր, որ այս կյանքում հավերժական չկա ոչինչ խոսքից բացի:

Ֆիրդուսի

Մարդկության մշակութաստեղծ գործունեության ողջ ընթացքի մեծագույն ձեռքբերումը խոսքն է: Որովհետև նա ոչ միայն արձանագրում է մեզնից անկախը, մարդու մասնակցությամբ եղածը, նաև կամա-ակամա ծրագրավորում է լինելիքը: Մենք ամեն ինչ գիտենք այնպես, ինչպես ներկայացվում է խոսքի մեջ: Հետևաբար խոսքային է նաև եղելության գոյակերպը մեր իմացության մեջ: Խոսքի արարիչը մարդն է: Իսկ միջմարդկային հաղորդակցության կարևորագույն ձևը եղել է, կա ու լինելու է խոսքայինը:

Կատարյալ և կազմակերպված գրական խոսքը սոսկ ձև չէ, այլ ամենից առաջ մարդու կազմակերպված, տրամաբանական և նպատակային մտածողության արտահայտություն: Մինչդեռ այդ խնդիրը լեզվի ուսուցման ու աշակերտների ընդհանուր զարգացման ամենացավոտ կողմերից մեկն է:

Առանց որևէ չափով նվազեցնելու դասագրքերի, գեղարվեստական գրականության ընթերցանության մեծ նշանակությունը, այնուամենայնիվ, պետք է նկատի ունենալ, որ առաջադրված խնդրի լուծման մեջ բացառիկ դեր ունի ուսուցիչը, քանի որ ծրագրային նյութն ու պահանջներն

աշակերտներին հասցնողը, մեթոդական գրականության մեջ առաջադրվող ցուցումներն ու խորհուրդները կատարողը ուսուցիչն է:

Խոսքի զարգացման առաջին պահանջը, այլ կերպ՝ կատարյալ խոսքի առաջին հատկանիշը վերաբերում է բառապաշարին:

Ինչպես ռուս մեծ մանկավարժ Կ.Դ. Ուշինսկին է նկատել՝ «այն երեխան, որի զարգացումը բռնի կերպով չի աղձատվել, մեծ մասամբ, հինգ կամ վեց տարեկանում, արդեն իր մայրենի լեզվով խոսում է աշխույժ ու ճիշտ» (էջ 129-130): Սակայն տարերայնորեն, բնական ճանապարհով յուրացված լեզվական այս պաշարը դպրոցում պետք է դրվի որոշակի համակարգի տակ, զուգակցվի այդ լեզվի քերականության գիտակցման հետ և երեխայի մեջ որոշակի լեզվական ուժի ու կարողության վերածվի:

Աշակերտի բառապաշարի հարստացումը սկսվում է ուսումնառության առաջին իսկ տարվա սկզբից և արդեն տարրական դասարաններում թե՛ հայոց լեզվի և թե՛ մյուս առարկաների դասընթացների շնորհիվ զգալի չափով մշակվում և հարստացվում է այն:

Աշակերտի բառապաշարը ձևավորվում, հարստանում է ընտանիքում, հասարակական միջավայրում և դպրոցում: Առաջին երկուսը կարելի է համարել խոսքային բնական միջավայր, երրորդը՝ արհեստական: Բառի կյանքը խոսքի մեջ է, բառերը լոկ քարեր են լոկ՝ այստեղ, անտեղ ընկած անհոգ, կարևոր է, որ բառն ապրի, թրթռա երեխայի գիտակցության մեջ, դառնա գործիք, որի օգնությամբ երեխան ձեռք կբերի գիտելիքներ: Բառն է ստեղծագործության ամենագլխավոր գործիքներից մեկը: Յուրաքանչյուր մարդ ունի բառապաշար, բայց ոչ բոլոր մարդիկ են կարողանում ճիշտ ու տեղին, դիպուկ ու հարմար տեղում օգտագործել իմացած բառերը, այսինքն՝ լողալ բառերի ծովում: Ամեն ինչ կախված է ընտրությունից: «Մի հատիկ բառի համար, - գրել է Մայակովսկին, հազարավոր տոննա բառահանք ես շուռումուռ տալիս, մի փութ աղ ես ուտում ու հարյուրավոր գլանակների ծուխ կուլ տալիս՝ մարդկային լեզվի արտեզյան խորքերից մի թանկագին խոսք, բառ դուրս բերելու համար» սա հենց այն է, ինչ կոչվում է «խոսքի տառապանք»:

Աշակերտն իր մտքերը հաղորդում է նախադասության միջոցով, նախադասությունը մտքի միավոր է, այստեղից էլ նախադասության ճիշտ կառուցման առանձնահատուկ կարևորությունը: Ուսուցիչը պետք է լավ պատկերացնի, թե նախադասության կառուցվածքային հատկապես որ հարցերում են թույլ տրվում շեղումներ և առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնի դրանց վրա:

Լեզվական հմտությունները ժամանակի միայն մեծ հատվածում կարող են ձևավորվել, զարգանալ, կայունանալ: Այս պատճառով անհրաժեշտ է աշակերտների խոսքի զարգացման խնդրի հաջող լուծման ճիշտ

ու հիմնավոր սկիզբը դնել առաջին դասարանից: Երբեմն որոշ դասարաններում լավ ուսուցիչների աշխատանքը ցանկալի արդյունք չի տալիս, որովհետև նախորդ կամ հաջորդ դասարաններում այդ հարցում չի ցուցաբերվում հետևողականություն: Ուրեմն՝ աշակերտների խոսքի զարգացման նկատմամբ անհրաժեշտ է ուսումնառության բոլոր տարիներին ունենալ անընդմեջ միասնական մոտեցում և պահանջ:

Աշակերտի խոսքի, բառապաշարի հարստացմանն օգնում է նկարի բանավոր կամ գրավոր վերարտադրությունը: Նկարի բովանդակությունը վերարտադրելիս աշակերտից պետք է պահանջել վերհիշել իր տեսածի և լսածի բովանդակությունն արտահայտող համապատասխան բառեր, որոնք անհրաժեշտ են տվյալ նկարի բովանդակությունը ճիշտ շարադրելու համար:

Ղասը սկսվում է նկարի «Գարուն» ցուցադրումով, որից հետո առաջադրվում են հետևյալ հարցերը.

ա) Տարվա ո՞ր եղանակն է պատկերված նկարում:

բ) Ինչպիսի՞ գույներով է նկարիչը դիտողին հաղորդում զարնանային տրամադրություն:

գ) Ի՞նչ հույզեր ու զգացմունքներ է առաջացնում նկարը:

Այնուհետև ընթերցվում են Ղ. Աղայանի «Գարուն» պատմվածքը և Հ. Սահյանի «Գարուն է գալիս» բանաստեղծությունը, որից հետո աշակերտները սկսում են վերարտադրել նկարի բովանդակությունը՝ արտահայտելով իրենց հիացմունքը զարնան նկատմամբ:

Գեղարվեստական ստեղծագործության ուսումնասիրումը պետք է օժանդակի բնագրի բովանդակության վերհանմանը, աշակերտի խոսքի զարգացմանը: Անհրաժեշտ է, որպեսզի գեղարվեստական բնագրերի բովանդակությունը վերարտադրելիս աշակերտը օգտագործի հեղինակի համեմատությունները, մակդիրները, փոխաբերությունները: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ուսուցիչների ճնշող մեծամասնությունը միայն բնագրերի բովանդակությունն է վերլուծում: Հետևանքն այն է լինում, որ աշակերտները հասկանում են բնագրի բովանդակությունը, բայց բառեր չեն գտնում իմացածը բացատրելու, արտահայտելու, չեն կարողանում այդ նպատակով օգտագործել հենց հեղինակի լեզվական-արտահայտչական միջոցները: Բերենք մի օրինակ: Ավետիք Իսահակյանի «Եղնիկ» պատմվածքն անցնելիս աշակերտներից պահանջում ենք այն կարդալ արտահայտիչ և հետևում, որ ճիշտ շեշտադրվեն բառերը: Ապա առաջարկում ենք առանձնացնել եղնիկի հոգեվիճակն արտահայտող նախադասությունները, հեղինակի վերաբերմունքը եղնիկի նկատմամբ: Կարևորում ենք աշունը պատկերող հատվածների դուրս գրումը բնագրից և դրանց օգտագործումը պատմելու ժամանակ: Աշխատում ենք ճշտել նրանց խոսքում տեղ գտած գրական հայերենին խորթ բառերն ու բառակապակցությունները: Չենք մոռանում նաև հիշեցնել Հ.

Թումանյանի՝ բառին տված գնահատականը: «Բառը մի աշխարհի է»: Բառն այդ արժեքը ստանում է այն դեպքում, երբ խոսքի մեջ գտնվում է իր տեղում: Պատմելու ընթացքում հետևում ենք, որ աշակերտները զգայուն լինեն բառի իմաստի և նրա նրբերանգների նկատմամբ, աշխատում, որ ընթերցանությունը դառնա հոգևոր պահանջ ամբողջ կյանքում, ծգտում, որ աշակերտները խնամքով վերաբերվեն խոսքին, հոգ տանեն նրա մաքրության համար:

Մայրենի լեզվի յուրաքանչյուր դաս պիտի ունենա խոսքի զարգացման բաժին՝ անկախ դասի տեսակից, անցնելիք նյութից: Լեզվական բոլոր թեմաները պիտի ծառայեն աշակերտի խոսքի զարգացմանը: Ուսուցչից է կախված, թե հետաքրքրասեր մանուկներին ինչ չափով սիրել կտա գրական խոսքը, զգալ կտա նրա բույրը, գեղեցկությունը: Դրա համար անհրաժեշտ է, որ ուսուցչի խոսքը գրական լինելու հետ միասին, լինի նաև հյուրեղ, գեղեցիկ, գրավիչ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ա. Տեր-Գրիգորյան, Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Եր., 1980, էջ 564:
2. Ուշինսկի Կ.Դ., Մանկավարժական ընտիր երկեր, Եր., 1949, էջ 647:
3. Աղաջանյան Ս., Լեզուն և գիրը մշակույթի համակարգում, Եր., 2012, էջ 120:

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аида Закарян

АрГУ, УММ, Кафедра армянского языка и литературы

Кандидат педагогических наук, доцент

Степанакерт, Республика Арцах

В статье говорится о методических указаниях, направленных на преодоление и дальнейшее устранение недостатков и трудностей в работе по формированию речи в первом звене общего образования, особое внимание уделяется работе со словом. Раскрывается неконкурентное и незаменимое свойство речи в процессе формирования содержания культуры, культурологического описания человеческого общества, речь не только фиксирует, трактует реальность, но и кодирует, организует грядущее.

SUMMARY
SPEECH DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL

Aida Zakaryan

ArSU, MMU, Armenian Language and Literature Chair
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Stepanakert, Republic of Artsakh

The article discusses methodological indications aimed at overcoming shortcomings and difficulties in the work on the speech formation at the first level of general education and their elimination in the future. Special attention is paid to the work done around the word. It is revealed that speech is an incomparable and irreplaceable means in the process of establishing the culture-creating profile of human society and the content of culture. Speech does not only document and interpret reality, but also encodes and organizes the future.

ЦИВИЛИЗАЦИЯ И КУЛЬТУРА ПОБЕДЯТ ВАРВАРСТВО: ГАДРУТСКИЙ РАЙОН БУДЕТ ЧАСТЬЮ АРЦАХА

Гариб Бабаян

*кандидат философских наук, доцент, руководитель
Независимого центра Стратегических исследований
(г. Степанакерт, НКР)*

У каждого народа есть свои сакральные места, ценности материальной и духовной культуры, которыми этот народ особо гордится. Недаром варвары и молодые кочевые племена захватив такие сакральные места древних и богатых культурными ценностями народов, начинают методично и быстро уничтожать эти ценности, чтобы стирать с лица земли все то, что дала миру и цивилизации та или иная древняя культура.

Мир помнит, как в Афганистане вандалы уничтожили великолепный памятник – „Шагающий Будда“, в древней Сирии варвары уничтожили древние памятники культуры, в Ираке был уничтожен и разграблен варварами музей древних артефактов Багдада. Сегодня на глазах всего мира азербайджанские варвары и вандалы методично уничтожают древнюю культуру арцахских армян – церкви, хачкары, кладбища и другие памятники армянской культуры, а также памятники воинам-карабахцам погибшим в Великой Отечественной войне. Наглядным примером вандализма и варварства азербайджанских оккупантов являются их агрессивное поведение в тех районах Арцаха, которые перешли под их контроль в результате третьей азербайджано-карабахской 44 дневной войны в 2020г. Складывается представление, что власти и народ Азербайджана в своей животной ненависти к армянам взяли на вооружение все то низменное и варварское, что было во всей истории человечества.

Уничтожив полностью древнюю культуру армянского народа в Нахичеване, Шаумянском районе, Геташене и Мартунашене, азербайджанцы взялись за уничтожение культуры армян Арцаха. Сегодня на глазах цивилизованного мира они рьяно уничтожают армянскую культуру и памятники в г. Шуши, в Бердзорском, Карвачарском, Санасарском и в Гадрутском районах Арцаха.

Армянский Арцах весьма богат своей историей и культурой, традициями и обычаями, языковыми диалектами и говорами, характерами и нравами, нравственными императивами и гастрокультурой, юмором и жизнеутверждающей энергетикой. Но среди

этого богатства особым бриллиантом, увенчающим вершину арцахского ума и красоты, несомненно, выделяется Гадрутский район. Он красив своей незабываемой природой-горами, лесами, родниками - флорой и фауной. Деревни и села Гадрутского района, как правило, расположены в лесистых горах, в очень живописных местах, с цветущими садами и огородами, благодаря трудолюбию местных жителей. Однако, самое большое богатство Гадрута и Гадрутского района - это, несомненно, люди. Они антропологически красивы, с правильными чертами лица, хорошо сложены, светлокожие и часто светловолосые, улыбчивые и доброжелательные. Жители Гадрутского района отличаются своим гостеприимством и особой кулинарной культурой. Например, как в Гадрутском районе готовят в тонирах традиционное арцахское блюдо "куркут", навряд ли можно встретить в других местах Арцаха. А знаменитое гадрутское разносолье - это особая культура, которая выгодно отличает жителей Гадрутского района. На вопрос, почему ваши соленья такие вкусные, они неизменно с юмором отвечают, что мы солим самые отборные овощи, в отличие от степанакертцев, которые для этого выбирают самые плохие. Так они часто подтрунивают столичных степанакертцев.

Гадрутский район Арцаха дал миру выдающихся ученых-академиков, докторов наук, профессоров, доцентов, преподавателей и инженеров, математиков, физиков и т.д.

Гадрутцы всегда жили в ауре арцахской армянской культуры и бытия, мало соприкасаясь с кочевыми соседями-кавказскими татарами, нынешними азеро-турками.

В книге "Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа" (г. Тифлис, 1888г.) говорится о том, что сам Гадрут окружен десятью деревнями, из которых в девяти деревнях население армянское, только в одной деревне Караколу живут мусульмане. Позднее эта деревня будет передана в Физулинский район (бывший Карягинский район), который в 1827 году был основан русскими, как форпост вблизи границы с Ираном (Персией). В городе Карягин жили русские, а также армяне, переехавшие из близлежащих деревень Гадрутского района. Позже, в 1959 году власти Азербайджанской ССР переименовали город Карягин и Карягинский район в город Физули и Физулинский район. А ведь город с основания был назван в честь героя русско-персидских войн, командира 17-го Егерского полка, полковника Павла Михайловича Карягина, чья память незаслуженно забыта в России, но арцахские армяне помнят и чтят память этого русского воина-героя до сих пор.

В “Сборнике материалов для описания местностей и племен Кавказа” написано, что Гадрутская шелкомотальная фабрика, которая существовала с 1877г., продавала во Францию от 50 до 60 пудов шелка в течение 8 месяцев по цене 250-300 рублей за пуд. А шелк этой фабрики был на двух выставках: Московской, в 1882 году, и Американской в 1883 году, причем на первой выставке удостоился бронзовой медали, а на второй – золотой (стр. 175). Также в этом “Сборнике” говорится о том, что у местных гадрутских армян наблюдается особая тяга к учебе.

В 1835 году в Гадруте был размещен Полтавский конный казачий полк Кубанского войска. В 1838 году в деревне Ванк, рядом с Гадрутом, был открыт штаб с лазаретом. В 1880 году в Гадруте была открыта телеграфная станция. Со времен размещения русских войск в Гадруте в 1835 году, здесь большое распространение стал получать русский язык. В “Сборнике” написано: “Так как Гадрут населен исключительно армянами, то все говорят на армянском языке, примешивая к нему татарские и русские слова. Армяне, при встрече с татарами, говорят по-татарски, а с русскими по-русски.” (стр. 186) Далее написано, что “после принятия русского подданства и основания здесь штаба, жители, часто вращаясь между русскими, имели возможность научиться говорить по-русски, теперь почти всякий безграмотный поселянин в состоянии говорить по-русски.” (стр. 186)

Русский язык в Гадруте стал вторым родным языком, благодаря ему армяне Гадрутского района фактически получили доступ к качественному образованию, как в Российской Империи, так и, особенно, в Советском Союзе. В Советский период, когда учеба была бесплатной и доступной для всех слоев населения, Гадрутский район Нагорного Карабаха дал большое количество высокообразованных специалистов, ученых, инженеров, творческую интеллигенцию. А деревня Мец Тагер Гадрутского района Арцаха дала миру выдающегося маршала авиации СССР Арменака Ханферянца (Сергея Худякова).

Отметим, что тенденция двуязычия в Гадрутском районе длилась вплоть до последнего времени, когда власти Нагорного Карабаха ошибочно решили, что в угоду лучшему изучению родного языка можно пожертвовать другими языками. Так сказать, “заставь дурака молиться, он лоб себе расшибет”, поэтому за последние более чем 20 лет в Гадрутском районе потихоньку стали забывать русский язык, особенно в деревнях. Хотя в самом Гадруте жители довольно хорошо владели русским языком вплоть до оккупации азербайджано-турецко-ИГИЛОВскими войсками Гадрутского района в результате 44-х

дневной войны и изгнания жителей этого города и района из своих домов. Особо отметим, что именно русский язык стал для карабахских армян тем самым мостом в мир передовой науки, культуры, литературы и т.д. Поэтому, окончив среднюю школу в селах Гадрутского района, молодые ребята поступали в ведущие ВУЗы России, а впоследствии становились докторами наук, профессорами и академиками.

В Гадрутском районе есть знаменитое село Баназор (Баназур), которое с давних пор славится своим прекрасным вином. Вино из Баназура поставлялось в царский двор, и даже великий поэт А. С. Пушкин в своем "Путешествии в Эрзерум 1829г." отмечал, что это карабахское вино ничем не уступает некоторым Бургундским. Патриотизм баназурских армян был очень высоким, так еще в конце 19-го века в Баку был учрежден "Фонд Баназур", который всячески помогал развитию села, обеспечивал местную школу всем необходимым. Еще в 1928 году в с. Баназур был установлен немецкий дизель, который обеспечивал электричеством местную мельницу и до 24 часов давал в дома сельчанам свет. В советское время в Гадруте по праздникам играл военный духовой оркестр, была танцплощадка, где люди танцевали по выходным дням, знакомились и создавали семьи и т.д. – жили полноценной городской цивилизованной жизнью. Следует отметить, что культура виноделия в Гадрутском районе всегда была на самом высоком уровне: в царское время и при СССР баназурское вино и марка „Гадрут“, в постсоветское время особо прославилось вино „Катаро“ из деревни Тог. Это вино экспортировалось из Арцаха в Армению, Россию и страны Запада.

Считаем, одним из самых тяжелых ударов по армянскому Арцаху – это уничтожение Гадрута и Гадрутского района не только физически и географически, а духовно-культурное уничтожение самого мира Гадрутского района с его культурой, ценностными нормами и богатством, с его человеческим богатством.

К сожалению, гадрутцы сегодня разбрелись в большинстве своем по всему миру – кто-то остался в Арцахе, кто-то в Армении, а кто-то уехал в разные страны, увезя с собой память и культуру Гадрута, которая, к сожалению, уже исчезнет в следующем поколении. Ничего, конечно же, не изменится в этом проклятом мире, но армянский народ навсегда потеряет прекрасный мир Гадрутских армян с их говором, с их "куркутом", с их соленьями – одним словом, с их особым миром и человеческими отношениями, которые очень редко можно встретить в этом бесчеловечном мире.

Несомненно, г. Гадрут и Гадрутский район Арцаха являются неделимой частью нашей Родины, и мы обязаны вернуть наше богатство.

Считаем, что Минская группа ОБСЕ, страны-сопредседатели Россия-США-Франция должны поддержать справедливое требование нашего народа о восстановлении территориальной целостности Арцаха и деокупации наших земель. В конце то концов, не варвары и вандалы должны править миром, а цивилизованные народы. Гадрутский район, г.Шуши, Шаумянский район, Геташенский подрайон и другие армянские автохтонные земли должны быть возвращены истинному хозяину- армянскому народу. Гадрутцы же смогут сохранить свою культуру и традиции только лишь живя в армянском Арцахе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Епископ Макар Бархударянц: Арцах, издание “Наука”, Санкт-Петербург, 2012г.

2. Сборник Материалов для описания местности и племен Кавказа. Издание Управления Кавказского учебного округа. Выпуск шестой. Тифлис, 1888г.

3. Бабаян Г. М: Российско-Арцахские связи: история и ментальность.

Сб. Россия и армяне Нагорного Карабаха в прошлом и настоящем, Ростов-на-Дону. 2011г.

ԱՐՑԱՆՅԱՆ 44-ՕՐՅԱ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ
ԱԼԻՍԱ ԲԱՂԱՍԱՐՅԱՆԻ՝ «ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՏՈ»
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՄ

Գայանե Սարգսյան

*Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան,
Լեզուների ամբիոն, ասիստենտ,
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
gs.gayanesargsyan87@mail.ru*

*Արցախյան պատերազմն իր արտացոլումը գտավ Արցախում կռվող
գրողների, հրապարակախոսների՝ շատ հաճախ արկերի պայթյունների
տակ ծնված գործերում: Հեղինակները փաստավավերագրական շարա-
դրանքի հետ Արցախի ազատության տեսիլը հանձնեցին թղթին:*

*Շատերն Արցախյան պատերազմին անդրադարձան հետազայում՝
գեղագիտորեն ընկալելով և իմաստավորելով դեռևս չվերջակետված պա-
տերազմի ողբերգական ու հերոսական էջերը:*

*Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ կկատարենք Ալիսա
Բաղդասարյանի՝ «Պատերազմից հետո» բանաստեղծական գրքին, որի
միջոցով նա ներկայացնում է թե՛ պայքարի, թե՛ սիրո արտացոլանքը:*

*Բանալի բառեր՝ Արցախյան պատերազմ, արժեք, հայրենասիրու-
թյուն, ուժ, սեր, հավատ, պայքար:*

Ներածություն

Ժողովածուում լուսաբանված թեմաները վերցված են կյանքից,
ինչպես նաև՝ մեր օրերի իրավիճակից: Գրքում ներառված որոշ բա-
նաստեղծություններում արտացոլված են մեր ժողովրդի ձակատագրի
մերօրյա հատվածը, հայ մարդու կերպարը և հարուստ ներաշխարհը:

Ընթերցելով Ալիսա Բաղդասարյանի ստեղծագործությունները՝
հասկանում ես, որ նա ծնվել է որպես բանաստեղծ: Նրա մտածողու-
թյունը պատկերավոր է:

Ճիշտ է գիրքը վերնագրված է՝ «Պատերազմից հետո», բայց իրա-
կանում այն ներառում է «Պատերազմից առաջ», «Պատերազմի ընթաց-
քում» և «Պատերազմից հետո» ստեղծագործությունները: Եվ այս երեք
բաժնի ստեղծագործություններն այն ժամանակահատվածներն են, երբ
մենք կարողացանք ուրախանալ, տխրել, գիտակցել մեր ուրախության ու
տխրության արժեքն ու հետևանքները:

Ալիսա Բաղդասարյանի «Պատերազմից հետո» գրքի ընդհանուր նկարագիրը

Ալիսա Բաղդասարյանն ամբողջ ծայնով հնչեցնում է կյանքի ծայնը, մարդու ներաշխարհի պես-պես նրբերանգները, նրա անհատականությունը՝ բացահայտելով ավելի հարուստ շերտեր ու մտազգացական պատկերներ:

Հատկանշական է, որ բանաստեղծությունների ինքնատիպ խորագրերն արդեն իսկ կողմնորոշում են ընթերցողին, որ Ալիսա Բաղդասարյանը քնարախոհական խառնվածքի, դրամատիկ շնչի, ազնիվ ներշնչանքների, բանաստեղծությունը կեցության փիլիսոփայությամբ շաղախելու անուրանալի հատկանիշներով է օժտված:

Իսկ «Պատերազմից հետո» ժողովածուն որակական նոր հատկանիշներով է հայտանշվում ու առանձնանում բանաստեղծուհու կենսագրության մեջ:

Հեղինակի դասակարգումով «Պատերազմից հետո» հավաքածուն բովանդակում է «Քեզ տեսնելիս երգում են հոգուս աչքերը», «Առանց քեզ՝ երկնքի կապույտն էլ անգույն է» և «Պատերազմ՝ պատերազմից հետո» շարքերը, որոնք ըստ էության ներկայացնում են Ալիսա Բաղդասարյանի բանաստեղծական աշխարհի, արդի պոեզիայի, մեր պատմության նոր հատվածի տարբեր եզրերը՝ սիրո՝ պանծացման ու մեծարանքի և հայրենագագացության անբռնազբոս շեշտերով: Ըստ որում՝ այդ ամենը ոչ թե արտաքին թեմատիկ նշաններով, այլ՝ իրադարձությունների, «անտեսանելի» գունագծերի, բառապատկերների, ձևակառուցվածքային առիթնաբեր պատումների հուզական, վարակիչ, ներգործուն մտածողությամբ և ոճակառուցվածքային կենդանի շնչով: Աստվածային սիրո պանծացման ու մեծարանքի, ծնրադիր հավատի ու անկեղծ ներշնչանքի պատումներում Ալիսա Բաղդասարյանը դավանում է այն արժեքներին, որոնք անհրաժեշտ են մեծ ու դաժան աշխարհում լիարժեք ու արժանապատիվ ապրելու, արարելու, սիրելու և սիրվելու հոգեբարոյական թրթիռնե րով, մարդկային կայուն սկզբունքներով, ապացուցելով, որ բոլոր ժամանակներում ճշմարիտ բանաստեղծությունն ապրում և շնչում է հոգեմյուրով:

Ա. Բաղդասարյանի պոեզիայում ամեն ինչ ենթարկվում է սրտի ու մտքի չափումներին՝ ընդգրկելով հոգևոր և նյութական աշխարհը, որոնց կենտրոնում ամենագոր, ամենա խելամիտ մարդն է՝ իր բոլորանվեր սիրով, բարությամբ ու հավատամքով:

Ահա՛ տողեր, ամփոփ մտքեր՝ սիրո թեմային նվիրված նրա էջերից. «Սերը մտնում է հոգիներն ու արև նկարում», «Մեկնիր ձեռքերդ, Շոյիր երազանքիս վարսերը», «Դու մի նոր երանգ մտցրիր իմ կյանք», «Քո համբույրներից գեղեցկանում են շուրթերս», «Մի նոր կյանք ենք նկարում», «Դու ես արևը, լուսինը, Շաբաթվա բոլոր օրերը, Ու նաև գարունը», «Սե-

րը գծություն է», «Քեզ տեսնելիս երգում են աչքերս», «Միայն ես ու դու», «Եվ միայն այստեղ ու հիմա»¹...

Այսպես սիրո թեմային նվիրված «Քեզ տեսնելիս երգում են հոգուս աչքերը», «Առանց քեզ՝ երկնքի կապույտն էլ անգույն է» շարքերից կարելի է մեջբերել նաև ամբողջական բանաստեղծություններ:

Ճիշտ է, բոլորը համարժեք չեն իրենց մտածողությամբ ու թարմությամբ, բայց հոգու մի «բեկոր» են, ապրող ու ապրեցնող: Այս իմաստով, Ալիսայի բանաստեղծությունները, կարելի է ասել, իր «հոգու օրագրերն են», որոնք նույնքան հուզմունք, տրամադրություն են պարզևում նաև ընթերցողին, քանզի միասին են ծնվում սիրտն ու միտքը և հաճախ են խոսում մեկը մյուսի անունից. չէ ո՞ր ճշմարիտ պոեզիան նաև գործող բարոյականություն է, ազնվացնող ու բարձրացնող առաքինություն է:

«Պատերազմ՝ պատերազմից հետո»² շարքում սիրած էակի նկատմամբ քնարական հերոսի սերն ավելի կրակոտ ու անզիջում է դառնում հայրենի ոստանի նկատմամբ, քանզի Հայրենիքը ոչ թե հողատարածք է, այլ արժանապատվություն է, վսեմ կերպար, ազգային եզակի արժեք:

Ահա մի քանի ֆրագմենտներ. «Հայրենիքս քո դեմքն է ստանում, և ես քեզանից խլում եմ ինձ, Որ հայրենիքս հաղթանակ տանի», «Միտքս անկումներից վեր է բարձրանում, իսկ հաղթանակս բարձրանալ-կանգնելն է», «Եվ ապրում ենք, Մահվան սարսուռներից ավելի ուժեղացած», «Սիրտ չմնաց, կորուստների ցավից մեռնում է ժամանակը», «Հայրերը զավակներին ինչքի փոխարեն՝ Պայքարի ոգի են կտակում», «Թևածում են օդում, Սուտը տնից տուն մտած՝ խլացնում է բոլորին», «Ցավը սևով է ներկել երկինքը», «Հրաժեշտի խոսքերը՝ Վերադարձի ոգով են զինված», «Երկրիս հոգու զարկերում Հուշերը դրոշների պես Սթափվելու կոչեր են անում» և այլն: Աֆորիստիկ այս մտքերից, քնարական հերոսի սրտից ու մտքից հայրենասիրության գորակոչ է, ասես, պատգամվում, հավատի ու հույսի դրոշակներ են ծածանվում, որոնք ազդարարում են, որ վաղ թե ուշ հաղթանակը մերն է լինելու:

Ընդ որում, գրքի տարբեր էջերում այս դավանանքը ոչ թե մերկապարանոց է հնչում, այլ՝ դրսևորվում, իմաստավորվում է բանաստեղծական շաղախում: Ալիսային հաջողվել է ստեղծել բանաստեղծական գեղեցիկ, բովանդակալից կառուցվածքներ, որոնք ազգային են ու համամարդկային:

Սիրո՝ մեծարանքի նվագներ

Ալիսա Բաղդասարյանի գրքի առյուծի բաժինը սիրո երգերն են: Որպես սիրերգակ նա գալիս է դարերի խորքից: Նրա ուղին սկիզբ է առնում Կոստանդին Երզնկացուց (13-րդ դար), հասնում Նահապետ

¹ Բաղդասարյան Ա. Պատերազմից հետո, Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ, 2021թ., էջ 3-5:

² Տես նույն տեղում, էջ՝ 85-87:

Քուչակին (16-րդ դար), նոր թռիչք առնու Սայաթ-Նովայից (18-րդ դար): Ապա ունկնդրում է Վահան Տերյանին, Չարենցին, Պարույր Սևակին ու Սիլվա Կապուտիկյանին, իրեն ներկայացնում որպես նրանց ժառանգորդ դուստրը, որի համար սերը հավատարմության, օջախապաշտության, ազգային արժանապատվության, խիզախության, երեխաների դաստիարակության սուրբ թթխմորն է, սերուցքը, պատիվը:

Սիրային երգերում նա չի քարոզում, նրա գեղագիտական իդեալն՝ ընթերցողը, կարդում է երգերի ենթաբնագրային արժարժումներում, դրամատիկ ապրումների հոլովումներում:

Նա հայկական սուրբ օջախների գեղեցիկ սովորությունների, ավանդույթների նորօրյա խորհրդատուն է: Ա. Բաղդասարյանի պոեզիան իր ինքնատիպությամբ, կանացի նուրբ ապրումակցմամբ պարզ ու անրջական գրույց է ընթերցողի հետ:

Գրքում ակնառու պատկերված են սարսռազդու պատերազմի թարմ հետքերը:

Բանաստեղծուհին իր գրքում լցրել է սիրո բառեր՝ սիրո դրախտում բնակեցնելով մարդուն. այս է նրա սիրերգության առանցքը: Պատերազմի գույները հաղթահարած արցախուհին նորից ու կրկին վերահաստատում է. սերն է ցավի ու տառապանքի միակ ապրեցնող ծնունդը, առաջ մղիչ ուժը³:

Գրականագետ Նանար Սիմոնյանը գրում է.

«Ալիսա Բաղդասարյանի պոեզիան աչքի է ընկնում պատկերավոր մտածողությամբ, ասելիքի թարմությամբ ու ապրումների անմիջականությամբ:

Ալիսա Բաղդասարյանն այս ծանր օրերին ևս իր կոտորակված ժողովրդի կողքին է: Մոր հոգածությամբ փորձում է ամոքել հայրենի եզերքի արնածոր վերքերը: Բանաստեղծուհին արձանագրում է. հայը կորցրել է ժամանակի ու տարածության զգացողությունը, նա խարխափում է անորոշության ծովում:

Սրտի ցավով է նա արձագանքում քաղաքական խաղերի ու դավերի ձիրաններում տառապող ժողովրդի հառաչանքին⁴:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ Ալիսա Բաղդասարյանի մասին կարելի է խոսել հավերժ և նրա համոզմաբ էլ՝ ստեղծագործելը մարդու տվալատանքների, սիրո, հիասթափության, հույսի, սպասումների և այլ ապրումների գեղեցիկ դրսևորումն է:

³ Տե՛ս, Բաղդասարյան Ալիսա, Պատերազմից հետո, Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ, 2021թ., էջ 49-53:

⁴ Տես նույն տեղում, էջ 90-98:

Ըստ նրա՝ ստեղծագործելը մարդու ցանկությունները, հոգևոր զգացումներն ընդգծում և ընդհանրացնում է թե՛ իրականության և թե՛ երևակայության սահմաններում:

Ինչպես նաև բազմիցս բանաստեղծուհին նշում է, որ ստեղծագործելու միջոցով կարելի է ներթափանցել մարդու հոգևոր աշխարհ և այնտեղ գտնել գեղեցիկի բազում երանգներ:

Բանաստեղծուհու մտահոգությունը ժամանակի էվոլյուցիոն շարժի մեջ հայ մարդու բնավորության, ազգային սովորությունների, հոգեբանության շրջադարձային փոփոխության հետ է կապված:

Ոչ խաղաղություն՝ ոչ պատերազմ անկայուն իրավիճակում հայտնված արցախցին հերթական անգամ գոյապայքարի մեջ է մտել: Եվ, եթե երեկ արտաքին թշնամու դեմ մղած անհավասար մարտում ոգի և ուժեղ կամք է ունեցել, հավատում էր իր բռնած գործի հաղթական ավարտին, ապա այսօր երեքում է նրա վստահությունը:

Այսօր արդիական են այդ խնդիրները և, ցավոք սրտի, մենք չունենք որոշակիություն ապագայի հանդեպ, և Աստծո օրհնությամբ ու ժողովրդի միջնորդությամբ պետք է այնպես անենք, որ մեր հողը շենացնենք, որ մեր հողը լինի այն ծաղկուն, գեղեցիկ ու հետաքրքիր երկիրը, որը մենք սիրում ենք ավելի, քան՝ ինքներս մեզ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բաղդասարյան Ա., Պատերազմից հետո, Երևան, ՎՄՎ-Պրինտ, 2021:

РЕЗЮМЕ ОБЗОР 44-ДНЕВНОЙ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЫ В КНИГЕ АЛИСЫ БАГДАСАРЯН "ПОСЛЕ ВОЙНЫ"

Гаяне Саргсян

Шушинский технологический университет

Ассистент, Факультет языков,

Степанакерт, Республика Арцах

Темы, затронутые в сборнике, взяты как из жизни, так и из ситуации наших дней. Некоторые стихотворения, вошедшие в книгу, отражают современную часть судьбы нашего народа, образ армянского человека и богатый внутренний мир. Читая произведения

Алисы Багдасарян, понимаешь, что она родилась поэтессой. Ее мышление графично.

Правда, книга называется "После войны", но на самом деле в нее вошли произведения "До войны", "Во время войны" и "После войны". И произведения этих трех разделов – это периоды, когда мы смогли порадоваться, погрузиться, осознать ценность и последствия своей радости и печали. Беспокойство поэта связано с переломным моментом в характере, национальных обычаях и психологии армянского человека в эволюционном движении времени. Народ Арцаха, оказавшийся в нестабильной ситуации ни мира, ни войны, вновь вступил в борьбу за выживание. И если вчера он обладал духом и твердой волей в неравной борьбе с внешним врагом, верил в победоносный исход своего дела, то сегодня его уверенность колеблется. Сегодня эти проблемы актуальны и, к сожалению, у нас нет уверенности в завтрашнем дне, и с благословения Божия и посредничества народа мы должны сделать так, чтобы мы могли построить нашу землю, чтобы наша земля могла быть цветущей, красивая и интересная страна, которую мы любим больше, чем себя.

Ключевые слова: Арцахская война, ценность, патриотизм, сила, любовь, вера, борьба.

SUMMARY

REVIEW OF THE 44-DAY ARMY WAR IN THE BOOK OF ALICE BAGDASARYAN "AFTER THE WAR"

Gayane Sargsyan

*Shushi University of Technology,
Assistant, department of languages,
Stepanakert, Republic of Artsakh*

The topics covered in the collection are taken from life as well as from the situation of our days. Some of the poems included in the book reflect the present-day part of the fate of our people, the image of the Armenian man and the rich inner world.

Reading the works of Alisa Baghdasaryan, you understand that she was born as a poet. His thinking is graphic.

It is true that the book is entitled "After the War", but in fact it includes the works "Before the War", "During the War" and "After the War". And the works of these three sections are the periods when we were able to be happy, sad, realize the value and consequences of our joy and sadness.

The poet's concern is related to the turning point in the character, national customs, and psychology of the Armenian man in the evolutionary movement of time.

The people of Artsakh, who found themselves in an unstable situation of neither peace nor war, once again entered into a struggle for survival. And, if yesterday he had spirit and strong will in the unequal battle against the external enemy, he believed in the victorious end of his task, today his confidence is wavering. Today, these problems are relevant and, unfortunately, we have no certainty about the future, and with the blessing of God and the mediation of the people, we must do so that we can build our land, so that our land can be the flourishing, beautiful and interesting country that we love more than ourselves.

Key words: Artsakh war, value, patriotism, strength, love, faith, struggle.

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գևորգ Սարգսյան

*Տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոն,
Մեսրոպ Մաշտոց համալսարան,
Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
gevorg.sargsyan.9090@gmail.com*

Տնտեսության զարգացումից է կախված տվյալ երկրի մնացած բնագավառների զարգացվածության աստիճան: Երկրի տնտեսությունը որքան կայուն և արագ է աճում, այդքան արագ էլ զարգանում են մնացած բնագավառները: Տնտեսական զարգացումը կարևորագույն հիմքը մարդն է՝ որքան նա գրագետ է ֆինանսական տեսանկյունից այնքան տնտեսության վիճակը ավելի լավ:

Ֆինանսական գրագիտությունը ներառում է 4 լայն բնագավառ՝ 1. հաշվապահական հաշվառում, որը ֆինանսական գրագիտության հիմքն է, 2. ինվեստիցիա, որը փողը աշխատացնելու մասին է, 3. շուկայի գնահատում՝ առաջարկի և պահանջարկի վերաբերյալ և 4. օրենսդրություն՝ բիզնեսում և ներդրումներում օրենքների և որոշումների մասին:

Այս բնագավառներն ուսումնասիրելը և կիրառելը թույլ է տալիս փողին ստիպել աշխատել քեզ համար, ոչ թե աշխատել փողի համար:

Բանալի բառեր՝ ֆինանսական IQ, եկամուտ, ծախս, ակտիվներ, պասիվներ

Հայտնի պնդում կա, որ մաթեմատիկական բոլոր գիտությունների հիմքն է և առանց մաթեմատիկայի չկա գիտություն, սակայն հայտնի տնտեսագետները ի հակադեցություն կամ ի լրումն այս պնդման ավելացնում են, որ առանց տնտեսագիտության չկա կյանք:

Տնտեսագիտություն առարկային Արցախի հանրապետության կրթական համակարգում մակերեսորեն անդրադառնում են դպրոցական ծրագրի «Հասարակագիտություն» առարկայի մի բաժնում, որի դասավանդողը, ոչ թե տնտեսագիտական կրթությամբ պետք է լինի, այլ հակառակը, քանի որ այս առարկայի բովանդակության մեջ ներառված է նաև քաղաքագիտությունն ու հասարակագիտությունը:

Գաղտնիք չէ, որ յուրաքանչյուր երկրի զարգացման հիմքը երկրի տնտեսությունն է: Հասարակ բնակչությունը, որպեսզի կարողանա գնահատել իր երկրի կառավարության գործունեությունը առաջինը հետևում է տնտեսական աճի ցուցանիշներին. և որքան այն բարձր է այդ տարի,

համեմատած համաշխարհային տնտեսության աճի հետ, այնքան այդ երկրի կառավարությունը համարում է տարին հաջողած:

ԱՄՆ նախագահներից Ռոնալդ Ռեյգանն մի առիթով ասել է, որ նա ով իր երկրում գործարան է հիմնում, նրա աշխատանքը ԱՄՆ համար հավասար է 1 եկեղեցու կառուցման: Քանի որ այդ գործարանը իր վճարած հարկերի շնորհիվ կավելացնի ԱՄՆ բյուջեն, իսկ բացի դրանից նաև աշխատատեղեր կստեղծի այդ երկրի քաղաքացիների համար:

Իմ աշխատանքում, կարևորելով ֆինանսական գրագիտությունը, կանդրադառնամ հարստության գնահատմանը, կտարբերակենք բնակչության տարբեր խավերի եկամտի հաշվետվության կառուցվածքներին և ֆինանսական IQ-ի հիմնական բաղադրիչներին:

Նախ հասկանանք ի՞նչ է հարստությունը: Որքա՞ն հարուստ եք դուք ֆինանսապես, եթե ենթադրենք ունեք 5 մլն դրամ կարողություն: Այստեղ շատ կարևոր է հասկանալ, որ հարստության չափման միավորը ձեռքի տակ ունեցած գումարը չէ, այդ պատճառով էլ, պրոֆեսիոնալ սպորտում մեծ գումարների պայմանագրերով մարզիկները կարիերան ավարտելուց, վիճակախաղով մեծ գումարներ շահած քաղաքացիներ մի քանի տարի անց հայտնվում են նույն վիճակում ինչպիսին եղել են նախքան իրենց հաջողությունը:

Հարստության մասին տարբեր տնտեսագետներ տվել են տարբեր սահմանումներ: Բայց ամենակիրառելիներից մեկը ամերիկացի ճարտարապետ, գյուտարար Բակմինստեր Ֆյուլլերի սահմանումն է: Ըստ նրա. «Հարստությունը ընդունակությունն է, թե մարդ որքան կարող է ապրել առանց աշխատանքի ինչ-որ ժամանակ: Այսինքն, եթե նա այսօրվանից դադարի աշխատել որքան կապրի»¹:

Եթե դուք ունեք 5 մլն դրամ, իսկ ամսեկան ծախսում եք 100.000 դրամ, ապա ձեր հարստությունը 50 ամսվա է:

Այս սահմանումից պարզ է դառնում մի բան, որ կարևոր է ոչ թե այն, թե ինչքան փող եք աշխատում, այլ այն, թե ինչքան է պահպանվում:

Եկամտի հաշվետվությունը եկամտի և ծախսերի տարբերության արտացոլումն է: Եկամուտը գոյանում է ակտիվներից, իսկ ծախսերը առաջացնում են պասիվները: ²(Գծապատկեր 1.)

1

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%80,%D0%A0%D0%B8%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80

² Кийосаки Роберт, “Богатый папа, бедный папа” 2005 г.

Եկամուտ
Ծախս

Հավասարակշռության հաշվետվություն	
Ակտիվներ	Պասիվներ

Գծապատկեր 1.

Աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում բնակչությունները բաժանվում են 3 խավի՝ հարուստ խավ, միջին խավ և աղքատ խավ:

Հարուստ խավի մոտ եկամտի հաշվետվության սյունակներում գերակշռում է եկամտի հատվածը, ծախսերը ավելի փոքր տեղ են զբաղեցնում: Այստեղ գերակշռում են նաև ակտիվները՝ անշարժ գույքի, բաժնետոմսերի, մտավոր սեփականության, պարտատոմսերի և այլնի պարունակությամբ, և համեմատաբար շատ ավելի զիջում են պասիվները՝ հիպոթեքային վարկի, վարկային քարտերի և սպառողական վարկերի տեսքով (Գծապատկեր 2.):

Եկամուտ
• Ռենտայից եկամուտ • Դիվիդենդներ • Տոկոսներ • Հոնորարներ • Եվ այլն
Ծախս
• Հարկեր • Հիպոթեքային ծախսեր

Ակտիվներ	Պասիվներ
• Անշարժ գույք • Բաժնետոմսեր • Մտավոր սեփականություն • Պարտատոմսեր • Եվ այլն	• Հիպոթեքային վարկ • Վարկային քարտեր • Սպառողական վարկ

Գծապատկեր 2.

Միջին խավի մոտ եկամտի հատվածը գրեթե հավասար է ծախսերին: Այստեղ եկամտի սյունակում միայն աշխատավարձն է, իսկ ծախսերի հատվածում մնացածը ինչը հարուստ խավի մոտ, ակտիվները՝ չկան, պասիվներում կրեդիտային քարտերն են, վարկերը, հիպոթեքային վճարը և այլն(գծապատկեր 3.):

Եկամուտ • Աշխատավարձ	Ակտիվներ	Պասիվներ • Հիպոթեքային վարկ • Վարկային քարտեր • Սպառողական վարկ
Ծախս • Հարկեր • Հիփոթեքային ծախսեր		

Գծապատկեր 3.

Աղքատներն ունեն միայն ծախսեր:

Այստեղ առանձնացրել են նաև նորաստեղծ ընտանիքների եկամտի հաշվետվությունը: Թվում է, որ նրանց եկամուտները պետք է կրկնապատկվեն, բայց եկամուտներին զուգահեռ ավելանում են նաև ծախսերը (մեքենա, կահույք, բնակարան) և պասիվները (հիպոթեքային վարկ և այլն):

Ծանոթանալով եկամտի հաշվետվության կառուցվածքին՝ հարուստ, միջին, աղքատ խավերի և նորաստեղծ զույգերի մոտ, ակնհայտորեն երևում է, որ հարուստ մարդիկ գնում են ակտիվներ, միջին խավը գնում է պասիվներ, որոնք համարում է ակտիվները, աղքատներն ունենում են միայն ծախսեր: Ակտիվները փողը լցնում են մեր գրպանները, պասիվները՝ հանում մեր գրպանից: Աղքատներն ու միջին խավը աշխատում են փողի համար, հարուստները՝ ստիպում փողին աշխատել իրենց համար:

Շատ մարդիկ ասում են նաև, որ փողն իրենց չի հետաքրքրում, այնուամենայնիվ նրանք տքնաջան աշխատում են օտարակն 8 ժամ:³

Գալով հենց ամենասկզբի օրինակին հարկ է հիշատակել նաև Ֆորբսի այն միտքը, որ փողը հարստություն չէ, բայց դրանով կարելի է ձեռք բերել հարստություն:

Մարդը կարող է լինել բարձրագույն կրթությամբ, հաջողակ մասնագիտական պլանում և միևնույն ժամանակ անգրագետ ֆինանսական հարաբերություններում:⁴

Ֆինանսական IQ-ն ներառում է 4 լայն բնագավառ՝

1. **Հաշվապահական հաշվառում** – ֆինանսական գրագիտությա հիմքը, կամ ինչպես կարդալ թվերը: Այս աշխատանքը ուղեղի ձախ կիսագնդինն է, որը պատասխանատու է ինչ-որ դետալների և մանրուքների համար: Ֆինանսական գրագիտությունը թույլ է տալիս գնահատելու ցանկացած բիզնեսի ուժեղ և թույլ կողմերը:
2. **Ինվեստիցիա** – առարկա այն մասին, թե ինչպես է փողը փող պատրաստում: Այստեղ մտնում են ռազմավարությունները և բանաձևերը, որոնք օգտագործում են ստեղծագործական ուղեղի աջ կիսագունդը:
3. **Շուկայի գնահատում** – առաջարկի և պահանջարկի մասին գիտություն: Պետք է իմանանք շուկայի տեխնիկական ասպեկտները, որոնք ղեկավարում են էմոցիաները:
4. **Օրենսդրություն** - մարդիկ ովքեր լավ են ըմբռնում կորպորատիվ կառավարման առավելությունները, արագ կարող են հարստանալ:

Այս 4 բնագավառներին լավ տիրապետելը դեռ չի երաշխավորում ֆինանսական անկախություն: Գոյություն ունի 5 պատճառ որոնք Ձեզ թույլ չեն տա լրիվությամբ ազատվել ֆինանսական կախվածությունից, նույնիսկ եթե ունեք բարձր ֆինանսական IQ: Դրանք են՝ վախը, սեփական ուժերի նկատմամբ թերահավատությունը, ծուլությունը, վատ սովորությունները, մեծամտությունը:

³ «Становление Стива Джобса». Брент Шлендер, Рик Тецели 2008 г.

⁴ Նապոլեոն Հիլ «Մտածիր և հարստացիր», 2020 թ. Ջանգակ հրատարակչություն

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Кийосаки Роберт, "Богатый папа, бедный папа" 2005 г.
2. Նապոլեոն Հիլ «Մտածիր և հաղթածի», 2020 թ. Զանգակ հրատարակչություն
3. «Становление Стива Джобса». Брент Шлендер, Рик Тецели 2008 г.
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D1%80,%D0%A0%D0%B8%D1%87%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%91%D0%B0%D0%BA%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80>

SUMMARY FINANCIAL LITERACY

Gevorg Sargsyan

Mesrop Mashtots University

Stepanakert, Artsakh

The degree of development of the other sectors of the given country depends on the development of the economy. The more stable and fast the country's economy grows, the faster the other sectors develop. The most important basis of economic development is a person, the more literate he is from a financial point of view, the better the state of the economy. Financial literacy covers 4 broad areas: 1. Accounting, which is the foundation of financial literacy, 2. Investing, which is about making money work, 3. Market evaluation, about supply and demand, and 4. Legislation, about laws and decisions in business and investing. : Studying and applying these areas allows you to make money work for you instead of working for money.

Keywords: financial IQ, income, expense, assets, liabilities

РЕЗЮМЕ ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ

Геворг Саргсян

Университет Месроп Маштоц

Степанакерт, Арцах

Степень развития других секторов данной страны зависит от развития экономики. Чем стабильнее и быстрее растет экономика страны, тем быстрее развиваются другие секторы. Важнейшей основой экономического развития является человек, чем более он грамотен с финансовой точки зрения, тем лучше состояние экономики. Финансовая грамотность охватывает 4 широкие области: 1. Бухгалтерский учет, который является основой финансовой грамотности, 2. Инвестирование, которое заключается в том, чтобы заставить деньги работать, 3. Оценка рынка, касающаяся спроса и предложения, и 4. Законодательство, о законах и решениях в бизнесе и инвестировании. : Изучение и применение этих областей позволяет вам заставить деньги работать на вас, а не работать за деньги.

Ключевые слова: финансовый IQ, доходы, расходы, активы, пассивы

ПОЛИТИКА ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЕЁ ЗНАЧИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Диана Саргисова

Преподаватель УММ

Жанна Мелкумян

Доцент УММ

melkumyan_65@mail.ru

В данной статье затрагивается круг проблем в области как кибербезопасности, так и информационной безопасности предприятий. В статье проведен анализ киберугроз, отмеченных в официальных документах разных стран. Структура и формулировка киберугроз являются основными факторами для будущего определения политики кибербезопасности. С бурным распространением информационных технологий, киберугрозы приобрели не только социальное, но и политическое измерение. В середине 2000-х стало ясно, что киберпространство является глобальным, и для безопасного и экономически эффективного использования Интернета необходимо создать межнациональный механизм кибербезопасности.

Основной целью защиты информационных ресурсов является максимальное ограничение от возможного случайного или преднамеренного воздействия на информацию, на процессы обработки и передачи информации, нанесения материального, физического, морального или иного ущерба, лицами, имеющими доступ к ним. На достижение минимизации рисков и направлены положения Политики ИБ.

Ключевые слова: Информационная Безопасность, Киберугроза, политика, защита, инфраструктура, ущерб, организация, кибератака, риск, вирус.

Политика информационной безопасности определяет систему взглядов на проблему обеспечения ИБ. ИБ представляет собой систематизированное изложение высокоуровневых целей и задач защиты, которыми необходимо руководствоваться в своей деятельности, а также основных принципов построения системы управления информационной безопасностью Учреждения[6].

Обеспечение информационной безопасности – одно из необходимых условий успешной и эффективной деятельности организации. Обеспечение ИБ включает в себя всю деятельность организации, направленную на защиту

информационных ресурсов инфраструктуры учреждения. Политика охватывает все автоматизированные и телекоммуникационные системы организации. Реализация Политики должна исходить из предпосылки, что невозможно обеспечить требуемый уровень защищённости информационных ресурсов не только с помощью отдельного средства, но и с помощью их простой совокупности[2].

Кибербезопасность — это непрерывная проблема, требующая постоянного внимания к улучшениям и мониторингу текущего состояния информационных систем[4]. Из-за довольно динамичного развития информационных технологий, организациям все труднее бросать вызов новым рискам, и они продолжают использовать традиционные элементы управления.

В свою очередь, непрерывный рост организаций и предприятий, использующих информационные технологии в последние годы, информационная безопасность, несомненно, повысила свою значимость. Важность политики информационной безопасности и меры по повышению безопасности организаций несомненна. Когда ландшафт угроз постоянно расширяется, возникает необходимость иметь надежную стратегию в области безопасности, т.е. усиление защиты, обнаружения и реагирования².

Часто термины информационной безопасности и кибербезопасности используются взаимозаменяемо. Определение информационной безопасности относится к защите всех форм и типов информации. Кибербезопасность — это практика защиты электронных данных от взлома, несанкционированного доступа от злоумышленников для персональных компьютеров, мобильных устройств, серверов и данных, находящихся на разных носителях. Угроза определяется как событие, которому способствует уязвимость электронной системы[1]. Одни из основных угроз кибербезопасности включают вредоносные программы, программы-вымогатели, фишинговые атаки, криптомайнинг, атаки главными целями которых являются:

- Присвоение данных — доступ к интеллектуальной собственности, финансовой и личной информации;
- Денежные потери — хищение и потеря капитала, акций, репутации;
- Нарушение и сбой в бизнесе — отключение сети, остановка производственных процессов, влияние на отгрузку продукции или оплату счетов;
- Уничтожение данных - удаление или модификация данных;
- Вандализм — изменение контента вебсайтов и другого общедоступного контента влияющих на репутацию.

Существуют три основополагающих принципа информационной безопасности-это конфиденциальность, целостность и доступность⁵Риски

защиты данных рассчитываются на основе вероятности и воздействия на каждый из этих трех основных принципов ИТ-безопасности. Конфиденциальные данные должны обязательно храниться в безопасности, что означает защиту трех принципов.

Способ, с помощью которого принципы информационной безопасности реализуются в организации, использует политику информационной безопасности. Политика безопасности — это набор стратегий и процедур для всех, кто получает доступ к ресурсам организации. Сюда входят сотрудники, поставщики, подрядчики и любой другой персонал. Целью политики безопасности является защита организации от угроз и применение процедур в случае возникновения таких ситуаций. Организациям, применяющим информационную безопасность, требуются постоянные обновления, для того чтобы отражать последние изменения в инфраструктуре и глубокое понимание рисков безопасности. Методы атак на систему безопасности постоянно совершенствуются и процедуры безопасности должны соответствовать этим изменениям.

Политика безопасности предназначена для защиты организации от внутренних и внешних угроз. Хотя злоумышленное действие может быть преднамеренным (злоумышленники-инсайдеры) или непреднамеренным (невнимательный работник), реализация инициатив по обучению пользователей, таких как информирование и обучение, поможет организации снизить этот риск. Политики информационной безопасности упрощаются благодаря реализации таких инициатив. Каждой организации необходимо управлять информационной безопасностью в своей организации, где процессы по обеспечению безопасности занимают центральное место в этой концепции[4]. Разработка, внедрение и имплементация информационной безопасности требуют значительных затрат, времени на обсуждения, тестирование, анализ и документирование. Разработанная политика безопасности должна учитывать реальные угрозы для организации и не должна скопированным шаблоном. Как минимум организация должна подумать над следующими вопросами:

- Что, когда и почему?
- Кто получает доступ и к чему?
- Каковы нарушения политики?
- Каковы нормативные требования?

Несмотря на то, что организации необходимо самой определить требования своей политики безопасности, ниже приведены примеры основных политик информационной безопасности:

- Политика информационной безопасности
- Антивирусная политика

- Политика контроля доступа
- Политика реагирования на утечку данных
- Политика управления изменениями
- Политика реагирования на инциденты
- Политика удаленного доступа
- Политика электронной почты
- Облачная политика
- Политика аварийного восстановления

Поддержание эффективной кибербезопасности основывается на следующих принципах:

- Пользовательский слой - сосредоточен на обучении пользователей и обеспечении соблюдения процессов и политик информационной безопасности в самой организации. Предоставлять каждому сотруднику минимально необходимый уровень доступа к данным - ровно столько, сколько нужно для выполнения должностных обязанностей[4]. Пользовательский слой является последней линией обороны, поэтому важно на периодической основе проводить тренинги по кибербезопасности, а также проводить неожиданные имитации атак с целью тестирования подготовленности и осведомленности пользователей.
- Организационные меры, такие как обеспечение безопасности, содержание команды инженеров и групп по управлению информационной безопасностью предназначенные для поддержания процессов информационной безопасности, людей и технологий.
- Многоуровневый подход к обеспечению безопасности – чем больше уровней защиты, тем эффективнее деятельность по информационной защите. Важно понимать, что ни одна система безопасности не способна дать 100%-ую гарантию безопасности. А многоуровневая защита стремится к этому.
- Технический слой гарантирующий, что информационная безопасность встроена в работу на фундаментальном уровне, такие как конфигурация серверов, локальные сервера не подключенные к интернету, брандмауэры и различные типы сетевых фильтров, шифрование, и т. п.
- Соблюдение баланса между потенциальным ущербом от угрозы и затратами на ее предотвращение. Надо взвешивать потери от нарушения защиты информации и затраты на ее защиту.

Тематическое исследование конкретных случаев и происшествий представляет исключительную значимость, для изучения всяких инцидентов,

включая инциденты в сфере кибербезопасности. Этот тип исследования является весьма эффективным методом изучения, если вы хотите получить конкретные, контекстуальные, глубокие знания о конкретном предмете и рисках. Изучая разные происшествия, можно детально представить картину произошедшего, понять риски и последствия, с которыми столкнулась определенная организация, усвоить необходимые уроки и выработать необходимую стратегию, процессы и политику по избеганию подобных инцидентов. Киберпреступления довольно часто оказывают огромное влияние на компании и отдельных лиц[1]. Ожидается, что к 2025 году стоимость киберпреступлений может достичь 10,5 трлн долларов.

Ниже приведены некоторые из крупнейших кибератак в истории:

1. Вирус Мелиссы. Одна из самых ранних и самых больших киберугроз была запущена вирусом Мелисса. В 1999 году программист Дэвид Ли Смит запустил вирус Melissa, отправив пользователям файл, который нужно было открыть в Microsoft Word. Вирус нанес серьезный ущерб сотням компаний, включая Microsoft. По оценкам, восстановление поврежденных систем стоило около 80 миллионов долларов.

2. Кибератака НАСА. В 1999 году 15-летний Джеймс Джонатан смог взломать и отключить компьютеры НАСА на 21 день. Во время атаки было загружено около 1,7 млн программ, восстановление которых стоило космическому гиганту около 41 000 долларов.

3. Кибератака в Эстонии в 2007 г. В апреле 2007 года Эстония стала свидетелем того, что считается первой кибератакой на всю страну, в ходе которой отключились около 58 эстонских веб-сайтов, включая веб-сайты правительств, банков и СМИ.

4. Кибератака на сеть Sony PlayStation Кибератака на сеть Sony PlayStation Network в апреле 2011 года похитила личную информацию 77 миллионов пользователей.

5. Кибератака Adobe Кибератака, которая, как сначала предполагалось, повредила данные 2,9 млн пользователей, впоследствии скомпрометировала личные данные до 38 млн пользователей.

6. Кибератака 2014 года на Yahoo В 2014 году Yahoo стала свидетелем одной из крупнейших кибератак года, когда было скомпрометировано 500 миллионов учетных записей. Однако сообщается, что основная информация и пароли были украдены, а банковская информация — нет.

7. Атака на энергосистему Украины В ходе первой кибератаки на электросеть в 2015 году около половины домов в Ивано-Франковской области Украины на несколько часов остались без электричества.

8. Кибератака WannaCry Ransomware, 2017 г. Одна из крупнейших программ-вымогателей всех времен произошла в 2017 году, когда пострадало

около 200 000 компьютеров в более чем 150 странах. Эта вспышка оказала огромное влияние на несколько отраслей и нанесла глобальный ущерб в размере около 6 миллиардов фунтов стерлингов.

9. Кибератака на отели Marriott оставшаяся незамеченной в течение многих лет

Кибератака довольно долго скрывалась в тени, когда Marriott приобрела группу Starwood Hotels, и не выходила на свет до 2018 года. Однако к тому времени злоумышленник продолжал иметь доступ к личной информации постояльцев. Данные 339 миллионов гостей были скомпрометированы. Это привело к тому, что британская служба защиты конфиденциальности данных оштрафовала отели Marriott на 18,4 миллиона фунтов стерлингов.

10. Самая большая утечка паролей Ранее в июне 2021 года сообщалось об утечке компиляции примерно 8,4 млрд паролей. Это, безусловно, самая большая утечка паролей, и она упоминается как RockYou2021 в связи со взломом сайта RockYou в 2009 году, в результате которого было скомпрометировано около 32 миллионов учетных записей.

За период от возникновения самого понятия ИБ и до наших дней, наработано немало подобных политик – в каждой компании руководство само решает, каким образом и какую именно информацию защищать (помимо тех случаев, на которые распространяются официальные требования законодательства, если таковые имеются). Политики ИБ обычно формируются регламентом предприятия. Такой документ сотрудники предприятия обязаны соблюдать. Хотя не все из этих документов в итоге становятся эффективными. Поэтому не будет лишним раздел, описывающий основные критерии эффективности в сфере защиты важной информации. Индикаторы эффективности защиты необходимы, прежде всего, для того, чтобы правильно и объективно оценить организацию безопасности, не погружаясь в технические тонкости[3].

Информационная безопасность безусловно должна являться основополагающим элементом ИТ инфраструктуры каждой организации, так как зависимость от технологий растет с каждым днем и, следовательно, крайне важно понимать и быть осведомленным об основах кибербезопасности и рисках, связанных с киберпреступлениями. Без политики кибербезопасности организации не могут защитить себя от киберпреступлений. На персональном же уровне, если вы считаете, что вы не можете стать жертвой кибератаки, и только крупные организации являются основными целями, то вы ошибаетесь. Любой, кто подключен к Интернету и недостаточно бдителен, может легко стать жертвой, поскольку подключенные устройства являются легкой мишенью и изучение основ

кибербезопасности — это первый шаг, который вы можете сделать для защиты своих данных и цифровых активов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Демократическое управление и вызовы кибербезопасности.
Бенжамин С. Бакленд, Фред Шрайер, Теодор Х. Винклер, Женева-2013, стр 66, Издатель: ООО Прокон ISBN 978-92-9222-233-9
2. Кибербезопасность: стратегии атак и обороны
Юрий Диогенес, Эрдаль Озкайя. 2020г, стр. 326, Издательство: ДМК Пресс, ISBN 978-5-97060-709-1
3. Кибербезопасность: правила игры.
Эллисон Сэрра , 2018г, стр. 200, ISBN: 978-5-9075-3443-8
4. Ловушка для багов. Питер Яворски , 2019г, ISBN: 978-5-4461-1708-6, стр: 273, «Библиотека программиста (Питер)
5. <https://tproger.ru/books/information-security-books/>
6. <https://habr.com/ru/hub/infosecurity/>

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

Սարգիսովա Դ.Օ

ՄՄՀ, դասախոս

Մելքունյան Ժ.Բ.

ՄՄՀ դոցենտ

Այս հոդվածում անդրադարձ է կատարվում ինչպես կիբեռանվտանգության, այնպես էլ ձեռնարկությունների տեղեկատվական անվտանգության ոլորտում առկա խնդիրների շրջանակին: Հոդվածում կատարվել է տարբեր երկրների պաշտոնական փաստաթղթերում նշված կիբեռսպառնալիքների վերլուծություն: Կիբեռ սպառնալիքների կառուցվածքն ու ձևակերպումը կիբեռանվտանգության քաղաքականության հետագա սահմանման հիմնական գործոններն են: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բուռն տարածմամբ կիբեռհարձակումները ձեռք են բերել ոչ միայն սոցիալական, այլև քաղաքական հարթություն: 2000-ականների կեսերին պարզ դարձավ, որ կիբեռտարածությունը գլոբալ է, և ինտերնետի անվտանգ և տնտեսապես արդյունավետ օգտագործման համար անհրաժեշտ է ստեղծել կիբեռանվտանգության ազգամիջյան մեխանիզմ:

Տեղեկատվական ռեսուրսների պաշտպանության հիմնական նպատակը՝ տեղեկատվության, տեղեկատվության մշակման և փոխանցման գործընթացների վրա հնարավոր պատահական կամ կանխամտածված ազդեցությանից, դրա հասանելիությունն ունեցող անձանց կողմից նյութական, ֆիզիկական, բարոյական կամ այլ վնաս պատճառելուց առավելագույն սահմանափակելն է: Ռիսկերը նվազագույնի հասցնելուն էլ ուղղված են SU Քաղաքականության դրույթները:

Բանալի բառեր՝ Տեղեկատվական Անվտանգություն, Կիբեր սպառնալիք, քաղաքականություն, պաշտպանություն, ենթակառուցվածք, վնաս, կազմակերպում, կիբերհարձակում, ռիսկ, վիրուս:

SUMMARY INFORMATION SECURITY POLICY AND ITS SIGNIFICANCE IN THE MODERN WORLD

Sargisova D.O.

Mesrop Mashtots University

Melkumyan Zh.B.

Mesrop Mashtots University

Associate Professor

This article touches upon a range of problems in the field of both cybersecurity and information security of enterprises. The article analyzes cyber threats noted in official documents of different countries. The structure and formulation of cyber threats are major factors for the future definition of cyber security policy. With the rapid spread of information technology, cyber threats have acquired not only a social, but also a political dimension. In the mid-2000s, it became clear that cyberspace is global, and for the safe and cost-effective use of the Internet, it is necessary to create a cross-national cybersecurity mechanism. The main goal of protecting information resources is the maximum limitation from possible accidental or intentional impact on information, on the processes of processing and transmitting information, causing material, physical, moral or other damage by persons who have access to them. The provisions of the Information Security Policy are aimed at achieving risk minimization. Key words: Information Security, Cyber threat, policy, protection, infrastructure, damage, organization, cyber attack, risk, virus.

Keywords: Information Security, Cyber threat, policy, protection, infrastructure, damage, organization, cyberattack, risk, virus.

ԱՌԱՔԵԼ ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆՑԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽԸ

Զինափղա Բալայան

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ,
ԱրՊՀ, ք. Ստեփանակերտ, Արցախի Հանրապետություն
zinaida.54@bk.ru

XIX դարի հայ գրականության մեջ Արցախի թեման ներկայացրած հեղինակներից Գտչավանքի վանահայր վարդապետ Առաքել Կոստանդյանցի «Պատմություն Արցախի» գիրքն իր տեսակի մեջ բարձարժեք գյուտ կարելի է համարել՝ առանձնացող առանձնահատկությունների պսակով, տիպաբանական, մեթոդաբանական, փիլիսոփայական մտահանգումներով շաղախված:

Պատմիչի լեզուն ճոխ է, տողերում հաճախ ենք հանդիպում նորաբանությունների, ասելիքում իշխում է կուռ և ամբողջական շարադրանքը, պատմության և հերոսների հանդեպ առկա է անթաքույց ակնածանքը: Տիպական կերպարները տրված են տիպական հանգամանքների մեջ:

Ժամանակի ոճին զուգահեռ՝ Կոստանդյանցի ոճն ինքնատիպ երանգներ է կրում, հավատարիմ է վավերագրերի ընծեռած նյութի հավաստիության պահպանման ուխտին, նախանձախնդիր՝ փաստարկները, ձեռագրերը, կառույցներն արարող անհայտ հասցեատերերին գտնել, ազգային անհասցե արժեքների արարողների անունները և ստեղծման ճշգրիտ ժամանակը որոշել, այդ ամենի գտնված պատասխանները սերունդներին հիշատակ թողնելով՝ ի շահ հայրենի գրականության, պատմության ճշգրիտ նկարագրի պահպանմանը, անմահացմանը...

Բանալի բառեր՝ Դիզակ, Գտչավանք, ձեռագիր մատյաններ, Դիզափայտ, մելիք Եսայի, գաղթականություն, Մելիք Ավան-Եգան, Գանձասար, Պարտավ, Վաչական, Տող, Թաղուտ:

Ներածություն

Առ. Կոստանդյանցի «Պատմություն Արցախի» արժեքավոր գիրքը (Երկու ձեռագիր (թիվ 7822, թիվ 7823) մատյանների համարակալությամբ՝ պահպանված Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան մատենապահոցում) թեև հայտնվել է գրական մշակների, ուսումնասիրողների (Րաֆֆի, Լեո և շատ ուրիշներ) ուշադրության կենտրոնում, բայցև միմիայն հղումներ կատարելու կարգով: Պետք է փաստել, որ այս

տեսանկյունից մեր քննությունը գրականագիտական առաջին անդրադարձն է հայ գրականության պատմության մեջ:

Լենկթեմուրի պատմությունը

Առ. Կոստանդյանցը, «Պատմություն Արցախի» գրքում՝ կապված նրա պատմության տարբեր ժամանակներում կատարված ծայրահեղ ծանր տարաբնույթ իրադարձությունների քննությանը, ամբողջության մեջ՝ Հայոց Արցախի, մասնավորապես Ղիզակի մելիքության քաղաքական ճակատագրի վերհանմանը զուգահեռ, անդրադառնում է նաև համաշխարհային պատմագրության, հիշատակագրության, վիպական աղբյուրների մեջ հայտնի պատմական այլևայլ դեպքերի ու դեմքերի նկարագրությանն ու բնութագրմանը, որը ներկայացնում է արյունահեղության, կոտորածների, հավատափոխության, գերեվարության մեջ հայտնված հայության ողբերգական պատկերը:

Օրինակներից մեկն էլ համաշխարհային մեծագույն չարագործի անուն հանած Լենկթեմուրի՝ Թամերլանի պատմությանն է վերաբերում: Ձեռագրում այդ նույն չարագործն անվանված է լանկթամուր, լանկ, Թամրլանկ/Թամուրլանկ անուններով¹:

Ըստ Կոստանդյանցի՝ Արցախի Հաբանդ գավառում տարածված տարաբնույթ վեճերով էին վերջինիս հիշում՝ ոչ «նպատակասլաց»: Թամերլանի մասին պատմության ճշգրիտ հեղինակ ընդունելով ոմն Հովհաննես վարդապետի՝ Կոստանդյանցը նշում է, թե վերջինս «Գողթան գավառից է, Նախավկա կոչված վանքի միաբան է, որը, ըստ ճշգրիտ պատմագրության, եղել է [իրողությունների] ժամանակակից: Ժամանակը՝ Հայոց 835 (1386 թ.) թվականն է փաստվում:

Չարագործը հավատով մահմեդական էր՝ **Սամըրղանդ (Սամարղանդ՝ ընդգծ.)** Զ. Բ.) քաղաքից, որի բնավորության ընդգծված գիծը չարագործությունն էր՝ արյան ծարավի բնութագրմամբ: Նրա կորստաբեր արշավանքների մի ոտքը Թավրիզ քաղաքում էր, մյուսը՝ Բուխարայում, ապա՝ Խորասանում, չվում-գնում է Հայոց կողմերը՝ Գողթն գավառ, Երնջակ, Այրարատ, պաշարում Բջնու բերդը, սպանում պատմիչ Վանական վարդապետին և բազում քրիստոնյաների:

Միջազգային կաղ չարագործը 40 օր պաշարումից հետո մտնում է Վան քաղաքը, կոտորածի, արյան ենթարկում այն...

Բազում չարագործություններ կատարելով՝ «.... գնում սատկում է իր տեղում»²:

«ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐՈՆՔ ԾԱՂԿԵՑԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ 833 [1384] ԹՎԱԿԱՆԻՆ» պատմու-

¹ Կոստանդյանց Ա., Արցախի պատմություն, Երևան, «Արմավ» հր., 2019, էջ 49:

² Նույն տեղում, էջ 49-52:

թյան մեջ, փառավորելով Գրիգոր Տաթևացուն՝ ըստ հոգևոր ծառայությունների, Կոստանդյանցը թվարկում է նաև մեծանուն վարդապետներին՝ իրենց գործունեության սեղմ նկարագրով: Ահա հնարավոր շարքը՝ Վարդան և Հոհան կանխիկ, Եսայի Տիրատուր, Հովհան Որոտնեցի, Գրիգոր Տաթևացի, Սարգիս Սորբեցի, Հովհաննես Մեծոփեցի, Գևորգ և Հակոբ վարդապետները, Որոտնեցու աշակերտ Մաղաքիա Ճգնավորը³:

«Պատմություն Արցախի» բարձրարժեք երկասիրության առանցքային հարցադրումներից են Աղվանքի թագավորական տան մասին հաղորդումները:

Աղվանքի թագավորական հարստության ցանկը՝ ըստ Ա. Կոստանդյանցի, հետևյալն է. «1. Առան, 2. Ռնայր, 3. Վաջական, 4. Վաչէ, 5. Հոչական, 6. Միրավան, 7. Մատո, 8. Ասա, 9. Էսվուղեն, 10. Միիր, 11. Արմայել, 12. Վարդ, 13. Վարդան, 14. Վարդ, 15. Վարազման, 16. Վարազ, 17. Գրիգոր, 18. Զվանշիրիուշ, 19. Վարազ, 20. Տրդատ, 21. Վարդան, 22. Ներսեհ, 23. Գակիկ, 24. Ստեփաննոս, 25. Վարազ, 26. Տրդատ, 27. Ստեփաննոս, 28. Ատրներսեհ, 29. Գրիգոր, 30. Սևադա, 31. Գրիգոր, 32. Սևադա, 33. Հոհաննես»⁴:

Կոստանդյանցը թվարկում է նաև Աղվանքի մայրաքաղաքները և հոգևոր առաջնորդարանները՝ տարբեր ժամանակներում: «Աղվանքի աթոռանիստ արքայարանները սրանք են՝ Դարբանդ, Պարտավ, Պերոժ, Պելուկան, Դութական, Գանձասար, Գարդման, Հունրակերտ»: Թվով՝ 8:

«Իսկ կաթողիկոսների աթոռանիստ տեղերն են՝ Գիս, Դարբանդ, Ամարաս, Պարտավ, Դութական, Գանձասար և այլն»⁵:

Ապա խոսելով Աղվանից արքաների շինարարական ու ստեղծագործ գործունեության մասին՝ ներքին հպարտությամբ գրում է հետևյալը. «Վաջականը շինել է 365 եկեղեցիներ, վանքեր և այլն:

Քաջ Զուվանշիրը իրեն քաշեց՝ գրավեց բոլոր ազգերի և թագավորների սրտերը՝ հոների, պարսիկների և բոլորի:

Վաչականը նախ ուրացավ քրիստոնեությունը, ապա զոջանալով գալիս է հայրենի կրոնին և նորոգում է բոլոր եկեղեցիները ու քանդում ամենայն կրակատները (=ատրուշանները), բոլոր ուրացյալներին բերում է դեպի աստվածապաշտություն (=քրիստոնեություն): Երբ միավորվում են պարսից և լեռնականների ազգերը, ավետարանն առնում է գիրկը և հրաժարվում աշխարհից:

Ամենայն փառք տիրոջը, ամեն...»⁶:

³ Նույն տեղում, էջ 52-53:

⁴ Նույն տեղում, էջ 54:

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում:

Հայրենամյա պատմիչը, անձանձիր կերպով առաջ տանելով յուր մտաց նավը, նախանձախնդիր է պատմության խորշերից լույս աշխարհի հանել այն նվիրյալ հոգևոր և աշխարհիկ գործիչների, գրականության մշակների, զինվորականների, նախարարների, ազգասերների անուններն ու գովասանքի արժանի վաստակը, ովքեր ստեղծել են հայրենյաց հիշատակներին, հուշիկներին վերաբերող մտքի, փառքի, սրի պայծառ գոհարներ, որպեսզի նրանց հիշատակը չմնա անհայտ կարոտյալներից:

«Խոսքիս պահանջից ելնելով,- ներքին սիրով գրում է Կոստանոյանցը,- ես պետք է ասեմ. ո՞ւր են մեր նախնիների ազգասիրական բարեվայելուչ վաստակները և ապագայի անձանց մասին հոգեշահի հիշատակները, արդյոք ո՞ւր է այն ազգասիրական հոգին, որ ոչ միայն ազգային պարտավորված անձանց էր շարժում դեպի ցավակցություն, այլև հենց ծաղկահասակ մանկանց, որոնք ի նվեր աստվածասիրության աներկյուղ իրենց նետում էին անօրենների սրին: Ինչպես նաև բարեգութ մարդիկ հայրենասիրության համար շտապում էին նահատակության: Մանավանդ ազգասեր նախարարները իրենց գլխովին նետեցին առաջընթացի ասպարեզը»⁷:

Հայրենիքի փրկության զոհասեղանին մոտենում են ոչ միայն հայրենապահ, խիզախ հայորդիները, այլև հայոց կյանքի ծաղիկները՝ հրաշաբույր աղջիկները. «Ասում են նաև,- ավելացնում է պատմիչը,- որ նորահաս աղջիկները ու պատանիները՝ սիրահորդոր, թողնելով հարսանյաց առաջաստի սիրախորժ զարդարանքները, որպես անվեհեր անձինք՝ եղան ազգասիրության արու, [որոնց] նվիրում էին հայոց ազգի բնական թշնամիներին: Իսկ ու իսկ ավելի լավ համարեցին հանուն հայրենիքի օրինապահության թափել իրենց արյունը, քան ապականացու պսակներով զարդարվել այլակրոնների ձեռքում»⁸:

Գեղեցիկ վիպական անցումներով Կոստանոյանցն անձնավորում է Դիզակի Տող բերդաքաղաքը՝ յուր բազմապիսի առաքինություններով, անկրկնելի աշխարհագրական լանդշաֆտով հանդերձ՝ զուգահեռի վրա գծելով անձնավորված, տարբեր հրապույրներով զինված աշխարհիկ կենտրոնը՝ ամրակուռ յուր ընտրյալ, զինակից ու հոգեկից ընտիր պահապաններով: «Նախ իրեն մնում է ներկայացնել հնագույն բերդաքաղաք Դողը (Տողը), ինչպես նաև վայելուչ դրությունը, դրանից հետո՝ երևելի անձանց կատարածները: Այդ բերդաքաղաքն ընկնում է մի բարձր լեռան ստորոտներում՝ դեպի արևմտյան կողմը՝ բազմահատ նահատակ Հակովկից երեք ժամվա ճանապարհով հեռու, Արցախյան երկրում՝ Դիզակ նահանգում: Ըստ պարսից արքայի շնչագրության՝ այս բերդաքաղաքը հնում բաղկացած էր 1500 տնից: Ամենքն ընտիր վաճառա-

⁷ Նույն տեղում, էջ 54-55:

⁸ Կոստանոյանց Ա., նշվ.աշխ. էջ 55:

կաններ էին՝ բազմազան՝ հարստությամբ ճոխացած, բոլոր երկրներում և հեռավոր քաղաքներում, տերություններում ցրված, տարակայած՝ յուրաքանչյուր ոք շահավաճառությամբ էր զբաղվում»⁹:

Հեղինակը հետամուտ է շեն ու հարուստ Տող բերդաքաղաքի բազմիմաստ կահավորանքը, ներքին և արտաքին նկարագիրը, Արցախի մելիքություններում ունեցած դերն ընդգծել, շոշափելի դարձնել նրա բազմաբույլ կերպավորումը, ազգային հոգեբանությունը, տնտեսության գործերը, բնակիչների զբաղվածության աստիճանը, հոգևոր և աշխարհիկ բնույթը բացահայտել. «Տները և բնակատեղերը բազմածախ գանձերով էին զարդարում, ունեին խաղահրապարակներ, կազմ ու պատրաստ էին՝ ընդունելու զորքերին, պատրաստված էին միշտ և մշտապես ծիրնթաց արագությամբ խաղալ: Վաճառականների աղյուսագործ կրպակների թիվը հասնում էր հազարի: Արևելյան կողմը ամրացված էր ամուր պարսպապատ պատվարներով՝ նրա հետ թողնելով կախված երեք երկաթակապ մեծամեծ դռներ, բայց մնացած կողմերը իր բնական վիճակով փակել է բարձրաբերձ թիկնապահ լեռը»¹⁰:

Խոսելով հոգևոր սրբատեղերի սրբավարքար էության մասին՝ Առաքել պատմիչը բառաբանում է հետևյալը. «Կառուցված են նաև չորս քարաշեն սրբատաշ եկեղեցիներ՝ հիմնված մասունքների և նշխարների վրա, ինչպես նաև շինված են արծաթե և ոսկեղեն քանդակած խաչեր՝ նրանցում ամփոփելով ամենայն հրաշագործ մասունքներ և նշխարներ»: Ստեղծել-հորինել է նաև Բարսեղ Կեսարացու աջը [ամենը]՝ փայլուն, կատարել են հիվանդների և դիվահարների բազում բժշկություններ... Իսկ եկեղեցիներից մեկը իսպառ և հիմնահատակ ավերվել, արատավորվել էր այլազգիներից հին ժամանակում, մյուսները անվնաս են, կան»¹¹:

Պատմիչը անձնավորել է նաև լեռ ու դաշտ՝ իրենց բերք ու բարիքով, ջրարփի տեղանքով՝ անարգել սահանքներով իջած արծաթածև Դիզափայտի լանջերից.

«Դաշտերը լիարար ու բերրի են՝ բազմատեսակ բերք ու բարիքով, պտղաբերությամբ, այգեստաններով և տնկիներով զարդարված: Այս բնակավայրում գտնվում են անուշ գինիներ՝ անվնաս, և քաղցրագույն պտուղներ, նաև ազնվագին մետաքս»¹²:

Կոստանդյանցը, հետևելով ձեռք բերած բնագրերի կառույցին ու նրա մեջ ամփոփված բացառիկ արժեք ունեցող փաստակտորներին, նաև անդրադարձ է կատարում Դիզափայտի հրաշալի նկարագրությանը.

⁹ Նույն տեղում, էջ 55:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 55-56:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 56:

¹² Կոստանդյանց Ա., նշվ.աշխ. էջ 56:

«Երկու կողմից հոսում են հորդաքուխ գետեր, և ջրերը՝ սառնատեսակ, ցրտագույն, արծաթափայլ հոսող՝ Դիզափայտ լեռան սարահարթ լանջերի պատվական ակունքներից, գալիս ոռոգում են բազում լիարար դաշտերը: Այդ ջրերում կան խոշորացած անուշահամ և քաղցրաճաշակ ձկներ: Հնում [բերդաքաղաքը] շատ անունավոր էր [մեծ հռչակ ուներ]»:

Դրվատանքի արժանի են նաև բերդաքաղաքում տեղակայված իշխանավորները: Ձեռք բերած աղբյուրներին հետևելով՝ Կոստանյանցը գրում է. «Ուստի պատմիչը խիստ կարևոր է համարում այդտեղ՝ այդ բերդաքաղաքում բնակված իշխանների և նախարարների կատարած քաջագործությունները և հայրենասիրության վշտերը անցկացնել պատմության մեջ, որոշ մասը՝ գրչագիր պատմությունից, որոշը՝ արձանագրությունից, որոշն էլ՝ արժանահավատարմաններից»:

Բերդաքաղաքի Հովանի մայր սուրբ եկեղեցու դռանը հիանալի կառուցված մի մատուռ կա: Այնտեղ ամփոփված են նախատերերի, իշխանավորների, մեծամեծ զորավարների մարմինները, «որոնց վրա դրված են քանդակված նկարներով տապանաքարեր և տապանաքարի վրա՝ քանդակագործ կորովի մարդկանց փորածնած զանազան պատկերներ, և յուրաքանչյուրի գործերը կամ քաջությունները շատ սեղմ փորագրումով արտահայտում-ամփոփում են բազմատեսակ արդար բովանդակված իմաստները և վերժանողների հիացմամբ շարժում [նրանց] հոգիները:

Այստեղ է ամփոփված նաև Աղվանքի մեծ իշխան, Դիզակի քաջազնագույն պահապանի՝ իշխանաց իշխան Մելիք-Ավանյան մելիք Ավանի (Եգանի) մասունքները: Տապանաքարի արձանագրությունը հուշում է հայրենապաշտ մելիքի բազում շնորհների մասին՝ հայ և օտար մեծավորներից տրված¹³:

Առաջին տապանաքար.

Այս է տապանը քաջ իշխանի՝
Եգան անունով մեծ մելիքի,
Որ որդին է բարեպաշտի՝
Ղուկաս անունով վարդապետի.
և հաճելի եղավ ամենևին
Նադիր անունով թագավորին.
Սա տիրել է Աղվանքին՝
խիստ պատվարժան լինելով
պարսից ազգին.
քան հայոց երկրի իշխանները:
Սրա (փրկչի) կողմից հրաման

¹³ Նույն տեղում:

եղավ,
սիրված եղավ փրկչի կամքում,
(կամքին),
[որ] 1193 թվականին
այստեղ դրվեց տապանում՝
հոգով հանգչելով հայրենիքում:
Ովքեր հանդիպեք այս տապանին,
Հայր մեր-ով հիշեք հոգին
[Եզանի]...¹⁴:

Առաքել պատմիչը, Աղվանքի արքայական տան, աթոռանիստ արքայարանների, հոգևոր իշխանության աթոռանիստ վայրերի անունները թվարկելով, մտահոգ է նաև այլ քննամիտումներին պատասխանել, որը մեզ հիշեցնում է պատմահայր Խորենացու, Համամ Արևելացու, Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալյանցի, Մակար Բարխուդարյանի և այլոց հարցադրումները՝ նախանձախնդիր կերպով պատասխանելու Հայոց ազգային գաղափարակառույցը մատնանշող երևելիների վարքը վերհանելու և առաքինապսակ նպատակակառույցի քննությունը բանալու միտումներին. «Արժան եմ համարում այս վայրում համառոտ հիշատակությամբ մեջ բերել այն ազգասեր անձանց անունները, որոնց հիշատակը կարոտյալներից չմնա անհայտ ու թաքուցյալ....

- Ահա՛, ժամն է, որ ես,- ասում է Առաքել վարդապետը,- նախկին պատմագիր հեղինակներից ճռաքաղները՝ մնացածները ըստ կարելվույն [ի մի բերեմ] և հայտնի դարձնեմ: Արդեն կարող է ներկայացնել հիշատակված անձանց կատարած ազգային բարեգործությունները, որոնք տակավին Աղվանից երկրի խորշերում մինչ այսօր համայն [բնակչությունից] ծածկված են մնացել և սպասում էին մարդկանց հարցուփորձին: Հարկ ու պահանջից ելնելով՝ կամեցավ աղոտաճաճանչ նշույլներով գտնել թաքցվածները և լույս ընծայել՝ աշխարհի բերել ու հասցնել հայրենասեր կարոտյալներին...»¹⁵:

Առաքել պատմիչը Դիզակի իշխանաց իշխան Մելիք-Ավանյան մելիք Ավանի- Եզանի կատարած գործերի մասին մեծ հիացմունքով, քնարական անցումներով է խոսում հետևյալ՝ «ՍՈՒՅՆ ՀԱՆԳՈՒՅՅԱԼ ՄԵԼԻՔ ԵԳԱՆԻ ԳԱՂՁԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ»¹⁶, «ՄԵԼԻՔ ԵԳԱՆԻ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»¹⁷, «ՄԵԼԻՔ ԵԳԱՆԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՐԱՆՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ»¹⁸ և այլ պատմություններում՝ լի հերոսների վարքն ու

¹⁴ Կոստանդյանց Ա., նշվ.աշխ. էջ57:

¹⁵ Նույն տեղում էջ 54-55:

¹⁶ Նույն տեղում էջ 54-60:

¹⁷ Նույն տեղում էջ 60-61:

¹⁸ Նույն տեղում էջ 61-72:

բարքը, սովորությունները, հայրենասիրության պատգամները բնութագրող քնարական ելևէջներով, շեշտադրումներով և հետաքրքիր դրվագներով:

Իրենց պատերազմող էությամբ զարմացնելով նույնիսկ պարսից զորք ու զորապետին՝ հայ զորքերի և մելիք Ավան-Եգանի մասին պատմիչը, գրի առնելով ամենը, փառաբանում է փառքերի հասած մելիք Ավանին հետևյալ կերպ. «Հայկազն զորքի երիտասարդների խնդրանոք իրենց վրա զորապետ նշանակեցին մեծ նախարար Եգանին՝ հայոց զորքի թիվը լրանալուց հետո՝ հինգ հազար վեց հարյուր հոգի»¹⁹:

Մելիք Ավան-Եգանի քաջագործությունները, բարեգործությունները, երախտավորությունը ափշեցրել էին ականատեսներին, նրան մեծ պատիվների արժանացրել հայրենի և օտար երախտավորները:

Պարսից Նադիր շահը Մելիք Ավան-Եգանին, իրեն մշտապես օգնության հասնելու համար, Հայր էր անվանում: Այս մասին Առաքել պատմիչը նշում է՝ ընդգծելով խորագետ ու քաղաքագետ մելիքի վարքի՝ հանուն հայրենյաց օգտակարության և շահի գործելու արժեքավոր կողմերը. «Մեր մեծ նախարար Մելիք Եգանը ծերությամբ և ժամանակով մեծացել էր, քան Նադիր Շահը: Երբ Շահը տեսավ, որ բազմաթիվ տեղերում [պատահած] նեղություններին Մելիք Եգանը օգնության հասավ անփոխադարձելի [ծնով], դրա համար էլ իր կամքով նրան Հայր կոչեց, որովհետև սովորություն է պարսից մեծամեծերի և թագավորի համար այդպիսի մխիթարական խոսքով քաղցրացնել իրենց հավատարիմների միտքը»²⁰:

Վիմեղեն հիշատակագրերը՝ տապանագրերը, ևս մեծ հիշողություն ունեն: Նրանք հնուց կարգով եկող խոսուն վկաներն են՝ իրենց տերերի վարքագրության: Այդպիսին են թե՛ Մելիք Ավան-Եգանի, թե՛ նրա Արամ որդու, թե՛ քաջ Եսայու հիշատակին հորինված պատմությունները, պատվոմատյանները, պատվոգրերը, որոնք հուշում են մեծ մելիքների քաջարի վարքը, երևելի գործերը, արյունահեղ կռիվները՝ թշամյաց երեսից հասած:

Վանքի երրորդ (առաջինը՝ մելիք Եգանին և էր, երկրորդը՝ Արամինը) տապանաքարի վրա գրված էր.

Այս է տապան քաջ իշխանի՝

Սայի անունով մեծ Մելիքի՝

Կարգված իշխան Նադիր Շահի,

Երեսուներեք տարի տիրեց Դիզակ երկրին.

քաջություն և հաղթություն

կատարվեց նրա ձեռքով:

¹⁹ Կոստանդյանց Ա., նշվ.աշխ. էջ 59:

²⁰ Նույն տեղում էջ 70:

Անօրեններին էր հակառակորդ,

Սրով էր մաշում թշնամուն:

Ինքը՝ պարթև և զորավոր,

Առաջիններից ահավոր էր,

Վաթսունվեց տարին լրացած

Այս աշխարհից վերափոխվեց (= մահացավ)

հոկտեմբերի քսանյոթն էր՝ երեքշաբթի օրը:

Վախճանվեց ՈՍԼ-1230 (1781թ.)²¹:

Մելիք Ավանյան Մելիք Եսայու տոհմակիցների պատմությունները հյուսված են Կոստանդյանցի պատմության հետևյալ՝ «ՄԵՐ ԵՍԱՅԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՔԱՋՈՒԹՅՈՒՆ», «ԹԵ ԻՆՉՊԻՍԻ՞ ՄԱՀՈՎ ՄԵՈՒՎ ՄԵՐ ՔԱՋ ՆԱԽԱՐԱՐ ԵՍԱՅԻՆ» և այլ մասերում:

Յոթ տարի տևած հակառակություն ուներ Դիզակի քաջ Եսային Ղարաբաղի «խան» կոչեցյալ Փանահի հետ:

Հետևելով հարյուրամյա ծերունիների՝ մելիք Եսայու ծննդյան մասին հաղորդած զարմանահրաշ տեղեկությունների պատահիկներին՝ Կոստանդյանցը նշում է հետևյալը. «Շատ տեղերում տակավին հիշում են հինավուրց հարյուրամյա ծերունիները Դիզակի քաջ Եսայու ծննդյան հրաշքի մասին, թե երբ մանուկ Եսային ծնվեց մորից, նրա աջ ձեռքի մատները իսպառ կորած և խփված-կպած էին ձեռքի կրունկին: Երբ բռնությամբ բացին, տեսան ավիլ լի կարմիր արյամբ: Շատերը մանկան մասին գուշակեցին, թե նրա ձեռքից շատ արյունահեղություն է լինելու: Երբ երիտասարդության արբունքին հասավ և վերցրեց իր եղբոր իշխանությունը, նույն ժամանակ մեծ հակառակություն ծագեց Ջվանշիր գավառի Փանահ խանի հետ: Այդ հակառակությունը տևեց մինչև յոթ տարի՝ միմյանց հետ անընդհատ շարունակությամբ պատերազմելով, երկու կողմերից եղան անթիվ արյունահեղություններ: Այս գրգռիչ պատերազմի համար բազում նախարարներ և մեծամեծ իշխաններ խաղաղության միջնորդություն արին և համոզեցին, մեջտեղից վերացավ թշնամությունը»²²:

Անշուշտ, Մելիք Եսայու անհանդուրժողականությունն ու խիզախ առձակատումներն առաջին հերթին ուղղված էին Մելիք Շահնազարի թողտվությամբ Շուշիի տեր դարձած, Արցախի մելիքների անմիաբանությունից, արյունահեղ ընդհարումներից օգուտ քաղած, ինքն իրեն խան հռչակած, քոչվոր ջլանշիր ցեղից (ցեղը նկատի ունենալով է պատմիչը նրան անվանում Ջվանշիր գավառի Փանահ խան՝ ընդգծ.՝ Ջ. Բ.) Փանահի դեմ, ով, միաժամանակ, բազմաթիվ ոճրագործություններ կատարելով, իսպառ քայքայելով մելիքների անմիաբանությունը՝ հիմնեց Ղարաբաղի

²¹ Նույն տեղում էջ 60-71:

²² Նույն տեղում, էջ 71:

խանութիւնը, իր անբարո տոհմակիցներով ծծելով արցախցիների արյունը՝ հազար ու մի քաղաքական ոճրագործությունների պատճառ հանդիսանալով և այլն: Պարսից Դուռն ամեն կերպ ցանկանում էր պատժել անօրեն կերպով իրենց խաներ հռչակած Փանահին ու նրա որդիներին, որին աջակցում էին Արցախի մելիքներից ոմանք՝ թոթափվելու նրանց լծից:

Նշանակում է՝ Նադիր շահի պատժից դեպի Արցախ փախած Փանահն իր խանական տիտղոսը չէր ստացել պարսից արքայից և չէր կարող իշխել Արցախում, քանի որ Արցախը դեռևս ինքնիշխան չէր, պարսից լծից կախում ուներ:

Այդ են վկայում Առաքել պատմիչի հաղորդագրությունները թե՛ խնդրո առարկա երևույթի դիտարկմանը և թե՛ այն կարևոր հարցադրմանը վերաբերող, որոնցում պատմահոր օրինակին և հայ պատմագրության ավանդույթներին հետևելով՝ իր նյութը շարադրելու ընթացքում կարևորել է ժամանակագրության դերը, ինչպես օրինակ հետևյալ հատվածում. «**Հայոց ՌՃՂԵ - 1195 (1741) թվականին՝** Մելիք Եգանի որդու՝ քաջ Եսայու ժամանակ, Աղվանից երկիրը տակավին գրավված էր՝ գտնվում էր պարսից իշխանության տակ....»²³:

Մելիք Եսային անչափ ուղղամիտ էր, անաչառ ու անհանդուրժող՝ բոլոր կարգի կարգազանցների հանդեպ: «Երբ բնական թշնամուց խաղաղվեց,- հատկանշում է պատմիչը,- աներկյուղ վարում էր իշխանությունը, որպես թե պարսից իշխանության տակ չէ. անօրեն ազգերի նկատմամբ շատ էր սաստկացրել չարչարանքներն ու տանջանքները, չարագործների ու այլ մեղապարտների վճիռը կայացնելիս կամ վեճը լուծելիս անհնար էր նրա ձեռքից ազատվել: Ոչ կաշառքով, ոչ միջնորդական բարեխոսությամբ յուրաքանչյուրին հատուցում էր պատիժ ու պատուհաս, մահապարտներին խեղդամահ էր անում, ոմանց մի ձեռքն էր կտրում, ոմանց աչքերն էր հանում, կուրացնում:

- Մելիքի խստությունները պատճառ հանդիսացան, որ յուրաքանչյուր ոք փորձում էր ազատվել մեղքերից՝ փորձելով չարժանանալ անողոք պատիժների: Դիզակի մելիքությունում հաստատվել էր կարգ ու կանոն:

- Արդարև նահանգը դողում էր և սարսում, որ նրա իշխանության տակ էր.- հավելում է պատմիչը՝ ժողովրդագրական, բարոյագիտական, կենցաղագրական, իրավական կարգի եզրահանգումներ կատարելով,- վեճ և կռիվ, մանավանդ կանանց բարձրաձայնելը վերացել էին ամբողջ բնակիչներից, գողությունը, պոռնկությունը, մարդասպանությունը և այլ չար պատահարներ՝ բոլորը, գավառից հեռու-հեռացել էր: Պատմիչը այդ ամենի հետևանք էր համարում ժողովրդի մեջ իշխող դարձած հանգիստ

²³ Նույն տեղում:

կյանքի անցուդարձը և մանավանդ՝ ամեն իր պես սպասվող պատերազմի հանդեպ աչալրջությունը: Իսկությամբ հիշում են, որ նորապսակ հարսները և նշանադրած աղջիկները, մանրիկ մանուկներով ամսօրյա ժամանակով բնակվելով, զբաղվում էին իրենց գործով՝ մրգապահ և այգիների խուցերում և տնակներում, կամ արտերի բերք էին վաստակում, մշակում: Նաև ամեն ինչ կատարվում էր ժամանակի պահանջով, մանավանդ որ անմիջապես պատահում էր պատերազմ»²⁴:

Իսկ ամենակարևորը թշնամիներից հասնող պատերազմների սարսափների դեմն առնելու համար Մելիք Եսայու գործադրած ջանքերն ու առաջ մղած ծրագրերն էին, ռազմավարական տաղանդն ու այդ ուղղությամբ համառորեն գործադրած նրա ջանքերը. «Ուստի իր իշխանության տակ որքան հայ և թուրք բնակիչներ կային, ընտրեց բոլոր քաջագոտի երիտասարդներին և պատանիներին, տանում էր թատերասրահ՝ խաղալու և մարտակարգ ուսանելու, իսկ եթե պատահեն պատերազմներ անօրենների հետ, ամենակին երեսները չպետք է հետ դարձնեն. կամ քաջության անուն ժառանգել, կամ հայրենի վրա մեռնել: Բացի իրենից, մեռնելը տրված չէ մարդկանց, այլ թուլասիրտ ազգի կանանց»²⁵:

Անհաղթ Եսայի իշխանի քաջակորով հատկանիշներն անմրցակից են, անհամեմատելի: «Այսպես տեսակ-տեսակ խրատական խոսքերով քաջալերում էր կազմ ու պատրաստ պահել մարտի զենքերը: Նրա քաջության անունը տարածվեց ամբողջ երկրում, մինչև անգամ հասավ պարսից արքունիք: Այնտեղ բոլոր հասցրին կառավարչի ականջին՝ հիշելով բոլոր քաջություններն ու հաղթանակները, ավագակների և այլ անձանց դատավճռի հատանելը... թե ինքնագլուխ է և՛ ըստ կամքի, և՛ հաճույքի աներկյուղ թույլատրված վարում է յուր իշխանությունը: Երեք տարվա ընթացքում պարսից այս բարձր իշխանությանը չի կամենում հնազանդվել, նաև ոչ ոք չի կարողանում նրա հետ կռվի մտել »²⁶:

Խորամանկ պարսիկները հասկացան, որ Արցախի քաջերից քաջ մելիք Եսայուն միմիայն խորամանկությամբ կամ այլ անբարո գործարքներով կարող են հաղթել: Եվ այսպես. «Երբ պարսից արքայի նախարարները, նաև դատավորը [կառավարը] լսեցին, նստել խորհուրդ արին, թե ինչպիսի՞ հնարներով կարող են կորցնել: Խորհրդի վերջնական վճիռը այսպես եղավ. կամ զրպարտանք դնեն նրա վրա, կամ մահադեղով կորցնեն քաջ Եսայուն: Երբ արքունական հարկերը հավաքելու ժամանակը եկավ, հարկահանները մի քանի նախարարներով և արքունի հրովարտակով եկան մերային քաջ նախարարի տունը, թերևս կատարելու յուրյանց խորհուրդը: Պարսից կողմից մեկը բարեկամական

²⁴ Նույն տեղում, էջ 71:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 71-72:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 72:

անքակտելի մեծ սեր ուներ, ուստի երդմամբ ծանույց նրանց խորհուրդները, թե. «Այդ մարդիկ բարի չեն, զգույշ եղիր՝ քո անձի նկատմամբ բոլոր կողմերից՝ ուսելուց և ընպելուց, նաև այլ դիպվածներից»²⁷:

Գույներ չի խնայված մեկիք Եսայու քաջահաղթ գործերը թվարկել, նաև ցավալին այն էր, որ Դիզակն անմիջապես սահմանակից էր Պարսից երկրին, այդուհանդերձ «[դիզակցիները] բազում վշտակրությամբ էին անցկացնում իրենց կյանքը: Թեպետ նախարարները, նայելով չարչարանքներին, համաձայնվում էին քննել հանգամանքները, սակայն երկյուղը մեծ էր. հանկարծ ընդդիմանալ պարսից տիրապետությանը: Խորհրդածության վերջում բոլորի ցանկությունը եղավ՝ մեռնել հայրենիքի ազատության համար, քան թե մեր աչքի առջև մեր ձեռքից տանեն և հափշտակեն գեղեցիկ մանուկներին և աղջիկներին»²⁸:

Պարսից հարկահաններին հարկ չվճարել. խորհրդակիցների խորհուրդը՝ մեկիք Եսայու գլխավորությամբ, այսպիսի եզրահանգում ունեցավ, իսկ դա պարսից դռանը, պարզ է, հեշտությամբ չէին ընդունի:

Անձնական զորեղ հատկանիշներով տիպավորված մեկիք Եսային պատմիչի գրչի տակ հայրենիքի պատիվն ու ինքիշխանությունը պահպանող առյուծի էր նման:

Քաջ Եսային զգում էր թշնամյաց չար մտադրությունները. «Դրա համար սկսեցին հավաքել պատերազմող և քաջասիրտ երիտասարդներին և այլ մանուկների, որչափ ձեռնհաս լինեն ուժեղներին: Ամենքը կրթված և վարժված էին մարտի մեջ. հայերը շատ քաջ էին, Եսայի զորապետը հմուտ էր մարտի բոլոր հնարներում և սիրտ էր տալիս ու քաջալերում, ուսուցանում բոլոր հնարամտությունները՝ առանց վախի խրոխտաբար հարձակվել մահազեն թշնամիների վրա և աներկյուղ իսկ նահատակվել, քան վատ անուն ժառանգելով ապրել. միշտ պատրաստ մնալ պատերազմի ծայնը լսելիս կամ՝ հրամանի ծայնը, և հավաքվել նույն վայրում, որտեղից պետք է շարժվել»²⁹:

Այդպիսինը պետք է լինեին և լինեն բոլոր ժամանակների իսկական նվիրյալ, հայրենապահ-հայրենասերները, հայ ժողովրդի պատմության բոլոր ընթացքների համար առաքինություններով պսակյալ, մեծագույն սիրո, հարգանքի արժանի ազգային գաղափարակարգի, փիլիսոփայական, ռազմական մտքի, գործի ռահվիրաները:

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 73:

²⁹ Նույն տեղում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կոստանյանց Ա., Արցախի պատմություն, Երևան, «Արմավ» հր., 2019, 232 էջ:

РЕЗЮМЕ АРАКЕЛ КОНСТАНДЯНЦ И АРЦАХ

Зинаида Балаян
доцент АрГУ, д.ф.н.

Из авторов, представивших тему Арцаха в армянской литературе XIX века, книгу настоятеля Гтчаванка архимандрита Аракела Костандянца «История Арцаха» в своем роде можно считать ценным изобретением, увенчанным венцом отличительных особенностей и типологическими, методологическими, философскими умозаключениями.

Язык повествователя богат, в строках часто встречаются неологизмы, повествование цельное, законченное, присутствует нескрываемое уважение к истории и к героям повести. Типичные персонажи даны в типичных обстоятельствах.

Параллельно со стилем того времени стиль Костанянца имеет своеобразные нюансы, придерживается того, чтобы сохранять аутентичность материала, предоставленных документов, старательно отыскивать неизвестных адресатов рассуждений, рукописей, структур, выявлять имена создателей безадресных национальных ценностей. Ответы на все это остаются в памяти поколений ради сохранения точного описания родной литературы, истории, бессмертия...

Ключевые слова: *Дизак, Гтчаванк, рукописи, Дизак, Мелик Есаи, эмигрант, Мелик Аван-Еган, Гандзасар, Партав, Вачакан, Тог, Тагут.*

SUMMARY
ARAKEL KONSTANDYANTS AND ARTSAKH

Zinaida Balayan

Ph.D. Associate Professor, ArSU

One of the authors who introduced the theme of Artsakh in the Armenian literature of the XIX century, the book "History of Artsakh" by Gtchavank Abbot Arakel Kostandyants can be considered a valuable invention in its kind, with a crown of distinctive features, mixed with typological, methodological and philosophical considerations.

In parallel with the style of that time, the style of Kostandyants has peculiar nuances, adheres to preserving the authenticity of the material, provided documents, diligently looking for unknown addressees of reasoning, manuscripts, structures, and identifying the names of the creators of unaddressed national values. The answers to all this remain in the memory of generations for the sake of preserving an accurate description of native literature, history, immortality .

Key words: Dizak, Gtchavank, manuscripts, Dizap, Melik Yesai, emigrant, Melik Avan-Egan, Gandzasar, Partav, Vachakan, Tog, Tagut.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АРЦАХЕ

Жанна Мелкумян

доцент ММУ

melkumyan_65@mail.ru

Сергей Погосян

Магистрант ММУ

Еще в глубокой древности человечество сталкивалось с феноменом электричества и с его труднообъяснимыми свойствами, но практическое применение электроэнергии было найдено только с изобретением первого функционального источника электричества в 19-ом веке. Открытие электричества породило невиданный бум, научно-техническую революцию, информатизацию всех отраслей промышленности, инфраструктур, что явилось поворотным моментом в истории человечества и привело к изобретению множества последующих новых технологий.

Одной из самых главных отраслей, развившихся после изобретения электричества, несомненно, являются информационные технологии. Эти технологии не так уж давно, но довольно прочно вошли в жизнь современного человека, и нашли применение буквально в каждой сфере жизни современного общества. Они дали нам возможность общаться и взаимодействовать с людьми на любом расстоянии, мгновенно посылать и получать сообщения, почту, руководить финансовыми потоками и ресурсами, эффективно сократить человеческий труд в выполнении различных комплексных ежедневных задач методом роботизации и искусственного интеллекта, управлять производственными процессами, запускать космические корабли на орбиту земли и осваивать открытый космос.

Ключевые слова: Информационная война, БПЛА, моделирование, карта, ресурсы, информационные технологии, военная стратегия.

Геоинформационные системы, функции которых включают в себя анализ информации и визуализацию в виде карт и схем, возникли на стыке технологий обработки информации, использовавшихся в системах управления базами данных, и визуализации графических данных в системах автоматизированного проектирования и машинной графики (САПР), автоматизированного производства карт, системах

управления сетями². Необходимость использования компьютерных мощностей для обработки географической информации была осознана в 60–70-е гг. XX в. Тогда реализация идеи требовала огромных программно-аппаратных ресурсов и была под силу лишь очень крупным заказчикам. Ситуация коренным образом поменялась с середины 90-х гг., так как в это время на рынке появляются мощные, относительно дешевые ПК, дешевеет и становится более понятным программное обеспечение, пользователи становятся более подготовленными. Эти факторы послужили отправной точкой для интенсивного распространения геоинформационных технологий.

Геоинформационные технологии являются одним из ключевых технологий, без которых не может быть достигнута самая главная цель общества – обеспечение устойчивого и безопасного развития страны. Геоинформатика затронула все стороны жизни, и нет такой сферы деятельности, где бы, ее не применяли. Она используется в сельском хозяйстве, экологии, геологии, географии, экономике, транспортной логистике, истории, политологии, археологии и т.д. ГИС-система позволяет:

- определить какие объекты располагаются на заданной территории;
- определить местоположение объекта (пространственный анализ);
- дать анализ плотности распределения по территории какого-то явления (плотность расселения);
- определить временные изменения на определенной площади;
- смоделировать, что произойдет при внесении изменений в расположение объектов.

И соответственно область применения ГИС весьма и весьма обширна:

- ✓ Управление земельными ресурсами, земельные кадастры.
- ✓ Инвентаризация, учет, планирование размещения объектов распределенной производственной инфраструктуры и управление ими.
- ✓ Проектирование, планировка в строительстве, архитектуре. Такие ГИС позволяют решать полный комплекс задач по развитию инфраструктуры строящегося района.
- ✓ Тематическое картографирование.
- ✓ Управление наземным, воздушным и водным транспортом, если таковые имеются. ГИС позволяет решать задачи управления движущимися объектами. В любой момент можно узнать, где находится транспортное средство, рассчитать

загрузку, оптимальную траекторию движения, время прибытия и т. п.

- ✓ Управление природными ресурсами, природоохранная деятельность и экология. ГИС помогает определить текущее состояние и запасы наблюдаемых ресурсов, осуществляет экологический мониторинг местности.
- ✓ Геология, минерально-сырьевые ресурсы, горнодобывающая промышленность. ГИС осуществляет расчеты запасов полезных ископаемых.
- ✓ Чрезвычайные ситуации. С помощью ГИС производится прогнозирование чрезвычайных ситуаций, расчет степени опасности и принятие решений об оказании помощи, расчет требуемого количества сил и средств, расчет оптимальных маршрутов движения к месту бедствия, оценка нанесенного ущерба.
- ✓ Военное дело. Решение широкого круга специфических задач, связанных с расчетом зон видимости, оптимальных маршрутов движения по пересеченной местности с учетом противодействия и т. п.
- ✓ Сельское хозяйство. Прогнозирование урожайности и увеличения производства сельскохозяйственной продукции, оптимизация ее транспортировки и сбыта.

Информационные технологии нашли свое применение, разумеется, и в военном деле, когда как подавляющее большинство современного оружия и средств сдерживания, используют информационные технологии, включая системы глобального позиционирования при целеопределении, наведении и корректировки точечных ударов¹. С приходом электричества и информационных технологий стало возможным покорение небес, глубин морей и океанов, что оставалось пределом мечтаний сотен поколений человечества. Уже во второй половине 20 века человек начал осваивать космос. Военные спутники находящиеся на орбите земли ежедневно проводят фото и радио-разведку, сбор разведывательных данных, планирование военных операций, осуществление и мониторинг за перемещением войск и технических ресурсов противника.

Современные информационные технологии, несомненно, дают огромную возможность формировать эффективные системы контроля, детального анализа, координации и связи. Если спутники пока не “научились” использовать высокоточное ударное оружие, то с этой задачей весьма эффективно справляются современные военные самолеты и беспилотные летающие аппараты.

Продукты, использующие информационные технологии, несомненно, развиваются и прогрессируют с каждым днем. Таким образом, внедрение и освоение этих технологий носят абсолютно первостепенный характер. Ярким примером и, к сожалению, горьким опытом для нас является ход боевых действий и исход войны в Нагорном Карабахе в 2020 году, который бесспорно доказал эффективность использования информационных технологий против конвенционного подхода и концепций, вооружений и обороны используемого нами. Считаю, что главной целью и основным применением информационных технологий в послевоенное время должно быть направлено именно на развитие информационных технологий в военных целях, а именно:

1. Географические информационные системы в военных назначениях

Пространственная информация всегда представляла стратегическую важность для военных, а ориентация на местности является одним из важнейших факторов военного дела. Военное применение географических информационных систем как минимум включает в себя:

- Детальный анализ и составление топографии местности
- Определение и расширенное моделирование возможных направлений наступлений, обороны и точек связи с использованием цифровой модели рельефа земли
- Определение эффективных и тактически правильных месторасположений инженерно-заградительных, а также позиционных решений
- Определение связывающих дорог и инфраструктур
- Определение наилучших локаций для эффективного размещения средств противовоздушной обороны
- Создание детальных карт быстрого реагирования
- Сбор и анализ важнейших инфраструктур, дислокаций, военных объектов и других разведданных противника посредством интерактивных спутниковых карт с высоким разрешением.

2. Беспилотные летательные аппараты

Технология беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) была изобретена в основном в военных целях. В последние годы эта

технология добилась значительных успехов. Применение этих летательных аппаратов настолько удачно, что многие военные эксперты поставили под сомнение рентабельность и эффективность пилотируемых летательных аппаратов, включая, технически сложнейшие истребители 5-ого поколения³. Среди преимуществ БПЛА отмечается следующее:

- Сохраняет жизни, так как БПЛА не требуют наличия пилота в кабине
- Низкая стоимость – в сравнении с обычными самолетами, БПЛА значительно дешевле в приобретении, заправке и обслуживании
- Низкий риск потери техники – БПЛА существенно меньше и могут летать значительно ниже традиционных самолетов и тем самым избегать радары и противовоздушную оборону противника
- Рабочее время – БПЛА работают достаточно долго и без усталости. Операторы могут легко передать управление от одного оператора другому.
- Точность – БПЛА имеют высокую точность, так как используют глобальную систему позиционирования в тандеме с применением кинематики реального времени
- Эффективность – БПЛА так же смертоносны, как и обычные самолеты так как могут снабжаться современными реактивными снарядами и высокоточными бомбами
- Разведка – неударные БПЛА показали сверх результаты в разведке и скрытом наблюдении, значительная малозаметность снижает обнаружение противником

3. Радиоэлектронная защита и атака

Успех использования БПЛА создало необходимость создания технологий противоборствующим применению БПЛА. Тем самым были созданы и постоянно совершенствуются средства по их обнаружению, помехам для снижения эффективности БПЛА и даже их перехвату. На данный момент существуют как минимум следующие методы радиоэлектронной борьбы с БПЛА:

- Радиочастотные анализаторы - используются для обнаружения БПЛА с помощью передаваемых радиочастот между самим БПЛА и оператором
- Акустические сенсоры – используются для обнаружения БПЛА с помощью анализа акустического следа (звука двигателя)

- Оптические сенсоры - используются для обнаружения БПЛА с помощью анализа инфракрасного и термического излучения
- Радиолокационные станции (радары) - используются для обнаружения БПЛА с помощью излучения радиоволн и регистрации их отражений
- Радиочастотные глушители – система передает большое количество радиочастотных волн маскируя связь между оператором и БПЛА тем самым оператор теряет контроль БПЛА
- Спуферы GPS – система отправляет ложный GPS сигнал для БПЛА, заменяя его связь со спутниками своими GPS данными, что ведет к неверному определению координат БПЛА в пространстве. Этим методом можно даже перехватить и приземлить БПЛА в желаемом месте.

4. Информационная война

В ряде передовых стран не так уж давно приступили к созданию отделов отвечающих за ведение информационных войн, а преследуемые цели достигаться с помощью превосходства на информационном поле. Информационное оружие не требует особых затрат, когда как достигнутые цели доказывают высокую эффективность в применении данных методов. По определению Агентства Информационных Систем США Информационная война — это действия, предпринимаемые для достижения информационного превосходства в целях поддержки национальной военной стратегии путем воздействия на информацию и информационные системы противника при одновременном использовании и защите своей информации и информационных систем. Определение информационной войны, данное правительством США, можно разделить на три основные категории: наступательные, оборонительные и эксплуататорские. Для информационных войн в основном применяются социальные сети, разные Интернет-ресурсы, издания, телевидении и радио⁵.

Задержки в извлечении необходимых уроков из событий 2020 года абсолютно неприемлемы, враг не дремлет и совершенствует свои технологии на постоянной основе. Таким образом, считаем, что очевидна необходимость незамедлительно рассмотреть и провести необходимые исследования с последующим внедрением и развитием вышеуказанных четырех областей, непосредственно относящиеся к информационным технологиям. Перечисленные пункты, разумеется, связаны с немалыми затратами, и скорее всего будет невозможно

конкурировать со страной, которая за 11.5 дней добывает нефти, стоимость которой равна годовому военному бюджету Армении. Тем не менее, мировая практика не раз доказывала, что перевес сил не всегда гарантирует победу определенной стороне и, на наш взгляд, уделив должное внимание сфере развития вышеуказанных областей и других информационных технологий, можно достичь перевеса в нужную сторону.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Самардак А. С., «Геоинформационные Системы» , стр. 124, ВЛАДИВОСТОК 2015.
2. Геоинформационные системы, <http://www.dataplus.ru/>.
3. Зейлер М., Моделирование нашего мира (руководство ESRI по проектированию базы геоданных). –М.: МГУ, 2011.
4. Электронная библиотека ГАГУ, <http://e-lib.gasu.ru/>
5. Сайт ГИС-Ассоциации, <http://gisa.ru/>.
6. Утекалко В.К. и др. Изучение и оценка местности по электронной карте: учебное пособие – Минск: ВА РБ, 2011.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԱՐՑԱՆՈՒՄ ԵՐԿՐԱՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ժամանա Մելքումյան

ՄՄՀ դոցենտ

Սերգեյ Պողոսյան

ՄՄՀ մագիստրանտ

Դեռևս հին ժամանակներում մարդկությունը բախվել է էլեկտրա-էներգիայի երևույթի և դրա դժվար բացատրելի հատկությունների հետ, բայց էլեկտրաէներգիայի գործնական կիրառումը հայտնաբերվել է միայն 19-րդ դարում՝ էլեկտրաէներգիայի առաջին ֆունկցիոնալ աղբյուրի գյուտով: Էլեկտրաէներգիայի հայտնաբերումը առաջացրել է բացառիկ իրա-րանցում, գիտատեխնիկական հեղափոխություն, արդյունաբերության բոլոր բնագավառների, ենթակառուցվածքների տեղեկատվականացում, ինչը շրջադարձային պահ է եղել մարդկության պատմության մեջ և հան-գեցրել բազմաթիվ հետագա նոր տեխնոլոգիաների հայտնաբերմանը:

Էլեկտրաէներգիայի գյուտից հետո զարգացած ամենակարևոր ոլորտներից մեկը, անկասկած, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներն են: Այս տեխնոլոգիաները ոչ այնքան վաղուց, բայց բավականին ամուր մտել

են ժամանակակից մարդու կյանք և կիրառություն գտել արդի հասարակության կյանքի բառացիորեն յուրաքանչյուր ոլորտում: Նրանք մեզ հնարավորություն են տվել շփվել և համագործակցել մարդկանց հետ ցանկացած հեռավորության վրա, անմիջապես ուղարկել և ստանալ հաղորդագրություններ, նամակագրություններ, ղեկավարել ֆինանսական հոսքերն ու ռեսուրսները, արդյունավետորեն կրճատել մարդկային աշխատանքը ռոբոտացման և արհեստական ինտելեկտի միջոցով ամենօրյա տարբեր համապարփակ առաջադրանքներ կատարելիս, կառավարել արտադրական գործընթացները, տիեզերանավեր գործարկել Երկրի ուղեծիր և յուրացնել բաց տիեզերքը:

Բանալի բառեր` տեղեկատվական պատերազմ, ԱԹՍ, մոդելավորում, քարտեզ, ռեսուրսներ, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, ռազմավարություն:

SUMMARY

THE NEED TO APPLY GEOINFORMATION TECHNOLOGIES IN ARTSAKH

Zhanna Melkumyan

Associate Professor, MMU

Sergey Poghosyan

MMU master student

Even in ancient times, humanity was faced with the phenomenon of electricity and its inexplicable properties, but the practical use of electricity was found only with the invention of the first functional source of electricity in the 19th century. The discovery of electricity gave rise to an unprecedented boom, a scientific and technological revolution, the informatization of all industries, infrastructures, which was a turning point in the history of mankind and led to the invention of many subsequent new technologies. One of the most important industries that has developed since the invention of electricity is undoubtedly information technology. These technologies, not so long ago, but quite firmly entered the life of a modern person, and have found application in literally every area of life in modern society. They gave us the opportunity to communicate and interact with people at any distance, instantly send and receive messages, mail, manage financial flows and resources, effectively reduce human labor in performing various complex daily tasks using robotics and artificial intelligence, manage production processes, launch spaceships into earth orbit and explore outer space.

Key words: Information warfare, UAV, modeling, map, resources, information technology, military strategy.

ФЕЙКИ-ПРОДУКТ ЦИВИЛИЗАЦИИ, РАЗРУШАЮЩИЙ МИР

Мира Каграманян

Старший преподаватель УММ

kagmir72@mail.ru

Жанна Мелкумян

Доцент УММ

melkumyan_65@mail.ru

Сегодня в системе общественных наук ученые и специалисты по информационной безопасности серьезно занимаются проблемой фейковых новостей. Особенно остро это ощущается в военное и послевоенное время, в условиях информационной войны. Например, сегодня недостоверная информация встречается не только в социальных сетях, но и в новостях серьезных СМИ. Это привело к тому, что потребитель контента перестал анализировать информацию и принимает ее вслепую, верит ей. Приобретение навыков и знаний в этой области позволит отличить правдивую и точную информацию от фальшивой, ложной информации. Принимая во внимание сложившуюся ситуацию в нашей стране, возникла необходимость не только фильтровать информацию, просачивающуюся в социальные сети, при помощи цензуры и контроля сетей соответствующими органами и центрами, но и разработать механизмы воздействия на правовом поле для решения этих проблем.

Нет ничего нового под солнцем, так сказано в Ветхом завете. Термин fake английский термин в переводе означает подделка, обман, ложь, но больше соответствовал бы значениям «слухи» или «сплетни». Распространение недостоверной информации было присуще человечеству еще с давних времен. Некоторые ученые считают, что оно возникло в процессе эволюции, когда homo sapiens предчувствовал опасность и предупреждал соплеменников о ней. Люди склонны распространять самые странные слухи и легенды, но в эпоху отсутствия средств коммуникации этот вопрос не стоял столь остро. В наши дни поддельные новости наполнили медиaprостранство и стали важным фактором в распространении разрушительных позиций. Поэтому государству нужно бороться с фейками. Исследователи, относительно недавно считавшие безнравственным изучение «конструкции» слухов, всерьез взялись за изучение вопроса с научной точки зрения.

Сложность борьбы со «сплетнями» заключается в том, что фейки способны маскироваться: по стилю они схожи с новостями, но отличаются от

них недостоверностью. Фейки обладают свойствами сенсаций, и используют человеческие инстинкты и сферу фантастики. Любая жизнеспособная фейковая новость восполняет нехватку важной, либо шокирующей информации, при помощи которой человек хочет поделиться с окружающими и таким способом поднять собственный статус. В связи с этим точная передача фактов теряет свою настоящую ценность, и достоверность информации оказывается под сомнением. С развитием интернета общество попало в состояние, в котором реальные факты имеют меньшую ценность, чем связанные с ними эмоции и чувства. А чувства эксплуатируют для косвенного социального давления, и это очень опасно. Пример «революции» в Армении доказывает, что можно превратить общество в толпу, пораженную массовым психозом, если непрерывно поставлять ему заказную информацию.

Всемирная паутина дала огромные возможности человеку для обретения популярности, даже если и на несколько минут славы. Если достоинством Интернета изначально была анонимность, то теперь ситуация стала обратной. Стало «модным» самовыражаться, громко заявив о себе.

Многие, ради получения шанса стать «известным» или «подзаработать», готовы сфабриковать фейк или активно поучаствовать в распространении чужого. Это удивляет, потому что люди фактически добровольно превращают себя в инструмент манипуляции.

Фейки и искажение сведений по-разному влияют на жизнь людей, и при этом никто от кампаний дезинформации не защищен.

Сейчас в общении между людьми происходят коренные изменения. Большая часть людей всего мира знакомятся с новостями в социальных сетях и делятся ими. Неимоверно быстрый рост эксплуатации сетей привел к росту недостоверных данных, распространённых через чаты, рассылки, социальные сети, опросы, веб-страницы и пр. Фейковые новости и ложные сведения распространяются с огромной скоростью, негативно влияя на экономику и общество в целом. Проверка подлинности такого контента достаточно трудоемкая и требует больших временных затрат.

Понятие «фейковая новость» — намеренное введение в заблуждение и распространение ложных сведений для получения выгоды или насаждения определенных идей и мнений. Фальшивые новости могут быть представлены в форме публикаций под заманчивыми заголовками, в виде пропаганды, юмора и сатиры и т. д.

Психологи, исследующие социальные сети, называют соответствующие приемы для достижения широкого охвата аудитории «максимизацией влияния». Наибольшее распространение в первую очередь получают негативные новости. Дело в том, что негативные новости запоминаются лучше позитивных: информация об угрозах, факты, вызывающие

отвращение, а также события, происходящие вразрез с общепринятыми представлениями. Люди любят и охотнее распространяют фейковые новости, нежели правдивые. Причина этого кроется в глубинах человеческой психологии — мы хотим быть творцами. По мнению исследователей, почему люди так активно любят распространять фальшивые новости, потому что фейковые новости более интересные, креативные, творческие. Соответственно реакция на них более развитая. В книге «Психология толпы» доктор психологических наук Дмитрий Ольшанский отмечает динамический процесс трансформации слухов: массы при передаче слуха усиливают наиболее важные с их точки зрения моменты, адаптируют под свой язык, — по сути дела, это непрерывный творческий процесс. И как отметил социолог Пол Резник из Мичиганского университета, люди склонны сами творчески дополнять и обогащать полученную информацию. Исследователи Массачусетского (США) технологического института проанализировали более 4,5 миллиона лживых и правдивых сообщений, а также откликов на них в сети Twitter. Выяснилось, что, с одной стороны, людям нравится обсуждать лживые, фейковые новости, а с другой — что именно люди играют основную роль в распространении ложной информации. Аналитики также обнаружили, что учетные записи распространяют ложные и настоящие новости примерно одинаково. Это привело ученых к выводу, что именно люди, а не компьютерные боты в первую очередь виноваты в распространении фальшивых новостей в сети.

В 2018 г. в самом престижном научном журнале — Science — вышла статья, анализирующая фейки. Исследователи проанализировали около 126 000 твит-каскадов (семейства сообщений, возникших из одного оригинального сообщения) и пришли к выводу, что все эти каскады формировались на базе 2400 новостей. Ученых интересовало, насколько быстро развивался каждый каскад и до каких пределов он мог вырасти. Обнаружилось, что для начала обсуждения фейковых новостей, достаточно малого количества оригинальных твитов. Затем наступал стремительный рост ответных сообщений, охватывавший десятки тысяч пользователей, достигая в максимуме 47 000 человек. В то время как правдивые новости никогда не распространялись на более чем 1600 человек. Скорость распространения новостей так же отличалась не в пользу правдивой информации — ей требовалось для охвата 1500 человек в шесть раз больше времени, чем новости фейковой.

Верят фейкам от нехватки знаний и понимания основ работы в сферах, которые оказались под «прицелом». Фальшивки распространяются через представителей какой-либо социальной группы, заинтересованные в этой

области. Так, родители считают своим долгом уведомить других родителей о вреде прививок.

Сегодня бытует масса мнений о здоровом и нездоровом питании. Причина недоразумения это ошибочная информация в двух формах: пищевая «мода» и получение выгоды. Например, слух об искусственном рисе, зародившийся в Китае в 2010г. Слух оказался таким правдоподобным, что когда в 2016 году он достиг африканских социальных сетей, то таможенники этих стран конфисковали 2,5 тонны натурального риса. Скандалы из-за насаждения фейковых новостей могут привести к социально-экономическому спаду в связи с ростом числа людей, не доверяющих правительству, ученым, индустрии, фермерам и производителям.

До сих пор в некоторых редакциях СМИ искаженные новости вычисляли вручную: редакторы проверяли факты до публикации, независимые эксперты — после нее. Эти проверки осуществляют и сами службы новостей, и специализированные структуры. В США проверкой информации выполняют такие организации как FactCheck, PolitiFact и FullFact. Стремительное распространение новостей через социальные сети и критически негативное влияние фейков на общество заставило исследователей обратиться к новым методам распознавания фальшивок.

Сейчас доступен ряд сервисов, которые выполняют лингвистический анализ заголовков, текста, мультимедиа контента и других параметров. В ходе тестирования таких сервисов (FakeBox, SocialTruth, TrulyMedia и др.) достигалась точность более 95%. Спроектированный в МТИ тест Giant Language Model Test, с точностью 72% распознает тексты, сгенерированные машиной. Подобные системы работают по принципу поиска признаков специфического стиля написания, сенсационных заголовков и т.д. В результате работы системы контент классифицируется как достоверный или ложный.

Современные автоматизированные системы анализа новостей, как правило, работают по одному из трех принципов:

1. Анализ стиля текста, а не содержания.

Желая ввести читателя в заблуждение, «злоумышленники» пытаются навязать желаемую идею и при этом не быть пойманными на лжи.

2. Анализ распространения.

Используются модели эпидемий инфекционных заболеваний, которая позволяет предугадать, как будет распространяться дезинформация.

3. Анализ пользовательской активности.

Пользователи делятся на два класса: «фальсификаторы», получающие выгоду от пропаганды фейков, и обычные пользователи, которые распространяют «слухи» без умысла.

Люди верят в фейки из-за разобщенности, полагает Александр Малькевич (первый заместитель председателя Комиссии по развитию информационного общества Общественной палаты РФ, президент Фонда защиты национальных ценностей). Главная беда фейков, по его словам, состоит в том, что вода камень точит. Кроме того, есть отдельное направление, полуфейки, которые призваны перепрограммировать определенное мировоззрение.

Это и произошло с нашим обществом. Когда каждый день, в течение 10 и более лет рассказывают, как плохо все организовано, как отрасли в экономике развиваются «прихрамывая», как руководство грабит госбюджет и, как мировое сообщество осуждает, и так далее. Есть люди не стойкие к информационной заразе, есть люди, на которых действует большое количество подобной грязи, и они начинают в это верить. Недостаток разъяснительной работы со стороны властей именно в этом сегменте, и привел к распространению фейков, которые заполнили информационный вакуум. «Самое важное противодействие фейкам – это оперативное опровержение таких недостоверных сообщений и постоянная, последовательная работа. К сожалению, этого сделано не было, и мы имеем то, что имеем - «оранжевая революция» 2018 г в Армении. Информационная открытость органов власти просто не дала бы фальшивой пропаганде распространяться, люди перестали бы им верить, и возможно, история развилась бы по другому пути.

К сожалению, в настоящее время, представители власти РА и представители распространения лжи, зачастую оказываются в одном лице. Примером могут служить многочисленные фейки в социальных сетях, исходящих из правительственных кругов РА, желающие любой ценой оправдать провал в управлении государством и военной кампании.

«Вчера была раскрыта ложь главы администрации премьер-министра Тарона Чахояна», которого многие пользователи соцсети Facebook называют «ведущим правительственных фейков». Он опубликовал фотографию полной мусора улицы и написал: «Это символическое фото. Проспект Баграмяна сегодня».

Тарон Чахоян

Խորհրդանշական լուսանկար է:
Բաղրամյան պողոտան այսօր:

Горы мусора под ногами – каким оставили улицы после Дня города мелитопольцы (видео)

25 сентября 2017, 06:48 | Автор: Андрей Берковцев /
Просмотров: 3550

Сознательная подмена реальности начала развиваться в XX веке под влиянием идеологий. Первым создателем виртуальной картины мира стал нацистский идеолог доктор Геббельс, который заменил действительность мифами, взял под коммуникационный контроль массовое сознание и этим обеспечил поддержку фашистского режима населением Германии. Ключевой принцип пропаганды, сформулированный Геббельсом, актуален и сегодня: «Ложь, повторенная тысячу раз, становится похожей на правду, и чем она чудовищнее, тем охотнее люди в нее верят». На интуитивном уровне нацист Геббельс уловил истину, только сейчас подтвержденную научными исследованиями: для того, чтобы дойти до полутора тысяч пользователей интернета, фейку требуется в шесть раз меньше времени, чем на передачу достоверной информации, особенно если фейковая новость связана с политикой или катастрофами.

Другой удачно сработанный фейк (правда краткосрочный). «Посольство Азербайджана в Италии выбросило техничный и умелый фейк, направленный против армянской общины Италии.

30 декабря посольство Азербайджана опубликовало у себя в Twitter заявление, в котором поблагодарило городской совет Неаполя за "солидарность с азербайджанским народом" и за "поддержку территориальной целостности и нерушимости международно признанных границ Азербайджана".

30 декабря совет города действительно принял резолюцию, но в ней говорилось о военной агрессии, начатой Азербайджаном, и о необходимости разрешения конфликта без применения силы.

Прочитав это заявление (которое, вскоре исчезло) местные армяне, и сочувствующие им итальянцы, начали писать возмущенные письма в муниципалитет Неаполя о "продажной" резолюции, ведь не каждый проверит, что в ней написано на самом деле. Расчет, скорее всего, на это и делался: выставить армян провокаторами, которые не удосужились внимательно прочесть резолюцию и которым везде мерещатся азербайджанские козни. Даже самые сложные модели и стили дезинформаций оптимальны лишь на момент создания.

В Общественной палате РФ 7 июля 2020г. прошел круглый стол, на котором был представлен итоговый доклад о фейках в период общероссийского голосования по поправкам в Конституцию. За месяц эксперты ОП РФ, Лиги безопасного интернета выявили около 9 тысяч фейковых сообщений. При этом к 25 июня было выявлено около 260 оригинальных сообщений с недостоверной информацией, но каждое из них потом видоизменялось и тиражировалось, приобретая все больший охват. Власть РФ предприняла немалые усилия, чтобы разоблачить самые популярные фейковые новости. Так, на ТВ и YouTube-каналах происходил разбор фейковых сообщений, а в Генпрокуратуру регулярно направлялись обращения с последующим требованием к Роскомнадзору о блокировке фейков в сети.

«Тот анализ, который мы провели, говорит о том, что за этим стояли профессиональные команды, потому что для распространения этих фейков использовались и бот-фермы, и технологии кросспостинга, и продвижение в социальных сетях при помощи определенных тегов – таким образом увеличивались охват и видимость этих публикаций. Дальше эти тренды подхватывали алгоритмы социальных сетей и показывали публикации обычным пользователям», — говорит директор ЛБИ, член Общественной палаты РФ Екатерина Мизулина. По ее словам, этого не видно простому человеку, читающему публикации. Чтобы оценить весь масштаб происходящего, нужно просмотреть десятки тысяч публикаций и увидеть подозрительные закономерности.

На старте голосования чаще всего встречался фейк о ручке «с исчезающими чернилами на избирательном участке. Также популярностью пользовались фейковые заявления о якобы введенном штрафе за отказ от голосования, об отсутствии необходимости брать с собой паспорт на избирательный участок, недопущении к голосованию граждан, не прошедших вакцинацию, и так далее.

Круглый стол Общественной палаты РФ: «Глупая шутка или намеренная ложь? Фейки как угроза сохранению исторической правды» прошел 24 июля 2020г. в Севастополе. Участники общественной дискуссии

обсудили причины возникновения и мотивацию авторов фейков; пути противодействия возникновению и распространению ложной информации; роль общественных организаций, СМИ и органов власти в формировании в обществе нетерпимого отношения к историческим фейкам. Ответственный секретарь «Поискового движения России» Елена Цунаева отметила, что проблема фейков связана с тем, что современному человеку сложно разобраться в огромном цифровом потоке противоречивой информации. По ее словам уже есть ряд законодательных инициатив, связанных с информацией, не соответствующей действительности, есть законопроекты, защищающие нашу память, есть поправки в Конституцию. Но суть этих законов в том, что они начинают работать тогда, когда кто-то обращается в прокуратуру. «Что делать для того, чтобы фейки не возникали?» — вопрос пока открытый», — подчеркнула Цунаева. В Российской Федерации вступили в силу законы об ответственности за распространение фейковых новостей. Физические и юридические лица, причастные к распространению недостоверных новостей, могут быть привлечены к ответственности и получить штраф. При этом штрафы различаются в зависимости от тяжести последствий, которые наступили в результате распространения дезинформации. Но введенные меры не стали препятствием для распространения фейков.

Поскольку проблема распространения дезинформации стоит достаточно остро, и не только в период общенациональных, но и в предвыборных голосований, понятно, что с этим страшным явлением необходимо бороться. В социальных сетях распространяются фотоколлажи, издевательские ролики, дискредитирующие наиболее трудные периоды жизни нашей страны.

И быстрого решения, способного сразу избавить интернет от лжи (случайной или намеренной), не существует. Александр Малькевич полагает, что ставку необходимо сделать на способность самих соцсетей модерировать публикуемый на их платформах контент.

Нет определенной формулы, по которой распространяется фейк. Дезинформация, которая особенно часто заполняла и заполняет медиаэфир сегодня и последние 10-летие, полагается на предубеждения, которые есть в каждом из нас. Часто слушателям и читателям приходится принимать поспешные решения о достоверности информации. Учитывая это, оказывается достаточно легко протолкнуть в массы ложь, которая затем распространится с большой скоростью. Как писал Джонатан Свифт в 1710 году: «Ложь летит, а Истина хромает вслед за ней. Это особенно ярко проявляется в Интернете. Два принятых Госдумой РФ закона – о наказании за оскорбление власти и фейковых новостях – уже попали в новый анекдот: «Напишешь, что власть плохо работает, – осудят за оскорбление. Напишешь, что работает хорошо, – подпадешь под статью за фейк.

Многие уверены, что угрозой наказания можно остановить фейковые сообщения. Но можно ли этого добиться с помощью административного преследования? Чтобы получить ответ на этот вопрос, мы должны понять, как и зачем фейковые новости возникают и кто чаще всего их распространяет.

В нашей стране уже назрело принятие закона о саморегулировании социальных сетей по аналогии с тем, что есть в Германии и Франции. Надо, чтобы государство определило правовые рамки, должны быть установлены фильтры очистки входящей информации и в социальных сетях.

Необходим закон об уголовном наказании за фейки, в частности

- публичное распространение под видом достоверных сообщений заведомо ложной информации, содержащей данные об использовании вооруженных сил;
- публичные действия, направленные на дискредитацию использования вооруженных сил;
- умышленные действия, направленные на подрыв авторитета ВС, имиджа и доверия к ВС, умаление достоинства и авторитета ВС;
- Заведомо ложные данные, созданные должностными лицами, организованной группой, с искусственным созданием доказательств или по мотивам ненависти или вражды;
- Заведомо ложные фейки, повлекшие тяжкие последствия,— от 10 до 15 лет лишения свободы.

Мы с вами являемся свидетелями крупномасштабной информационной войны против нашей страны и наших граждан. Та волна ложной информации, необъективной критики, которая сеет панику в обществе и распространяет абсолютно ложную информацию в отношении действий нашей армии, требует неотложных и принципиальных решений. Недопустимо распространение ложной информации в отношении действий наших вооруженных сил, которые действуют в целях защиты наших граждан и, подчеркиваем, действуют в целях поддержания мира и безопасности.

После принятия поправок в законодательстве, буквально завтра его норма прямого действия заставит тех, кто лгал и делал заявления, дискредитирующие наши вооруженные силы, понесит наказание, причем очень жесткое. Наше общество поймет, что это делается для того, чтобы, защитить правду.

Важно учесть негативный опыт, который был, чтобы обезопасить себя на будущее.

Учитывая огромные масштабы распространения информации, сейчас, как никогда актуальна потребность в действенных решениях в борьбе с фейками. Современные технологии классификации текстов позволяют

ускорить и автоматизировать фильтрацию ложной информации. Но, чтобы отсеивались все виды фальшивок, не стоит доверять распознавание «фейков» только одному спеццентру или сервису верификации.

Устойчивое представление о том, что «бывшие» способны быть агрессором, особенно усиливается в ситуации, когда снижен уровень доверия к властным институтам, когда сами структуры власти поддерживают ложную информацию, соответствующую их текущим потребностям. Выход в данной ситуации один: честно говорить людям всю правду, а не часть ее, не умалчивать и не искажать факты.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. https://www.gazeta.ru/tags/organization/genprokuratura_rf.shtml
2. <https://tass.ru/politika/10522907>
3. <https://sevarchiv.ru/kruglyjj-stol-glupaya-shutka-ili-namerennaya-lozh-fejjki-kak-ugroza-sokhraneniyu-istoricheskoy-pravdy/>
4. <https://technogroup26.ru/office-programs>
5. <https://oprfr.ru/ru/press/news/2020>

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԼԵԶՎԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նանար Սիմոնյան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու,

ՄՄՀ, ՀԼԳ ամբիոն

Նարե Սիմոնյան

տնտեսագետ

Հոդվածի մեջ քննվում են «տնտեսագիտության լեզու» և «լեզվի տնտեսագիտություն» արտահայտությունները: Առաջին հայացքից «տնտեսագիտության լեզու» բառակապակցությունը կարող է անսովոր լինել ականջին, սակայն բոլոր գիտություններն, այդ թվում՝ տնտեսագիտությունը, ունեն իրենց լեզուն: Տնտեսագիտության գրագետ լեզուն խիստ, լակոնիկ, հստակ նկարագրություններով ակադեմիական լեզու է: Հայերի համար տնտեսագիտության լեզուն հայերենն է: Ահա թե ինչու շատ կարևոր է հայերենի գերազանց իմացությունը՝ մեր մտքերն ու գաղափարները լսարանին փոխանցելու համար: Ցանկացած տնտեսագիտական թեորիա, հոդված, գիտական աշխատանք գրվում է տնտեսագիտական լեզվով՝ ակադեմիական, գիտական ոճ, գրաֆիկներ, աճեր և անկումներ, աճի և նվազման տեմպեր, տոկոսներ, համեմատական գնահատականներ, արդյունավետության գնահատում, ցուցանիշներ՝ որակական և քանակական, հիմնավորումներ, կանխատեսումներ:

«Լեզվի տնտեսագիտություն» բառակապակցությունը ևս շատ ավելի հիմնավոր և իմաստալից է, քան կարող է թվալ առաջին հայացքից: Դրա մասին են վկայում օրեցօր սնկի պես աճող լեզվի ուսուցման կենտրոնները:

Բանալի բառեր՝ տնտեսագիտության լեզու, լեզվի տնտեսագիտություն, ակադեմիական լեզու, հայերեն, տերմիններ, անգլերեն, գիտություն, գրագետ խոսք:

Հաղորդակցման հմտություններ, «Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ», «Հռետորական արվեստ» առարկաների կարևորումը և ապագա տնտեսագետներին այդ առարկաների դասավանդումն ինքնանպատակ է: Հաղորդակցման հմտություններ առարկան ուղղված է հաղորդակցման և բանակցությունների հմտությունների բարելավմանը:

Հաղորդակցությունը, հանդիսանալով մարդկանց արդյունավետ շփում ապահովող հիմնական գործոն, բիզնեսում և վաճառքում ստանում է առավել մեծ նշանակություն և կշիռ: «Հայոց լեզու և խոսքի մշա-

կույթ» առարկան նպաստում է տիրապետել խոսքի արժանիքներին՝ ճշտություն, հարստություն, ճշգրտություն, տրամաբանականություն, սեղմություն, արտահայտչականություն և այլն, բացատրվում են հաղորդակցման գործընթացի յուրահատկությունները, ներկայացվում են խոսքի գործառական տարբերակները՝ պաշտոնական, գիտական, հրապարակային և այլն: Ուսուցանվում են բանավիճային արվեստի հմտություններ, խոսքային վարվեցողության կանոններ: Առարկան օգնում է հայերեն ձիշտ և արտահայտիչ խոսել ու գրել: Հռետորական արվեստ առարկան օգնում է ազդեցիկ և համոզիչ խոսք ունենալ, հաղթահարել վախն ու անվստահությունը ելույթ ունենալիս, երևելի հաջողությունների հասնել գործնական և անձնական հարաբերություններում:

Առաջին հայացքից «տնտեսագիտության լեզուն» բառակապակցությունը կարող է անսովոր լինել ականջին, սակայն բոլոր գիտությունները, այդ թվում՝ տնտեսագիտությունն, ունեն իրենց լեզուն: Ցանկացած տնտեսագիտական թեորիա, հոդված, գիտական աշխատանք գրվում է տնտեսագիտական լեզվով՝ ակադեմիական, գիտական ոճ, գրաֆիկներ, աճեր և անկումներ, աճի և նվազման տեմպեր, տոկոսներ, համեմատական գնահատականներ, արդյունավետության գնահատում, ցուցանիշներ՝ որակական և քանակական, հիմնավորումներ, կանխատեսումներ, թվեր, թվեր, թվեր...

Այստեղ կան միայն փաստեր՝ ցուցանիշի աճի կամ անկման դինամիկա, համեմատական գնահատական նախորդ տարվա, նախորդ եռամսյակի կամ նախորդ ամսվա հետ, պատճառներ, հետևանքներ, գործողությունների առաջարկվող պլան: Նույնիսկ ենթադրությունները տնտեսագիտության մեջ պետք է հիմնավորված լինեն, այստեղ չենք կարող ասել՝ մենք զգում ենք, որ հաջորդ տարի ՀՆԱ-ն (համախառն ներքին արդյունքը) կաճի: Պետք է ներկայացնել փաստեր, հիմնավորումներ, վիճակագրական վերլուծություններ կամ առնվազն փորձագիտական եզրակացություններ: Գեղարվեստական ոճից մեզ հայտնի բնության կամ բնավորության և արտաքինի նկարագրություններ այստեղ չեն կարող լինել:

Տնտեսագիտության գրագետ լեզուն խիստ, լակոնիկ, հստակ նկարագրություններով ակադեմիական լեզու է:

Եթե կարիք լիներ տնտեսագիտությանը կոնկրետ լեզու վերագրել, ապա այն ակներևաբար կլիներ անգլերենը՝ մի շարք պատճառներով: Նախ՝ ինչպես և շատ այլ գիտությունների դեպքում, հիմնական գրականությունն անգլերեն է: Ի լրումն դրա, բոլոր խոշոր ֆինանսական ձեռնարկությունները, վերլուծական կենտրոնները, համաշխարհային ճանաչում ունեցող ինստիտուտներն ամերիկյան կամ անգլիական են, եթե ոչ՝ գոնե անգլիախոս են: Նույնը կարելի է նշել նաև ամենամեծ ու հաջողակ ֆինանսական կայքերի, ամսագրերի, պարբերականների մասին: Սա-

կայն, ի հեճուկս այս ամենի, և հաշվի առնելով նաև տնտեսագիտության՝ համեմատաբար բարդ և ոչ հանրամատչելի գիտություն լինելը, յուրաքանչյուր անձի համար՝ լինի տնտեսագետ թե ուղղակի ունկնդիր, տնտեսագիտական երևույթները բնութագրելը, դրանք հասկանալը շատ ավելի հարմար և հասկանալի է մայրենի լեզվով: Ասել է թե՝ հայերի համար տնտեսագիտության լեզուն հայերենն է: Ահա թե ինչու շատ կարևոր է հայերենի գերազանց իմացությունը՝ մեր մտքերն ու գաղափարները լսարանին փոխանցելու համար:

Այս համատեսքստում հիշենք որոշ տերմիններ և դրանց համարժեքները մեզ հարազատ ու հասկանալի մայրենի լեզվով:

բիզնես, գործարարություն	գործարարություն
բիզնեսմեն, գործարար	գործարար
բորսա, բիրժա, սակարան	Սակարան
Դեֆիցիտ	Պակասուրդ
Դիվերսիֆիկացիա	Բազմազանեցում
դիվիդենտ, շահաբաժին	Շահաբաժին
ինվեստիցիա, ներդրում	Ներդրում
Լիկվիդայնություն	1. իրացնելիություն 2. Լուծարելիություն
մենեջմենտ, կառավարում	Կառավարում
Չեկ	Վճարագիր
Սերտիֆիկացում	Հավաստագրում
ստազնացիա, լճացում	Լճացում
վալյուտա, արժույթ	Արժույթ
տարադրամ, արտարժույթ,	Արտարժույթ
ինվալյուտա	
Ցիկլ	Պարբերաշրջան
մոնոպոլիա, մենատիրություն	1. մենաշնորհ
մենաշնորհ, մենավաճառ	2. մենատիրություն
մոնոպոլիստ, մենաշնորհյալ,	1. մենաշնորհյալ
Մենաշնորհատեր	2. մենաշնորհատեր
Օլիգոպոլիա	1. խմբաշնորհ 2. խմբատիրություն
ֆիսկալ, գանձարանային,	
հարկաբյուջետային	Գանձարանային
Քվոտա	բաժնեմաս, մասնորդ
Էլաստիկություն	Առաձգականություն
Էնդոգեն	Ներծին
Էկզոգեն (էքսոգեն)	Արտածին

Մուլտիպլիկատոր
սուքսիդիա, սուբլենցիա
Լոմբարդ
Կոմերցիոն

Բազմարկիչ
Լրահատկացում
Գրավատում
առևտրային¹

Տնտեսագիտության լեզվի մասին այսքանը: Այժմ անդրադառնանք մեդալիոնի մյուս դարձերեսին՝ լեզվի տնտեսագիտությանը: Այս բառակապակցությունը, ինչպես և առաջինը, շատ ավելի հիմնավոր և իմաստալից է, քան կարող է թվալ առաջին հայացքից: Դրա մասին են վկայում օրեցօր սնկի պես աճող լեզվի ուսուցման կենտրոնները: Տնտեսագիտությունից մեզ հայտնի է, որ եթե այդպիսի կենտրոնների պահանջարկ չլիներ և, այսպես ասած, բիզնեսի այդ ճյուղը շահութաբեր չլիներ, չէր լինի նաև պահանջարկից ծնվող առաջարկը: Հիրավի, քանի լեզու գիտես՝ այնքան մարդ ես, բայց դա դեռ ամենը չէ: Անկախ նրանից՝ թե ով եք դուք մասնագիտությամբ՝ լեզվաբան, հոգեբան, ֆինանսիստ թե դերասան, ձեր մասնագիտական հաջողությունները կախված են նաև ձեր գրագետ խոսքից: Հետևաբար, լեզվի իմացությունն այս իմաստով ներդրում է, որը կատարում եք ձեր՝ որպես մասնագետի աճի և ապագա բարեկեցության համար: Սա ոչ ռիսկային և վնասաբերության կետ չունեցող ներդրում է, որ միշտ արդարացնում է իրեն: Նույնը կարելի է ասել նաև օտար լեզուների իմացության մասին. աշխատանքի շուկայում ձեր՝ որպես մասնագետի արժեքը կախված է նաև նրանից, թե ինչ օտար լեզուների եք դուք տիրապետում: Էլ չեմ խոսում միջազգային աշխատաշուկայի մասին, որտեղ ձեր մասնագիտական կարողությունները ներկայացնելու միակ տարբերակը դրանք որևէ օտար լեզվով ներկայացնելն է: Հիշեք, որ իզուր չէ ասված, նորաձևությունը կարող է փոխվել շատ հաճախ, սակայն գրագետ խոսքն՝ անկախ լեզվից, միշտ էլ կմնա նորաձև:

Այսքանը լեզվի տնտեսագիտության մասին, բայց սրանից զատ, եկեք խոստովանենք, որ մայրենի լեզվով գրագետ խոսքը հաճելի է բոլորիս: Հաճելի է նաև ևս մեկ այլ լեզվի տիրապետելը, որն օգնում է ավելի մոտիկից ճանաչել տարբեր մշակույթներ, հասկանալ ավելի շատ մարդկանց, մեր մտքերը, գաղափարներն ու զգացմունքներն արտահայտել ևս մեկ լեզվով: Գուցե մեր բնությունից կամ մասնագիտությունից է կախված՝ ինչ լեզու կընտրենք՝ ռոմանտիկ ֆրանսերեն, կրակոտ իսպաներեն, պրակտիկ անգլերեն թե ինտելեկտուալ լատիներեն, այնուամենայնիվ, մեր սեփական լեզվին լավ տիրապետելը և օտար լեզուներ իմանալը մեզ ավելի լավ մասնագետ և ավելի խորքային անձ է դարձնում:

¹ Հորդորակ հայերեն ընդունելի համարժեքներ ունեցող օտար բառերից խուսափելու մասին, <http://surl.li/dhvk1>.

Կարլ Մարքսի ժամանակներում մի փիլիսոփա գիրք է հրատարակում «Աղքատության փիլիսոփայություն» վերնագրով: Ինչպես գիտեք, աղքատությունը տնտեսագիտական կատեգորիա է, և այդ ժամանակի մեծագույն տնտեսագետին և բոլոր ժամանակների մեծագույն տնտեսագետներից մեկին, հենց իրեն՝ Մարքսին, զայրացնում է փիլիսոփայի կողմից գրքի նման վերնագրի ընտրությունը: Ի պատասխան, նա էլ գիրք է գրում՝ անվանելով այն «Փիլիսոփայության աղքատությունը»²: Ակնարկում ենք առ այն, որ եթե տնտեսագիտության լեզվի և լեզվի տնտեսագիտության մասին մեր դատողությունները որևէ մեկիդ մղի մի այդպիսի գիրք գրելու, մենք բնավ դեմ չենք լինի:

Ամփոփելով մեր խոսքը՝ առաջարկում ենք, որ անկախ մեր լեզվական և մասնագիտական գիտելիքներից, հիշենք՝ կարևոր է մարդ լինելը, և անկախ մարդու մեր տեսակից կարևոր է կարդալը, ինքնակատարելագործվելը, նոր հմտություններ և գիտելիքներ ձեռքբերելը, և կարևոր չէ՝ կլինեն դրանք տնտեսագիտական, լեզվական, մաթեմատիկական, թե այլ՝ ընդհանուր բնույթի գիտելիքներ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հորդորակ հայերեն ընդունելի համարժեքներ ունեցող օտար բառերից խուսափելու մասին, <http://surl.li/dhvk1t>.
2. Փիլիսոփայության աղքատությունը: Պատասխան Պ. Պրուդոնի «Աղքատության փիլիսոփայությունը»/ Կարլ Մարքս, Երևան, Հայպետհրատ, 1948:

² Փիլիսոփայության աղքատությունը: Պատասխան Պ. Պրուդոնի «Աղքատության փիլիսոփայությունը»/ Կարլ Մարքս, Երևան, Հայպետհրատ, 1948:

РЕЗЮМЕ
ЯЗЫК ЭКОНОМИКИ И ЭКОНОМИКА ЯЗЫКА

Нанар Симонян

*кандидат филологических наук,
преподаватель ММУ, кафедры ЛГУ*

Наре Симонян

Экономист

В статье исследуются выражения «язык экономики» и «экономика языка». На первый взгляд словосочетание «язык экономики» может показаться необычным, но все науки, в том числе и экономические, имеют свой язык. Грамотный язык экономики – строгий, лаконичный, академический язык с четкими описаниями. Для нас язык экономики – армянский. Вот почему очень важно владеть армянским языком, чтобы донести до аудитории свои мысли и идеи как профессионалу и как экономисту. Словосочетание «экономика языка» также гораздо более разумно и осмысленно, чем может показаться на первый взгляд. Об этом свидетельствует растущее день ото дня количество центров изучения языков.

Ключевые слова: язык экономики, экономика языка, академический язык, армянский, термины, английский язык, наука, грамотная речь.

SUMMARY
ECONOMIC LANGUAGE AND LANGUAGE ECONOMICS

Nanar Simonyan

*Candidate of Philological Sciences,
Lecturer of the Department of LSU MMY*

Nare Simonyan

Economist

The article examines the expressions "language of economics" and "language economics". At first glance, the phrase "language of economics" may sound unusual, but all sciences, including economics, have their own language. Literate language of economics is strict, laconic, academic language with clear descriptions. For us, the language of economics is Armenian. That's why it is very important to be proficient in Armenian in order to convey your thoughts and ideas to your audience as a professional and as an economist. The phrase "Language economics" is also much more reasonable and meaningful than it might seem at first glance. This is evidenced by the mushrooming of language learning centers day by day.

Keywords: *Language of economics, economics of language, academic language, Armenian, terms, English, science, literate speech.*

ԱՐՑԱՆԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ ՎԱՐՂԱՆ ՀԱԿՈՔՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ

Սոկրատ Խանյան

*Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՄՄՀ
Գիտության վաստակավոր գործիչ*

Դեռևս դպրոցական տարիներին Վարդան Հակոբյանը, Աստծո օրհնանքով բարձրաձայնել է. «Եվ ոչ թե իր հետ իմ ճանապարհն է տանում ինձ հեռուն, Այլ ես եմ ինձ հետ ճանապարհի տանում»:

Աստվածային շնորհք ունեցող պատանին միայն կարող էր այսպես Աստվածահաճո իմաստությամբ ազդարարել իր մուտքը գրական աշխարհ, գրական աշխարհից էլ՝ պոեզիայի ծարավ սրտեր:

Ասենք, որ Հակոբյանը պատանեկան թոթովանքների ուղի չի անցել: Նրա մուտքը սրտերի միջով եղավ դեպի քնարերգություն ու քնարերգությունից՝ սրտեր: Նշենք նաև, որ Արցախի Վարդան որդին ի ծնե հաղորդակցվել է տիեզերական արարող ուժերի հետ, ստացել նրանց օրհնանքը, ճամփա ընկել ծննդավայր Արցախից դեպի Հայոց աշխարհ՝ ազդարարելով Վահագն Դիցի ժառանգորդը լինելու իր պատրաստականությունը: Նման դեպքում են արձանագրում գրողի Հայտնություն լինելը:

Այո, Վարդան Հակոբյանի մուտքը պոեզիա աստղաշող հայտնություն է: Նա եկավ հաստատելու, որ Աստված իր երկնային աստղածիր բարձունքներից նայում է երկրածիր բարձունքներին, արարելու ոսկեփոշով օծում այն Անհատներին, ովքեր աշխարհ են գալիս՝ իրենց հոգու երանգներով ծիածանելու աշխարհը:

Սակայն միաժամանակ Աստված պատվիրում է իր արարող նվիրյալներին՝ երբեք չմոռանալ այն հողն ու ջուրը, որոնց ծնունդն է ինքը, քանզի անհատի արարող կարողության աղբյուրը հարազատ ծննդավայրն է, այն օրորոցը, որի մեջ լսել է մայրական հավերժածուփ օրորը:

Նշենք, որ Վարդան-բանաստեղծի մայրական օրորոցն Արցախ աշխարհն է: Այդ է վկայում Վարդանված պոեզիայի այն աշխարհը, որ հայտնի է Արցախ անունով:

Վ. Հակոբյանի երգերի առաջին գիրքը «Մեղեդիներ» խորագրով ազդարարեց, որ նրա քնարական հերոսի ոգևորությունը թևում է հոգու խորքից, գնում փարվում է Աստվածանվեր բնություն ունեցող Արցախ աշխարհին, որտեղ ոգևորության ու բնության եզրերը միաձուլվում են և

այնպես են փարվում իրարու, որ դժվարանում են կռահել՝ բանաստեղծն է ծնվում բնությունից, թե՞ բնությունն է ակունքվում բանաստեղծից, կյանքն է թելադրում բնության իմաստը, թե՞ հակառակը: Լսենք բանաստեղծին.

Կորընթաց ժայռին՝ մի անձրևոտված

Ու մենավոր ծառ.

Տերևների մեջ արտացոլանքը

վառվող աստղերի:

Եվ ծառ չէ ծառը,

Մի կանաչ-կանաչ լուսամփոփ է նա՝

Բնության ձեռքով

Կախված խոր ձորի մթության վրա:

Բնությունից դեպի մարդկային արարքներ կոնկրետ գնահատականը բանաստեղծի մոտ տեղի է ունենում դարձյալ բնության միջոցով, և նրա աշխարհի սահմաններն ընդգծվում են բնությունից մարդ, մարդուց՝ բնություն եզրերով, և որ շատ կարևոր է, հատկանշվում են նրա ոճը, հղացումների դրսևորման ձևերը, նյութի և մտածողության ներդաշնակությունը: Այդ առումով հաջող օրինակ է «Քայլերս» բանաստեղծությունը: Երգիչը՝ որպես քնարական հերոս, իր քայլերը համեմատում է կանաչ ձեռքերի, կանաչ երգերի, սուրբ ճշմարտության վերընծյուղումների հետ: Դրանով, սակայն, չի բավարարվում պոետը: Գունային համակարգից ծնվում է բանաստեղծական գյուտ-ընդհանրացումը, որով հաստատվում է առողջ քայլերից սկիզբ առնող հավիտենության գաղափարը.

Եվ դրա համար քայլում եմ ես միշտ:

Բայց կկարողանա՞մ

Մի փոքրիկ քայլ դառնալ աշխարհի

Հավիտենության ճանապարհին...

1989թ. Երևանում «Լույս» հրատարակչությունը տպագրեց Վ. Հակոբյանի «Արցախա ծուխ» ժողովածուն: «Արցախա ծուխ»-ը արարելու-հարատևելու, սիրելու-սիրվելու, մաքառելու թևավոր ծուխ է: Այն երևում է հեռվից: Աչքերից դառն արցունքներ բերող ծուխ չէ դա, այլ մեռոնի բույր է, պապ ու տատի շունչ, հոր ու մոր շոյանք, մանկանց ժպիտ, հայրենի հողի գարնանային ցող, ապագային հառած աչքերի շող, ժողովրդական սիրո փայլատակում: «Արցախա ծուխ» գրքում Հակոբյանի քնարական հերոսը ջերմությամբ, արյան եռքով Արցախի հետ է: Նա իր երակների մեջ զգում է հողի ծլարծակումը, լեռների աստղագնա ընթացքը, ժամանակների իմաստը.

Փոխվել է ժամը, դասը չի փոխվել,

զանգում ձուլվել է Սարգարապատը... («Որդան կարմիր»¹):

Բանաստեղծը եզրակացնում է, որ մղձավանջը պետք է մարի տան լույսից, ամեն մի նահատակ դառնա «գոյության վճիռ», «հավատը՝ սուրբ տուն», առավոտը՝ «հառնումի բաց դաս», «և դարձն արմատանց, մարտիրոսություն» («Մղձավանջ»): «Ձգված աղեղներ» երգում բանաստեղծը դառն ու հուսադրող զգացումների մի թարմ պատկեր է հյուսում, ուր արմատը խրվում է ամպի մեջ, ձորում խրխինջը կորցնում է ձիուն, «օրվա մտքի մեջ խայտում է սուտը»: Քնարական հերոսի աչքին լեռնագագաթներն աստղերի զոհասեղան են թվում, «խիղճը փնտրում է ու չի գտնում տեր», այդ պատճառով էլ «օրերն անցնող՝ սլացող նետ են»: Սակայն չի հուսալքվում քնարական հերոսը.

Ձանգը արթնացավ արյան խորքերում,

զոհերը ելնում, միանում են մեզ,

անթիվ ձեռքերով գրկվել է Քիրսը,

և լեռան փեշից մեռոն է թափվում,

Ինչ էլ որ լինի, մենք լինելու ենք²:

Վ. Հակոբյանը՝ որպես կարոտի ու սիրո երգիչ, տեսավ 20-րդ դարի մղձավանջն արցախցիների ազատաբաղձ ոգու դեմ, դառնությամբ ու ցասումով խարազանեց ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունը: «1988 թիվ, փետրվար» բանաստեղծության մեջ հեղինակն արևը պատկերում է իբրև «պատուհանից դուրս նետված» արյունաքամ մանուկ, իսկ «երկինքը՝ սարդի մի ցանց»: Բացվում է կապանքի սուտը, ավարտվում է ամեն մի դիմակահանդես, և պարզվում է, որ ընդհանուր բացականչությունների տակ ոչինչ չի փոխվել. «գայլը գայլն է նույն բնույթով պատիր՝ գառան մորթու մեջ, թե որջում անտես»: Նկատի ունենալով նոր զգեստներ հագած դաժան ուժերի վայրենությունը՝ բանաստեղծը գրում է.

Ատամը արյան համ առավ կրկին,

Նորից երևաց մռութը գայլի...³

Բանաստեղծը միաժամանակ հնչեցնում է հարատևելու կոչը՝ ընդգծելով, որ հողը պետք է բերդ դարձնել, դուռը չբացել, սրբել մամուռը, չմոռանալ որ՝

Մենք որդիք Հայկի, արդար ու վսեմ,

Ցավ ու դառնություն այդ ե՞րբ չենք տեսել,

Բայց ոչ մի անգամ, Աստված է վկա,

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, էջ 9:

³ Նույն տեղում, էջ 10:

Արցախին հաղթող չի եղել, չկա...⁴

1989թ. Վ. Հակոբյանը ընթերցողի սեղանին դրեց նաև «Ամարասի գանգերը» խորագրով գիրքը: Ծանոթանալով գրքի «Այս խաչքարը ես եմ» շարքին՝ զգում ես Արցախի համակող շունչը, լսում արդարության կանչը: Հակոբյանի երգերում գոյատևելու ճշմարտությունը բանաստեղծական ենթագիտակցությունից վերածվում է հույսի և հավատի: Այդ հույսն ու հավատը բխում են բանաստեղծի լեռնաշխարհից, ուր «քարերն էլ հասցե են ու գիր», ուր «ճամփաներ են ծորում արյունից, և քայլը սիրո նշան է հողին»: Ոտքերի տակ ունենալով հողը սրբազան՝ արցախցին ճամփա պահելով, տեսնում է, որ «ընծյուղվում է օրը տաք ափից» և «խորքերով է արմատը երգում»:

«Այս խաչքարը ես եմ» բանաստեղծությունը ծնված է ցավից: Այդ ցավը բանաստեղծի համոզմամբ «մեր ժողովրդի կրկնվող պատմության դասն է»: Այդ ցավ-դասը՝ որպես հոգու ճրագ, մերվել է բանաստեղծի երգերին ու դարձել մաքառման խռովք: Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժման հերոսները հառնեցին Վ.Հակոբյանի նոր երգերում: Նա առաջինը ձեռք մեկնեց Սոսեի կերպարին: Ամեն մի հայի համար թանկ ու հարազատ այդ անունն առաջին հերթին խորհրդանշում է հայ ֆիդայուհուն: Ահա ինչու բանաստեղծը նրան ներկայացրեց որպես սիրո ու հայրենիքի ամբողջություն, այսինքն՝ պայքար:

Ըստ բանաստեղծի՝ Աղբյուր Սերոբին ժողովրդի հանդեպ եղած նվիրումից բացի ֆիդայական հրաշքների է տարել նաև Սոսեի մեծ սերը: Պատահական չէ, որ Սոսեն վերածնվեց հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական նորօրյա պայքարում: Շարքը ծնվեց ժամանակին: Որոշ ժամանակ անց բանաստեղծը հրատարակեց երգերի ժողովածու «Սոսե» խորագրով, որի միջով ընդգծված անցնում է պայքարի գաղափարը: Գիրքը բացվում է «Բանաստեղծության համար չեմ ասում...» երգով: Այն հայրենասիրության և ազատասիրության դարավոր զգացումից ծնված խոսք է՝ ասված Արցախյան գոյամարտի ամենաթեժ պահին.

Մեկ-մեկ թվում է՝ Դավիթն եմ, վրաս

Քառսուն ջաղացքար.

Ձենով Օհանի ձենն է ինձ հասնում:

Մեկ-մեկ թվում է, թե Ավարայրի

հողն է ոտքիս տակ,

Վարդանանց կռվի ձենն է ինձ հասնում:

Մեկ-մեկ թվում է, թե Ճգնավոր եմ՝

⁴ Նույն տեղում, էջ 16:

Փակված մի վանքում.

Խալխի դուրս կանչող ձենն է ինձ հասնում:

Մեկ-մեկ թվում է՝ Սարդարապատում

Ընկած զինվոր եմ.

Հաղթանակի սուրբ ձենն է ինձ հասնում:

Մեկ-մեկ թվում է՝ Արցախի սրտից

Կաթած արյուն եմ.

Չմեռնող հույսի ձենն է ինձ հասնում...⁵

Արցախի սրտից հոսող արյան առաջն առնելու, չմեռնող հույսի ձայնն անկաշկանդ ու հնչեղ դարձնելու միակ ճանապարհը բանաստեղծը համարում է պայքարը ու իրեն նետում մաքառումների հորձանուտը.

Ժամանակը թռչում է հավքի պես, -

Երկինքը թև է գտնում իր համար,

Թախիժը վարդ է գտնում իր համար,

Հողը երազ է գտնում իր համար,

Եվ ես անունն եմ դառնում մաքառման («Մաքառումներ»)⁶:

Արցախն իր գույներով Վ. Հակոբյանի գեղարվեստական փիլիսոփայության ակունքն է: Պատահական չէ 1989թ. «Լույս» հրատարակչության կողմից տպագրված ընտրանու վերնագիրը. «ԱՐՑԱԽԱ ԾՈՒԽ»: Ճիշտ ու տեղին է գտել բանաստեղծն իր հոգու ծաղկեփնջի անունը: Հայրենի երկրից մանկության հուշեր ժողովելով՝ հայրական օջախից առնելով անմարում կրակներ, բնության երանգներով լցնելով հոգու շերտերը, ժողովրդի դարավոր ցավն ու չխամրող հավատն առած սրտի ծալքերում, աշխարհի աչքերին համարձակ նայելով, արդարության խիղճը շոշափելով՝ Վ. Հակոբյանն ինքնամոռաց երգի աշխարհն էր մտել ու պիտի վերջապես ասեր իր խոսքը և ասաց:

«Արցախա ծուխը» արարելու-հարատևելու, սիրելու-սիրվելու, մաքառելու-թևավորվելու ծուխ է: Այն երևում է հեռվից: Աչքերից դառն արցունքներ բերող ծուխ չէ դա, այլ մեռնոնի բույր է, պապ ու տատի շունչ, հոր ու մոր շոյանք, մանկանց ժպիտ, հայրենի հողի զարնանային ցող, ապագային հառած աչքերի շող, ժողովրդական սիրո փայլատակում: Ինչպես անվանի բանաստեղծ Ռ. Դավոյանն է նկատել, «Առանց պաթետիկ խոստովանությունների, վերամբարձ հայտարարությունների, քայլում է բանաստեղծը իր հարազատների ու հարազատ բնաշխարհի միջով ու գրեթե մրմունջով հայտնաբերում է սերերի անեզր մի աշխարհ, խոտ ու ծաղկի հետ զրույցից մինչև Արցախ աշխարհի ճակատագրի

⁵ Նույն տեղում, էջ 16:

⁶ Նույն տեղում:

բարդ ու աննկատելի հանգույցները վերածնելը, չափազանց ժամանակակից հնչողությամբ...

...Վարդան Հակոբյանը մեզ է փոխանցում բանաստեղծական կենդանի, ապրող մի աշխարհ, որի գոյությունն անժխտելի է» (Ռ. Դավոյան, «Վարդան Հակոբյանի «Ծաղիկ բիբլիական»-ը, «Արցախա ծուխ» ժողովածու, 1989, էջ 277-278):

«Արցախա ծուխ» ժողովածուն բաղկացած է բանաստեղծությունների ութ շարքից և քնարական պոեմներից: Դրանց մի մասի գնահատականները տրված են առանձին-առանձին գրքերի ներկա վերլուծություններում, ուստի դրանց չենք վերադառնա: Ուշադրություն կդարձնենք ընտրանու հավաքական որակին, երգերի ընդհանուր փնջի մեջ բանաստեղծի ստեղծագործական խառնվածքին, գեղագիտական-փիլիսոփայական ընդհանրացումներին: Իհարկե, միաժամանակ կգնահատենք այն ստեղծագործությունները, որոնք նոր են և տեղ չեն գտել նախորդ ժողովածուներում: Գիրքն ամբողջության մեջ առաջին հերթին հնարավորություն է ընձեռում տեսնելու, շոշափելու բանաստեղծի աշխարհընկալման նախնական և նոր միտումները: «Արցախա ծուխ» գրքում կարևորվում է Արցախ և Հակոբյան-բանաստեղծ փոխհարաբերությունը, այն ներհյուսման ատաղձը, որ նկատվում է նրա բանաստեղծություններում: Արցախի հանդեպ եղած երախտագետ որդու սերը պարզապես բուրվառվում է որպես բանաստեղծական ներշնչանք: Դրանով էլ պայմանավորվում են բանաստեղծի ինքնատիպության չափն ու կշիռը, գույնն ու փայլը: Ժողովածուի տարբեր մոտիվներ ընդգրկող շարքերում Վ. Հակոբյանը սրտի դողով, հոգու ջերմությամբ, արյան եռքով Արցախի հետ է: Սիրո մեջ էլ երևում է նրա արցախցի լինելը: Իսկ այդ զգացումն արմատներ ունի՝ ձգված մեր պատմության շերտերի մեջ: Այդ արմատները շնչառություն ունեն, սերունդների համար զարկերակ են ու պատվով ապրելու կոչ:

Տիարք, քարերին ասում եմ՝ ելե՛ք,

և բլուրն ինքը իրեն բացում է,

և երկինքն իրեն հանում է հողից,

և հողում թաղված Խաչը ելնում է,

և ոտք է բռնում ճամփան Արցախա («Վարդանա բլուր»)⁷:

Կյանքը Վ. Հակոբյանի պատկերացմամբ անընդհատ ընթացք է, և այդ կյանքն ասես պորտալարով իր շնչառությունն առնում է Հայոց աշխարհի հին ու նոր գոյամարտերից, պատիվ դարձած հողից, դրոշի ու սիրո փոխված անուններից: Անսովոր պատկերներ է ստեղծում նա, իր

⁷ Նույն տեղում:

երակների մեջ զգում հողի ծլարծակումը, լեռների սանձակոտոր լինելը, օրվա քունքերում բարի բաբախումը, որոնք թրթիռներ են դառնում քնարական հերոսի շուրթերին:

Փոխվել է ժամը, դասը չի փոխվել,
Ջանգում ծուլվել է Սարդարապատը,
Աչքերս հողում ցանված կարոտ են,
Մեսրոպ դպիրի ձեռքի մեջ՝ Սուրբ Գիր,
և Ամարասն է իմ դեմից գալիս («Որդան կարմիր»)՝⁸:

Բանաստեղծը եզրակացնում է, որ մղձավանջը պետք է մարի տան լույսից, ամեն մի նահատակ դառնա «գոյության վճիռ», հավատը՝ «սուրբ տուն», առավոտը՝ հառնումի բաց դաս, «և դարձն արմատանց՝ մարտիրոսություն» («Մղձավանջ»):

Վ. Հակոբյանի պոեզիայում ամեն ինչ շարժման մեջ է: Մեր հին և նոր գրերի ճակատագիրը նույնպես ընթացք է, մինչդեռ ավաղ, ծանր: Եվ այդ ընթացքը բանաստեղծին թելադրում է զգոնացնող տագնապ, որի միտումն ապրելու ծարավն է: «Ձգված աղեղներ» երգում բանաստեղծը դառն ու հուսադրող զգացումների մի թարմ պատկեր է հյուսում, ուր անտառը երդվում է ամպի մեջ, ձորում խրխինջը կորցնում է ձիուն: Քնարական հերոսի աչքին լեռնագագաթները աստղերի գոհասեղան են թվում, «խիղճը փնտրում է ու չի գտնում տեր», այդ պատճառով էլ «օրերն անցնող՝ սլացող նետ են»: Սակայն չի հուսալքվում քնարական հերոսը, նա իր աշխարհին նայում է հույսով:

Ջանգը արթնացավ արյան խորքերում,
գոհերը ելնում, միանում են մեզ,
անթիվ ձեռքերով գրկվել է Քիրսը,
և լեռան փեշից մեռոն է թափվում.
ինչ էլ որ լինի՝ մենք լինելու ենք՝⁹:

Արցախյան շարժումը Հակոբյանի բանաստեղծական խառնարանում նոր երանգներ է առաջացրել: Կարոտի և սիրո երգիչը, տեսնելով 20-րդ դարի մղձավանջը մեր ազատաբաղձ ոգու դեմ, ցասումով խարազանում է չար ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունը: «1988 թիվ, փետրվար» բանաստեղծության մեջ հեղինակն արևը պատկերում է իբրև «պատուհանից դուրս նետված» արյունաքամ մանուկ, իսկ երկինքը՝ «սարդի մի ցանց»: Բացվում է կապանքի տուտը, ավարտվում է ամեն մի դիմակահանդես, և պարզվում է, որ ընդհանուր բացականչությունների տակ ոչինչ չի փոխվել, գայլը գայլն է նույն՝ բնույթով պատիր, գառան

⁸ Նույն տեղում, էջ 6:

⁹ Նույն տեղում, էջ 9:

մորթու մեջ, թե որջում անտես»։ Նկատի ունենալով նոր զգեստներ հագած դաժան ուժերի վայրենությունը՝ բանաստեղծը գրում է.

Ատամը արյան համ առավ կրկին,

Նորից երևաց մռութը գայլի...¹⁰

Բանաստեղծը միաժամանակ հնչեցնում է հարատևելու կոչը՝ ընդ-գծելով, որ հողը պետք է բերդ դարձնել, դուռը չբացել։ սրբել մամուռը, չմոռանալ, որ՝

Մենք՝ որդիք Հայկի, արդար ու վսեմ,

ցավ ու դառնություն այդ ե՞րբ չենք տեսել,

բայց ոչ մի անգամ, Աստված է վկա,

Արցախին հաղթող չի եղել, չկա...¹¹

Ըստ էության, «Խորանի առաջ» շարքը «Զգված մեղեդիներ»-ի շարունակությունն է։ Այստեղ ևս Արցախ աշխարհն է՝ իր անկրկնելի բնա-նկարով ու ներկայով, ակնկալություններով ու տվայտանքներով, մաքա-ռումներով և հույսի կրակներով։ Այստեղ ևս բանաստեղծի ականջը Գան-ձասարի ու Ամարասի զանգերին է, մեր քաջ պապերի ծայնին։ Հակոբյա-նի հայրենասիրական երգերի հյուսվածքը բազմաշերտ է։ Նրանցում նա իր միջոցով գնահատում է Հայրենիքը, իսկ Հայրենիքի միջոցով՝ իրեն։ Այդ դաշնությունը խենթացնող ուժ ունի, քանի որ Արցախը միայն ապրե-լու վայր չէ, այլև մեր ազգային գոյության խորհրդանիշը։ Դրա շնորհիվ էլ բանաստեղծի զրույցը Արցախ-մոր հետ անմիջական է, փիլիսոփայորեն ներհուն, զգացմունքներով՝ ջերմացնող.

Բացում են սրտիս ծալքերը բոլոր,-

Ո՞վ է, տալիս է անունս, գնամ,

օրն ու գարունը պահն են անհունի,

թե ես քո ցավին տեր չեմ կանգնելու,

գնամ Թարթառը ընկնեմ՝ ինձ տանի,

Սրտի պես բաց են ծալքերը բոլոր¹²։

Հղանալով հայրենի օջախի հետ զրուցելու տարբեր վիճակներ՝ Հակոբյանը բանաստեղծական տաղաչափական բազմազան խմորում-ներով ստեղծում է Հայրենիքի կերպարը։ Պատկերային նատյուրմորտ-ների մի-մի հիանալի օրինակներ են նրա շատ բանաստեղծություններ։ Շարժման ընթացքի մեջ իրենց վեհությունն են ներկայացնում Արցախի հին ու նոր կոթողները, որոնք բանաստեղծի համար և՛ շոշափելի են, և՛

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 10:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Նույն տեղում, էջ 39:

հոգևոր նախշեր՝ հայրենիքի հայացքով: Բերենք «Գանձասարում» բանաստեղծության ավարտը.

Արթնացել է Արեգակը ծեգը-ծեգին,-

Ցողը կաթեց խաչքարին ու արցունք դարձավ,

սահեց ամեն տառ ու նախշով, հարցմունք դարձավ,

և Արևը երկնքի մեջ մոմեր վառեց¹³:

Խորն է բանաստեղծի ցավը: Հեշտ չէ հաշտվել այն մտքի հետ, որ հարազատ Արցախը կարող է կորցնել իր ինքնությունն ու լեզուն: Այդ ցավից է ծնված Վ. Հակոբյանի Արցախապատումը: Դրանով են բացատրվում նրա ընդգծումները՝ բխած հայրենի օջախի անկրկնելի գեղեցկությունից ու քնարական հերոսի ներքին հպարտությունից.

Չի հոգնում ճամփան ուխտավորների,

մատուռ կա ամեն մի լեռան վրա,

ամեն մի գագաթ գմբեթ է վանքի,

ահա թե ինչու

խաբեությունը խորթ է լեռներին,

և ամեն մի խոսք բառ է սուրբ երգի¹⁴:

Երգ է ոչ միայն բառը: Վ. Հակոբյանը Արցախի բոլոր մասունքներում և արցախցու երթ ու եռքի մեջ էլ երգ է տեսնում: Դա սովորական երգ չէ, այլ բերկրանքի ու թախծի, նվիրումի ու արևելու տենչ: Այդ տեսանկյունից էլ բանաստեղծն իր մի շարք հյուսվածքների շաղախը դարձյալ համարում է Հայրենիքի հանդեպ եղած վերաբերմունքը և սերը: Վերցնենք «Արցախուհին» բանաստեղծությունը: Ճիշտ է, նրանում պատկերված է արցախուհու հրաշք պարը, սակայն ոտանավորի ենթատեսքային հոսքը դարձյալ տանում է դեպի Արցախ: Եվ Արցախուհին դառնում է Արցախի խորհրդանիշը: Այսպիսով՝ մարդն ու իր օջախը ներկայացվում են միաձույլ ճակատագրով.

Արցախուհին... Վանքի գմբեթ-Աստվածամերձ

և մատուռ է անմատչելի, լուսադավան...

Արցախաբույր իր այդ պարով ամենամեծ

Լեռը ոտքի տակ կբերի նա խոնարհման,

և՛ հզոր է, և՛ թույլ է նա, և՛ սուրբ սակայն¹⁵:

Հորիզոններ են ընդգրկում Վ. Հակոբյանի հայրենասիրական երգերի շառավիղները: Հայրենիք ասելով նա հասկանում է այն ամենը, ինչով տարածքը և ժողովուրդը միասնանում են ու ստանում իմաստ, ձեռք

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 58:

բերում դիմագիծ, ծիածանվում որպես ազգային ոգի: Առանց հայրենի երկրի իմաստազրկվում է հայրենի օջախն անգամ: Նրանով է գեղեցկանում և արարելու մղում յուրաքանչյուր գործ ու խոսք: Այդ գաղափարն է նշված «Հայոց լեզու» երգում, որ բանաստեղծը նվիրել է ուսուցիչ հորը՝ Սարգիս Հակոբյանին: Մեսրոպատառ մայրենին՝ «Հայերենը, հրաշքներ է գործում: Հայերենն է սերունդներին տարել դեպի հորիզոններ, հայերենն է կոչել՝ սերնացուն հանձնել հողին, ձիգ սլացել է առաջ-հայերենն է, չես բռնացել բարու ոգուն-հայերենն է, վերջին պատառն ես կիսել ընկերներիդ հետ-հայերենն է, «Երբ քայլելիս Քիրս-Մասիսի փայլը կա դեմքիդ, ու մորմոռ կա անմեկնելի-հայերենն է, վերջապես՝

Երբ մայրենի բառի համար,
Երբ մայրենի տառի համար,
տակից քառսուն
ջաղացքարի
կարող ես դու վեր համբառնալ,
անգամ շունչդ ու հոգիդ տալ -
Հայերենն է...

Որն է, ահա, մեր սուրբ լեզուն,
Մեսրոպատառ հայերենը,
իմ մայրենին¹⁶:

Վ. Հակոբյանի համար հայրենիքն ունի իր պատկերն ու կենսագրությունը: ԱՐՅԱԽ է նրա սուրբ օջախի անունը, որից սկիզբ առած սիրո ծփանքները գնդում-հասնում են գալիքին:

Բանաստեղծի Արցախապատումն ունի կոնկրետ առանձնահատկություններ ու թարմության երանգներ: Ինքնատիպության այդ կողմերն է նկատի ունեցել անվանի գրականագետ Ս. Սարինյանը՝ գրելով. «Մինչև հիմա բանաստեղծների երգը եղել է Ղարաբաղի մասին, բայց այժմ Ղարաբաղն ինքն է դառնում երգ, և Հակոբյանի ինքներգությունն արդեն Ղարաբաղի երգն է: Տեղի է ունենում օբյեկտի և սուբյեկտի ներհյուսումը բանաստեղծական գաղափարի մեջ: Եվ երևի այս ներհյուսումն է, որ արտակարգ շռայլություն է տալիս բանաստեղծի ներշնչանքին՝ բանաստեղծությունը գրեթե դարձնելով կեցության ձև, անհատականության հատկանիշ և լինելության պարագա»:

Վ. Հակոբյանի տաղանդը, հիրավի, աչքի է ընկնում անհատականության հատկանիշներով: Դրանք երևում են և՛ բանաստեղծությունների ձևերի, և՛ արտահայտած գաղափարների խորքերի մեջ: Նրա երգը

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 60:

զգացմունքների և իմաստությունների ներդաշնակ ամբողջականություն է: Ինչի մասին էլ խոսում է նա, դատում է պատկերներով, հոգեբանական շեշտերով, անմիջական ներշնչանքով.

Անհաղորդ՝ ժայռին ծվարած ծաղկի
ծարավ տենչանքին,
Ձորն ի վար ձգվում ու հեռանում է
գետակը փոքրիկ...
ծաղիկը, սակայն, թևը երկարում,
Ու խորն է ձգվում արմատն ավելի,
Ականջը լարած
կարծես շատ հեռվից, հեռվից ճաճանչող
ինչ-որ ձայների,
Դե ի՞նչ, ձորակով հեռացող ջրի
Կարկաչն է միշտ նրան դալար պահում¹⁷:

Ժամանակն է բարձրաձայնելու, որ Վարդան Հակոբյանի պոեզիան Արցախ աշխարհի գեղեցկության, իմաստության, խիզախության, հույսի և հավատի աստվածահաճո պատկերն է՝ միտված գալիք սերունդներին:

¹⁷ Նույն տեղում:

ՄԻ ՏՈՀՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ. ԱՎՇԱՌՅԱՆՆԵՐԸ՝ ՇԵՆԵՐ ԳՅՈՒՂԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐ

Սուսաննա Ավշադյան

ՄՄՀ Պատմության և կրկկասագիտության ամբիոնի դասախոս

Յուրաքանչյուր տոհմի պատմության շտեմարանը տարեցների հիշողություններն են, շիրմաքարերը և ժամանակակիցների վկայությունները: «Ավշադյան» տոհմի հանդեպ իմ հետաքրքրությունը պատահական չէր: 1985 թվականից համարվելով Ավշադյան տոհմի հարս, ես միշտ էլ հետաքրքրությամբ ու հաճույքով էի լսում կեսրայրիս՝ Էդիկ Ավշադյանի, նրա եղբայրների՝ Սարգիս և Զավեն Ավշադյանների հիշողություններն իրենց նախնիների մասին: Բավականին բարդ ու հետաքրքիր պատմություն ունեցող այս տոհմը¹ (Փոխառություն իրանական աղբյուրից. հմմտ. միջին պարսկերեն tohm, սողդերեն toxm «սերունդ. մի նախահորից սերված մարդկանց խումբ, որոնք իրար հետ կապված են արյունակցական կապերով»)՝ ըստ Էդիկ Ավշադյանի գրավոր վկայության, Արցախ է տեղափոխվել Արևմտյան Հայաստանի Անի մայրաքաղաքից:

Հիշողությունների, վկայությունների ու պատմության կծիկն ինձ ու ամուսնուս՝ Մխիթար Ավշադյանին, հասցրեց ԱՀ Ասկերանի շրջանի Ավետարանոց (Զանաղչի) գյուղը: Ցավով ու ափսոսանքով պիտի փաստեմ, որ 2020 թվականի նոյեմբերի 10-ից հետո (44-օրյա Արցախյան պատերազմ) Ավետարանոց գյուղը գտնվում է ադրբեջանական օկուպացիոն ուժերի վերահսկողության տակ: Գյուղամիջում իր ողջ վեհությամբ, բայց դարերի ու մարդկային անտարբերությունից ավերակների վերածված Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին էր վեր խոյանում: Համաձայն դռան ճակատակալ քարի վրայի արձանագրության՝ եկեղեցին կառուցվել է ՌՃ(1651)թվականին²: Շահեն Մկրտչյանը նշում է, որ եկեղեցին ունեցել է բազմաթիվ ավետարաններ, խաչեր և այլ մասունքներ՝ ՌՃՀ (1671), ՌՃԺ (1661), ՌՃԹ (1650), ՌՃԸ (1659) թվակիր արձանագրություններով (Մկրտչյան 1985, 178):³

Եկեղեցու մուտքի մոտ անկանոն, ոչ բարվոք ու անխնամ վիճակում թափված էին եկեղեցու հողեր սպասավորների շիրմաքարերը: Մենք՝ ես ու ամուսինս անմիջապես սկսեցինք բարեկարգման աշխատանքներ: Մոլախոտերից ու մացառուտներից մաքրված շիրմաքարերը հետևյալ գրությամբ էին.

-1- ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԱՎՇԱՌ

ԱՂԱՅԻ ՈՐԴՈՅ՝ ՄԱՅԻԼ ԱՂԱՅԻՆ ,

Ազգապետին ԱՎՇԱՌՅԱՆՑ

-2- ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՎՇԱՌՅԱՆ ԱԶԳԱՏՈՀՄԻՑ
ՇՆՈՐՀՕՔ ՍՈՒՐԲ ՀՈԳՈՅՆ ԱՅՆ.....
Ի ԿԱՐԳԱՑ ԺՈՂՈՎՈՐԴՅԱՆ թիվ ՌՃԺԷ (1668թ.) Ավշառ Ավշառյան

-3- ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ
ՄԱՐՄԻՆԸ ՕՎՀԱՆԵՍ
ՔԱՀԱՆԱՆ ՈՐԹԻ ԲԱԼԱՅ
ԲԵԿ ԱՎՇԱՌՅԱՆՑ
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՎ 1919թ.

-4- ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ
ՕՎԱՅԺ ԱՎՇԱՌՅԱՆԵՆ
ՈՐ Է ՈՐԴԻ ՄԱՅԻԼ ԱՂԱՅԵՆ
ԱՎՇԱՌՅԱՆՑ

Եվ քանի որ իմ ձեռքի տակ ունեի Էդիկ Ավշառյանի գրավոր վկայությունը, որտեղ նա վկայում էր, որ իր նախնիները հոգևորականներ կամ զինվորականներ էին, ուստի տրամաբանական էր եզրակացնել, որ տապանաքարերն այդ հանդիսանում են ԱԶԳԱՊԵՏ ԱՎՇԱՌ ԱՎՇԱՌՅԱՆԻ և նրա հետնորդների շիրմաքարեր:

(Է.Ավշառյանի գրավոր վկայության առաջին էջը)

Շուշիի գերեզմանատանը գտնված շիրմաքար. Հրաչիկ Հարությունյան, Շուշի

-1-
Հանգիստ Բազմերախտ
Յովհաննէս ավագ Քահանայի
Ավշարյանց վախճ ի 12 Մայիսի
1892 ամի 69ամաց Հասակի

-2-
Տապան Ճաւահիր կնոջ
Յովհաննէս աւգ. Քահանայի
Աւվարեանց.վախճ. 1908թ.
85 ամաց

Մայիլի որդի Հովսեփն ուներ երեք որդի՝ Բալաբեկը, Ղահրամանը և Մելքոնը: Եղբայրները նոր, անմշակ հողատարածքներ փնտրելով, հասնում են Մարտունու և Հաղբուրթի շրջանների սահմանագիծ և որոշում հաստատվել այստեղ՝ հիմնելով նոր գյուղ: Գյուղն այդ Մարտունու շրջանի Շեխեր գյուղն էր, որը, ցավոք սրտի, նույնպես գտնվում է աղբբեշանական օկուացիայի տակ: Գյուղի անվան ծագումնաբանության մասին նշված է Լ.Հարությունյանի «Նշխարներ Արցախի բանահյուսության» գրքի մեջ⁴ և նշանակում է ջահել անտառ, ծմակ, ծառաստան, արմատն է շեխ, շիվ, ճիպոտ: Ըստ Մակար Բարխուդարյանցի՝ «Շեխեր գյուղի բնակիչք տեղափոխված են Թաղլարից և Ավետարանոց ավանից»⁵: Անվանումն իր հոգնակի իմաստով վկայում է գյուղի տարածքում

սրբավայրերի առկայության մասին, քանի որ Շեխը վերաբերվում է նաև սրբատեղիներին: Ծագումը կաս-ից է՝ հետևյալ անցումներով. Կաս-կաշ-կեշ- շեկ կամ շեխ(դրափոխությամբ)⁶: Տեղափոխվելով նոր բնակատեղի՝ Բալաբեկ Ավշաթյանը ըստ Ջավեն և Սարգիս Ավշաթյանների, հանձն է առնում նոր գյուղի հիմնադրումը: Նա իր թե՛նու, նռան, խաղողի այգիները, ցորենի արտերը, արոտավայրերը մշակելու, խնամելու համար շրջակա գյուղերից հրավիրում է գյուղացիների, որոնք երբեմն մնում էին Շեխեր գյուղում մշտական բնակության նպատակով: Նոր հիմնադրած Շեխեր գյուղի բնակիչների թիվը համարվում է Պարսկաստանի Ղարադաղ կոչվող բնակավայրից տեղափոխված հայերով:

Հին հայկական աղբյուրներում Իրանական Ղարադաղը հայտնի է որպես Արտավանյան կամ Մարաց ամուր աշխարհ և մշվում էր որպես Իրանի տարածքում ստեղծված առաջին հոգևոր թեմի՝ Ատրպատականի առավել հայաշատ գավառ: Ուշ միջնադարում գրեթե զուտ հայաբնակ Ղարադաղում կային 4 տասնյակից ավել գյուղեր, որոնք հարկ էին վճարում Տաթևի վանքին: 18-րդ դարում միջավատատիրական ընդհարումների, ազգային և կրոնական հալածանքների հետևանքով հայ բնակչությունը խիստ նվազել էր, երբ ստեղծվեց Ղարաբաղի խանությունը: Ռուս-պարսկական պատերազմից հետո՝ Թուրքմենչայի պայմանագրի (1828թ.) կնքման արդյունքում, Ղարադաղից զգալի թվով հայեր անցել են Արաքսը և հաստատվել Ջանգեզուրում և Ղարաբաղում⁷: Ինչպես վկայում է էդ. Ավշաթյանն իր անտիպ հուշերում, 19-րդ դարի սկզբներին Իրանի Ղարադաղ կոչվող վայրից Ղարաբաղ տեղափոխված մեկ տասնյակի հասնող հայ ընտանիքներ՝ Ավագյաններ, Ղուլյաններ, Հովհաննեսյաններ, Մանգասարյաններ, Ամիրջանյաններ, նույնպես իրենց վերջնական հանգրվանը գտան Շեխեր գյուղում⁸ Էդիկ Ավշաթյանի հուշեր: Բալաբեկ Ավշաթյանը հնարավորություն է տալիս վերաբնակեցվածներին տուն կառուցել, հող մշակել, արմատներ գցել: Ուսումնասիրելով Շեխեր գյուղի գերեզմանատան շիրմաքարերը, ինչպես նաև գրուցելով հարևան գյուղերի տարեցների հետ՝ մեկ անգամ ևս համոզվում ես, որ հենց Բալաբեկ Ավշաթյանն է հանդիսանում Շեխեր գյուղի հիմնադիրը: Բալաբեկի հետ Շեխեր տեղափոխված Հովսեփի երկրորդ որդին՝ Ղահրամանի շիրմաքարերը ևս պահանվել էին մինչև 2020թ. 44 -օրյա պատերազմը:

ԱՍՏ ՀԱՆԳՁԻ ՄԱՐՄԻՆ

ՀՕՂԱՄԻՐՆՈՄ խաչ

ՂԱՀՐԱՄԱՆ ԲԵԿ ԱՎԵՆՐ խաչ

ԵԱՆՑ խաչ 1907 **ԹՎԻՆ** խաչ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԼՈՒՍԱՀ

ՈԳԻ ԶԱՎԱՅԻՐԻՆ ՈՐ Է ԿԻՆ

ՂԱՀՐԱՄԱՆ ԲԵԿԻՆ ԱՎԵՆՐ

ԵԱՆՑ ՔԹ 18 ՅՈՒՆՎԱՐ

Վարանդա գետի ափին եղբայրներն իրենց միջոցներով կառուցում են ջրաղաց (ձեղաց), որին շրջակա միջավայրի բնակիչները մտերմիկ ասում էին «Ըվշառանց ձեղացը», իսկ գյուղի բարձրագույն վայրում կառու-

ցեցին եկեղեցի՝ Ըվշառանց եղծին, որը գործում էր մինչև սովետական կարգերի հաստատումը Ղարաբաղում: Բալաբեկը ուներ 4 որդի՝ Տեր Հովանեսը կամ Դեր Վանեսը, Հարություն բեկը կամ Արթունբեկը մահ. 1908թ., Բայլար բեկը և Մելիքսան կամ Մելքոն բեկը: Տեր Հովհաննեսը կամ Դեր Վանեսը (ծնվ.1865թ. մահ. 1919թ.) մինչև իր կյանքի վերջը՝ որպես հոգևորական ծառայում է Ավետարանոցի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցում: Նրա շիրմաքարը նույնպես գտնվում է եկեղեցու մուտքի մոտ:

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ

ՄԱՐՄԻՆԸ ՕՎՀԱՆԵՍ

ՔԱՀԱՆԱՆ ՈՐԹԻ ԲԱԼԱՅ

ԲԵԿ ԱՎՇԱՌՅԱՆՑ

ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՎ 1919Թ

Շարունակելով իր հոր և հորեղբայրների սկսած գործը՝ Հարություն բեկը ջանք ու եռանդ չի խնայում շենացնելու Շեխեր գյուղը: Ամուսնանում է 2 անգամ և այդ ամուսնություններից ունենում է 14 զավակ՝ 7 տղա և 7 աղջիկ.

1.Հովսեփ բեկ՝ ծնվել է 1823թվ-ին մահ. 1892թ., թաղված է Շուշի քաղաքում, մինչև կյանքի վերջը ծառայել է իր ժողովրդին՝ որպես հոգևոր սպասավոր, դժվար պահերին համախմբելով և օգնելով հայրենակիցներին:

2.Աղա բեկ, (որդու՝Համբարցի 1912թ., շիրմաքարն է գտնվում Շեխեր գյուղում՝)

Այստ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ

ՀՈՂԱԹԱՐԱՄ ՀԱՄԲԱՐՑԻ ՈՐ Է

ՈՐԹԻ ԱՂԱԲԵԿ ԱՎՇԱՐԻԱՑ

1912 ԹՎԻՆ

3.Սմբաթ_____

Հարությունի դուստրերը՝ Նատալիա, Վարսենիկ, Զումբրուտ, Աննա, Բագում, Աստղիկ և Մարքարիդ: Ահա այդ որդիներից մեկի՝ Ավշառ Ավշառյանի թոռն է հանդիսանում իմ ամուսինը՝ Մխիթար Էդուարդի Ավշառյանը:

Ինչպես նշում է կեսրայրս իր հուշերում՝ Ավշառ Ավշառյանը ծնվել է 1879թ. Շեխեր գյուղում ու հասակ առել Նիկոլայ ցարի օրոք: Նա ևս շարունակում է իր նախնիների սկսած գործը: Ամուսնանում է հարևան Սոս գյուղի Պյուրուտ Անդրու (բրուտագործ Անդրանիկ) աղջկա՝ Սոնայի (1882թվ. ծնվ.) հետ: Ունենում են 2 որդի՝ Սարգիսը և Էդիկը, 3 դուստր՝ Ծովիկը, Աշխենը և Նորան:1906-1907թ-ին Բալաբեկ Ավշառյանի թոռ Ավշառ Ավշառյանը սեփական միջոցներով հանձն է առնում լեռներից բխող անուշահամ աղբյուրների ջուրը հասցնել գյուղ և շուտով կառուցվում է «Օխնաղբյուրը»:

1914թվականին, երբ սկսվում է Առաջին աշխարհամարտը, բազում հայրենակիցների պես ռազմաճակատ է մեկնում նաև Ավշառ Ավշառյանը: Ղարաբաղցուն վայել անձնվեր ծառայության համար պարգևատրվում է Գեորգևսկյան խաչով (Георгиевский крест) և ստանում սպայի կոչում: Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո վերադառնալով գյուղ՝ նա ընտանիքի կարիքները հոգալու համար սկսում է զբաղվել հողագործությամբ, միաժամանակ օգտագործելով հյուսնի մասնագիտությունը:

Երբ Արցախում հաստատվում են սովետական կարգերը, Ավշառյան տոհմի ունեցվածքը, ինչպես և շրջանի բոլոր իշխանական ընտանիքների ունեցվածքը, բռնագրավվում է, այդ թվում՝ Սոնիշկայի՝ որես օժիտ բերված գերմանական արտադրության «ZINGER» կարի մեքենան (մեքենայի անձնագիրը պահպանված է ընտանեկան արխիվում): Ավշառը, իր եղբայրների հետ միասին շարունակում են ապրել հարազատ գյուղում՝ աշխատելով կոլտնտեսությունում: Ավելորդ են համարում նկարագրել, թե ինչ ապրումներ ուներ իշխանական տոհմի ներկայացուցիչ Ավշառ Ավշառյանը, երբ իր աչքի առջև իր իսկ նախնիների կողմից կառուցված եկեղեցին քանդուքար էին անում՝ համազրուղացիները՝ ատելությամբ ու չարությամբ լցված այն համազրուղացիները, որոնց ապուպապերին ապաստան էր տվել գյուղի հիմնադիր Բալաբեկ Ավշառյանը: Արցախի տասնյակ եկեղեցիների շարքում քանդվում է նաև Շեխերի Ըվշառանց եղծին(եկեղեցին), որի սրբատաշ քարերը որպես շինանյութ օգտագործում են համազրուղացիները: Ինչպես վկայում էր Ավշառյան տոհմի նահապետներից Զավեն Ավշառյանը, իրենց օջախում պահանվում էր եկեղեցու զարդանախշերով գործած գորգ, որի հետոնամասում մակագրված էր «Ավշառյան» ազգանունը: Զճշտված տվյալներով այդ գորգը մինչև 1980-ական թվականները գտնվում էր Էջմիածնում:

Գյուղում կյանքն ընթանում էր համաչափ, մինչև Արցախի բռնակցումը Խորհրդային Ադրբեջանին: 1921թվականի հուլիսին տեղի ունեցավ քաղաքական գործընթաց, որի արդյունքում Մեծ Հայքի պատմական նահանգներից Արցախը անջատվեց նորաստեղծ Խորհրդային Հայաստանից և բռնակցվեց Խորհրդային Ադրբեջանին: Այդ ժամանակաշրջանում Արցախի բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը՝ 95% կամ ավելի քան 200 000 մարդ, հայեր էին ⁹:

Քանի որ ընտանիքը պետք էր կերակրել, Ավշառ պապը, ատամները սեղմած, շարունակում էր աշխատել կոլտնտեսությունում մինչև 1949 թվականի հունիսի 14-ը: Ահա թե ինչպես է շարադրում Էդիկ Ավշառյանն այդ չարաբաստիկ օրը: «Գիշերվա ժամը 2-ն էր, Ավշառ Ավշառյանն այգու մարգերն էր ջրում, երբ տուն ներխուժեցին հրացանավոր օրենքի ներկայացուցիչներ՝ համազրուղացի Ավագյանի «դանոսով» և ներկայացնելով համապատասխան փաստաթուղթ, պահանջեցին. «Ձեզ

տրվում է 2 ժամ ժամանակ և 1տոննա ապրանք վերցնելու հնարավորություն»։ Հարցաքննող կապիտանը պահանջեց նաև զենք՝ հրացան։

Աքսորավայրում՝ Ալթայի մարզում մնում են մինչև 1956թվականը։ Այդ ընթացքում ընտանիքի հոգան ընկնում է դեռևս 17-ամյա պատանի Էդիկ Ավշառյանի ուսերին։ Հրաժարվելով իր երազանքից՝ Էդիկ Ավշառյանը սկսում է գոյության պայքար, ընթացք տալիս ծանր ու տառապալից տարիներին։ Ապրում էին երբեմն ստորացուցիչ պայմաններում՝ մեկ բարաքում՝ 21 ընտանիք, առանց տարրական կենցաղային պայմանների։ Փորձում էին հարմարվել իրար աջակցելով, բայց երբեք չէին բողոքում։ Աքսորյալների մեջ էր նաև Ավետարանոց-Չանաղչի գյուղից Արշակ Առաքելյանը, որը նույնպես ազնվական ծագում ուներ։ Հենց այստեղ էլ՝ Ալթայի երկրամասի Խմիլովկա ավանում էլ հանդիպում է իր ապագա կնոջը՝ Գոհար Առաքելյանին։ Երկար է պայքարում կեսրայրս Գոհարի ծնողների համաձայնությունը ստանալու համար։ Ի վերջո 1953 թվականի օգոստոսին ամուսնանում են։ Աստծո կամքով իրսր հետևից ծնվում են որդիները՝ Ռոմանը և Ստանիսլավը։

Այդ ընթացքում, քանի որ արդեն մահացել էր ՍՍՀՄ բռնապետ Ի.Վ.Ստալինը, որոշ աքսորյալների ազատականներ ստանալով վերադառնում էին հայրենիք։

1956թ-ին ստանալով ազատականը՝ Ավշառ Ավշառյանը արդեն 6 հոգուց բաղկացած ընտանիքով վերադառնում է Ղարաբաղ, բայց հոգու խորքում պահված վիրավորանքը թույլ չի տալիս նորից բնակություն հաստատել Շեխեր գյուղում։ Ստեփանակերտի Արզանյան փողոցում սեփական տուն կառուցելու նպատակով հողամաս է ստանում, նորից քարը քարի վրա դնելով տուն կառուցում, նոր օջախի տեր դառնում։ Սակայն թվացյալ էր ուրախությունը։ Սկսվում է ճնշումների մի նոր շղթա։ Ընտանիքում ծնվում է 3-րդ որդին՝ Սոկրատը։ Թոշակառու Ավշառ Ավշառյանը և կինը՝ Սոնան, զրկված էին պետության կողմից իրենց հասանելիք թոշակից, իսկ Էդիկ Ավշառյանին աշխատանքի չէին ընդունում՝ համարելով նրան «վտանգավոր էլեմենտ»։ Իսկ 7 հոգուց բաղկացած ընտանիքը կերակրել էր պետք։ Աշխատանք գտնելու համար Էդիկ Ավշառյանը ստիպված մեկնում էր արտագնա աշխատանքի, շատ հաճախ ադրբեջանական գյուղեր։ 1965 թվ-ի փետրվարի 21-ին Ավշառյան գերդաստանում ծնվում են երկվորյակ եղբայրներ՝ Մխիթարը և Գագիկը։ Ավշառ Ավշառյանի ուրախությանը չափ չկար։ Երբ զույգերի ծննդյան լուրը բերեցին, նա ընթերցում էր Սերո Խանգադյանի «Մխիթար Սպարապետ» վեպը։ 86 –ամյա պապն առաջարկում է որդուն, որ մեկը լինի Մխիթար Սպարապետ, մյուսը՝ Գագիկ թագավոր։ Որդին կատարում է հոր խնդրանքը։

Իհարկե, ոչ ոք չէր կարող կանխատեսել, որ տարիներ անց Ղարաբաղում կսկսվի ազգային -ազատագրական պայքար, որ երբեմնի հզոր

երկիրը՝ ՍՍՀՄ-ը կփլզվի, որ թուրքը օրը ցերեկով կրկին հայ կմորթի, որ Արցախցին իր ինքնությունը պահելու համար կրկին կգինվի ու կենաց մահու կռիվ կտա: Պապը չէր կարող իմանալ, թե երկուս ու կես տասնամյակ հետո զույգ եղբայրները ինչքան պիտի փառավորեն Ավշառյան գերդաստանի պատիվը, թե հայոց հինավուրց բերդաքաղաք Շուշին ազատագրելիս ինչ սխրանքներ պիտի գործեն նրանք, թե ինչպիսի սառնասրտությամբ պիտի մարտի ճանապարհեր իր չորս որդիներին էղիկ Ավշառյանը: Այդ ամենը դեռ առջևում էր, իսկ մինչ այդ էղիկ և Գոհար ամուսինների ընտանիքում հասակ էին առնում 5 որդիները՝ Ռոմանը, Ստանիսլավը, Սոկրատը, Մխիթարը և Գագիկը: Սերունդն այդ 20-րդ դարավերջին ավելացրեց տոհմի հերոսական էջերը, համոզված, որ դա էր ցարական բանակի սպա Ավշառ Ավշառյանի միակ ցանկությունը: Նախապապի ներկայությունը պարտադիր է գերդաստանից յուրաքանչյուրի տանը: Նախապապի պատգամն էր զենքից երբեք չբաժանվելը:

1988-ը հայ ժողովրդի պատմության մեջ հատուկ ժամանակաշրջան էր: Արցախցին հավատալով Աստծուն և իր նպատակին՝ ոտքի ելավ: Արցախի ժողովուրդն իր ծայրը բարձրացրեց հանուն սեփական իրավունքի և ազատության: Սկսվեցին գործադուլներ, դասադուլներ: Ողջ Արցախը բռնեցվել էր, Հայաստանի ու Սփյուռքի մեր հայրենակիցները խանդավառված Արցախյան ազատագրական պայքարով, խմբեր կազմած ժամանում էին Ղարաբաղ: Սակայն ժողովրդավարական կամարտահայտման ու ամեն ինչ քաղաքակիրթ ճանապարհով տանելու յուրաքանչյուր քայլին հաջորդեց հայ բնակչության դեմ ուղղված բռնության ալիքը, հայ ժողովրդի իրավունքների համատարած ոտնահարումը, ժողովրդագրական էքսպանսիան, տնտեսական շրջափակումը և այլն: Սկսվեցին ԼՂԻՄ-ից հարյուրավոր կիլոմետրերի հեռավորության վրա գտնվող Ադրբեջանի քաղաքների՝ Սումգայիթի, Բաքվի, Կիրովոբադի, Շամխորի հայ բնակչության ջարդերն ու զանգվածային սպանությունները, արդյունքում՝ հարյուրավոր մարդիկ զոհվեցին ու վիրավորվեցին: Ադրբեջանի քաղաքների և գյուղերի մոտ 450 հազար հայ բակիչ փախստականներ դարձավ:

Այդ ընթացքում էղիկ Ավշառյանի 5 որդիներից 4-ը բնակվում էին Ստեփանակերտում, իսկ Մխիթարն ընտանիքով ապրում էր Ուկրաինայի Կոնստանտինովկա քաղաքում...

Կենսագրությունը

Մխիթար Էդուարդի Ավշառյանը ծնվել է 1965 թ. փետրվարի 21-ին, Ստեփանակերտում: 1983-85 թթ. ծառայել է Գերմանիայում տեղակայված ԽՍՀՄ զորախմբում՝ որպես տանկային դասակի հրամանատար: 1985-91 թթ. աշխատել է Ստեփանակերտի երկաթգծի կայարանում՝

բեռնափոխադրման բաժնի պետ: 1991-92-ին կամավորական ջոկատի, ապա ԼՂՀ ԻՊՈՒ 4-րդ վաշտի (վերջինս 1992-ի օգոստոսից ընդգրկվել է նոր ձեւավորված Կենտրոնական պաշտպանական շրջանի կազմում) կազմում մասնակցել է ինքնապաշտպանական ու ազատագրական մարտերի: 1992-95-ին՝ գրահաջոկատի, ապա՝ Ասկերանի ՊՇ-ի տանկային գումարտակի հրամանատար:

ԼՂՀ ինքնապաշտպանության կոմիտեի նախագահի հրամանով 1992-ի դեկտեմբերին ԻՊՈՒ 4-րդ վաշտի եւ գրահաջոկատի հիմքի վրա ստեղծված տանկային գումարտակը (Ասկերանի ՊՇ-ի ստորաբաժանում) Մխիթար Ավշառյանի հրամանատարությամբ 1992-94 թթ.-ին մասնակցել է Ասկերանի (Սառնաղբյուր, Արանգամին, Փրջամալ, Նախիջեւանիկ, Դահիրավ, Քյաթուկ, Քարագլուխ, Փառուխ, Արավուս, Սարդարաշեն, Խրամորթ, Խանաբաղ), Մարտակերտի (Կուսապատ, Ներքին Հռաթաղ, Մեհմանա, Դրմբոն, Չլդրան, Ղազանչի, Կիչան, Օրթափայա, Բաշ Գյունեփայա, Սրխավենդ, Ջանյաթաղ, Հաթերք, Ումուդլու, Ջազլիկ, Չափար, Գետավան), Քելբաջարի (Քելբաջար, Յանշաղ, Օմարի լեռնանցք, Բաղրսաղ, Չիչազլի), Լաչինի (Ֆինգա, Կրխկըզ), Աղդամի (Աղդամ, Ղարվենդ, Սումա, Գյուլիջա, Բոյահմեդլի, Փափրավենդ, Ղըզլ Քենգեռլի, Շիրվանլի, Ղարաղաշլի, Աֆաթլի), Ֆիզուլիի (Ֆիզուլի, Աշաղը Սեփահմեդլի, Հորադիզ) շրջանների ինքնապաշտպանական եւ ազատագրական մարտերին (գումարտակից զոհվել է 33 տանկիստ-ազատամարտիկ):

1995-97-ին եղել է ԼՂՀ ՊԲ Ն զորամասի սպառազինության գծով փոխհրամանատար, 1997-99-ին՝ Ն միավորման գրահատանկային ծառայության պետ, 1999-2005-ին՝ տանկային զորամասի հրամանատար, 2005-06-ին սովորել է Մոսկվայի ռազմական ակադեմիայում, 2006-08-ին եղել է Ն միավորման հրամանատարի առաջնային գծով տեղակալ, 2008-ից՝ նույն միավորման շտաբի պետ:

Պարգևատրվել է ԼՂՀ «Մարտական խաչ» 1-ին եւ 2-րդ աստիճանի շքանշաններով, «Շուշիի ազատագրման համար», «Անդրանիկ Օզանյան», «Ծովակալ Իսակով» մեդալներով, «Մայրական երախտագիտություն Արցախի քաջորդիներին» հուշամեդալով: Ամուսնացած է, ունի 2 որդի, 3 դուստր:

Հոգվածն առաջին անգամ տպագրվել է «Հետք» շաբաթաթերթի 2010 թվականի մայիսի 6-ի համարում:

Գնդապետ Մխիթար Ավշառյանի հուշերից

Մարտական կենսագրությունը սկսվել է 19 տարի առաջ, երբ 1991-ին ընդգրկվեց Ստեփանակերտի իրենց թաղի ինքնապաշտպանական ջոկատում: Ջոկատի հրամանատարն Արսեն Շումանյանն էր: Դասակներից կամ խմբերից մեկի հրամանատարն էլ եղել է ինքը: «Քարին տակի պաշտպանության ժամանակ՝ 1992-ի հունվարի 26-ին, Արսենը զոհվեց: Դրանից հետո մեր ջոկատի տղաները տարբեր ուղղություններով

զնացին՝ ընդգրկվելով մի քանի ստորաբաժանումների կազմում: Չորս եղբայրներով՝ Ռոմանը, Սլավիկը, Ես ու Գագան, ընդգրկվեցինք ԼՂՀ ԻՊՈՒ չորրորդ վաշտում,- հիշում է Մ. Ավշաթյանը:- Մեր երրորդ եղբայրը՝ Սուկրատը (ծնվ. 1960 թ.- հեղ.), ժամանակին միլիցիայում էր աշխատում, դեռ մինչեւ բուն կռիվների սկսվելը Ղայթալուում ընդհարում էր եղել թուրքերի հետ, նա մասնակցել էր դրան, հետո Ասկերանի «ԳԱԻ-ի պոստ»-ում էլի կրակել էր թուրքի վրա: Ու քանի որ այն ժամանակ նման դեպքերում տանում էին Շուշի, որտեղ տղերքը «կորչում» էին, Սուկրատին մենք այստեղից մի կերպ ինքնաթիռով փախցրինք»:

Ավագները՝ Ռոմանն (ծնվ. 1955 թ.) ու Սլավիկը (1956 թ.), մինչեւ թոշակի անցնելը եղել են Մխիթարի ու Գագիկի հետ, չնայած մի որոշ ժամանակահատված Սլավիկը ԿՊՇ-ի 3-րդ գումարտակի կազմում՝ Սամվել Հարությունյանի հրամանատարությամբ, կռվել է Մարտակերտի ճակատում, հետո միացել եղբայրներին: Մխիթարն ու Գագիկը եղել են ընտանիքի կրտսերները, նրանք երկվորյակներ են:

Մեր ծնողների ասելով՝ Ես Գագայից մի քանի րոպե շուտ եմ ծնվել», - ասում է Մ. Ավշաթյանը:

«ԻՊՈՒ 4-րդ վաշտի հրամանատարը Սարգսյան Գագիկն էր, տեխնիկայի գծով տեղակալը՝ Յուրա Պողոսյանը: Մենք ընդգրկված էինք Սամվել Կարապետյանի դասակում: Այսպես՝ նախնական շրջանում չորրորդ վաշտի երկրորդ դասակի կազմում մեր տանկի անձնակազմով մասնակցում էինք մեծ ու փոքր ընդհարումների: Մենք այն ժամանակ չորս հոգի էինք՝ Սարգսյան Շահենը, Ավանեսյան Աշոտը, Գագան, Ես: Մարտերի սկզբում Ես անձնակազմ չունեի ու քանի որ այն ժամանակ նաեւ չորս երեխա ունեի, Գագան ասում էր, թե ինքը մեկն ունի, ու ավելի լավ է՝ ես չգնամ», - հիշում է գնդապետ Ավշաթյանը:

422 կողային համարով S-72 տանկի հրամանատարը Գագիկ Ավշաթյանն էր, նշանառու-օպերատորը՝ խաչմաչեցի Շահեն Սարգսյանը, մեխանիկ-վարորդը՝ ստեփանակերտցի Աշոտ Ավանեսյանը: Մինչեւ Շուշիի օպերացիան նրանք հիմնականում մասնակցում էին Ասկերանի շրջանի գյուղերի ինքնապաշտպանական մարտերին:

«Խանաբաղ գյուղում էինք, մեզ հետ ՀՄՄ-2-ի (հետեւակի մարտական մեքենա- հեղ.) անձնակազմի տղաներն էին՝ Սամոն էր, Ալիկը...,- պատմում է Մ. Ավշաթյանը:- Ապրիլի 24-ի առավոտյան թուրքերը հարձակվեցին գյուղի վրա: Ես նստեցի տանկը՝ որպես նշանառու, Աշոտը՝ մեխանիկ, Գագան՝ հրամանատար: Մեր հետեւից գալիս էր նաեւ ՀՄՄ-ն: Թուրքերը մարտում զոհեր ու տեխնիկայի կորուստ տվին ու նահանջեցին: Երբ հետ եկանք, Շահենը, որ ինձնից 10 տարով մեծ էր, եկավ, ասաց. «Կլինի՞ քեզ մի բան ասեմ: Էլ իմ տեղը չնստես, քո համար «էկիպաժ» ճարի, քո «էկիպաժով» գնա»: Էն ժամանակ մեզ համար

էնպես չէր, թե՛ վայ, ինչ լավ է, էսօր ես չգնացի, կենդանի մնացի, հակառակը՝ միշտ ուզում էինք մենք էլ լինել»:

Շուշիի ազատագրումից առաջ Մխիթար Ավշաբեկյանին մի կերպ հաջողվում է ամնակազմ հավաքել: Որպես մեխանիկ ընտրում է քաղաքացիական կյանքի ընկերներից մեկին՝ Քաջիկ Մանգասարյանին (գոհվել է 1994-ի հունվարի 6-ին): Իսկ նշանառուի դիրքում ընտրում է հորաքրոջ թոռանը՝ 16-ամյա Արմեն Ղուլյանին:

«Մեր դասակը էն ժամանակ Խոջալուի մանկապարտեզում էր տեղակայված,- պատմում է Մ. Ավշաբեկյանը:- Տղաներով հավաքվում ենք, սովորեցնում են մի քանի օր: Մի հատ էլ տանկ ենք բերում, շարժիչը չէր աշխատում, յուղ էր վառում, բերում սարքում ենք, ունենում ենք երկու տանկ: Արդեն պիտի գնայինք Շուշիի կռվին, զգում են, որ ինձ չեն ուզում ուղարկեն: Ասում են, թե թող մի տանկը իջնի Ասկերանի դարպասները պահի, էնտեղ մի ՂՄՄ (դեսանտի մարտական մեքենա- հեղ.) էլ ունեինք: Պիտի ես դրա հետ իջնեի Ասկերան՝ «Զորորդ պոստ», որ թուրքերի գրոհը հետ տայինք: Գալիս են Սամվել Կարապետյանի մոտ, ասում են. «Ես էլ եմ ուզում Շուշի գամ», - ասում է. «Ա, դե, կարո՞ղ է տանում ենք հարսանիք, տանում ենք, որ գոհվեք: Չէ, ասում է, չես գալու»: Ես մի քիչ վատ եմ զգում, ասում են. «Օրինակ ինչի՞ չեմ գալու, որն ա պատճառը, խնդրում եմ ինձ էլ ուղարկեք, ես էլ գնամ Շուշի»: «Դե լավ», - ասում ա: Մի երկու օր գնում, նայում ենք՝ ով որտեղից պիտի բարձրանա, որտեղից պիտի կրակի: Ինձ խնդիր է տրվում, որ Ղաշուշենի մոտով պիտի բարձրանամ Շուշիքենդ, Թոփխանա տեղանքից մեր Ավանեսյան Գառնիկի հետ, որ ՀՄՄ-2-ի վրա էր, պիտի ապահովեինք մայրուղով դեպի Շուշի բարձրացող տղաների ճանապարհը: Մայիսի 7-ի իրիկունը նստած հաց էինք ուտում, մեկ էլ ինձ ասում են, թե «էկիպաժը» վերցրու գնա քո տեղը: Ժամը 22-ի կողմերն էր: Գալիս ենք հասնում Ղաշուշենի տակ, տեխնիկական տաքանում է, կանգնեցնում ենք, որ մի քիչ հովանա: Տանկից դուրս ենք գալիս: Ես մեր նշանառուին ցույց էի տալիս, թե ուր պիտի կրակենք, կամ որտեղից կարող եմ մեզ վրա կրակել, էդ ժամանակ հանկարծ տանկը կանգնում է, նայում են, տեսնեմ՝ յուղը, ջուրը տանկի տակով գնում է, մատոռը «թափվել» էր: Ղաշուշենի տղերքի «պալատկայից» կապ ենք տալիս մերոնց, ասում են, որ մատոռը «թափվել ա», մեկ էլ՝ եթե հնարավոր ա, մի տրակտոր ուղակեն, որ մեր տանկի դեմը մի քիչ հող հավաքի, ու մենք էստեղից կխփենք: Տրակտորը չի գալիս, մեկ էլ տեսնում ենք՝ ջոկատները գալիս են: Մեզ վատ էինք զգում. էդքան ուզում էինք գնայինք Շուշին ազատագրեինք, հիմա էլ տանկը չէր աշխատում, մնացել էինք տեղում կանգնած:

Հրամանատարական կետը մեզնից վերեւ էր, մենք էլ համարյա դրա տակն էինք, մի քիչ աջ: Էստեղ մի ջոկատ է գալիս: Մի ՌԻԱԶ են բերում կանգնեցնում մեր տանկից մի 50 մետր առաջ: Ասում են. «Դե,

տղերք, դուք էստեղ երկար եք մնալու, մեր ավտոն նայեք, մինչեւ քաղաքը վերցնենք, գանք»: Նախանձելի էր, ասում ենք՝ իրենք գնացին, մենք մնացինք:

Կռիվը սկսվելուց հետո մեր չորրորդ վաշտը կամաց-կամաց բարձրանում է ասֆալտով: Մեր դասակի սկզբից գնում էր Գագայի տանկը, երկրորդը՝ ՀՄՄ-ն, մեջը Կարապետյանն էր, Մարտիկը... Տեսնում եմ թուրքերը «պուշկեքով» խփում են, հեռավորությունը հաշվում են, մինչեւ հիմա հիշում եմ՝ 2660 մ: Իրավունք եմ հարցնում, ասում են. «Թողեք մի հատ կրակեմ», էն ժամանակ իմ հետ կապը Յուրա Պողոսյանն էր պահում: Ասում է. «Չէ, մի խփի», բայց ասում են. «Լավ է, է, երեւում, թող մի հատ խփեն»: Մի հատ կրակում են... ուղիղ «պուշկեքի» մեջ: Թուրքերի արկերը հրավառության նման պայթում են: Հետո էդտեղ մի տանկ ա գալիս: Ինքը վերեն է, մենք՝ ներքեւ, սկսում է մեզ վրա կրակել: Քաջիկին ասում են. «Դուրս եկ տանկից, էն մեծ քարի հետեւը թաքնված կաց, մեզ որ խփեն, գոնե կգաս կօգնես», ասում է. «Չէ, ես էստեղ եմ նստում»: Տեսնում եմ, որ խոսքը չի անցնում, մի երկու «լավ» բան եմ ասում: Չնայած ինքն ինձնից մեծ էր, բայց հրամանատարը մնում է հրամանատար: Ես նստում եմ նշանառու: Արդեն ձեռքով ենք ամեն ինչ անում: Դե թուրքի տանկն էլ 8 վայրկյանը մեկ ավտոմատ լիցքավորվում ու կրակում էր: Մեկ էլ Արմենն ասում ա. «Մխո, էն հինչ կարմիր պյան ա կյամ», ասում են. «Կախիլ մի, կումուլատիվնի սնարյադն ա կյամ»: Արկը ընկնում ա տանկի առաջը: Թուրքի տանկը մոտ 27-29 անգամ կրակում է, բայց մեր տանկին մի հատ չի կանում: Էդ ընթացքում մի կերպ 8 հատ էլ ես եմ հասցնում կրակեմ: Էդ ժամանակ մեր վաշտի տղերքն արդեն գալիս, հասնում են վերեւ: Էնտեղ թուրքերի մի տանկ է դուրս գալիս: Գագայի «էկիպաժը» խփում է տանկի վրա, բեկորային արկը կանում է տանկին: Գագայի հետ առանձին կապ ունեի: Ասում են. «Եշի տես, եթե յիրան տռոսներ կա, շուտ մի մաշինավ դարկի Դաշուշեն, տանկս բուկսիր տամ, տանինք, լի, ստեղ թողեն վուչ, ես էլ տեսնամ հինչավ եմ կյամ ըտեղ»: Նստում եմ մեր դիմացի ՌԻԱԶ-ը, տեսնում եմ՝ լրիվ ծակծկված: Էստեղ հասկանում եմ, թե թուրքի տանկը խի չի կարողացել մեզ խոցի: Հեռավորությունը հաշվելուց անդրադարձը գալիս է ՌԻԱԶ-ի հայելուց, ու ինքն էլ ինչքան խփում է, արկը գալիս անց է կենում ՌԻԱԶ-ի վրայով ընկնում տանկի ու ավտոյի արանքը: Էնքան մեծ փոս էր բացել, որ հետո տանկը չկարողացանք էդտեղով տանել: ՌԻԱԶ-ով բարձրանում եմ դեպի Շուշի:

«Մազի կամուրջի» մոտ տեսնում եմ՝ մեր ՀՄՄ-ն կանգնած: Մեխանիկին՝ Յախային, ասում են. «Հինչ ա՞ իլալ», ինքն էլ Կրկժանից պիտի խփեր, ասում ա. «Ալիկը վատ ա, «ուգարը» շատ ա իլալ, նավոդչիկ չոնիմ»: ՌԻԱԶ-ը թողնում եմ էդտեղ, ռազմամթերքը բեռնում, որպես նշանառու ՀՄՄ-ի վրա բարձրանում Շուշի: Գալիս հասնում ենք

ավտոբազայի մոտ, տեսնում եմ, որ Կարապետյանի ՌԻԱԶ-ով մարդ են իջեցնում, Միշիկն էր դեկին, Գազային էր վիրավորված իջեցնում: Հարցնում եմ իրենց՝ ինչ ա՞, ոնց ա՞, ասում են. «Արխային կաց, Գազան լավ ա, տղորցան մինը տանկին տյուսումը պառկած, մինն էլ, դե, մաչին ա, գյուղում չենք, տեսանք՝ կարում ենք տյուս օնինք»: Բայց հետո թուրքական ուղղաթիռ ու ինքնաթիռ են անց կենում էդ սարերով, ու էդ օրը տղերքն էդպես մնում են: Առավոտը գալիս ենք, տեսնում ենք՝ Աշոտն ա էնտեղ, Շահենը՝ ընդհանրապես տանկի մեջ վառված, աշտարակը գցած: Հետո մեր դասակի հետ բարձրանում, մտնում եմ Շուշի: Ժորա Գասպարյանը՝ «Գրադ» ժորան, «պուշկայի» մոտ ինձ ասում ա. «Քեզ ազգի դավաճան ենք տալու, որ խփել ես «պուշկան» վնասել»: Իմ կրակելուց որ թուրքերի «պուշկաներն» ու արկերը պայթել էին, ահագին զոհեր էին եղել...»:

Մխիթար Ավշառյանն այսօրվա պես հիշում է, թե Շուշի մտնելուց հետո առաջինն ինչ է արել. «Լյափ լավ եմ հիշում: Առաջինը տանկի մոտ թուրքի հետ ենք զրուցել: Ոտքերից վիրավոր էր, ասում էր. «Յա զա վաս բուդու վոեվատ, զա վաս բուդու վոեվատ», բայց դե ո՞վ ա թողնում որ... Ժամը 11-ին մի լավ նախաճաշել ենք: Հետո քաղաքով ման էինք գալիս: Իրիկունը մտել ենք եկեղեցի: Արկերով լիքն էր: Զենքերը հանել, դրել ենք աստիճանների վրա, մտել, շուտ դուրս ենք եկել»:

Ի վերջո ի՞նչ էր Շուշիի ազատագրումը իր՝ զինվորի ու դարաբաղու համար: Այս հարցին ի պատասխան՝ գնդապետ Ավշառյանն ասում է, որ այն ժամանակ իրենք իրենց որպես զինծառայողներ դեռ չէին ընկալում: Բայց այլ էր դարաբաղու, ավելի ճիշտ՝ ստեփանակերտցու հոգեվիճակը: «Ստեփանակերտցի ամեն մի տղայի պարտք է եղել մեր քաղաքը ռմբակոծումից ազատելը, - ասում է Մ. Ավշառյանը, - հիշում եմ, որ առաջին աշխատավարձը, երբ բերին, որ մեզ տան, ասինք. «Էս հի՞նչ եք անում, խի մուսք դրա հետի ե՞նք ծառայում»: Էսպես է եղել: Ամեն մեկն էլ ուզել է գնալ ու մասնակցել Շուշիի կռվին: Դա էտալոնի նման բան է եղել: Իհարկե, եղել են ահագին կռիվներով անցած լավ տղաներ, որոնք Շուշիի ազատագրմանը չեն մասնակցել, բայց հարցը դա չէ: Ուղղակի մեր՝ ստեփանակերտցիների մեջ կար էդ բանը՝ էդ թուրքի ձենը էնտեղից կտրել: Դա մեր քաղաքն է, իրանցը չէ: Հետո կնանիք, աղջկերք հարցնում են, թե՞ ձեզ ի՞նչն է ստիպել, որ պատերազմի էս հատվածը տարել եք, քիչ եք եղել, զենք քիչ է եղել: Ես միշտ համաքով մի բան եմ ասում՝ մենք ձեզանից ամաչել ենք, դրա համար էլ հաղթել ենք: Կռիվը տանուլ տված ո՞նց պիտի նայեինք երեխեքին: Ես էլ չորս երեխա ունեի, բոլորը՝ նկուղում, մի պահ Չանախչիում էին, մայիսի 2-ին բոլորին բերել եմ տուն, պապաս ասում է. «Ինչի հե՞տի ես բերալ խոխոցը», ասում եմ. «Գիդվյալ չի, մեզնը հետ հինչ կկատարվի, թող մեր խոխեքը գիդան»:

Էդպես ենք մտածել, կինս էլ էդպես է մտածել՝ ինչ ուզում է լինի, թող ես

կողքին լինեմ, խոխեքը կողքին լինեմ: Ո՞վ է մտածել, թե ով է կենդանի գալու, ով՝ վիրավոր, ով՝ զոհված: Էն ժամանակ ուղղակի մի տեսակ ասելություն է եղել, որը մի տեղից պիտի դուրս գար: Պարկի բերանն արդեն համարյա կապված է եղել: Էլ տեղ չունես՝ կամ պիտի պայթես, կամ պիտի հանձնվես... Ու Շուշիի կռվում ամենադժվարը մեր՝ չորրորդ վաշտի կենտրոնական ուղղությունն էր: Էն ժամանակ տեխնիկայի մեծ ուժը Սամվել Կարապետյանի դասակում էր, ինքն էլ կանգնել, ասել էր՝ ճանապարհով մենք ենք բարձրանալու: Երբ գիտես, որ ժամանակին դու ես էդ ճանապարհով բարձրացել, հիմա ամեն գնալուց քեզ լավ ես, էլի, զգում»:

Իր մարտական կենսագրության մեջ Մ. Ավշառյանը դժվարանում է այնպիսի դեպք հիշել, երբ օրհասական թվացող իրավիճակում ինքը հուսալքվել է, թեւափաթ եղել: Փոխարենը, ասում է, որ պահեր են եղել, երբ ուրախությունից լաց է եղել: «Ասկերանի ՊՇ-ում ծառայելու ժամանակ մի խնդիր եղավ՝ հավաքել 16-18 տարեկան տղաների ու տանկային վաշտ ստեղծել: Տղաներին հավաքեցինք, երկու ամիս հետները պարապեցինք, օդանավակայանում երդման արարողություն անցկացրինք: Փաստորեն, դա մեր «երիտասարդական» վաշտն էր: Մի անգամ Ադդամում դասերի էինք, առավոտյան թուրքերը մոտ 20 միավոր տեխնիկայով հարձակվեցին: Շիրվանլի, Ղարաղաշլի գյուղերի մոտով ուղիղ Ադդամի վրա էին գալիս: Էդ ժամանակ մեր տանկերից մեկը Շիրվանլիում էր, մեկն էլ Քենգեռլիում՝ «Ճարի պոստ»-ում: Էստեղ Զհանգիրյան Մարտիկն էր իր տղաներով, էն կողմն էլ՝ Ավանեսյան Վարդանը: Ու ամեն մեկը երեք տանկ խփեց: Մի չորս տանկ էլ ականի վրա պայթեցին, մնացածն էլ հետ գնացին: Դասերից շտապեցինք էդտեղ: Խնդիր էր տրված կրակել դիմացը գտնվող ցանկացած զրահատեխնիկայի վրա, կապ չունե՛ր՝ խփված կլինի, թե գործող: Մարտը, որ վերջացավ, ՊՇ-ի հրամանատար Վիտալի Բալասանյանը կապվեց հետս: Հիմա խոսում եմ, բայց լացս գալիս է, հուզված եմ, ասում է. «Ձոռի ե՞ս տվալ», ասում եմ՝ չէ, «Հինչ որ մարդու հետ պյան ա՞ պատահալ», ասում եմ՝ չէ, «Բա խի՞ ես տի խոսում», ասում եմ. «Էս վաշտը իրա մարտական մկրտությունն անցել ա, արդեն կարող ա կռվի գնա»: Մինչեւ դա մենք սովորեցնում էինք Սովետի ժամանակ S-55-ի, S-62-ի վրա տանկիստ ծառայած տղերքին, իսկ էդ երիտասարդ տղաներին գրոյից ենք ամեն ինչ սովորեցրել», - հպարտությամբ հիշում է տանկային գումարտակի նախկին հրամանատարը:

Օմարից մինչեւ Հորադիզ անցած ազատամարտիկը վստահ է, որ ներկայիս սերունդն իր սերնդից ավելի լավն է: Դրան նա ունի հետեւյալ բացատրությունը. «Ամեն ժամանակ էլ ունի իր հերոսները, ու ես կարող եմ ասել, որ էդ երեխաները, մեզնից ծնվելով, մեզնից ավելի ուժեղ, ավելի լավն են լինելու: Մեր ժամանակ 70 տարի եկեղեցի չի եղել, ո՞վ է իմացել՝

ինչ է հայրենիքը. միայն Շարժման մեջ մտած մարդիկ: Իսկ մյուսները, երբ տեսել են, որ կռիվ է գնում, ասել են՝ մենք էլ պիտի գնանք: Բայց հիմա մեր երեխաներին էդ ամեն ինչը՝ հայրենասիրություն, ոգի, մնացածը, մենք սերմանում ենք: Բայց չնայած դրան՝ կուգեն, որ էդ ամեն ինչն ավելի ուժեղանա: Մեր հակառակորդի ագիտացիան այս առումով բավականին ուժեղ է: Մենք պիտի երեխաներին սերմանենք, որ թուրքը մեր դարավոր թշնամին է, նրա հետ ընկերություն, բարեկամություն, եղբայրություն չկա: Մի մետր հող էլ չպիտի տրվի: Որ վաղը էն երեխան, ում հայրը զոհվել է, օրինակ՝ Ֆիզուլիում, Ջաբրայիլում, չգա ասի. «Քեռի, բա պապաս էնտեղ զոհվել ա, որ, օրինակ, էդ հողը պետք չի եղել, խի՞ ա դրա համար զոհվել...»:

Ըստ հայ սպայի՝ մեր պատասխանը վերջին ժամանակներս հակառակորդի ուժգնացող հոխորտանքներին մեկն է. «Այսօրվա դրությամբ մենք բոլոր պարապմունքներով մեր զինվորին հասցնում ենք այն վիճակի, որ նա կարողանա հակառակորդին խոցել: Դիրքում կանգնած զինվորին հարցնում են. «Ինչի՞ ես պատրաստ»: Ասում է. «Պատրաստ եմ հայրենիքի համար զոհվել»: Բայց ոչ. մեր զինվորը պիտի պատրաստ լինի նրան, որ հակառակորդի զինվորն իր հայրենիքի համար զոհվի: Այսօր ամեն ինչ կատարվում է, որ հակառակորդին արժանի պատասխան տանք հարկ եղած դեպքում, ու բանը միայն դա չէ: Չմոռանանք, որ դեռ իրենց ձեռքին հողեր ունենք... Քանի՞ անգամ է եղել՝ ասել ենք, որ էլ չենք կռվում, բայց իրենք վերսկսել են ու մի երկու շրջան էլ են հանձնել: Հիմա էլ կսկսեն՝ մի քանի շրջան էլ կհանձնեն...»:

Մայիսի 9-ի եռատոնի առթիվ գնդապետ Մ. Ավշաբյանը նախ շնորհավորում է Հայրենական մեծ պատերազմի վետերաններին, նրանց մաղթում առողջություն. «Ճիշտ է, որքան գնում, այնքան նվազում են նրանք, բայց էլի երջանկություն է, որ հիմա դեռ մեր կողքին կան պատերազմի վետերաններ, ու նրանք ուշադրության կենտրոնում են եղել միշտ: Նրանց կարելի է միայն քաջ առողջություն ցանկանալ: Եվ փառք Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված մարտիկներին: Շուշիի համար կցանկանամ, որ հայոց բերդաքաղաքն էլ կյանքում չլինի ադրբեջանական, ծաղկի, գեղեցկանա, քանդված տուն չլինի քաղաքում, միայն ու միայն լավ հուշեր մնան Շուշիից: Մեր զինծառայողներին էլ շնորհավորում եմ Պաշտպանության բանակի օրվա առիթով՝ Գերագույն գլխավոր հրամանատարից, ՊԲ հրամանատարից մինչև խրամատում կանգնած զինվորին, ցանկանում առողջություն, ուժ ու բազկի ամրություն»:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. <https://hy.wiktionary.org/wiki/>
2. Բարխուտարեանց 1895,75 – Բարխուտարեանց Մ. , Արցախ, Բագու:
3. Շահեն Մկրտչյան, Լեռնային Ղարաբաղի պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1985թ.,178 <https://monumentwatch.org/hy/monument>
4. Լ.Հարությունյան «Նշխարներ Արցախի բանահյուսության», IVգիրք, «Դիզակ Պլուս», Ստեփանակերտ 2009թ., էջ 62 :
5. Բարխուդարյանց Մ.Եպս., «Ամարաս», Ե.,1996, էջ 58:
6. Սլավա Սարգսյան, Արցախի բնակավայրերը/ստուգաբանություններ/, Երևան,2017, էջ 76:
7. <https://hy.m.wikipedia.org>wiki>
8. Էդիկ Ավշադյանի հուշեր:
9. Բալայան Վ., Արցախի պատմություն, «Ամարաս», Երևան, 2002, էջ 32:

АНАЛИТИЗМ И МЕЖЧАСТЕРЕЧНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ

Флора Азатян

*УММ, Кафедра русского языка и литературы,
старший преподаватель*

Обращение к исследованию черт аналитизма в словообразовании русского языка позволяет вскрыть специфику современных механизмов внутриязыкового пополнения словарного состава действием тенденции к аналитизму. Интерес к выявлению черт аналитизма в словообразовании вызван тем, что деривация в определённой степени составляет основу существования языка. Изучение аналитизма в словообразовании предусматривает также обращение к контекстуальному окружению производного слова. Для выявления того или иного значения необходим достаточно широкий контекст, выявляющий все смысловые связи и отношения слов. Тем самым в результате действия тенденции к аналитизму антиномия «код-текст» разрешается в пользу последнего.

Ключевые слова: аналитизм, межчастеречное словообразование, субстантивация, адъективация, вербализация, адвербализация, прономинализация, лексикололизация, типология, деривация.

Современной лингвистикой накоплен немалый опыт описания явлений, связанных как с изменениями в системе языка, так и с особенностями функционирования тех или иных языковых единиц в речи.

Одной из важнейших черт динамики русского языка на современном этапе его развития называется тенденция к аналитизму, проявляющаяся как в раздельности выражения языковых значений, так и в появлении новых типологических свойств языковых единиц.

Традиционно интересы отечественных лингвистов, занимающихся проблемами аналитизма, были сосредоточены на рассмотрении морфолого-синтаксической специфики данного явления: анализу подвергались изменения в морфологическом строе русского языка (Панов 1968; Головинская 1996, 1997, 1998, 2000; Астен 2003; Рощина 2005), а также на синтаксическом уровне (Шведова 1996; Акимова 1990). Вместе с тем аналитизму в области лексики, фонетики и словообразования были посвящены единичные работы (Русский язык 1968; Развитие фонетики 1971; Левый 1967; Каленчук 1999).

Словообразование тесно связано с другими уровнями языковой системы –фонологией, морфологией, синтаксисом и, конечно, лексикой, так

как результатом словообразовательных процессов является появление новых слов. Словообразование занимает промежуточное положение между лексикой и грамматикой. Лексика языка находится в состоянии непрерывного изменения в соответствии с языковыми законами. С развитием общества появляются новые предметы, явления, они запечатлеваются в новых словах и новых значениях.

Бурные процессы в современном словообразовании объясняются причинами внеязыковыми и внутриязыковыми, которые чаще всего переплетаются, усиливают друг друга.

Аналитические формы отличаются от синтетических тем, что у них грамматическое значение передаётся вне пределов данного слова, то есть функция и значение этих форм выявляются в контексте. Именно поэтому собственно морфологический аналитизм тесно переплетается с синтаксическим аналитизмом и становится общей чертой грамматики.

На почве словообразования устанавливаются системные отношения между лексикой и грамматикой. Словообразование делят на словопроизводство (при использовании аффиксации), словосложение (при участии минимум двух полнозначных единиц), конверсию (при переходе, или транспозиции, слов из одной части речи в другую), аббревиацию, словопроизводство с участием аналитов (*консультант по ведению бизнеса - бизнес-консультант*).

Применительно к словообразовательному уровню ряд исследователей квалифицирует аналитизм как проявление агглютинативности в структуре производного слова (*шпага – шпажист*, но *штанга – штангист*). Как видим, в определённых позициях чередование исчезает. Так происходит агглютинация, т.е. присоединение словообразующего элемента, без смены фонем.

Слова образуются также путём перехода из одной части речи в другую. При этом, употребляясь в роли другой части речи, они приобретают иное общее значение, теряют ряд своих грамматических признаков. Процесс образования слов некоторых частей речи имеет особые названия: существительного – субстантивация, прилагательного – адъективация, глагола – вербализация, наречия – адвербализация, местоимения – прономинализация.

Внешних изменений в слове не происходит, но у него возникает новое значение и новая синтаксическая функция, в нём проявляются новые соотношения между морфемами, и она приобретает новые грамматические свойства. Обычно различают два процесса:

1. Лексикализация грамматической формы - выделение одной из форм слова в самостоятельное слово. Например, лексикализация формы творительного падежа единственного числа существительных *дар, верх, бег*

приводит к образованию наречий *даром, верхом, бегом*. При этом окончания существительных *-ом* превращаются в суффиксы наречий.

2. Семантико-грамматическое переоформление всей парадигмы. Так, прилагательные *портной, булочная, пирожное* при субстантивации сохраняют парадигму склонения имён прилагательных. Однако, меняется значение этих слов: они уже обозначают не признаки лиц или предлогов, а сами лица и предметы и т.д.

Образование нового слова путём перехода из одной части речи в другую в современном русском языке типично для имён существительных, которые образуются из прилагательных или причастий без каких-либо изменений в морфемной структуре. Имена прилагательные (чаще всего относительные) могут иногда переходить в разряд имён существительных, то есть способны субстантивироваться. Степень субстантивации прилагательных может быть различной. Так, одни прилагательные полностью перешли в существительные, утратив способность изменяться по родам (вселенная, запятая, мостовая, родословная; портной, городничий). Их связь с прилагательными с точки зрения современного русского языка утрачена. Такие образования являются немотивированными.

Другие прилагательные могут употребляться как в роли существительных (*Врач терпеливо выслушал все жалобы больного*), так и в роли прилагательных (*Врач осмотрел больного ребёнка*). Такими прилагательными являются прилагательные *борзая, гнедой, дозорный, военный, ванная, кривая* и другие. Подобные образования являются мотивированными. В класс имён существительных переходят и отдельные качественные прилагательные, но при этом они резко меняют своё лексическое значение. Ср.: *Между жарким и бланманже цимлянское несут уже* (П.) - *Солдаты сбежались в кучу и жарким ружейным огнем встречали наступающих турок* (Гарш.).

Значительную часть в пополнении имён существительных (главным образом имён собственных) сыграли притяжательные прилагательные на *-ин, -ов, -ино*, например: *Бородин, Пушкино* (город), *Петров, Иванов, Бородино* (село), *Голицыно* (станция) и т.д.

В имена существительные иногда переходят и причастия (преимущественно действительные) в том случае, если они приобретают значение предметности. Ср.: *Это были мастера, охотно трудящиеся над изготовлением новых изделий из дерева.* - *Все трудящиеся в нашей стране имеют право на ежегодный оплачиваемый государством отдых.*

В роли имён существительных могут употребляться и отдельные страдательные причастия, например: *убитый, недоступный, невысказанный*. Ср.: *Невысказанное долго мучило обоих.* - *Никем не высказанное предложение.*

В отдельных случаях функционально с существительными могут сближаться местоимения (*я, сам*) и междометия. Нередко личные местоимения вообще относятся к разряду местоименных существительных (см., например, Грамматику-80). Ср.: *Беседовать со своим «я» было для него высшею отрадою* (Гонч.) - *Я недостоин вас, я это знаю* (Т.) и *Стены от «ура» тряслись и трепетали* (Д.Давыдов). - *Кричали женщины: ура! и в воздух чепчики бросали* (Гр.).

Нередки случаи употребления существительных, например таких, как *брат, сестра, дело* в роли местоимений. Ср.: *То-то чужими руками жар загребать любишь. Знаем мы вашего брата* (Т.) (то есть – таких). - *Однажды утром мой младший брат подошёл к моей постели...* (Кор.)

Многие существительные послужили базой для возникновения наречий. Наречия из существительных чаще образуются слиянием падежной формы с предлогом, например: *впоследствии, вброд, вприсядку, впору, втайне, вовеки, напоказ, издали, кверху* и другие. Ср.: *Гаврила прибежал в страшных попыхах.* (Т.) - *Работник впопыхах вбежал к нему с криком: «пожар! пожар!».* (Т.)

Отдельные существительные могут выступать в роли союзов (чаще в соединении с другими словами), например: *в связи с тем что; в то время как; с тех пор как.*

Нередки случаи использования существительных в функции предлогов, например: *в продолжение, в течение, в целях, в зависимости, в соответствии, в отношении, вследствие* и другие. Ср.: *Вследствие дождя дорога стала очень неудобна.* (Миклухо-Маклай) - *В следствие по делу правонарушителей вмешался прокурор.*

Наблюдается употребление существительных в роли вводных слов или участие имён существительных в образовании модальных словосочетаний, например: *право, правда, к моему счастью, к сожалению, к удивлению, одним словом, словом сказать* и другие. Ср.: *Право, приезжай, может быть, вдвоём мы придумаем что-нибудь хорошее* (А.Остр.). - *Право сильного царило в этих стенах...* (М.-С.); *Встречаю я, представляешь, себя самого. Рост, фигура, пальто, голос. Одним словом – я* (Романов). - *Одним словом трудно ответить на такой сложный вопрос.*

Наконец, отдельные имена существительные могут быть использованы в функции междометий и междометных выражений, например: *Караул! Марш! Матушки! Ужас! Вот так история!* и другие. Ср.: *Братцы, что это! Братцы, оставьте! Караул!* (Помял.). - *Парады, караул, ученья - всё это оды не внушит, а только душу иссушит* (П.).

Переход слов других частей речи в прилагательные называется адъективацией (лат. *adjectivum* «прилагательное»).

В разряд имён прилагательных переходит значительное количество причастий, особенно страдательных с суффиксами *-нн-*, *-енн-*, *-т-*: *поношенное платье, сдавленный голос, приподнятое настроение* и другие. При переходе в прилагательные причастия утрачивают свои основные глагольные признаки: время, вид и способность глагольного управления. Отсутствие у прилагательных этого типа управления (пояснительных слов) затемняет значение времени, вида и залога. Ср.: *печёный хлеб* - *печёный в жестяной форме хлеб*.

Прилагательные, образованные из страдательных причастий при помощи суффикса *-м-(-им-)*, в русском языке немного. Уже во второй половине XVIII века качественные прилагательные образовались непосредственно от глагольных основ совершенного и несовершенного вида при помощи суффикса *-м-(-им-)*, минуя стадию образования причастий. В современном русском языке они чаще всего употребляются с частицей-приставкой *не-*: *неуловимый, неистребимый, нерастворимый* и другие.

Причастия, перешедшие в разряд прилагательных, приобретают иногда и характерные признаки качественных прилагательных: способность иметь полные и краткие формы (*настроение приподнято, результат неожиданен*), а также способность образовывать формы степеней сравнения (*Это предложение было неожиданнее того*) и другие.

Наблюдаются случаи перехода в разряд прилагательных и действительных причастий настоящего времени (*потрясающие новости, знающий студент, следующий день, блестящий ответ, цветущее здоровье* и другие), которые также утрачивают глагольные признаки и иногда приобретают некоторые черты, характерные для прилагательных (краткую форму, степени сравнения, форму субъективной оценки и т.п. Например: *Более блестящего ответа я ещё не слышал. Самым блестящим номером программы на концерте было чтение стихов В. Маяковского. Дела его были не очень блестящи*. Сравним также употребление в книжном стиле кратких форм причастий, перешедших в прилагательные: *Взгляд... был что-то уж слишком пристален и испытующ* (Дост.).

Реже в прилагательные переходят действительные причастия прошедшего времени с суффиксами *-ш-* и *-вш-*, например: *высохшие растения*.

В роли качественных прилагательных могут употребляться в условиях контекста некоторые местоимения, а также порядковые числительные. Ср.: *Год проходит и другой -нету вести никакой* (П.). - *Оратор я никакой, между двумя словами перерыв обеденный* (Гран.). Или: *Три клада в сей жизни были мне отрада. И первый клад мой честь была* (П.). - *Вскоре мальчик стал первым учеником в классе*.

Некоторые местоимения в определённых условиях могут утрачивать свои указательные функции и приобретать признаки других частей речи. Так местоимения *мои, наши, сам, ничья, тот, этот* и другие могут выступать в роли существительных: *Сегодня едут мои в деревню* (П.). *Наши здесь язык свой позабыли, позабыли и наш родной обычай* (П.).

Местоимения *несколько, столько* в современном русском языке употребляются в значении неопределённо-количественных наименований (могут быть отнесены к числительным): *По улице бродило несколько куриц* (П.).

Употребление разных частей речи в роли местоимений называется прономинализацией. В разряд местоимений переходят следующие существительные (*брат, сестра, вещь, дело* и другие), прилагательные и причастия (*известный, целый, последний, данный, следующий* и другие) числительные (*один*). Все эти слова в определённых условиях утрачивают своё лексическое значение и выполняют указательную функцию, приобретая черты местоимений (указательных или неопределённых): *Дело было в сентябре. Они не боятся чумы, полагаясь на судьбу и на известные предосторожности* (П.).

Слово *один* кроме значения количественного числительного (*один километр, один тонна*) может иметь значения: 1) имени существительного (*Один в поле не воин.*); 2) местоимения - прилагательного (*Мы с ним окончили один* («тот же самый») *институт*); 3) неопределённого местоимения (*Мы встречались в одном* («каком-то») *доме*); 4) ограничительной частицы со значением «только», «лишь» (*Стишки для вас одна забава* (П.). Форма *одни* в значении числительного употребляется в сочетании с существительными, имеющими форму только множественного числа (*одни ножницы*), форма *одни* имеет значение ограничительные частицы или неопределённого местоимения: *В кладовых у него одни мыши* (А.Н.Т.); *Одни учёные соглашаются, другие возражают.*

Со словами, обозначающими парные предметы, форма *одни* выступает как в первом, так и во втором из указанных значений: *У меня одни* (числительное) *перчатки и одно кашне; В кармане одни* (част.) *перчатки, а кашне нет.*

Числительные *тысяча, миллион, миллиард* обладают всеми грамматическими признаками имён существительных, употребляются в значении счётных существительных (ср.: *тысяча извинений, миллион терзаний*). В значении числительных эти слова отличаются от существительных. В противоположность числительным, счётные существительные (*тройка, четвёрка, пятак* и т.п.) не входят в счётную систему, не могут быть переданы графически, цифрами (ср.: *10 яблок - неполный десяток яблок*), не выступают в качестве членов составных

числительных (десятка – десять, сотня – сто). Счётные существительные могут определяться прилагательными и управляют родительным падежом существительных и ограничены лексическим значением существительных (ср.: *последний десяток тетрадей*, но нельзя сказать «*десяток дней*»).

Неизменяемость деепричастия и его синтаксическая роль (обстоятельство) являются той основой, на которой совершается переход деепричастий в наречия. Такому переходу способствует отсутствие у деепричастия зависимых слов: - *Что же вы молчите?* - *Наслаждаюсь молча* (П.). При переходе в наречия деепричастия утрачивают значение добавочного, сопутствующего действия, лишается всех глагольных категорий, т.е. значений вида, времени, залога и управления: *Ни хлеб, ни одежда не добываются лёжа* (Д.Бед). Деепричастия (обычно несовершенного вида), ставшие наречиями, выполняют роль обстоятельства и характеризуют действие с качественной стороны: *Наступать надо немедленно* (Фурм.).

Деепричастия, перешедшие в наречия, могут входить в состав фразеологических сочетаний: *спустя рукава, сложив руки* и другие. Сюда же относятся сочетания: *кишмя кишат, ливня льет, горя горит* и т.п., а также обороты: *судя по всему, собственно говоря*.

Межчастеречное словообразование наречий происходит различными путями:

1) отрыв одной из именных форм от системы словоизменения с одновременным переосмыслением её на основе новой функции слова. Например, наречия *летом, зимой, днём, вечером* представляют собой формы творительного падежа именного склонения, застывшие в результате употребления слова в качестве обстоятельства при глаголе (*приехать летом, ложиться вечером, работать днём*) (ср.: *приехать ранним летом*);

2) слияние предлогов с различными частями речи с одновременным переосмыслением падежных форм и превращением их (вместе с предлогами) в отдельные слова, например: *вверх, вброд, врукопашную, наудалую, по-моему, вшестером* и другие;

3) повторение слова с прибавлением предлога - приставки *на-* к форме наречия, например: *сухо-насухо, скоро-наскоро*; повторение разных падежных форм одного и того же слова, например: *черным-черно, давным-давно*; а так же повторение синонимических форм, например: *подобрать-поздорову, неожиданно-негаданно*;

4) суффиксальное образование наречий от основ прилагательных и причастий: *дружески, певуче, угрожающе*.

Некоторые наречия могут переходить в предлоги, союзы, частицы, модальные слова. В предлоги в зависимости от контекста переходят наречия *вдоль, мимо, впереди, вокруг, напротив, позади, после* и другие. Ср.: *Небо*

молнией летучей опоясалось кругом (Тютч.) (нареч.). - Много звёзд в безмолвии ночном горит, блестит кругом луны на небе голубом (Барат.) (предлог).

В союзы переходят наречия *едва, пока, покамест, точно, потому* и другие. Ср.: Она вздрогнула едва приметно и покачала головой (Л.) (наречие). - Едва она (Татьяна Аркадьевна) успела это произнести, как у дверей передней громко затрепал звонок (Купр.) (союз).

В частицы могут переходить наречия *уже (уж), ещё, просто, прямо, точно* и другие. Ср.: Всего, что знал ещё Евгений пересказать мне недосуг (П.) (наречие) - Вот ещё выдумал! (Н.) (частица).

В модальные слова переходят наречия *верно, решительно, видимо* и другие. Ср.: Их узорчатые края ... медленно, но видимо изменялись с каждым мгновением (Т.) (наречие) - Я заметил, что Дерсу собирается меня что-то спросить, но, видимо стесняется (Арс.) (модальное слово).

Слова категории состояния на *-о* омонимичны наречиям на *-о* и кратким прилагательным среднего рода. Ср.: употребление слова *весело* в трех предложениях: 1) Ему весело (категория состояния); 2) Он весело смеётся (наречие); 3) Его лицо весело (прилагательное). В первом предложении *весело* - категория состояния, так как выражает состояние лица и выступает в роли сказуемого безличного предложения. Во втором предложении *весело* – наречие, оно примыкает к глаголу, играя при нём роль обстоятельства. В третьем предложении *весело* - краткое прилагательное, которое определяет имя существительное. (Ср.: его лицо веселое)

Несколько слов категории состояния (*позор, грех, стыд* и т.д.) по происхождению – существительные. В современном русском языке слова категории состояния *позор, грех, стыд* являются омонимами к существительным *позор, грех, стыд*. Так в предложении *Прихвастнуть любил - этот грех за ним водился* (Фурм.) слово *грех* – существительное. В предложении же *Над старостью смеяться грех* (Гр.) слово *грех* - категория состояния (в значении «плохо, нехорошо»). Во втором предложении слово *грех* функционирует как сказуемое безличного предложения (вместе с инфинитивом *смеяться*).

Неизменяемые слова (*грех, стыд, позор...*) теряют не только формы склонения, но и род, о чём свидетельствует употребление при них глагольной связки в форме среднего рода: *грех было смеяться, лень было пошевелинуться*.

По мнению некоторых ученых, отдельные элементы этой категории существовали уже в древнерусском языке (*нельзя, надо, жаль* и некоторые другие).

В категорию состояния входят также безлично-предикативные слова (*нужно, можно* и другие). Потенциальной базой для категории состояния как

части речи могут служить также и краткие причастия, и обстоятельственные наречия, употребляемые в безличных предложениях (*тебе назначено...*, *вам плохо...*, *он плохо читает* (наречие)).

Процесс перехода активен при образовании служебных слов. Можно назвать следующие группы предлогов, образованные переходом из других частей речи:

- отыменные: *ввиду, в виде, в течение, за счёт, по поводу*;
- отглагольные: *благодаря, включая, начиная, исключая, спустя*;
- наречные: *вокруг, напротив, вдаль*.

В ряде случаев предлоги обособились и утратили смысловую связь с базовым существительным, например: *ввиду, путём, по мере*; в современном языке эти предлоги следует считать непроизводными.

Рассмотренный в работе тип аналитического словообразования связан с очень продуктивным и сравнительно новым явлением в русской грамматике. Речь идёт о словах, частеречная принадлежность которых не может быть определена вне синтаксической функции. Различия в грамматической структуре разных частей речи обусловлены различиями их синтаксических функций. А эти различия, в свою очередь, органически связаны с системой грамматических категорий, которые определяют строй предложения. В зависимости от строя предложения находится и состав частей речи. Различия в образовании, употреблении и значении слов и форм отражают дифференциацию частей речи. Практически все аналитические формы и явления (переход из одной части речи в другую) являются контекстообусловленными, то есть грамматическое значение этих слов определяется в контексте. Рост аналитизма в словообразовании зависит не только от экстралингвистических факторов. Востребованность аналитической деривации связана с внутриязыковыми причинами. Возрастает роль контекста, дискурсивная соотнесённость высказывания, где особое место занимает межчастеречное словообразование.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Астен Т.Б. Аналитизм в системе морфологии имени: когнитивный и прагматический аспекты, - Ростов-на-Дону, 2003. – 301 с.
2. Брызгунова Е.А. Тенденции к аналитизму в русском языке: современное состояние// Общетеоретические вопросы изучения русского языка, Москва, 2003.
3. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие. - Москва: Логос, 2001. - 304 с.

4. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Учебник / Под редакцией Н.С. Валгиной. -- 6-е изд., перераб. и доп. - М.: Логос, 2002. - 528 с.
5. Лекант П.А. Аналитические формы и аналитические конструкции в современном русском языке, М.: Изд-во МГОУ, 2015. - 86 с.
6. Маслов Ю.С. Введение в языкознание: учебник / Ю.С. Маслов. – 6-е издание. – Москва: Академия; Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – 304 с.
7. Шапошников В.Н. Современная Россия в языковом отображении. Москва, 2006, Изд.2. - 288 с.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐԱՐԱՏ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ 25-ԱՄՅԱ

ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆԸ 5

ԴՈՆԱՐԱ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

ՄԵՆՔ 25 ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՆՔ 13

ՄՄՀ-Ի ՊՐՈՌԵԿՏՈՐ ԱԼԻՍԱ ԲԱՂՂԱՍԱՐՅԱՆԻ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ 15

ԱՀ ԱԺ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐԹՈՒՐ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԻ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ 17

ԱՀ ԿԳՄՍ ՆԱԽԱՐԱՐ ԱՆԱՀԻՏ ՀԱԿՈՔՅԱՆԻ ՈՒՂԵՐՁԸ 18

ԱՐՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ 19

ԱՐՑԱՆԻ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆ

ԳԵՂԱՄ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 20

ՊԱՐԳԵՎ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 21

ՄԱՔՍԻՄ ՎԱՍԿՈՎ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 22

ՍՈՍԼԱՆ ՊԼԻԵՎ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 23

«ԼՐԱՏՈՒ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ

ԱՐԱՐԱՏ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ 24

ՂԱՐԻԲ ԲԱԲԱՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 26

ՍԵՐԳԵՅ ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 27

ԼԱԼԻԿ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 28

ՀԱՅ ԱԶՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 30

ԳԱՐԻԿ ՔԵՈՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 31

ԼԱՐԻՍԱ ԱԼԱԿԵՐԴՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁ 32

ՍԱՄՎԵԼ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ..... 33

ՆԵԱԻ ԲԱՂԱՍԱՐՅԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐԶ..... 34

ԴՈՆԱՐԱ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ

ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ 35

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՐԱՎՈՒՆՔ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐԱՐԱՏ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԱՐԴԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲՈՂՈՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵՋ 38

ՀՈՎԻԿ ԱՎԱՆԵՍՈՎ, ԱՐԻՆԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, ՅԱՆԱ ԴԱՎԹՅԱՆ

ԱՂԻԲԵԶԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ 64

ՀՐԱՅՐ ՓԱՇԱՅԱՆ, ԼԻԱՆԱ ԲԱԼԱՅԱՆ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.

ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՈՒ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ: ԱՂԻԲԵԶԱՆԱ-ԴԱՐԱԲԱՂՅԱՆ

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿԸ 93

ՄԱՔՍԻՄ ՎԱՍԿՈՎ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԵԾ ԿՈՎԿԱՍԻ ԵՎ

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԻՄԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐ 106

ՄՀԵՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՈՒՂԵՂԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԱՐԴԻ

ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՈՒ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 115

ՍՈՍԱՆ ՊԼԻԵՎ

ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ

ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՆՈՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳ 134

ՍՈՆԱ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

ԻՐԱԿԱՐԱՆԱԿԱՆ ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ

ԴՐԱ ԴԱՍԱԿԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ 141

ՎԱԶԻԿ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԱՖՂԱՆ ՄՈՋԱՀԵԴՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ 150

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՍԱՅԻ ԱՊՈԼՄՈՒՍԵՆ ԵՎ ՆՐԱ ԱՂՎԱՆ ԼԻՆԵԼԸ ՀԵՐՔՈՂ
ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԸ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ 163

ՖԵԼԻՔՍ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

«ՄՇԱԿ» ԹԵՐԹԸ ԻՏԱԼԻԱՅԻ ՄԻԱԿՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
ԿԻՏՏՈՐԻՈ ԷՄՄԱՆՈՒԵԼ II-Ի ԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 177

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՄԱՆԿԱԿԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ,
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԼԻՍԱ ԲԱՂԱՍԱՐՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԹԵՄԱՆ ՍԼԱԿԻ-ԱԿԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ-ՆԵՐՈՒՄ 198

ԱՐՍԵՆ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, ԱԼԻՆԱ ՍԵՐԵԳԻՆԱ

ՄՈՒՍԱՆԵՐԸ ԵՐԲԵՔ ԶԵՆ ԼՈՌԻՄ.
ԱՐԿԵՍՏԻ ԱՋԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ
ՃԳՆԱԺԱՄԱՅԻՆ ԻՐԱԿԻՃԱԿՆԵՐՈՒՄ 215

ԱԼԿԻՆԱ ՆԵՐՍԵՍՅԱՆ

ՈՒՄՈՒՄՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ՈՒՄԵՐԵՆԻ՝
ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ 223

ԱՆՆԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ՓՈՐՁՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՄՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ԲԱՂԱԴՐԱՄԱՍ 238

ԱՆԱՀԻՏ ՀԱՅՐԻՅԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ԱԶԳԱՅԻՆ- ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ
ՀՐԱԶՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ 249

ԱՆԱՀԻՏ ՕՀԱՆՅԱՆ

ԱՐՑԱԽ ԱՇԽԱՐՀԻ ՄԵԾ ԳԵՂԱԳԵՏԸ 257

ԳԱՅԱՆԵ ԻՇԽԱՆՅԱՆ

6-7 ՏԱՐԵԿԱՆ ԱՐՑԱԽԱՀԱՅ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ
ՏԱԳՆԱՊԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ
ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ 266

ԶԱՐԻՆԵ ՍԱՌԱԶՅԱՆ

ՇՈՒԺԻԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ 275

ԻՆՊԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ԼԵԶՎԱԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԻԲՐԵՎ ԽԹԱՆ ՈՌԻՍԵՐԵՆԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՕՏԱՐ ԼԵԶՎԻ
ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ 286

ԼԻԼԻՅԱ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ

ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ԴԵՐԸ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ 298

ՄԱՆՈՒՇ ԲԱԼԱՅԱՆ

ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ՈՒ ՀԱՏԵՃՅԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ-
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ 307

ՆԱՐԻՆԵ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՅԻ ԴԱՍԱԿԱՆԴՄԱՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐ 318

ՆՈՆԱ ԴԱՎԹՅԱՆ

ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒԻԻ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
«ՆԱՀԱՆՁԸ ԱՌԱՆՑ ԵՐԳԻ» ՎԵՊԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ
ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ 327

ՆԻՆԱ ՀԱՆՈՒՄՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.
ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ԷՄՊԱՏԻԿ ՊՈՏԵՆՑԻԱԼԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ 341

ՈՌԻՋԱՆՆԱ ՍԱՅԻՅԱՆ

ՀՈԿՀԱՆՆԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ԲԱՆԱՐՎԵՍԸ 347

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՈԿՀԱՆՆԵՍ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆԻ ԼԵԶՎԱՐՎԵՍԻ
ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 356

*ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ, ԻՆՖՈՐՄԱՑԻՈՆ
ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐ*

ԶԱՎԵՆ ԲԱՂՐՅԱՆ, ԷԼԻՆԱ ՇԱՄՍԱԼՈԿԱ, ԼՈՒՍԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՄԵՆԵԶՄԵՆԹՈՒՄ 365

ԶԱՎԵՆ ԲԱՂՐՅԱՆ, ՈՌԶԱ ԱՎԱԳՅԱՆ

ՓՄՁ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ
ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 376

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԱՇՈՏ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

«Էթնոմանկավարժություն»-ը պաշտպանի ծրագիր 384

ԱՒԴԱ ԶԱՔԱՐՅԱՆ

ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ 395

ՂԱՐԻԲ ԲԱԲԱՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ ԿՀԱՂԹԵՆ

ԲԱՐԲԱՐՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ 400

ԳԱՅԱՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱՐՑԱԽՅԱՆ 44-ՕՐՅԱ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՐՏԱՑՈՒՄԸ ԱԽՍԱ

ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆԻ՝ «ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՏՈ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ 405

ԳԵՎՈՐԳ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 412

ՂԻԱՆԱ ՍԱՐԳԻՍՈՎԱ, ԺԱՆՆԱ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆԿՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ ՆՐԱ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 419

ԶԻՆԱԻՂԱ ԲԱԼԱՅԱՆ

ԱՌԱՔԵԼ ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆՑԸ ԵՎ ԱՐՑԱԽԸ 427

ԺԱՆՆԱ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ, ՍԵՐԳԵՅ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԵՐԿՐԱՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ

ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ 441

ՄԻՐԱ ՂԱՀՐԱՄԱՆՅԱՆ, ԺԱՆՆԱ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ԿԵՂԾ ԱՊՐԱՆՔ. ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՎԵՐՈՒՄ ԵՆ

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 449

ՆԱՆԱՐ ՄԻՄՈՆՅԱՆ, ՆԱՐԵ ՄԻՄՈՆՅԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԼԵԶՎԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ 459

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆ

ԱՐՑԱԽԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԸ

ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ 465

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ԱՎԵԱՌՅԱՆ

ՄԻ ՏՈՀՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ.ԱՎԵԱՌՅԱՆՆԵՐԸ՝

ՇԵԽԵՐ ԳՅՈՒԴԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐ 476

ՖԼՈՐԱ ԱԶԱՏՅԱՆ

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԻՋՄԱՍՆԱԿՈՐ ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ 491

СОДЕРЖАНИЕ

АРАРАТ ВАРДАНЯН

ХРОНИКА 25-ЛЕТНЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТА

МЕСРОП МАШТОЦ 5

ДОНАРА ГАБРИЕЛЯН

НАМ 25 ЛЕТ 11

ПРОРЕКТОР УММ АЛИСА БАГДАСАРЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 15

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ НС РА АРТУР ТОВМАСЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 17

МИНИСТР ОНКС АНАИТ АКОПЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 18

РЕКТОР АРГУ АРМЕН САРГСЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 19

ГЕГАМ СТЕПАНЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 20

ПАРКЕВ АВЕТИСЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 21

МАКСИМ ВАСЬКОВ

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 22

СОСЛАН ПЛИЕВ

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 23

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА “ВЕСТНИК” АРАРАТ ВАРДАНЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 24

ГАРИБ БАБАЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 26

СЕРГЕЙ АГАДЖАНИЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 27

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 28

ХАЙ АЗЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 30

ГАРИК КЕРЬЯН

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ 31

ЛАРИСА АЛАВЕРДЯН	
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ	32
САМВЕЛ ПОГОСЯН	
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ	33
НЕЛЛИ БАГДАСАРЯН	
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО К 25-ЛЕТИЮ УММ	34
ДОНАРА ГАБРИЕЛЯН	
МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ	
ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	35

ИСТОРИЯ, ПРАВО, ПОЛИТОЛОГИЯ, МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ,
РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

АРАРАТ ДАНИЕЛЯН	
СОВРЕМЕННЫЕ ЕВРОПЕЙСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	
ИНСТИТУТА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЖАЛОБЫ	38
ОВИК АВАНЕСОВ, АРИНА ГРИГОРЯН, ЯНА ДАВТЯН	
ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АНТИАРМЯНСКОЙ	
ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА	64
ГРАЙР ПАШАЯН, ЛИАНА БАЛАЯН	
НАУКА В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ: ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ.	
ПРИМЕР АЗЕРБАЙДЖАНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА	93
МАКСИМ ВАСЬКОВ	
ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО	
ПРОТИВОСТОЯНИЯ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ ГОСУДАРСТВ	
БОЛЬШОГО КАВКАЗА И ЗАКАВКАЗЬЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОЛИТИКО-	
ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ	106
МГЕР АРУТЮНЯН	
ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ И ПРИОРИТЕТАХ	
МОЗГОВОГО ЦЕНТРА В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ	115
СОСЛАН ПЛИЕВ	
МЯГКАЯ СИЛА КАК НОВАЯ СИСТЕМА РЕАЛИЗАЦИЯ	
ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ	134
СОНА АМБАРЦУМЯН	
ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛОГИКА: ПОНЯТИЕ И ЕГО	
МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ	141

ВАЧИК ДАНИЕЛЯН

АФГАНСКИЕ МОДЖАХЕДЫ В ПЕРВОЙ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЕ 150

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

ИМЕЮЩИЕСЯ В АРМЕНОВЕДЕНИИ АРГУМЕНТЫ, ОПРОВЕРГАЮЩИЕ
АЛБАНСКОЕ ПРОИСХОЖДЕНИЕ ЕСАИ АПУМУСЭ 163

ФЕЛИКС МОВСИСЯН

ГАЗЕТА «МШАК» («ТРУЖЕНИК») О РОЛИ ВИКТОРА ЭММАНУИЛА II
В ОБЪЕДИНЕНИИ ИТАЛИИ 177

ЛИНГВИСТИКА, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ
КУЛЬТУРОЛОГИЯ

АЛИСА БАГДАСАРЯН

ТЕМА ОТЕЧЕСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ СЛАВИ-АВИКА АРУТЮНЯНА 198

АРСЕН АРАКЕЛЯН, АЛИНА СЕРЕГИНА

МУЗЫ НИКОГДА НЕ МОЛЧАТ: ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВА НА ОБЩЕСТВО
В КРИЗИСНЫЕ СИТУАЦИИ 215

АЛЬВИНА НЕРСЕСЯН

СОДЕРЖАНИЕ И КРИТЕРИИ ОТБОРА УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА
ПРИ ОБУЧЕНИИ РКИ (ОПС «МЕНЕДЖМЕНТ») 223

АННА ПЕТРОСЯН

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 238

АНАИТ АЙРИЯН

ИТОГИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ АРЦАХА
В ПОЭЗИИ ГРАЧЬЯ БЕГЛАРЯНА 249

АНАИТ ОГАНЯН

ВЕЛИКИЙ ЭСТЕТ АРЦАХСКОГО МИРА 257

ГАЯНЕ ИШХАНИЯН

ДИНАМИКА УРОВНЯ ТРЕВОЖНОСТИ 6-7-ЛЕТНИХ
АРМЯНСКИХ ДЕТЕЙ АРЦАХА В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД 266

ЗАРИНЕ САРАДЖЯН

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ ШУШИ В ПОЭЗИИ 275

ИНГА АКОПЯН

ВЛИЯНИЕ ЛИНГВОСТРАНОВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА МОТИВАЦИЮ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	286

ЛИЛИЯ ЦАТУРЯН

МОТИВАЦИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ	298

МАНУШ БАЛАЯН

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ЛИТЕРАТУРНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ Р. АТТЕЧЯНА	307

НАРИНЕ МКРТЧЯН

МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ	318

НОНА ДАВТЯН

ПРЕПОДАВАНИЕ БИОГРАФИИ Ш. ШАХНУРА И РОМАНА "ОТСТУПЛЕНИЕ БЕЗ ПЕСНИ" В СТАРШЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ	327

НИНА АХУМЯН

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ. РАЗВИТИЕ ЭМПАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ	341

РУЗАННА САИЯН

ИСКУССТВО ПОЭЗИИ ОВАНЕСА ГРИГОРЯНА	347

КРИСТИНЕ ГРИГОРЯН

ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ ЯЗЫКОВОГО ИСКУССТВА ОВАНЕСА ГРИГОРЯНА	356

ЭКОНОМИКА, УПРАВЛЕНИЕ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

ЗАВЕН БАГРЯН, ЭЛИНА ШАМХАЛОВА, АРУТЮНЯН ЛУСИНЕ

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА В БАНКОВСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ	365

ЗАВЕН БАГРЯН, РОЗА АВАГЯН

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МСП В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ	376

ДОКЛАДЫ

АШОТ МАНУКЯН

ПРОГРАММА КУРСА "ЭТНОПЕДАГОГИКА" 384

АИДА ЗАКАРЯН

РАЗВИТИЕ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ 395

ГАРИБ БАБАЯН

ЦИВИЛИЗАЦИЯ И КУЛЬТУРА ПОБЕДЯТ ВАРВАРСТВО:

ГАДРУТСКИЙ РАЙОН БУДЕТ ЧАСТЬЮ АРЦАХА 400

ГАЯНЕ САРГСЯН

ОБЗОР 44-ДНЕВНОЙ АРЦАХСКОЙ ВОЙНЫ В КНИГЕ

АЛИСЫ БАГДАСАРЯН "ПОСЛЕ ВОЙНЫ" 405

ГЕВОРГ САРГСЯН

ФИНАНСОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ 412

ДИАНА САРГИСОВА, ЖАННА МЕЛКУМЯН

ПОЛИТИКА ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И

ЕЁ ЗНАЧИМОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ 419

ЗИНАИДА БАЛАЯН

АРАКЕЛ КОНСТАНДЯНЦ И АРЦАХ 427

ЖАННА МЕЛКУМЯН, СЕРГЕЙ ПОГОСЯН

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ

ТЕХНОЛОГИЙ В АРЦАХЕ 441

МИРА КАГРАМАНЯН, ЖАННА МЕЛКУМЯН

ФЕЙКИ-ПРОДУКТ. ЦИВИЛИЗАЦИИ, РАЗРУШАЮЩИЙ МИР 449

НАНАР СИМОНЯН, НАРЕ СИМОНЯН

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЯЗЫК И ЭКОНОМИКА ЯЗЫКА 459

СОКРАТ ХАНИЯН

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ АРЦАХА В ПОЭЗИИ

ВАРДАНА АКОПЯНА 465

СУСАННА АВШАРЯН

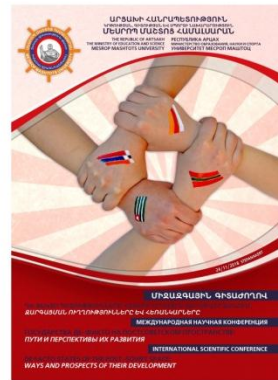
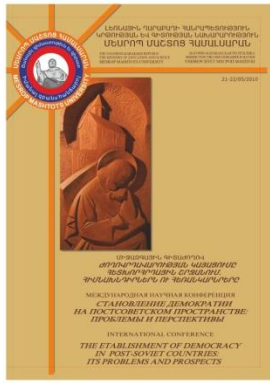
ИСТОРИЯ ОДНОГО РОДА: АВШАРЯНЫ,

ОСНОВАТЕЛИ СЕЛА ШЕХЕР 476

ФЛОРА АЗАТЯН

АНАЛИТИЗМ И МЕЖЧАСТЕРЕЧНОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ 491

ՄՄՀ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՆԵՐ

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

УНИВЕРСИТЕТ МЕСРОП МАШТОЦ

MESROP MASHTOTS UNIVERSITY

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

25-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

**ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ**

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

посвященная 25-летию Университета Месроп Маштоц

**РОЛЬ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
В РАЗВИТИИ ГОСУДАРСТВА**

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Devoted to the 25th Anniversary of Mesrop Mashtots University

**SCIENCE AND EDUCATION ROLE
IN THE STATE DEVELOPMENT**

Թուղթը՝ օֆսեթ, տպագրությունը՝ օֆսեթ, չափսը՝ 70x108 ¹/₁₆,
ծավալը՝ 32 տպ. մամուլ:

Տպագրվել է «Դիզակ պլյուս» հրատարակչության տպարանում:
375000, ԱՀ, ք. Ստեփանակերտ, Հ. Հակոբյան 25
Հեռ. /+374/47946360, /+374/97302002 էլ. հասցե՝ dizak-plus@mail.ru